

UKRAINISCHE
FREIE UNIVERSITÄT

МАТЕРІАЛИ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

“УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ:
ТРАДИЦІЇ ТА ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ”

ДО 80-РІЧЧЯ ДІЯЛЬНОСТІ
УВУ В НІМЕЧЧИНІ

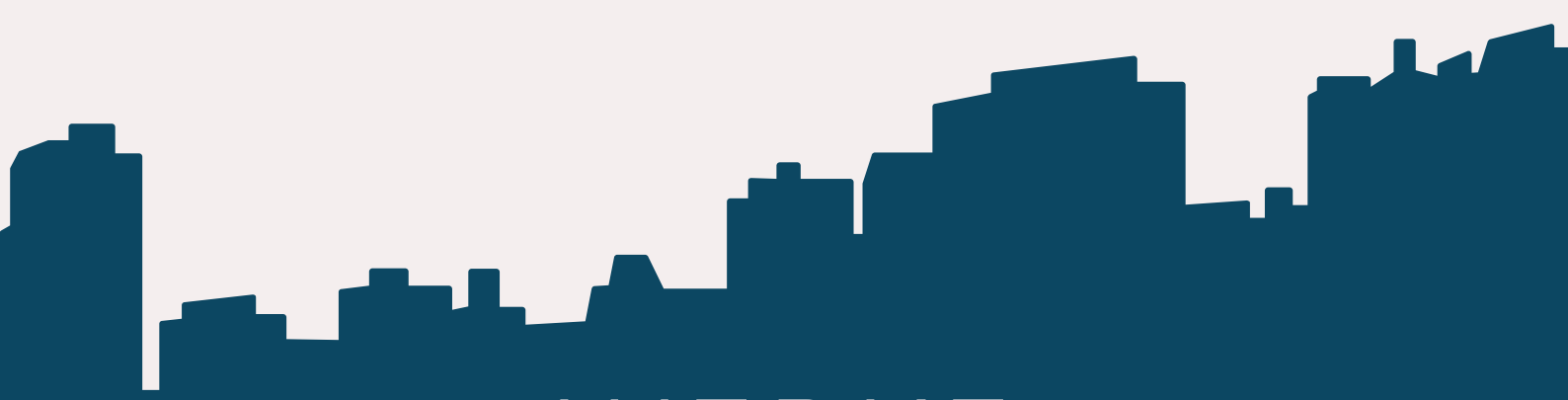

21-22 ТРАВНЯ 2025 Р.

МЮНХЕН 2025

UKRAINISCHE
FREIE UNIVERSITÄT

WERKE DER INTERNATIONALEN WISSENSCHAFTLICHEN KONFERENZ

“UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT:
TRADITIONEN UND BERÜHMTE PERSÖNLICHKEITEN”

ZUM 80-JÄHRIGEN JUBILÄUM
DER UFU IN DEUTSCHLAND

21-22. MAI 2025

MÜNCHEN 2025

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної наукової конференції

**"УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ:
ТРАДИЦІЇ ТА ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ"**

До 80-річчя діяльності УВУ в Німеччині

21-22 травня 2025 р.,

Мюнхен 2025

Редакційна колегія

Лариса Дідковська – кандидатка психологічних наук, професорка, ректорка Українського Вільного Університету

Мирослава Антонович – докторка юридичних наук, доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Києво-Могилянська академія»; професорка, декан факультету державних та економічних наук Українського Вільного Університету

Роман Тютенко – доктор історії, науковий референт Українського Вільного Університету

Лілія Бондаренко – докторка політичної економії Українського Вільного Університету

Алла Атаманенко – докторка історичних наук, професорка кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», директор НДЦ «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара»

Галина Клинова-Дацюк – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування

Віталій Андрейчук – кандидат наук з державного управління, відповідальний секретар Наукового збірника Українського Вільного Університету

Український Вільний Університет: традиції та визначні постаті:
матеріали Міжнар. наук. конф. (Мюнхен, 21-22 трав. 2025 р.) / за заг. ред.
Л.Дідковської, Г.Клинової-Дацюк, В.Андрейчука. – Мюнхен : УВУ, 2025. – 540 с.

ISBN 978-3-928687-89-8

У збірнику висвітлено результати досліджень, які були апробовані під час роботи Міжнародної наукової конференції «Український Вільний Університет: традиції та визначні постаті», присвяченої 80-річчю діяльності УВУ в Німеччині.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться історією, традиціями та видатними постатями Українського Вільного Університету й актуальними проблемами закордонного українства.

УДК 378(477)(=161.2)(092)(062.5)"2025"(430-4Мюнхен)

Опубліковані матеріали відображають точку зору авторів, яка не завжди збігається з думкою редакційної колегії. Відповідальність за зміст і точність цитувань несуть автори. Тексти друкуються в авторській редакції.

ISBN 978-3-928687-89-8

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНІ СЛОВА	10
ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ. ДОПОВІДІ	
<i>Лариса Дідковська</i>	
<i>ДО 80-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В МЮНХЕНІ: “ТРАДИЦІЇ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ І ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ”</i>	11
<i>Мирослава Антонович</i>	
<i>ШКОЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ВІД МЮНХЕНУ 1945 ДО МЮНХЕНУ 2025.....</i>	15
<i>Ганна Романова</i>	
<i>СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ СТУДІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ</i>	23
<i>Мирон Черепанин</i>	
<i>АРХІВНА АУДІОСПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: СТРУКТУРА, КОНТЕКСТ, КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.....</i>	35
<i>Роман Тютенко</i>	
<i>УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ДО НІМЕЧЧИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ: ГРУПИ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ</i>	48
 Секція І	
УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КРІЗЬ ПРИЗМУ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ. ІСТОРІЯ	
<i>Anzhela Svarychevska</i>	
<i>CREATION AND FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN SECRET UNIVERSITY AND THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY AS A FORM OF CULTURAL AND EDUCATIONAL STRUGGLE OF UKRAINIANS IN TIMES OF NATIONAL ENSLAVEMENT.....</i>	65
<i>Валентина Соболев</i>	
<i>ЛЬВІВСЬКА НАУКОВА ШКОЛА ТА ЇЇ ВКЛАД ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКИ.....</i>	75
<i>Галина Клинова-Дацюк</i>	
<i>УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ В НІМЕЧЧИНІ (1945-1952 рр.)</i>	84

Віталій Андрейчук

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1923-2025): ІСТОРІЯ, ЗМІСТ, ЗНАЧЕННЯ	96

Тетяна Гошко

ЖІНОЧИЙ ПОГЛЯД НА ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ-ЕМІГРАНТІВ У 40-50-Х РР. ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ЛИСТІВ ЄЛИЗАВЕТИ СОСНОВОЇ ТА НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО).....	107

Тетяна Антонюк

ПРОГРАМИ ВИКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 1928–1998 РОКИ.....	121

Алла Атаманенко

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА З УКРАЇНСЬКИМ ВІЛЬНИМ УНІВЕРСИТЕТОМ (1965-1990)	132

Тетяна Себта

ЖИТТЄПИС ТА ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ПЕРЕКЛАДАЧКИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, МИСТЕЦТВОЗНАВИЦІ, ІСТОРИКИНИ-АМАТОРКИ ЛІДІЇ КАЧУРОВСЬКОЇ-КРЮКОВОЇ (1935–2020).....	141

Тетяна Винарчук

СИЛА НАДІЇ ТА МРІЇ: УКРАЇНСЬКЕ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В ПОВОЄННОМУ АУТСБУРЗІ.....	151

Секція II

ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Дмитро Бурім

ПЕДАГОГІЧНА, ДОСЛІДНИЦЬКА ТА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА ДМИТРА ДОРОШЕНКА В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ.....	160

Лілія Бондаренко

ІВАН МИГУЛ ТА МАРІЯ ПРИШЛЯК: ЛІДЕРСТВО, ІННОВАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН	175

Богдана Криса

ВОЛОДИМИР ДЕРЖАВИН ПРО ПОЕЗІЮ ТА МЕТАФІЗИКУ 201

Ярослава Мельник

«ПРОМЕНИСТА СИЛЬВЕТА»: ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ ПРО ІВАНА ФРАНКА 211

Ольга Овчарук

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ЯНЕВА 219

Поліна Барвінська

“ЛІВАК” В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ДО 10-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БОРИСА ЛЕВИЦЬКОГО 228

Анастасія Кучеренко

НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО: ІСТОРІОГРАФКА УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА 235

Любов Крупник

БОГДАН ОСАДЧУК У ВИРІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 240

Христина Дацишин, Ігор Паславський

ДУХОВНІ ВИМІРИ МОВИ В НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ОЛЬГИ ФЕДИК 245

Юлія Присяжна-Гапченко, Соломія Онуфрів

ПОСТАТІ Й ПАМ'ЯТЬ: МИХАЙЛО ПРИСЯЖНИЙ У КОЛЕКТИВНИХ СПОГАДАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ 251

Секція III

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КРІЗЬ ПРИЗМУ XX–XXI СТОЛІТЬ. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

Аделіна Єфіменко

КООПЕРАЦІЙНІ ПРОЄКТИ КАФЕДРИ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА ІМЕНІ ВАДИМА КІПИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 257

Ганна Карась

ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ 265

Маріанна Дружинець

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ВНЕСОК
ДІАСПОРИ ТА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. 274

Оксана Бойко

«ЛЕО МОЛІ І ГРИГОРІЙ КРУК – ДВА ТИТАНИ В СКУЛЬПТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ
XX СТ. ГАЛЕРЕЯ ВИДАТНИХ ПОСТАТЕЙ В ХУДОЖНЬОМУ ФОНДІ, АРХІВАХ УВУ: ПОГЛЯД КРІЗЬ
ПРИЗМУ МИСТЕЦТВА».....282

Ярослава Олексюк-Тихоліз

ТВОРЧИСТЬ ЯРОСЛАВА ПСТРАКА КРІЗЬ ПРИЗМУ МЮНХЕНСЬКИХ ВПЛИВІВ І
УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ 304

Олександр Чепалов

СЕРЖ ЛИФАР. ДО ЗМІНИ СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МИТЦЯ У ПОГЛЯДІ З
XXI СТ.....311

Інеш Кдірова

ЛЕМКІВСЬКА ПІСНЯ ЯК КОД КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ: МУЗИКОЗНАВЧИЙ, ПОЕТИЧНИЙ
І ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ..... 318

Секція IV

ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ. ГРОМАДИ. ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Тетяна Воропаєва, Ніна Авер'янова

ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО: ІДЕНТИЧНІСТЬ, МЕНТАЛЬНІСТЬ, СУБ'ЄКТНІСТЬ (1991 –
2025) 329

Сергій Попов, Оксана Михайлова

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ХВИЛІ
УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ 338

Володимир Волковський

ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВІД МІЖВОЄННОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ДО СУЧАСНОСТІ.
.....346

Ірина Смаровоз

ФІЛОСОФІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КАЗКАХ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ 360

Andrei Zavialov

IMMIGRATION INTENTIONS OF RECENT UKRAINIAN NEWCOMERS TO THE GREATER TORONTO AREA 367

Славко Бурда

ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ.....372

Наталія Пошивайло-Таулер

УСНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК У ДІАСПОРІ: ДОСВІД ГРОМАДИ ШТАТУ ВІКТОРІЯ, АВСТРАЛІЯ.....382

Надія Луцан

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В МІГРАЦІЙНІЙ КРИЗІ ВОЄННОГО ЧАСУ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН.....390

Олена Яремко

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В НІМЕЧЧИНІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ЗАХОДИ ПІДТРИМКИ 396

Руслана Лоцман

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПРИМНОЖЕННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНОСПІВУ В ЦЕНТРАХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД СВІТУ..... 404

Секція V

ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ.

МОВА. КУЛЬТУРА. НАУКА

Світлана Романюк

НОВІ ВЕКТОРИ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОГРАМАХ ЗАКОРДОННИХ УКРАЇНІСТИК..... 409

Марія Дружинець

УСНЕ МОВЛЕННЯ ЗАКОРДОННОГО УКРАЇНСТВА: ОРФОЕПІЧНИЙ АСПЕКТ 420

Наталія Кондратенко

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЛІНГВІСТИКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СЛАВІСТИЧНИХ СТУДІЙ	426

Олена Синчак

ФЕМІНІТИВИ В НІМЕЦЬКОМУ ДІАСПОРНОМУ ВАРІАНТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ДИВЕРСИФІКАЦІЯ МОВНОЇ НОРМИ ЯК СТРАТЕГІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ МОВНОЇ СПАДЩИНИ	433

Любов Завальська

КОНЦЕПЦІЯ ПІДРУЧНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ ДЛЯ НОСІЇВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ДОСВІД ДІАСПОРИ І СУЧАСНИЙ СТАН.....	443

Жанна Горіна

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ КАЗКИ-ПРИТЧІ Е. АНДІЄВСЬКОЇ «ГОВОРЮЩА РИБА».....	450

Сергій Козак

УЛАС САМЧУК І ЧАСОПИС «УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ» (1945, НІМЕЧЧИНА – 2000, США): ЗМІСТ СПІВПРАЦІ.....	461

Олександр Мазепа

ВНЕСОК РОМАНА КЛИМКЕВИЧА В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ.....	472

Володимир Гальчинський

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ: БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ ТА ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ЕМІГРАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ.....	479

Наталія Солонська, Галина Борисович

СВІДЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ РАДЯНСЬКИХ ТАБОРІВ У МЮНХЕНСЬКОМУ ЖУРНАЛІ “СУЧАСНІСТЬ”.....	485

Ольга Смольницька

РОМАНТИЗМ, ЛЕСЯ УКРАЇНКА, НЕОКЛАСИКИ ТА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШОЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ФОНДАХ ТА АРХІВАХ БІБЛІОТЕКИ ЛОЗАННСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ ПЕРЕКЛАДУ	496

Олеся Дзира

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІДДІЛУ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗБЕРІГАННЯ НБУВ У РОКИ «ЗАСТОЮ».....	504

Ліана Кришевська

ЗНАК ТРИВАЛОСТІ ТРАДИЦІЇ: ТВОРИ ОДЕСЬКИХ НОНКОНФОРМІСТІВ У МІУНХЕНІ 1979 РОКУ **513**

Людмила Зіневич

МІЙ ЛЮБИЙ КРАЮ, ТИ В МЕНІ ГОРИШ КРИВАВОЮ ЗОРЕЮ” (НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У ТВОРЧОСТІ ЛЕОНІДА ПОЛТАВИ) **520**

Ірина Скороход

СИСТЕМА СТИМУЛЮВАННЯ МЕНЕДЖЕРІВ У БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ СТРУКТУРАХ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЯКІСТЬ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ **527**

Liudmyla Schiemann

SOZIALPSYCHOLOGISCHE STRATEGIEN ZUR FÖRDERUNG EINES PSYCHISCH GESUNDEN LEBENSSTILS BEI KINDERN MIT PTSD-SYMPTOMEN WÄHREND DES KRIEGES IN DER EMIGRATION **536**

**Вельмишановна пані ректорко, дорога Ларисо Іванівно,
шановні професори, аспіранти, викладачі і студенти
Українського вільного університету в Мюнхені!**

Маю велику честь і приємність звернутися до Вас від імені Генерального консульства України в Мюнхені та щиро привітати вас усіх із небуденною датою – 80-річчям діяльності університету в Мюнхені. Ця дата відзначається не лише як історична подія, а й як символ внеску УВУ у розвиток глобальної науки та освіти. Сьогодні Український вільний університет є символом та гордістю української наукової думки за кордоном.

Історія становлення та розвитку Українського вільного університету завжди була тісно пов'язана з ідеями українського державотворення, промоції української культури і науки, згуртування світового українства. Університет пройшов неймовірно складний, проте славетний шлях, адже став альма матер надзвичайно великої кількості висококваліфікованих та непересічних фахівців, імена яких знаходимо у царині науки та освіти. Сучасний підхід в організації освітнього процесу та ефективна система управління дозволяють успішно і творчо виконувати не тільки покладені відповідальні завдання випуску фахівців, а й виховання молодого покоління.

Упевнений, що традиції, які склалися в університеті, збережуться та примножаться на довгі роки, а випускники УВУ й надалі слугуватимуть прикладом високого професіоналізму і компетентності.

Щиро бажаю Українському вільному університету подальшого динамічного розвитку як частини єдиної української та європейської академічної і наукової спільноти, нових наукових звершень, блискучих ідей та їх успішного втілення, збереження і примноження накопиченого унікального досвіду, оптимізму, гідного продовження і розвитку славних традицій Українського університету за кордоном!

**З повагою,
Генеральний консул**

Юрій НИКИТЮК

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ДО 80-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В МЮНХЕНІ: “ТРАДИЦІЇ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ І ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ”

*Лариса Дідковська,
ректорка Українського Вільного Університету,
професорка*

Шановні колеги, добродії, дорогі друзі!

Сьогодні ми зібралися, щоби вшанувати 80-річний ювілей одного з унікальних феноменів української академічної та культурної історії – Українського Вільного Університету в Мюнхені. Це не лише поважна дата, а й можливість замислитися над тим, що стоїть за цим вражаючим шляхом: традиції, які ми продовжуємо; ідентичність, яку ми зберігаємо; та виклики, які постають перед нами у глобалізованому світі.

Український Вільний Університет (УВУ) був заснований у 1921 році в Відні, а згодом перенесений до Праги, де став одним із центрів української наукової думки в еміграції. Його мета від самого початку була амбітною і благородною: забезпечити безперервність української освіти й науки в умовах, коли на Батьківщині вона зазнавала нищення чи радикальних обмежень. У 1945 році, після жахів Другої світової війни, Університет знайшов новий дім у Мюнхені, ставши важливою ланкою між Україною і діаспорою, між традицією і модерністю, між наукою і національною пам'яттю.

Традиції УВУ – це не лише наукові школи, відомі викладачі та випускники. Це передусім традиція свободи думки. Вільний Університет – не лише за назвою, а й за сутністю – завжди був простором інтелектуальної незалежності. У той час як в радянській Україні панувала ідеологічна цензура, в УВУ досліджувалися питання національної ідентичності, історії УНР, діячів українського визвольного руху, української філософії, релігії та культури.

Університет став місцем, де зберігали і розвивали українську гуманітарну традицію. Його архіви, бібліотека, видавнича діяльність стали джерелами знань для тих, хто шукав правду про Україну, якої не можна було прочитати в підручниках радянської доби.

Що таке збереження ідентичності в умовах еміграції? Це насамперед здатність підтримувати мову, культуру, історичну пам'ять і водночас бути відкритими до нових контекстів. У цьому сенсі УВУ виконав і продовжує виконувати роль «інтелектуального дому» для українців за кордоном.

УВУ виховав покоління дослідників, викладачів, митців і громадських діячів, які стали носіями української культури в світі. Випускники Університету викладали в університетах Північної Америки, писали книжки, очолювали інституції, популяризували українське слово та думку.

У цьому контексті УВУ постає не лише як освітній заклад, а як чинник культурної дипломатії, як форма м'якої сили українства у світі.

Сьогодні Український Вільний Університет стикається з новими викликами, які мають як зовнішній, так і внутрішній вимір.

Університети всього світу переживають трансформацію. Онлайн-освіта, конкуренція за студентів, гнучкі програми, інтернаціоналізація – усе це вимагає від УВУ адаптації. Як зберегти унікальність українського контексту і водночас бути привабливим у глобальному просторі?

Російське вторгнення у 2014 та повномасштабна агресія 2022 року стали новим вододілом. УВУ не залишився осторонь: він став майданчиком для обговорення воєнної тематики, гуманітарної кризи, культурного спротиву. Університет виступив як голос України в Німеччині, в Європі, в діаспорі. Але війна також наклала відповідальність – за підтримку українських студентів-біженців, за формування правдивого наративу про події в Україні.

Як і всі приватні освітні інституції, УВУ стикається з проблемами фінансування. Потреба в оновленні викладацького складу, модернізації програм, підтримці наукових досліджень – усе це потребує стабільної матеріальної бази.

Та попри всі труднощі, ми маємо вірити в майбутнє Українського Вільного Університету. Яким воно може бути?

УВУ має шанс стати провідною інституцією, що формує сучасне розуміння України в європейському інтелектуальному просторі. Через конференції, академічні публікації, партнерські програми можна зміцнити позицію Університету як центру експертизи з українських питань.

УВУ – це природне місце для зустрічі української і світової академічної думки. Це місце, де можуть обговорюватися питання постколоніалізму, ідентичності, культури пам'яті, мовної політики, а також досвід трансформації суспільства в умовах війни.

Університет повинен залучати молодь – не лише через магістерські та докторські програми, але й через відкриті лекції, школи, публічні заходи, культурні проєкти. Молоді дослідники мають бачити в УВУ не релікт минулого, а перспективний майданчик для розвитку.

Особливістю УВУ завжди була його двоїста природа: він український за змістом, але водночас глибоко інтегрований у європейський і світовий науковий контекст. Це не просто

університет в еміграції – це **міст між Україною та світом**, між традиційним і модерним, між національним і універсальним.

У часи, коли в Україні панували репресії проти інтелігенції, саме УВУ зберігав і розвивав вільну українську думку. Професори, які не мали змоги викладати в окупованій Україні, отримували тут можливість не лише продовжити наукову діяльність, а й передати цю думку далі – в інші країни, в інші покоління.

Сьогодні, коли Україна вільна, але знову змушена боронити своє право на існування, УВУ знову виконує функцію амбасадора – не лише політичного чи культурного, а насамперед інтелектуального. Це місце, де формується **український голос у світовій академії**.

Одним із викликів сучасності є питання мови. В умовах глобалізації, англійська домінує. Але УВУ залишається, і має залишатися, **форпостом української мови у вищій освіті за кордоном**.

Мова – це не лише засіб комунікації. Це носій культури, спосіб мислення, форма світогляду. УВУ зберігає унікальну модель: викладання і дослідження українською, водночас з активною участю у міжнародному діалозі.

Університет має підтримувати мовну політику, яка не лише зберігає українську, але й робить її інструментом пізнання і критичного осмислення світу.

Крім мови, велике значення має **роль культури у формуванні академічного середовища**. Лекції, літературні вечори, конференції, вшанування пам'яті визначних постатей української науки і мистецтва – це те, що формує спільноту, яка є більшою за суму індивідуальних академічних досягнень.

У майбутньому УВУ має посилити міжнародну співпрацю. Це включає:

- партнерські програми з університетами Німеччини, ЄС, США, Канади;
- спільні дослідницькі проекти;
- академічну мобільність;
- спільні конференції й публікації;
- залучення міжнародних грантів.

Це не тільки зміцнить ресурсну базу Університету, а й забезпечить **інтеграцію української академічної перспективи в загальноєвропейський інтелектуальний дискурс**.

Особливо важливо – посилювати контакт з українськими університетами. Це може бути у формі програм подвійних дипломів, запрошення викладачів, літніх шкіл, стажувань. УВУ може стати місцем, де українські викладачі й студенти зможуть проходити стажування і отримувати доступ до європейських ресурсів.

УВУ – це не лише університет. Це **спільнота**, яка базується на взаємній підтримці, довірі й спільному баченні майбутнього. Це – alma mater у найглибшому сенсі. Місце, де знання передається не лише з книжок, а з особистого прикладу, з діалогу, з традиції.

Важливо також зберігати **історичну пам'ять Університету**. Ми маємо плекати архіви, видавати спогади, досліджувати біографії викладачів, вести літопис. Пам'ять – це частина ідентичності. Без пам'яті – немає тяглості.

Також слід активніше залучати **випускників**: створити асоціацію, розбудовувати мережу підтримки, співпраці, наставництва.

Університет має не лише навчати і досліджувати – він має формувати етику. В умовах воєн, популізму, постправди, фрагментації суспільств, УВУ повинен бути **голосом моральної відповідальності**.

Університет не може бути нейтральним до війни, до порушень прав людини, до знецінення культури. Він має говорити, писати, досліджувати – і формувати позицію. Бо сьогодні світ як ніколи потребує **інтелекту з обличчям і з принципами**.

80 років УВУ в Мюнхені – це лише частина великої історії, що почалася ще у 1921 році. Але саме мюнхенський період найбільш показовий: це роки боротьби, адаптації, виживання – і перемоги. Це роки, коли українська академія зберегла своє обличчя, попри політичні й економічні бурі.

Сьогодні ми стоїмо на плечах гігантів – професорів, студентів, меценатів, адміністраторів, які вірили в силу слова, знання й свободи.

Ми несемо цю естафету далі.

Ми мусимо зробити так, щоб наступні покоління українців – в Україні і поза нею – мали інституції, які не просто надають дипломи, а формують **свідомість, критичне мислення, культурну гідність і громадянську відповідальність**.

І саме тому – Український Вільний Університет потрібен.

Він потрібен світові. Він потрібен Україні. Він потрібен нам усім.

ШКОЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ВІД МЮНХЕНУ 1945 ДО МЮНХЕНУ 2025

Мирослава Антонович

докторка юридичних наук,

доцентка кафедри міжнародного та європейського права,

Національний університет «Києво-Могилянська академія, м. Київ, Україна;

професорка і декан Факультету державних та економічних наук,

Українського Вільного Університету, м. Мюнхен, Німеччина

Antonovych@ukma.edu.ua

Анотація

У статті проаналізовано розвиток школи міжнародного права в Українському Вільному Університеті (УВУ) від часів заснування університету до сьогодення. Подано короткий огляд доктрини міжнародного права в працях професорів міжнародного права УВУ; навчальних курсів з міжнародного права, які викладались в УВУ, з акцентом на сучасному періоді, коли було запроваджено магістерську та докторську програми з міжнародного права.

Ключові слова: школа міжнародного права, доктрина міжнародного права, навчальні курси з міжнародного права, магістерська і докторська програми з міжнародного права.

SCHOOL OF INTERNATIONAL LAW IN THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY: FROM MUNICH 1945 TO MUNICH 2025

Myroslava Antonovych

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

of the Department of International and European Law

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine;

Professor and Dean of the Faculty of State and Legal Studies,

Ukrainian Free University, Munich, Germany

Abstract

The article deals with the analysis of developing the school of international law in the Ukrainian Free University (UFU) since the time of establishing the University till nowadays. It gives a short overview of the doctrine of international law in the works of professors of international law of UFU as well as of the study courses on international law which were taught in UFU, with the stress on the modern period when Master and Doctoral degree programs on international law were introduced in the Faculty of State and Economic Studies in UFU.

Keywords: school of international law, doctrine of international law, international law courses, master and doctoral degree programs on international law.

Початок створення школи міжнародного права в Українському Вільному Університеті сягає часів заснування університету у Відні, більш як двадцятилітнього його функціонування в Празі і продовження формування цієї школи після переїзду УВУ до Мюнхену в 1945 році, де поряд з філософським (філософічним) факультетом був і факультет права та суспільних наук з відділами правничих і економічних наук¹ (нині факультет державних та економічних наук з кафедрами міжнародного права, політології і менеджменту).

Серед навчальних дисциплін факультету права та суспільних наук від початку заснування УВУ чільне місце займало міжнародне право. Професорами права, і, серед них, міжнародного права в різні періоди існування УВУ були Михайло Лозинський, Отон Ейхельман, Юрій Панейко, Андрій Яковлів, Матвій Стахів, Лев Окіншевич, Василь Орелецький, Борис Вітошинський та інші науковці², які у своїх наукових працях розглядали актуальні проблеми сучасного міжнародного права та його окремих галузей і зробили вагомий внесок у розвиток доктрини міжнародного права.

Можна стверджувати, що фундамент школи міжнародного права в УВУ заклав професор Михайло Лозинський. Зокрема, після створення УВУ в 1921 р. Михайло Лозинський (депутат Української Національної Ради – вищого органу ЗУНР; заступник державного секретаря зовнішніх справ Західної області УНР) працював в УВУ на факультеті права і суспільних наук ординарним професором міжнародного права до 1927 року, де викладав такі курси: міжнародне право, монархія і республіка, устрій сучасних держав, парламентарна та радянська форми влади. У 1922 р. було видано конспект його лекцій з міжнародного права – «Міжнародне право. Ч. 1. Суть і творення міжнародного права». У травні 1921 року Михайло Лозинський опублікував працю «Галичина в 1918-1920 рр.», яка містила важливі факти та узагальнення з низки питань українського визвольного руху та міжнародно-правового статусу Західноукраїнських земель у їх відносинах з Польщею³.

У своїх працях з міжнародного права Михайло Лозинський розглядав важливі питання теорії міжнародного права, зокрема, розвинув інститут міжнародної правосуб'єктності («підметовості міжнародного права»). На той час в міжнародному праві ще використовувався термін «особа» (person) для позначення учасників міжнародних відносин. Лозинський запропонував термін «підмет» та «підметовість», що відповідало терміну “subject”, яке почали застосовувати в міжнародному праві, і дав таке визначення цим поняттям, яке і нині застосовується для міжнародної правосуб'єктності, розрізняючи правоздатність («правна

¹ Антонович, М. (2022). Розвиток доктрини міжнародного права та прав людини в УВУ. Ред. М.О. Пришляк. *Науковий збірник. Святкове видання до сторіччя УВУ*. Мюнхен. С.150-157.

² Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні*. Т. І. Роки 1945-1951. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея. С. 167-170.

³ Семенов, В. С., Трягнюк, О. Я. (2004). *Лозинський Михайло Михайлович. Антологія української юридичної думки* (в 10 т., Т. 8: Міжнародне право). К.: Видавничий Дім «Юридична книга». С. 383-386.

здатність») і дієздатність («ділова здатність»). У своїй праці «Міжнародне право» Лозинський виділяє крім держав також такі підмети міжнародного права, як Папа як глава Папської держави, який на основі договору 1929 р. «перестав бути особливим підметом міжнародного права і папська держава супроти тих держав, що її визнали, стає звичайним підметом міжнародного права нарівні з іншими державами»⁴; повстанці, коли вони визнані як воююча сторона («войова сторона») державною владою, проти якої вони повстали, чи іншими державами; нація, коли вона організовано повстає проти держави чи держав, до яких належить; дикі племена, оскільки держави заходять у зносини з організаціями диких племен. Професор Лозинський не вважав підметами міжнародного права міжнародні організації, особи, персональні унії, які «віджили свій час», хоч реальні унії нового типу на кшталт Британського союзу держав не є підметами, але її члени є підметами міжнародного права тощо⁵.

Цікавими є погляди Лозинського на сюзеренність і васальність, протекторат, міжнародний мандат, «неутралізовані держави» з точки зору «ділової здатності». Велику увагу Лозинський приділив державі як підметові міжнародного права та основним інститутам визнання держави, змінам території та міжнародного становища держави («сукцесії держав», тобто ці зміни і їхні правні наслідки), міжнародній відповідальності держав (міжнародний делікт – вчинок держави, що порушує право іншої держави) та іншим питанням.

Інше важливе питання теорії міжнародного права, а саме джерела міжнародного права, розглянув у своїх працях професор міжнародного права УВУ Отон Ейхельман, товариш міністра закордонних справ УНР у 1918-1920 рр., який з 1921 р. перебував в еміграції, працював професором УВУ в Празі та Української господарської академії в Подєбрадах. Серед його численних праць з міжнародного права коротко зупинюсь на праці «Побутові⁶ підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права», виданій у Подєбрадах у 1931 р., проф. Ейхельман, зокрема, обґрунтовує обов'язковість загальних принципів міжнародного права (*principes generaux du droit des gens*)⁷ та в цілому обмеженого циклу «основних норм» міжнародного права і безпосередньо пов'язаних з ними і впливаючих з них обов'язкових правно-логічних висновків.

Ці *необхідні* основні норми, як зазначає Ейхельман, є абсолютними, і тому їх назвали *природно-правними*. Автор неодноразово підкреслює в тексті цієї праці те, що *основні* норми, тобто *права* у міжнародному праві, мають своїм правничим джерелом *necessitas* природне право. Ейхельман виступав чітким прихильником ідеї природного права, критикуючи авторів,

⁴ Там само. С. 390.

⁵ Там само. С. 392.

⁶ Автор під цим терміном розуміє «соціальні» підстави.

⁷ Ейхелман, О. (2004). Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права. *Антологія української юридичної думки*. (в 10 т., Т. 8: Міжнародне право). К.: Видавничий Дім «Юридична книга». С. 332-382.

які заперечували цю ідею і або обходили питання про джерела основних прав у міжнародному праві мовчанкою, або вважали таким джерелом право звичаєве⁸. Ейхельман критикував формально-логічний напрям у «чистій теорії права».

Професор Ейхельман аналізує побутове (соціальне) положення міжнародно-правового життя, визначає правничу концепцію та проводить систематизацію сучасного позитивного міжнародного права. «Тому наукова дефініція поняття *міжнародне право*, що впливає з вище розібраних підстав і форм його, і вичерпує суть всього предмету та надає йому певної систематизованості, буде така: міжнародне право є 1) правовий порядок, який 2) означає обов'язкові норми 3) у публічно-правових відносинах 4) між незалежними одна від одної державами, згідно міжнародно-правовими спілками держав»⁹.

Як і Михайло Лозинський професор Ейхельман велику увагу приділяв суб'єктам міжнародного права. Однак він був прихильником пануючого на початок ХХ ст. погляду на держави як основні суб'єкти міжнародного права, оскільки «лише вони мають в міжнародно-правових відносинах якість тих особових правових одиниць, які безпосередньо зосереджують в собі міжнародно-правові права, обов'язки та відповідальність у міжнародних зносинах»¹⁰.

Важливу роль у розвитку науки міжнародного права в УВУ, коли Університет вже переїхав до Мюнхену, відіграв професор, доктор Василь Орелецький. У своєму Власному короткому життєписі від 26 березня 1950 р., серед іншого, Орелецький зазначає навчання на правничому факультеті УВУ та чеській школі політичних наук в Празі. На правничому факультеті УВУ в Празі Орелецький студіював особливо міжнародне право під керівництвом проф., д-ра О. Ейхельмана, колишнього професора міжнародного права Київського університету перед Першою світовою війною, про якого згадувала вище. Одночасно Орелецький студіював міжнародне право в чеській політичній школі під керівництвом професора, доктора Ціммермана. 1933 року Василь Орелецький був промований на доктора права УВУ. У 1939 році був габілітований на УВУ в Празі на доцента міжнародного права, а в квітні 1945 р. Колегія професорів Факультету права і суспільних наук УВУ в Празі іменували Василя Орелецького надзвичайним професором при кафедрі міжнародного права УВУ в Празі, а Академічний Сенат УВУ це іменування затвердив.

Василь Орелецький викладав міжнародне право, а пізніше й західно-європейське право в Празі (УВУ) аж до 1945 року. В Мюнхені він також викладав міжнародне публічне і приватне право.

⁸ Там само. С. 381.

⁹ Там само. С. 353.

¹⁰ Там само.

Василь Орелецький друкував статті в Науковому збірнику УВУ, зокрема, його розвідки «Дипломатичний церемоніал» (1944 р.), «Повоєнна проблематика міжнародного права» (1948 р.), «До проблеми суверенітету і карної відповідальності у міжнародному публічному праві» (1956 р.), «Позитивізм і природне право в міжнародному праві» (1963 р.) та ін. Почав друкувати підручник міжнародного публічного права в Подєбрадах, але через прихід більшовиків до Чехії в 1945 р. вимушений був перервати публікування.

28 березня 1954 року проф. д-р Юрій Панейко подав рецензію на працю проф. д-ра Василя Орелецького «Українська делегація на Міровій конференції у Парижі 1919 р.» і запропонував «поставити його внесок на іменування його звичайним професором міжнародного права на УВУ».

У своїй статті «До проблеми суверенітету і карної відповідальності у міжнародному публічному праві» (1956 р.), проаналізувавши Нюрнберзький процес і опираючись на думки судді Філіпа К. Джессапа, професор Орелецький доходить висновку, що «треба вважати підметами міжнародного права не лише держави, але також й фізичні особи з їхніми з того випливаючими правами і обов'язками»¹¹. Це був дуже «революційний» висновок як на той час, бо як зазначалось вище і проф. Лозинський, і проф. Ейхельман акцентували міжнародну правосуб'єктність держави і не згадували про фізичні особи як суб'єкти міжнародного права.

Василь Орелецький звертався і до розгляду співвідношення позитивізму і природного права в міжнародному праві, зазначав скептичне ставлення до можливості створення міжнародного позитивного права прихильників безумовного державного суверенітету. Він вказує на необхідність «виводити міжнародно-правні обов'язки держав не лише з самого позитивного права, але також із законів людяности та вимог публічної опінії»¹². «Позитивне право є залежне від певних понадпозитивних засад, які воно лише фіксує»¹³.

У 1967 р. В. Орелецький викладав в УВУ «Вибрані частини з українського публічного права». В його рукописах знаходимо цікаві та актуальні і на сьогодні висловлювання, як от «Без України не можлива жодна правдива європейська спільнота» тощо.

Як свідчить навіть такий короткий огляд розвитку міжнародно-правової доктрини в працях професорів-міжнародників М. Лозинського, О. Ейхельмана, В. Орелецького, виданих в роки їхнього викладання в УВУ, науковці приділяли увагу і розвивали засадничі ідеї міжнародного права, такі як визначення суб'єктів і джерел міжнародного права, позитивне і природне право, тощо.

¹¹ Проф., д-р Василь Орелецький. (1956). До проблеми суверенітету і карної відповідальності у міжнародному публічному праві. *Наукові записки УВУ*. Мюнхен. С.7.

¹² Орелецький, В. (1963). Позитивізм і природне право в міжнародному праві. *Наукові записки УВУ*. Факультет права і суспільно-економічних наук, 6. Мюнхен. С. 34.

¹³ Там само.

У 1983 році видавництвом УВУ в Мюнхені було видано «Міжнародне публічне право» доктора права, надзвичайного професора міжнародного публічного права УВУ Бориса Вітошинського, автора досліджень з міжнародного права: «Визвольна боротьба у світлі міжнародного права», «Повстанські рухи і визвольні війни під час і після II світової війни» (1972), «Тероризм чи визвольна боротьба – проблема міжнародного права» (1982), «Міжнародне публічне право», «Самовизначення – потоптаний принцип міжнародного права», «Право на самовизначення народів і Україна»¹⁴. У 2014 р. в Києві було перевидано книгу Бориса Вітошинського «Війна і міжнародне право». Багатий науковий доробок професора Вітошинського є дуже актуальним в умовах, коли РФ здійснює збройну агресію проти України, потребує ще ретельного вивчення і застосування в Україні.

Важливий внесок у розвиток окремих питань міжнародного права в УВУ було зроблено істориками, зокрема професором УВУ в Мюнхені та викладачем Паризького університету Володимиром Косиком, який серед іншого в 1986 р. опублікував у Парижі працю «Україна і Німеччина у другій світовій війні (французькою мовою).

У 90-х роках ХХ ст. були промовані на докторів права УВУ Петро Стецюк (науковий керівник професор Зиновій Соколюк), Василь Кіселичник та інші українські правники. У 2008 р. дисертацію доктора права в УВУ захистила доцентка НаУКМА, авторка цієї статті Мирослава Антонович, а в 2019 р. отримала науковий ступінь доктора права габілітованого в царині міжнародного права. В 2022 р. на початку повномасштабного вторгнення РФ дисертацію доктора права захистив професор Харківського національного університету Дмитро Білінський. Захисти дисертацій докторів філософії в галузі права тривають. Зокрема, в травні 2025 р. відбувся захист докторантки УВУ Наталії Субботіної на тему «Система охорони біорізноманіття на перетині етики, права та політики: на прикладі лісових екосистем Українських Карпат» (англійською мовою) під керівництвом доцента УВУ д-ра Василя Непийводи.

У 1990-х – 2010-х роках Колегія професорів Факультету державних та економічних наук (ФДЕН) УВУ іменувала Богдана Футея, Михайла Микієвича, Івана Панкевича, Михайла Савчина професорами УВУ, Мирославу Антонович і Петра Стецюка надзвичайними професорами, Любов Логущ, Василя Непийводу та інших викладачів доцентами при кафедрі міжнародного права УВУ.

У 2007 р. після тимчасової перерви відновилось викладання в УВУ навчальної дисципліни «Міжнародне право». З 2012 р. за ініціативи тодішнього декана ФДЕН, а з 2015 р.

¹⁴ Фільц, М. (2006). Вітошинський Борис Миронович. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія* [веб-сайт] Гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=35002 (дата звернення: 14.05.2025).

ректорки УВУ, професорки Марії Пришляк було створено кафедру міжнародного права на ФДЕН, яку очолила авторка цієї статті. Було запроваджено магістерську та докторську програми з права у співпраці з кафедрою міжнародного права Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА). Акцент у цих програмах – на міжнародному праві, правах людини, міжнародному бізнесовому праві. Кафедра міжнародного права УВУ забезпечила вивчення багатьох галузей міжнародного права, від права міжнародних договорів, прав людини, міжнародного конституційного права до міжнародного довкільного права, міжнародного економічного, податкового права, міжнародного арбітражу, вирішення міжнародних конфліктів та інших навчальних дисциплін.

З метою відповідності Болонській кредитно-модульній системі вищої освіти було розроблено навчальний план магістерської і докторської програм з міжнародного права. Зокрема, на магістерській програмі з міжнародного права передбачається вивчення **обов'язкових** навчальних дисциплін, що включає: *I. Цикл професійної підготовки*: Правові системи сучасності, Міжнародне публічне право, Право ЄС, Методологічний курс; *і II. Цикл практичної підготовки*: Виробнича (чи переддипломна) практика. Серед **вибіркових** навчальних дисциплін також пропонуються дисципліни *Циклу професійної та практичної підготовки (6 дисциплін на вибір)*: Міжнародне конституційне право, Право міжнародних договорів, Міжнародне гуманітарне право, Суверенітет в міжнародному і європейському праві, Верховенство права в сучасній Україні, Міжнародне контрактне право, Міжнародний комерційний арбітраж, Міжнародне податкове право, Міжнародне довкільне право, Міжнародні корпоративні фінанси, Міжнародні бізнесові транзакції, Міжнародне інвестиційне право і інвестиційний арбітраж, Міжнародний захист прав людини, Практичні аспекти застосування Європейської конвенції з прав людини, Європейська та євроатлантична інтеграція України: конституційно-правові аспекти, Інститути та джерела прав Європейського Союзу, Система правового захисту в Європейському Союзі, Виборче право та виборчі системи в Україні та державах Європейського Союзу та інші дисципліни.

Серед *Циклу дисциплін вільного вибору* є *Блок соціально-економічної підготовки та Блок психолого-педагогічної підготовки*. Блок дисциплін соціально-економічної підготовки передбачає опанування 4 дисциплін з навчальних планів спеціальностей «міжнародні відносини» і «економіка». Блок дисциплін психолого-педагогічної підготовки та інших дисциплін передбачає 2 навчальні дисципліни з цих та інших спеціальностей.

Державна атестація передбачає написання і захист магістерської дисертації.

Магістрантам і докторантам пропонуються спеціалізації: «*Міжнародне публічне право*», «*Міжнародний захист прав людини*», «*Міжнародне бізнесове право*».

В планах подальшого розвитку докторської і магістерської програм з міжнародного права в УВУ:

- Створення окремих навчальних планів (curricula) для докторської і магістерської програм.
- Введення спеціалізацій для докторської програми з права – «Міжнародне бізнесове (комерційне) право», для магістерської програми з права – загальна спеціалізація «Міжнародне право».
- За можливості розмежування навчальних курсів, які викладаються на докторській і магістерській програмах і розробка відповідних силабусів.
- Введення в навчальні плани курсів, які викладаються англійською або німецькою мовами.
- Створення в майбутньому подвійних магістерських і докторських програм з права (dual degree programs).
- Перехід переважно на англійську (німецьку) мови викладання для набору студентів не лише з України, але й з інших європейських країн, США, Канади тощо.
- Сприяння мобільності студентів та обміну з іншими університетами України і світу.

У Наукових збірниках УВУ опубліковано праці викладачів, які присвячені правам людини, зокрема праву на справедливе судочинство, верховенству права та іншим актуальним для України і світу проблемам міжнародного права. Розгляду проблем міжнародного права і прав людини присвячені наукові конференції, зокрема з Верховенства права (2017 р.), Права на справедливе судочинство (2019 р.), організовані УВУ спільно з Університетом Максиміліана, Українсько-німецькою Асоціацією юристів, USAID Kyiv. У 2023 р. УВУ спільно з Центром дослідження геноциду і прав людини НаУКМА та Фулбрайтівською програмою в Україні організували наукову конференцію “Unpunished Crimes Repeat Themselves: the Holodomor and the Ongoing Russian Genocide Against the Ukrainian Nation» (до 90-х роковин Голодомору-геноциду).

Навіть такий короткий огляд викладання міжнародного права в УВУ за період його функціонування і аналіз окремих праць професорів міжнародного права, які в різні періоди викладали в УВУ, свідчать про створення школи міжнародного права в Українському Вільному Університеті. Професори з права УВУ внесли важливий внесок у розвиток міжнародно-правової думки ХХ ст. Міжнародно-правові дисципліни займали і продовжують займати чільне місце серед навчальних курсів, які викладаються в УВУ впродовж більш ніж століття.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ СТУДІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Ганна Романова

*доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу зарубіжних систем професійної освіти,
Інститут професійної освіти
НАПН України, м. Київ, Україна
roman-ania@ukr.net*

Анотація

За результатами проєкту «Аналіз педагогічних студій Українського вільного університету в Німеччині», реалізованого в рамках програми DAAD «Україна майбутнього: Дослідницькі гранти для українських магістрантів та дослідників», охарактеризовано історичні аспекти становлення педагогічних студій УВУ, обґрунтовано їх унікальність, методологічні основи і перспективи розвитку.

Ключові слова: Український вільний університет, педагогічні студії, етапи розвитку, педагогіка, психологія, науково-педагогічні працівники.

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL STUDIES AT THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY

Ganna Romanova

*doctor of Sciences in Education, professor,
leading researcher of the Department
of Foreign Systems of Vocational Education,
Institute of Vocational Education
of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Abstract

Based on the results of the project "Analysis of Pedagogical Studies at the Ukrainian Free University in Germany," implemented within the framework of the DAAD program "Ukraine of the Future: Research Grants for Ukrainian Master's Students and Researchers," the historical aspects of the establishment of pedagogical studies at the UFU are characterized, their uniqueness, methodological foundations, and development prospects are substantiated.

Keywords: Ukrainian Free University, pedagogical studies, stages of development, pedagogy, psychology, research and teaching staff.

У сучасному світі, що характеризується стрімкими соціально-економічними, технологічними та культурними трансформаціями, роль педагогічної освіти набуває особливої

ваги. Якість підготовки майбутніх педагогів обумовлює спроможність освітньої системи відповідати на виклики часу, формувати компетентних, креативних та відповідальних громадян, здатних до саморозвитку та успішної інтеграції в глобалізоване суспільство. Пандемія COVID-19 та повномасштабна військова агресія РФ проти України поставили перед педагогами безпрецедентні виклики, що суттєво трансформували їхню професійну діяльність. Потреба у терміновому переході до дистанційного навчання вимагала швидкого опанування нових технологій та методик, а також зусиль для підтримки залученості й емоційного стану учнів в умовах ізоляції та невизначеності. Війна додала критичних вимірів безпеки, психологічної підтримки травмованих дітей, організації навчання для переміщених осіб та збереження національної ідентичності. Втрата освітніх ресурсів, нестабільність навчального процесу та необхідність подолання освітніх втрат стали щоденними реаліями, що вимагають від педагогів не лише професійної майстерності, а й виняткової емпатії, стійкості та здатності до адаптації в умовах постійного стресу та невизначеності.

У цих умовах особливої актуальності набуває звернення до скарбниці української педагогічної думки. Її гуманістичні засади, орієнтація на цілісний розвиток особистості, плекання національної свідомості та гідності стають важливим підґрунтям для осмислення нових викликів та пошуку адекватних відповідей. Такий контекст актуалізує вивчення досвіду Українського вільного університету в Німеччині (УВУ). Заснований в еміграції, УВУ зумів зберегти та розвинути кращі традиції української педагогіки, адаптуючись до європейського освітнього простору. Його унікальний шлях поєднання національної ідентичності з міжнародними стандартами, досвід підтримки здобувачів освіти в умовах вимушеного переселення та збереження академічної свободи є важливим орієнтиром для сучасної української педагогічної науки та практики, що прагне зміцнити освітню систему в умовах воєнних реалій та повоєнного відновлення.

З метою дослідження особливостей освітнього дизайну підготовки педагогів за магістерською і докторською програмами Українського вільного університету, та розроблення рекомендацій для українських закладів вищої педагогічної освіти щодо імплементації позитивного досвіду розвитку суб'єктності педагогів в УВУ за програмою DAAD «Майбутнє України: дослідницькі гранти для українських магістрантів та дослідників» реалізовано проєкт «Аналіз педагогічних студій Українського вільного університету в Німеччині»¹.

Результати роботи в бібліотеці і архіві УВУ під час основного етапу проєкту (січень–лютий 2025 р.) доводять, що специфіка педагогічних студій УВУ глибоко вкорінена в його

¹ Аналіз педагогічних студій Українського вільного університету в Німеччині. *Інститут професійної освіти*. URL: <https://ivet.edu.ua/analiz-pedagogichnyh-studij-ukrayinskogo-vilnogo-universytetu-v-nimechchini/> (дата звернення 05.05.2025).

історичному контексті. Розвиток педагогіки в університеті відбувався під впливом культурно-освітнього середовища, позначеного як загальним прагненням до академічної свободи та опору догматизму, так і вагомими науковими внесками викладачів, серед яких методика О. Колесси, ідеї Г. Ващенка, А. Волошина, І. Мірчука, діяльність В. Яніва та дослідження Б. Єржабкової та ін.

З історичної перспективи, УВУ є одним із найдавніших приватних університетів Німеччини. Як переконливо доводить Л. Рудницький², його діяльність повністю відповідає критеріям німецьких університетів щодо інтеграції наукових досліджень в освітній процес, активного залучення студентів до наукової роботи та дотримання західних академічних принципів, таких як науковість, відповідальність, незалежність, чесність, порядність, толерантність, поширення наукових знань і співпраця. При цьому, УВУ зберігає вірність своїм засадничим ідеалам та принципу академічної свободи, визначаючи свою місію як служіння Україні та відкритість до світової спільноти.

УВУ, якому у 2026 році виповниться 105 років, є першим і єдиним українським закладом вищої освіти, заснованим за межами України. Його фундатори, серед яких такі видатні постаті як Д. Антонович, О. Колесса, І. Горбачевський, М. Грушевський, С. Дністрянський, С. Рудницький та ін., втілили в життя безпрецедентну для світової академічної історії ідею функціонування університету з правом присудження наукових ступенів (промоції та габілітації) поза межами рідної країни та без її державної підтримки. Головною метою цього унікального проєкту було збереження духу академічної свободи, забезпечення об'єктивного висвітлення правди в гуманітарних науках та репрезентація української нації на міжнародній арені. Історію розвитку УВУ, відповідно до назв європейських міст, з якими була пов'язана його діяльність, поділяють на три основні етапи: Віденський (1920 – вересень 1921), Празький (жовтень 1921 – середина травня 1945) та Мюнхенський (з осені 1945 року до сьогодні)³.

Становлення педагогічних студій УВУ пов'язане з філософським факультетом, що існує від початку створення УВУ у Відні⁴. Водночас саме педагогічні курси з'явилися вже під час Празького періоду. Аналіз навчальних програм УВУ в Празі (1922-1942) показав поступове введення психологічних та педагогічних дисциплін до навчального плану історико-філологічного відділу філософського факультету. Психологія вперше з'явилася у 1930 році з курсами «Психологія» (1930-1931) та «Основні проблеми психології» (1936-1937), викладачем

² Рудницький, Л. (2011). 90-ті роковини Українського вільного університету. *Український вільний університет: 1921 – 2011*. Український вільний університет. С. 1–40.

³ Шафовал, М. (2011). Історичний огляд і питання початків. *Український вільний університет: 1921 – 2011*. Український вільний університет. С. 83–94.

⁴ Павлишин, О. (2022). Заснування Українського вільного університету у Відні: суспільно-політичний та академічний аспекти. *Науковий збірник. Надзвичайне видання до сторіччя УВУ*. Український Вільний Університет. Мюнхен. С. 15–35.

яких був професор Іван Мірчук. Педагогічні дисципліни були введені пізніше, у 1935 році («Основні проблеми педагогіки» у літньому семестрі) та «Основи педагогіки» (1937-1938), також авторства І. Мірчука. Ці тригодинні курси не були постійними в навчальних планах, а пропонувалися з певною періодичністю. У 1939 році педагогіка оформилася в окремий блок, розроблений професором Августином Волошиним, що включав «Педагогічну методологію» (3 години на тиждень) та «Практичні вправи» (2 години на тиждень). У 1942-1943 н.р. педагогічні дисципліни мали назви «Педагогіка. Педагогічна етика» та «Адміністрація шкіл», а психологія була представлена окремим блоком доцента О. Іванова («Вступ до характерології» та «Психологічний семінар»)⁵.

Зупинімося детальніше на розвитку педагогічних студій під час Мюнхенського етапу діяльності УВУ. На його початку, у 1946-1947 навчальному році, УВУ пропонував студентам педагогічний блок дисциплін, що включав «Методи навчання» (2 години на тиждень) та «Практика» (1 година на тиждень). Автором та викладачем цих курсів був професор Григорій Ващенко, про що свідчать архівні документи УВУ в Мюнхені⁶.

В архівному фонді Викладів УВУ зберігається рукопис праці Г. Ващенка «Активні методи навчання», що містить розділи «Дослідчі методи» із завданнями і літературою, «Метода проєктів» з контрольними запитаннями і літературою, «Активізація метод шкільного навчання», додаток «Основні проблеми педагогіки майбутнього»⁷. Відзначимо актуальність цих матеріалів для сучасної педагогіки, оскільки питання визначення методів навчання та їх активізації в освітньому процесі залишається наріжним. У розрізі формування суб'єктності і проактивності здобувачів освіти підкреслимо позицію Г. Ващенка щодо важливості застосування таких форм навчання, де самостійність учня виявляється у повній мірі, залучення учнів до планування педагогічного процесу⁸.

Автор дуже влучно, на нашу думку, продемонстрував відмінності між «дослідною методою», метою якої є теоретичні знання і яка ґрунтується на інтелектуальних інтересах учнів, і «методом проєктів», що спрямована на повну узгодженість навчання з реальним життям і для якої теоретичні знання є засобом такого зв'язку⁹. Наведемо приклад творчого завдання для студентів: «Під час педпрактики вясніть місце і форми дослідчої методи навчання і в одній молодшій і в одній старшій групі загально-освітньої школи»¹⁰. Згідно орієнтовного плану виконання студенти у школі мають вивчити особливості проведення екскурсій, дослідної роботи в лабораторіях, кабінетах, кутках живої природи, у батьківських

⁵ Архів УВУ. Ф. УВУ. Програми викладів Українського вільного університету в Празі (1922–1943). Копія.

⁶ Архів УВУ. Ф. УВУ. Програма викладів в зимовому семестрі 1947/1948 (1947). Український вільний університет.

⁷ Ващенко Г. Активні методи навчання. Архів УВУ. Ф. УВУ. Виклади. Спр. 686. 146 арк.

⁸ Ващенко Г. Активні методи навчання. Архів УВУ. Ф. УВУ. Виклади. Спр. 686. Арк 20.

⁹ Ващенко Г. Активні методи навчання. Архів УВУ. Ф. УВУ. Виклади. Спр. 686. Арк 55.

¹⁰ Ващенко Г. Активні методи навчання. Архів УВУ. Ф. УВУ. Виклади. Спр. 686. Арк 52.

садибах, спостережень над погодою, а також встановити ступінь ініціативи та самостійності дітей у такій діяльності.

У додатку «Основні проблеми педагогіки майбутнього» Г. Ващенко виклав своє бачення розвитку педагогічної науки у культурно-історичному, суспільному, філософському і духовному вимірах, резюмуючи, що педагог майбутнього – це педагог-психолог; школа майбутнього – це, в першу чергу, творча школа, завдання якої – розвивати творчі сили молоді, виховувати творців культурних цінностей, людей, що в творчій роботі для суспільства знаходять своє особисте щастя; педагогіка майбутнього – синтез найкращого, що є в теорії вільного виховання і в авторитарній педагогіці, поєднання самостійності та ініціативи учнів з високим авторитетом педагога, волі і свідомості своєї гідності учня з свідомою дисципліною, творчого пошуку з ґрунтовним знанням здобутків минулого та його кращих традицій¹¹.

Фонд Г. Ващенко в архіві УВУ містить різноманітні рукописи, важливі для розуміння української педагогічної думки. Серед них – знакова стаття «Традиційний український ідеал людини», а також рукописи «Більшовицькі перекручення ідей західних педагогів в галузі дидактики» (українською та німецькою мовами), «Психологія в Радянському Союзі» (німецькою мовою), газетні статті «Нотатки про естетику», «Соціалізм і індивідуалізм у світлі християнства», «Третє покоління (внуки)», а також рукопис праці «До історії духовної освіти в дореволюційній Росії»¹².

Акцентуємо увагу на думці Г. Ващенко про важливість визначення ідеалу людини як мети виховання і таких виокремлених ним основних рисах традиційного українського ідеалу людини, як міцна віра в Бога, відданість волі Божій і віра в провидіння, смиренство, діяльна любов до ближнього, чесність, правдивість, вірність присязі, любов до батьківщини, мужність, любов до праці й знання¹³. Пристосування створених українським народом в Київські часи високих ідеалів до нових умов і здійснення їх Г. Ващенко вважав основним завданням свого часу, що актуально й дотепер. Визначаючи християнські цінності як основу виховного ідеалу, автор наголошував, що доля людини значною мірою залежить від самої людини, що має свободу волі.

Стаття Г. Ващенко «Більшовицькі перекручення ідей західних педагогів в галузі дидактики» дає нам усвідомлення наслідків ідеологічного викривлення прогресивних педагогічних теорій, що призвели до освітніх розривів, порушень принципів міцності, наступності, системності навчання в Радянському Союзі. Наприклад, перетворення розробленої американськими педагогами «проектної методи» на комплексно-проектну

¹¹ Ващенко Г. Активні методи навчання. Архів УВУ. Ф. УВУ. Виклади. Спр. 686. Арк 143.

¹² Архів УВУ. Фонд Григорія Ващенко 1878–1967. Тека 1.

¹³ Ващенко Г. Традиційний український ідеал людини. Архів УВУ. Фонд Григорія Ващенко 1878–1967. Тека 1. Статті Григорія Ващенко. Док.1. 21 арк. Оригінал. Рукопис.

систему навчання з безпосередньою участю учнів у виробничій практиці дорослого населення в сільському господарстві і промисловості призвело до занепаду теоретичного навчання до найнижчого рівня¹⁴.

У статті «Соціалізм і індивідуалізм у світлі християнства» Г. Ващенко розкриває у розрізі підкорення особистості інтересам комуністичної партії підступність комуністичної моралі, за якої донос вважався за обов'язок і велику чесноту. Він згадує Павліка Морозова, який за донос на батька став героєм і прикладом для наслідування¹⁵.

Підкреслимо також прогностичність бачення Г. Ващенко у статті «Третє покоління (внуки)» впливу на вибір українською молоддю участі у боротьбі за волю України таких факторів, як Голодомор, масове вивезення українців до концентраційних таборів і на поселення в Азію, каторжна праця, інформація про рівень життя в Європі від радянських військових, які під час Другої світової війни побували в Західній Європі, відомість героїчної боротьби УПА. Водночас він наголосив, що заради такого вибору українська молодь має чітко усвідомлювати мету боротьби, вона боритиметься тільки за вільну Україну, чий політичний й економічний устрій буде відповідати психології українського народу, його кращим традиціям, його становищу серед народів світу. Впевнено передбачаючи таку роль молоді у майбутньому, Г. Ващенко брав до уваги зусилля совєтів, що вони докладали для впливу на молоде покоління, «не жаліючи на це ні коштів, ні сил». Аналіз статті свідчить, що певні успіхи радянської педагогіки Г. Ващенко аргументовано пов'язує із діяльністю академії педагогічних наук, яка була створена в Москві під час другої світової війни, її завданням було сприяння поліпшенню виховання молоді відповідно до радянської ідеології¹⁶.

У вступі до статті «До історії духовної освіти в дореволюційній Росії» Г. Ващенко, наголошуючи на ролі Острозької Академії і Києво-Могилянської Академії, зазначає, що «духовна освіта на Україні–Русі вийшла за монастирські мури і охопила весь нарід, так що у 16–17 століттях і чоловіки, і жінки, і діти знали служби Божі напам'ять...»¹⁷. У педагогічному розрізі зі статті ми дізнаємося, що при духовних семінаріях зазвичай існували так звані зразкові школи, де семінаристи проходили пасивну і активну педагогічну практику. Українські семінарії дали чимало національних громадській діячів, серед яких – Симон Петлюра. В

¹⁴ Ващенко Г. Більшовицькі перекручення ідей західних педагогів в галузі дидактики. Архів УВУ. Фонд Григорія Ващенко 1878–1967. Тека 1. Статті Григорія Ващенко. Док. 3 (Проспект). 3 арк. Док.4 (Резюме). 5 арк. Машинопис.

¹⁵ Ващенко Г. Соціалізм і індивідуалізм у світлі християнства. Архів УВУ. Фонд Григорія Ващенко 1878–1967. Тека 1. Статті: публікації в газетах та періодичних виданнях. Вирізки і відбитки статей. 1946-1953. Док. 2. 4 арк. Машинопис.

¹⁶ Ващенко Г. Третє покоління (внуки). Архів УВУ. Фонд Григорія Ващенко 1878–1967. Тека 1. Статті: публікації в газетах та періодичних виданнях. Вирізки і відбитки статей. 1946-1953. Док. 3. 3 арк.

¹⁷ Ващенко Г. До історії духовної освіти в дореволюційній Росії. Архів УВУ. Фонд Григорія Ващенко 1878–1967. Тека 1. Статті: публікації в газетах та періодичних виданнях. Вирізки і відбитки статей. 1946-1953. Док. 5. арк 1.

національному відродженні України важливу роль також відігравали Єпархияльні Жіночі школи, до програм яких входили педагогіка та методика навчання в початковій школі. Ці заклади здійснювали підготовку до педагогічної роботи і випустили багато високопрофесійних вчительок, які любили свою справу і віддавали їй свої сили. Багато випускників Духовних Академій працювало в учительських інститутах, де вони були директорами, викладачами педагогічних дисциплін або літератури, а також їх дуже багато було серед директорів та інспекторів народних шкіл¹⁸.

Отже, праці Г. Ващенка заклали міцні теоретичні основи розвитку педагогічних студій, акцентуючи увагу на активних методах навчання, розвитку самостійності та проактивності студентів, а також на важливості дослідницької та проєктної діяльності. Фундаментальним є його бачення ідеалу людини, що ґрунтується на національних та християнських цінностях, формуючи цілісний підхід до виховання. Водночас, критичний аналіз педагогічних теорій та історичного досвіду, зокрема радянського, підкреслює його прагнення до осмисленого та неупередженого розвитку педагогічної науки. Таким чином, Г. Ващенко не лише зберіг і розвинув українські педагогічні традиції в еміграції, але й заклав підґрунтя для інноваційних підходів, що залишаються актуальними й сьогодні.

У контексті розвитку педагогічних студій важливим було прийняття Статуту (1947) і Правил студій на філософічному факультеті (1947), що поряд з іншими документами дозволило у 1950 р. отримати декрет Міністерства освіти та релігії Баварії про визнання діяльності УВУ¹⁹.

Аналіз протоколів засідань Професорської ради філософського факультету УВУ на початку Мюнхенського етапу засвідчує значну увагу до виховної роботи. Зокрема, протокол №18 від 10 липня 1948 року фіксує наголошення на необхідності посилення виховного аспекту освітнього процесу в контексті християнських та національно-державницьких ідеалів²⁰.

У праці А. Кокоша «Інституційне становлення Українського вільного університету в Баварії (1945–1950)» задокументовано, що на філософському факультеті з початком мюнхенського періоду було створено відділ філософії та педагогіки, у рамках якого діяла кафедра педагогіки і дидактики. Автор вказує, що для здобуття ступеня магістра філософії в галузі педагогіки та психології студенти мали успішно скласти іспити з основних філософських дисциплін, загальної та педагогічної психології, історії світової й української педагогіки (група А), а також з теорії педагогіки, дидактики, шкільної гігієни та школознавства,

¹⁸ Ващенко Г. До історії духовної освіти в дореволюційній Росії. Архів УВУ. Фонд Григорія Ващенка 1878–1967. Тека 1. Статті: публікації в газетах та періодичних виданнях. Вирізки і відбитки статей. 1946–1953. Док. 5. 8 арк.

¹⁹ Кокош, А. (2021). *Інституційне становлення Українського вільного університету в Баварії (1945 – 1950)*. Мюнхен: Український вільний університет. С. 100.

²⁰ Архів УВУ. Ф. УВУ. Протоколи ради філософічного факультету. Академічні роки 1945/1946, 1946/1947, 1947/1948. Протокол від 10 липня 1948 р. №18. Арк. 3.

методики обраних предметів, дошкільної педагогіки та методики, позашкільного виховання (група Б). Крім того, передбачалося прослуховування педагогічних просемінару (два семестри) та семінару (три семестри), а також проходження піврічної шкільної практики (8 годин на тиждень) з основної та додаткової спеціальностей. Студенти, які обрали педагогіку як додаткову спеціальність, звільнялися від вивчення основних філософських проблем, дидактики, шкільної гігієни та школознавства, але мали відвідувати два семестри педагогічного просемінару²¹.

З поновленням в УВУ викладів у 1965 р. після десятирічної перерви пов'язане поступове введення нових навчальних курсів, розширення і розпрацювання вже існуючих, відбулося виокремлення тематичного напрямку «психологія та педагогіка»²². Важливою подією у розвитку педагогічних студій стало створення Інституту педагогіки для підготовки вчителів українських шкіл у діаспорі, що ініціював ректор Володимир Янів²³. У русі просвітницької роботи УВУ організовував цикли педагогічних та українознавчих лекцій для вчителів суботніх шкіл, православних семінаристів і майбутніх священиків. Проводилися також виїзні навчальні курси, до яких зокрема належав курс підвищення кваліфікації вчителів у м. Бредфорд (Bradford) в 1973 р., що був проведений спільно з Об'єднанням українських вчителів у Великій Британії за участі 98 слухачів²⁴.

Ознакою УВУ є плекання своїх науково-педагогічних кадрів. Серед викладачів, чий науковий шлях пов'язаний з УВУ, – професор Григорій Васькович. Його габілітація про вплив Кершенштайнера на українське шкільництво та українську педагогічну думку з великим успіхом відбулася 26 січня 1971 р. Пізніше Г. Васькович обіймав посади продекана і декана філософічного факультету і керівні посади у Товаристві сприяння українській науці²⁵.

Наприкінці 70-х років минулого століття до складу викладчів педагогічних дисциплін долучилася Бланка Єржабкова²⁶, яка захистила дисертацію з педагогіки «Інформаційний центр дошкільної освіти та вплив ідей Яна Амоса Коменського на Іду Ярникову та реформу чеської

²¹ Кокош, А. (2021). *Інституційне становлення Українського вільного університету в Баварії (1945 – 1950)*. Мюнхен: Український вільний університет. С. 103–108.

²² Кобченко, К. (2022). Інтелектуальний центр закордонних українців: Український вільний університет у Мюнхені (1945–1991). *Науковий збірник. Надзвичайне видання до сторіччя УВУ*. Український Вільний Університет, Мюнхен. С. 58–61.

²³ Кобченко, К. (2022). Інтелектуальний центр закордонних українців: Український вільний університет у Мюнхені (1945–1991). *Науковий збірник. Надзвичайне видання до сторіччя УВУ*. Український Вільний Університет, Мюнхен. С. 65.

²⁴ Кобченко, К. (2022). Інтелектуальний центр закордонних українців: Український вільний університет у Мюнхені (1945–1991). *Науковий збірник. Надзвичайне видання до сторіччя УВУ*. Український Вільний Університет, Мюнхен. С. 79.

²⁵ Кобченко, К. (2022). Інтелектуальний центр закордонних українців: Український вільний університет у Мюнхені (1945–1991). *Науковий збірник. Надзвичайне видання до сторіччя УВУ*. Український Вільний Університет, Мюнхен. С. 70.

²⁶ Кобченко, К. (2022). Інтелектуальний центр закордонних українців: Український вільний університет у Мюнхені (1945–1991). *Науковий збірник. Надзвичайне видання до сторіччя УВУ*. Український Вільний Університет, Мюнхен. С. 69.

освіти» у 1977 р.²⁷. З її діяльністю пов'язаний розвиток в УВУ історії педагогіки, педагогічної компаративістики та соціальної педагогіки. Предметом історичних розвідок проф. Б. Єржабкової став зокрема майже недосліджений період в історії української педагогіки – шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна (1941–1944)»²⁸.

Як зазначає Є Кобченко, проголошення незалежності України збіглося в часі з 70-річним ювілеєм УВУ, і це стало для його штату джерелом натхнення для майбутньої праці²⁹. На прикладі діяльності Б. Єржабкової спостерігаємо налагодження взаємодії і тісне співробітництво із закладами вищої освіти України, зокрема Дрогобицьким державним педагогічним університетом імені Івана Франка, який у 2004 р. присвоїв професорці звання почесного доктора університету³⁰. Внеском Б. Єржакової у розвиток соціальної педагогіки у Незалежній Україні стала праця «Вибрані питання соціальної педагогіки», спрямована на поширення кращого європейського досвіду у цій професійній царині³¹.

Результати дослідницького проєкту «Аналіз педагогічних студій Українського Вільного Університету» свідчать про те, що УВУ поєднує глибоку повагу до усталених педагогічних традицій з прагненням до сучасних інновацій, створюючи тим самим сприятливий ґрунт для трансформаційної педагогіки³².

Освітні програми УВУ з педагогіки відповідають таким актуальним викликам, як інклюзивність, навчання дітей мігрантів та біженців, сучасні підходи до викладання у школі, закладах позашкільної освіти³³. Вони вирізняються низкою значних переваг: висококваліфікованим кадровим складом з міжнародним досвідом (США, Канада, Польща, Німеччина, Норвегія, Італія, Бельгія, Австрія), гнучкістю навчання завдяки індивідуальному формуванню навчального графіка, застосуванням інноваційних методів викладання (проєкти, дискусії, кейси, практичні заняття в міжнародних установах), ефективною роботою в малих групах, насиченим позаакадемічним життям (культурні, мистецькі, політичні заходи,

²⁷ Книга реєстрації докторських дипломів (Мюнхенський період). Архів УВУ. Ф. УВУ. Український вільний університет. Філософічний факультет.

²⁸ Єржабкова, Б. (2008). Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна (1941–1944)» у світлі німецьких документів / Переклад з німецької мови. Київ : Наук. думка, 272 с.

²⁹ Кобченко, К. (2022). Інтелектуальний центр закордонних українців: Український вільний університет у Мюнхені (1945–1991). *Науковий збірник. Надзвичайне видання до сторіччя УВУ*. Український Вільний Університет, Мюнхен. С. 83.

³⁰ Єржабкова, Б. (2011). *Діалог культур. Україна – Чехія – Німеччина*. Науково-публіцистичне видання. Кн.1. Кременчук : Про-Графіка. С. 4.

³¹ Єржабкова, Б. (2003). *Вибрані питання соціальної педагогіки*. Дрогобич : Вимір, 364 с.

³² Романова, Г.М. (2025). Результати проєкту «Аналіз педагогічних студій Українського вільного університету в Німеччині» в рамках програми DAAD «Майбутня Україна: дослідницькі гранти для українських магістрантів та науковців». *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 7(1), С. 1-7. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7107> (дата звернення: 10.05.2025).

³³ Педагогіка. Опис програми. *Український вільний університет*. URL: <https://ufu-muenchen.de/program/pedahohika/> (дата звернення: 11.03.2025).

презентації) та можливістю комбінованого або повністю онлайн-навчання, що є особливо актуальним у сучасних умовах.

Залученість до навчального процесу в ході проєкту дала змогу відзначити високу активність студентів, констатувати, що взаємодію між викладачами та здобувачами освіти характеризують дружність, взаємоповага, суб'єктність, діалог, особистісно-розвивальний простір та практична спрямованість³⁴.

Зазначимо, що за останні роки під керівництвом завідувача кафедри педагогіки Світлани Когут суттєво осучаснено програми дисциплін педагогічного циклу. Аналіз навчальних програм свідчить про те, що викладачі, які паралельно викладають в ЗВО України (зокрема, професори Т. Гавриленко, С. Когут, Д. Шульженко), впроваджують в УВУ сучасні українські підходи до представлення змісту навчання.

Перебування в УВУ надало цінну можливість застосувати метод інтерв'ювання до учасників освітнього процесу. Проведені глибинні напівструктуровані інтерв'ю щодо підготовки педагогів дозволили зберегти порівнянність відповідей, водночас враховуючи індивідуальність кожного респондента. До досліджуваної групи з десяти осіб увійшли представники керівництва, викладачі, студенти та співробітники бібліотеки й архіву УВУ, включаючи ректора Л. Дідковську, завідувача кафедри педагогіки С. Когут, викладачів Д. Шульженко та П. Гільтеса, завідувача бібліотеки І. Заріцького, архіваріуса Ю. Черномор, менеджера проєктів Л. Бондаренко, референта Р. Тютенка, а також здобувачів освіти А. Гігль та В. Данилевську.

Контент-аналіз інтерв'ю з учасниками освітнього процесу дозволив уточнити цілі навчання з врахуванням сучасних викликів³⁵. У фокусі уваги – підготовка педагогів, здатних ефективно функціонувати в сучасному освітньому середовищі, оперативно реагувати на актуальні виклики, зокрема зумовлені війною в Україні, враховувати потреби інклюзивної освіти, надавати психосоціальну підтримку та забезпечувати якісну освіту в умовах постійних змін. Це передбачає розвиток їхніх професійних компетентностей, формування здатності до критичного мислення та інноваційного підходу, підготовку до роботи в мультикультурному середовищі та підтримку психосоціального благополуччя всіх учасників освітнього процесу.

Обґрунтовано застосування таких методологічних підходів до підготовки педагогів: синергетичний, компетентнісний, середовищний, особистісно-орієнтований, персонологічний, андрогогічний, міждисциплінарний, соціально-конструктивістський та травмо-інформативний. Визначено сучасні ролі викладача як фасилітатора, наставника,

³⁴ Романова, Г. (2025). Аналіз педагогічних студій Українського вільного університету в Німеччині. *Професійна педагогіка*, 1(30), С. 3–24. URL:<https://doi.org/10.32835/2707-3092.2025.30.3-24> (дата звернення: 11.05.2025).

³⁵ Романова, Г. (2025). Аналіз педагогічних студій Українського вільного університету в Німеччині. *Професійна педагогіка*, 1(30), С. 15–16. URL:<https://doi.org/10.32835/2707-3092.2025.30.3-24> (дата звернення: 11.05.2025).

модератора та консультанта, а здобувача освіти – як активного й ініціативного суб'єкта навчального процесу. Взаємодія між ними характеризується як суб'єкт-суб'єктна та партнерська.

Ключовим фактором мотивації є створення сприятливого освітнього середовища, яке максимально враховує індивідуальні потреби та інтереси студентів. Специфіка організації освітнього процесу полягає у гнучкості, характеризується застосуванням змішаного навчання, варіативністю самостійної роботи студентів, високим рівнем інтерактивності та активним використанням проєктного навчання.

Виявлено ефективні заходи внутрішнього забезпечення якості освіти, серед яких: систематичний моніторинг потреб і запитів вступників та врахування його результатів, постійне вдосконалення навчальних планів і програм, оперативне реагування на сучасні виклики, залучення провідних фахівців з міжнародним досвідом до викладання, безперервний професійний розвиток викладачів, суворе дотримання Правил студій щодо контролю та оцінювання навчальних досягнень, а також функціонування ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату.

Актуалізовано роль соціогуманітарної діяльності, підкреслено важливість активної залученості викладачів і студентів до різноманітних волонтерських проєктів, громадських ініціатив та культурно-просвітницьких заходів. Визначено комплекс заходів, спрямованих на підтримку працевлаштування випускників, включаючи проведення кар'єрних тренінгів та коучингів, систематичне інформування про актуальні можливості працевлаштування, а також заохочення талановитих випускників до роботи в самому УВУ.

Дослідження виявило такі унікальні риси Українського вільного університету: шанобливе збереження педагогічної спадщини видатних викладачів УВУ в поєднанні з підтримкою сучасних інновацій, що сприяє розвитку трансформаційної педагогіки; особлива увага до підготовки фахівців для інклюзивної освіти та надання психолого-педагогічної допомоги дітям з травматичним досвідом, особливо в умовах війни; можливість отримання студентами додаткової спеціальності, що забезпечує міждисциплінарність та різнобічність навчання; сильний дух спільноти, який сприяє збереженню української ідентичності та культури, створюючи для студентів відчуття приналежності; а також мультикультурне навчальне середовище.

У контексті визначення унікальності УВУ особливої ваги набувають слова ректора університету, проф. Лариси Дідковської, яка в інтерв'ю зазначила, що перед тим, як йти в професію «людина-людина», треба любити людей, і якщо педагог любить людей, то до слова

«влада» він додає слово «відповідальність»³⁶. Ця глибока думка розкриває одну з ключових складових неповторності УВУ – плекання не лише високого професіоналізму, а й глибокої людяності та відповідальності у майбутніх педагогів, що формує особливу атмосферу університету та його випускників.

Перспективи розвитку педагогічних студій УВУ відображають результати проведеного SWOT-аналізу підготовки педагогів в умовах цифровізації³⁷, що орієнтують на створення безпечного та комфортного цифрового освітнього середовища, безперервне підвищення цифрової компетентності викладачів, неухильне дотримання принципів академічної доброчесності, навчання студентів застосовувати ІІІ для екологічної роботи з інформацією, активне впровадження сучасних інтерактивних технологій, формувальне оцінювання навчальних досягнень, збалансоване поєднання онлайн та офлайн навчання, а також на розширення використання сучасних онлайн-платформ.

³⁶ Романова, Г. (2025). Особливості педагогічних студій Українського вільного університету [Інтерв'ю з ректором УВУ, професором Ларисою Дідковською]. Zenodo. С. 9. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15175485>

³⁷ Романова, Г. (2025). Аналіз педагогічних студій Українського вільного університету в Німеччині. *Професійна педагогіка*, 1(30), С. 17–18. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2025.30.3-24> (дата звернення: 11.05.2025).

АРХІВНА АУДІОСПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: СТРУКТУРА, КОНТЕКСТ, КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Мирон Черепанин
доктор мистецтвознавства,
професор кафедри музичної україністики
та народно-інструментального мистецтва,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
duetconcertino@ukr.net

Анотація

Результатом наукового дослідження архівних аудіозаписів Українського Вільного Університету став Каталог, який репрезентує упорядкований і систематизований матеріал аудіоархіву з можливістю прослуховування оцифрованих записів через QR-коди. У Каталогі представлені оригінальні звукозаписи музичних, релігійних, літературних та наукових передач Радіо Свобода, а також з приватних колекцій, здійснених у 50–90-х роках XX століття, які структуровані за напрямками: музичне мистецтво, церковні обрядові традиції, наукові та літературні студії, приватні колекції.

Видання призначене для глибшого ознайомлення з досягненнями українців діаспори у різних сферах мистецького, релігійного та культурного життя; розширює можливості наукових досліджень в галузі музикознавства, релігієзнавства, фольклористики, літературознавства тощо. Спрямованість Каталогу – для дослідників гуманітарних наукових напрямів, здобувачів освіти, зацікавлених українською культурою.

Каталог також демонструє наукову та проєктну діяльність кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна) у співпраці з Українським Вільним Університетом (м. Мюнхен, Німеччина).

Ключові слова: каталог, аудіозаписи, музичне мистецтво, церковні обрядові традиції, науково та літературні студії, приватні колекції.

ARCHIVAL AUDIO HERITAGE OF THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY: STRUCTURE, CONTEXT, CULTURAL IDENTITY

Myron Cherepanyn
Doctor of Art Studies,
Professor at the Department of Ukrainian Music Studies
and Instrumental Folk Art,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

Abstract

The result of a scholarly study of archival audio recordings from the Ukrainian Free University is a Catalogue that presents an organized and systematized collection of materials from the audio archive, with the option to listen to digitized recordings via QR codes. The Catalogue includes original sound recordings of musical, religious, literary, and scholarly programs from Radio Liberty, as well as private collections dating from the 1950s to the 1990s. These recordings are structured into thematic sections: musical art, liturgical and religious traditions, academic and literary studies, and private archives.

This publication is intended to deepen knowledge of the artistic, religious, and cultural achievements of the Ukrainian diaspora and to expand the possibilities for research in musicology, religious studies, folklore studies, literary studies, and related fields. The Catalogue is aimed at scholars in the humanities, students, and all those interested in Ukrainian culture.

The Catalogue also reflects the research and project-based activity of the Department of Ukrainian Music Studies and Folk Instrumental Art at Vasyl Stefanyk Carpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine), carried out in collaboration with the Ukrainian Free University (Munich, Germany).

Keywords: catalogue, audio recordings, musical art, liturgical traditions, scholarly and literary studies, private collections.

Звукова культурно-мистецька скарбниця України – саме така назва відповідає змістовому наповненню фонду аудіоархіву Українського Вільного Університету (УВУ), в якому культурно-мистецька україністика займає одне із пріоритетних спрямувань. Збирання та збереження українських документальних і рукописних джерел, створення архівних колекцій було важливим напрямом наукової діяльності УВУ з часів його заснування (1921). Вони концентрувалися у фондах архіву завдяки співпраці українських громадсько-політичних, наукових, культурно-освітніх та релігійних осередків у різних країнах світу з єдиним в діаспорі українським навчальним закладом. Незважаючи на вимушену відірваність від Батьківщини, українські діячі науки, культури і мистецтва в умовах перебування за межами рідної країни, зробили неоцінений внесок у збереження національних традицій та піднесли їх до рівня світового культурного процесу.

Культурні, мистецькі і наукові надбання українців були збережені завдяки звукозаписам, здійснених українською редакцією Радіо Свобода. За роки свого існування колектив редакції став важливим символом промоції національної культури, зокрема пісні та музики, літератури та науки, церковних традицій, фольклору й етнографії. Журналісти Радіо Свобода поширювали інформацію стосовно подвижницької діяльності українців діаспори, які на ниві

освіти, культури і духовності оживляли національну ідею, створювали культурні осередки, наукові інституції, музичні колективи. Засобами радіомовлення здійснювалася пропаганда українських культурних цінностей у світовому контексті. Рівночасно з тим – докладалися всі сили і способи для здобуття свободи і незалежності України.

Історія створення україномовних радіопередач в діаспорі розпочалася 1954 року. 16 серпня в ефірі з-за меж СРСР прозвучала перша передача української редакції Радіо Визволення (Радіо Свобода). Головним її завданням було надання неупередженої та об'єктивної інформації, яка б сприяла поінформованому громадянину шукати можливості, як домогтися прав свого народу, прав людини і громадських свобод. Першими словами було звернення до земляків на Батьківщині: «Брати і сестри! Українці! Ми живемо за кордоном, та наші серця й думки завжди з вами. Жодна «залізна завіса» не розділить нас і не стане на перешкоді».

Перші два десятиліття діяльності Радіо Свобода контролювало ЦРУ США, яке надавало фінансову допомогу, формально підтримуючи зв'язки до 1973 року. Вплив цього розвідувального управління на редакційну політику був мало відчутним, особливо за часів першого президента радіостанції Гоуланда Саржента. Врешті, спеціальна комісія, яка перевіряла діяльність існуючих радіостанцій (Радіо Вільна Європа, Радіо Свобода), у своєму звіті запропонувала Конгресу США фінансувати їх через Раду з міжнародного мовлення. У 1973 році, після ухвалення відповідної постанови, залежність радіостанцій від ЦРУ добігла кінця. До 1976 року Радіо Вільна Європа і Радіо Свобода були окремими організаціями. Вільна Європа зосереджувала своє мовлення на європейські країни соціалістичного блоку – Польщу, Угорщину, Чехію тощо. Діяльність Радіо Свободи була спрямована на СРСР.

Натхненником створення Радіо Свобода і Радіо Вільна Європа був Джордж Фрост Кеннан – американський дипломат, автор ідеї про «політику стримування», яка фактично визначила американсько-радянські відносини у роки «холодної війни». Заснував Радіо Свобода Американський комітет звільнення від більшовизму (Амкомліб) – антикомуністична організація, що виникла у США наприкінці 1940-х років. Пізніше, саме через це об'єднання радіо, яке до 1959 року мало назву «Визволення», отримувало фінансування. Від самого початку Радіо Визволення (як і Радіо Вільна Європа) існувало як некомерційна приватна компанія. Тематика програм існуючих радіостанцій була різною. Радіо Свобода зосереджувалося на внутрішніх питаннях народу, до якого мовило. Голос Америки і Бі-Бі-Сі розповідали переважно про життя у США і Великій Британії.

При заснуванні радіо, Амкомліб набирив штат, керуючись рекомендаціями тієї чи іншої країни за кордоном. Однак сам процес набору співробітників до різних мовних служб був непростим, адже всі народи СРСР в еміграції були представлені щонайменше кількома

політичними групами, які конкурували між собою. Різні еміграційні осередки були неспроможні відкинути внутрішні розбіжності і об'єднатися в один антикремлівський фронт. До цієї групи відносилася одна з найпотужніших – українська еміграція, яка не погоджувалася з політикою «федералізму» у складі Росії. Зрештою, у 1953 році Радіо Визволення розпочало свою діяльність російською мовою без української редакції.

Мовити на Радянський Союз через «залізну завісу» потребувало ефективного втілення. Його завданням було досягнути кожного громадянина СРСР: він мав почути і зрозуміти почуте, ідентифікувати сказане диктором на рідній для слухача мові, а не мовою СРСР, а саме російською, яка домінувала під тиском русифікації, витісняючи мову і культуру інших народів тоталітарної країни.

Незабаром після російської редакції, Радіо Свобода поповнилася білоруською, вірменською, грузинською, азербайджанською та іншими редакціями, а до кінця 1954 року у структурі медіа організації вже було 17 мовних служб, включаючи й українську. Важливість роботи української редакції пояснювали у комітеті зокрема й тим, що українці щодо числа є після росіян другим народом Радянського Союзу і їхня кількість становить 44 мільйони.

Своїм існуванням україномовні редакції, які існували в діаспорі, завдячують піонерам-засновникам, а саме Миколі Лівицькому – члену уряду УНР, пізніше її президенту в екзилі, Михайлу Терпаку, Миколі Французенку. З 1954 року Радіо Свободу очолювали Микола Ковальський з Парижа, Микола Степаненко (заступник) з Нью-Йорка, Михайло Добрянський з Лондона, Юрій Тарковський та Андрій Ромашко з Німеччини.

Окрім головного офісу в Мюнхені, українська редакція також мала бюро у Нью-Йорку. Протягом тривалого часу – аж до 1992 року, коли у Києві з'явилося представництво Радіо Свобода – про події в Україні редакція дізнавалася опосередковано.

Перша передача Української редакції Радіо Свобода (на той час Радіо Визволення) вийшла в ефір 16 серпня 1954 року. З цього часу українська редакція готувала щоденні 20-хвилинні випуски, які повторювалися 36 разів на добу. Окрім того, двічі на тиждень в ефірі виходили годинні програми. Редакція порушувала багато різноманітних тем, пов'язаних з історією, політикою, економікою, культурою, блоком міжнародних новин тощо. Серед пріоритетних тем редакції – трагедія Голодомору, про події початку 30-х років як про акцію, сплановану саме проти українців. Багато уваги у редакції приділяли й літературі, це були рецензії на нові твори українських письменників, літературні читання, пресконференції. Керівник української служби Радіо Свобода Микола Ковальський на конференції у Мюнхені відповідав на запитання одного з присутніх щодо встановлених обмежень ефіру: «Є два обмеження, – відповів Ковальський. – Не можна викликати міжнаціональної ворожнечі і не можна давати закликів до повстання та явного спротиву, що б спонукало до непотрібних жертв українського населення».

1956 року українська редакція Радіо Визволення випустила перший збірник матеріалів, які прозвучали у його ефірі за перші два роки існування. У Передмові йдеться про завдання редакції донести свою справу до українців за «залізною завісою», а також дати відповідь критикам та політичним опонентам. Тавруючи Радіо Свобода, радянська пропаганда називала співробітників корпорації зрадниками і звинувачувала у колабораціонізмі. В радянські часи Кремль називав кореспондентів радіо «агентами ЦРУ», «іноземними агентами».

Глушіння «ворожих голосів» всупереч Загальній декларації прав людини (стаття 19) тривало від першого ефіру у 1953 році аж до відмови Радянського Союзу від такої практики наприкінці 80-х. Заглушування передач з-за кордону торкалося й інших радіостанцій, зокрема, Радіо Ватикан, Голос Америки, Бі-Бі-Сі. Боротьба з «антирадянським мовленням» полягала не лише у потужному технічному оснащенні – важливою була і контрпропаганда, спрямована на підготовку і поширення «викривальних матеріалів». Задля того, щоб «відвернути увагу слухачів від іноземних радіостанцій», наголошується на необхідності підвищити якість програм радянського мовлення. За даними звітів ЦРУ США, наприкінці 60-х років щорічні витрати СРСР на глушіння сягали бл. 150 мільйонів доларів, тоді як загальний бюджет РВЄ і РС у ті роки становив майже 35 млн. доларів.

Перешкоджання радіопересилань, яке тривало 35 років, припинилося у 1988 році з огляду на декларовану політику гласності. На це рішення міг вплинути приїзд до Москви у вересні 1988 року Стіва Форбса, на той момент голови Ради з міжнародного мовлення. Він брав участь у переговорах щодо міжнародної інформаційної політики. Форбс порушив питання про глушіння радянською стороною, назвавши це порушенням міжнародного закону, і заявив, що це суперечить принципу гласності. Через кілька тижнів після цієї зустрічі за наказом міністра зв'язку СРСР з 30 листопада 1988 року глушіння іноземних радіостанцій було припинено.

Служба Безпеки СРСР у боротьбі з «ворожими голосами» не обмежувалася цькуванням Радіо Свобода та Радіо Вільна Європа у ЗМІ. Співробітники радіостанцій пережили і зникнення колег, і агентів під прикриттям, і навіть теракт. Найчастіше КДБ тиснув на Радіо Свобода через родини його журналістів. Обставини режиму, який тоді існував в Україні, вимагали оголошувати в ефірі не своє прізвище, а псевдонім. Іноді на роботу до радіостанції проникали вербувальники, агентурні особи, які сприяли появі у радянських ЗМІ «викривальних» статей про «підривну діяльність» Радіо Свобода.

21 лютого 1981 року опоненти українських радіостанцій влаштували потужний вибух автомобіля, припаркованого біля однієї зі стін будівлі в Англійському парку Мюнхена, де розташовувався офіс корпорації. Внаслідок вибуху було поранено четверо співробітників РВЄ/РС (які на той момент уже були об'єднані в одну радіостанцію). За словами колишнього генерала зовнішньої розвідки КДБ Олега Калугіна, вибух задумувався як «шумний

пропагандистський захід», мета якого – змусити жителів Мюнхена вимагати від влади відмовити радіостанціям в оренді приміщення. Однак, очікуваного не сталося і студія українського радіомовлення у Мюнхені продовжила свою роботу у звичному режимі.

Мюнхенський офіс Радіо Свобода, який проіснував до 1995 року, становив потужну медійну структуру – з великою бібліотекою та аналітичним відділом, яким керувала Іванна Ребет – дочка українських емігрантів, дружина журналіста Андрія Ребета, чий батько – Лев Ребет був членом ОУН і заступником голови Українського державного правління (УДП), створеного після проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 року у Львові. Бібліотека налічувала понад 150 тисяч книжок, із яких близько 5 тисяч – українською мовою. У ній можна було знайти й енциклопедичні дані та офіційну статистику про радянські республіки, наукові і газетні статті. Ці матеріали були справжньою інформаційною «бомбою» щодо СРСР.

Іванна Ребет згодом працювала в бібліотеці Українського Вільного Університету в Мюнхені, де тепер зберігається близько тисячі касет і стрічок із записами передач Радіо Свобода. Колекцію аудіозаписів І. Ребет називала «історією радіостанції». Вона відзначала особливу місію радіомовлення у часи «холодної війни», адже пересилання за «залізну завісу» голосами дисидентів (серед інших – Руденко, Павличко, Симоненко, Сверстюк, Григоренко, Тихий, Стус, Чорновіл), яке «руйнувало» СРСР, призначалося для слухачів у радянській Україні і надавало людям надію. На думку І. Ребет «Демократія – це дуже важливо, щоб людина могла вільно думати і могла сама вибирати, роздумувати над речами, які їй пропонують. Але головною була інформація, щоб люди там не забули, що про них пам'ятають. Це було їм важливо»¹.

Після проголошення Акту Незалежності України 24 серпня 1991 року українська редакція Радіо Свобода продовжила свою діяльність у Мюнхені, а вже згодом у Празі. Частина звукових фондів була передана на зберігання до архіву Українського Вільного університету. Разом з тим, не всі матеріали аудіозаписів потрапили до архівних фондів УВУ. Зі слів попередніх працівників бібліотеки й архіву та окремих представників української діаспори Мюнхена, частина магнітних стрічок залишилася у приватних колекціях, інші звукові матеріали не збереглися.

Серед використаних джерельних матеріалів з історії Радіо Свобода – видання «Говорить Радіо Визволення»² (1956, 1957), «Говорить Радіо Свобода»³ (1962), монографія

¹ <https://www.radiosvoboda.org/a/radio-svoboda-ussr/30111479.html>

² *Говорить Радіо Визволення: збірка матеріалів української редакції.* (1956). Книга 1. Мюнхен: Заходом Української Редакції Радіо Визволення, 144 с.; *Говорить Радіо Визволення: збірка матеріалів української редакції.* (1957). Книга 2. Мюнхен: Заходом Української Редакції Радіо Визволення, 144 с.

³ *Говорить Радіо Свобода: збірка матеріалів української програми.* (1962). Книга 3. Мюнхен: Заходом Української Редакції Радіо Свобода, 223 с.

О. Ремовської «Говорить Радіо Свобода. Історія української редакції» (2014)⁴, а також безпосередня інформація з вебсайту медіа⁵. Проте згадані автори переважно зосереджуються на історично-політичних аспектах діяльності радіо, діячах журналістики, частково на редакційній політиці та тематичній сітці мовлення. Загалом, культурно-мистецька сфера радіопередач ще не ставала предметом наукових узагальнень. Введення до наукового обігу звукових матеріалів аудіоархіву УВУ дозволить не лише зацікавити дослідників цим перспективним напрямом, але й сприяти процесу оцифрування численних записів митців діаспори попередніх історичних періодів з різних звукових носіїв (магнітні стрічки, грамплатівки тощо).

Архівні аудіоматеріали, як історичні джерела, репрезентують здобутки композиторів, виконавців, літераторів, майстрів образотворчого мистецтва, діячів української культури, рівень розвитку професійного та аматорського мистецтва українців за кордоном. Ці звукові документи загалом охоплюють музичні записи солістів і колективів академічного, фольклорного, естрадно-розважального напрямів; літературні читання (проза, поезія, драматургія); записи суспільно-політичних, релігійних, культурно-мистецьких подій; радіожанри інформаційного (повідомлення, звіти, інтерв'ю, репортажі, огляди преси), аналітичного (огляди, коментарі, бесіди, круглі столи), художньо-мистецького і художньо-публіцистичного характеру (нарис, композиції, художнє слово і театр, концерти і Богослужіння (прямі трансляції й записи))⁶.

Для дослідників нематеріальної культурної спадщини української діаспори магнітні звукозаписи мають неабияке національно-патріотичне, в тому числі й духовне значення. Звукозаписи – це історично-культурна фіксація мистецьких досягнень свого часу, тенденцій пошуків митців (виконавства, техніки гри, співу, репертуарних жанрових пріоритетів) та естетичних запитів слухацької аудиторії. До звукозаписів належать не лише видані офіційні одиниці аудіоносіїв (бобіни, платівки, касети, диски). Це і записи концертів, інтерв'ю, зустрічей та круглих столів, урочистостей, які зафіксовані на звукових носіях, а також трансльовані у медійному просторі (на радіо, пізніше на телебаченні).

Звукозапис фіксував інтерпретацію музичних творів як здобуток виконавців (інструменталістів, співаків, диригентів). Його цифрове відтворення дає можливість зберегти оригінальне трактування не тільки для сучасників, а й для майбутніх поколінь. Це дозволяє порівнювати рівень художньої творчості різних часових періодів. Виконавські звукозаписи

⁴ *Говорить Радіо Свобода. Історія української редакції*. (2014). Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 163 с + 32 вкл.

⁵ Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>

⁶ Дутчак, В., Черепанин, М. (2023). *Оцифрування національної аудіо-музичної спадщини з архіву Українського Вільного Університету (Мюнхен, Німеччина): історія, сучасність, перспективи*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-319-4-12> С. 205.

порівняно зі слухацькими враженнями чи відгуками критиків залишаються єдиним достовірним джерелом фіксації творчості митців, вагомою основою для історико-виконавських досліджень, своєрідною музичною бібліографією⁷.

Магнітні звукозаписи Радіо Свобода, які збереглися в архіві УВУ – свідчення активної культурно-мистецької діяльності цього унікального і єдиного в Європі навчального закладу, представники якого найчастіше виступали ініціаторами та співорганізаторами більшості заходів. Серед них – концерти і зустрічі, навчальні курси з бандурного виконавства, української мови, літератури, історії та філософії. Аудіоматеріали як історичні джерела, репрезентують здобутки композиторів, виконавців, майстрів музичних інструментів, рівень розвитку професійного та аматорського мистецтва українців за кордоном

Таким чином, сфера звукозаписів – окрема вага сторінка культурно-мистецьких здобутків українського зарубіжжя. Дослідник цього напрямку Степан Максимюк зазначав: «Записи накладають на нашу еміграцію певний відбиток, це сліди нашого росту, наш вклад у загальноукраїнську духовну скарбницю»⁸. Каталог звукозаписів, фактично становлять окрему галузь джерелознавства – дискографію⁹.

Зацікавлення недослідженими до цього часу звуковими документами відбулося в період мого планового закордонного стажування в Українському Вільному Університеті (травень-червень 2022 р.). Зустріч з архіваріусом о. Віктором Головачем сприяла загальному ознайомленню з унікальною збіркою архівних документів, сконцентрованих в УВУ, основу яких становлять малодосліджені повоєнні матеріали. Вони поділені на певні групи, а саме: архіви українських організацій на еміграції в Німеччині, особові архіви українських діячів, тематичні колекції. Крім цього, о. Віктор звернув увагу на велику кількість магнітних стрічок, які потребують оцифрування, систематизації і наукового опрацювання. Навіть зорове сприйняття розміщених на полицях архіву аудіозаписів у вигляді стандартних і студійних бобін та касет, свідчило про масштабність обсягу звукового матеріалу до опрацювання.

Упродовж 30-ти років магнітні плівки із записами передач Радіо Свобода знаходилися в належних для збереження умовах у пристосованому для архіву приміщенні УВУ. Оригінали цих записів зосереджені переважно на бобінах та касетах стандартного і студійного форматів, які раніше не піддавалися відповідній фаховій систематизації. Відсутність аналогової

⁷ Дутчак, В. (2011-2012). Форми, жанри і стилі виконавства в бандурному мистецтві українського зарубіжжя: звукове відтворення. *Етнос і культура. Часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: збірник науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки*. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, № 8–9. С.142.

⁸ Максимюк, С. (2003). Голкою по платівках. *З історії українського звукозапису та дискографії*. Львів; Вашингтон: Видавництво Українського Католицького університету. С. 67.

⁹ Дискографія (фр. *disque* – диск, платівка та грец. *grapho* – пишу) – опис змісту й оформлення платівок, каталоги, переліки, розділи періодики з анотованими списками дисків, записами видатних виконавців, нотографією, викладом змісту, рецензіями, книгами тощо. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

апаратури зразка минулого століття, серійне виробництво якої призначалося для відтворення магнітних записів, унеможливлювала доступ користувачів до аудіоархіву.

Разом з тим, магнітні стрічки, передані на зберігання до УВУ, не були упорядковані за певною класифікацією, а знаходилися у довільному розміщені на полицях архіву. В бібліотеці університету зберігається «Абетковий реєстр записів фоноархіву радіо «Свобода», сформований станом на 15 червня 2005 року. У ньому зафіксований попередній варіант систематизації цих плівок і представлено 830 найменувань записів – переважно без уточнення, з окремими прізвищами композиторів, письменників, виконавців, акторів і читців, святковими подіями, музичними колективами, концертами тощо. Цей список є узагальненим, він не містить конкретної інформації стосовно часових вимірів того чи іншого аудіоматеріалу, дати його створення, довідкових анонсів щодо виконавців чи авторства творів.

Таким чином, думки, розповіді і пропозиції о. Віктора зародили велике бажання здійснити задумане і реалізувати ідею оцифрування аудіозаписів з перспективою оприлюднення мистецьких здобутків українців діаспори серед науковців та широкого загалу шанувальників української культури. З цією метою спільно із завідувачкою кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва Навчально-наукового інституту мистецтв Прикарпатського Національного Університету імені Василя Стефаника, докторкою мистецтвознавства, професоркою Віолеттою Дутчак був створений Міжнародний науковий проект «Українська культурно-мистецька спадщина у фондах Архіву Українського Вільного Університету: оцифрування і наукове осмислення». Юридичною основою проєкту став Меморандум про співпрацю між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) та Українським Вільним Університетом (Мюнхен, Німеччина). Тематика Меморандуму була схвалена ректорами навчальних закладів – докторкою історії та політичної філософії, професоркою Марією Пришляк та доктором політичних наук, професором Ігорем Цепендою. Підписання офіційних документів відбулося у грудні 2022 року.

Практична частина Меморандуму накреслювала певні цільові орієнтири діяльності на близьку і кінцеву перспективу. Вона охоплювала чотири етапи науково-дослідницької діяльності (грудень-січень, червень-липень 2022/23 рр., січень-лютий, червень-липень 2024 р.). Кожен із визначених етапів мав заплановані об'ємні за обсягом матеріалу і тривалості часу завдання організаційного та наукового характеру, а саме: комплексний аналіз стану якості записів, придбання звуковідтворюючої апаратури (магнітофонів серійного виробництва «Астра», «Маяк», «Юпітер», «Panasonic»), налаштування програмного забезпечення для перетворення магнітних звукозаписів у цифровий формат. Наявні в архіві бобіни відрізнялися розмірами та якістю аналогових носіїв що, в свою чергу, вимагало пошукових зусиль та

сприяло до творчих, іноді й раціоналізаторських нововведень з використанням додаткових пристроїв. Ними ставали рухомі деталі побутового призначення, які прикріплювалися до корпусу серійного магнітофона, що дозволяло розмістити на ньому студійну бобіну і продовжувати процес оцифрування.

Перше, що викликало занепокоєння – якість відтворення звукових носіїв, створених ще у 50-х роках ХХ ст. і переданих на зберігання до архіву УВУ у 1991 році. Як виявилось згодом, більшість студійних плівок, виробниками яких були німецькі та американські фірми, збережені у задовільному стані, відповідають високому рівню якості звуковідтворення і цілком придатні для прослуховування й оцифрування. Невелика частина плівок з недостатньою професійною якістю, записані аматорським способом на побутовому обладнанні. Вони належать до середнього, а іноді й низького рівня якості звуковідтворення. Та незважаючи на це, ми не відмежовували цей матеріал, адже сама фіксація запису і наявність його в Каталогі може представляти інтерес для дослідників і науковців.

До високого рівня якості звучання відносяться в основному записи та передачі, здійснені професійними операторами Радіо Свобода. Вони відрізняються виразним звуком, чіткою структурою програм, побудовані за складеним заздалегідь сценарієм, відзначаються цілістю розкриття запрограмованого матеріалу. Більшість анонсованих передач несуть інформативно-пізнавальний характер, вони доповнені вдало підібраним музичним супроводом, що суттєво приваблює слухача і викликає неабиякий інтерес та естетичне задоволення в процесі їх прослуховування. Аналіз передач Радіо Свобода дозволив детальніше вникнути у зміст звукового матеріалу, визначити його теми, фіксувати події, музичні номери, публічні виступи тощо.

Тематика аудіозаписів архіву УВУ торкається різних напрямів культурної діяльності українців за межами Батьківщини й охоплює широкий спектр музичних, літературних, історичних, релігійних, суспільно-політичних та інших програм. В оцифрованих нами магнітних стрічках нам вдалося відтворити голоси журналістів і дикторів української редакції – Анни Шепко (Ганни Бойчук), Емми Андієвської (Галини Гордієнко), Олександра Народецького (Олекси Боярка), Евеліни Гваті (Галини Мовчан), Івана Гватя (Юрія Маєрника), Марти Гарасовської (Ярини Жукович), Мойсея Фішбейна (Олекси Лукашенка), Ігоря Качуровського, Віктора Гринька, Юрія Лавріненка, Йосипа Гірняка та багато інших. Часовий вимір цих програм охоплює 50–90-і роки ХХ століття, що був періодом відстоювання національної ідентичності зарубіжними українцями в світі, з однієї сторони, та заборонаю сприйняття мистецької спадщини української діаспори в умовах тодішнього радянського режиму, з іншої. Загалом, майже всі розділи, які є в переліку Каталогів, відображені у редакційному портфелі Радіо Свобода. Основу змісту звукозаписів складають тематичні

радіопередачі на музичні і літературні теми, трансляції святкових концертів, літургій, інтерв'ю з артистами і письменниками, розкриваються трагічні сторінки подій голодомору та політичних репресій. Саме працівники української редакції, що упродовж 1954-1995 років функціонувала у Мюнхені, разом із приватними особами сформували основний масив аудіозаписів, збережених на стрічкових аналогових носіях.

Процес оцифрування здійснювався у заплановані Меморандумом періоди і відбувався в режимі реального часу. Середня тривалість відтворення магнітного запису коливалася від 40 до 90 хвилин звучання. Фіксація оцифрованих записів дозволила розпочати новий фаховий облік. Принцип тематичного поділу полягав у створенні облікового журналу, в якому кожна оцифрована магнітна стрічка фіксувалася за певним номером. Налагодження системи упорядкування дозволило оперативно організувати технічне перенесення файлів з оцифрованим матеріалом до заздалегідь створених комп'ютерних папок, назва яких відповідала тому чи іншому жанровому напрямку звукозапису.

В журналі записувалася орієнтовна інформація, основою якої слугували написи на обкладинках, іноді друковані програми, а також анонси музичних передач і концертів, озвучених дикторами. Однак, не кожен із звукозаписів у повній мірі забезпечений інформативним матеріалом. Частина з них потребує уточнення чи ідентифікації місця й дати запису, переліку музичних творів, їх авторів та виконавців тощо. Все це спонукає нас до продовження і поглиблення наукових пошуків з різних інформаційних джерел.

З технічного боку, процес оцифрування аудіоархіву УВУ в зазначений Меморандумом період був завершальним. Критерієм диференціації слугувала сформована нами система упорядкування матеріалу за тематичним та жанровим напрямками. Підсумком первинного (емпіричного) дослідження стало створення звукового й анотованого *«Каталогу аудіозаписів Українського Вільного Університету: систематизація, оцифрування, анотування»*, структурованого за напрямками: музичне мистецтво, церковні обрядові традиції, наукові та літературні студії. Крім вищезазначених тематичних напрямів, в Каталозі представлені звукозаписи передач Радіо Свобода з приватного архіву журналістки і ведучої Марти Гарасовської.

Крім цього, виконання поставлених завдань, відображених у пунктах Меморандуму, відбувалося у формі публікацій наукових статей, в проведенні презентацій, підготовці радіопередач, у виступах на наукових конференціях, в лекційній пропаганді тощо. Робота в цьому напрямі становить важливу та актуальну сферу наукової діяльності і відкриває перспективу участі у грантових проєктах науково-дослідних установ України та української діаспори. Вона дає можливість дослідникам культури і мистецтва отримати важливий емпіричний матеріал для наукових узагальнень, знайомить зацікавлених осіб із творчими

здобутками українців за кордоном у різні часові періоди другої половини ХХ ст.

Ці та інші фактори дозволили сконцентрувати нашу увагу на пріоритетних завданнях наукового дослідження – ознайомити наукову і суспільну громадськість з культурно-мистецькою спадщиною української діаспори в країнах вільного світу, а саме з аудіозаписами фондів архіву Українського Вільного Університету. Звукові архівні матеріали, створені за межами України, становлять важливу частину історії української політичної еміграції другої половини ХХ століття і є надзвичайно цінним джерелом з багатьох проблем українського музикознавства, культури і науки. Звукова колекція, створена українською редакцією Радіо Свобода, відіграє важливу роль не тільки у справі збереженні та вивченні духовної спадщини українського народу, але й у поширенні та популяризації знань про творчу діяльність українців в країнах вільного світу, що складає невід’ємний компонент загальносвітової культури.

Впровадження Каталогу аудіозаписів архіву УВУ в мережу Інтернет дозволить науковцям і зацікавленим особам засобами сучасних технологій почути оригінальні записи музичних, релігійних, літературних та наукових передач Радіо Свобода; сприятиме ознайомленню з досягненнями українців діаспори у різних сферах культурного життя; розширить можливості наукових досліджень у галузі музикознавства, релігієзнавства, фольклористики, літературознавства. Вихід у світ друкованого Каталогу з можливістю сучасного відтворення звукозаписів за допомогою QR-кодів, стане фундаментальною основою для реалізації нових дослідницьких проєктів.

В перспективі, процес наукових досліджень в галузі звукозапису та дискографії, основою яких є репрезентований нами Каталог, може бути суттєво доповнений і розширений за рахунок поглибленого вивчення записів та пошуку інформації з інших доступних архівних та приватних джерел. Системні текстові каталоги, поряд із безпосередніми звуковими, є важливими для узагальнення інформації щодо композиторів, виконавців, часу і місця запису чи концертного виступу. З цього приводу американський українець, журналіст, довголітній співробітник радіостанції Голос Америки, продюсер, колекціонер архівних грамплатівок української тематики Степан Максимюк підкреслював: «Колись, як культурній нації, прийдеться такі каталоги видати, бо це виявлятиме нашу національну зрілість та вміння шанувати здобутки минулих поколінь»¹⁰.

Саме цю ідею, висловлену видатним українським колекціонером, нам вдалося втілити в життя. Співпраця Українського Вільного Університету та Карпатського національного університету імені Василя Стефаника репрезентує новий вимір діяльності – місію збереження і вшанування пам’яті тих людей, творчість яких зафіксована на магнітних стрічках, а нині є

¹⁰ Максимюк, С. (2003). Голкою по платівках. *З історії українського звукозапису та дискографії*. Львів; Вашингтон: Видавництво Українського Католицького університету. С. 71.

доступною для широкого загалу поціновувачів українського духовного надбання. «Золотий фонд» національно-культурної спадщини близького і далекого зарубіжжя стане невід’ємним фактором у справі поширення якомога повнішої інформації про різні сфери культурного, духовного і суспільно-політичного життя наших співвітчизників за кордоном, розкриттю вагомості внеску українства до світової культурної скарбниці, яка яскраво відображає і підносить до всеосяжних вершин самобутню українську національну ідентичність.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ДО НІМЕЧЧИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ: ГРУПИ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Роман Тютенко
доктор філософії з історії
Український Вільний Університет
studium@ufu-muenchen.de

Анотація

Стаття присвячена аналізу української еміграції до Німеччини у першій половині XX століття. У ній в контексті перших хвиль переселення українців, розглядаються соціальні та політичні групи емігрантів, включно з політичними діячами, інтелігенцією, робітниками та студентами в Німеччині, з увагою на Баварію. Окрему увагу приділено діяльності українців в Німеччині у суспільній, культурній та політичній сферах, а також викликам, з якими стикалися українці в еміграції. У статті також окреслюються перспективи подальших досліджень цієї теми, зокрема через вивчення архівних матеріалів, особистих свідчень та міждисциплінарних підходів.

Ключові слова: Україна, еміграція, Німеччина, Баварія, Берлін, Мюнхен, культура, політика, суспільство.

UKRAINIAN EMIGRATION TO GERMANY IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY: GROUPS, CHALLENGES, RESEARCH RESPECTIVES

Roman Tiutenko
Doctor of Philosophy in History
Ukrainian Free University

Abstract

The article is dedicated to the analysis of Ukrainian emigration to Germany in the first half of the 20th century. It examines the social and political groups of emigrants—including political figures, intellectuals, workers, and students in Germany, with particular attention to Bavaria—within the context of the initial waves of Ukrainian migration. Special focus is given to the activities of Ukrainians in Germany in the social, cultural, and political spheres, as well as the challenges they faced in emigration. The article also outlines prospects for further research on the topic, particularly through the study of archival materials, personal testimonies, and interdisciplinary approaches.

Keywords: Ukraine, emigration, Germany, Bavaria, Berlin, Munich, culture, politics, society.

Соціально-економічні чинники на українських землях середини і другої половини XIX ст. вплинули на масовий виїзд українців, головню із сучасних західно-українських земель —

Східної Галичини, Буковини, Закарпаття колишньої Австро-угорської монархії. Відтак, ця хвиля еміграції стала одним із перших джерел формування української діаспори в ХХ ст.

У статті, на основі джерельних, архівних німецьких, українських та польських матеріалів, зокрема з Головного державного баварського архіву, державного архіву м. Мюнхен, архіву Українського вільного університету, Військового архіву Республіки Польща, а також періодики, пропонується простежити політичну, культурну і громадську діяльність українців Німеччини з окремим акцентом на Баварії у першій половині ХХ ст. та виклики у цих сферах. Порівняно з іншими країнами, українська діаспора в Німеччині, головно в Баварії, менш досліджена, а введення в науковий обіг маловідомих іншомовних матеріалів дозволить глибше поглянути на присутність і активність українців у різних сферах діяльності: культура, політика тощо, в контексті історії еміграції й діаспори ХХ ст.

Подібно до країн Західної Європи та Америки, до Німеччини також спрямовувались українці, хоч і не в такій кількості як до США, Канади чи Бразилії. Цьому сприяло те, що Німеччина у другій половині ХІХ ст. була найближчою країною із індустріальним розвитком з ростом об'єктів машинного виробництва, фабрик, промислових підприємств, появою цілих регіонів індустріального розвитку, таких як Рур (Ruhrgebiet), Райнланд, Гессен-Нассау, Баден тощо. Усі ці об'єкти і регіони потребували великої кількості робітничої сили. До прикладу, у 1840 р. на будівництві та експлуатації залізниць було зайнято понад 42 тис. осіб, що було більше, ніж у галузі видобутку кам'яного вугілля. Ця кількість продовжувала зростати протягом наступних кількох років і в 1846 році становила вже майже 180 000 робітників¹.

Серед великої кількості прибулих робітників були і українці. Зокрема, у контексті польської справи, деякі німецькі політики як міністр фінансів Райнбабен вважали українство противагою польському впливу². На цьому тлі прихильність до найму українських сезонних робітників більшала. І вже у 1913 р. українських сезонних робітників в Німеччині було 114 тисяч 253 особи, тоді як польських працівників – 75 тисяч 490 осіб³. Вже на початку ХХ ст. почали виникати цілі робітничі осередки українців, зокрема у Дільменгорсті, Гемелігені, Бремені і Берліні⁴.

Окрім емігрантів з економічних причин, сезонних робітників, чимало українських митців для поглиблення своїх навичок й знань приїжджали в означений період до Німеччини і творили, особливо в Мюнхені, цілий мистецький осередок. До прикладу, славнозвісний

¹ Fremdling Rainer. Eisenbahnen und deutsches Wirtschaftswachstum 1840–1879. Dortmund 1975; Kellenbenz, Verkehrs- und Nachrichtenwesen, S. 370–373, Wehler, Hans-Ulrich. Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Band 3: Von der Deutschen Doppelrevolution bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914, München, C. H. Beck Verlag, 1995. S. 67–74

² Терлецький, О. (1919). *Українці в Німеччині 1915–1918. Т. 1. Історія української громади в Раїтаті*. Київ–Ляйпціг. С. 21.

³ Там само.

⁴ Леник, В. (1990). *Вчора, сьогодні, завтра: до історії укр. інтернату в Мюнхені*. Мюнхен: Рідна школа. С. 8.

художник-графік Георгій Нарбут, захопившись старонімецькими штрихами, в тому числі Альбрехта Дюрера, приїхав у 1909 р. до Мюнхена задля вдосконалення майстерності. У Мюнхені Г. Нарбут навчався у художній школі словенського художника Антона Ажбе (Anton Ažbe), з якої також вийшли Василь Кандінський і Алексєй Явленський, та у школі представника угорського реалізму та натуралізму Шимона Голлоші (Simon Hollósy)⁵.

Ще одним із мистецьких закладів, який приваблював художників була Академія мистецтв в Мюнхені. Із середини XIX ст. мюнхенська Академія стає одним з найвідоміших мистецьких навчальних закладів Європи, а відтак стає своєрідною «мюнхенською школою». Поряд з такими художниками як Василь Кандінський, Алексєй Явленський, Пауль Клее, Альфонс Муха, Франц Марк випускниками «мюнхенської школи» Академії мистецтв була ціла плеяда митців з України: художник-футурист, теоретик мистецтва, один із чільних творців українського модернізму початку XX ст. Давид Бурлюк, живописець-кубофутурист, конструктивіст і експресіоніст Вадим Меллер, театральний художник Матвій Драк, художник, засновник національного мистецького стилю Михайло Бойчук, живописець Олександр Мурашко, маляр-реаліст Микола Федюк, живописець і графік Ярослав Пстрак, художник-баталіст Франц Рубо, художник Микола Івасюк, живописець і графік Михайло Гершенфельд, живописець, один із засновників закарпатської малярської школи Юлій Віраг, архітектор і скульптор Микола Паращук, художник Михайло Бант, художник-реставратор Юліан Макаревич, кримський графік караїмського походження Михайло Казас, живописець Соломон Кишинівський, скульптор та графік Мойсей Коган художник Володимир Лось, художник Абрам Маневич, україно-австрійський художник-монументаліст Альфред Оффнер, графік Леонід Пастернак, маляр-карикатурист Теофіл Терлецький.

На початку XX ст. у німецьких університетах працювали і українські науковці, викладачі, серед яких скульптор Михайло Паращук, який з 1908 до 1911 рр. в Мюнхені викладав мистецтво скульптури, був професором у приватному інституті декоративно-прикладного мистецтва, куратором якого був барон Мецензеффі⁶; правник Юрій Панейко у 1911 р. приїхав до Галле займатися науково-дослідницькою працею в рамках університетської програми на тему «Конституція в містах східних провінцій Пруссії, у порівнянні з містами в Галичині». В цьому університеті Ю. Панейко працював під керівництвом тоді відомого в Європі теоретика адміністративного права професора Ленінга.

⁵ Вигнанець, І. (1948). Юрій Нарбут. *Арка*. Ч. 2. Мюнхен. С. 7.

⁶ Степовик, Д.В. ПАРАЩУК Михайло Іванович [Електронний ресурс].
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Paraschuk_M

Зосередження значної кількості емігрантів, громадсько-культурних діячів в Німеччині вимагало об'єднання та координації їх зусиль через створення громадських і культурно-освітніх установ, ведення культурної та творчої роботи на чужині.

Чи не найпершою українською громадською організацією в Мюнхені було Українське освітнє товариство в Мюнхені (Ukrainischer Bildungsverein in München), засноване 22 березня 1911 р. Головою спілки став студент Академії мистецтв, архітектор і скульптор Михайло Парашук. Спочатку членами і співзасновниками товариства були семеро осіб: Бруно Гофман, 2-й голова, доктор медицини Кость Морозовський, Олександр Бобров, Олександр Скоропис-Йолтуховський, студенти Академії мистецтв Володимир Кобринський і Кость Стаховський⁷. В подальшому, крім звичайних членів, до товариства належали т.зв «надзвичайні члени», які були прихильниками організації, в більшості студенти та культурні діячі української громади Мюнхена⁸.

Статут Українського освітнього товариства був прийнятий і зареєстрований 23 березня 1911 р. Згідно статуту, метою товариства було об'єднувати тодішню українську громаду Мюнхена, підтримувати духовний, культурний зв'язок з батьківщиною, підтримувати й розвивати українську освіту та культуру. Завданням членів товариства також було підтримка стосунків між Баварією і Україною у науковій, літературній та культурній сферах⁹. У своїй діяльності товариство популяризувало теми українознавства, культури, історії українського народу. А найпершим заходом освітнього товариства була публічна лекція 25 березня 1911 р. історика Олександра Скорописа-Йолтуховського на тему «Значення Тараса Шевченка для українського народу», проведена у Wittelsbachergarten за адресою Teresienstraße 38¹⁰.

Видавнича справа українців Німеччини на початку XX ст. значно поживалася із початком роботи видавництва «Українська Накладня» Якова Оренштайна. Українські вчені, письменники, які проживали на еміграції, Василь Сімович, Богдан Лепкий, Зенон Кузеля, Володимир Дорошенко долучилися до видавничої діяльності накладні з випуску українських книг і перекладів. Програма видань включала видання художніх творів (романи, драми, поезію) класиків української літератури Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, Юрія Федьковича, Івана Карпенка-Карого, Марка Вовчка та багатьох інших¹¹.

⁷ Mitgliederverzeichnis des Vereins „Ukrainischer Bildungsverein in München“. München, 23. März 1911. / Staatsarchiv München (StAM). MF 2787.

⁸ Akten Ukrainischer Bildungsverein in München. 23-29. März 1911. / StAM. MF 2787.

⁹ Führung der Vereinsakten. Polizeidirektion, München, 3.1.1927. / StAM. MF 2787.

¹⁰ Akten Ukrainischer Bildungsverein in München. 23-29. März 1911. / StAM. MF 2787.

¹¹ Кошик, Н. (2024). Яків Оренштайн як видавець творів Тараса Шевченка. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, 6. С. 83.

Перед Першою світовою війною розділеність українців між монархією Габсбургів і Російською імперією змусила українців по обох берегах Збруча воювати в 1914 р. у складі чужих армій і за чужі інтереси. У перебігу воєнних подій і кампаній Світової війни чимало українців з'явилися у Німеччині саме як військовополонені з Південно-західного фронту російської армії, або ж в цілому зі Східного фронту Першої світової війни.

За інформацією німецьких військових органів, зокрема Воєнного міністерства, в Німеччині станом на грудень 1916 р. перебували 1 млн. 440 тис. 624 військовополонених російської армії, з них 87 тис. 498 осіб у Баварії¹². Подібну кількість називає й німецький дослідник Райнгард Нахтігаль, зазначаючи, що від 1915 р. до жовтня 1918 р. в Німеччині було близько 1,5 млн. військовополонених царської армії. В той же час у Баварії перебували приблизно 92 тисячі осіб у 1917 р., і приблизно 130 тисяч у 1918 р.¹³

З цілого числа військовополонених за різними даними в таборах нараховувалось понад 100 тисяч українців¹⁴. Опіку над українськими військовими узявся провадити Союз Визволення України, що був заснований у Львові 14 серпня 1914 р. За дорученням СВУ др. Роман Смаль-Стоцький як емісар Союзу виїхав до Мюнхена і домогся виділення українських полонених в окремі табори¹⁵. У цих таборах СВУ розпочав широку допомогову, культурно-виховну, видавничу діяльність.

Основними таборами, в яких вдалося згуртувати українських військовополонених були Раштатт, Зальцведель, Вецляр, Ганноверш-Мюнден. Окрім того, були мішані табори, в яких перебували українці. Так, у Баварії станом на серпень 1918 р. було приблизно 50 таборів чисельністю 565 офіцерів і близько 54 тисячі рядовиків. Найбільшими таборами військовополонених у Баварії були Пухгайм (12.608 осіб станом на 1917 р.), Гравенвер (11.099 осіб наприкінці 1914 р.), Лехфельд (10.236 осіб), Гремерсгайм (7788 осіб), Байройт (7306 осіб) і Ашаффенбург (близько 5700 осіб).¹⁶

Діячі СВУ намагались поширювати українську ідею і серед німецької публіки. З цією метою в Мюнхені СВУ у 1915 р. заснував товариство під назвою «Вільна Україна» (повна назва

¹² Saupé Lothar. (2013). Russische Kriegsgefangene des Ersten Weltkrieges in Bayern – eine Einführung. *In den Mühlen der Geschichte. Russische Kriegsgefangene in Bayern 1914–1921*. Eine Ausstellung des Bayerischen Hauptstaatsarchivs. Konzeption und Bearbeitung: Lothar Saupé und Gerhard Hetzer. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, 2. Mai bis 14. Juni. S. 15.

¹³ Nachtigal, Richard. (2008). Zur Anzahl der Kriegsgefangenen im Ersten Weltkrieg. *Militär-geschichtliche Zeitschrift*, 67. P. 352-353.

¹⁴ Бурім, Д. (2012). Діяльність Українського товариства допомоги біженцям в Німеччині. За матеріалами архіву Федеральної землі Берлін (Німеччина, Берлін). *Сумський історико-архівний журнал*, XXIXVII. С. 112

¹⁵ Смаль-Стоцький, Р. (1962). Спогади про Зенона Кузеля. *Записки НТШ. Збірник на пошану Зенона Кузеля*. Париж-Нью-Йорк-Мюнхен. С. 45. Леник, В. (1990). *Вчора, сьогодні, завтра: до історії укр. інтернату в Мюнхені*. Мюнхен: Рідна школа. С. 8.

¹⁶ Saupé Lothar. (2013). Russische Kriegsgefangene des Ersten Weltkrieges in Bayern – eine Einführung. *In den Mühlen der Geschichte. Russische Kriegsgefangene in Bayern 1914–1921*. Eine Ausstellung des Bayerischen Hauptstaatsarchivs. Konzeption und Bearbeitung: Lothar Saupé und Gerhard Hetzer. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, 2. Mai bis 14. Juni. S. 15.

«Verband deutscher Förderer der ukrainischen Freiheitsbestrebungen»), яке з січня 1916 р. стало називатись «Україна»¹⁷. Метою товариства було ознайомлювати німецьку публіку з українським національним рухом і економічним значенням України. На чолі товариства і його членами були представники німецьких баварських військових та політичних кіл. Так, головою товариства був баварський офіцер, генерал кавалерії Константин фон Гебзаттель (Konstantin Freiherr von Gebsattel), його заступниками – німецький підприємець, таємний комерційний радник Еміль Кірдорф та генерал фон Зімменс. Станом на 1916 р. товариство нараховувало 125 осіб.¹⁸

Товариство «Україна» розгорнуло активну публіцистичну, просвітню діяльність на підтримку українсько-німецьких стосунків, поширювало значення України й українського питання серед економічних, політичних кіл, організовувало виклади й дискусії. Товариство видавало часопис «Східноєвропейське майбутнє» / «Osteuropäische Zukunft». Цей часопис та інші видання товариства видавало видавництво Ю. Леманна «J.F. Lehmanns Verlag» в Мюнхені¹⁹. СВУ діяв до липня 1918 р., а опісля опіку над військовими й цивільними українцями емігрантами в Німеччині перейняли державні органи УНР/Гетьманської держави, зокрема Військово-санітарна комісія, Посольство в Берліні і Консульство в Мюнхені.

Завдяки культурно-просвітницькій роботі Місії, в Німеччині були засновані українські комітети та громади. Так, за матеріалами фінансової допомоги Місії з липня 1919 р. існували такі українські комітети: Зальцведель, Зольтау, Гаммельн, Цербст, Франкфурт, Рулебен (тепер округ Берліна), Кведлінбург, Котбус, Хемніц, Мерзебург, Пархім²⁰. Також українські громади існували в таборах Целле, Цербет, Альтдам, Нойгаммер, Губен, Ерланген. Окрім таборів для українських військовополонених, Військово-санітарна Місія опікувалась і українськими робітничими колоніями, які існували в Бремені, Гемелінгені і Дельменгорсті. У цих колоніях Місія організовувала шкільництво, зокрема були засновані українські школи для дітей²¹.

Поряд з дипломатичною роботою, Посольство УНР організовувало для української громади зустрічі із представленнями рефератів, дискусії на політичні та економічні теми. А для популяризації української справи серед німців, у посольстві відбувалися українсько-німецькі зустрічі, лекції і прийоми²².

¹⁷ Розвиток національно-політичного життя на Україні. (1916). *Розвага. Ілюстрований календар на 1916-17 рр.* Фрайштадт. С. 90.

¹⁸ Вісник Спілки визволення України. 18 червня 1916 р.

¹⁹ Вісник Спілки визволення України. 26 грудня 1915 р., 27 лютого, 30 квітня 1916 р.; Kuraev O. „Der Verband ‚Freie Ukraine‘ im Kontext der deutschen Ukraine-Politik des Ersten Weltkriegs“, in: *Mitteilungen des Osteuropa-Instituts München*, Nr. 35. August 2000.

²⁰ Заболотнюк, В. (2017). Українська військово-санітарна місія для справ полонених у Німеччині (1918-1920). *Військово-науковий вісник*, 28. Львів: НАСВ. С. 25.

²¹ Наріжний, С. (1942). *Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина I.* Прага. С. 17.

²² Наріжний, С. (1999). *Культурна праця української еміграції 1919-1939.* Київ. С. 98

У 1920 р. за ініціативою Посольства була створена Економічна рада, яка займалась питаннями відбудови народного господарства в Україні і працювала в аграрній, торгово-промисловій і транспортній секціях.

Українське консульство в Мюнхені на чолі з В. Оренчуком також, крім опіки над українцями, які мешкали в його консульському окрузі, займалось налагодженням економічно-торгівельної співпраці між Баварією і Україною й поширенням правдивої інформації про Україну.

З метою поширення української справи, популяризації України серед німецького суспільства консул В. Оренчук активно використовував баварську німецьку та іншу пресу. До прикладу це «Баварська державна газета», мюнхенська «Нова газета», «Мюнхенські останні новини», «Віденська загальна газета», «Orient-Markt», «Telegramm-Zeitung»²³, та інші, в яких В. Оренчук друкував свої статті, замітки, прочитані реферати на економічні, промислові, торговельні й політичні питання навколо України і переконував у важливості німецько-українського співробітництва у цих сферах.

Обговорення німецько-українських економічних стосунків в пресі і на прийомах мало свій результат на зустрічі консула В. Оренчука і баварського міністра торгівлі Гамма в січні 1920 р. Зустріч була присвячена питанню налагодження товарообміну між Баварією і Україною. В. Оренчук і міністр Гамм обговорювали план заснування відповідної інституції, яка мала б фінансувати й полегшувати товарообмін. Цей план був оприлюднений офіційним органом баварської торговельної палати «Bayerische Handelszeitung» разом із статтею В. Оренчука про можливості постачання товарів і сировини з України. Інші часописи, зокрема «Der Ostkurier – Halbmonatsschrift für Handel und Industrie», «Aachener Post», «Der Osten – Zeitschrift für die östliche Wirtschaft» також підхопили тематику німецько-українських економічних взаємин та активно обговорювали майбутній експорт з українських земель²⁴.

Також, 24 травня 1922 р. за ініціативи В. Оренчука в мюнхенській торговельній палаті відбулася нарада щодо української справи у зв'язку з Генуезькою конференцією і Рапалльським договором 1922 р. На нараді були присутні представники баварського міністерства торгівлі і земельних справ, торговельної палати, мюнхенських банків, торговельних і транспортних підприємств²⁵. Німецькі представники на той час погоджувались, що налагодження товарообміну з більшовиками не могло бути, а до їхніх торговельних намірів потрібно ставитись дуже обережно²⁶.

²³ Ucraina в німецькій пресі (1923, 4 березня). *Громадський вістник*. Ч. 49. Львів.

²⁴ Німецько-українські торговельні взаємини. (1920, 12 лютого). *Український прапор*. Ч. 5. Відень; Ukrainischer Pressedienst Berlin. Presseübersicht. Berlin, 16. Februar 1921. Архів УВУ. Фонд В. Оренчука.

²⁵ Україна й Баварія. (1922, 3 червня). *Український прапор*. Ч. 22. Відень.

²⁶ Баварія і Україна. (1922, 1 червня). *Громадський вістник*. Львів.

У переданому В. Оренчуком листі уряду УНР до Баварського міністерства зовнішніх справ від 29 березня 1922 р., зокрема йшлося, що для подальшої економічної відбудови українських земель від російських більшовиків, значною мірою могла б допомогти міжнародна підтримка навіть шляхом розміщення військового чи поліцейного контингенту в Україні²⁷. Український уряд був переконаний, що завдяки сильній індустрії і аграрного сектору «нова Україна стане ключем до економічного розвитку Східної Європи»²⁸.

У міжвоєнний час центром української еміграції був Берлін, а другим важливим центром діаспори міжвоєнного часу був Мюнхен. Також помітними осередками були громада у Вінсдорфі, громада колишніх військовополонених у Зальцведелі, гурток студентів у Кілі²⁹. У цих громадах українці провадили культурну діяльність у різних сферах, але найпомітнішою й найактивнішою була культурно-просвітницька й громадська діяльність у Берліні та Мюнхені.

В Берліні в цей період розташовувались українські політичні осередки та перебували ключові громадські, наукові й культурні організації українців. Тут займались творчістю українські митці, науковці, діяли видавництва і виходили пресові органи.

У 1920-1930-х рр. українська політична еміграція була головно поділена на такі табори: гетьманський (монархічно-гетьманський), соціал-демократичний (республіканський) та націоналістичний.

Центральною організацією гетьманського руху у 1920-х рр. був Український союз хліборобів-державників на чолі з П. Скоропадським. УСХД був заснований віденською групою «хліборобів» у складі В. Липинського, Д. Дорошенка, М. Кочубея, А. Монтрезора, С. Шемета. 17 липня 1937 р. П. Скоропадський ліквідував УСХД й у вересні заснував Союз гетьманців-державників (СГД), виконавчим органом якого стала Гетьманська управа, як була перенесена з Відня до Берліна³⁰. Місцем осідку центру гетьманського руху був саме дім П. Скоропадського у Ванзеє по Alser Straße 17, що біля Берліну. До гетьманського руху належали наукові, громадсько-політичні діячі, а також військові, зокрема генерали М. Омелянович-Павленко, В. Петрів, В. Білоус-Савченко, полковник Сахно-Устимович, сотник Пйонтковський, поручник Яковенко, хорунжий Олянчин, поручник Коротков, поручник Самарський та інші. З розбудовою філій в Європі і Америці СГД наприкінці 1920-х мав близько 12 тисяч членів, а в середині 1930-х рр. – близько 20 тисяч прихильників³¹.

²⁷ Konsul der Ukraine W.Orentschuk. Denkschrift der Regierung der Ukrainischen Volksrepublik dem Staatsministerium des Äußeren. 29. März 1922. Bayerisches Hauptstaatsarchiv (HstA Bayern). MA 103037.

²⁸ Konsul der Ukraine W.Orentschuk. Denkschrift über den wirtschaftlichen Wiederaufbau Ost-Europas dem Staatsministerium des Äußeren. 29. März 1922. HstA Bayern. MA 103037.

²⁹ Наріжний, С. (1997). *Культурна праця української еміграції 1919-1939*. Київ. С. 97.

³⁰ Осташко Т. Від Польщі до Аргентини. Як прибічники Павла Скоропадського збудували міжнародну гетьманську мережу. <https://tyzhden.ua/vid-polshchi-do-arhentyuny-iak-prybichnyky-pavla-skoropadskoho-zbuduvaly-mizhnarodnu-hetmansku-merezu/>

³¹ Les Ukrainiens en France. Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa (CAW). Sygn. I.303.4.2584. С. 474.

До монархічно-гетьманського табору української еміграція належала група Івана Полтавця-Остряниці. Іван Полтавець-Остряниця був колишнім ад'ютантом гетьмана П. Скоропадського, генеральним писарем Української Держави. Вийшовши на еміграції з оточення П. Скоропадського, І. Полтавець-Остряниця заснував в Берліні у 1920 р. Українське Вільнокозаچه Національне Товариство. Також І. Полтавець налагодив стосунки із В. Вишиваним (Габсбургом) у Відні і там у 1921 р. було закладене віденське Вільнокозаچه товариство на чолі із В. Вишиваним. Проте вже невдовзі, після конфлікту з В. Вишиваним, І. Полтавець перебирається до Мюнхена, де у 1923 р. заснував нову організацію своєї групи – Українське Національне Козацьке Товариство. Рух Полтавця, як і П. Скоропадського стояв на монархічному ґрунті, на історичній традиції – гетьманській та козачій, і мав на меті з допомогою козацького війська, прихильних держав і політичних кіл, відбудувати Українську державу³².

До соціал-демократичного або ж республіканського напрямку української політичної еміграції в Німеччині відносимо, насамперед, групу УНР та групу Є. Петрушевича. Поряд з цим, в Берліні існували нечисленна група націонал-комуністів і група М. Шаповала, які не були помітними в політичному еміграційному спектрі. Порівняно з іншими країнами Західної й Центрально-східної Європи, група УНР в Німеччині була не численною, а окрім того єдиною з усіх інших політичних угруповань, для яких Німеччина не була центром їхнього руху.

На початку 1920-х рр. в Берліні залишались колишні послы УНР Олександр Севрюк, Микола Порш та Роман Смаль-Стоцький, колишні військовики, урядовці й чиновники з УНР. Під керівництвом М. Порша в Берліні був заснований «Союз боротьби за самостійну Україну», який формально не підпорядковувався уряду УНР. До Головної управи Союзу, крім М. Порша, належав і полковник армії УНР М. Чеботарів. Помічником М. Порша був М. Залізняк зі Львова. Не зважаючи на внутрішні суперечності, Управа Союзу утримувалась від нападків проти уряду УНР і президента А. Лівіцького, вважаючи, що справа ще може дійти до спільної «угодової акції»³³.

Ще однією організацією під керівництвом М. Порша було «Українське національне соціалістичне товариство», яке діяло в Берліні наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. До керівного складу товариства також належали Олександр Севрюк, Петро Кожевників і Андрій Сербиненко. М. Порш намагався шукати контактів з Компартією Західної України, яка мала своє закордонне бюро в Берліні. Поміж тим, М. Порш робив спроби і легалізації діяльності

³² Stronnictwo Poltawca-Ostranicy. CAW. Sygn. I.303.4.5404. S. 8.; Програма Українського Вільного Козацтва. ГДА ЦЗР. Ф. 1. Спр. 7248. Т. 3. Арк. 62.

³³ Sprawozdanie „Sojuz Walki o niepodległą Ukrainę“. CAW. Sygn. I. 303. 4. 25. 2476. S. 181-182.; Союз боротьби за самостійну Україну. ГДА ЦЗР. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 2. Арк. 1.

Українського національного соціалістичного товариства перед німецькою владою, однак цього досягнути не вдалося³⁴.

Окрім того, у першій половині 1920-х рр. з понад 10 тисяч українських емігрантів в Німеччині, приблизно 2 тисячі осіб належали до галицької еміграції і були прихильниками уряду ЗУНР. Насамперед це військовики УГА, які переїхали до Німеччини з ліквідованих інтернованих таборів Польщі і Чехо-Словаччини, науковці, студенти, політичні діячі й урядовці доби ЗУНР³⁵. Та порівняно з іншими групами політичної еміграції, група Є. Петрушевича мала незначний вплив у політичному спектрі.

Група українських націоналістів у середовищі політичної еміграції в Німеччині була наймолодшою серед усіх груп. Ця група почала формуватися з прихильників полковника Євгена Коновальця, які складали Українську військову організацію (УВО), що була заснована 1920 р. військовиками УНР, ЗУНР, націоналістичними гуртками у Львові під орудою Євгена Коновальця. Націоналістичний табір в Німеччині характеризувався значною кількістю прихильників молодого віку. Це передусім повоєнне покоління вихідців із західно-українських земель, переважно з Галичини. Провідна частина українських націоналістів і старші віком – це колишні військовики УСС, УНР, УГА.

В Берліні спочатку діяла Закордонна делегація УВО, а у середині 1920-х рр. сюди було перенесено й провід організації. Осередком діяльності групи українських націоналістів і розбудови націоналістичного руху був будинок за адресою Mecklenburgische Straße 73 в Берліні. Друга централь УВО знаходилась у Львові³⁶. А зі становленням Організації українських націоналістів, націоналістичні діячі сформували берлінську групу ОУН. Вже по переїзді Є. Коновальця до Женеви представником ОУН в Німеччині став Р. Ярій.

До табору ОУН в Німеччині також належали берлінський осередок Легії українських націоналістів із центром у Подебрадах, Спілка допомоги українським старшинам в Німеччині та Українське Національне Об'єднання в Німеччині (УНО).

У міжвоєнний період до кола УВО/ОУН належали й два інформаційно-пропагандистських бюро: «Osteuropäisches Büro», яке очолював Р. Ярій і знаходилося у приміщеннях німецького міністерства освіти при вулиці Kaiserin-Auguste-Straße 81³⁷ та «Українське пресове бюро» / «Ukrainischer Pressedienst» під керівництвом С. Чучмана.

Важливо відзначити також поведінку українських політичних груп у період диктатури націонал-соціалізму. З приходом до влади НСДАП і А. Гітлера, частина політичних середовищ, як І. Полтавця-Остряниці, виношували свої плани, сподівались на актуалізацію української

³⁴ Komunikat informacyjny Nr. 11. Emigracja Ukraińska w Niemczech. CAW. I. 303. 4. 25. 5508. S. 20.

³⁵ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Oddziały ukraińskie w Niemczech. 6.03.1923. CAW. I. 303. 4. 25. 2584. S. 542.

³⁶ Ukraińska emigracja. Organizacja politycznych stronnictw. 22.11.1928. CAW. I. 303. 4. 25. 5404. S. 20-21.

³⁷ Ibid. S. 21.

справи, відкрито шукали співпраці з новою владою, або ж намагались шукати контактів задля збереження чи підсилення діяльності своїх груп супроти Польщі чи більшовизму, як гетьман П. Скоропадський чи представник УВО/ОУН в Німеччині Р. Ярий. У свою чергу, нацисти не поспішали поривати існуючі контакти з українськими організаціями і німецької влади, зокрема УВО з Райхсвером, міністерські контакти з Українським науковим інститутом, вбачаючи в українцях можливий інструмент у майбутній війні з СРСР³⁸.

Але найбільш з усіх груп еміграції в небезпеці були представники соціал-демократичного українського табору. З початком репресій проти німецьких соціал-демократів і комуністів, були під тиском і українські соціалісти та особи прорадянської орієнтації.

Якщо в перші повоєнні роки українців в Німеччині нараховувалось кілька тисяч осіб, то в першій половині 1920-х рр. в результаті більшовицької окупації України, евакуації урядових органів й війська за кордон, наростання еміграційної хвилі, українців вже було декілька десятків тисяч. За підрахунками сучасних дослідників, в Німеччині у 1920-30-х рр. проживало приблизно 15 000 українців³⁹. Також за даними розвідчої агентури II Відділу Генштабу Війська Польського, станом на 1924 р. в Німеччині проживало понад 7 тисяч українців⁴⁰. Проте за повідомленням Голови Станції опіки українських біженців Йозефа Фонте, в Німеччині в 1920-х рр. проживало понад 40 тисяч осіб⁴¹. Очевидно, в останньому числі йшлося також і про сезонну робітничу еміграцію, разом з якою за повідомленнями міністерських органів II Речі Посполитої на 1930-1931 рр. число українців в Німеччині навіть досягало до 50 тисяч осіб. Ці робітники були зайняті у більшості у сільському господарстві і походили переважно зі Східної Галичини. Не зважаючи на значне число українських робітників, вони не мали жодної професійної спілки та не входили до політичних організацій⁴².

Станція опіки українських біженців (Vertrauensstelle für ukrainische Flüchtlinge in Deutschland) була заснована на місці ліквідованого дипломатичного представництва УНР в Берліні 5 грудня 1922 р.⁴³, яку в грудні-січні 1922/1923 рр. очолював колишній посол УНР в

³⁸ Kollaboration in der Ukraine im Zweiten Weltkrieg die Rolle der einheimischen Stadtverwaltung während der deutschen Besetzung Charkows 1941 bis 1943 von Friedrich, Gunter: Inauguraldissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie, Ruhr Universität Bochum, 2008. S. 73.

³⁹ Бурім Д. До історії українського козацького руху в еміграції. Листи Івана Полтавця-Остриця до Адольфа Гітлера. Історичний архів. Наукові студії. Вип. 10. Миколаїв, 2013. С. 188.

⁴⁰ Komunikat tygodniowy. 1.III.1924. CAW. I. 303. 4. 25. 2476. Komunikaty informacyjne; Raporty w sprawie internowanych Ukraińców i likwidacji obozu dla internowanych; rozkaz do atamanów zagranicznych stacji siczowych; informacje dot. Nastrojów wśród Ukraińców, działalności Związku Walki o Niepodległą Ukrainę oraz Związku Ukraińców w Kaliszu i inwalidów z armii atamana Petlury.

⁴¹ Schreiben von Josef Fonte dem Auswärtigen Amt. Berlin, 21. Februar 1923. / Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA). R 84270.

⁴² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Komunikat informacyjny Nr. 2. Emigracja Ukraińska w Niemczech. 8.07.1931. CAW. I. 303. 4. 25. 5508. S. 236.

⁴³ Polizeidirektion München an das Staatsministerium des Innern. Errichtung einer Zweigstelle in München der Vertrauensstelle für Ukraine-Flüchtlinge in Deutschland. München, 9.Juni 1923. HstA Bayern. Minn 71625.

Німеччині др. Р. Смаль-Стоцький⁴⁴. В той же час, в січні 1923 р. на місці консульства УНР в Мюнхені була закладена філія Станиці опіки українських біженців під керівництвом колишнього консула В. Оренчука⁴⁵. Станиця опіки мала своїм основним завданням харитативну діяльність, а також допомогу біженцям в легітимації перед німецькими установами задля проживання в Німеччині, тобто виконувала представницькі функції прибулих українських емігрантів у місцевих державних органах влади⁴⁶.

Перші українські діаспорні громади і товариства були засновані вже у перших повоєнних роках, наприкінці 1918-1919 рр.

Так, задля поширення знань про Україну і україністику в Німеччині у 1918 р. в Берліні було засновано Німецько-українське товариство (голова др. Пауль Рорбах). Цей культурно-освітній осередок був покликаний розвивати політичні, господарські і культурні взаємини між Німеччиною та Україною, а також видавав часопис «Die Ukraine» за редакцією Акселя Шмідта. Протягом у 1918–1926 рр. Було видано 40 номерів цього часопису. Видання також активно підтримували відомі українські діячі, зокрема Д. Дорошенко, І. Мірчук, Б. Крупницький, З. Кузеля, С. Рудницький, О. Грицай⁴⁷.

Однією із перших організацій діаспори була також Громада в Берліні – «Українська Громада в Німеччині», заснована 1922 р. і передусім провадила культурно-просвітню й громадську діяльність. Українська Громада, перед появою у 1933 р. Українського Національного Об'єднання, була у 1920-х – на початку 1930-х рр. єдиною легальною організацією української діаспори.

Громада організовувала культурні заходи, виклади, дискусії, організовувала концерти, академічні заходи, проводила відзначення Шевченківського свята та інших національних святкових подій. Основна мета Української Громади була об'єднувати українське громадянство та знайомити німецьку публіку з Україною. Так, на зустрічах громади із доповідями виступали українські вчені та письменники, зокрема Б. Лепкий, Д. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський, В. Левицький⁴⁸.

При Громаді був також заснований Український хор, який брав участь у Шевченківських вечорах та різних святах. Зокрема, у 1935 р. для берлінської публіки було влаштовано великий Шевченківський концерт у одній із найбільших концертних залів столиці – Beethoven-Saal Берлінської філармонії (сьогодні – Alte Philharmonie Berlin), яка нараховувала

⁴⁴ Abschrift Vertrauensstelle für ukrainische Flüchtlinge in Deutschland an das Reichsministerium des Innern. Berlin, 7. Dezember 1922. / PA AA. R 84270.

⁴⁵ Verbal-Note Bayerische Gesandtschaft an das Auswärtige Amt. Berlin, 19. Januar 1923. / PA AA. R 84270.

⁴⁶ Abschrift Vertrauensstelle für ukrainische Flüchtlinge in Deutschland an das Reichsministerium des Innern. Berlin, 7. Dezember 1922. / PA AA. R 84270.

⁴⁷ Німецько-українське товариство. <https://esu.com.ua/article-74487>

⁴⁸ Українська Громада в Німеччині. ГДА СЗР. Ф. 1. Спр. 7079. Т. 3. Арк. 24.; Наріжний, С. (1999). *Культурна праця української еміграції 1919-1939*. Київ. С. 98.

1000 місць. Концерт зібрав близько 850 осіб, в тому числі з представників німецького музичного, наукового світу та осіб з уряду⁴⁹.

В Берліні відбувались й виступи тогочасних відомих українських майстрів сцени. У столичній філармонії виступала із сольними концертами українська піаністка Любов Колесса, донька ректора УВУ О. Колесси, яка була випускницею Віденської музичної академії, нагороджена Австрійською державною премією. Л. Колесса мала в Німеччині в міжвоєнний час великий успіх, виступила у більш ніж 70 містах. Так, у Берліні піаністка виступала у 1923, 1925, 1933, 1936, 1937 роках, а в Мюнхені виступала у 1929 р.⁵⁰

В міжвоєнне двадцятиліття активно діяло українське студентство. 22 січня 1921 р. була заснована Спілка студентів-українців в Німеччині унаслідок відокремлення українських студентів від загально-російської організації. На 1923 р. Спілка нараховувала понад 200 членів. Окрім матеріальної та організаційної допомоги студентська спілка провадила й культурно-просвітницьку діяльність, зокрема влаштовувала виклади на популярні теми, видавала публікації, утримувала власну бібліотеку.

З 1922 р. на чолі з Д. Дорошенком діяла Спілка українських організацій, до якої входили 8 організацій, а саме: Допомогова організація військовополоненим Українського Червоного Хреста (голова – О. Скоропис-Йолтуховський), Українська громада в Берліні (голова – проф. В. Сімович), Спілка українських студентів, Комітет допомоги голодуючим в Україні, Спілка українських аграріїв (голова – Ю. Леонтович), Союз українських жінок (голова – С. Смирна), Спілка колишніх українських комбатантів (голова – полк. Норочацький) та Спілка українських євреїв. Адреса розміщення Спілки українських організацій була Bayreutherstraße 1 у Берліні⁵¹.

Спілка українських організацій мала на меті координувати діяльність і співробітництво усіх організацій у сфері доброчинності, матеріальної, культурно-просвітньої, моральної і юридичної допомоги та захисту інтересів українських громадян у Німеччині⁵².

Поряд з цим, провідним українським науковим і освітнім осередком в Німеччині у міжвоєнний час був Український науковий інститут в Берліні. При інституті навчались українські студенти і працювати науковці, які брали участь в діяльності вище зазначених громадських й культурних організацій.

Український науковий інститут був утворений 10 листопада 1926 р. з ініціативи Українського товариства допомоги біженцям, який очолювала Олександра Скоропадська, і за

⁴⁹ Наріжний, С. (1999). *Культурна праця української еміграції 1919-1939*. Київ. С. 101.

⁵⁰ Колесса Любка. <http://resource.history.org.ua/>

⁵¹ Schreiben von Zentral-Ausschuss der Vereinigten Ukrainischen Organisationen in Deutschland Herrn Josef Fonte. Berlin, 20. Februar 1923. / PA AA. R 84270.

⁵² Кривець, Н. (2009). Національно-культурна діяльність української еміграції у Німеччині в 20 – 30-ті рр. XX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки : Міжвідомчий зб. наук. пр. заснований 1991 р.* Київ: Інститут історії України НАН України, 18. С. 201.

підтримки гетьмана П. Скоропадського. Директором Інституту став проф. Дмитро Дорошенко, який був на цій посаді до 1931 р. Д. Дорошенко розробив проєкт Статут інституту. У своїй діяльності інститут ставив завдання підтримувати українську науку, українських вчених й українську студентську молодь закордоном, готувати наукові кадри для розвитку культурного життя в Україні, а також знайомити західно-європейські наукові кола з українознавством.

Адміністративним органом інституту була Кураторія, до якої входили німецькі й українські представники. Так, перший склад Кураторії складали голова, генерал В. Гренер, проф. М. Фасмер, проф. З. Келлер, проф. М. Зерінг, проф. Ф. Майнеке з німецького боку, й директор проф. Д. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський, який був заступником голови кураторії, й проф. І. Мірчук, який представляв професорську колегію інституту.

Інститут згуртував навколо себе відомих українських дослідників діаспори, істориків, політологів, економістів й географів. Так, серед науковців і лекторів були І. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький, Д. Антонович, В. Щербаківський, О. Колесса, які були також членами НТШ і УВУ в Празі. Наукові дослідження українських вчених виходили в періодичних органах інституту «Вістях Українського наукового інституту в Берліні» та «Записках Українського наукового інституту в Берліні». А також у німецьких часописах про східно-європейську і слов'янську історію й культуру, зокрема „Jahrbuch für Kultur und Geschichte der Slaven“, „Zeitschrift für slawische Philologie“, „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte“, „Zeitschrift für Soziologie und Völkerkunde“, „Byzantinische Zeitschrift“⁵³.

У розбудові міжнародної, міжінституційної діяльності велика заслуга належала проф. І. Мірчуку, який став директором у 1931 р. У рамках своєї наукової діяльності проф. І. Мірчук брав участь у міжнародних конференціях, видавав публікації українською та німецькою мовою. УНІ прагнув інформувати німецьку громадськість про нові течії і видання у сфері української науки. Для цього видавались періодичні органи інституту, проводились виклади і доповіді німецькою мовою, які читали І. Мірчук, Д. Дорошенко, З. Кузеля та інші. Також науковці брали активну участь в різних наукових, культурних проєктах, зокрема у 1928 р. була підготовлена експозиція з україніки «Україна у світлі німецької преси та літератури» для пресової виставки у Кьольні, та підготовлені матеріали про українську історію, мову, літературу, мистецтво до енциклопедій Брокгауза, Meyers-Lexikon, Lexikon der Baukunst та ін⁵⁴.

В Мюнхені у 1920-30-х рр. також було активним суспільне, громадське й культурне життя. Тут на місці Консульства УНР продовжувала свою діяльність Станція опіки українських біженців.

⁵³ Діяльність Українського наукового інституту в Берліні у 1928 р. / Бурім Д. Перший період діяльності Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931) (за матеріалами Берлінської державної бібліотеки Пруської культурної спадщини). *Пам'ятки*. 2011. Т. 12. С. 166-167.

⁵⁴ Там само.

Також В. Оренчук долучився до появи Німецько-українського економічного союзу в Мюнхені, який був заснований українськими і німецьким громадсько-політичними діячами, підприємцями у 1920 р. Союз став впливовою організацією, яка згідно Статуту займалась розбудовою й підтримкою німецько-українських економічних та культурних зв'язків, а також питаннями економічної відбудови України⁵⁵.

Органами економічного союзу були президія, комітет і членські збори. Очільником і Головою президії Німецько-українського економічного союзу був відомий підприємець Мюнхена, власник однойменної броварні Pschott-Bräu-AG, президент Мюнхенської торгівельної палати Йозеф Пшорр. До президії також входили генеральний директор німецького акційного товариства з торгівлі залізом Л. Люстіг (2 голова Союзу), державний радник Баварського союзного банку др. Льор (канцлер), директор акційного товариства Діамальт в Мюнхені А. Фрідель (1 секретар), завідувач справами Союзу німецьких фабрик бочок в Берліні др. Дінгельдей (2 секретар), а також комерційний радник відомої в 1920-30-х рр. фабрики кави Kathrein's Malzkaffee й співзасновник баварського індустріального союзу Герман Ауст і др. Фінк⁵⁶.

Членами економічного союзу могли бути як приватні особи, так і товариства чи фірми. Зокрема, вже у середині 1920-х рр. союз об'єднував понад 500 середніх і великих німецьких підприємств⁵⁷.

Окрім, Німецько-українського економічного союзу, в 1920-х рр. в Мюнхені діяли Союз друзів України / Bund der Freunde der Ukraine та Німецьке економічне об'єднання для України / Deutsche Wirtschaftsvereinigung für die Ukraine. Обидва товариства очолювали підприємець, чиновник геодезичного бюро (Vermessungsamt) з Нойбурга/Донау Фріц Уберрайтер, інституційний директор Адольф Штолль, підприємець Франц Кьовінг, підприємець Альберт Кронмюллер⁵⁸.

До середовища товариств також входили директор економічного товариства відбудови в Мюнхені (Wirtschaftliche Aufbau-Vereinigung) Отто фон Курзель, др. Адольф Вахтер, генеральний директор Герхард Лей, Освальд фон Горнштайн, Іван Полтавець-Остряниця, др. Пауль Рорбах з берлінського німецько-українського товариства, дипломат Йозеф Граф фон Зоден-Фрауенгофен, колишній консул Василь Оренчук. В цілому об'єднання нараховували до 20 осіб⁵⁹.

⁵⁵ Satzung des Deutsch-Ukrainischen Wirtschaftsverbandes e.V. mit dem Sitze in München / StA München. MF 2787.

⁵⁶ Збори членів Німецько-Українського Господарського Союзу в Мінхені. (1921, 21 червня). *Українське Слово*, ч. 43. Львів.

⁵⁷ Niederschrift über die Mitgliederversammlung am 21. März 1923. München, 22. März 1923 / StA München. MF 2787.

⁵⁸ Bayerische Politische Polizei. Hinweisarte für den Bund „Deutsche Wirtschaftsvereinigung für die Ukraine“ sowie Bund „Freunde der Ukraine“. München, den 29. September 1933. / StA München. Film 2787.

⁵⁹ Bericht in Sachen der Deutschen Wirtschaftsvereinigung für die Ukraine und des Obersten Poltawetz von Ostranitz. Erstattet von Adolf Stoll. München, den 20. Oktober 1930. StA München. Film 2787.

Союз друзів України, як і Німецьке економічне об'єднання для України, мали своїм завданням допомагати українсько-німецькому взаєморозумінню й протистояти більшовизму. Німецькі підприємці й політики вважали, що для повоєнної відбудови Німеччини Україна становила особливу важливість, а для цього Україна сама мала б стати вільною від більшовиків. Так, учасник Союзу друзів України, екс оберлейтенант Й. Мюллер у листі до др. Й. Гельда писав: «Ми роками працюємо над німецько-українським порозумінням, щоб знайти простір, хліб і збут для нашої країни після краху там більшовизму. Ми підтримуємо ідею вільної України, тому що лише розлад колишньої Російської гігантської імперії може гарантувати постійний захист на Сході»⁶⁰.

Для поширення ідеї самостійності України, боротьби з більшовизмом, Союз друзів України використовував німецьку пресу, розсилаючи матеріали через Південно-німецьке інформаційне пресове бюро «Ізар»⁶¹.

Окремою ділянкою присутності українців була й церковно-харитативна діяльність. Так, у 1920-х рр. українським громадам допомогу надавала Християнська молодіжна організація УМСА. УМСА допомогла утворити у 1922 р. при громаді табору Вінсдорфа технічні й сільськогосподарські курси, які були розбудовані у технічно-господарську школу. Крім того, УМСА надавала стипендії українськими студентам німецьких вищих шкіл і університетів. Зокрема, такі стипендії були надані студентам художнику М. Глуценку, різьбярю Ф. Ємецю, Бабію й Костенку з Берлінської Академії мистецтв⁶².

А у 1932 р. завдяки архієпископу Мюнхена і Фрайзінга кардиналу Міхаелю фон Фаульгаберу в Мюнхені була заснована греко-католицька Колегія св. Андрея. Колегія св. Андрея мала на меті готувати священників-богословів задля поповнення єпархій українського католицького духовництва на українських землях. Ідею заснування цієї інституції гаряче підтримали український єпископат в Галичині, зокрема і митрополит та архієпископ Львівський Андрей Шептицький.

У першому навчальному році у Колегії навчались 5 теологів, а пізніше їх було понад 10. На навчання до Мюнхена відправляв виховників зі своєї архиєпархії також і митрополит Шептицький та приймав у своїй дієцезії випускників, в тому числі й німців. Серед випускників колегії були майбутній єпископ Торонтський УГКЦ Ісидор Борецький, німецький теолог Герман Беттер, який прийняв східний обряд. Обряди хіротонії у колегії проводили єпископ Никита Будка як представник митрополита Шептицького та єпископ Пряшівський і Мукачівський Діонісій Наряді⁶³.

⁶⁰ J.Müller Oblint a.D. an Herrn Dr. Josef Held. München, den 21.10.1928. StA München. Film 2787.

⁶¹ Новая организация Острицы Союз друзей Украины. ГДА СЗР. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 7. Арк. 205.

⁶² Наріжний, С. (1999). *Культурна праця української еміграції 1919-1939*. Київ. С. 100.

⁶³ Ibid. S. 4.

Колегія св. Андрея діяла аж до 1940 р., коли її було приєднано до теологічного факультету Мюнхенського університету. У рік припинення її діяльності, 9 січня 1940 р. в Мюнхені було закладено першу українську католицьку парафію, парохом якої було призначено о. д-ра Володимира Маланчука⁶⁴.

Отже, соціально-економічні виклики на зламі XIX-XX ст. спричинили першу хвилю української еміграції. Українська еміграція в цей період головно була спрямована до США, Канади, Аргентини, Бразилії і мала переважно трудовий, "заробковий" характер. Еміграція до Німеччини мала менший потік, проте вже тоді почали виникати осередки присутності українців, і значно збільшилась у результаті Першої світової війни і національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Вже з початку 20-х рр. XX ст. можна говорити про формування української діаспори в Німеччині, центрами якої були Берлін і Мюнхен. Українці в діаспорі залишили багатий культурний спадок, проте відрізнялись походженням не тільки з Галичини чи Наддніпрянської України, але приналежністю до політичних груп, зокрема УНР, гетьманців, групи Є. Петрушевича, націоналістів та ін.

⁶⁴ Леник, В. (1990). *Вчора, сьогодні, завтра: до історії українського інтернату в Мюнхені*. Мюнхен: Рідна школа. С. 8.

**УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КРІЗЬ ПРИЗМУ XX–XXI
СТОЛІТЬ. ІСТОРИЯ**

**CREATION AND FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN SECRET
UNIVERSITY AND THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY AS A FORM OF
CULTURAL AND EDUCATIONAL STRUGGLE OF UKRAINIANS IN TIMES
OF NATIONAL ENSLAVEMENT**

Anzhela SVARYCHEVSKA

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Language Training
Institute of Naval Forces of the National University "Odesa Maritime Academy",
Odesa, Ukraine
rugena@ukr.net*

Abstract

The article discusses the prerequisites, interrelations, and specific features of the establishment and operation of the Ukrainian Free University (initially in Prague, later in Munich) and the Ukrainian Underground University as an example of the Ukrainian struggle for their national identity and the right to receive education in their native language. The common points between the Ukrainian Underground University in Lviv and the Ukrainian Free University (Prague and Munich) are generalised: the fight for Ukrainian education; occasionally shared academic staff; a common mission – both universities aimed to preserve and develop Ukrainian education and science; underground and émigré dimensions. It is concluded that, in the context of the Russian-Ukrainian war, a thorough study of the struggle for the establishment and functioning of the Ukrainian Underground University in Lviv and the Ukrainian Free University abroad will enable a better understanding of the forms and manifestations of cultural and educational resistance in the past and help create quality strategies of resistance in the present.

Keywords: Ukrainian Free University, emigration, Ukrainian Underground University, Ukrainian struggle for education.

**СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТАЄМНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ТА УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ФОРМА
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНЦІВ В ЧАСИ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПОНЕВОЛЕННЯ**

Анжела СВЕРИЧЕВСКА
кандидатка педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки
Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», м. Одеса, Україна

Анотація

У статті розглянуто передумови, взаємозв'язок та особливості заснування і діяльності Українського вільного університету (спершу Прага, а згодом – Мюнхен) та Українського таємного університету як прикладу боротьби українців за свою національну ідентичність та право отримувати освіту рідною мовою. Узагальнено точки дотику Українського таємного університету у Львові та Українського вільного університету (Прага та Мюнхен): боротьба за українську освіту; подекуди спільний кадровий склад; спільна місія – обидва університети прагнули зберегти та розвивати українську освіту та науку; підпільний та еміграційний виміри. Підсумовано, що в умовах російсько-української війни ретельне вивчення особливостей боротьби за створення та функціонування таємного Українського університету у Львові та Українського вільного університету в Празі дозволить краще зрозуміти форми та прояви культурно-освітніх змагань минулого й створити якісні проєкції боротьби у сучасності.

Ключові слова: Український Вільний Університет, еміграція, Український Таємний Університет, українська боротьба за освіту.

The struggle of Ukrainians for the opportunity to receive education in their native language is one of the most striking chapters in the socio-political life of the past. This process became particularly noticeable in the second half of the 19th to the early 20th century. This is evidenced by the large number of publications that actively study this period¹. It was caused by several historical factors. Firstly, as a result of the First World War and the defeat of the national liberation and state independence movements of the Ukrainian people, their lands, after a short period of independence (the Ukrainian People's Republic, the Western Ukrainian People's Republic), once again ended up within other states: Dnieper Ukraine became part of Soviet Russia, Eastern Galicia and Western

¹Mudryi, V. (1948). The Ukrainian University in Lviv (1921-1925). Nuremberg: Chas (in Ukrainian); Kyslyy, V. (1991). Ukrainian High Schools in Lviv and the Student Movement in Western Ukraine in the First Half of the Twentieth Century. Lviv: Editorial and Publishing Department at the Press Administration (in Ukrainian); Hobzey, P. (1991). The Secret University in Lviv. Ukraine. *Science and Culture*, 25, 45-59 (in Ukrainian); Savenko, V. (2009). Struggle of the Scientific and Technical School for the Opening of the Ukrainian University in Lviv in the 20s of the XX century. Series: History, 2 (in Ukrainian).

Volhynia were occupied by Poland², Northern Bukovina was annexed by Romania³, and Transcarpathia was joined to Czechoslovakia⁴. A significant number of active fighters for the national and social liberation of the Ukrainian people, many of whom were involved in the events of 1917–1920 in Ukraine, were forced to leave their homeland⁵. During the first post-war years alone, the number of emigrants from Ukrainian lands reached 100,000 people. Secondly, this defeat led to the liquidation of the national liberation struggle and the establishment of foreign political and cultural domination over Ukrainian lands. This, in turn, resulted in a number of educational reforms that affected the intellectual sphere and were completely unacceptable to Ukrainian students.

It was precisely during the interwar period of the 20th century, when Ukrainians were fighting for their own identity, that quality education played a crucial role in nurturing a new generation of intelligentsia. Therefore, Ukrainian public and cultural figures, both in emigration and directly within Ukraine, founded two universities – the Ukrainian Free University and the Ukrainian Underground University – with the aim of reviving the Ukrainian intelligentsia.

This article will attempt to explore the activities of the Ukrainian Free University (UFU) and the Ukrainian Underground University (UUU), both of which were established in parallel but under entirely different countries and conditions. The Ukrainian Free University is one of the most remarkable phenomena in the history of the Ukrainian diaspora in the 20th century, having gained renown for its longevity and its important role in the intellectual life of the entire Ukrainian émigré community. The UFU was founded by Ukrainian émigrés in 1921, initially operating in Vienna, then in Prague, and since 1945 has continued to exist in Munich. The university operated thanks to the efforts of representatives of several waves of Ukrainian emigration – both during the interwar period and after the Second World War⁶. A significant portion of the émigrés consisted of nationally

² At the end of the First World War, the lands of western Ukraine were divided into three parts, which, as a result of either military action or voluntary agreement, came under the rule of European countries: Poland¹, Czechoslovakia² 1 According to the peace treaties at the end of the Polish-Ukrainian (1918-1919) and Soviet-Polish wars (1919-1921), Galicia, Kholmshchyna, Podlasie, the western part of Volyn, and the western part of Polissya were ceded to Poland. The annexation of the southern lands to Poland was recognised by the Treaty of Riga between the RSFSR and the Ukrainian SSR and Poland on 18 March 1921, and the annexation of Galicia by the decision of the Council of Ambassadors on 15 March 1923.

³ Ukrainian Bukovyna was occupied by Romania in November 1918, and the Treaty of Saint-Germain with Austria on 11 November 1918 recognised all of Bukovyna (Ukrainian and Romanian) as Romanian territory..

⁴ When Transcarpathia's hopes for unification with the ZUNR did not materialise, the Uzhhorod, Presov, and Khust councils united on 7 May 1919 in the Central Ruthenian Council in Uzhhorod and proclaimed the unification of Transcarpathia with Czechoslovakia on 8 May. As a result, according to the peace treaty in Saint-Germain, on 10 November 1919, Transcarpathia was annexed to Czechoslovakia on the condition that the Czechoslovak government would provide Transcarpathian Ukraine with autonomy with its own Sejm (consisting of 40 ambassadors), whose prerogative would be to decide on language legislation, school and extracurricular education, religion, and local government. The country was to be headed by a governor appointed by the President of Czechoslovakia..

⁵ Vidniansky, S. (1994). Cultural, educational and scientific activities of Ukrainian emigration in Czechoslovakia: Ukrainian Free University (1921-1945). Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 83 (in Ukrainian).

⁶ Kobchenko, K. (2022). 'The only Ukrainian university in the free world': The Ukrainian Free University in Munich in the Postwar Period (1945-91). *Ukraina Moderna*, 32-33, 216 (in Ukrainian).

conscious intellectuals: scholars, university professors and lecturers, students and youth pursuing education, engineers, writers, as well as political and military figures of the Central Rada, the Hetmanate government, the Directorate, and the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR)⁷.

In contrast, the Ukrainian Underground University was established under entirely different conditions. Its founding and operation in Lviv during the early 1920s was a dramatic and eloquent chapter in the history of the consolidation of Ukrainians in Galicia, who aspired to an independent national and state life⁸. Galicia came to be referred to as the "Ukrainian Piedmont." Indeed, during the times when everything Ukrainian in the Russian Empire was under strict prohibition, it was precisely in Lviv that Ukrainian writers could publish their works, and a network of Ukrainian scientific, cultural, financial, cooperative, and even political societies was developing. However, the cultural life of Ukrainians in Galicia always had to be built amid fierce struggles with the Poles, who considered Ukrainian Galicia to be their own.

As M. Mudryi rightly points out, it is necessary to outline several contextual points regarding the emergence of the UUU. By late summer 1919, the Ukrainian Galician Army had been completely driven out of Galicia, which was then occupied by the forces of the Polish Republic. The government of the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR) lost control over the western part of the Ukrainian People's Republic, and its members were forced to emigrate to various European countries. For a time, Ukrainian politicians tried to preserve Ukrainian statehood in resistance to neighbouring forces, seeking support from the victorious European powers after the First World War. These efforts ended in final defeat following the decision of the Council of Ambassadors of the Great Powers (the Entente) on 14 March 1923, which recognised the eastern borders of Poland as set by the Treaty of Riga between Poland and the Soviet republics on 18 March 1921 – thereby effectively legitimising Polish sovereignty over the occupied territory of Galicia and parts of Volhynia⁹.

Thus, the Ukrainian Underground University emerged in Lviv during a dramatic period after the defeat of Ukrainian forces in the Polish-Ukrainian War of 1918–1919, when Ukrainian society continued defending its identity no longer through military means. This unique phenomenon in our history arose as a reaction to reforms introduced by the Polish authorities, particularly in the field of education¹⁰. The Poles shut down all Ukrainian departments, dismissed all Ukrainian lecturers from

⁷ Vidniansky, S. (1994). Cultural, Educational and Scientific Activities of Ukrainian Emigration in Czechoslovakia: Ukrainian Free University (1921-1945). Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 29 (in Ukrainian).

⁸ Zashkilnyak, L. (2022). History in the Ukrainian Secret University. Scientific notebooks of the Faculty of History of Lviv University, 23, 178-198 (in Ukrainian).

⁹ Mudryi, M. (2012). In the arms of politics: Ukrainian secret university in Lviv, 1921-1925. Lviv: City – Society – Culture, 8 (2), 387-400 (in Ukrainian).

¹⁰ Kachmar V.M. For the Ukrainian University in Lviv. The idea of a national higher school in the socio-political life of Galician Ukrainians (late nineteenth – early twentieth centuries) / Kachmar Volodymyr Mykhailovych. Lviv: Ivan Franko Lviv State University, 1999, 118 p. (in Ukrainian)..

the university, and it became evident that all institutions of higher education not only in Lviv but throughout Poland were inaccessible to Ukrainians. Furthermore, university applicants were required to present a certificate of loyalty issued by a Polish civic organisation or the police, or to provide proof of service in the Polish army. For Ukrainian students – many of whom were war veterans, Sich Riflemen, and soldiers of the Ukrainian Galician Army – the situation became a dead end¹¹. For Ukrainian university youth, the situation became dire and required a solution. Ukrainian academic institutions began to search for this solution, initiated by the youth themselves. That is why Ukrainian youth became the social group most acutely aware of the need for a national institution of higher learning¹², and thus they played a leading role in the struggle to establish such an educational institution.

The Ukrainian intelligentsia and student body launched their own struggle against the Poles for the right to receive higher education in their native language. This struggle bore fruit. Through their joint efforts, they succeeded in founding a Ukrainian institution of higher education, albeit without Polish legal recognition. Of course, the Polish authorities did not accept this and began persecuting participants. Despite this, the Ukrainian Underground University in Lviv came into existence.

The first to propose such a solution had been scholars of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Drawing on their experience – in the struggle for the Ukrainian Underground University during Austro-Hungarian rule at the end of the 19th and beginning of the 20th century, full members of the Society – including Vasyl Shchurat, Ilarion Svetsitsky, Ivan Krypiakievych, Bohdan Barvinsky, and Volodymyr Herasymchuk – on 19 August 1919 adopted the following resolution: «[...] *it is essential to assist Ukrainian university youth who sincerely wish to dedicate themselves to their studies and attain the education they need. An initiative should be launched to establish Ukrainian university courses in Lviv comprising three full faculties: Philosophy, Law, and Theology. As initiators, those named resolved to turn to the Shevchenko Scientific Society with a proposal that it take up the realisation of this idea, dedicating one of its next sessions of the Executive Committee and all three scholarly sections to this consideration...*»¹³.

By September 1921, all decisions and practical steps toward organising a Ukrainian Underground University in Lviv were supported and approved by the Ukrainian Interparty Council – at that time the highest Ukrainian political body in Galicia. On 15 September 1921, enrolment for

¹¹ Shyian, O. (2024). Ukrainian secret university: how an underground university operated in Lviv for 4 years. Retrieved from: https://zaxid.net/ukrayinskiy_tayemniy_universitet_u_lvovi_z_1921_po_1925_istoriya_fakti_n1586040 (in Ukrainian).

¹² Klish, A. (2007). The Struggle for the Establishment of the Ukrainian University in Lviv and Kyrylo Studynskyi's Participation in It (20s of the XX century). Collection of works of the TO NTSH. T.: Rada. Volume 3: Ukrainian-Polish relations yesterday and today. C. 61-69 (in Ukrainian).

¹³ Mudryi, V. (1948). *The Ukrainian University in Lviv in the years 1921-1925*. Nuremberg, 59 (p. 11) (in Ukrainian).

admission to the Ukrainian Underground University began. The Ukrainian Underground University in Lviv operated from 1921 to 1925. V. Martynets provides the following figures for the structure of the university at its peak: the Faculty of Philosophy had 28 departments, the Faculty of Law – 25, and the Faculty of Medicine – 10. Due to insufficient material resources (a lack of laboratories, clinics, and 55 medical specimens), only two years of study could be completed at the Faculty of Medicine, while the first two faculties offered a full four-year course¹⁴.

However, the Polish government disapproved of this initiative, and mass persecution and arrests of Ukrainian students who had enrolled at the University began, along with pressure on the teaching staff. The Polish School Council demanded that all professors at the Ukrainian Underground University who held public office provide explanations for their involvement in teaching at the university. During just the first year of the university's existence, over one hundred students were arrested, some of whom spent more than a year in prison. University lecturers were also arrested, and those in public service faced disciplinary trials. As a result of both objective and subjective conditions, the university's existence was doomed. The Polish authorities refused to recognise its diplomas, as they did not recognise the university itself, which had no official legal status. Consequently, some Ukrainian students – despite calls for boycott – increasingly began to enrol in Polish higher education institutions, while others left en masse to study abroad.

Despite persecution by the Polish police, arrests, beatings, and trials, the Ukrainian Underground University in Lviv provided education to 1,500 Ukrainian students, who later went on to work as teachers in gymnasiums, officials in "Prosvita" branches, auditors and inspectors in legal departments, directors of district cooperative unions, and so forth.

As P. Khobzei rightly notes, the merit of the Ukrainian Underground University lay in the fact that it was a means of struggle for statehood, a strong trump card for the former foreign policy of the Western Ukrainian People's Republic, a demonstrative protest against Polish occupation, a source from which the model of the citizen-revolutionary was drawn – a source of political activism, a forge of character and, ultimately, a scientific institution¹⁵.

The history of the Ukrainian Underground University from 1921 to 1925 is instructive as an example of the open combination of educational and national-political aims, as a consolidated manifestation of civic initiative based on a temporary convergence of sentiments across various social strata, and finally – as an illustrative expression of Ukrainian-Polish relations in the first quarter of the 20th century, when Galicia found itself swept into the vortex of state-political and cultural-national processes associated with the transition from Austrian constitutional monarchy to Polish

¹⁴ Martynets, V. (1949). Ukrainian Underground. From UVO to OUN. *Memoirs and Materials for the Prehistory and History of Ukrainian Organised Nationalism*. Winnipeg, 353 (in Ukrainian).

¹⁵ Hobzey, P. (1991). The secret university in Lviv. *Ukraine. Science and Culture*, 25, 45-59 (in Ukrainian).

national statehood. However, the activities of this university cannot be assessed by classical university standards, due to its lack of a clearly defined separation between science and education on one hand, and politics on the other.

Overall, the Ukrainian Underground University in Lviv contributed greatly to science. Some lectures delivered at the university were later published as independent scholarly works of great value. Others were issued as university textbooks. Moreover, many students took their first steps into scholarly life at the Ukrainian University. Thus, the professors took their work unusually seriously – not only producing significant scholarly contributions themselves, but also fostering a research-oriented mindset among those students who showed particular dedication to academic study.

The establishment and activity of the Ukrainian Underground University in Lviv served as a demonstration of solidarity and resilience of Ukrainian society – a kind of protest against the imposition of Polish statehood on territory Ukrainians considered their own¹⁶. Although this Ukrainian university project ultimately failed, it provided valuable experience for the Ukrainian intellectual community in their ongoing struggle to establish a legitimate, Ukrainian-language institution of higher learning – or at least to achieve certain compromises in the field of education while Galicia remained under Polish rule.

Ideologically, the Ukrainian Free University was quite close to the Ukrainian Underground University in Lviv. Initially based in Vienna, it later moved to Prague and, since 1945, has operated in Munich. Since the activities of the Ukrainian Underground University (UUU) and the Ukrainian Free University (UFU) overlapped during the Prague period (1921–1945), we will focus on this period of UFU's work in Prague.

One of the key reasons for the emergence of Ukrainian scholarly institutions and foreign organisations, including the UFU, was the overtly dismissive attitude toward Ukrainian science and culture in the occupied territories: the abolition of Ukrainian departments at Lviv and Chernivtsi universities by the governments of Poland and Romania, respectively – part of their broader assimilationist policies toward Ukrainians. The Ukrainian Free University was thus established to give Ukrainian émigré youth – and, more broadly, those among the Ukrainian diaspora who had not completed higher education – the opportunity to do so within the walls of a Ukrainian university.

The Ukrainian Free University (UFU) was modelled on Western European universities, but its primary aim was to provide Ukrainian students with the opportunity to receive an education in their native language. The leadership of the UFU identified its main mission as cultivating a love for the Ukrainian language, culture, and history, and fostering a sense of patriotism among émigré

¹⁶ Mudryi, V. (1923). *Struggle for the hearth of Ukrainian culture in the western lands of Ukraine*. Lviv: Izd. Shevchenko Scientific Society, 131 (in Ukrainian).

Ukrainian youth. The university was meant to serve as a key centre for shaping a conscious Ukrainian patriotic youth, one that would fight for the restoration of Ukrainian national independence.

The university was officially opened on 17 January 1921 in Vienna. Classes began almost immediately in the two established faculties: Philosophy (including departments of History, Philology, and Natural-Mathematical Studies), and Law and Social-Economic Sciences. The first academic semester took place in Vienna, but due to significant financial difficulties and the mass relocation of Ukrainian émigrés to Czechoslovakia, members of the UFU Council sent a letter to the President of Czechoslovakia, T. Masaryk, requesting permission to transfer the university from Vienna to Prague and to hold classes at Charles University. The Czechoslovak government's favourable stance towards Ukrainians enabled the university to resume operations in Prague in October 1921. The ceremonial inauguration took place on 23 October 1921, and Professor O. Kolessa was elected rector.

Most Ukrainian professors at the UFU were already widely known as highly qualified experts in their respective fields and as prominent socio-political figures. Therefore, the success of the UFU's activities – first in Prague (1921–1945), and later in Munich – was guaranteed by the professional calibre of its faculty. The Senate and the faculty councils consistently worked to expand and improve the scholarly qualifications of the university's academic staff.

The UFU was governed by a Senate, which at various times included renowned scholars such as O. Kolessa, S. Dnistrianskyi, S. Rudnytskyi, and V. Starosolskyi. At different periods, the university's faculty included prominent Ukrainian academics such as D. Antonovych, D. Doroshenko, V. Bidnov, O. Lototskyi, O. Shulhyn, V. Shcherbakivskyi, V. Kubiiiovych, S. Smal-Stotskyi, F. Shcherbyna, N. Polonska-Vasylenko, A. Voloshyn, and many others. During the entire Prague period, the rectors of the university included notable scholars such as O. Kolessa (the first rector), S. Dnistrianskyi, F. Shcherbyna, D. Antonovych, and A. Voloshyn ¹⁷.

While the Ukrainian University in Lviv suffered from constant persecution and repression of students and lecturers, the Ukrainian Free University (UFU) faced different, bureaucratic challenges. With its relocation from Vienna to Prague, the UFU's material and organisational difficulties did not disappear; in fact, they were at times significantly exacerbated. However, thanks to the favourable attitude of the state authorities and the academic community of Czechoslovakia, and above all, the dedication of the founders and leading figures of the university to their mission, the UFU largely fulfilled its primary task throughout the Prague period – to meet the needs of the Ukrainian people and uphold the ideals of a future Ukrainian state. Despite challenges and shortcomings in Prague, the

¹⁷ Vaskovych, G. (1992). Ukrainian Free University. Prehistory of the UVU, its scope and new tasks. *Scientific collection of the Ukrainian Free University*. Jubilee edition on the occasion of the 70th anniversary of the Ukrainian Free University. Munich, 11-24. (Series: Scientific collection. Vol. 15) (in Ukrainian).

Ukrainian University rather quickly began to function as a fully-fledged and academically capable centre for the dissemination and deepening of knowledge, comparable to Western European universities.

The main student body of the UFU consisted of individuals from various Ukrainian lands, with the majority coming from Western Ukraine – their numbers ranged from 90–95% to 70–75%. In addition to Ukrainians, students of the University included Belarusians, Bulgarians, Armenians, Dutch, Georgians, Estonians, Jews, Karaite Jews, Latvians, Lithuanians, Hungarians, Germans, Ossetians, Poles, Russians, Serbs, Slovaks, Slovenes, Tatars, Croats, and Czechs. However, it is worth noting that during its years of existence, the UFU developed a stable university practice that, while modelled on Western European standards, was grounded in national, Ukrainian principles.

Throughout its existence in Prague, the Ukrainian University placed great importance on promoting its scholarly activities to the public – through the publication of academic works by its faculty and through participation in various international, Slavic, and Czechoslovak congresses, conventions, and conferences.

The university, as a solidly organised institution, continued its work without needing any major structural reforms. The fact that the Ukrainian University in Prague operated for so long, fulfilling its mission as a Ukrainian institution of higher education and enriching Ukrainian science and culture with new values, was the result of two key factors: the work of the Ukrainian academic community concentrated at the university, and the moral and material support provided by the Czechoslovak government.

With the beginning of its operations in Prague, the UFU became a centre of cultural, educational, and scholarly life for the Ukrainian émigré community in Czechoslovakia. The university faithfully served the needs and aspirations of the Ukrainian people in pursuit of a free and prosperous future for their native land. This was its core cultural duty in Prague. With the help of the Czechoslovak government and public, the university fulfilled this role with honour and earned international recognition and respect¹⁸.

Thus, during its years of activity, the Ukrainian Free University contributed to the rapid growth of the authority of Ukrainian science and culture in Europe and trained thousands of qualified specialists in various fields of knowledge who have worked – and continue to work – productively in many countries. Overall, the UFU can rightfully be considered an all-Ukrainian institution, as it united professors, scholars, and students from across all corners of Ukraine.

Conclusions. The importance of studying Ukraine's past cultural and educational struggles cannot be overstated, especially today, in the context of the Russian-Ukrainian war, where we once

¹⁸ Azhniuk, B. M. (1999). *Linguistic unity of the nation: diaspora and Ukraine*. K.: Ridna mazha, 450 (in Ukrainian).

again face the enemy's efforts to destroy our national identity, our cultural code, and to deny the very existence of Ukrainians as a nation. In this light, a thorough study of the struggle for the establishment and operation of the Ukrainian Underground University in Lviv and the Ukrainian Free University abroad enables us to better understand the forms and expressions of past cultural and educational efforts and to develop meaningful models of resistance for today. Accordingly, the main points of intersection between the UUU and the UFU can be summarised as follows:

1) *the struggle for Ukrainian education*. Both universities emerged as a response to the suppression of Ukrainian science and education. The UUU was established after the Polish authorities banned Ukrainian-language instruction at Lviv University. The UFU became a centre of learning for the Ukrainian intelligentsia in exile after the fall of the Ukrainian People's Republic;

2) *a shared academic staff*. The UUU employed leading Ukrainian scholars, many of whom were forced to emigrate after its closure. A number of these scholars joined the UFU, among them Volodymyr Starosolskyi, Yurii Polianskyi, Stepan Rudnytskyi, and others;

3) *a shared mission*. Both universities aimed to preserve and advance Ukrainian scholarship and to train new academic personnel, regardless of political constraints. They laid the foundation for a tradition of Ukrainian academic autonomy that remains relevant today;

4) *underground and émigré dimensions*. The UUU operated covertly under harsh repressive conditions in Galicia. The UFU, while legal, functioned as an émigré educational centre that carried forward the UUU's traditions on the international stage.

In conclusion, the Ukrainian Underground University marked the first stage in the struggle for national education, while the Ukrainian Free University represented its continuation and expansion at the global level. Their legacy stands as evidence that Ukrainian scholarship endured the challenges of the time and continued to develop even beyond the borders of its homeland.

ЛЬВІВСЬКА НАУКОВА ШКОЛА ТА ЇЇ ВКЛАД ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКИ

Валентина Соболю

*доктор філології, професор
Інституту Україністики Варшавського Університету
Варшава, Польща
wsobol@uw.edu.pl*

Анотація

У статті на основі опрацювання творчого доробку відомих учених Богдани Криси та Ярослави Мельник аналізується їхній внесок у розвиток європейської українознавчої науки наприкінці XX- першій чверті XXI столітті. Особливу увагу приділено значенню їхніх медієвістичних та франкознавчих наукових праць учених. На підставі як головних наукових, так і додаткових джерел, таких як рецензії, інтерв'ю, поетичні твори, окреслюється видатна педагогічна та громадська роль учених на полі українознавства у європейському дискурсі.

Ключові слова. Львівська медієвістика, франкознавство, спекурс, анотація, науково-педагогічна діяльність, українська професорка, ректор

LVIV SCIENTIFIC SCHOOL AND ITS CONTRIBUTION TO EUROPEAN SCIENCE

Valentina Sobol

*Doctor of Philology, Professor,
Institute of Ukrainian Studies, University of Warsaw
Warsaw, Poland*

Abstract

The article analyzes the contribution of well-known scholars Bohdana Krysa and Yaroslava Melnyk to the development of European Ukrainian studies in the late twentieth and first quarter of the twenty-first century. Particular attention is paid to the significance of their medievalist and francophone scholarly works. On the basis of both main scientific and additional sources, such as reviews, interviews, and poetry, the author outlines the outstanding pedagogical and public role of scholars in the field of Ukrainian studies in the European discourse.

Keywords. Lviv medieval studies, Ivan Franko studies, course, abstract, scientific and pedagogical activity, Ukrainian professor, rector

Львівська науково-історична школа має глибокі традиції і поважні здобутки. Несила в цій розвідці дати їй вичерпну характеристику. Обираю жіночий погляд. Метою моєї статті є накреслення наукових силуеток наших сучасниць, знаних дослідниць, професорок Богдани Криси та Ярослави Мельник.

Може дещо незвичним методологічним ключем статті є не лише науковий доробок дослідниць (подаю його також у візуальній презентації), але й особисті документи: «Причинки до наукової автобіографії», інтерв'ю, поетичні твори. Як ось, наприклад, вірш:

Ясніє дощ, ясніє по краплині,
Ясніє тихо зрубу цвинтарище,
А де воно незрубане, єдине,
На зрубі цім і у душі найвище?

Дорога – ось і вся твоя опока
І поруч дощ, який іде на пальцях.
Вдивляєшся в сумне і одиноке
Те дерево, що світить для блукальця.

Його гора тримає світова,
Як свічку, що туманом оплива¹.

Дорога Богдани Криси в літературознавство розпочалася з навчання (1965-1970 рр.) на філологічному факультеті Львівського університету імені Івана Франка. Власне на основі дипломної роботи «Агатангел Кримський – дослідник і перекладач Гафіза» з'явилася перша публікація. Зі сходознавства, яке відновлювалося завдяки невтомній ініціативі Яреми Полотнюка, почалося тривале зацікавлення проблемами перекладу й інтерпретацією художнього тексту загалом. Через два роки після закінчення університету, вже на посаді молодшого наукового співробітника відділу літератури Інституту суспільних наук (тепер Інститут українознавства НАН України ім. Івана Крип'якевича), не було й мови, щоб продовжувати попередню тему. Незабаром відділ закрили. І працюючи в у відділі історичної лексикографії цього ж інституту, у 1979 пані Богдана успішно захистила дисертацію про українсько-російський переклад. 1985 рік, коли вийшла її монографія «Світоглядні аспекти художнього перекладу», став завершенням першого періоду наукової діяльності.

Другий період почався з 1986 р., зі статті про Франкові студії над давніми віршами, якраз тоді відзначалося 130-річчя Івана Франка і вперше відчувався дух інтелектуальної свободи. Розписування пам'яток XVII століття для укладання історичного словника української мови відкривало незнаний духовний скарб, спонукало до вивчення контексту, в якому функціонували тексти різних жанрів. І що особливо важливо, Григорій Нудьга, відомий

¹ Богдана Криса. (1998). *Туга за домом*. Львів. С.99.

дослідник українських народних і книжних творів, якого на той час вже було звільнено з інституту, підтримав цей вибір.

У 1979 році, завдяки ініціативі Олекси Мишанича й Володимира Крекотня, відновився відділ давньої української літератури в Інституті літератури ім. Т. Шевченка. Завдяки налагодженню комунікації з багатьма науковими інституціями сформувалася нова спільнота медієвістів – в Україні й поза Україною. У 1990 було відновлено й відділ літератури в Інституті українознавства. За словами пані Богдани, «наставала епоха наукової свободи, помножена на почуття обов'язку». Логічним завершенням багатолітніх наукових студій став захист у 1995 році докторської дисертації «Образ світу в українській поезії XVII-XVIII ст». Згодом побачила світ її монографія „Пересотворення світу. Українська поезія XVII-XVIII століть», сьогодні широко znana й цитована. А вже в 2007 році – як результат Міжнародної наукової конференції з нагоди 355 річниці видатного письменника та богослова, церковного діяча Дмитра Туптала (1651-1709) – Б. Криса започаткувала разом зі своїми учнями на кафедрі української літератури Львівського національного університету ім. Івана Франка проєкт «Львівська медієвістика»². Сім випусків цього видання з 2007-2022 рр. вже стали фактом наукового життя.

Під керівництвом професорки захистило дисертації восьмеро аспірантів: Назар Федорак, Галина Крук, Наталія Плетенчук, Іван Остащук, Олександр Солецький, Катерина Дубініна, Юлія Рурак, Лілія Бомко. Свої наукові зацікавлення – бароко, метафізика, необароко, модернізм — пані Богдана розглядає як цілість українського поетичного світу, історичні, перехідні форми якого є завжди «відбитком вічних ідей, або переходом між видимим і невидимим»³. Сьогодні праці Б. Криса стали хрестоматійними. Читати їх часом нелегко, але корисно і цікаво. Пригадую, як на захисті докторської дисертації в Києві опонент професорка Марія Кашуба слушно наголосила, що науковий ступінь пані Богдани мав би бути подвійним: доктора літературознавства і доктора філософії. А в рецензії М.Кашуби на розкішне видання «Учительного євангелія» Кирила Транквіліона Ставровецького (переклад Богдани Криса, Дарії Сироїд, Тетяни Трофименко) наголошено, що саме вступна розвідка Б. Криса подає інформацію про історію дослідження творчості богослова й філософа кінця XVI – першої половини XVII століття, увиразнюючи багатющу скарбницю ідей та думок, які «поглиблюють наші уявлення про епоху ренесансних та реформаційних пошуків в Україні»⁴

² Львівська медієвістика. (2007). *Дмитро Туптало у світі українського бароко*. Львів: Артос-Апріорі, 328 с.

³ Криса, Б. Причинки до наукової автобіографії. Рукопис.

⁴ Кашуба, М. (2015). Скарбниця ідей та думок: сучасна українська версія «Євангелія учительного» Кирила Транквіліона Ставровецького (Львів: «Свічадо», 2014, 679 с.). *Studia Polsko-Ukraińskie*. Red. W.Sobol, Warszawa: Zakład Graficzny UW, nr 2. S.186-187.

Сповнені філософською глибиною, всі наукові розвідки Б. Криси кореспондують з її поетичними творами зі збірки «Туга за домом» (1998), присвяченої 1100-річчю Галича та вибраних 12 віршів, які увійшли до поетичної Антології «Червоне і чорне»:

Книга тебе захистить і зробить навек беззахисним.

Захист короткий, а беззахисність вічна.

Слова настільки знайшлося, скільки було в мене хисту,

Книга оця- щедрість моя опівнічна⁵.

Науково-освітня діяльність Б. Криси міцно пов'язана з УВУ, і це стало для мене правдивим відкриттям: як часто ми маємо обмаль інформації один про одного. Академічна діяльність на УВУ розпочалася в 2007 – 2008 роках. Серед її курсів – «Українська літописна традиція XI-XVIII ст.»; «Українське бароко: парадигми книжності». «Українські автори XVII – XVIII ст. у німецько-українському науковому дискурсі (кін. 80-их рр. XX – поч. XXI ст.)», «Українське літературне бароко: джерела, розвиток, перспективи», «Барокові традиції в українській літературі XIX-XX ст.: від Шевченка до Стуса»; «Метафізичні виміри українського барокового тексту». Очевидно, що кожен з цих курсів є не лише певним узагальнення здобутого досвіду, але й пошуком нових підходів і способів прочитання барокових текстів. У цьому плані важливе зокрема осмислення ключових моментів німецько-українського наукового дискурсу, сформованого на матеріалах дослідження давнього українського письменства впродовж останніх десятиліть. Передумови, як і сучасний стан такого дискурсу, пов'язано, по-перше, з присутністю в німецькому академічному середовищі повоєнного періоду українських вчених, насамперед Дмитра Чижевського, який активно досліджував твори українського бароко, а також інших вчених, які стали адептами української літератури в Німеччині, розширюючи майбутнє коло славістичних студій. По-друге, передумовою наукового зближення є активна праця сучасних українських дослідників в умовах творчої свободи, що забезпечує вибір адекватних підходів до явищ старого письменства як до феномена християнської європейської традиції. Конкретними прикладами для систематизації досвіду послужила творчість видатних українських авторів – Кирила-Транквіліона Ставровецького й Григорія Сковороди, представників двох різних і пов'язаних між собою етапів українського бароко – раннього й пізнього. Звернімо особливу увагу на те, що основним предметом аналізу були праці німецьких дослідників цих авторів – Гартмута Трунте й Елізабет фон Ердманн та їх рецепція в українській медієвістиці. Більше того, Дарія Сироїд переклала українською працю Гартмута (Ніколаоса) Трунте «Двомовні частини «Просфонемі». До проблеми авторства і створення львівського панегірика 1 лютого 1591 року»⁶.

⁵ Криса, Б. (1998). *Туга за Домом*. Львів: «Аз-Арт». С.32.

⁶ Див.: ПРОСФОННИМА: текст і контекст. (2013). *Львівська медієвістика*. Львів: Видавництво «Свічадо». С. 293-318.

Знаковим і перспективним треба вважати і курс «Барокові традиції в українській літературі XIX-XX ст.: від Шевченка до Стуса», завдання якого, як сказано в анотації, «окреслити духовні й художні сфери українського барокового тексту різних періодів (раннього, зрілого, пізнього) і реєстрів (високого, середнього, низового), а також простежити за трансформаціями барокових сенсів у модерних літературних процесах». Цей курс передбачає ознайомлення з проблемними полями та пропозиціями барокової епохи та їх причетністю до формування літературних явищ наступних XIX і XX ст., а тісний зв'язок бароко з релігійним і філософським контекстами зумовлює міждисциплінарний характер викладу. Водночас творчість авторів XIX і XX ст. – від Шевченка до Стуса – розглядається крізь призму парадигми книжності, що зумовлює особливу функцію імпульсу письма, насамперед Святого Письма, барокового дискурсу загалом, а також окремих імен і текстів бароко, у процесі появи нових літературних явищ та у формах їх літературних трансформацій. Явища барокової інтертекстуальності, онтологія віршованого тексту, зумовленого досвідом письма, освітою, авторською індивідуальністю, служить підставою для спостереження над рецептивними формами барокової традиції, що проявлялися впродовж зазначеного часу. З анотації до курсу «Метафізичні виміри українського барокового тексту» проглядає широке охоплення ідей і тем, особлива близькість між філософією та літературою, що сприймалася «по-різному: то як негативна тенденція, то, навпаки, як позитивна. Але й те, й інше було, власне, ціною близькості в тих межах, які відповідали ступеням осмислення літературної історії». Спроба простежити за характером і зміною співвідношень між метафізикою й літературою, що спирається у різні історичні періоди на ті самі джерела – античні й християнські – дають підстави говорити про єдність української духовної традиції. Авторка переконує, що «Так чи інакше, а історичні параметри давно написаних текстів у процесі їх осмислення не можуть не корелювати з новими теоріями та з новим досвідом, хоч би тому, що, попри всі відмінності, зумовлені часовими дистанціями, найрадикальніші принципи, заявлені, наприклад, деконструктивістами чи постструктуралістами, маркують не що інше, а новий маршрут у наближенні до сутності буття»⁷.

Матеріалом для аналізу Б. Криса обирає насамперед віршовані тексти, які за її словами «виконують функцію своєрідних знаків-маркерів на метафізичних маршрутах, а також не раз дають можливість спостерігати за використанням композитивного й резолютивного метафізичних підходів у побудові віршованих конструкцій»⁸. При цьому, що особливо важливо, дослідниця бере до уваги співвідношення вірш-проза у творах одного автора, зокрема

⁷ Рукопис Богдани Криса.

⁸ Рукопис Богдани Криса.

Кирила Транквіліона Ставровецького, Дмитрія Туптала, Григорія Сковороди, що є підставою «спостерігати за цілістю й неповторністю окремих творчих світів у бароковому універсумі»⁹.

Не можна обійти увагою рецензії Б. Криси на монографію колеги Ярослави Мельник «Апокрифічний код українського письменства». Рецензентка окреслює подвиг Івана Франка в царині апокрифів, який з усією повнотою було представлено завдяки подиву гідній розвідці Ярослави Мельник. Власне, «Апокрифічний код українського письменства» – не перше звернення Ярослави Мельник до апокрифічних джерел української літератури. У доробку авторки – низка досліджень, присвячених насамперед апокрифіці Івана Франка, зокрема монографія «Іван Франко і *biblia arosyphra*» (2006), збірник «Апокрифи і легенди з українських рукописів” у дзеркалі критики» (2001), введення до наукового обігу низки пам’яток апокрифічної літератури з архівних збірок, перевидання п’ятитомного корпусу І. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (2006), сотні статей у періодичних виданнях. Монографічна праця є органічним розширенням і продовженням попередніх досліджень Я. Мельник, починаючи від «Слова про Закон і Благодать» митрополита Іларіона і завершуючи знову творами Івана Франка. Якраз сюжети, присвячені апокрифічному коду Франкового тексту, є чи не найрозлогішими і найглибшими в цій монографії. Б. Криса підкреслює компетенції колеги в царині інтертекстуальних вимірів барокового письменства на прикладі творів Кирила Транквіліона Ставровецького, а також те, як вичерпно в праці Я. Мельник «протестовано» на апокрифічну «місткість» і «Марію» Тараса Шевченка, і «Енеїду» Котляревського, і поему П. Куліша «Куліш у пеклі».

У монографії Ярослави Мельник, як наголошує Богдана Криса, «заакцентовано на апокрифічних текстах як на інтегральній частині українського письменства, на своєрідності національної рецептивної моделі «таємних» книг»¹⁰.

Дослідження функціонування апокрифічних текстів в українському духовному просторі впродовж століть випрозорює ряд характерних рис української літератури, її діалог з літературою Сходу і Заходу, багатогранність засвоєння книжних джерел, що зумовлює тривалість і безперервність літературного розвитку. Дослідження «Апокрифічний код українського письменства», наголошує рецензентка, актуалізує традиції української науки в європейському контексті, зокрема продовження студій в царині апокрифології.

З особливим трепетом згадую перше видання монографії у 1999 році під заголовком «З останнього десятиліття Івана Франка». Ми прочитали цю книжку в Донецьку разом з франкознавцем, незабутньою моєю Колегою Фенею Дмитрівною Пустовою, сприйняли її зі щирим захопленням. Тому так відрядно, що на титульній сторінці наступного доповненого

⁹ Рукопис Богдани Криси.

¹⁰ Рукопис Богдани Криси.

видання цієї знаменної праці вже під назвою «І остатня часть дороги» можемо прочитати її визнання, що монографія Я.Мельник – це «вагомий внесок у франкознавство, у створення наукової біографії письменника. Крім того, в ній визначені й ті неторкані теми, до яких ще повинні звертатися літературознавці, щоб у повноті дослідити всю наукову, видавничу й художню спадщину Івана Франка останнього десятиліття»¹¹.

Ярославі Мельник судилося працювати в УВУ від 2005 р., на неї спала почесна місія бути і викладачем, і деканом факультету україністики від 2007 – до року 2011, а наступно, в роках 2012-2015, Ректоркою Українського Вільного Університету. Пишу про це зі щирим захопленням силою духу Колеги, якій довелося бути очільницею Українського Вільного Університету у неймовірно складних умовах. Сягаю до інтерв'ю з Нею на сторінках газети «День» у 2013, де Я. Мельник мала відповісти на запитання про те, цитую, «як ведеться університету, що не отримує фінансової підтримки ні від Німеччини, ні від України, чому інтерес до України падає не тільки в суспільних, а й в академічних колах»¹². Тоді, напередодні 2014, незадовго до початку війни на Сході України, вона говорила про які ж перші ластівки, наголосила, що «вийдуть друком німецькою мовою «Вибрані твори» Григорія Сковороди у перекладі професора УВУ Пітча, томик драм Лесі Українки, також німецькою у перекладі Спех, матеріали конференції. Наступного року до 200-ліття готуємо до друку видання «Великого льоху» – українською, німецькою, італійською мовами. У рамках Шевченківської конференції, організованої до двохсотріччя від дня його народження, маємо намір провести круглий стіл, присвячений проблемам розвитку україністики в Європі, заангажувати до цієї дискусії відомих україністів»¹³ Не нарікала. Будувала. Сягала до великого і вічного. У час, коли вже чувся в повітрі запах пороху. Її чин – донести мовою країни, в якій діє УВУ, – думку українського Сократа, пророцтво Лесиної Касандри і Шевченкове «Мені однаково, чи буде/ Той син молитися чи ні/ ...Та неоднаково мені,/ Як Україну злії люди/присплять лукаві- і в огні/Її окрадену збудять/ Ох, неоднаково мені...»

Ось і висновок пані Ярослави: «На загал, на історії взаємин УВУ з Україною, її урядовими чинниками цілком справджується біблійне: нема пророка у своїй вітчизні. Сьогодні найбільшим спонсором УВУ є Фондація Українського вільного університету в Нью-Йорку, яка впродовж багатьох років підтримує університет. Також маємо частку грошей із відсотків, які отримуємо від коштів з проданого будинку, де раніше розміщувався університет. Навчання в УВУ також платне»¹⁴. «Плекання української ідентичності, національні завдання й пріоритети

¹¹ Пустова, Ф., *Рецензія на книжку Ярослави Мельник*, Дивослово, 2000, №1. С.62.

¹² Мельник, Я. (2013) Український університет у центрі Європи. *День*, 150 <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/ukrayinsky-universytet-u-tsentr-yevropy> Дата звернення 2 – 5.05.2025

¹³ Там само.

¹⁴ Мельник, Я. (2013). Український університет у центрі Європи. *День*, № 150. <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/ukrayinsky-universytet-u-tsentr-yevropy> Дата звернення 4.05.2025.

– цей імператив актуальний сьогодні особливо»¹⁵ – наголошувала Я. Мельник в 2013. Та чи почули її ті, хто мав почути? У наступному інтерв'ю з Ректоркою у виданні «Дзеркало тижня» (під промовистим заголовком «Закордон вчиться розрізняти українських можновладців і український народ», автор Іван Рябчий) вона мужньо назвала все як є: «Усі спроби отримати певне фінансування з боку української держави, у тому числі за часів президентства В. Ющенка, завершувалися однаково: в Україні немає закону, який би дозволяв підтримувати українські інституції за межами України. УВУ функціонує зараз завдячуючи насамперед матеріальній підтримці Фондації Українського вільного університету в Нью-Йорку, відсотків із капіталу УВУ в банку, а також із оплати за магістрантів і докторантів УВУ за навчання. Також пошукуємо кошти на ті чи ті наукові чи навчальні проекти в різних фондах, німецьких зокрема»¹⁶. На запитання І. Рябчия «Чому Німеччина припинила фінансувати УВУ?» у відповіді пані Ярослави прозвучало: «У дотаціях УВУ урядом Німеччини впродовж кількох десятиліть був, обіч усього іншого, і політичний сенс: підтримати в часи комуністичного режиму в Україні такий острівець вільнодумства, як УВУ. Із здобуттям України незалежності цей чинник відпав. Логічно, що УВУ мала би підтримувати своя держава»¹⁷. І тут важко щось додати. Хоча ж навпаки. Додати таки треба хіба факт про брак коштів, у той час, як УВУ має унікальні архівні збереження. Наполеон цінував архіви більше за найкраще військо. Це ж не лише згадані Ректоркою матеріали т.зв. таборових архівів, архіви багатьох українських повоеєнних інституцій у Західній Європі, Німеччині зокрема, а – наголосимо – безцінні особисті архіви, П. Зайцева, В. Державина, Г. Крука, Н. Василенко-Полонської, В. Яніва, П. Курінного etc. Відомо, що частина архіву Уласа Самчука також зберігається в УВУ. І хоча в «Науковому збірнику УВУ» друкуються важливі дослідження, але складнішою є справа наукового опису архіву УВУ, його цифризація. Констатуючи згасання інтересу до україністики як у Німеччині, так і в Західній Європі, вона «била в дзвони»...

«Українські заклади вищої освіти в ідеалі не мали би надто відрізнятися від німецьких з огляду на прийняту болонську систему навчання, наголошувала пані Ярослава. – «Але маємо те, що маємо... В Україні останніми роками – диктат українській вищій освіті високопоставлених одіозних чиновників, корупцію і ... Продовжувати можна безкінечно. Утім, Вам це також дуже добре відомо»¹⁸. Можна дивуватися, як багато, однак, вона встигла

¹⁵ Там само <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/ukrayinskyy-universytet-u-tsentri-yevropy>

¹⁶ Мельник, Я. (2014, 31 січня). Закордон вчиться розрізняти українських можновладців і український народ. *Дзеркало тижня*. <https://zn.ua/ukr/ART/shevchenkiv-velikiy-loh-viyde-troma-movami-odnochasno-rektor-ukrayinskogo-vilnogo-universitetu-myunhen-yaroslava-melnik-pro-mizhnarodnu-spivpracyu-.html> Дата звернення 5-6.05.2025

¹⁷ <https://zn.ua/ukr/ART/shevchenkiv-velikiy-loh-viyde-troma-movami-odnochasno-rektor-ukrayinskogo-vilnogo-universitetu-myunhen-yaroslava-melnik-pro-mizhnarodnu-spivpracyu-.html>. Доступ 7.05.2025

¹⁸ <https://zn.ua/ukr/ART/shevchenkiv-velikiy-loh-viyde-troma-movami-odnochasno-rektor-ukrayinskogo-vilnogo-universitetu-myunhen-yaroslava-melnik-pro-mizhnarodnu-spivpracyu-.html>. Доступ 5.05.2025

зробити, працюючи і кількох царинах, викладаючи також такі важливі курси, як «Іван Франко і апокрифи», «Іван Франко: тексти і контексти», «Ключові тексти української літератури», «Апокрифічний код українського письменства», «Експресіонізм і імпресіонізм в українській літературі». При цьому знаходила час керувати магістерськими і докторськими дослідженнями, а також науковими проектами «Українці в Баварії: усна історія», «Видання українських класиків білінгва. Переклад німецькою мовою». За її ініціативи в УВУ німецькою мовою побачили світ твори Сковороди та Лесі Українки.

Отож, обом визначним дослідницям, Богдані Крисі та Ярославі Мельник судилося прокласти і торувати нові шляхи в науці. Їхні шляхи креативно переплітаються. Так, у редакційній та видавничій Богданою Крисиою «Львівській мелієвістиці» Ярослава Мельник вперше друкує твір з архіву Франка, а саме «Оповідання Дмитрія Туптала, єп. Ростовського, про життя Методія й Константина»¹⁹ – розділ дослідження «Студії над пам'ятками церковнослов'янського письменства». Вихованці обох дослідниць – це нині знані науковці, які продовжують справу своїх видатних наставниць.

¹⁹ Див. : [Студії над пам'ятками церковнослов'янського письменства]. Оповідання Дмитрія Туптала, єп. Ростовського, про життя Методія й Константина. Публікація Ярослави Мельник. *Львівська мелієвістика*. Дмитро Туптало у світлі українського бароко. Львів: Видавництво «Артос-Апріорі», 2007. С. 290-312.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ В НІМЕЧЧИНІ (1945-1952 рр.)

Галина Клинова-Дацюк
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри журналістики та українознавства
Національного університету
водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
h.d.klynova-datsiuk@nuwm.edu.ua

Анотація

У статті на основі архівних матеріалів та тогочасної преси розкрито наукову та видавничу діяльність Українського Вільного Університету у 1945-1952 рр., встановлено джерела фінансування. Висвітлено напрями співпраці з європейськими та американськими вченими. Проаналізовано зміст друкованих видань – «Бюлетеня Українського Вільного Університету», «Наукового збірника Українського Вільного Університету», «Ukraine and its People» та ін.

Ключові слова: Український Вільний Університет, дослідження, «Бюлетень Українського Вільного Університету», співпраця, історична наука.

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY

AS A CENTER OF UKRAINIAN SCIENCE IN GERMANY (1945-1952)

Halyna Klynova-Datsiuk
Ph.D. in History,
Associate Professor of the Department of Journalism and Ukrainian Studies.
National University of Water Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Abstract

The article, based on archival materials from the press of that time, reveals the scientific and publishing activities of the Ukrainian Free University in 1945-1952, and identifies sources of funding. The directions of cooperation with European and American scientists are highlighted. The content of printed publications is analyzed, including the “Bulletin of the Ukrainian Free University”, “The Scientific Collection”, “Ukraine and its People”, and others.

Keywords: Ukrainian Free University, research, “Bulletin of the Ukrainian Free University”, cooperation, historical science.

Важливу роль у збереженні національної ідентичності в багатонаціональному іншомовному середовищі відіграють заклади освіти, адже стають потужними осередками формування національно-свідомої молоді та розвитку науки. По завершенню Другої світової війни, у західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії перебувало близько 250 тисяч

українців, які мешкали у таборах переміщених осіб (т.зв. таборах Ді-Пі, від англomовного терміну «displaced persons camps», скорочено – D.P.) та поза ними і відповідно потребували українського освітнього середовища. Розуміючи цю потребу, українські вчені та громадсько-культурні діячі започаткували або відновили діяльність вищих навчальних закладів різного профілю. З метою збереження і продовження української національної освітньої традиції було перенесено з Чехословаччини до Німеччини, діяльність Українського вільного університету (УВУ), Українського технічно-господарського інституту (УТГІ), засновано Українську економічну високу школу (УЕВШ) та Богословсько-педагогічну академію УАПЦ. У складні післявоєнні часи, саме УВУ в Мюнхені, став центром розвитку вільної української науки, культури та збереження національної ідентичності в часи совєтської окупації України.

Джерельну базу публікації складають фонди «Український Вільний Університет» та «Центральне Представництво Української Еміграції у Німеччині» (ЦПУЕН), що зберігаються в архіві Українського Вільного Університету в Мюнхені¹. Використано також джерела з Ф. 381 – матеріали до історії університету, що передані в 2002 р. до архіву Інституту Рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. Серед опублікованих джерел – інформація зі збірників «Universitas Libera Ucrainensis» (Мюнхен, 2006, 2011), спогади тощо.

У сучасній українській історіографії функціонуванню УВУ присвячено низка наукових досліджень: віденському періоду – В. Потульницького, Т. Сидорчук, празькому – С. Наріжного, С. Віднянського, С. Ульяновської та В. Ульяновського² тощо. Окремі фрагменти історії мюнхенського періоду, в тому числі й ДіПі, оглядово розкрито у розвідках та спогадах викладачів Н. Полонської-Василенко, І. Мірчука³, які намагались зберегти для майбутніх поколінь традиції розвитку вишу. Відомості про діяльність УВУ містяться у працях В. Маруняка⁴. Серед сучасних досліджень заслуговують на увагу праці М. Палієнко⁵, К.

¹ Щиро дякую ректорату УВУ, попередній ректорці Марії Пришляк та нинішній – Ларисі Дідковській за підтримку у реалізації наукового дослідження. Дослідницьке перебування у Німеччині відбувалося за фінансової підтримки DAAD у 2023-2025 рр.

² Потульницький, В., Сидорчук, Т. (1993). Український вільний університет у Відні. *Українська діаспора*, 3. С. 132-137. Сидорчук, Т. Наукова і культурно-освітня діяльність Українського вільного університету в міжвоєнний період. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12884>. Наріжний, С. (1942). *Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*. Частина 1. Прага, 374 с. Віднянський, С. (1994). *Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.)*. Київ, 94 с. Ульяновська, С., Ульяновський, В. (1993). *Українська наукова і культурна еміграція у Чехо-Словаччині між двома війнами. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича*. Київ. С. 477-498.

³ Мірчук, І. Український Вільний Університет. *Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання*. Т. V. Мюнхен, 1948. С. VII-XV. Полонська-Василенко, Н. (1965). Сторінки спогадів: Український вільний університет. *Український історик*, 3-4. С. 39-47. Її ж. (1971). *Український вільний університет (1921-1971). Український історик*, 1-2. С. 17-27.

⁴ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині та Австрії по Другій світовій війні. Роки 1945-1951*. У 2 томах. Мюнхен, 430 с.

⁵ Палієнко, М. (2021). Образ Українського вільного університету крізь призму архівного дискурсу (з нагоди 100-літнього ювілею). *Архіви України*, № 326. С. 115-134.

Кобченко⁶, А. Кокоша⁷, Г. Клинової-Дацюк⁸ та ін. Утім, не зважаючи на наявність значної кількості публікацій, поза увагою залишився розвиток наукових студій в УВУ у 1945-1952 рр. *Мета дослідження* – на основі архівних джерел проаналізувати основні напрями та результати наукової роботи університету, джерела її фінансування, зміст друкованих видань – «Бюлетеня Українського Вільного Університету», «Наукового збірника Українського Вільного Університету» та значення для наукового поступу.

Восени, у вересні 1945 р. у Мюнхені розпочався процес поновлення роботи УВУ. Ініціатором цієї справи виступив останній ректор університету в Празі історик Вадим Щербаківський. Його починання підтримали відомі науковці Д. Дорошенко, П. Курінний, І. Мірчук, П. Ковалів та інші⁹. В стінах цього навчального закладу зібралися українські вчені з різних куточків України, які перебували на еміграції. Варто зауважити, що місцева влада позитивно поставилася до відновлення роботи вишу. Навчальний процес в УВУ у Мюнхені розпочався у літньому семестрі 1946 р., проте з осені 1945 р. велася організаційна та індивідуальна робота зі студентами.

Водночас одразу ж виникли перші перешкоди і труднощі в діяльності освітнього закладу, зокрема відсутність власного приміщення. Згадуючи ці події, відома історикиня Н. Полонська-Василенко зауважила: «Відродити УВУ було справою нелегкою. Він не мав ні коштів, ні бібліотеки. Він мав групу патріотів, людей з твердою волею та бажанням відродити на мюнхенському ґрунті УВУ, цей найкоштовніший твір української еміграції... УВУ ще не мав приміщення, і перші організаційні засідання відбувалися в помешканні М. Томашівської»¹⁰. Уже з 1 грудня 1945 р. канцелярія УВУ знаходилася за адресою Йоганінспляц 6¹¹, але все ж проблему не було вирішено. Недостатня кількість навчальних аудиторій для ведення викладів та наукових семінарів змушувала керівництво університету неодноразово звертатися і до громадських організацій з проханням надати дозвіл на проведення окремих занять у вечірні години у їх приміщеннях¹². За клопотанням ректорату

⁶ Kobczenko, K. (2021). *Ein intellektuelles zentrum der Ukraine im Exil. Die Ukrainische Frie Universität in München 1945-1991*. München, 76 p.

⁷ Кокош, А. (2021). *Інституційне становлення Українського вільного університету в Баварії (1945-1950)*. Мюнхен, 206 с.

⁸ Клинова-Дацюк, Г. (2020). Український вільний університет у Німеччині Ді-Пі періоду. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”: Історичні науки*. Острог, 31. С. 79-86. Її ж. (2024). Archive of the Ukrainian Free University as a source for studying Ukrainian scientific life in displaced persons camps (1945-1952). *Manuscript and book heritage of Ukraine*, (3), 39-54. <https://doi.org/10.15407/rksu.34.039>

⁹ Архів УВУ. Ф. УВУ. Протоколи ради філософічного факультету. Академічні роки 1945/1946, 1946/1947, 1947/1948. Протокол засідання професорської ради Філософічного факультету УВУ в Баварії №1 від 15 вересня 1945 р. Арк.1.

¹⁰ Полонська-Василенко, Н. (1965). Сторінки спогадів: Український вільний університет. *Український історик*. 1965, 3–4. С. 46.

¹¹ Архів УВУ. Ф. УВУ. Листування. Лист ректора В. Щербаківського до українських наукових установ від 5 грудня 1945 р. Арк.1.

¹² Архів УВУ. Ф. УВУ. Листування. Лист декана факультету права і суспільно-економічних наук Л. Окіншевича до Управи Обласного Представництва Української Еміграції в Мюнхені від 22 жовтня 1946 р. Арк.1.

вишу, восени 1946 р. Баварське міністерство виділило приміщення для УВУ в будинку німецької початкової школи на Версайлерштрассе, 4, де було розташовано канцелярію, бібліотеку та кілька аудиторій¹³.

З метою злагодженої діяльності університету в 1948 р. було прийнято статут вишу. Відповідно було визначено мету діяльності університету: плекати всі галузі науки, а зокрема ті, що безпосередньо або посередньо стосуються до української нації, розвивати основи української культури як складової частини культури людства; навчати і готувати український фаховий та науковий доріст¹⁴. У структурі університету в Німеччині, так як і в Чехословаччині, функціонувало два факультети: філософічний з відділами філософії та педагогіки, історії, географії, археології, етнології, мистецтвознавства, української, класичної, слов'янської філології та факультет права та суспільно-економічних наук з однойменними відділами.

Начальний процес та розвиток науки в університеті забезпечував потужний авторитетний колектив професорсько-викладацького складу, чисельність якого змінювалася щороку. Для прикладу в 1947-1948 н.р. у виші працювало найбільше викладачів – 95, з них 36 – на факультеті права і суспільно-економічних наук, 59 – на філософічному¹⁵. Серед них – історичні науки викладали Д. Дорошенко, Б. Крупницький, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, М. Андрусак, М. Терлецький, М. Антонович, В. Петров, П. Курінний, В. Щербаківський, Я. Пастернак; правознавчі – Л. Окіншевич, Я. Падох, Л. Шрамченко, О. Баранів, Ю. Фединський; економічні – Є. Храпливий, Р. Димінський, Ю. Студинський та ін. Українського мовознавства та літературознавства навчали: Р. Смаль-Стоцький, В. Державин, П. Ковалів, К. Кисілевський, В. Міяковський, Ю. Шевельов, В. Лев, Я. Рудницький¹⁶ тощо.

Професори УВУ поєднували викладацьку діяльність з дослідницькою, були активними членами провідних наукових установ у еміграції – Української вільної академії наук (УВАН) та Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Вони брали участь у низці наукових форумів з актуальних проблем україністики, зокрема аспектів трипільської культури, етногенезу українців, доби гетьмана І. Мазепи, життя та діяльності Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, О. Колесси та ін.¹⁷ Професори також долучилися до підготовки важливих для українського суспільства проєктів: загальної «Енциклопедія Українознавства», який реалізовувало НТШ¹⁸,

¹³ Полонська-Василенко. *Сторінки спогадів...* С. 46.

¹⁴ Статут Українського Вільного Університету. Мюнхен, 1948. С. 1.

¹⁵ Архів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. 381. Од. зб. 12. Звіт з діяльності Українського Вільного Університету в академічному році 1947/8. 7 арк.

¹⁶ Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 126. Програми викладів в літньому семестрі 1947. 20 арк.

¹⁷ Список доповідей на наукових конференціях УВАН. (1948). *Літопис УВАН*. Авгсбург. Ч.3. С. 19-25.

¹⁸ Атаманенко, А., Клинова-Дацюк, Г. (2022). Підготовка загальної "Енциклопедії Українознавства": тексти і люди. *Емінак: Науковий щоквартальний журнал*, 39. Миколаїв, С. 143-156. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\)](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39))

книжкових серій УВАН «Мазепа та його доба»¹⁹ та Церковно-археографічної комісії Апостольського візитатора для українців у Західній Європі «Москва – III Рим»²⁰. Зазначені видання розвінчували історичні міфи, які поширювала російська імперська та радянська історична наука, сприяли збереженню історичної пам'яті народу, а також репрезентували та інтегрували українську науку в європейський простір.

Викладачі були також активними учасниками академічних вечорів, які переважно відбувалися у Мюнхені. Такі заходи проводилися для української громади з просвітницькою метою, зокрема вшанування пам'яті видатних постатей, ознайомлення з основними напрямками роботи наукових установ тощо. В 1947-1948 рр. за підтримки НТШ відбулося 16 академічних вечорів, де виголошено 20 доповідей²¹. Керував організацією вечорів відомий психолог, професор УВУ Олександр Кульчицький, який також очолював світоглядну секцію. Декан факультету права і суспільно-економічних наук Лев Окіншевич керував історико-суспільною секцією, а майбутній ректор УВУ Володимир Янів – мистецько-літературною. Серед найбільш активних доповідачів – І. Мірчук, В. Щербаківський, В. Петров та ін.

З відновленням УВУ в Мюнхені, було й поновлено традицію присудження академічних ступенів магістра та доктора наук. У вересні 1947 р. на засіданні професорської ради філософічного факультету було затверджено правила студій. Серед членів професорської ради точилися жваві дискусії щодо вимог до магістерських іспитів, в яких взяли участь В. Щербаківський, О. Оглоблин, Б. Крупницький, Л. Білецький та ін.²². Однак, після внесення деяких правок, все-таки були затверджені правила, в яких була чітко прописана процедура присвоєння наукових ступенів. До їх появи в УВУ користувалася Статутами про студії, іспити та докторат факультетів від 1943 р²³. Нова процедура передбачала кілька етапів. Перший – підготовка самостійного дослідження (дисертації), в якій здобувач мав продемонструвати вміння працювати з джерелами. Другий – подача заяви на ім'я декана з проханням допустити до промоції, призначити двох рецензентів та оцінити роботу. У разі позитивного висновку, кандидат допускався до усного іспиту (ригору), а рецензії озвучувалися і обговорювалися на засіданні професорських рад факультетів. Остаточне рішення приймалося таємним

¹⁹ Клинова-Дацюк, Г. (2018). Видавнича діяльність Української вільної академії наук у Німеччині в 1945-1952 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 50. Запоріжжя: ЗНУ. С. 215-221.

²⁰ Гирич, І. (2021). Москва – Третій Рим. Історія створення історіографічного збірника у 1950-х, актуальність та виклики сьогодення. *Москва – Третій Рим. Походження міфу*. Упор. Є. Калужний. Київ. С. 5-41.

²¹ З праць академічних вечорів. (1948, 31 грудня). *Час*, (170). С. 5.

²² Архів УВУ. Ф. УВУ. Протоколи ради філософічного факультету. Академічні роки 1945/1946, 1946/1947, 1947/1948. Протокол №14 засідання професорської ради Філософічного факультету УВУ, що відбулося 12.IX. 1947 р. у Версайлерштрассе, 4. Арк.2.

²³ Праця Українського Вільного Університету. (1948, 204). *Українська трибуна*. С.4.

голосуванням²⁴. Третій – складання двох іспитів: з фаху дисертації та додатковий з філософії²⁵. У 1948 р. такий же документ було затверджено на факультеті права і суспільно-економічних наук, проте містив деякі відмінності щодо складу усного докторського іспиту. Здобувачі складали іспит з фаху, з предмету за вибором декана і за власним вибором²⁶. Як свідчить «Книга реєстрації докторських дипломів (мюнхенського періоду) філософічного факультету, упродовж 1946-1952 рр. було видано 49 дипломів доктора філософії, з них 12 – з історії²⁷. На жаль, нам не вдалося встановити кількості виданих дипломів на факультеті права і суспільно-економічних наук, бо не вдалося віднайти подібну реєстраційну книгу. Можемо припустити, що вона не збереглася або ж не велася. Спираючись на дослідження «*Universitas Libera Ucrainensis 1921-2006*» можна припустити, що їх було більше 80²⁸.

Підготовка наукових досліджень у повоєнній Німеччині значно ускладнювалася відсутністю бібліотек та архівів. Українські архіви можна було певною мірою компенсувати можливістю вивчати україніку в зарубіжних архівних колекціях, але часто це не було можливим відразу по закінченню війни як через їх пошкодження, так і складність у використанні транспорту, відсутність достатнього фінансування тощо. Та все ж певний доступ до європейських книгозбірень та архівів, насамперед німецьких, вплинув на вибір тематики досліджень, дозволив ввести до наукового обігу нові неопубліковані джерела та ознайомитись із публікаціями про Україну в зарубіжних виданнях.

Серед захищених робіт на філософічному факультеті варто загадати – В. Сенютовича-Бережного «Шляхта землі волинської» (1947), Т. Мацькова «Козаччина у світлі німецької літератури XVIII ст.» (1950), О. Вінтоняка «Німецькі подорожники про Україну в другій половині XVIII ст.» (1950), Б. Кентржинського «Союз Карла XII з Мазепою в освітленні найновішої шведської історіографії» (1951), а також його габілітаційна праця «Карл X та Східно-європейська криза 1654 – 1655 рр.» (1957) та ін. Серед докторських праць факультету права і суспільно-економічних наук – робота О. Бойчука «Делікт содомії в німецькому карному праві» (1951), Р. Борковського «Охорона національних меншин в міжнародному праві» (1949), Р. Вереса «Три французькі конституції: 1791, 1875, 1946» (1947), Б. Винара «Цінність грошей як передумова для успішного сповнювання їх господарських функцій» (1950), Д. Галайчука «Міжнародно-правова оцінка Переяславського договору 1654 р.» (1948), Р. Голіята «Ідеологічні переміни самоврядування» (1949), В. Оренчука «Інституція бургомістра в

²⁴ Архів УВУ. Ф. УВУ. Протоколи Ради факультету права і суспільно-економічних наук УВУ в академічних роках 1948 /1949 і 1949 /1950; Протоколи Ради філософічного факультету. Академічні роки 1945/1946, 1946/1947, 1947/1948.

²⁵ Правила студій на Філософічному факультеті. Мюнхен, 1947.

²⁶ Там само. С.15.

²⁷ Архів УВУ. Ф. УВУ. Книга реєстрації докторських дипломів філософічного факультету (мюнхенський період).

²⁸ Випускники. Факультет Права та Суспільних наук. (2006). *Universitas Libera Ucrainensis 1921-2006*. Упор. М. Шафовал і Р. Яремко. Мюнхен. С. 238-296.

Німеччині. Історичний розвиток» (1949) та ін., Л. Ребета «Порівняльні методи в науці права» (1948) та ін²⁹. Більшість цих робіт зберігаються в архіві університету, але, на жаль, не всі.

Українські дослідники налагодили наукову комунікацію із німецькими колегами, університетами, що мало важливе значення для розвитку української науки та її інтеграції у європейський простір. Так, історик Омелян Пріцак здобув докторат у березні 1948 р. в Геттінгенському університеті, захистивши докторську дисертацію на тему: «Караханідські студії»³⁰. Історик Марко Антонович, працюючи асистентом УВУ, вивчав єгиптологію в університеті Людвіга-Максиміліана в Мюнхені. Професора І. Мірчука у 1949 р. було обрано членом Баварської Академії Наук.

Ректорат УВУ також налагоджував комунікацію із закордонними колегами, запрошував до співпраці та викладів авторитетних німецьких та австрійських професорів. Для прикладу відомий австрійський історик, професор Віденського, Бреславського і Берлінського університетів, директор Інституту історії Східної Європи Ганс Іберсбергер (1877-1962) був професором новітньої історії у 1951-1952 рр.³¹. Вчений був добре обізнаний з українською проблематикою. З нагоди його 75-ліття, 25 червня 1952 р. УВУ спільно з Східно-Європейським Інститутом в Мюнхені влаштували вечір, де І. Мірчук привітав ювіляра, ознайомив присутніх з його внеском у дослідження проблем Східної Європи та підкреслив прихильне ставлення ювіляра до українського питання і науковців у Віденському університеті. З доповіддю виступив також відомий німецький історик, дослідник Східної Європи, українознавець Ганс Кох (1894-1959). Він окреслив тодішній стан німецьких східно-європейських студій та заслуги вчителя³².

Практикували в УВУ в Мюнхені присудження титулу почесного доктора. Для прикладу факультет права і суспільно-економічних наук мав право одноголосним рішенням Професорської ради факультету надати титул почесного доктора права або доктора суспільно-економічних наук кожному, кого визнали гідним цього за особливі заслуги в науці, мистецтві та для українського суспільства. У такому випадку недійсними були вимоги передбачені для звичайного докторського ступеня³³. Кандидатури майбутніх почесних докторів УВУ обговорювалися на засіданнях ради факультетів³⁴. Серед іноземних почесних докторів УВУ канадський історик Джордж Сімпсон (1947), американські історики, україністи Кларенс

²⁹ Випускники. Факультет Права та Суспільних наук. (2006). *Universitas Libera Ucrainensis 1921-2006*. Упор. М. Шафовал і Р. Яремко. Мюнхен. С. 238-296.

³⁰ З поля науки. (1948, 17 квітня). *Українські вісті*, 32 (184). С.5.

³¹ Архів УВУ. Ф. УВУ. *Бюлетень УВУ за 1951-1952*. Мюнхен, 1952. Арк. 3.

³² Там само. Арк. 3.

³³ Правила студій на факультеті права і суспільно-економічних наук. Мюнхен, 1948. С. 16.

³⁴ Архів УВУ. Ф. УВУ. Протоколи ради філософського факультету. Академічні роки 1945/1946, 1946/1947, 1947/1948. Протокол засідання Професорської ради Філософського факультету № 11 з дня 22 лютого 1947 р. у Версайлерштрассе, 4. Арк.2.

Меннінг (1948), Арнольд Марголін (1950), німецький історик і публіцист Пауль Рорбах (1949) ін. Окрім науковців, за заслуги на ниві української освіти та опіку над УВУ, титул почесного доктора отримав єпископ Іван Бучко у 1949 р.³⁵ Цю традицію УВУ зберігає і до нині.

Негативно вплинула на розвиток українських освітніх та наукових установ грошова реформа 1948 р., за якою відбулося запровадження нової валюти – німецької марки та скорочення грошової маси. Реформа спричинила важке економічне становище українських освітніх і наукових установ, переміщених осіб й стала поштовхом до їх переселення на північноамериканський континент. Починаючи з 1949 р., праця українських освітніх закладів, в тому числі й УВУ, почала помітно згортатися, зокрема сповільнилася навчальна, наукова та видавнича діяльність. Ситуацію ускладнювали матеріально-побутові умови життя в таборах, які ще й до того почали ліквідовувати. Сучасник подій історик, О. Домбровський писав: «Бажання виїхати з Німеччини ставало щораз то більш пекучим як з психологічних, так і економічних мотивів. Ярлик переміщеної особи... ставав нестерпним... Психологічний індивідуальний інстинкт гідності цивілізованої людини протестував проти герметично замкненого, колективно-касарняного життя...»³⁶. Саме ці чинники штовхали професорсько-викладацький склад і студентство до масового виїзду до США, Канади та інших країн. Відповідно скоротилося аудиторне навчання (з 1956 р. зовсім було припинено) та відкрито у червні 1949 р. Інститут заочного навчання на чолі з О. Кульчицьким.

Важливе значення для діяльності університету в Німеччині мало ухвалення міністерського розпорядження № 60710 від 16 вересня 1950 р. Баварського державного Міністерства освіти, відповідно до якого УВУ визнано приватним з правом промоції та габілітації (правом присуджувати наукові ступені доктора і габілітованого доктора). Дане розпорядження свідчило про хорошу репутацію закладу в західному світі, яку творили традиції навчальної, наукової діяльності та потужний і авторитетний науково-педагогічний склад. Тоді ж було затверджено статут УВУ зі змінами, а у липні наступного року він був затверджений Баварським державним Міністерством Освіти й Культури³⁷. Високу оцінку ця подія отримала серед професорсько-викладацького складу. О. Оглоблин у листі до Б. Крупницького від 14.10.1950 р. зауважив: «Це великий успіх УВУ і проф. Мірчука»³⁸. Н. Полонська-Василенко теж позитивно відгукувалася про роботу І. Мірчука на посаді ректора:

³⁵ Почесні доктори УВУ. (2006). *Universitas Libera Ucrainensis 1921-2006*. Упор. М. Шафовал і Р. Яремко. Мюнхен. С. 307-310.

³⁶ Домбровський, О. (2009). *Спомини*. Ред. А. Атаманенко. Упор. Г. Клинова. Нью-Йорк; Львів; Острог. С.158.

³⁷ Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб.1. Satzungen der Ukrainischen Freien Universität, genehmigt durch das Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus in München (Erlaß Nr. XI 60710 vom 16. Sept. 1950). 12 арк.

³⁸ Архів Українського історичного товариства (Архів О. Оглоблина). Фонд С. Опис 3. Спр.1. Лист О. Оглоблина до Б. Крупницького від 14.10.1950 р. 1 арк.

«...він віддав своє життя, свій талант, свою енергію і весь цей період історії УВУ тісно пов'язаний з його ім'ям»³⁹.

Одним із болючих питань для українських інституцій та вищих шкіл у Західній Німеччині було скрутне фінансове становище, УВУ не був винятком. Джерелами фінансування університету були: плата за надання освітніх послуг, допомога від різних громадських організацій і таборових кооперативів, пожертви індивідуальні тощо. Значну фінансову підтримку УВУ надавав Культурно-освітній фонд ЦПУЕН, бюджет якого складався із «національної вкладки» (внеску. – Авт.), яку сплачували особи, котрим виповнилося 20 років, відрахувань із заробітної плати службовців, відрахування 1% з обігу кооперативів та інших надходжень⁴⁰. Ректор В. Щербаківський неодноразово звертався за фінансовою підтримкою до ЦПУЕН⁴¹. З 1 січня 1946 р. ЦПУЕН виділило фінансову субвенцію УВУ у розмірі 1500 німецьких марок⁴², а з червня – ця сума була збільшена вдвічі⁴³. Субвенції від ЦПУЕН були щорічними. Керівництво університету всіляко намагалося покращити фінансову ситуацію, особливо після грошової реформи 1948 р., тому зверталось по допомогу до Баварського міністерства освіти, української громади, інших організацій, які надавали підтримку переселенцям⁴⁴. Так з фінансового зведення 1949 р. бачимо, що університет отримав дотації від Апостольського Візитатора українців греко-католиків в Західній Європі (24500 дм.), Баварського міністерства освіти (6000 дм.), окремих осіб і українського допомогового комітету, який очолював єпископ І. Бучко (6414 дм.)⁴⁵. Значну фінансову підтримку університету надавало Товариство прихильників, яке відновило свою діяльність у 1948 р. Завдяки сукупній допомозі заклад вищої освіти провадив навчальну, наукову та видавничу діяльність.

Вагоме місце у функціонуванні УВУ займала видавнича справа. Вона є результативним показником науково-дослідної роботи університету. Незважаючи на фінансові труднощі, УВУ розгорнув активну видавничу діяльність. Друковані проєкти університету ознайомлювали широке коло науковців, студентів та громадськості з результатами досліджень професорсько-викладацького складу. В Мюнхені було продовжено традиції празьких видань і започатковано нові проєкти. Звичайно ж, серед видань найбільше було навчальної літератури – скриптів –

³⁹ Полонська-Василенко, Н. (1971). Український вільний університет (1921–1971). *Український історик*, 1–2. С. 25.

⁴⁰ Архів УВУ. Ф. ЦПУЕН. Спр. «Звіти відділів ЦПУЕН 1945-1962 рр.». Звідомлення. Арк. 1-6

⁴¹ Архів УВУ. Ф. УВУ. Листування. Лист ректора УВУ В. Щербаківського до Українського Центрального допомогового комітету Української Еміграції у Франкфурті від 16.02.1946 р. Арк.1.

⁴² Архів УВУ. Ф. ЦПУЕН. Спр. «Протоколи засідання Президії ЦПУЕН (1945-1946) рр. » Протокол засідання пленуму ЦПУЕ-УЦДО від 23-25 лютого 1946 р. в Авгсбурзі. Арк. 3-4.

⁴³ Архів УВУ. Ф. УВУ. Листування. Лист керманіча Відділу культури і освіти до хв. Ректорату Українського Вільного Університету в Мюнхені від 26.04.1946 р. Арк.1.

⁴⁴ Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 219. Лист з проханням допомогти одержати компенсації за суми втрачені внаслідок грошової реформи 1948 р. 2 арк.

⁴⁵ Клинова-Дацюк, Г. (2020). Український вільний університет у Німеччині Ді-Пі періоду. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”: Історичні науки*, 31. Острог. С. 80.

аналоги сучасних посібників, конспектів лекцій, які були необхідні для провадження освітнього процесу, оскільки болючою проблемою для українського студентства та науковців була нестача навчальної і наукової літератури. Упродовж 1946-1952 рр. було видруковано циклостилом понад 30 скриптів. З-поміж них – лекційні курси М. Андрусяка «Історія козаччини» (у 4 ч. 1946 р.), І. Мірчука «Вступ до філософії» (у 2 ч. 1946 р.), С. Томашівського «Історія України. Старинні й середні віки» (1948 р.), Я. Падоха «Історія західноєвропейського права» (1947 р.) та багато інших. З 1949 р. в університеті було започатковано серію «Видання Інституту заочного навчання», в якій надруковано понад 10 конспектів навчальних матеріалів з історії української культури, права, психології, філології, літературознавства⁴⁶. З метою інформування студентів зі змістом навчальних дисциплін, кількістю лекційних, семінарських чи практичних занять щосеместрово було продовжено видання, за прикладом праських, програм викладів.

У 1948 р. було започаткував видання інформаційного періодика «Бюлетень Українського Вільного Університету», на сторінках якого детально висвітлювалася інформація про діяльність навчального закладу за академічний рік. Зазначимо, що керівництво українських навчальних закладів в еміграції практикували таку форму комунікації зі студентами, професорсько-викладацьким складом та українською громадськістю як «Бюлетені». Подібне інформаційне видання видавала Богословсько-Педагогічна академія у Мюнхені, а також українські наукові інституції в еміграції – УВАН та НТШ. Бюлетень видавався один раз у рік і вміщував інформацію звітно-статистичного характеру про чисельність студентства, професорсько-викладацького складу, фінансові справи, результати та плани наукові праці тощо. Він виходив до 1955 р. З метою інформування німецькомовного та англomовного населення про роботу УВУ у 1948-1950 рр. видавалися стислі інформаційні бюлетені «Informationsblatt der Ukrainischen Freien Universität» та «U.F.U. Newsletter». На жаль, в бібліотеці та архіві УВУ збереглися лише фрагменти цих видань і ми не можемо точно встановити кількість номерів, тираж тощо.

З-поміж наукових видань ДіПі періоду, на особливу увагу заслуговує «Науковий збірник Українського Вільного Університету» – ювілейне видання, присвячене 25-літтю закладу та його кураторові – І. Бучку. Зауважимо, що започатковано видання було ще в Празі у 1923 р., де й було видано чотири томи. З п'ятого числа збірник видається у Мюнхені. Друк збірника був запланований на 1946 р., однак вийшов у світ із значним запізненням у 1948 р.⁴⁷. Це було зумовлено низкою причин організаційного та фінансового характеру. Фінансову підтримку на

⁴⁶Яремко, Р. (2011). Видання Українського Вільного університету в 1921 – 2006 рр. *Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011*. Упор. У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко. Мюнхен. С. 333–507.

⁴⁷ *Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання.* (1948). Т. V. Мюнхен, 237 с.

видання надало ЗУАДК на чолі з Романом Смуком. Збірник відкриває стаття тогочасного ректора І. Мірчука про історію університету. На його сторінках вміщено результати науково-дослідницьких пошуків учених університету з історії, археології, філософії, права, психології, літературознавства, мовознавства, географії, економіки, українознавства, історії культури та ін. Серед авторів – М. Андрусак, В. Гришко, З. Кузеля, О. Оглоблин, Л. Окіншевич, В. Орлецький, Я. Падох, Ю. Панейкю, Я. Пастернак, В. Щербаківський та ін. Завершують збірник розлогі англо- та німецькомовні анотації до статей. У 1950 р. керівництво університету обговорювало ідею заснування наукового журналу, присвяченого дослідженням української та східноєвропейської проблематики, але цей задум не було реалізовано⁴⁸. Однак у 1957 р. було започатковане видання «Наукових записок УВУ».

Важливе значення для розвитку українознавства та поширення правдивої інформації про Україну та українців англomовному світі мав довідник «Ukraine and its people», виданий УВУ в 1949 р. за редакцією І. Мірчука. Видання нараховує 280 сторінок і складається з трьох розділів. Перший розділ «Край і народ» був підготовлений колективом авторів у складі В. Кубійовича, І. Мірчука, З. Кузелі, Я. Рудницького та М. Антоновича. Поруч з українськими дослідниками долучився до підготовки цього розділу американський історик, славіст, професор Колумбійського університету Кларенс Меннінг (1893-1972). Він був активним популяризатором українознавчих досліджень в американських наукових колах та автором численних статей у часописах «The Ukrainian Quarterly» та «Ukrainian Weekly». Професор Меннінг підготував статтю про стосунки українського народу з ангlosаксами. Другий розділ «Господарське життя» підготував Р. Димінський, а третій – «Культурне життя» – І. Мірчук⁴⁹. Серед інших видань, що заслуговують на увагу – брошура «Шевченко і Москва» відомого літературознавця, професора УВУ, члена проводу ОУН Юрія Бойка. У дослідженні автор проаналізував творчість Шевченка, спрямовану на викриття колоніальної політики Москви і в таких спосіб намагався показати загрозу, яку несе світові російський імперіалізм.

Отже, з ініціативи відомих учених УВУ розпочав роботу в Німеччині восени 1945 р. і активно провадить її до нині. В ДіПі період в його структурі діяло два факультети – філософічний та права і суспільно-економічних наук. Університет став провідним осередком збереження традиції національної української освіти та наукових студій. Він об'єднав в своїх стінах когорту відомих українських вчених – І. Мірчука, Н. Полонську-Василенко, О. Оглоблина, В. Петрова, Б. Крупницького, В. Орлецького, Л. Окіншевича, Я. Падоха, Г. Ващенко, В. Щербаківського, які в складних еміграційних умовах продовжили українські

⁴⁸ Архів УВУ. Ф. УВУ. Протоколи засідань Сенату 1948-1950 рр. Протокол засідання Сенату № 62 від 25 серпня 1950 р. Арк. 3.

⁴⁹ *Ukraine and its People*. (1949). Edit. Ivan Mirchuk. Munich, 280 p.

гуманітарні та суспільні дослідження і сприяли науковому поступу. В стінах УВУ було підготовлено плеяду потужних інтелектуалів, які продовжили розвиток української науки. Вчені, в міру можливостей, налагодили контакти з європейськими та американськими колегами, з метою інтеграції українських наукових студій у світовий простір та поширення правдивих знань про історію та культуру України.

Зважаючи на важке соціально-економічне становище у повоєнній Західній Німеччині, гостру нестачу фінансування, еміграцію професорсько-викладацького і студентського складу, університет зміг належно налагодити видавничу справу. Серед здобутків – видання значної кількості навчальної літератури. Інформаційне періодичне видання «Бюлетень Українського Вільного Університету» є важливим джерелом до вивчення історії функціонування вищої школи, а вміщені звіти, наукові хроніки, плани дозволяють детально відтворити історію університету в таборовий період. Виданням «Informationsblatt der Ukrainischen Freien Universität» та «U.F.U. Newsletter» намагалися познайомити німецькі та американські наукові кола з діяльністю університету. Важливим інформативним видання є «Ukraine and its People», яким автори намагалися донести до світової спільноти систематизовані та доступні енциклопедичні відомості про Україну, яка в той час знаходилася в совєтській окупації. «Науковий збірник Українського Вільного Університету» дав змогу науковцям оприлюднити результати своїх досліджень з актуальних проблем гуманітаристики.

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1923–2025): ІСТОРІЯ, ЗМІСТ, ЗНАЧЕННЯ

Віталій Андрейчук

кандидат наук з державного управління,
відповідальний секретар Наукового збірника УВУ,
Український Вільний Університет, Мюнхен
Verlag@ufu-muenchen.de

Анотація

Ця стаття надає комплексний аналіз Наукового збірника Українського Вільного Університету (УВУ) від заснування у 1923 році до сучасного етапу 2025 року. Розглядаються історичні етапи розвитку видання, його тематична еволюція, роль редакторів і авторів, типологія текстів, редакційна політика, присутність у науковому просторі, функція як інструменту академічної дипломатії та поточні виклики. Особлива увага приділена змісту ключових томів, інтеграції з сучасними цифровими підходами та перспективам розвитку в контексті російсько-української війни і глобалізації академічного середовища. Стаття базується на архівних даних, опублікованих матеріалах і усталених практиках УВУ, підкреслюючи значення Збірника як мосту між українською діаспорою та Україною.

Ключові слова: Український Вільний Університет, Науковий збірник, діаспора, україністика, інтелектуальна історія, цифровізація, академічна дипломатія, еміграційна наука.

SCIENTIFIC COLLECTION OF UKRAINIAN FREE UNIVERSITY (1923–2025): HISTORY, CONTENT, MEANING

Vitalii Andreichuk

Ph.D. in Public Administration,
Executive Secretary of the UFU Scientific Collection,
Ukrainian Free University, Munich

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the Scientific Collection of the Ukrainian Free University (UFU) from its foundation in 1923 to the present stage of 2025. The historical stages of the publication's development, its thematic evolution, the role of editors and authors, typology of texts, editorial policy, presence in the scientific space, function as an instrument of academic diplomacy and current challenges are considered. Particular attention is paid to the content of key volumes, integration with modern digital approaches and development prospects in the context of the Russian-Ukrainian war and globalization of the academic environment. The article is based on archival data, published materials, and established practices of the UFU, emphasizing the importance of the Collection as a bridge between the Ukrainian diaspora and Ukraine.

Keywords: Ukrainian Free University, Scientific Collection, diaspora, Ukrainian studies, intellectual history, digitalization, academic diplomacy, emigration science.

Вступ: роль Збірника в історії УВУ та української еміграційної науки

Науковий збірник Українського Вільного Університету (УВУ), започаткований у 1923 році¹, є одним із найдавніших і найвпливовіших еміграційних наукових видань української гуманітаристики. Він служив платформою для збереження української інтелектуальної традиції в умовах вигнання, цензури та відсутності державності, перетворившись на унікальний архів наукових праць, що відображають ключові теми української історії, культури та політики. Заснований у Празі як відповідь на ліквідацію української вищої освіти після поразки Української революції 1917–1921 років², Збірник став символом стійкості української науки в діаспорі.

Історія Збірника тісно пов'язана з долею УВУ, який після переїзду до Праги (1921) і Мюнхена (1945) став центром української академічної еміграції в Європі³. У 2025 році, коли УВУ відзначає 80-річчя діяльності в Німеччині, Збірник продовжує виконувати подвійну роль: зберігати спадщину та інтегрувати українську науку в глобальний контекст. Метою статті є не лише хронологічний огляд, але й аналіз тематичної еволюції, впливу на академічний дискурс і перспектив розвитку в цифрову епоху.

Тематика та структура Збірника (1921–2025): історичні етапи

Збірник УВУ пройшов чотири ключові етапи, кожен із яких відображає зміни в українській еміграції та академічному контексті. Загалом видано понад 25 томів, що охоплюють гуманітарні, суспільні та міждисциплінарні поля знання.

Етап I: Прага (1921–1945)

Перші томи, видані в Празі, фокусувалися на гуманітарних дисциплінах: історії визвольних змагань, українському праві, мові та літературі. У перших випусках бачимо провідні студії Станіслава Дністрянського з міжнародного приватного права, Олександра Колесси про городиські рукописи, Р. Лашенка про Литовський статут, Івана Мірчука з грецької етики, праці з археології, етнології, статистики⁴. Це формувало модерний канон українознавства і водночас легітимувало право українців на автономну науку поза радянською системою.

Пізніші пазькі випуски включали розвідки про давньоукраїнські політичні інституції (староруське віче), філософію мови (в руслі потєбнянської традиції), історіографічні дискусії довкола «Книги битія українського народу». Том 3 (1942) поєднав інституційні матеріали УВУ

¹ Яремко, Р. (2011). *Видання Українського Вільного Університету в 1921–2011 pp.* Мюнхен: УВУ. URL: <https://ufu-muenchen.de/wp-content/uploads/2024/11/file-557-754.pdf>.

² Holiat, R. S. (1963). Short History of the Ukrainian Free University. *Ukrainian Quarterly*, 19(3), 231–247. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7728/file.pdf>.

³ Kobchenko, K. (2020). *Ein intellektuelles Zentrum der Ukrainer im Exil: Die Ukrainische Freie Universität in München (1945–1991)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. URL: [https://www.harrassowitz-verlag.de/Ein_intellektuelles_Zentrum_der_Ukrainer_im_Exil._Die_Ukrainische_Freie_Universität_in_München_\(1945–1991\)/title_7028.shtml](https://www.harrassowitz-verlag.de/Ein_intellektuelles_Zentrum_der_Ukrainer_im_Exil._Die_Ukrainische_Freie_Universität_in_München_(1945–1991)/title_7028.shtml).

⁴ Андрейчук, В. (2024). *Наукові збірники УВУ ТТ.1–25, зміст.* Мюнхен: УВУ.

з широким спектром статей: від історії права, мовознавства, дипломатичного церемоніалу — до музикознавства та етнопсихології⁵. Така палітра була відповіддю на виклик часу: утримати горизонт державності, культури й освіти в умовах руїни.

Етап II: Мюнхен і холодна війна (1945–1991)

Після переїзду до Мюнхена видання відновилося невдовзі по війні. Том 5 (1948) став символічним перезапуском: з тримовним вступом Івана Мірчука (укр./англ./нім.), широкою тематикою — від історії Гетьманату і археології до міжнародного права й мовознавства — та резюме іноземними мовами⁶. Том 6 (1956) закріпив розширення спектра: соціальні науки, економіка, педагогіка, філологія, філософія, право.

Ювілейні видання цього періоду стали еталонами: том 7 (1971) — на пошану Юрія Шевельова — залучив міжнародну славістичну спільноту; том 8 (1974) — на пошану Івана Мірчука — об'єднав істориків, філологів, правників, філософів діаспори; том 9 (1982) — на пошану Василя Орелецького — укріпив правничий і міжнародно-правовий сегменти; том 10 (1983) сягнув 1096 сторінок і вмістив масштабні гуманітарні студії з великою редколегією⁷. Кінець 1980-х позначено правничо-церковним і культурно-історичним фокусом: том 11 (1988) на пошану Юрія Панейка, том 12 (1988) — Хрестоматія релігійної літератури (Т. I: Поезія), том 13 (1988/89) — матеріали Наукового конгресу до 1000-ліття Хрещення Руси-України⁸.

Етап III: Незалежність України (1991–2014)

Після 1991 року Збірник активно спілкується з українськими інституціями та авторами. Том 14 (1991) присвячено Ользі Кобилянській; том 15 (1992) — 70-літтю УВУ — поєднав історію, право, політологію, філологію, мистецтвознавство; том 16 (1993) зібрав матеріали конференції у Львові (спільний дискурс про генезу, роль і спадщину УВУ); том 17 (1995) — «Народ, нація, держава» — окреслив українознавчі сюжети в європейському вимірі; том 18 (1996) розгорнув порівняльно-історичні та філологічні студії⁹.

Це була фаза переосмислення діаспорної оптики: збереження традиції — разом з інтеграцією «домашньої» академічної спільноти, тематичне розширення (Голокост, постколоніальні та гендерні студії), уніфікація бібліографічних стандартів і поступ до системного рецензування.

⁵ Прокоп, М. (1995). *Історія Українського вільного університету в документах і матеріалах*. Мюнхен: УВУ;.

⁶ Kubijovych, V. (1985). *Ukrainian Scholarly Publications in Emigration*. Toronto: Shevchenko Scientific Society.

⁷ Shevelov, Y. (1980). The Ukrainian Language in the 20th Century. *Harvard Ukrainian Studies*, 4(2), 145–168. URL: <https://www.jstor.org/stable/41035822>.

⁸ Андрейчук 2024.

⁹ Андрейчук 2024.

Етап IV: Війна та глобалізація (2014–2025)

У 2010-х відновлено серію: том 19 (2014) — широкий гуманітарний зріз із архівними публікаціями УВУ; том 20 (2015) — матеріали міжнародної конференції «SAPERE AUDE!» до 70-річчя діяльності УВУ в Німеччині; том 21 (2016) — філософія, історія, економіка, право, архів УВУ; том 22 (2017–2018) — історія і філософія, рецензії, а також матеріали подій про верховенство права в ЄС та Україні, Брестський мир, Голодомор, Франка. Том 23 (2018/19) — політологія, історія, право, філософія, психологія, історія УВУ; ювілейний блок до 250-річчя І. Котляревського, доповіді про стандарти справедливого суду¹⁰.

Столітній том 24 (2022) поєднав історію УВУ, інтелектуальні портрети (Дністрянський, Ребет, Панейко, Старосольський), тексти про музичну культуру, мовознавство, фундацію УВУ. Том 25 (2023/24) розширив рубрикацію: право (міжнародно-правова відповідальність за геноцид і військові злочини), політологія/історія, «До історії та дій УВУ» (музичний аудіоархів, біографіка), економіка, філософія, публічне управління та національна безпека (включно з тематикою штучного інтелекту), мистецтвознавство¹¹.

Короткий огляд змісту томів 1–25: теми, автори, рубрики, редактори

Нижче — стислий огляд, що фіксує еволюцію рубрик, приклади авторів і редакторські акценти (за наявними у виданнях даними)¹².

Таблиця 1. Огляд змісту томів 1–25

Том, місце	Рік	Редактор(и) / Редколегія	Ключові рубрики/теми	Приклади авторів/матеріалів
1 (Прага)	1923	—	Право, історія, філологія, філософія, археологія	С. Дністрянський; О. Колесса; Р. Лашенко; І. Мірчук; В. Щербаківський
2 (Прага)	1930	—	Історія, філософія мови, етнологія, римське право	С. Федорів; К. Чехович; Н. Нововірський; О. Баранів
3 (Прага)	1942	—	Інституційні матеріали УВУ; історія, право, мовознавство, музикознавство	Л. Білецький; Д. Дорошенко; І. Мірчук; П. Пархоменко; Ф. Стешко
5 (Мюнхен)	1948	І. Мірчук	Перезапуск Збірника; тримовний вступ; історія, право, археологія, філологія	І. Мірчук; О. Оглоблин; Л. Окіншевич; Ю. Шерех

¹⁰ Андрейчук, В. (2025). *Каталог видань УВУ 2012–2025*. Мюнхен: УВУ.

¹¹ Офіційний сайт Українського Вільного Університету. URL: <https://ufu-muenchen.de>.

¹² Андрейчук 2024.

Том, місце	Рік	Редактор(и) / Редколегія	Ключові рубрики/теми	Приклади авторів/матеріалів
6 (Мюнхен)	1956	І. Мірчук	Соціальні науки, філологія, право, філософія	Д. Чижевський; Н. Полонська-Василенко; Л. Ребет; В. Янів
7 (Мюнхен)	1971	В. Гаркінс, О. Горбач, Я. Гурський	Ювілей на пошану Ю. Шевельова; міжнародна славістика	G. Luckyj; V. Kiparsky; O. Pritsak; Я. Рудницький
8 (Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег)	1974	О. Кульчицький, В. Маруняк	Ювілей на пошану І. Мірчука; історія ідей, філологія, право	М. Чубатий; Н. Полонська-Василенко; В. Янів
9 (Мюнхен)	1982	З. Соколюк, В. Дідович	На пошану В. Орелецького; міжнародне право, історія	Р. Верес; Б. Вітошинський; Ю. Герич
10 (Мюнхен)	1983	О. Горбач, Г. Васькович, І. Качуровський, К. Митрович, Б. Осадчук, Л. Рудницький, З. Соколюк	Великий гуманітарний корпус (1096 с.): історія, право, філологія, філософія	Широке коло авторів діаспори і Європи
11 (Мюнхен)	1988	З. Соколюк	На пошану Ю. Панейка; право, історія, спогади	З. Соколюк; М. Стахів; G. O. Horn; В. Янів
12 (Мюнхен–Лондон)	1988	І. Качуровський	Хрестоматія релігійної літератури (Т. І: Поезія)	—
13 (Мюнхен)	1988/89	В. Янів (ред.)	Науковий Конгрес до 1000-ліття Хрещення Руси-України	В. Косик; П. Біланюк; Л. Винар; С. Гординський
14 (Мюнхен)	1991	О. Кисілевська-Ткач	На пошану О. Кобилянської; літературознавство	О. Вітошинська; В. Косик; А. Самофал
15 (Мюнхен)	1992	Г. Васькович	70-ліття УВУ; історія, право, культура, література	З. Соколюк; Є. Сверстюк; І. Качуровський
16 (Мюнхен–Львів)	1993	М. Присяжний	Конференція «УВУ: з минулого в майбутнє»	П. Гой; Ю. Вільчинський; П. Стецюк
17 (Мюнхен–Львів)	1995	А. Карась (ред.)	«Народ, нація, держава»	С. Павлюк; Ю. Павленко; О. Нахлік; В. Шаповал

Том, місце	Рік	Редактор(и) / Редколегія	Ключові рубрики/теми	Приклади авторів/матеріалів
18 (Мюнхен–Львів)	1996	Я. Розумний (ред.)	Славістика, історія, економіка, філософія	О. Пахльовська; Б. Футей; Р. Піч
19 (Мюнхен)	2014	Ярослава Мельник (ред.)	Філософія, історія, мовознавство, шевченкознавство; архів УВУ	Р. Піч; К. Кобченко; М. Мозер; Т. Гундорова; В. Скіп
20 (Мюнхен)	2015	Ярослава Мельник (ред.)	Конф. «SAPERE AUDE!», 70-річчя УВУ в Німеччині	Б. Гаврилишин; О. Яценко; М. Швед; О. Бойко; М. Присяжний
21 (Мюнхен)	2016	Марія О. Пришляк (ред.)	Філософія, історія, економіка, право; архів УВУ	В. Бrehуненко; В. Верстюк; Б. Криса; С. Глущенко;
22 (Мюнхен)	2017/2018	Марія О. Пришляк (ред.)	Історія, філософія; верховенство права; Брестський мир; Голодомор; Франко	О. Павлишин; П. Гай-Нижник; К. Кобченко; І. Іванкович
23 (Мюнхен)	2018/19	Марія О. Пришляк (ред.)	Політологія, історія, право, філософія, психологія; літературознавство	В. Кулик; Б. Футей; Р. Сербин; Н. Яковенко
24 (Мюнхен)	2022	Марія О. Пришляк (ред.)	Століття УВУ; інтелектуальна історія, музикознавство, мовознавство, фундація	О. Павлишин; К. Кобченко; І. Іванкович; П. Стецюк
25 (Мюнхен)	2023/24	Марія О. Пришляк (гол. ред.)	Право, політологія/історія, Історія УВУ, економіка, філософія, публічне управління/національна безпека, мистецтвознавство	Б. Футей; М. Антонович; В. Верстюк; Р. Тютенко, Л. Бондаренко, А. Кокош; В. Андрейчук

Цей зріз показує: 1) тяглість рубрик «історія — право — філологія — філософія»; 2) поступове розширення до соціології, економіки, психології, публічного управління, мистецтвознавства; 3) регулярні інституційні блоки «До історії та дій УВУ»; 4) у 2014–2024 роках — стабілізацію редакторського циклу (Я. Мельник; згодом М. О. Пришляк) і програмну багатомовність.

Розподіл авторів за дисциплінами у томах 19–25

Нижче — рубрикація томів 19–25, котрі ілюструють усталеність і динаміку рубрик Збірника, і котрі вийшли за редакції Ярослави Мельник (т. 19–20) та Д-р. Марії О. Пришляк (т. 21–25)¹³.

¹³ Андрейчук 2024

Таблиця 2. Розподіл авторів за дисциплінами у томах 19–25

Том	Право	Історія/політологія	Філософія / Психологія	Економіка/ публ. управління	Мистецтвознавство	Лінгвістика / філологія	Інституційні/архів, бібліографія, рецензії
19	Ігор Сковчиляс	Наталія Яковенко; Ірина Іванкович; Катерина Кобченко	Роланд Піч; Андрій Дахній	—	—	Міхаель Мозер; Ярослава Мельник; Богдана Криса; Леонід Рудницький; Тамара Гундорова; Роман Яремко; Лідія Стефановська; Ігор Качуровський; Оксана Пахльовська; Богдан Кіндратюк	Богдана Криса; Вероніка Скіп; Олена Скіп; Тетяна Шевченко; Роман Голик; Сергій Йосипенко; Ярослава Стратій; Катерина Панченко; Олена Шаблій
20	Лариса Кушинська	Тамара Гундорова; Олег Яценко; Олександр Кириленко; Михайло Гнатюк; Оксана Франко; Андрій Франко; Людмила Тарнашинська; Олена Бросаліна; Уляна Граб; Марія Якібчук; Тарас Федорів	Ярослава Мельник; Марія Швед; Бланка Єржабкова	Богдан Гаврилишин; Микола Мегіц; Тетяна Шевченко	Оксана Бойко	Лідія Сафонік; Богдана Криса; Лідія Стефановська	Михайло Присяжний; Людмила Бублик; Надія Хоманчук
21	Мирослава Антонович;	Віктор Брехуненко; Валерій Руденко,	Роланд Піч	Галина Михайлюк; Володи	—	Олександр Боронь; Олесь Федорук	Андрій Франко, Оксана

Т о м	Право	Історія/політологія	Філософія / Психологія	Економіка/ публ. управління	Мистецтвознавство	Лінгвістика /філологія	Інституційні/архів, бібліографія, рецензії
		Алла Пирогівська		мир Лиско			Франко; Олена Скіп
22	Мирослава Антонович; Богдан А. Футей; Ян Філіпп Шефер; Михайло Савчин	Владислав Верстюк; Ірина Матяш; Павло Гай-Нижник; Оксана Кісь; Геннадь Побережний; Євген Нахлік; Катажина Глінянович; Тарас Пшеничний, Ольга Засадна	Роланд Роланд Піч;	—	—	Роланд Піч; Євген Нахлік; Катажина Глінянович	Катерина Кобченко; Ірина Качанюк-Спех; Надія Трач
23	Богдан А. Футей; Мирослава Антонович; Райнер Бірке	Володимир Кулик; Іван Панкевич; Роман Сербин; Дмитро Злепко	Роланд Піч; Ярослава Стратій; Лариса Дідковська	—	—	Богдана Криса; Ірина Качанюк-Спех; Галина Городиловська; Леонід Рудницький; Олександр Краточвіль	Наталія Яковенко
24	Петро Стецюк; Ірина Кресіна; Мирослава Антонович; Олексій Кресін; Володимир Бевзенко	Олег Павлишин; Катерина Кобченко; Ірина Іванкович; Людмила Белінська; Володимир Сергійчук	—	—	Аделіна Єфіменко; Тетяна Гошко	Надія Хоманчук	Іван Буртик; Аскольд Лозинський; Марія Пришляк
25	Богдан А. Футей; Катерина Бондар; Мирослава	Владислав Верстюк; Роман Тютенко	Роланд Піч	Світлана Глущенко; Лілія	Любов Кияновська; Аделіна Єфі-	—	Андрій Франко; Оксана Франко; Артем

Том	Право	Історія/політологія	Філософія / Психологія	Економіка/ публ. управління	Мистецтвознавство	Лінгвістика /філологія	Інституційні/архів, бібліографія, рецензії
	Антонович; Вікторія А. Малько			Бондаренко; Юрій Даник; Віталій Андрейчук	менко; Ірина Криворучка; Віталій Вишинський		Кокош; Віолетта Дутчак; Мирон Черепанин; Марія Пришляк

Примітка: Таблиця відображає домінуючі напрями і показові імена; повний склад див. у змістах відповідних томів.

Роль редакторів і авторів: персоналії, школи, діаспорні мережі

Редактори Збірника — це носії традиції та «архітектори» якості. У повоєнному Мюнхені саме вони вивели видання на рівень міжнародного діалогу (символічно — тримовний вступ І. Мірчука в т. 5). Ювілейні томи 1970–1980-х (7, 8, 9, 10) продемонстрували спроможність редколегій (В. Гаркінс, О. Горбач, Я. Гурський; О. Кульчицький, В. Маруняк; З. Соколюк, В. Дідович; широка редколегія т. 10) консолідувати славістичну й українознавчу спільноту від Північної Америки до Європи¹⁴. У 2010–2020-х професійність і регулярність забезпечили Ярослава Мельник (т. 19–20) та Марія О. Пришляк (т. 21–25).

Авторський корпус — це «діаспора поколінь»: від пражських правників і філологів (С. Дністрянський, О. Колесса, В. Старосольський, І. Мірчук) — до повоєнних інтелектуалів (Ю. Шерех, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Л. Ребет, В. Янів), а також науковців незалежної України й європейських університетів (В. Кулик, Б. Футей, Р. Сербин, В. Верстюк та ін.). У ювілейних збірниках — сильна присутність міжнародних славістів (т. 7), що віддзеркалює відкритість УВУ до світової науки¹⁵. Помітно й інституційну мережевість: спадкоємні контакти з НТШ, УВАН, центрами україністики в Європі та Північній Америці¹⁶. Через некрологи, біографіку, «живі» архіви формується етика пам'яті: Збірник не лише «видає», а й «увічнює» — імена, школи, теми.

Науковий збірник як джерело: типологія текстів і жанрова палітра

Збірник — це не лише журнал статей. Він поєднує академічні розвідки з пам'яттєвими жанрами: біографічні нариси повертають у канон постаті, а документальні публікації —

¹⁴ Kubijovych 1985.

¹⁵ Kobchenko 2020; Shevelov 1980.

¹⁶ Encyclopedia of Modern Ukraine. "Ukrainian Free University." URL: <https://esu.com.ua/en/article-23501>.

протоколи, звернення, архівні джерела — утворюють «культурну пам'ять інституції»¹⁷. Рецензії та огляди книги влітають УВУ у ширший європейський обіг і фіксують точку зору спільноти. Важливо, що жанри тут не ізольовані. У статті з історії права легко з'являється культурологічний вимір; у філологічній розвідці — історія ідей. Міждисциплінарність — не модне слово, а природний стан цього видання¹⁸. Саме тому Збірник читається як «інтелектуальний архів»: із нього можна вибудувати і мапу дискусій, і антологію аргументів, і хроніку інституції.

Сучасна редакційна політика: якості, яких ми тримаємось

Редакційна політика виросла з практики, а не з декларацій. Вона починається з поваги до автора і читача: текст має бути аргументованим, структурованим і чесним щодо джерел. Подвійне «сліпе» рецензування — не самоціль, а спосіб уберегти дискусію від випадковості і упередженості. Мовна багатоманітність — засіб говорити зі світом, не зраджуючи українського ядра¹⁹.

Технічна уніфікація — це про довіру. Анотації двома мовами, коректні посилання, повні метадані — вони не менш важливі, ніж добрий аргумент. Збірник принципово нетерпимий до плагіату, недоброчесності і маніпуляцій цитуванням. Так формується простір, де автор бере на себе відповідальність не лише за думку, а й за спосіб її подання.

Структура збірника і вимоги до статей поступово змінювалися з часом і продовжують розвиватися, щоб відповідати викликам сьогодення.

Референції та присутність у науковому просторі: каталоги, індекси, бібліотеки

Збірник історично присутній у фондах провідних бібліотек Європи та Північної Америки, зберігає бібліографічну дисципліну (ISBN, резюме іноземними мовами в ряді томів), підтримує обов'язкову розсилку²⁰. У 2014–2024 роках стабілізовано редакційні метадані: назви, анотації двома мовами, ключові слова, афіляції — це посилює «видимість» у академічних пошуках. Офіційний сайт УВУ містить інформацію про серію, змісти томів і вимоги до авторів²¹.

Академічна дипломатія та культурна присутність: коли знання стає аргументом

Упродовж століття Збірник виконував роль «академічного посла» України. У різні епохи ця місія звучала по-різному: захист права на університет і мову, оприлюднення правди про радянський терор, діалог з Європою на рівних, артикуляція правових і культурних підстав

¹⁷ Прокоп 1995.

¹⁸ Kubijovuč 1985.

¹⁹ Офіційний сайт УВУ.

²⁰ Яремко 2011; Андрейчук 2025.

²¹ Офіційний сайт УВУ.

української суб'єктності під час війни²². Багатомовні публікації роблять українську тему зрозумілою для бібліотекарів, дослідників, журналістів, дипломатів.

Публічні презентації, участь у книжкових форумах і конференціях додають до аргументу голос і присутність. Так формується м'яка сила знання: вона не кричить, а пояснює; не спрощує, а пояснює контекст. І саме ця сила працює на довгій дистанції — там, де вирішуються рамки розуміння України.

Висновки: значення та майбутнє Наукового збірника УВУ

Науковий збірник УВУ — більше, ніж серія томів. Це інституційна пам'ять і лабораторія гуманітарної думки, де канон і сучасність розмовляють одна з одною. Сила Збірника — у поєднанні автономії й комунікабельності: він тримає високу планку аргументації та відкриває свої сторінки новим голосам²³.

Майбутній горизонт — у стійких редакційних циклах, багатомовності, коректних метаданих, цифровій доступності, розбудові мережі авторів і рецензентів. Це не гасла — це ремесло, зроблене добре. І саме так Збірник уже століття лишається видимою інтелектуальною присутністю України в Європі.

²² Kobchenko 2020; Holiat 1963.

²³ Encyclopedia of Modern Ukraine.

ЖІНОЧИЙ ПОГЛЯД НА ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ-ЕМІГРАНТІВ У 40-50-Х РР. ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ЛИСТІВ ЄЛИЗАВЕТИ СОСНОВОЇ ТА НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО)

Тетяна Гошко

*доктор історичних наук,
професор кафедри історії,*

Український католицький університет, м. Львів, Україна,

hoshko@ucu.edu.ua

Анотація

У статті на основі листів Єлизавети Соснової та Наталії Полонської-Василенко висвітлено повсякденне життя українських науковців-емігрантів у 1940–1950-х роках. Авторка зосереджується на жіночому погляді на умови життя в повоєнній Європі та США, фізичну працю, адаптацію до нових соціокультурних реалій, побутові труднощі емігрантського існування. Особливу увагу приділено листам Єлизавети Соснової, які є не лише свідченнями про побут емігрантів, а й джерелом емоційної історії, що проливає світло на особисті переживання жінок-емігранток. Матеріали листування, що зберігаються в Архіві Наукового товариства імені Шевченка в Америці, репрезентують жіночий погляд на історію української наукової еміграції, доповнюючи офіційний наратив деталями щоденного життя.

Ключові слова: Єлизавета Соснова, Тимофій Сосновий, Лев Окіншевич, Наталія Полонська-Василенко, наукова еміграція, листи, Research Program on the U.S.S.R..

THE WOMEN'S VIEW OF THE EVERYDAY LIFE OF UKRAINIAN ÉMIGRÉ SCHOLARS IN THE 1940s–1950s (BASED ON THE LETTERS OF YELYZAVETA SOSNOVA AND NATALIYA POLONSKA-VASYLENKO)

Tetiana Hoshko

Doctor of Historical Sciences,

Professor of the Department of History,

Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine,

Abstract

Based on the letters of Yelyzaveta Sosnova and Nataliia Polonska-Vasylenko, this article explores the everyday life of Ukrainian émigré scholars in the 1940s–1950s. The focus is placed on the female perspective regarding postwar conditions in Europe and the United States, manual labor, adaptation to new sociocultural environments, and the hardships of émigré existence. Special attention is given to the letters of Yelyzaveta Sosnova, which not only documents material realities but also serves as a source of emotional history, shedding light on personal experiences of the immigrant women. The correspondence materials preserved in the Archives of the Shevchenko

Scientific Society in America represent a female perspective on the history of Ukrainian scholarly emigration, complementing official narratives with details of daily life.

Keywords: Yelyzaveta Sosnova, Timofii Sosnovy, Lev Okinshevych, Nataliia Polonska-Vasylenko, scholarly emigration, letters, Research Program on the U.S.S.R..

Друга світова війна спричинила масову еміграцію мешканців Східної Європи, зокрема українців. Багато з них опинилися в таборах для переміщених осіб (DP) на території окупованої Німеччини та Австрії. Станом на 1946 рік чисельність українців у таких таборах сягала приблизно 250 000 осіб, включно з понад 200 представниками наукової та викладацької спільноти¹. Становище українських інтелектуалів у повоєнній Німеччині формувалося як унікальними можливостями, так і величезними викликами. З одного боку, американська окупаційна зона дозволяла рівень академічної та культурної свободи, немислимий у Радянському Союзі. З іншого боку, Німеччина була спустошеною землею — такі міста, як Мюнхен, де було відновлено Український вільний університет (УВУ), лежали в руїнах. Українські емігранти, незважаючи на фізичне виснаження та загрозу репатріації до Радянського Союзу, взяли за монументальне завдання відбудови академічних установ. Стараннями українських вчених-емігрантів було відновлено роботу низки наукових і освітніх інституцій, розроблено програму наукової діяльності, розпочато ряд видавничих проєктів².

Наприкінці 40-х рр. XX ст. ситуація у Німеччині для українських біженців стала катастрофічною. До економічної кризи додалася активізація радянських органів з репатріації українців до СРСР. Тож не дивно, що багато з українських емігрантів стали шукати можливості виїхати з Європи. Комуś це вдавалося, а комуś ні.

В Архіві Наукового товариства імені Шевченка в Америці (НТШ-А) у Нью-Йорку зберігається особовий фонд Льва Окіншевича — визначного українського історика права, члена ВУАН та декана правничого факультету Українського вільного університету. Значну частину цього фонду становить епістолярна спадщина: листи, адресовані Окіншевичу та його дружині від політичних і громадських діячів, науковців, а також представників різноманітних інституцій, з якими він був пов'язаний. Серед цієї кореспонденції чимало матеріалів приватного характеру — зокрема, листи Ярослава Падеха, Миколи Чубатого, Дмитра Дорошенка, Ілька Борщака та інших. Більша частина цього листування стосується перших років життя Окіншевичів у США, куди родина переїхала з Мюнхена під тиском складних

¹ Кобченко, К. (2016). Український Технічно-Господарський інститут у Регензбурзі-Мюнхені: до історії творення національної політехніки в еміграції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*, 1(18), 26.

² Детальніше див.: Винар, Л. (2007). Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952. *Наукові записки (Національний університет «Острозька Академія»). Історичні науки*, 9, 60–71.

економічних обставин в які потрапили українські емігранти, в тому числі професори УВУ. Врешті не лише окремі вчені, але і сам Український Вільний Університет переживав тоді не найкращі часи, про що писав із Мюнхена Володимир Кубійович до Лева Окіншевича в листі від 19 вересня 1949 р.:

«Мабуть інтересують Вас справи УВУ. На ньому не діється добре. Впливають на це не лише зовнішні причини. До зовнішніх причин належать сильний вплив професорів і студентів, так що в цьому семестрі впаде фреквенція до яких 60 студ. до 80, але як звичайно, це будуть люди записані, а ходити буде з них лише частина. Тим способом виклади на Університеті стають фікцією. Але є і внутрішні причини, а саме, університет не потрафить найти нових форм дій, ректорат на кожному кроці ломить університетські приписи, не скликає засідання Сенату ані Професорської Ради, веде фатальну політику фінансову, – одним словом, від часу Вашого виїзду не покращало, але погіршало. Очевидна річ, це інформації зовсім довірочні для Вас.

Інститут Заочного Навчання поволи діє. Гадаю, що до кількох місяців будемо мати готові всі зшитки до першого року студій і дальша наша праця залежить від напливу студентів. Покищо їх небагато, і дуже трудно нам видержати фінансово. Але тому, що кожна річ вимагає від нас відповідного часу, то маємо надію, що в найближчих місяцях здобудемо таке число студентів, щоби мати трівку фінансову базу. Тоді буде можна реалізувати теж дальші пляни, про які сьогодні при матеріальній скруті шкода і писати»³.

Здебільшого більшість кореспондентів Окіншевича писали про справи наукові, професійні, про УВУ, про пошуки роботи, про реанімацію українських наукових установ на чужині. Однак були і листи суто приватні – про здоров'я, побут, відпочинок тощо. У цьому контексті особливу цінність становлять листи Єлизавети Соснової — дружини відомого економіста та професора УВУ Тимофія Соснового⁴. Її кореспонденція вирізняється емоційною щирістю й посідає окреме місце серед наявних документів. Тимофій Сосновий, знаний своїми публікаціями про Голодомор в Україні, викладав на факультеті права та суспільно-економічних наук в УВУ, і продовжив свою академічну діяльність уже після еміграції до США. Родина Окіншевичів також переїхала до Сполучених Штатів у 1949 році. Лев Олександрович зберігав зв'язок із УВУ, продовжував активно цікавитися його справами, а також став редактором розділу «Право» в «Енциклопедії українознавства». Обидві родини, опинившись у подібних життєвих обставинах, підтримували активне листування. На жаль, листів від самого Тимофія

³ Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 1: Листування 1943–1950, арк. 46.

⁴ Джулай, Д. (2018, 22 листопада). «Сталін – кровожерливий пес». Унікальна історія вченого, який першим довів штучність Голодомору. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/holodomor-sosnovy/29615222.html>; Некролог на Тимофія Соснового. (1983, 11 жовтня). *Свобода*.

Соснового не збереглося — або ж вони взагалі не були написані. Листи писала від свого імені і від імені чоловіка Єлизавета Соснова. Ми мало знаємо про цю жінку. Ні звідки вона була родом, ні яку мала освіту, ні навіть коли вони побралися з Тимофієм Сосновим — про це немає відомостей в літературі. Однак, з листів видно, що Єлизавета була в дружніх стосунках не лише з дружиною Лева Окіншевича, Вірою Овсіївною, а й із ним самим. Саме Лев Окіншевич зазвичай відповідав Сосновій, хоч часом писав листи не лише від себе, а й від імені своєї дружини. Як видно з листування, Соснова в Німеччині заробляла на життя тим, що друкувала на машинці праці колег свого чоловіка. Почасти вона зберегла цю форму заробітку і у США, хоч це було для неї непросто, бо заробляти тільки друкуючи чужі праці було недостатньо, щоб виживати в Новому Світі, а працюючи на фабриці, важко було викроїти час і сили на додатковий заробіток. 27 квітня 1951 р. у одному із своїх листів Соснова писала: «Лево Ол. Коли Вам буде потрібно, то завжди надрукую. Від грошей не буду відмовлятися. Замовників у мене більше немає і цін нових немає. А стара — 30 цнт. За сторінку через два інтервали. Ось і все. Приймаю замовлення, але не терміново буду їх виконувати. Це моя єдина умова»⁵ (переклад з російської). Як видно з листування, Соснова часто не могла працювати надто інтенсивно. То вона скаржилася на надмірну спеку (в листі від 17 липня 1952 р.), то на проблеми зі здоров'ям. Саме через здоров'я Єлизавета іноді відмовлялась брати замовлення на друк. В березні 1952 р. вона писала:

«Дорогий Лево Олексійовичу! Здається вперше за все наше знайомство я змушена, на жаль, відмовлятися від друкування Вашої роботи. Не лише Вашої, а загалом великої роботи. Стан мого «диска» такий невірноважений і непостійний, що я абсолютно не можу загадувати — як буду себе почувати навіть наперед на один тиждень. Днями відчуваю себе цілком пристойно, днями тисне і нервує мене безумно. Найбільше мене хвилює та обставина, що симптоми натиску весь час різні. То з правого боку, то з лівого, то озивається в ногах, а останнім часом відголоски в руки... і т.д. Якщо переміщується біль, значить і диск змінює своє положення, і я можу очікувати в будь-який день загострення болі і загалом всіляких ускладнень. У зв'язку з цим, я здається місяця через 1 ½ – 2 наважусь на операцію. Наш «Blue Cross»⁶ на операцію буде дійсний з 1 травня. Піду поговорю ще раз з лікарем, і якщо він порадить все ж робити операцію, можливо і відважусь на це. Якщо, звичайно, за цей час не буде стабільнішої ситуації з моїм диском. До цих болів додається ще й загальний стан і

⁵ Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 5: Листування 1950-1954, арк 4 зв.

⁶ Blue Cross and Blue Shield (BCBS) — американська страхова компанія, заснована в 1929 р. На сьогоднішній день асоціація об'єднує 33 незалежні компанії, які працюють у 170 країнах світу (Див.: <https://www.bcbs.com/about-us/blue-cross-blue-shield-system>).

фізичний, і психічний... А все «наш» злочасний період! Апатія, в'ялість, поганий сон, головні болі – все це спричиняється, звичайно, не поламаним диском...

Не ображайтесь, дорогий Лево Ол., що не берусь друкувати, але Ви зрозумієте мене правильно, я сподіваюся. Дякую за комплімент про мою роботу. Я зі свого боку завжди із задоволенням для Вас друкувала. Ви розумієте хорошу роботу і завжди вмієте сказати приємне, що дуже зацікавлює працівника і підстобує його відноситись до роботи такої людини з особливою увагою і старанністю. І так ми обмінялися взаємними компліментами...»⁷ (переклад з російської). Соснова навіть натякає на проблеми зі здоров'ям у Лева Олександровича і говорить, що вона з ним «друзі по нещастю». Швидше за все, саме такий підрізок – передрук чужих текстів – і зблизили Єлизавету Соснову з Окіншевичем. Про погане самопочуття згадує Соснова і коли пише про церкви: «В суботу підемо до нашої церкви. Біда в тому, що наша церква облаштована по-іншому, по-православному, без «сидячих місць», і вистояти довгий час я не можу, починає «тиснути» мій диск. Я думаю, що Бог пробачить мені, тому що я дуже хотіла б частіше бути в церкві, але стояти довго не можу»⁸ (переклад з російської).

Релігія і церква мали не останнє значення для Соснової. Раз по раз вона повертається до цієї теми. Дуже драстичним для неї було відвідування греко-католицької церкви, де священник явно іншував православних українців. Уже 19 грудня 1949 р., описуючи перші враження від Америки, Соснова зазначала: «Навіть церкви тут православної немає, ходили весь час до грекокатолицької, але там піп такий заядлий католик і так лає завжди православних, що ми зараз не ходимо туди і прийдеться хоч раз на місяць їздити автобусом до Бричпорту, де є православна українська церква»⁹.

Соснову не удавано цікавили церковні звичаї, релігійні свята, вона розглядала їх як можливість спілкування і нових знайомств. «Дуже цікаво як святкує Ваша церква Св. Христове Воскресіння? Адже американські свята 13-го квітня, а наші – 27 квітня? Так здається, якщо я не помиляюся. Деякі православні парафії постановили святкувати разом, в один день. Як у Вас? Напишіть, будь-ласка. Я б охоче приїхала до Вас, якщо звісно буду на той час почувати себе пристойно. Я думаю, що Ви відповісте мені щодо свят і Ваших перспектив. Якщо Ви остаточно вирішуєте бути вдома на Свята¹⁰, то, можливо, я й приїду. А ні, то об'явитися на мене не будете. Мене ще одна сім'я запрошувала на свята до Нью Йорку, але я все відмовляюся»¹¹ (переклад з російської).

⁷ Там само, арк. 8.

⁸ Там само, арк. 8 зв.

⁹ Там само, спр. 2: Листування Віри і Лева Окіншевичів 1944-1952, 1954-1959, арк. 55 зв.

¹⁰ Саме слово «Свята» було вжите в російськомовному оригіналі.

¹¹ Там само, спр. 5, арк. 8.

У згаданому вище листі (від 28 березень 1952 р.) Соснова крім іншого розмірковує про нестачу спілкування: «Невже минув час компліментів, красивого і легкого, дотепного словесного флірту? Невже тепер тільки залишилося скиглити? Часом надходить якийсь піднесений настрій, хочеться струснутися, поговорити, посміятися, але чи вірите, я думаю, що і Ви так думаєте, що немає абсолютно люей в нашому оточенні, з якими б хотілось хоча попліткувати трохи. Ви, можливо, більше людей бачите. А ми – нікого»¹² (переклад з російської). Видно, що ця жінка звикла до уваги і товариства, і саме цього їй бракувало в США.

Власне з листування досить добре видно, що дружина Тимофія Соснового звикла до люксових речей і заможного життя. До прикладу, у листі від 11 грудня 1950 р. вона пише: «Ви знаєте мою страсть до всяких покупок, але за цей час я розмахнулася занадто і тепер мушу виправляти наш фінансовий стан. Як Ви знаєте, Тіма на новій роботі. Нормально приносив додому чистих 47 дол. Але останні 2 тижні мав «овертайм» і приносив 55 дол. на тиждень. Нам цього було досить, і на їдження, і на квартиру і на виплату, правда не відкладаючи “на старість”. Але у мене апетит розгорився і я трохи перевищила наші можливості. Правда, я не жалію, бо будемо мати речі. За цей час ми купили рефрижерейтор не новий, але дуже добрий, за 80 дол., недороге радіо, для Тіми шевіотовий¹³ синій костюм, брюки окремо, сорочку. Трохи раніше, як Вам Тіма казав, я взяла у свого жида чудові норки. Він весь час мені нав’язував хутрове пальто, але американська погода така, що в хутряному плащі, мабуть, прийшлось би вийти декілька разів на зиму. І я весь час придивлялась до коштовних зимових плащів, не хутряних. І нарешті один плащ так мені сподобався, що я, не думаючи про свій бюджет, правда уговорила і Тіму, купила його. Це плащ чудовий. Коштує 110 дол. Фарба – кофе з молоком, і воротник – чудовий великий білий справжній псяец. Я в ньому виглядаю занадто, навіть, молодою. Матеріал чисто вовняний, такий м’який як велюр. Чудовий вовняний ватін, шовкова бронзова подкладка. Уявляєте собі, що за всі ці речі приходиться у тиждень виплачувати немалу суму. Але піду робити, і все буде в порядку. А по виплаті, на черзі мебля – м’який диван, крісла, лампа. Тоді вже і копійку якусь можна відкласти»¹⁴. Примітно, що розуміючи скрутне матеріальне становище родини, маючи за обов’язок і усвідомлення доконечної необхідності фізично працювати, що навряд чи вона робила до переїзду у США, вона таки піддається емоціям і купує речі, які явно були родині не по кишені, бере кредити, але намагається бодай частково повернути себе у звичний для неї світ краси і позірної розкоші.

Стосунки між Окіншевичами і Сосновими були доволі дружніми, або щонайменше такими здавалися Єлизаветі Сосновій. У своїх листах до Окіншевичів вона багато пише про

¹² Там само, арк. 8 зв.

¹³ Шевіот (від англ. cheviot) – м’яка, тепла легка тканина, вовняна або напіввовняна, часто ворсиста.

¹⁴ Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 1, арк. 86.

приватні справи, про покупки, про квартири, які вони з чоловіком орендували, про те, як вони обмешлювали ці квартири, про дозвілля і відпочинок. Чимало пише про свої музичні уподобання, про фільми, які переглянула¹⁵ тощо. Вона навіть дає практичні поради Вірі Овсіївні, дружині Окіншевича, коли і як краще купувати різноманітні речі, коли бувають випродажі¹⁶.

Не можна не відмітити, що листи до Окіншевичів наприкінці 40-х і на початку 50-х рр. Соснова писала українською мовою, хоч траплялися там вкраплення російських слів, однак уже в 1951 р. вона повністю переходить на російську, видно що для неї ця мова була природнішою і звичнішою. Вочевидь тимчасову українізацію Соснової можна пояснити впливом українського середовища в УВУ, компактним проживанням політично активних українців у Німеччині і зокрема у Мюнхені, де певний час перебувало подружжя Соснових. На американському континенті ситуація була зовсім іншою. Окрім того, в 50-х рр., як видно із збереженого листування, Тимофій Сосновий, як і Лев Окіншевич, отримали стипендійну підтримку з фонду дослідження Радянського Союзу (Research Program on the U.S.S.R.)¹⁷, що стало додатковою опосередкованою спонукою не докладати зусиль для опанування української і перейти на російську, в тому числі і в приватному листуванні.

Як людина доволі відкрита, у 1952 р. Єлизавета Соснова напругу дорікає Леву Окіншевичу у підозрілості і недовірі:

«Повірте, дорогий Лево Ол., що в нашій особі Ви втрачаєте справжніх друзів, хоч Ви часто підозрюєте нас, точніше Тіму (як і багатьох інших) – в скритності, нещирості, холодності. Що ж зробиш, якщо він народився таким стриманим і не любить багато говорити...»¹⁸ (переклад з російської).

Люди, які вийшли з радянської системи навчилися не довіряти один одному, ставитися з підозрою, бути замкнутими. Недовіра часто породжувала конфлікти. Ймовірно, про один з таких конфліктів і йшлося у даному випадку. Соснова й сама не раз дорікала у листах Окіншевичам, що вони надто скупі на слова і мало пишуть про своє життя, просила писати по більше¹⁹. Часом це були навіть не натяки, а прямі звинувачення: «Ви пробачте мені, може я не

¹⁵ До прикладу: Там само, спр. 2, арк. 55 зв.; спр. 5, арк. 4–4 зв. та ін.

¹⁶ Там само, спр. 5, арк. 8–8 зв.

¹⁷ Research Program on the USSR – дослідницька програма з дослідження СРСР, яка існувала при Колумбійському університеті в 1950–1955 рр. Програма замовляла і публікувала статті радянських інтелектуалів про різні аспекти історії і розвитку СРСР. Метою програми було створення першоджерел про радянську дійсність та надання фінансової підтримки емігрантам з Радянського Союзу. Програма спонсорувалася East European Fund, дочірньою компанією Фондації Форда (див.: Columbia University Libraries. (n.d.). Research Program on the USSR records, 1945–1955. https://findingaids.library.columbia.edu/ead/nnc-rb/ldpd_4077983).

¹⁸ Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 5, арк. 9.

¹⁹ Там само, арк. 4–4 зв., 5–5 зв. та ін.

знаю Ваших справ досконало, Ви ніколи не пишете щиро про свої справи, а завжди щось недоговорюєте» (19.12.1949)²⁰.

Показово, що Єлизавета Соснова практично ніколи не згадувала про творчість Тимофія Соснового, про його наукову діяльність. Лише один раз і то в контексті своїх проблем зі здоров'ям, пояснюючи чому вона відмовляється від замовлень на друк: «А тому як не спокусливо заробити що-небудь, все ж змушена відмовитися. Роботі Тіми також друкували у Даліна²¹. І наступний розділ будуть друкувати там само. Друкую на машинці тільки особисті листи і виписки для Тіми. Ось і все»²² (переклад з російської). Якщо вона щось і пише про творчість чоловіка, то лише в контексті того, який це робить внесок у їх сімейний бюджет: «Матеріально живемо середньо, на мій погляд навіть добре, бо в Америці їдження це не проблема. Крім того і Тіма дещо підробив своєю статтею в «Народній Волі». З 1-го липня він дістане трохи грошей з «Секюриті», це дуже добре, бо я нічого не дістану грошей за відпустку, тому що я кинула свою попередню роботу і роблю в іншій фабриці» (18.06.50)²³. Навіть пишучи про роботу Тимофія Сосновго у Research Program on the U.S.S.R., що було явним успіхом для нього в тих обставинах, в яких він опинився у США, до того ж не знаючи англійської мови, Єлизавета описує не стільки його творчі здобутки, скільки доходи, і бідкається, як будуть жити, коли контракт Тимофія Соснового закінчиться: «Стипендії нам на двох, звісно, вистачає, потроху відкладаємо навіть, на випадок операції і взагалі непередбачених видатків, живемо цілком пристойно, але скромно. Купуємо лише необхідні дрібниці для господарства. А так ми одягнені пристойно на досить тривалий час. Квартиру змінювати не будемо, а ймовірно восени трохи поремонтуємо. Не хочеться платити 50-60 дол. за кращу квартиру. Краще ці гроші відкласти. Ви можете собі уявити наскільки я засмучена своїм станом здоров'я, що навіть говорю тепер про відкладання. А все тому, що робота в «Research Program» не може тягнутися надто довго. Ну ще 4-5 міс., та колись закінчиться. А якщо доведеться Тімі знову працювати на фабриці, то в кращому разі він заробить дол. 50 не більше (і то навряд), але ж цих грошей за теперішньої дорожнечі заледве вистачає »²⁴ (переклад з російської). Насправді її побоювання були небезпідставними, бо проєкт офіційно проіснував до 1955 р., а Ярослав Падох пише про фактичне припинення його роботи у березні 1954 р.²⁵

²⁰ Там само, спр. 2, арк. 55.

²¹ Александр Даллін (Alexander Dallin, 1924-2000) – американський історик і політолог, у 1951-1954 рр. асоційований директор програми Research Program on the U.S.S.R.

²² Archives of the Schevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 5, арк. 8.

²³ Там само, спр. 2, арк. 68.

²⁴ Archives of the Schevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 5, арк. 8.

²⁵ Падох, Я. (1982). Лев Окіншевич – видатний історик державного права України-Гетьманщини. *Український історик*, 3–4, 94.

Єлизавета Соснова навіть піджартувала над своїм чоловіком, який, працюючи фізично, намагався тримати руку на пульсі накових новинок. В листі від 27 травня 1951 р. вона пише Окіншевичу: «А в суботу цілий день, після сніданку, проводить в бібліотеці, і все читає, читає... Не інакше, як готується виставити свою кандидатуру на наступних виборах президента. А раптом!!!»²⁶ (переклад з російської).

В архіві Лева Окіншевича, що зберігся у Нью-Йорку збереглися лише два листи від Полонської-Василенко (Моргун). Схоже, що контакти між Окіншевичами і Моргунами не були аж надто активними, хоч зналися вони давно, разом працювали у ВУАН і в окупованому Києві, але належали вони до різних генерацій, мали різні політичні погляди, та й життя на еміграції складалося дещо по-різному. Мабуть ці обставини не сприяли близькій дружбі між родинами.

Листи Наталі Полонської-Василенко мають дещо інший характер, аніж листи від Єлизавети Соснової. Вони значно коротші і більше стосуються наукових і професійних справ, аніж особистих. Менше тут про знайомих.

При всій своїй активності і науковій плідності, Наталя Полонська-Василенко не була широко відомою, про що свідчить лист Ілька Борщак до Лева Окіншевича від 3 грудня 1948 р., де Борщак запитує у Окіншевича про Полонську Василенко: «Між іншим хотів Вас запитати – хто саме Василенко-Полонська. Чи має вона якийсь зв'язок з Миколою Прокоповичем? З небіжчиком я свого часу листувався. Зрештою Ви, очевидно, мусили добре знати його»²⁷. Тобто для Борщака вона асоціюється не з її дослідженнями чи творчістю, а з особою її другого чоловіка М.П. Василенка, з яким вона прожила лише кілька років.

Щоправда, уже через рік 15 грудня 1949 р. Борщак мав іншу думку про Полонську-Василенко, бо в листі до Окіншевича, в якому обговорювався еventуальний переїзд українських вчених-емігрантів до Франції, Борщак писав: «Крупницький писав до мене, що справа переїзду сюди цікавить його, але він не є певний (через різні в них обставини не зовсім здорові), чи його внесуть в листу. Тоді ж негайно написав до владики, що, як історик, вважаю потрібним перебування тут Крупницького, Оглоблина й Василенко-Полонської»²⁸. В подальшому Ілько Борщак вів активне листування з Полонською-Василенко, в якому обговорював справи еміграції та різноманітні наукові проєкти²⁹.

Листи Наталії Полонської-Василенко більш ділові. Зокрема, пишучи до Лева Окіншевича і його дружини 9 грудня 1949 р., вже після їхнього преїзду до США, вона починає приватного листа зі справ професійних:

²⁶ Archives of the Schevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича спр. 5, арк. 4.

²⁷ Там само, спр. 1: Листування 1943–1950, арк. 17-17 зв.

²⁸ Там само, арк. 60-60 зв.

²⁹ Див.: Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), ф. 48, оп. 2, спр. 25, арк. 4, 8, 13; спр. 38, арк. 5, 6 (листи від 3.VII.1949, 29.IX.1949).

«Давно вже одержали листа від Льва Олександровича з «нового світу», і весь час хотіла написати Вам, але «злоби дня» табору, час від часу легкі хвороби, а головне затяжна праця над «Курсом укр. історії» примушували відкладати день за днем писання. Мене затримувало й те, що у нас в другій половині серпня мала відбутися «сесія» комісії для складання конституції м.б. держави. Мали приїхати Вас. Тод. Левчук, Лейгарт та Громов. Для них було забезпечено приміщення, утримання і вони з участю Ол. Мих. мали переробити проект, складений Левчуком. Останній термін був 31 VII – проте ніхто не приїхав, не написав, що неприїде, і так справа розсіялася, як дим. На ті дні приїздив полк. Евтимович, який теж сподівався взяти участь в нарадах і мав свої питання до Вас. Тоді ось я й думала написати Вам про це докладно. Яка причина – не знаю. Кажуть, що Ольга Гнатівна тяжко хвора. Може це й стало на перешкоді»³⁰. Трохи нижче вона описує справи української науки у Європі: «Наші установи ледве дихають. УВУ розраховує на приїзд еп. Бучка і відкладає вибори ректора; Бог. Акад. тихо вмирає, не чекаючи вже жодної допомоги. Кубійович захоплений Укр. Енци., з якою справи дуже складні: пропустили редактори багато статей з помилками, які зараз, перед друком, спішно виправляють. УВАН, видимо, теж перебуває в стані агонії. Наше становище в зв'язку з тим робиться все безнадійним»³¹. Це була не просто правда, це був глибокий розпач. Бо розсипалася остання надія на порятунок, на відродження української науки, марними здавалися усі зусилля, докладені в середині 40-х рр. XX ст. А надія на переїзд до США танула кожного дня. Бо для подружжя Моргунів такий переїзд був нездійсненною мрією, про що відверто писала сама Наталя Полонська-Василенко у тому ж таки листі до Окіншевичів: «Наш вік є тяжкою перешкодою для переїзду, бо ми ж не маємо бодай номінальних родичів, а самітніх людей нашого віку ніхто не бере. Але не можемо залишитися й тут, бо за 10 м-в табори ліквідують, а з плянами утворення «будинку вчених» нічого не виходить. Влаштували якусь богадільню в Прінні – для всякого старогохлама всіх націй, культурних рівнів і т.д., так нам туди не хочеться. А більше нічого не видно. Головне те, що якби нас хтось і виписав – консул буде вимагати кауції³², а хто ж її внесе? Так і живемо, не думаючи про завтра. Тому – пробачте, якось і листи не пишуться. Дякуємо Богові, що хоч здорові»³³.

Ото і стільки про особисті справи. В листі до Лева і Віри Окіншевичів після низки особистих запитань, Полонська-Василенко коротко, але дуже проникливо і влучно описує стан української еміграції у Європі: «Що написати про «старий світ»? Він в стані ліквідації – в галузі української еміграції. В таборі кожен стук в двері сприймається, як акт прощання. Вівторок та п'ятниця сакраментальні дні, коли хвилі еміграції виринають з життя десятки,

³⁰ Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 1, арк. 45.

³¹ Там само.

³² Кауція – застава при орендуванні житла.

³³ Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 1, арк. 45.

іноді сотні людей, з якими дружньо прожили три роки – і з якими ніколи не зустрінемося. Бувають щирі сльози, а далі – забуття»³⁴.

Вона, як і більшість емігрантів, що прагнули перебратися з Європи у США, розуміли всі складнощі, які їх там чекали: «...Дехто пише, але дуже рідко хто задоволений долею. Виняток роблять ті, що молоді, здорові, можуть добре працювати /В Вашому листі мене найбільш вразила ця підземка: для мене 10 хв. московським метро було мукою – я задихалася/. Захоплення Америкою змінюється Канадою, Австралією і т.д. в залежності від перешкод, які роблять при оформленні на Функказерні та Бремені. Зараз «відлив» від Америки – відмовляють всім, хто був в СС дивізії, в списках рейхсдейч., а серед галичан було таких чимало»³⁵.

Врешті, ніхто з емігрантів і не приховував, як непросто було облаштуватися у США. У листах тих, кому пощастило переїхати, часто зустрічалися правдиві розповіді про те, що чекає нових переселенців на американському континенті. Микола Чубатий в одному із листів до Лева Окіншевича зауважив: «Америка для людини інтелігентної Європи з гуманістичним образованием не конче привітна. Америка це країна бізнесу та промислу. Люди з практичним заняттям тут легко знаходять працю та є знаменито платні. Так для прикладу – вчитель гімназії (гайскулу) заробляє тут половину того, що добрий столяр чи маляр»³⁶ В листі від 11 листопада 1949 р. до В. Г. Сенютовича-Бережного Оглоблин писав: «Майже всі наші науковці, що виїхали до США, поневіряються на важкій фізичній роботі, яка за пару років так виснажить їх, що ні до якої творчо наукової праці (зважаючи ще на їх вік) вони не будуть вже придатні. Навіть найщасливіші з них (це передусім ті, що досконало володіють англійською мовою) приречені на роботу, хоч і розумову, але зовсім не фахову (будь-що-будь, україністові там нема чого робити)»³⁷.

До речі, чесно писала про це і Єлизавета Соснова. В одному з листів до Лева Окіншевича вона зазначала: «Настрій не веселий. В Америці нам не подобається. Мені нічого не подобається. Я просто дивитись не хочу на людей. Невже так і закінчиться наше життя за машинами, за конвєсром, невже ми ніколи не повернемося до нормального культурного життя. ... Приходиш з праці, поїсти, помити посуд, прочитати газету і до ліжка. Навіть не знаю, коли буду вивчати англійську мову»³⁸. Як зазначала Єлизавета Соснова, вона почувалася ввечері

³⁴ Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 1, арк. 45.

³⁵ Там само, арк.45 зв.

³⁶ Там само, арк. 2 зв. Див. також: Гошко, Т. (2017). На шляху до Америки (листи Миколи Чубатого до Лева Окіншевича). *Бюлетень Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці*, 43(59), 6–16.

³⁷ Цит. за: З. Борисюк, З. (2016). Умови життя і наукового самоутвердження О. П. Оглоблина в мюнхенський період (за листами до В. Г. Сенютовича-Бережного). У *Ucraina Magna*, vol. 1: *Українська політична еміграція у XX столітті: досвід культурно-суспільного себепредставлення і самоутвердження в Західному світі. До 130-річчя від дня народження Ольгерда Бочковського* (с. 338). Київ.

³⁸ Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 2, арк. 55.

такою втомленою, що єдиним її бажанням було лягти і заснути. Але це був єдиний спосіб вижити. Тому знайти більш-менш сталу роботу, хай навіть і фізичну, було радістю. Як видно з листів Соснової, у грудні 1949 р. і вона, і її чоловік уже мали роботу. В листі від 19 грудня 1949 р. Єлизавета Соснова писала до Окіншевича про своє місце праці:

«Саме головне те, що ми з Тімою працюємо. Про мене Ви вже чули раніше, я тільки зараз напишу більш докладно. Працюю на фабриці, де шиють верхні чоловічі сорочки (між іншим чудові шовкові й вовняні сорочки всіх відтінків, які тільки можуть існувати!). Шиємо на електричних машинах. Кожна жінка (а нас всіх 200) шиє якусь деталь, якусь лінію. Я, наприклад, шию частину манжетів і кишень. Я дуже боялася електричної машини, бо як тільки ногою ледве ткнеш педаль, вона летить мов скажена. А тепер мені електрична машина дуже сподобалась і якби працювати не 8 годин, а 4-5, то робота для мене навіть приємна. Це може тому, що я все життя дуже любила все перешивати, розбиратись в деталях, дуже розбиралася взагалі в шитті, правда цікавилась цією працею в молодих роках, не передбачаючи, що це буде на старості років моїм фахом. Я таки мабуть і зупинюсь на цій роботі, бо на ній можна вдосконалитись і дуже добре заробляти, і потім шити на машині можна до глибокої старості, у нас працюють жінки, яким давно перевалило за 60, правда почали вони тут працювати вже років з 15-20-ти...»³⁹.

Як видно з листів Соснової, у США важливо було набувати професійного досвіду і мати певний стаж: «Тут взагалі дуже модно працювати на одному підприємстві все життя. І як тільки скорочення, то «виплачують» нас не старих кадровиків. Мій господар жид, який не забув ще російської мови і це допомогло мені влаштуватись, вірніше домовитись з ним. До мене він добре відноситься, говорить, що я вже добре шию і що скоро я буду діставати більшу «пейду». Зараз я дістаю, як учениця, 25 дол. на тиждень. А жінки, які вже оволоділи всім мистецтвом шиття, дістають по 50-55 дол. Думаю, що 30 я буду діставати з Нового Року, а там далше, як Бог допоможе. В усякому разі робота терпіма, можна і порозмятись трохи, і встати з крісла декілька разів і взагалі змінити положення»⁴⁰.

Щоправда, навіть фізична праця могла бути різною. З цього приводу Соснова писала: «На мою зарплату ми жили весь час (правда, нікому не винні нічого), було не дуже вільно, але вистачало на їдження і за кімнату заплатити. Тепер нам ліпше, вже третій тиждень Тіма приносить і свою «пейду». Йому траплялась декілька разів можливість влаштуватись або до ресторану мити посуду, або шурувати підлоги, але ми вирішили так, що як тільки він візьметься за таку тяжку фізичну працю, то тоді вже годі довгий час сподіватись на щось ліпше, бо чоловік так втомлюється, що не має зовсім ніякої фізичної можливості в вільну хвилину

³⁹ Там само, арк. 55-55 зв.

⁴⁰ Там само.

займатися підшукуванням іншої роботи. І ми вирішили перебитись, але дочекатись до чогось іншого. І дочекались, правда не до чогось особливого, але в усякім разі зараз Тіма у мене “потомственный пролетарій”. Він на протязі 2 ½ міс. бігав по всіх фабриках і заводах в Ансонії і її околицях. Всюди виповнив “аплікейшен”. Всюди обіцяли і безрезультатно. Но Ви знаєте трохи характер мого чоловіка, коли він за щось візьметься, то у нього вистачає терпіння довести до кінця. Знайшов знайомих, знайшов протеже, хтось за нього поговорив з «босом», крім того один американець із “сошел секуріті” дуже до нас добре віднісся, фактично він і мені дав напрям на роботу, і про чоловіка позвонив на фабрику, де чоловіку обіцяли роботу. І нарешті за Тімою навіть прислали. Працює він ткачем – “уивер”. 5 тижнів як учень, дістає по 1 дол. за год., 40 дол. на тиждень. Але у нього дуже добре пішла справа з учобою і він уже по трьох тижнях став самостійно за станок. Може місяця за 2-3 буде виробляти до 50-ти дол. В усякому разі і тих 65 дол. (мінус 4 дол. налогу) нам вистачає вповні і на їдження, і на купівлю деяких речей»⁴¹.

Навіть через кілька років, коли матеріальне становище родині покращилося, Соснова з гіркотою писала: «На жаль, живемо і працюємо, працюємо і живемо... Працюємо в поті чола свого, добуваючи, щоправда, не тільки на шматок хліба (як і Ви теж! Та майже всі в Америці!), а й на шовкову сукню, гарний костюм і т.д. Це жартома. А по правді, так справді влітку важко працюється. Вам із Вірою Авкс. не доводиться довго пояснювати, чому, бо Ви самі переживаєте ці тягарі. Взимку ще так-сяк, а влітку страшна спека. Тіма категорично припинив будь-які «овертайми». Щоправда, у них на фабриці зараз затишшя, як і в нас також, але все ж таки іноді трапляються понаднормові, від яких він уперто відмовляється. Каже, що почувається набагато краще, працюючи лише 5 днів та по 8 годин. Хоча бюджет наш і зменшився доларів на 20 – на тиждень, проте самопочуття краще, і до того ж він тепер має більше вільного часу для домашніх справ. Допомагає мені тепер більше»⁴² (переклад з російської). Хоч, як видно з листа, для родини Соснових не було аж такої біди, і Тимофій міг собі навіть дозволити вивільнити час для інтелектуальної праці.

Як видно з листів Єлизавети Соснової, така фізична праця не влаштовувала науковців, і багато з них шукали чогось кращого і намагалися реалізуватися професійно в нових для себе обставинах. Мова була не лише про відновлення у США старих українських інституцій, які дедалі більше перетворювалися в клуби для емігрантів і замикалися в українському середовищі, консервували старі зв'язки і старі ідеї. Мова була про адаптацію до американської науки і академічних установ. Невтомно шукав нових можливостей і Тимофій Сосновий.

⁴¹ Там само, арк.55.

⁴² Archives of the Shevchenko Scientific Society in New York, фонд Лева Окіншевича, спр. 5, арк.4.

Підсумовуючи, можна зауважити, що листи Єлизавети Соснової відкриті, багатослівні, наповнені подробицями приватного і повсякденного життя родини, відомостями про відомих діячів української науки і культури, які волею долі опинилися на межі 40-50-х рр. XX ст. опинилися на американському континенті і з якими спілкувалися Соснові і які могли бути цікавими і подружжю Окіншевичів. Натомість листи Наталії Полонської-Василенко стримані і більше ділові, вона мало пише про приватні справи, про побут. З листування добре видно, що Полонська-Василенко не вважала себе другом Окіншевичів, швидше знайомою і колегою. Разом з тим листи обох жінок цікаві деталями, вони додають не лише до біографії і Тимофія Соснового і Наталії Полонської-Василенко, а й до образу української еміграції середини XX ст., до якої належали відомі професори і випускники УВУ.

ПРОГРАМИ ВИКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 1928–1998 РОКИ

Тетяна Антонюк

*доктор історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу зарубіжної україніки,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Україна
antoniuktd@ukr.net*

Анотація

У статті на основі опрацювання джерел з фондів відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства розкрито зміст програм викладів Українського Вільного Університету (УВУ) в зимові і літні семестри 1928–1998 років. Особливу увагу приділено змісту програм та виявленню специфіки вищої освіти в умовах еміграції.

Ключові слова: зарубіжна україніка, вища освіта, навчальні програми, викладацька діяльність.

TEACHING PROGRAMS OF THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY 1928–1998

Tetiana Antoniuk

*Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher at the Department of Foreign Ukrainian Studies,
Vernadsky National Library of Ukraine, Ukraine*

Abstract

The article, based on the study of sources from the collections of the Department of Foreign Ukrainian Studies of the Institute of Book Studies, reveals the content of the teaching programmes of the Ukrainian Free University (UFU) in the winter and summer semesters of 1928–1998. Particular attention is paid to the content of the programmes and the identification of the specifics of higher education in the conditions of emigration.

Keywords: foreign Ukrainian studies, higher education, curricula, teaching activities.

Український вільний університет (УВУ) був заснований у січні 1921 р. у Відні з метою втілення ідеї вільної вищої освіти на еміграції. Восени того ж року УВУ перенесено до Праги, де за фінансової та юридичної підтримки уряду чехо-словацької держави, засновники закладу створили необхідну матеріальну і навчально-методичну базу, що дало змогу розгорнути академічну діяльність у складі двох факультетів: філософічного і правничого. На обох факультетах в першому семестрі навчалося понад 700 слухачів. Професорська колегія УВУ складалася переважно з професорів колишніх австрійських та російських університетів і представляла найвизначніші наукові сили. Серед професорсько-викладацького складу були

такі відомі вчені, як Д. Антонович, Л. Білецький, о. А. Волошин, І. Горбачевський, С. Дністрянський, Д. Дорошенко, О. Яковлів та багато інших. Діяльність УВУ празького періоду відзначається активною науковою, видавничою і педагогічною діяльністю, що знайшло повне визнання як в тодішній ЧСР, так й поза її межами¹.

У 1945 р., внаслідок воєнних подій та наближення радянських військ до Праги, більшість професорів і студентів УВУ покинула Прагу і виїхала до Баварії, де вже восени цього ж року в Мюнхені розпочався третій, мюнхенський, період діяльності УВУ, початковий етап якого був надзвичайно важким, оскільки Університет покладався тільки на власні, дуже обмежені, сили. Число викладачів на обох факультетах 1947 р. становило 80 осіб, серед них такі визначні вчені, як М. Васильїв, Г. Ващенко, В. Державин, В. Доманицький, П. Зайцев, Б. Крупницький, В. Кубійович, З. Кузеля, О. Кульчицький, П. Курінний, В. Лев, І. Мірчук, Л. Окіншевич, Ю. Панейко, Н. Полонська-Василенко, І. Раковський, В. Щербаківський, О. Юрченко, О. Горбач, І. Гриньох, О. Оглоблин, Я. Падох, Я. Рудницький, Г. Старосольський, Ю. Шевельов, В. Янів та інші. Студентів нараховувалось понад 600².

У 1950 р., завдячуючи своїм науковим і педагогічним здобуткам, УВУ отримав офіційне визнання від Баварського уряду. Подальша діяльність навчального закладу відзначалася безупинним розвитком та якісними здобутками, підтримкою еміграції Німеччини та інших країн розселення українців. З переміщенням великої кількості українських емігрантів за океан, значна частина українських студентів та професорів також переїхала до США, Канади, Австралії, що позначилося на діяльності УВУ: зменшилася кількість студентів, викладачів, обсяги видання навчальної й наукової літератури. Проте Університет продовжував притягувати до себе українську молодь, яка опинилася у вигнанні і прагнула здобути вищу українознавчу освіту, поглибити знання з україністики, славістики та інших наук. Досягнення УВУ були визнані при введенні нового Баварського Вишкільного Закону окремою Новелею, схваленою 28 червня 1978 р.³

Згідно з постановою Баварського Державного Міністерства Освіти й Віровизнань від 16 вересня 1950 р., ч. XI60710, УВУ має право надавати академічні ступені магістра і доктора. Студенти зі ступенем бакалавра мають змогу пройти в УВУ доповнюючі студії (найменше протягом двох семестрів) та, після складання всіх часткових іспитів і обов'язкових колоквиумів, приступити до дипломного магістерського іспиту. Особи зі ступенем магістра

¹ Терещук, Г. *Український вільний університет: місія українства протягом 100 років*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rokiv-ukrayinskomu-vilnomu-universytetu/31049688.html>; Яремко, Р. *Видання Українського Вільного Університету*. URL: <https://ufu-muenchen.de/wp-content/uploads/2024/11/file-557-754.pdf>

² Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Sommersemester 1991 = Програма викладів у літньому семестрі 1991 = Catalog of courses for the summer semester 1991 / Ukrainische Freie Universität. München : [s. n.], 1991. С. 23.

³ Там само. С. 23–24.

мають змогу завершити студії в УВУ докторатом, якщо прослухають найменше два семестри та представлять докторську дисертацію.

УВУ діє і в наші дні. Його керівництво зацікавлене, як і раніше, у прийомі до числа студентів тих осіб, які прагнуть засвоїти і поповнити знання з україністики, славістики, історії Східної Європи, східноєвропейського права й економіки. Навчання в УВУ, в основі своїй, доповнює навчання в інших європейських чи позаєвропейських університетах, є платним, студенти забезпечуються платним помешканням. Семестр зараховується після прослухання щонайменше 140 годин програмного часу, з підтвердженням викладача щодо відвідування занять. Деякі виклади спільні для обох факультетів і їх відповідно зараховують до загального числа годин. Після визнання докторської дисертації задовільною, кандидат має право приступити у визначеному деканатом терміні до усного докторського іспиту. Жоден докторант не може бути звільнений від слухання докторських семестрів⁴.

У фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ (ВЗУ ІК НБУВ) зберігається значна кількість видань, що проливають світло на історію, діяльність та здобутки УВУ. Серед них і програми викладів УВУ в зимовім півріччі 1928/9-го, 1930/31-го; в літнім півріччі 1932-го, 1936-го; у літньому семестрі 1991-го, 1992-го, в літньому семестрі 1993 року та у 1997/1998 академічному році. Програми викладів дають змогу досягнути діяльність університету в конкретні роки, зрозуміти структуру закладу, проаналізувати навчальний процес та академічне навантаження студентів і викладачів, з'ясувати викладацький склад, важливі відомості з історії навчального закладу, особливості надання і отримання вищої освіти⁵.

⁴ Там само. С. 24.

⁵ Програма викладів Українського університету в Празі в зимовім півроці 1928/9. [Прага] : Державна друкарня в Празі, 1928. 11 с. = Seznam přednášek které se budou konati na Ukrajinské universitě v Praze : u zimním běhu 1928/9. [Praha] : Tiskem Státní tiskárna v Praze. 1928. 11 s.; Програма викладів Українського університету в Празі : в зимовім півроці 1930/31. [Прага] : Державна друкарня в Празі, 1930. 11 с. = Seznam přednášek které se budou konati na Ukrajinské universitě v Praze : u zimním běhu 1930/31. [Praha] : Tiskem Státní tiskárna v Praze. 1930. 11 s.; Програма викладів Українського університету в Празі : в літнім півроці 1932. [Прага] : Державна друкарня в Празі, 1932. 12 с. = Seznam přednášek které se budou konati na Ukrajinské universitě v Praze : u letním běhu 1932. [Praha] : Tiskem Státní tiskárna v Praze, 1932. 12 s.; Seznam přednášek které se budou konati na Ukrajinské volné universitě v Praze u letním běhu 1936 / Ukrajinské universitě v Praze. Praha: [Ukrajinská svobodná univerzita], 1936. 12 s. = Український університет в Празі. Прага: [Український вільний університет], 1936. 12 с.; Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Sommersemester 1991 = Програма викладів у літньому семестрі 1991 = Catalog of courses for the summer semester 1991 / Ukrainische Freie Universität. München : [s. n.], 1991. 90 s.; Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Sommersemester 1992 = Програма викладів = Catalog of courses for the summer semester 1992 / Ukrainische Freie Universität. München: [s. n.], 1992. 92 s.; Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Sommersemester 1993 = Програма викладів у літньому семестрі 1993 = Catalog of courses semester 1993 = Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Wintersemester 1993/94 erscheint im Herbst 1993 = Програма на зимовий семестр 1993/94 вийде осінню 1993 = Catalog of Courses for the Winter Semester 1993/94 will be published on Autumn 1993 / Ukrainische Freie Universität. München: [s. n.], 1993. 88 s.; Програма викладів: академічний рік 1997/98 = Vorlesungsverzeichnis: Studienjahr 1997/98 = Catalog of Courses: Academic Year 1997/98 / УВУ. Мюнхен: Steinmeier, 1998. 53, 25, 20 с.

Прага до 1945 р. була головним осередком української студентської молоді й еміграції. Навчання в УВУ велось на двох факультетах – філософічному та права і суспільних наук. Упродовж свого існування в Празі університет розгорнув багатогранну педагогічну, науково-дослідну й видавничу діяльність, визнану в тодішній Чехо-Словацькій Республіці та поза її межами. Програми викладів УВУ, які ми розглядаємо у даній статті, подані для кожного факультету та відділу, інституту, курсів, які мали місце в структурі УВУ в різні роки його діяльності.

Програма викладів у зимовому півроці 1928/29 навчального року, як й інші програми чеського періоду, видана двома мовами (українською і чеською) та передбачена для двох факультетів: філософічного, який мав два відділи (історично-філологічний та природописно-математичний) та права і суспільних наук. На історично-філологічному відділі філософського факультету програма викладів передбачає такі дисципліни, як філософія, історія, філологія. З філософії викладалися конкретні курси: історія новітньої філософії (3 год. на тиждень); праці з обсягу слов'янської філософії (2 год. на тиждень), їх провадив професор, доктор Іван Мірчук; основні проблеми філософії історії (2 год. на тиждень) – професор Олександр Шульгин.

З історії студенти опановували значно ширший обсяг знань, а саме: з історії України проф. Василь Біднов викладав полемічну українську літературу XVI–XVII ст. (2 год. на тиждень), курс «Запорожжя од 1648 до 1709 року» (2 год. на тиждень) та вів практичні заняття на тему «Джерела до історії Козаччини» (1 год. на тиждень). Професор Дмитро Дорошенко читав лекції із загального курсу історії України (2 год. на тиждень), а також вів курс «Україна в чужоземній історіографії XVI–XVIII ст. (2 год. на тиждень). Професор Дмитро Антонович викладав курс «Галантний вік на Україні [XVIII ст.]» (1 год. на тиждень).

Всесвітню історію викладав надзвичайний професор Олександр Шульгин, зокрема курс «Історія Європи в XIX віці» (2 год. на тиждень) та вів семінар з цієї ж дисципліни (1 год. на тиждень). З античної історії професор Кость Лоський 2 години на тиждень читав курс «Приватне та суспільне життя римське», а приват-доцент Федір Слюсаренко надавав «Огляд економічної історії Греції» (1 год. на тиждень).

Історію мистецтва, а саме «Українське рококо», студенти УВУ опановували у викладах професора Дмитра Антоновича (2 год. на тиждень), він же провадив і семінар з історії мистецтва (2 год. на тиждень). Приват-доцент Федір Слюсаренко читав лекції на тему «Грецька скульптура архаїчної доби» та вів просемінар (2 год. на тиждень).

Археологію у зимовому півроці 1928/29 року викладав професор Вадим Щербаківський. Тема його викладів: «Бронзова доба на Україні» (3 год. на тиждень) та семінар (2 год. на тиждень).

Музику студенти опановували з викладів лектора Федора Стешка, зокрема тему «Музично-теоретичний розбір трактата Миколи Дилецького «Мусікійська граматика» (4 год. на тиждень).

Програма з Філології передбачала виклади української мови й літератури, класичної філології, чеської мови, англійської мови та французької мови. Професор, доктор Степан Смаль-Стоцький викладав курс «Інтерпретація Шевченкових поем» (2,5 год. на тиждень), провадив заняття з граматичного розбору староукраїнських текстів (2,5 год. на тиждень). Професор, доктор Олександр Колесса викладав історію старинного роману і повісти на Україні (3 год. на тиждень) та вів семінар української філології, наукові праці й реферати (2 год. на тиждень). Класичну філологію провадили професор, доктор Агенор Артимович, зокрема теми «Римська лірика» (3 год. на тиждень); «Класичні мови в сім'ї індоевропейських мов» (2 год. на тиждень) та приват-доцент Федір Слюсаренко читав лекції «Ю. Цезар: Записки про гальську війну» (3 год. на тиждень); «Горацій: Вибрані твори» (1 год. на тиждень).

Чеську мову провадила лекторка Марія Носкова для двох груп (по 2 год. на тиждень), англійську мову викладала лекторка Марія Славінська (4 год. на тиждень). Систематичний курс французької граматики з практичними вправами (4 год. на тиждень) викладала лекторка Оксана Косач-Шимановська.

Програма викладів природописно-математичного відділу передбачала такі дисципліни, як хімія, біологія, геологія, соціальна медицина. Хімію металів (4 год. на тиждень) викладав професор, доктор Іван Горбачевський. Курс зоології «Розвиток епітелію у тварин» (2 год. на тиждень), загальний курс біології (2 год. на тиждень), семінар (1 год. на тиждень) провадив професор, доктор Петро Андрієвський. Курс загальної геології з особливим оглядом геології України (3 год. на тиждень) та семінар (2 год. на тиждень) вів професор Федір Швець.

Соціальну медицину надавав професор, доктор Борис Матюшенко за такими курсами: Вибрані розділи з соціальної гігієни (3 год. на тиждень) та Евгеніка (2 год. на тиждень).

Факультет права і суспільних наук передбачив для студентів у зимовому семестрі 1928/29 року загальну науку права, історію українського права, римське право, церковне право, цивільне право і цивільний процес, торговельне право, карне право і карний процес, політичне (державне) право, адміністративне право, фінансове право, міжнародне право, економічні науки, статистика.

Навантаження викладів з цих дисциплін від 1 до 4 годин на тиждень. Конкретні курси викладали відомі фахівці: Загальну науку права – проф. Станіслав Дністрянський; Загальну теорію права та Огляд пам'яток угро-хорватського права – професор Кость Лоський; Історію українського процесу (цивільного і карного) – професор Ростислав Лашенко; Карне право Гетманщини та Порівняльний огляд головних рис розвитку норм права чеського та

українського – приват-доцент доктор Олександр Гайманівський; Історію і систему римського приватного права. Ч. III. Наука про права зобов'язань, родинне і спадкове, а також Приватне та суспільне життя римське – професор Кость Лоський.

Такі курси, як Церковна адміністрація та Церковний суд читав професор Олександр Лотоцький; Джерела цивільного права – професор, доктор Станіслав Дністрянський; Цивільний процес: Історія українського цивільного процесу, а також семінар з історії цивільного процесу – професор Андрій Яковлів; Історію українського приватного права. Загальну частину і річеве право викладав доцент Опанас Андрієвський; Загальне вчення про торговельні змови – професор Олексій Одарченко; Загальну частину кримінального права, Особливу частину кримінального права. Злочини проти людської особи, Практичну працю по кримінальному праву, Кримінальний процес – професор Сергій Шелухін.

Політичне право, Право і держава, Семінар політичного права провадив професор, доктор Володимир Старосольський. Теорію адміністративного права та семінар адміністративного права і соціології, включно самоурядування – професор, доктор Отто Ейхельманн.

Курси «Загальна частина фінансової науки. Система податків. Посередні і безпосередні податки»; Семінар міжнародного права – професор Олексій Одарченко. Політичну економію, Історію господарства, семінар з Народного господарства в зимовім семестрі 1928/29 р. замість професора, доктора Володимира Тимошенка, який перебував у відпустці, провадив професор Олександр Мицюк. Теорію кооперації викладав професор Сергій Бородаєвський, Історію статистики і статистичних установ, а також статистичний семінар вів професор Федір Щербина⁶.

Програма містить також деталізовані списки наукового і викладацького складу УВУ⁷.

Найбільша кількість годин (4 години на тиждень) відведена в програмі курсам «Історія українського приватного права. Загальна частина і річеве право» та «Загальна частина фінансової науки. Системі податків. Посередні і безпосередні податки».

Ми подаємо такий детальний опис програми для досягнення особливостей УВУ. Навчання передбачало максимально наповнити виклади з конкретних дисциплін українознавчою тематикою. Заборона в материковій Україні студіювати українознавство при здобутті вищої освіти, спонукав діячів еміграції зберегти цю об'єктивну потребу в студіях на еміграції.

⁶ Програма викладів Українського університету в Празі в зимовім півроці 1928/9. [Прага]: Державна друкарня в Празі, 1928. С. 3–8. = Seznam přednášek které se budou konati na Ukrajinské universitě v Praze : u zimním běhu 1928/9. [Praha]: Tiskem Státní tiskárna v Praze. 1928. s. 3–8.

⁷ Там само. С. 9–11.

Програма викладів УВУ у зимовому півроці 1930/31 року має ті ж дисципліни, але інше тематичне наповнення, а на факультеті права і суспільних наук додалася нова дисципліна – судова медицина. Така ж деталізація викладів: прізвища професорів, докторів, доцентів, приват-доцентів і лекторів, потижневе навантаження по кожному курсу в годинах, вказані адреси проведення занять, аудиторії. Серед курсів викладів філософічного факультету на історично-філологічному відділі такі, як: психологія, вправи з історії слов'янської філософії (І. Мірчук); Історія української філософії. З вправами, Історія німецької містики та її вплив у слов'ян (приват-доцент Дмитро Чижевський); Загальний курс української історії, Козацькі літописи (Д. Дорошенко); Історія судового устрою і судівництва в Україні (А. Яковлів); Розвиток абсолютизму в Західній Європі, семінар з історії 18 ст. у Франції (О. Шульгин); Історія організації римської держави (К. Лоський); Античні промови яко джерело до історії грецької колонізації на південній Україні, просемінар: Вправи над текстами античних промов (Ф. Слюсаренко); Історія українського мистецтва, Німецький примітив, семінар з історії мистецтва (Д. Антонович); Залізна доба на Україні. Сармати, Готи і Гуни (В. Щербаківський); Музично-естетична аналіза «Музика до Кобзаря» М. Лисенка (Ф. Стешко); Українська мова і її говори, Хиби української літературної мови (С. Смаль-Стоцький); Історія апокрифічної літератури на Україні і в інших слов'янських землях. Семінар української філології. Читання й аналіз поеми Франка «Мойсей». Наукові праці і реферати (О. Колесса); Епіграм в грецькій і латинській літературі (А. Артимович); Ю. Цезар: Записки про гальську війну. Вибір з Вергілія. Вибір з Ксенофонта (Ф. Слюсаренко); Курс чеської мови (М. Носкова); курс англійської мови (М. Славинська); курс французької мови з практичними вправами (О. Косач-Шимановська).

Природописний відділ філософського факультету передбачав виклади курсів: органічна хімія (5 год. на тиждень), практичні вправи для підготованих (6 год. на тиждень) (І. Горбачевський); хімічна термодинаміка (приват-доцент доктор Полікарп Герасименко); Фізична геологія, семінар (Ф. Швець); соціальна гігієна (вибрані розділи). Соціальні недуги: туберкульоз, статеві недуги, алкоголізм. Пошестні недуги, Евгеніка, її підвалини і практичні цілі (з особливим углядженням соціально-евгенічних завдань на Україні) (Б. Матюшенко).

Факультет права і суспільних наук в зимнім семестрі 1930/31 р. за визначеними дисциплінами передбачав такі теми викладів: Історія судового устрою і судівництва України (разом зі слухачами філософського факультету) (А. Яковлів), Історія українського права. Право зобов'язань (Афаназій Андрієвський), Історія українського права. Державне право доби київської (А. Гайманівський); Історія і система римського приватного права. Ч. 1. – Історія джерел, Історія організації римської держави (разом зі слухачами філософського факультету) (К. Лоський); Історія церковного права. Джерела (А. Гайманівський); Облігаційне право, семінар господарського права, (С. Дністрянський); Цивільний процес (А. Яковлів); Злочини

проти прав людської особи, Карний процес, семінар (С. Шелухін); Торговельне право (О. Одарченко); Політичне (державне право). Ч. II (О. Ейхельман); Теорія адміністративного права. Ч. II (О. Ейхельман), Адміністративне право радянської України (К. Лоський); Фінансове право (Олексій Одарченко); Міжнародне право. Вступ, Устрій та діяльність Ліги Націй (О. Ейхельман); Судова медицина (Вибрані розділи) (Б. Матюшенко); Політична економія, Історія економічних доктрин, семінар економії (О. Мицюк); Споживча кооперація (С. Бородаєвський); Оціночна статистика, Статистичний семінар (Ф. Щербина).

Програма подана у двох мовах: українській та чеській, деталізована до зазначення днів і часу викладів, а також місця (установа, корпус, аудиторія чи зала). Заняття зазвичай проводилися у приміщенні Карлового університету, на різних факультетах, в тому числі і в новому будинку філософського факультету на Сметановій площі, в аудиторії ч. 92, а також у Клементинумі, в приміщенні семінара чехословацької археології на вул. Бржеговій, ч. 5, (також в різних аудиторіях цього приміщення), в помешканні Українського педагогічного інституту в Празі II, Школьська ч. 8, приміщення Уставу про лікарську хімію в Празі II, вул. Катержинська ч. 32, приміщення Торговельної школи на Слупі, вул. Горська, приміщення Геологічного уставу на Слупі, Альбертов ч. 6, приміщення гігієнічного Уставу медичного факультету Карлового університету на Бойїшті ч. 3, в аудиторії Уставу експериментальної паталогії медичного факультету Карлового університету в Празі II, Катержинська вул. ч. 32 та інших місцях. Всі виклади правничого факультету, місце яких не зазначалося у програмі, відбувалися тимчасово в кімнаті Бібліотеки УВУ, Прага II, Штепанська 49/II⁸.

Програми викладів УВУ в літніх семестрах 1932 та 1936 років оприлюднюють ті ж факультети, дисципліни, переважно й знайомих викладачів, але курси та теми викладів інші⁹.

Програми викладів добре продумані і відповідали загальноєвропейським університетським вимогам до закладів вищої освіти щодо змістовного наповнення навчального процесу та дають конкретне уявлення про функціонування УВУ, вибір курсів для студентів, які відповідають українським освітнім інтересам та враховують новітні світові тенденції з наук, які викладалися.

У літньому семестрі 1991 р., коли університет діяв у Мюнхені, програми мають розширений зміст, не обмежений лише викладами на двох факультетах та списками

⁸ Програма викладів Українського університету в Празі: в зимовім півроці 1930/31. [Прага]: Державна друкарня в Празі, 1930. 11 с. = Seznam přednášek které se budou konati na Ukrajinské universitě v Praze: u zimním běhu 1930/31. [Praha]: Tiskem Státní tiskárny v Praze. 1930. 11 s.

⁹ Програма викладів Українського університету в Празі в літнім півроці 1932 / Український університет в Празі. Прага: 1932. 12 с. = Seznam přednášek které se budou konati na Ukrajinské universitě v Praze u letním běhu 1932 / Ukrajinské universitě v Praze. Praha : [Ukrajinská svobodná univerzita], 1932. 12 s.; Seznam přednášek které se budou konati na Ukrajinské volné universitě v Praze u letním běhu 1936 / Ukrajinské universitě v Praze. Praha: [Ukrajinská svobodná univerzita], 1936. 12 s. = Програма викладів Українського вільного університету в Празі в літнім півроці 1936 / Український університет в Празі. Прага [Український вільний університет], 1936. 12 с.

викладачів. УВУ на той час мав більш розгалужену структуру, значні навчальні, наукові, видавничі здобутки, тому в програмах 1991, 1992, 1993, 1997/1998 років, які видавалися вже трьома мовами (німецькою, українською, англійською), знаходимо розгорнуті, детальні відомості про виклади, структуру університету, його історію.

Зміст програми 1991 р. презентує таку інформацію: Загальні відомості; Органи самоуправління; Науково-педагогічний склад; Виклади і семінари по факультетах та інших структурних підрозділах. Зокрема: Філософічний факультет, Факультет права і суспільно-економічних наук, Інші програми, Педагогічний інститут, Високошкільні курси українознавства, Мовні курси; Видання УВУ (1921–1945 pp.); Видання в роках 1946–1990¹⁰.

Загальні відомості Програми викладів у літньому семестрі 1991 р. подають коротку історію УВУ, передумови навчання та університетські оплати і кошти за проживання. Розділ «Органи самоуправління» представляють Сенат Університету на чолі з ректором професором, доктором Теодором Богданом Цюцюрою та проректором професором доктором Петром Гоєм. Філософічний факультет на чолі з деканом професором, доктором Григорієм Васьковичем та продеканом професором, доктором Аркадієм Жуковським. Факультет права і суспільно-економічних наук очолював декан професор, доктор, д-р Микола Багатюк та продекан професор, доктор Зиновій Соколюк. На чолі Контрольної комісії стояли професори, доктори Володимир Косик та Олександра Кисілевська-Ткач, доц. д-р Олекса Вінтоняк, заступник: проф. д-р Блянка Єржабова. Університетський суд представляли професор, д-р, д-р Микола Багатюк, проф. д-р Борис Вітошинський, професор, д-р Петро Цимбалістий. Інститутом дослідів національних проблем керував проф. д-р Зиновій Соколюк. Інститут Тисячоліття Християнства в Україні очолював професор, д-р Володимир Янів. Педагогічний інститут – проф. д-р Олександра Кисілевська-Ткач. Високошкільними курсами українознавства керувала д-р Адвентина Животенко-Піанков. Делегатури УВУ на той час: Франція, директор: проф. д-р, д-р Арістід Вирста; США, директор: проф., д-р, д-р Петро Гой; Канада, директор: проф. д-р, д-р Петро Б. Т. Біланюк. Головним секретарем Канцелярії УВУ був магістр Володимир Леник, керівником архіву й бібліотеки – д-р Дмитро Злепко¹¹.

Окремим розділом у програмі подано науково-педагогічний склад, де проти кожного викладача зазначено дисципліни, які він викладав та зазначено персональні адреси. На філософічному факультеті у літньому семестрі 1991 р. працювали: звичайні професори – 22 особи; надзвичайні професори – 6 осіб; доценти – 3 особи; професори-гості – 8 осіб; доценти-гості – 2 особи; викладачі – 14 осіб; викладачі гості – 5 осіб; асистенти – 5 осіб. На факультеті

¹⁰ Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Sommersemester 1991 = Програма викладів у літньому семестрі 1991 = Catalog of courses for the summer semester 1991 / Ukrainische Freie Universität. München : [s. n.], 1991. 90 s.

¹¹ Там само. С. 25.

права і суспільно-економічних наук звичайних професорів було 6 осіб; надзвичайних професорів – 4; доцентів – 1 особа (д-р Анатоль Камінський: міжнародне право); професори-гості – 10; доцент-гість – 1 (д-р Бела Фабіян: Торговельне право); викладачі – 5; викладачі-гості – 6 осіб. Окремо подано списки емеритованих професорів по факультетах: філософічний – 11 осіб; факультет права і суспільно-економічних наук – 3 особи¹².

Виклади і семінари для завершення студій магістерським або докторським дипломом вміщують деталізовані програми по факультетах та групах (мовно-літературна, історично-географічна; філософія, психологія, педагогіка), із зазначенням викладача. Зокрема, серед викладів для мовно-літературної групи студентів викладач д-р Йосиф Сірка читав лекції з курсу «Порівняльна грамати́ка слов'янських мов: Перегляд розвитку від праслов'янської доби по сучасні літературні мови й діалекти із зосередженням на мови – староцерковно-слов'янську, три східнослов'янські (українську, білоруську і російську), польську, чеську, болгарську і сербохорватську»; викладач гість Євген Сверстюк – «Проблеми духовності в літературі XIX–XX ст.: Становище української літератури у зв'язку з розвитком народної самоосвіти».

Серед лекцій історично-географічної групи, які прослухали студенти в літньому семестрі 1991 р., лекція викладача-гостя д-ра Дмитра Злепка «Історія України (1921–1939)», деталізована за такими питаннями: Положення України під більшовицькою окупацією. Українська військова й політична еміграція в Західній Європі. Рішення амбасадорів про долю міжвоєнної Галичини. Положення і революційний перехід Наддніпрянщини від воюючого комунізму до першої п'ятилітки. Великий Голод (1932–1933) і Єжовщина»; лекція звичайного професора д-ра Аркадія Жуковського «Географія України: Вибір основних розділів з географії фізичної, антропогеографії, економічної географії і звернення уваги на актуальні проблеми географічних дослідів. Аналіза довідників і ілюстративних матеріалів з географії України».

Група «Філософія, психологія, педагогіка» прослухала серед інших лекцій і лекцію звичайного професора д-ра Григорія Васьковича «Основи державно-громадського виховання й освіти: Перегляд української літератури до питань виховання. Змагання за національну освіту в XIX і XX стол. Об'єктивні і суб'єктивні ознаки народу і нації. Державні акти незалежності як виховні чинники. Головні українських змагань за незалежність України».

Студенти факультету права і суспільно-економічних наук прослухали, серед великої кількості викладів, лекцію професора-гостя д-ра Василя Маркуся «Зміни в радянській політичній системі за часів Горбачова», семінар під керівництвом викладача-гостя, магістра Миколи Шафовала «Самостійна Україна» Миколи Міхновського¹³.

¹² Там само. С. 26–29.

¹³ Там само. С. 30–43.

Програма літнього семестру 1991 р. містить й інші програми, зокрема: Програму сесії Б Педагогічного інституту. Це окрема програма для вчителів українських шкіл і вихователів молоді, яка містить виклади з педагогіки, дидактики, методики викладання і поглиблення знання українознавчих предметів. Програма Педагогічного інституту складається з двох самостійних сесій. Сесія «А» наголошує методологію навчання, а сесія «Б» поглиблює знання викладеного предмету. Після закінчення двох сесій, складання іспитів і проходження практики в школі, учасники отримують свідоцтва Інституту.

Програми викладів УВУ 1992, 1993 та академічного 1997/1998 років такі ж деталізовані, як і програма літнього семестру 1991 р.¹⁴

Важливо наголосити, що УВУ є першим українським вищим навчальним закладом за межами України, що понад століття з честю виконує свою високу місію. Заснований з метою підготовки спеціалістів-українознавців для загальноосвітньої та вищої школи (бакалаврів, магістрів), а також науковців – докторів наук, УВУ продовжує забезпечувати інтеграцію української освіти, науки, видавничої справи в європейський і світовий культурний простір, утвердження України у вільному світі.

¹⁴ Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Sommersemester 1992 = Програма викладів = Catalog of courses for the summer semester 1992 / Ukrainische Freie Universität. München : [s. n.], 1992. – 92 s.; Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Sommersemester 1993 = Програма викладів у літньому семестрі 1993 = Catalog of courses semester 1993 = Personen- und Vorlesungsverzeichnis für das Wintersemester 1993/94 erscheint im Herbst 1993 = Програма на зимовий семестр 1993/94 вийде осінню 1993 = Catalog of Courses for the Winter Semester 1993/94 will be published on Autumn 1993 / Ukrainische Freie Universität. München : [s. n.], 1993. 88 s.; Програма викладів : академічний рік 1997/98 = Vorlesungsverzeichnis : Studienjahr 1997/98 = Catalog of Courses : Academic Year 1997/98 / УВУ. Мюнхен : Steinmeier, 1998. 53, 25, 20 c.

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА З УКРАЇНСЬКИМ ВІЛЬНИМ УНІВЕРСИТЕТОМ (1965-1990)

Алла Атаманенко
докторка історичних наук, професорка,
професорка кафедри міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»,
м. Острог, Україна
alla.atamanenko@oa.edu.ua

Анотація

У 2025 році відбувається два ювілеї: 80-ліття перенесення діяльності Українського Вільного Університету до Мюнхена та 60-ліття створення Українського історичного товариства. Членами, в тому числі й засновниками УІТ були професори та випускники УВУ, які публікували свої тексти в журналі товариства «Український історик», брали участь у наукових конференціях. Крім того, на базі університету в різний час функціонував Осередок УІТ. В статті йдеться про взаємодію університету з професійною організацією на інституційному та індивідуальному рівнях.

Ключові слова: Українське історичне товариство, Український вільний університет, Осередок УІТ, наукова співпраця, наукові конференції.

COOPERATION BETWEEN THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION AND THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY (1965–1991)

Alla Atamanenko
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of International Relations
of the National University "Ostroh Academy"
Ostroh, Ukraine

Abstract

The year 2025 marks two anniversaries: the 80th anniversary of the relocation of the Ukrainian Free University to Munich and the 60th anniversary of the founding of the Ukrainian Historical Association. Members and founders of the UHA included professors and graduates of the UFU, who published their work in the Association's journal *Ukrainian Historian* and participated in academic conferences. Additionally, a UHA chapter operated at various times within the university. This article examines the interaction between the university and the professional organization at both institutional and individual levels.

Keywords: Ukrainian Historical Association, Ukrainian Free University, UHA chapter, academic cooperation, scholarly conferences.

Українське історичне товариство та Український вільний університет у 2025 році відзначають свої ювілеї: УІТ – 60-ліття від заснування, УВУ – 80-ліття перенесення діяльності до німецького Мюнхена.

Про діяльність Українського історичного товариства до 1991 р. було написано низку статей, переважно ювілейного характеру. В першу чергу, перебіг діяльності висвітлювався його членами на сторінках органу УІТ – журналу «Український Історик». Сьогодні можна говорити про значний інтерес до різних аспектів діяльності Товариства. Видано монографії про журнал УІТ «Український Історик» (Л. Сакада), більш як сороклітнє видання якого стало справою честі не лише для його засновника та головного редактора др. Л. Винара (для якого журнал і товариство значною мірою стали справою всього життя), а також про діяльність УІТ від 1965 по 1991 рік (А. Атаманенко). В 2000 р. в Чернівецькому національному університеті було видано книгу Л. Винара «Українське історичне товариство (1965 – 2000). Статті і матеріали»¹, в якій було передруковано частину праць його засновника. У 2003 р. в Національному університеті «Острозька академія» було видано збірку редакційних статей з журналу «Український Історик», до якої було включено й статті про УІТ².

Історіографічний доробок про Український вільний університет є не менш значимим. Різним періодам діяльності цього навчального закладу та наукового центру присвячено монографії та статті С. Віднянського, Г. Клинової-Дацюк, К. Кобченко, М. Палієнко, В. Потульницького, Т. Сидорчук, Світлани та Василя Ульяновських та багатьох інших. Втім, не зважаючи на значну кількість досліджень про УІТ та УВУ, співпраця між товариством і університетом як на інституційному, так і на персональному рівні висвітлювалась лише фрагментарно. Тому *метою дослідження* є аналіз напрямів співпраці між УІТ та УВУ протягом 1965-1991 рр. як на інституційному, так і на персональному рівні. *Джерельною базою дослідження* слугує листування, офіційні документи, як неопубліковані (зокрема, з архіву Українського історичного товариства), так і опубліковані матеріали.

Коріння співпраці можна знайти у далекому Ді-Пі періоді, коли після офіційного відкриття університету в Мюнхені багато представників української молоді, які перебували в таборах або в селах і містах навколо, відгукнулись на заклик університету і «записались на УВУ», хоча багато хто навчався в цей час і в німецьких навчальних закладах. Були серед тих студентів та, пізніше, аспірантів історики, які згодом стали членами УІТ: Любомир Винар, Марко Антонович, Теодор Мацьків, Олекса Вінтоняк та ін. Дехто з них після захисту дисертацій згодом певний час викладав в УВУ. Крім того, ще у пражському періоді діяльності

¹ Винар Л. (2000). *Українське історичне товариство (1965 – 2000). Статті і матеріали* / Ред. Ю. Макар. Чернівці: «Прут», 126 с.

² Винар Л. (2003). *«Український Історик»: 40 років служіння науці, 1963 – 2003* / Ред. А. Атаманенко. Нью-Йорк; Острог, 2003. 422 с.

УВУ до нього приєдналися дослідники, які були змушені покинути Україну, серед яких були Олександр Оглоблін, Наталія Полонська-Василенко, Петро Курінний, Ю. Бойко-Блохин та ін.

Одному зі згаданих випускників УВУ, Любомиру Роману Винареві, прийшла думка створення та видання українського історичного журналу в закордонні, який би містив публікації з історії та культури України. За кілька років перед тим він завершив навчання в УВУ, склавши екзамени в його філії у Нью-Йорку. В цей час він багато ближче, ніж у Німеччині, познайомився з тогочасним керівником американської філії, видатним українським істориком Олександром Петровичем Оглоблиним. Це знайомство згодом переросло у міцну чоловічу дружбу, яка продовжувалась до смерті Оглобліна у 1992 р.

Не зважаючи на проблеми, які були пов'язані зі створенням журналу, названого «Український історик», перше його число все ж було надруковано в 1963 р. Цей випуск не мав редколегії, вся відповідальність за якість видання лягла на плечі 31-річного Л. Винара. Але вже у наступних випусках у журналі була вказана редколегія з 10 дослідників, серед яких були М. Антонович (випускник і викладач УВУ), Богдан Винар (випускник УВУ), проф. Н. Полонська-Василенко (професорка і багаторічна деканка УВУ). В першій Редакційній Колегії не було професора УВУ О. Оглобліна, який чекав на те, як зарекомендує себе новий журнал.

Поява журналу викликала потребу належної афіліації. Тому виникла потреба у створенні об'єднання дослідників, яке могло б взяти видання журналу на себе. З ініціативи професорки УВУ Н. Полонської-Василенко, члени редакційної колегії видання, до якої входила і вона, мали увійти до Ініціативної групи. Н. Полонська-Василенко переконала у потребі приєднання до Ініціативної групи професорів УВУ відомих археологів Петра Курінного та Михайла Міллера, які мешкали в Європі, зверталвся до інших дослідників О. Оглоблін, який також підтримав ідею створення Українського історичного товариства. В результаті проведеної роботи із сімнадцяти членів сформованої у жовтні 1964 р. Ініціативної групи п'ятеро були випускниками УВУ – істориками, археологами, економістами та політологами, семеро – професорами університету.

Українське історичне товариство офіційно було оформлене в березні 1965, а до обраної першої Управи УІТ увійшли Олександр Оглоблін (США) – голова, Наталія Полонська-Василенко (Німеччина) – заступник голови, Любомир Винар (США) – секретар і скарбник, Олександр Домбровський (США), Ігор Каменецький (США), Василь Дубровський (США), Володимир Кисілевський (Канада), Роман Климкевич (США), о. Іриней Назарко (Італія), Ярослав Пастернак (Канада), Микола Чубатий (США). До Контрольної комісії були обрані: Ілля Витанович (США) – голова, Михайло Ждан (США), Лев Биковський (США). Всі вони мали чималий науковий досвід та авторитет і серед них також були колишні студенти та професори УВУ. Розуміючи потребу у розвитку товариства, Л. Винар продовжував роботу по

залученню нових членів та просив про це інших колег³, розсилав формуляри членських заяв із запрошення до членства УІТ дослідникам-українцям в різних країнах світу.

Згодом УІТ розгорнуло активну роботу по налагодженню співпраці з іншими, в першу чергу, українознавчими науковими осередками. Вже у 1966 р. в «Українському історичному» було подано перелік наукових установ, з якими Товариству вдалося налагодити співпрацю: серед таких інституцій був Український вільний університет⁴. Представництвом журналу в Німеччині в цей час і багато років потому опікувався випускник УВУ, власник видавництва «Дніпрова хвиля» Олекса Вінтоняк.

Належність до товариства була індивідуальною, незважаючи на проголошення запровадження можливості колективного (інституційного) членства в одному з інкорпораційних документів. Праця УІТ базувалася саме на індивідуальному підході до кожного, але осередки давали можливість зібрань, обговорення проблем, проведення конференцій та зустрічей. Керівництво УІТ працювало над створенням таких можливостей у різних країнах.

Вже в лютому 1965 р. Л. Винар звернувся до Н. Полонської-Василенко з пропозицією zorganizувати роботу осередку Товариства в Німеччині. Тоді ж він просив О. Вінтоняка підтримати ідею створення «клітини», яку було засновано 24 жовтня 1965 р. Створення осередку було важливе тим, що незадовго до Мюнхена переносилось видання «Українського історика». Ще однією нагодою для офіційного заснування осередку УІТ стало тимчасове перебування у Мюнхені члена УІТ американського політолога українського походження Ігоря Каменецького⁵. В активному листуванні з цієї нагоди між Л. Винаром, Н. Полонською-Василенко, І. Каменецьким та О. Вінтоняком було обговорено деталі організації та проведення установчих зборів осередку, які відбулись 15 жовтня 1965 р. В цей день до Мюнхену крім І. Каменецького мали також приїхати Н. Полонська-Василенко та отець Роман Мизь.

На зборах, крім І. Каменецького, О. Вінтоняка та Н. Полонської-Василенко були присутні Михайло Добрянський та Іван Жегуц⁶. До Управи першого осередку УІТ в Європі (Німеччині) увійшли Н. Полонська-Василенко (голова), О. Вінтоняк (секретар). У 1966 р. до осередку приєднався Володимир Мацяк, Ростислав Єндик, та ін.

З різних причин діяльність осередку УІТ в Мюнхені не була активною, хоча підтримувались контакти з Управою товариства. Час до часу на сторінках «Українського

³ Архів УІТ, ф. «Листування», спр. «Василь Дубровський». Лист Л. Винара до В. Дубровського від 29 лютого 1965 р. Арк. 1.

⁴ Інституції, з'їзди, конференції. Співпраця з науковими установами. *Український історик*. 1966. Ч. 3–4 (11–12). С. 112–113.

⁵ Архів УІТ (архів Л. Винара), ф. «Листування», спр. «І. Каменецький». – Лист І. Каменецького до Л. Винара від 8 жовтня 1965 р.

⁶ Архів УІТ (архів Л. Винара), ф. «Листування», спр. «І. Каменецький». Лист І. Каменецького до Л. Винара від 30 жовтня 1965 р. Арк. 2.

історика» з'являлись повідомлення про події, пов'язані з УВУ. Серед таких повідомлень – розповідь про конференцію з нагоди 50-ліття УВУ, яка відбулась у Нью-Йорку і в якій, серед інших, з доповідями виступили й члени УІТ⁷.

Після смерті у 1973 р. Н. Полонської-Василенко постало питання активізації роботи осередку. Л. Винар в квітні 1975 р. запропонував відомому літературознавцю Юрію Бойко-Блохину створити в Мюнхені відділ (осередок) УІТ і очолити його⁸. Вчений погодився на пропозицію⁹. Напередодні під час подорожі в Німеччину з ним зустрічався член Управи УІТ І. Каменецький¹⁰. В червні 1975 р. Ю. Бойко-Блохину було кооптовано до Управи УІТ¹¹. Але, не зважаючи на розмови професора з колегами, відродити осередок так і не вдалося, хоча Ю. Бойко-Блохін з УІТ продовжував співпрацювати індивідуально. У 1977 р. Л. Винар запропонував офіційно зареєструвати товариство в Баварії, що могло б дати доступ до державних дотацій¹². На жаль, це теж не вдалося зробити.

Під час поїздки Л. Винара до Німеччини, де він працював в архівах у жовтні 1983 р., він прочитав доповідь в УВУ, після якої відбулась зустріч з зацікавленими УІТ викладачами та студентами і осередок було знову створено. Контрольну комісію очолив викладач і секретар УВУ Володимир Маруняк. Але активізувати роботу осередку вдалося лише після переїзду до Німеччини відомого українського історика Теодора Мацькова, який після війни захистив в УВУ докторську дисертацію, а в Німеччину де згодом став професором Гайдельберзького університету повернувся із США. Після смерті голови Б. Левицького Т. Мацьків очолив в Німеччині осередок УІТ.

Співпраця Т. Мацькова з тогочасним ректором університету проф. Володимиром Яневим піднесла науковий престиж як УВУ, так і УІТ. У першій половині 1980-х років УВУ і УІТ спільно провели низку наукових конференцій. 21 жовтня 1983 р. ректорат УВУ організував у Мюнхені академічний вечір з нагоди 20-ліття журналу «Український історик», де з доповіддю виступив Л. Винар. Відкрив засідання та проводив його ректор УВУ, член УІТ проф. В. Янів. У грудні 1984 р. відбулася конференція пам'яті М. Грушевського, організована з ініціативи УІТ Товариством та УВУ. Це була перша конференція УІТ в Німеччині, в якій взяли участь німецькі дослідники. Відкрив конференцію традиційно ректор УВУ проф. В.

⁷ Український Вільний Університет. *Український історик*. 1971. Ч. 3–4 (31-32). С. 149.

⁸ Архів УІТ (архів Л. Винара). Ф. «Листування». Спр. «Ю. Бойко-Блохін». Лист Л. Винара до Ю. Бойко-Блохина від 19 квітня 1975 р. (авт. копія).

⁹ Архів УІТ (архів Л. Винара). Ф. «Листування». Спр. «Ю. Бойко-Блохін». Лист Ю. Бойко-Блохина до Л. Винара від 17 травня 1975 р.

¹⁰ Архів УІТ (архів Л. Винара). Ф. «Листування». Спр. «І. Каменецький». Лист І. Каменецького до Л. Винара [1975].

¹¹ Архів УІТ (архів Л. Винара). Ф. «Листування». Спр. «Ю. Бойко-Блохін». Лист Л. Винара до Ю. Бойко-Блохина від 28 червня 1975 р. (авт. копія).

¹² Архів УІТ (архів Л. Винара). Ф. «Листування». Спр. «Ю. Бойко-Блохін». Лист Ю. Бойко-Блохина до Л. Винара від 17 травня 1975 р.

Янів. Прозвучали доповіді Л. Винара, Т. Мацькова, А. Жуковського, а також професор університету Рупрехта-Карла в Гайдельберзі Гельмут Нойбауер та керівник Філії для політичної освіти в Нордбаден Ернст Людемманн¹³. Важливо, що доповіді німецьких колег також були присвячені Михайлові Грушевському, що сприяло залученню неукраїнських дослідників до українознавчої проблематики.

На початку грудня 1985 р. у співпраці з УВУ відбулась ще одна конференція із залученням неукраїнських дослідників. Імпреза була присвячена 20-літтю товариства і в ній окрім українських дослідників виступили з доповідями Роланд Пієтч (Штуттгардський ун-т), який доповідав про суспільний лад в гетьманській державі (1649–1764). Доповідь охоплювала кілька аспектів Гетьманщини – суспільний, військовий та політичний. Е. Людемманн (Директор Філії Центру політичної освіти в Баден-Вюртенберг) виступив з доповіддю про термінологічні зауваження до історії українців і росіян. Третя доповідь, присвячена висвітленню постаті кардинала Ісидора з Києва в мемуарах папи Пія II (1458–1464), була виголошена Я. Восем з Пізи¹⁴. Доповіді, що прозвучали на конференції, виголошувалися українською, німецькою та польською мовами. Серед присутніх було багато німецьких гостей. Таким чином, проведена конференція також сприяла популяризації як діяльності українських наукових інституцій, так і історії України як об'єкта дослідження. За три роки, 17 грудня 1988, в УВУ відбулась наукова конференція до 25-ліття журналу «Український історик». В рамках україномовної сесії виступили з доповідями Т. Мацьків та О. Вінтоняк. На німецькомовній сесії доповідали керівник Філії Центру політичної освіти Баден-Вюртембергії в Гайдельберзі Ернст Людемманн та науковий референт Академії Ганнса Зайдля Бернгард Рілл. Відкривав та підводив підсумки конференції ректор університету проф. Теодор Цюцюра¹⁵.

Від 1980-го року за ініціативи Глави УГКЦ Йосипа Сліпого українські наукові установи та організації в світі готувались до відзначення 1000-ліття Хрещення України-Руси. Святкування передбачали проведення низки наукових конференцій, більші та менші видавничі проєкти.

У 1983 р. ректор УВУ В. Янів звернувся до керівництва наукових установ з пропозицією організувати спільний український науковий Конгрес для відзначення Тисячоліття. У грудні він розіслав «Обіжний лист до проводів наукових установ, які вже дали свою згоду приступити до організації спільного українського наукового Конгресу в тисячоліття Християнської

¹³ Хроніка. Українське Історичне Товариство. Конференції, з'їзди, доповіді. *Український історик*. 1986. Ч. 3-4. С. 157.

¹⁴ Конференції, з'їзди, доповіді. *Український історик*. 1985. Ч. 1-4. С. 247.

¹⁵ Наукова конференція, присвячена відзначенню 25-ліття «Українського Історика». *Український історик*. 1989. Ч. 4. С. 103–105.

України», в якому було названо наукові установи, що вже підтримали цю ідею (серед них було й УІТ), а також пропонувалися конкретні кроки по підготовці заходу¹⁶.

В Мюнхені 11-13 травня 1984 р. відбулася конференція наукових інституцій, під час пленарного засідання якої було створено Комітет для підготовки наукового Конгресу Тисячоліття Хрещення України-Руси під керівництвом ініціатора відзначення – ректора УВУ проф. В. Янева. Установами-основниками комітету стали: НТШ в Європі, Наукова рада при СКВУ, УВАН в Канаді, УІТ, УКУ, НТШ в Канаді, НТШ в Америці, Колегія Св. Андрія (Вінніпег), УААУП, УВУ, Товариство українських бібліотекарів Америки та Українське богословське наукове товариство. Офіційним представником від УІТ під час прийняття рішення про створення комітету був Володимир Маруняк. Серед організаторів Комітету були як представники інших установ, так і члени Товариства: А. Жуковський, М. Марунчак, Б. Стебельський, Д. Штогрин, В. Янів. Для керівництва працею Комітету було вибрано Президію у складі др. В. Янева (голова), о. др. Івана Музички (заступник), о. др. О. Кравченка (заступник), проф. др. Г. Васьковича (секретар), др. В. Маруняка (голова фінансової комісії), преосв. владики В. Дідовича (організаційний референт). Конференція обговорила схеми тем доповідей наукових сесій і створила тематичні комісії: історичну – на чолі з А. Жуковським, правничу (о. І. Патрило), літургічну (о. І. Музичка), мовну (О. Горбач), мистецьку (Б. Стебельський), літературну (І. Качуровський). Координатори мали обрати членів комісій.

В «Українському історичному» у 1985 р. було опубліковано повідомлення Наукової ради при СКВУ, в якому повідомлялося про створення Комітету, про плани видання матеріалів Конгресу. В повідомленні пропонувалося для відзначення Тисячоліття Християнства в Україні вживати вирази: «Тисячоліття хрещення України» або «Тисячоліття Хрещення України-Руси». Для узагальнення інформації просилося надсилати повідомлення про заплановані заходи та видання¹⁷.

Цикл конференцій з нагоди 1000-ліття Хрещення в УВУ відкрився 12 квітня 1986 р. спільною з УІТ конференцією, присвяченою історії Української католицької церкви, організатором якої став Т. Мацьків. Ця конференція стала продовженням міжнародної співпраці і з доповідями виступили Т. Мацьків, В. Янів, Я. Вось та Й. Й. Петерс¹⁸. Друга, німецькомовна, конференція осередку УІТ в Європі, присвячена 1000-літтю Хрещення України, відбулася в Мюнхені 12 лютого 1988 р. На ній з доповідями виступили науковий співробітник Мюнхенського університету І. Жеуц, Т. Мацьків та архімандрит о. Й. Петерс.

¹⁶ Архів УІТ. Ф. «1000-ліття Хрещення України». Спр. «Листування». Обіжний лист до проводів наукових установ В. Янева від 12 грудня 1983 р.

¹⁷ Хроніка. Українське Історичне Товариство. Наукова Рада при СКВУ. Наукове відзначення 1000-ліття Хрещення України. *Український історик*. 1985. Ч.1-4. С.254-255.

¹⁸ Конференції – з'їзди – доповіді. *Український історик*. 1986. Ч. 1-2. С. 141.

Але найважливішим заходом став мюнхенський наукового Конгрес з нагоди 1000-ліття Хрещення* України¹⁹, ініціаторами якого були НТШ в Європі та УВУ, підтримані іншими українськими науковими інституціями і навчальними закладами. Як свідчить «Акт заснування Комітету», серед українських науково-дослідних й науково-навчальних установ, представники яких на пленарному засіданні в УВУ 11-13 травня 1984 р. вирішили для організації Конгресу створити окремий комітет, було УІТ²⁰. До складу Ділового комітету в якості віцепрезидента увійшов Любомир Винар²¹.

Конгрес відбувся 26 квітня – 2 травня 1988 р. і став яскравим прикладом української наукової та міжконфесійної соборності, його організаторами стали 28 організацій-членів – наукових інституцій та об'єднань, українських вищих навчальних закладів в діаспорі, церковно-релігійних та громадських організацій із США, Канади, Німеччини, Франції, Італії, Бразилії, Австралії, Аргентини та ін. країн. Засідання відбувалися в домі Архидієцезії Мюнхен-Фрайзінг у передмісті Мюнхена. Конгрес став демонстрацією порозуміння українських церков – він був відкритий Соборною Відправою в присутності священників всіх віровизнань, а в неділю 1 травня відбулася служба в усіх мюнхенських соборах. На Конгресі було зачитано привітання від Папи Римського Івана Павла II та інших церковних ієрархів.

28 квітня ректор УВУ В. Янев відкрив наукову частину Конгресу інавгураційним словом. На 14-ти наукових сесіях прозвучало майже 40 доповідей. В рамках заходу було проведено сесію в приміщеннях т.зв. Дому кардинала Венделя в центрі Мюнхена, де було багато неукраїнських гостей. Тут виступили з доповідями німецькою мовою проф. В. Янів про Конгрес та президент Католицького університету в Айхштетті Ніколаї Лобковіч про роль св. Кирила та Мефодія для слов'ян. Крім того, повідомлення про Конгрес були на німецькому телебаченні та радіо, постійними були інформативні повідомлення та інтерв'ю трьох радіостанцій, що вели віщання на СРСР – «Голос Америки», «Свобода» та «Вільна Європа»²².

Після Конгресу співпраця УВУ та УІТ не завершилась. І яскравим її проявом залишались наукові заходи, які об'єднували дослідників обох інституцій. Серед них – конференція до 350-ліття від дня народження гетьмана Івана Мазепи, що відбулась у грудні 1989 р. та в якій взяли участь українські дослідники Т. Цюцюра, О. Вінтоняк, Л. Винар, І. Качуровський, Т. Мацьків, а також німецькі – професор університету Фрайнбурга Антонін

* В тогочасній літературі діаспори часто використовувалося термін «хрищення».

¹⁹ Плянється науковий конгрес з нагоди 1000-ліття хрищення України. *Свобода*. 20 червня 1984 р. С.1, 4.

²⁰ Акт заснування комітету. *Збірник праць Ювілейного Конгресу* / Ред. В. Янів. Мюнхен, 1988/1989. С.865.

²¹ Науковий Конгрес у Мюнхені. *Українська думка*. 26 травня 1988 р.; Президія і органи Комітету. Ділова Президія Комітету (Вибрана у Мюнхені 11-13.V.1984 р. і доповнена в Банд-Бруку 15-17.VI.1985 р. згл. кооптаціями, потвердженими референдумом афілійованих членів). *Збірник праць Ювілейного Конгресу...* С.870.

²² Інформації про Конгрес у пресі. *Збірник праць Ювілейного Конгресу* / Ред. В. Янів. Мюнхен, 1988/1989. С. 969–972.

Метан та науковий референт Академії для політичних та сучасних питань імені Ганнса Зайдля в Мюнхені Берnard Рілл²³, дводенна конференція до 25-ліття УІТ (24-25 серпня 1990 р.), в якій вперше взяли участь не лише німецькі дослідники і вчені українського закордоння, а й доповідачі з України.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що співпраця УІТ і УВУ розвивалась залежно від активності членів створеного в університеті осередку товариства. Співпраця розвивалась як на особистісному, так і на інституційному рівні. Троє ректорів університету – В. Янів, Ю. Бойко-Блохин та Б. Цюцюра були членами УІТ, як і відомі дослідники старшого покоління, які викладали в університеті у 1960-х – 1970-х роках. Частина членів УІТ були випускниками УВУ або захистили там дисертації. На сторінках журналу УІТ «Український історик» друкувались праці викладачів УВУ та періодично подавалась інформація про події, які відбувались в університеті. Наукові імпрези, які проводились в УВУ або співорганізаторами яких було також товариство, були спрямовані на розширення знань про Україну неукраїнців, як науковців, так і студентів та громадськості. Таким чином, співпраця університету та товариства була не лише взаємно корисною, але й вклала цеголку у розвиток української науки.

²³ Архів УІТ (архів Т. Мацькова). Ф. «Конференції». Звіт з діяльності УІТ. Европ[ейський] відділ, 1984 – 1988. 28 січня 1989 р.

ЖИТТЄПИС ТА ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ПЕРЕКЛАДАЧКИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, МИСТЕЦТВОЗНАВИЦІ, ІСТОРИКИНІ- АМАТОРКИ ЛІДІЇ КАЧУРОВСЬКОЇ-КРЮКОВОЇ (1935–2020)

Тетяна Себта

*кандидат історичних наук,
старша наукова співробітниця*

*відділу джерелознавства новітньої історії України
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського НАН України (Київ, Україна)
e-mail: sebta@ukr.net*

Анотація

Стаття присвячена перекладачці УВУ у 1975–1990 рр., мистецтвознавиці та історикині-аматорки Лідії Качуровській-Крюковій (1935–2020), висвітлює її перекладацький і науковий доробок. Л. Качуровська-Крюкова досконало володіла кількома іноземними мовами, точно відчувачи як рідне, так й іншомовне слово, мала допитливо-критичний розум, який спонукав її до наукової праці. Вершиною її творчості є переклад на німецьку мову "Слова про Ігорів похід" української версії Святослава Гординського та історико-мистецтвознавче дослідження, присвячене "Кодексу Гертруди", пам'ятки історії та книговидання Х–ХІ ст., тісно пов'язаного з Україною.

Ключові слова: Лідія Качуровська-Крюкова, Ігор Качуровський, Кодекс Гертруди, герб "Стернберг"

THE LIFE AND THE CREATIVE WORKS OF THE TRANSLATOR AT UKRAINIAN FREE UNIVERSITY, THE ARTCRITIC, THE HISTORIAN-AMATEUR LIDIA KACZUROWSKYJ-KRIUKOW (1935–2020)

Tetiana Sebta

*PhD, Senior Research Fellow
of the Department of Source Studies of the Contemporary History of Ukraine
M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine),*

Abstract

The article dedicates to the translator at UFU in 1975–1990, the artcritic and the historian-amateur Lidia Kaczurowskyj-Kriukow (1935–2020), highlights her translations and scientific works. L. Kaczurowskyj-Kriukow was fluent in several languages, exactly felt as a native so foreign word, had the inquiring and critical mind, that moved her to research. The pinnacle of her creative work is the German translation of the Ukrainian edition of Igor's Song by Sviatoslav Gordynsky and the art

historical research about the historical und book publishing monument "Codex Gertrudianus" of the 10-th–11-th centuries bound up closely with Ukraine.

Keywords: Lidia Kaczurowsky-Kriukow, Igor Kaczurowsky, Codex Gertrudianus, arms "Sternberg»

Наша розповідь¹ присвячена українській аргентинці, перекладачці від Бога, мистецтвознавиці, у доробку якої були історичні розвідки; жінці з рідкісним відчуттям мистецького смаку та досконалості, щедро обдарованій творчими здібностями; дружині і вірній помічниці видатного українського поета, письменника, літературознавця Ігоря Качуровського; співробітниці УВУ у 1975–1990 рр. – *Лідії Качуровській-Крюковій*.

Пані Лідія (так зверталися до неї її українські знайомі) родом з Києва. Вона народилася 8 березня 1935 р. в родині художників Бориса Крюкова (1895–1967) та Ольги Гурської (1902–1975). Сім'я Крюкових мешкала на Печерську на нинішній вулиці Еспланада 20-А (будинок зберігся)². В роки гітлерівської окупації Києва її батьки, на той час вже досвідчені художники, брали участь у щорічних художніх виставках, які відбувалися у приміщенні тодішнього Українського музею (нині Національний художній музей України). На 2 художню виставку (травень–серпень 1943 р.) Борис Крюков подав серед інших картину «Жарти Бахуса» (полотно, олія, 1942 р.)³, яку привласнив собі високий німецький чин, зауваживши, що сучасний художник не міг її написати, вона була «певно вкрадена в Ермітажі»⁴. В родині пані Лідії цю історію добре пам'ятали. Її мати, Ольга Гурська, багато років по тому переповіла цей випадок у пропам'ятному тримовному альбомі творів Б. Крюкова, додавши чорно-білу фотографію вкраденої картини⁵.

З відступом німців родина Крюкових разом з бабусею (мати Ольги Гурської – Марія

¹ Друкується з доповненням за: Себта Т. На добру пам'ять про пані Лідію Крюкову–Качуровську (8.03.1935, Київ – 15.10.2020, Мюнхен). *Ucraina Magna*. 2020. Vol. III. С. 226–235.

² Цей та інші факти взяті з біографічної довідки, складеної у другій половині 2010-х рр. самою пані Лідією і свого часу надісланої авторці, та некролога на її пам'ять від 16 жовтня 2020 р., написаного Оленою О'Лір, поетесою, перекладачкою, літературознавицею, ученицею І. Качуровського (О'Лір О. Ігор Качуровський у свічадах вічності. URL: <https://www.facebook.com/igor.kaczurowskyj>).

³ Мистецтвознавець Сергій Гіляров в газеті "Нове українське слово" опублікував статтю про цю виставку, в якій зокрема згадав названу картину: *"На межі жанру і історії стоять цікаві роботи Крюкова. Серед інших учасників виставки він виглядає наче чужоземцем. Традиції Мейсоньє і Менцеля тяжіють над особистістю цього художника. «Жарти Бахуса» Крюкова є однією з найпривітніших картин виставки; шкода тільки, що автор припустився в ній огріхів в освітленні і прикрої одноманітності персонажів"* (Гіляров С. На виставці. Нове українське слово. 1943. 8 липня. Ч. 158 (476). С. 4; Безручко О. Сергій Олексійович Гіляров: доля вченого та мистецтвознавця на тлі війни. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. № 1 (36). С. 331).

⁴ Boris Kriukow: *Album / Edición Olga Gurski*. Buenos Aires, 1970. II. 2. Up.; Качуровський І. Борис Крюков (1895–1967) та його релігійне мистецтво. *Визвольний шлях*. 1987. № 10. С. 1130; детально див. також Себта Т. Вилучення у тимчасове користування творів мистецтва з київських художніх музеїв під час нацистської окупації. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 23/24. Київ, 2020. С. 453–504.

⁵ Boris Kriukow: *Album / Edición Olga Gurski*. Buenos Aires, 1970. II. 2. Up.

Антонівна⁶) у вересні 1943 р. залишила Київ і через Львів, Краків емігрувала на Захід, не бажаючи жити в совєтській неволі. У 1944–1948 рр. Крюкови мешкали у м. Гмундені в Австрії. Тут маленька Ліда закінчила початкову школу і перші три класи гімназії. У 1948 р. родина переїхала до Аргентини і оселилася в Буенос-Айресі. Відтоді для пані Лідії Аргентина назавжди стала другою батьківщиною. З великою любов'ю і гордістю вона розповідала про цю південноамериканську країну і, мешкаючи потім понад 50 років у Мюнхені, до кінця своїх днів залишалася громадянкою Аргентини.

У Буенос-Айресі Лідія Крюкова закінчила середню школу і здобула вищу освіту – мала два дипломи перекладачки Університету Буенос-Айреса 1961 і 1962 рр., які підтверджували знання англійської, італійської, німецької та російської мов. Пані Лідія знала ще французьку мову, яку вивчала у школі, а загалом володіла сімома мовами, беручи до уваги дві рідні мови – українську та іспанську. Перекладала вона з усіх семи названих мов на українську, іспанську, німецьку та англійську. Після закінчення університету працювала в аргентинському представництві Міжнародної соціальної служби (*Servicio Social Internacional, Delegación en Argentina*), де перекладала різномовну документацію та кореспонденцію. У 1965–1969 рр. працювала секретаркою директора, потім пресекретаркою в найкращих готелях Буенос-Айреса «Alvear Palace» та «Plaza». Водночас як перекладачка брала участь у міжнародній конференції «Atlántida Argentina».

Зростаючи у мистецькому середовищі, наповненому творчою працею, фаховими дискусіями, різнобічними мистецькими уподобаннями батьків, їхнім оточенням, Лідія Крюкова, й сама творчо обдарована особистість, з дитинства увібрала в себе не лише любов до різних видів мистецтва – образотворчого мистецтва, музики, літератури, театру, а й розуміння мистецтва. Можливо, це було закладено в ній природою, але, без сумніву, відточено середовищем, що її оточувало. Вона тонко відчувала і не терпіла фальш, несмак, гостро помічала невідповідність, нелогічність, негармонійність та багато інших «не», притаманних недосконалим роботам. Але так само тонко відчувала і помічала красу і довершеність твору, високо цінувала талант, Божу іскру в митцях, щиро захоплюючись їхньою творчістю, віддаючи їм шану своєю любов'ю та повагою. Тому не дивно, що в особистому її житті були два непересічні чоловіки, обидва видатні митці, блискучі таланти – актор, театральний режисер, оперний співак (баритон) Микола Голодик (1924–2008), який після завершення співочої кар'єри став відомим живописцем і скульптором, та незабутній поет, письменник, публіцист, літературознавець Ігор Качуровський (1918–2013).

З першим своїм чоловіком, Миколою Голодиком (*исп. Nicholas Holodek*), Лідія Крюкова

⁶ Качуровська-Крюкова Л. (2009). Шляхетство Ольги з роду Гурських гербу “Стернберг”. *Скарбниця української культури: зб. наук. праць*. Чернівці. Вип. 11. С. 83.

буда знайома ще з підліткового віку – з часів перебування в Австрії. У той час він брав уроки живопису в її батька – Бориса Крюкова, водночас навчаючись співу в консерваторії Моцартеум у Зальцбурзі та скульптурі у Миколи Станька і Костя Бульдина⁷. 1949 р. він переїхав в Аргентину у Буенос-Айрес. Тут розпочалася його театральна кар'єра, а доля знову звела з родиною Крюкових. Одружилися Лідія Крюкова і Микола Голодик, коли він вже був солістом оперних театрів Ла-Плата та Буенос-Айресу. Але подружнє життя, на жаль, не склалося.

Другим чоловіком пані Лідії у 1968 р. став Ігор Качуровський, вже відомий в українських колах поет, письменник, викладач давньої української літератури в Аргентинському католицькому університеті (1963–1964), російської літератури в університеті Ель Сальвадор (1968) у Буенос-Айресі. До цього Ігор Качуровський пройшов важкий, тернистий шлях емігранта – табори біженців в Австрії (1945–1948), де він твердо став на шлях письменництва, тут вийшла його перша поетична збірка «Над світлим джерелом» (Зальцбург, 1948), переїзд до Аргентини у 1948 р., де 20 років тяжко працював робітником у порту Буенос-Айреса, присвячуючи весь свій вільний час самоосвіті та літературній творчості – був слухачем Графотехнічного (літературного) інституту (1958–1962). У цей період вийшли його друга збірка поезій «В далекій гавані» (Нью Йорк, Буенос Айрес, 1956); повісті: «Шлях невідомого» (Мюнхен, 1956), його продовження «Дім над кручею» (Мюнхен, 1966), «Залізний куркуль» (Мюнхен, 1959); літературознавчі праці: «Новела як жанр» (Буенос Айрес, 1958), «Строфіка» (Мюнхен, 1967). На кінець 1960-х рр. його талант сповна проявився і засяяв багатьма гранями.

Як і коли поміж Ігорем Качуровським і пані Лідією зародилися глибокі почуття, цього вже ніхто не скаже, хіба що його ліричні поезії. Але його тонка поетична натура, Божий дар віршування, легкість володіння словом і при цьому глибина думки і яскравість образу не могли серед іншого не вразити пані Лідію, яка, повторимось, вміла бачити талант і захоплюватися ним. Пані Лідія та Ігор Качуровський побралися 20 червня 1968 р., взявши цивільний шлюб у Парагваї, оскільки розлучення в Аргентині було заборонене (лише згодом вдалося його отримати). Наступний 1969 рік став переломним в їхньому родинному житті. Ігор Качуровський отримав запрошення працювати літературним оглядачем в українській редакції радіо «Свобода», штаб-квартира якого розташовувалася у Мюнхені (Німеччина). 13 квітня 1969 р. він вилетів у напрямку Європи, а вже наприкінці року перевіз до Мюнхена свою дружину. Через два роки сім'я Качуровських поповнилася – 1971 р. у Мюнхені народився їхній син Леонардо Аріан.

У Мюнхені, ще до народження сина, пані Лідія короткий час працювала перекладачкою англо-німецької кореспонденції у фірмі «Eurografica GmbH». А після того, як син підріс,

⁷ Голодик Микола. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26516; Nicholas Holodek. URL: <http://nicholasholodek.org/bio.htm>

почала працювати на перекладацькій ниві, тісно пов'язаній з українським науковим світом в екзилі, намагаючись робити й свої перші кроки в науці. У 1975–1990 рр. вона була співробітницею Товариства сприяння українській науці та Українського вільного університету. Це був зоряний час її перекладацької та творчої праці. Перекладала в основному з української на німецьку та навпаки, рідше на англійську, а також з французької та італійської. В її доробку переклад на німецьку мову чотирьох монографій – дві Святослава Гординського, Мирослава Антоновича, Михайла Брайчевського⁸, чотирьох брошур, понад 70 статей українських науковців, не рахуючи перекладу доповідей, чужомовної та української кореспонденції, редагування та коректуру.

Науковий доробок пані Лідії невеликий, але досить вагомий. Це історико-мистецтвознавчі студії, рецензії та огляди. Серед них історична розвідка «Шляхетство Ольги з роду Гурських гербу 'Стернберг'», в якій вона дослідила генеалогію свого роду по материнській лінії та опублікувала 12 оригінальних родинних документів XVIII–XX ст., які переклала з російської на українську мову. Рід Гурських гербу «Стернберг», як встановила пані Лідія, походив з польської шляхти, а герб – з Чехії, де виник у XIII ст.⁹ Її дослідження з історії герба базувалося на численних джерельних матеріалах, написаних польською, чеською, німецькою та латинською мовами.

У мистецтвознавчій праці «Про Сатану і деяких грішників на мозаїці Страшного Суду в Торчелльо»¹⁰, яку вона визначила як критичну розвідку, Лідія Крюкова-Качуровська проаналізувала іконографію багатофігурної монументальної мозаїки візантійських майстрів «Страшний Суд» (XI–XII ст.) собору Санта-Марія-Ассунта (864–867 рр., перебудований 1008 р.) на острові Торчелло (провінція Венеція, Італія). Ця розвідка цікава тим, що мозаїки собору Санта-Марія-Ассунта є майже ровесниками мозаїк Софії Київської (перша пол. XI ст.), і обидві виконані були майстрами візантійської школи.

Справжньою перлиною у науковому доробку Лідії Крюкової-Качуровської є історико-мистецтвознавче дослідження «Егбертів Кодекс X–XI століть та його українське оздоблення»¹¹. За визначенням авторки, це була модифікована українська версія з ухилом в

⁸ Hordynsky, S. Die ukrainische Ikone vom 12. bis zum 18. Jahrhundert. München–Graz: UFU, Akademischer Druck- und Verlagsanstalt Graz, 1981. 204 S.; Hordynsky, S. Das Ichorlied. Heldenepos der Kyiver Literatur des 12. Jh. München: "CICERO", 1985. 94 S. (UFU-Reihe: Monographien, Bd. 39); Antonowycz, M. Ukrainische geistliche Musik: Ein Beitrag zur Kirchenmusik Osteuropas. München: Gebr. Parkus KG, 1990. 374 S. (UFU-Reihe: Monographien, Bd. 49); Brajčevskij, M. Anschluß oder Wiedervereinigung (Kritische Anmerkungen zu einer Konzeption) / deutsche Fassung der englischen Ausgabe von 1974. München: "CICERO", 1982. 132 S. (UFU-Reihe: Monographien, Bd. 33)

⁹ Качуровська-Крюкова Л. (2009). Шляхетство Ольги з роду Гурських гербу "Стернберг". *Скарбниця української культури: зб. наук. праць*. Чернівці. Вип. 11. С. 75–89.

¹⁰ Качуровська-Крюкова Л. (2010). Про Сатану і деяких грішників на мозаїці Страшного Суду в Торчелльо (критична розвідка). *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. № 25. С. 307–317.

¹¹ Качуровська-Крюкова Л. (1991). Егбертів Кодекс X–XI століть та його українське оздоблення. *Пам'ятки України*. № 4. С. 4–13.

західноєвропейську історію статті німецькою мовою «Українські книжкові мініатюри в Псалтирі Егберта Трірського. Кодекс Гертруди та його час»¹². Псалтир Егберта або Кодекс Гертруди є пам'яткою X–XI ст., який з XIII ст. зберігається в м. Чивідале-дель-Фріулі (Італія), а з 1820 р. – у збірці Національного археологічного музею названого міста¹³. У 2000 р. в Італії побачило світ його факсимільне видання¹⁴, а 2021 р. – в Україні з перекладом Дмитра Гордієнка молитов Гертруди на українську мову¹⁵.

Псалтир Егберта або Кодекс Гертруди пов'язаний з двома історичними постатями – архієпископом Трірським Егбертом, який займав кафедру в 977–993 рр., та княгинею Гертрудою (біля 1025–1107/1108), донькою польського короля Мешка II Ламберта з династії П'ястів і дружиною з 1043 р. київського князя Ізяслава Ярославича (1024–1078). Псалтир був виготовлений на замовлення архієпископа Егберта, тобто між 977–993 рр., у скрипторії бенедиктинського монастиря на острові Райхенау, що на Боденському озері, відомим на той час ченцем-художником Руодпрехтом. У другій половині XI ст. Егбертів Псалтир став власністю княгині Гертруди. Звертаючись до Псалтиря постійно, вона доповнила його в різні періоди свого життя понад 90 молитвами латиною, написаними нею або її секретарем на чистих аркушах, зворотах оригінальних мініатюр, недописаних сторінках і нижніх берегах аркушів, а також п'ятьма розкішно виконаними на її замовлення мініатюрами (ілюмінаціями). Чотири з них – «Апостол Петро і княжа родина», «Різдво Христове», «Розп'яття», «Коронація» – були виконані на трьох окремих аркушах пергаменту (fol. 5, 9, 10/10 зв.), складених навпіл – біфоліях, а п'ята «Богоматір Печерська на престолі» – на чистому звороті оригінальної мініатюри власне Егбертового Псалтиря (fol. 41).

Пані Лідія переконливо обстоювала думку тих вчених, які вважали, що Кодекс Гертруди пов'язаний з постаттю Гертруди-Олісави (Єлизавети), дружини київського князя Ізяслава Ярославича, яка чимало молитов у Псалтирі присвятила своєму сину Ярополку (Гаврилу-Петру) Ізяславичу (?–1087) і всі п'ять мініатюр замовила у місцевого (староукраїнського) майстра, спростовуючи думку російського мистецтвознавця В. Лазарева, що вони начебто були виконані трьома різними художниками в німецькому Равенсбурзі. Вслід за Д. Антоновичем авторка визначила стиль, в якому були виконані давнім українським майстром ці мініатюри – романо-візантійський, який в XI ст. панував в усій Європі, що нам видається дуже коректним.

¹² Kaczurrowsky-Kriukow L. Ukrainische Buchmalereien im Psalter Egberts von Trier. Der Codex Gertrudianus und seine Zeit. Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. München: "CICERO". S. 181–197.

¹³ Жишківич, В. (2014). Кодекс Гертруди – яскравий взірєць культурно-мистецького синтезу середньовіччя. *Народознавчі зошити: серія мистецтвознавча*, № 6 (120). С. 1190.

¹⁴ Psalterium Egberti: facsimile del ms. CXXXVI del Museo Archeologico Nazionale di Cividale del Friuli / a cura di Claudio Barberi. [Trieste Cividale], [2000].

¹⁵ Молитовник Гертруди (Псалтир Егберта) X–XI ст.: видання факсимільного типу. Дослідження / відп. ред. та упоряд. В. Корнієнко. Київ: Горобець, 2021. С. 509–562.

Вона, щоправда, не уточнила, в якому з давньоруських (староукраїнських) міст було виконано це замовлення – Києві, Володимир-Волинському чи Луцьку. На це питання однозначно відповів сучасний мистецтвознавець В. Жишкович – у Києві. Адже утримувати скрипторій, де переписувалися, перекладалися, оформлювалися і оздоблювалися книги, було дорогою справою. У другій половині XI ст. – початку XII ст. це було по силам хіба що київським князям, де при Софійському соборі ще з часів Ярослава Мудрого були і скрипторій, і бібліотека¹⁶.

Найвагомішим здобутком цієї статті є, на наш погляд, достатньо аргументоване пояснення авторкою того, як Егбертів Псалтир міг потрапив до Гертруди. При цьому сучасні вчені досі не можуть дати переконливого тлумачення цьому факту, лише припускають, що Псалтир був у складі посагу Гертруди¹⁷, не пояснюючи того, як він тоді потрапив у Польщу. Лідія Крюкова-Качуровська висловила гіпотезу, що Егбертів Псалтир міг бути серед дарунків, які вручили київському князю Святославу Ярославичу у 1075 р. посланники німецького короля Генріха IV на чолі з «трірським церковним достойником Бурхардом». При цьому сестра Бурхарда – Ода – була дружиною князя Святослава Ярославича (с. 8, 9). Псалтир перейшов у власність Гертруди або після Святославової смерті у 1076 р. та повернення влітку 1077 р. на київський престол її чоловіка князя Ізяслава Ярославича, або 1085 р., коли вона була насильно випроваджена у Київ з Володимира(-Волинського), де княжив її син Ярополк і того року вступив у конфлікт з великим київським князем Всеволодом Ярославичем (с. 9, 11). Останнє виглядає більш правдоподібним з огляду на те, що замовлені Гертрудою мініатюри та її молитви більшість дослідників датували між 1078–1087 рр., тобто роком смерті (1078) її чоловіка князя Ізяслава, оскільки в жодній молитві Гертруди він не згадується, та роком загибелі (1087) її сина Ярополка (Гаврила-Петра), який зображений на двох мініатюрах та згадується ще за життя в Гертрудиних молитвах.

Заради історичної істини додамо, що замовлення принаймні чотирьох вставних мініатюр («Різдво Христове», «Розп'яття», «Коронація», «Апостол Петро і княжа родина») сучасні дослідники пов'язують з наглою смертю князя Ярополка (Петра) у 1087 р. (нам видається, що замовила їх княгиня Гертруда одразу після смерті сина, щоб вимолити для нього Царство Небесне). Про це свідчить іконографія мініатюр, досить переконливо розшифрована сучасними візантиністами. «Різдво Христове» та «Розп'яття» – це земний шлях князя Ярополка, якого згодом було канонізовано в лику святих праведників. «Коронація» – Спас на престолі коронує вінцями мучеників (а не князівськими коронами, як вважалося раніше) предстоячих з обох боків князя Ярополка-Петра та його дружину Кунігунду-Ірину, за спинами

¹⁶ Жишкович В. (2014). Кодекс Гертруди – яскравий взірєць культурно-мистецького синтезу середньовіччя. *Народознавчі зошити: серія мистецтвознавча*. № 6 (120). С. 1194.

¹⁷ Себта Т. (2020). На добру пам'ять про пані Лідію Крюкову-Качуровську (8.03.1935, Київ – 15.10.2020, Мюнхен). *Ucraina Magna*. Vol. III. С. 232.

яких їхні патрони – апостол Петро та св. Ірина, імператриця візантійська. «Апостол Петро і княжа родина» – княгиня Гертруда, припадаючи до ніг апостола Петра, що тримає ключі, бажає дарувати Царство Небесне її сину Ярополку, який стоїть перед апостолом з простягнутими до нього руками, а за спиною Ярополка за нього просить св. Олена (а не Кунігунда-Ірина, як вважалося раніше), одягнута у візантійські імператорські одежі, патронеса княгині Гертруди, ім'ям якої вона була хрещена на Русі. П'ята мініатюра «Богоматір Печерська на престолі» була замовлена Гертрудою пізніше¹⁸.

Згадані статті свідчать, що Лідія Качуровська-Крюкова була здібною, допитливою, критично мислячою дослідницею з ґрунтовними знаннями предмету, про який писала. Шкода, що наукова робота не стала її основною справою, адже дослідницькі здібності і знання для цього вона мала. Однак, крім основної перекладацької роботи, наукових досліджень, на які не так вже й багато залишалося часу, на ній ще лежали обов'язки матері і дружини. В її оселі панували затишок і порядок. Маючи неабиякі художні здібності, вона блискуче застосувала їх в оформленні свого помешкання, власноруч перетворивши звичайне скло міжкімнатних дверей на високохудожні вітражі. При вході на кухню вас зустрічали на тлі буйної зелені дві качечки, а вхід до кімнати чоловіка оберігав давньоруський витязь у шоломі, кольчугі та з мечем. Придивившись, ви розуміли, що це був зображений сам господар оселі в образі князя Святослава Хороброго.

Невтомною помічницею була пані Лідія своєму безмежно талановитому і працювотому чоловіку – поету Ігорю Качуровському. Вона була першою слухачкою його нових творів, порадицею і критикинею водночас. Допомогала робити підрядкові переклади поезій з латинської, англійської, італійської, старонімецької, середньовісньонімецької, німецької, французької мов, які він перевіряв українською мовою, працюючи над збірником світової поезії «Круг понадземний»¹⁹. А коли він пішов у засвіти, берегла пам'ять про нього, дбаючи про перевидання його творів. За її опіки побачило світ нове двомовне видання «Пан Коцький», віршований переспів Ігорем Качуровським української народної казки з перекладом на німецьку мову Вільгельма Штайнбюхлера та ілюстраціями Бориса Крюкова²⁰. Переклала пані Лідія на німецьку мову й роман-дилогію «Шлях невідомого» і «Дім над кручею», яка вийшла у видавництві «Fischer» 2018 р.²¹

Останньою роботою Лідії Качуровської-Крюкової був переклад на іспанську мову статті авторки цих рядків «100 років визнання Республікою Аргентина Української Народної

¹⁸ Там само. С. 234.

¹⁹ Качуровський І. (2007). Круг понадземний: світова поезія від VI по XX століття. Переклади. Київ: Києво-Могилянська академія, 528 с.

²⁰ Качуровський І. (2016). Пан Коцький. За мотивами української народної казки. Київ: Альтерпрес, 48 с.

²¹ Kaczurowskyj I. Der Weg eines Unbekannten: Geschichte eines ukrainischen Deserteurs. Frankfurt am Main: Edition Fischer, 2018. 210 S.

Республіки»²² та переклад документів про цю подію з іспанської та французької мов на українську, які побачили світ в українському виданні²³. Велика подяка їй за цю безкорисливу працю і світла пам'ять!

ДОДАТОК.

Науковий і основний перекладацький доробок Лідії Качуровської-Крюкової (Lidia Kaczurowskyj-Kriukow)

Укладач: Лідія Качуровська-Крюкова

Редагування та уточнення: Тетяна Себта

ВЛАСНІ ПРАЦІ

Статті

- Ukrainische Buchmalereien im Psalter Egberts von Trier. Der Codex Gertrudianus und seine Zeit // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e. V. München: «CICERO», 1988. S. 181–197.
- Егбертів Кодекс X–XI століть та його українське оздоблення // Пам'ятки України. 1991. № 4. С. 4–13.
- Про сатану і деяких грішників на мозаїці Страшного Суду в Торчелльо (критична розвідка) // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 2010. № 25: Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі: матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19–20 червня 2009 р.). С. 307–317.
- Шляхетство Ольги з роду Гурських гербу “Стернберг” // Скарбниця української культури. Зб. наук. праць. Чернігів, 2009. Вип. 11. С. 75–89.
- Das Wappen Sternberg in der Ukraine // «Femina-α». Антологія авангарда, психоаналіза, психотерапії, психології / авт.-сост. Е. Смольницькая. Симферополь, 2013. № 12²⁴.

Рецензії

- V. Karmazyn-Kakovsky: Mystectvo Lemkivs'koji Cerkvy. De arte sacra ecclesiarum Lemcoviensium. Rom, 1975 // Mitteilungen. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e. V. München: «Logos», 1978. Nr. 15. S. 231.
- Sergio Amato. Tugan Baranovskij: Appunti per una ricerca // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e. V. München: «CICERO», 1983. S. 358–362.
- Luba und Ireneus Zuk in München (Eindrücke vom Klavierabend am 28. Juni 1984) // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e. V. München: «CICERO», 1984. S. 348–353.
- Tausend Jahre Kirche in Rußland. Katalog zur Ausstellung // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e. V. München: Mühlthaler's Buch- und Kunstdruckerei, 1989. S. 310–313.
- 1000 Jahre der russischen Kunst – zur Erinnerung an die Taufe der Rus' im Jahr 988 // Studien zu Nationalitätenfragen. Ausgabe des Instituts zur Erforschung der Nationalen Probleme. München: Mühlthaler's Buch- und Kunstdruckerei, 1989. Nr. 5. S. 142–144.

Інше:

²² Sebta, T. 100 años del reconocimiento de la República Popular de Ucrania por la República Argentina. Buletín Digital de la Academia Nacional de la Historia de la República Argentina. No. 34. P. 84–98. URL: <https://repositorio.anh.org.ar/handle/anh/702>

²³ Себта Т. Документи про визнання у 1921 р. Республікою Аргентина Української Народної Республіки. *Ucraina Magna*. 2020. Vol. III. С. 107–136.

²⁴ Публікація подається без уточнення за даними Л. Качуровської-Крюкової.

- Дуєт на одному фортепіяні. Визвольний шлях. 1984. Кн. 9 (438). С. 1147–1150.
- In memoriam Bohdan Fedenko // Jahrbuch der Ukrainekunde. 1989. S. 294–296.
- Біографії митців (нім., укр., англ.) в: Ukrainische Künstler stellen aus. Malerei, Skulpturen, dekorative Kunst. Unter der Schirmherrschaft des Bayerischen Staatsminister Dr. Gebhard Glück. Im Foyer des Bayerischen Staatsministeriums für Arbeit und Sozialordnung. München, 03.–26. August 1989. München: Ukrainische Freie Universität, 1989. 28 S. (UFU-Reihe: Varia, Nr. 36).

ОСНОВНІ ПЕРЕКЛАДИ

Книжкові видання

- *Hordynsky, Sviatoslav*. Die ukrainische Ikone vom 12. bis zum 18. Jahrhundert. München–Graz: UFU ; Akademischer Druck- und Verlagsanstalt Graz, 1981. 204 S. [переклад з української].
- *Brajčevskij, Mychajlo*. Anschluß oder Wiedervereinigung (Kritische Anmerkungen zu einer Konzeption) / deutsche Fassung der englischen Ausgabe von 1974. München: «CICERO», 1982. 132 S. (UFU-Reihe: Monographien, Bd. 33) [переклад разом з Романом Шупером з англійської та староукраїнської].
- *Hordynsky, Sviatoslav*. Das Ihorlied. Heldenepos der Kyiver Literatur des 12. Jh. München: «CICERO», 1985. 94 S. (UFU-Reihe: Monographien, Bd. 39) [переклад з української].
- *Antonowycz, Myroslaw*. Ukrainische geistliche Musik: Ein Beitrag zur Kirchenmusik Osteuropas. München: Gebr. Parkus KG, 1990. 374 S. (UFU-Reihe: Monographien, Bd. 49) [редагування та частковий переклад з української].
- *Kaczurowskyj, Igor*. Der Weg eines Unbekannten: Geschichte eines ukrainischen Deserteurs. Frankfurt am Main: Edition Fischer, 2018. 210 S. [переклад з української].

Брошури, статті

- *Kosyk, Wolodymyr*. Entwicklungsphasen des Konzentrationslagersystems in der UdSSR. München: «CICERO», 1981. 31 S. (UFU-Reihe: Varia, Nr. 19) [переклад з української].
- *Гільтманн Андреас*. Релігійне мистецтво родини Пулюїв в УВУ. Мюнхен, 1981. 34 с. (UFU-Reihe: Varia, Nr. 21). [переклад з німецької].
- Ukrainische Kunsthistoriker über Jurij Narbut und seine Schule. München, 1983. 45 S. (UFU-Reihe: Varia, Nr. 25) [переклад з української].
- Янів Володимир: Українське мистецтво на культурно-історичному тлі України у зв'язку з її геополітичним розташуванням. Відкриття збірної мандрівної виставки у Ювілей 60-ліття УВУ. Вступне слово Володимира Янева. Мюнхен: Mühlthaler's Buch- und Kunstdruckerei, 1987. 47 S. (UFU-Reihe: Varia, Nr. 34) [переклад з німецької].
- Sebta, T. 100 años del reconocimiento de la República Popular de Ucrania por la República Argentina. Buletín Digital de la Academia Nacional de la Historia de la República Argentina. No. 34. P. 84–98 [переклад з української].

СИЛА НАДІЇ ТА МРІЇ: УКРАЇНСЬКЕ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В ПОВОЄННОМУ АУГСБУРГІ

Тетяна Винарчук
кандидат історичних наук, доцент
vynarchuk.t@gmail.com

Анотація

Мюнхен справедливо здобув славу одного з головних інтелектуальних осередків української еміграції, з яким пов'язана ціла плеяда видатних українських науковців і митців. Утім, у тіні свого великого сусіда залишилося інше баварське місто – Аугсбург, що теж дало прихисток тисячам українців, які з різних причин опинилися в Німеччині після краху нацистського режиму. Попри побутові труднощі, матеріальну скруту й невизначеність майбутнього, українська громада в повоєнному Аугсбурзі зуміла створити активне культурне середовище: тут було засновано Українську Вільну Академію Наук, театр, спортивні осередки та інші ініціативи, які гуртували інтелектуальні й творчі сили незламного українства.

Ключові слова. Українська еміграція, Соммеказерне, табір переміщених осіб, Українська вільна академія, Мистецький рух України.

THE POWER OF HOPE AND DREAMS: UKRAINIAN INTELLECTUAL RENAISSANCE IN POSTWAR AUGSBURG

Tetiana Vynarchuk
PhD in History

Abstract

Munich has rightly gained the fame of one of the main intellectual centres of Ukrainian emigration, with which a whole galaxy of prominent Ukrainian scholars and artists is associated. However, another Bavarian city, Augsburg, remained in the shadow of its large neighbour, which also provided shelter to thousands of Ukrainians who, for various reasons, found themselves in Germany after the collapse of the Nazi regime. Despite domestic difficulties, material hardship, and uncertainty about the future, the Ukrainian community in postwar Augsburg managed to create an active cultural environment: the Ukrainian Free Academy of Sciences, a theatre, sports centres, and other initiatives that united the intellectual and creative forces of the indomitable Ukrainian people were founded here.

Keywords. Ukrainian emigration, Sometkazerne, displaced persons camp, Ukrainian Free Academy of Sciences, Artistic Ukrainian Movement.

У сучасному динамічному світі мобільність набула позитивного значення й розглядається як один із ключових чинників успіху. Сучасна людина готова змінювати місце проживання не лише в межах власної країни, а й усього європейського простору – задля кар'єрного зростання, професійної реалізації, комфорту родини чи пошуку нових вражень. Людей спонукає прагнення до кращого, відчуття нових можливостей і віра в перспективи. Та навіть на початку ХХІ століття багато хто змушений залишати рідні домівки через війну, тікаючи в невідомість і невизначеність. Значну частину сучасної української діаспори, на жаль, сформували саме ті, хто шукав порятунку – як сьогодні, так і в минулому столітті, втікаючи від радянського тоталітарного режиму.

Після краху нацистського режиму Баварія, що опинилася під контролем США, стала одним із головних центрів української еміграції. Хоча чимало українських біженців після Другої світової війни невдовзі вирушили далі – передусім до США та Канади, – баварський осередок українського повоєнного еміграційного руху був і залишається унікальним явищем в історії не лише української, а й світової діаспори.

Попри складні політичні та соціально-економічні умови повоєнної Німеччини, цей період, хоч і тривав недовго, мав виняткове значення для збереження інтелектуального й творчого потенціалу українства. У той час, коли сталінський режим у Радянській Україні унеможлилював будь-яку вільну наукову чи культурну діяльність, саме тут, у Баварії, українські біженці за лічені роки згуртувалися, проявили неабияку силу самоорганізації й розгорнули активне професійне, освітнє, наукове та творче життя.

Дослідження повоєнної української еміграції в Німеччині започаткував Володимир Маруняк – науковець, без цитування якого майже неможливо знайти жодної праці, присвяченої тематиці перебування українців у повоєнній Європі¹. Цей дослідник також представляє українську науку у діаспори Німеччини. Вивчення історії української еміграції на теренах повоєнної Німеччини активно продовжили дослідники незалежної України. Список науковців, які звертаються до цієї теми, постійно зростає і охоплює різноманітні аспекти життя українських емігрантів 1940–1950-х років у Європі. Наприклад, Галина Клинова-Дацюк вивчає заснування Української вільної академії наук та її діяльність у баварській період². Олена Подобєд аналізує широкий спектр питань культури, дозвілля, спорту тощо³. Важливим напрямом є також дослідження радянської репатріації українців, що опинилися після Другої

¹ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні : монографія*. Мюнхен : Акад. Вид-во д-ра Петра Белея, 1985. Т. 1 : Роки 1945-1951, 405 с.

² Клинова-Дацюк, Г. (2019). Українська вільна академія наук у Німеччині: виникнення та розвиток установи в 1945-1952 рр. *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*, 52. С. 55–61. URL: <https://doi.org/10.26661/swfh-2019-52-037> (дата звернення: 27.01.2024).; Клинова-Дацюк, Г. (2015). Історичні дослідження в українській вільній академії наук у Німеччині Ді-Пі періоду (1945-1952 рр.). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Історичні науки"*, 23. С. 97–100.

³ Подобєд, О. (2018). *Українська планета ДіПі: культура та повсякдення*. Житомир : Вид. О.Євенок, 396 с.

світової війни у Німеччині та інших європейських державах. Цій проблемі присвячені публікації Олександра Потильчака, Андрія Андрєєва, Дмитра Кравченка⁴. Усі ці дослідження, як представників української діаспори, так і науковців з України, разом створюють багатогранну картину української еміграції в Західній Німеччині. Вони окреслюють причини та етапи її формування, висвітлюють політичні, соціальні й професійні характеристики, мережу емігрантських осередків, напрями діяльності та основні здобутки.

Попереду ще чимало праці для дослідників. На нашу думку, одним із найбільш актуальних і перспективних напрямів вивчення української еміграції баварського періоду є звернення до локального та персонального виміру. Такий підхід здатен наповнити події минулого конкретикою, реалістичністю й живим людським змістом.

Усвідомлення того, що багато років тому саме тут, у цьому місті, українські емігранти шукали порятунку від більшовицького режиму, додає історії глибини та близькості. Тут, попри життєві негаразди й невизначене майбутнє, українські поети, письменники, художники, науковці не лише виживали – вони творили. Вони об'єднувалися, продовжували працю, видавали газети й книжки, організовували концерти, театральні вистави, спортивні змагання, навчали дітей. Вони не здавалися. Вони жили. Вони вірили. Вони любили – життя й Україну.

У якості прикладу актуальності та попиту на локальні та персональні дослідження наведемо один із проєктів DIWA 4.0 (*Das inklusive Wir in Augsburg*), що має назву «*Meine Stadt – Meine Geschichte*»⁵. Метою проєкту є презентація історії еміграції різних національностей, у тому числі української. В ході проєкту заплановано оприлюднення текстів та відеоконтенту, що висвітлюють життя та діяльність української еміграції періоду після Другої світової війни. Відповідальна за українську та російську складову проєкту пані Марія Ісінська звернулася з пропозицією співпраці в рамках проєкту «*Meine Stadt – Meine Geschichte*» до істориків та мистецтвознавців із України та Росії, які співпрацюють із *Kunstsammlungen & Museen Augsburg*. Авторка цієї публікації була присутня на робочій нараді, під час якої формувалася перелік тем, що мали би репрезентувати спадщину української еміграції в Аугсбурзі. Саме тоді особливо гостро відчувалася потреба в комплексному дослідженні, яке б систематизувало інформацію про українську присутність у місті. Однією з потенційних тем для сюжету була історія молодшої сестри Лесі Українки, яка, за деякими згадками, після Другої світової війни деякий час проживала в таборі для переміщених осіб в Аугсбурзі. Проте одразу виникли

⁴ Потильчак, О., Андрєєв, А., Кравченко, Д. (2021). "Батьківщина" кличе!": діяльність радянських органів репатріації серед переміщених осіб з України в Західній Європі (1947-1953). *Світ Кліо*, 1 (2). С. 21–35.; Кравченко, Д. (2021). Основні напрями роботи української радянської репатріаційної місії в таборах для переміщених осіб на території іноземних держав. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Історичні науки*, 32(71), № 4. С. 42–46. URL: <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2021/4.7> (дата звернення: 16.05.2025).

⁵ DIWA 4.0 – Meine Stadt – Meine Geschichte. *Tür an Tür*. URL: <https://tuerantuer.de/integrationsprojekte/projekte/diwa-4-0-das-inklusive-wir-in-augsburg/diwa-msmg/> (date of access: 17.05.2025).

сумніви щодо достовірності цієї інформації: на момент наради жоден із присутніх не мав уявлення, які джерела могли б підтвердити цей факт чи які дослідження присвячені цьому аспекту її біографії.

Безумовно, постать Ольги Косач-Кривинюк заслуговує на окрему увагу як приклад інтелектуальної спадщини української еміграції та як частина збереження пам'яті про її життєвий шлях. Знайти необхідну інформацію вдалося пізніше в процесі опрацювання матеріалів для інших узгоджених тем для презентації історії української еміграції в Аугсбурзі. Детальну інформацію щодо життя Ольги Косач-Кривинюк у Німеччині із посиланнями на джерела, наприклад, надають публікації Тамари Скрипки⁶ та Олени Подобєд⁷.

Молодша сестра Лесі Українки, вже важко хвора, останні дні життя провела в аугсбурзькому таборі для переміщених осіб *Somme-Kaserne*. Ольгу Косач-Кривинюк було поховано у 1945 році в Аугсбурзі. У 1947 році у цьому місті останні місяці свого життя провів український поет Юрій Клен. Його поховали на тому ж цвинтарі, що і Ольгу Косач-Кривинюк. Нагробок для поховання поета зробив український художник Яків Гніздовський, який у той час також перебував у Німеччині. На жаль, могили цих видатних українських діячів кілька років тому було зруйновано⁸.

Із містом Аугсбург пов'язана активна літературна діяльність багатьох українських поетів і письменників, які після Другої світової війни опинилися в Західній Німеччині. Не всі з них мешкали в таборі *Somme-Kaserne*, натомість чимало українців самостійно орендували житло в місті. Українські поети, прозаїки, художники, актори, режисери, музиканти та науковці були розсіяні по всій Західній Німеччині, в різних таборах і містах Баварії. Та попри це, вони підтримували тісні творчі контакти й діяли спільно. Саме Аугсбург нерідко ставав місцем таких зустрічей.

Водночас не завжди легко відстежити, де саме перебувала та чи інша особа: багатьом доводилося неодноразово змінювати місце проживання. Наприклад, Улас Самчук у своїх спогадах згадує щонайменше чотири табори в різних містах Німеччини, де він мешкав разом із дружиною до еміграції до Канади⁹.

На шпальтах таборової газети «Наше життя», що виходила в таборі *Somme-Kaserne*, яскраво відображене активне літературне життя не лише в самому таборі та місті Аугсбурзі, а й у численних українських осередках по всій Баварії. З публікацій проглядаються захоплення

⁶ Скрипка, Т. Останній рік у житті Ольги Косач-Кривинюк. *Персональний сайт Тамари Скрипки*. URL: <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/LastYearOlgaKosach.html> (дата звернення: 16.05.2025).

⁷ Подобєд О. Дві сестри Лесі та племінники. Косачі у 1940-х роках опинилися в Західній Німеччині й отримали статус переміщених осіб. *Україна молода*. 2021. 3 берез. С. 10.

⁸ В Німеччині зруйнували могилу Юрія Клена. *Читомо – портал про культуру читання і мистецтво книговидання*. URL: <https://chytomo.com/v-nimechchyni-zrujnuvaly-mohylu-iuriiia-klena/> (дата звернення: 18.04.2025).

⁹ Самчук, У. (1979). *Планета Ді-Пі*. Вінніпег : Вид-во т-ва "Волинь", 355 с.

літературною працею, самовідданість її учасників, глибокий патріотизм і віра в майбутнє. У текстах відчувається емоційність, живе обговорення, гострі дискусії – усе те, без чого неможливі ані мистецтво, ані наука.

Відоме літературне об'єднання МУР (Мистецький український рух), що засноване у місті Фюрт 1945 року, провело кілька конференцій та з'їздів зокрема і в Аугсбурзі¹⁰. За повідомленням газети «Наше життя» 28 січня 1946 року в Аугсбурзі розпочалася триденна конференція МУРу. У її межах члени об'єднання виголосили низку доповідей, відбулися два літературні вечори, які супроводжувалися жвавими дискусіями¹¹.

За місяць до конференції МУРу в Аугсбурзі, 25 грудня 1945 року у Мюнхені на літературному вечорі з нагоди Всестудентського установчого з'їзду українські поети з Німеччини та Австрії читали свої твори. Серед них поети з Аугсбургу Юрій Балко, Юрій Буряківець, Микола Скеля представили публіці свої твори.

Софія Парфанович, лікарка, українська письменниця й активна громадська діячка, у у своїх спогадах про життя в еміграції в повоєнний період яскраво описала атмосферу, творчий настрій і бурхливі емоції одного з літературних вечорів у таборі *Somme-Kaserne* в місті Аугсбург. На тому літературному вечорі, що так запам'ятався С. Парфанович, протягом усього зібрання гаряче обговорювали вірш одного з присутніх поетів. Автор декламував власний твір, у якому змалював річку Донець із вербами та окунями. Дискусія точилася не стільки навколо художньої майстерності вірша, скільки навколо достовірності опису самої річки: «Та що ви думали б: цілий вечір зійшов нам на обговорення, чи ростуть над Дінцем верби і чи є в ньому окуні. На біду оці письменники чи журналісти всі були завзятими рибалками та ще зі східних областей нашої України. Вони присягали, що ні верб на Дінцем, ні окунів в ньому немає»¹².

Літературні дискусії розгорталися не лише в межах мистецьких заходів різного рівня, а й на сторінках періодичних видань у форматі літературних дебатів, критичних оглядів, карикатур і гумористичних публікацій. Зокрема, група поетів реалізувала критику в досить креативній формі через сатиру та пародії у збірці «Буря у МУРі» (1947). Об'єктами цієї сатиричної рефлексії стали, зокрема, деякі мешканці Аугсбурга. Так, Ганна Черінь у своїй сатиричній поезії іронізувала над тоді ще молодим поетом Яром Славутичем за те, що він присвятив один із найкращих, на її думку, сонетів зі збірки «Гомін віків» Іванові Манилі, який займався поширенням цієї книги:

Історія однієї присвяти

Утоптав я стежечку

¹⁰ Луцій, С. І. МУР. *Енциклопедія Сучасної України*, Том 22. URL: <https://esu.com.ua/article-70014> (дата звернення: 10.03.2025).

¹¹ З'їзд МУРу. (1948). *Нове життя*, №8. С. 4.

¹² Парфанович, С. (1963). *На схрещених дорогах*. Чікаго. С. 377.

Через Яр, через Яр
Носив його книжечки
На базар, на базар
Ну, і наносив йому п'ятаків, п'ятаків,
А він мені віршика
Присвятив, присвятив¹³

Дискусії, що часом виходили за межі суто літературної тематики, свідчать про наявність свободи думки, відкритість до висловлювання, а також про активні творчі пошуки та динамічний розвиток інтелектуального середовища. Обговорення, обмін думками й аргументами, навіть якщо вони набували надмірно емоційного характеру, все ж є значно продуктивнішими за тихі, непримітні вечори із декламацією творів, які викликають або суцільне захоплення, або одностайне несприйняття. Подібна одностайність є тривожним сигналом, що може свідчити про схильність до авторитаризму і є характерною радше для тоталітарного суспільства. Українська еміграція, яка шукала захисту від тоталітарного сталінського режиму, не прагнула бути подібною до ворога, тому теми обговорювалися різні. У тому числі гендерної нерівності. Наприклад, Софія Парфанович висловила протест до президії з'їзду МУРу в Аугсбурзі – проти «неузгляднення участі жінок в літературі»¹⁴.

Емоції вирували не лише під час літературних вечорів. Уболівальники нерідко настільки захоплюються спортивними змаганнями та переживають за улюблених спортсменів, що втрачають самоконтроль і дають волю почуттям. Подібні емоційні спалахи час від часу супроводжували спортивні події, організовані спортивними об'єднаннями української еміграції. На шпальтах газети «Наше життя» було засуджено інцидент, що стався під час футбольного матчу в Бамберзі 18 серпня 1946 року між командами УСТ «Дніпро» (Бамберг) та УСР «Чорногора» (Аугсбург). Напруження між уболівальниками сягнуло критичної межі, словесна лайка майже переросла у фізичне протистояння. Подібну поведінку прихильників команди з Бамберга в публікації охарактеризовано як некультурну та не спортивну¹⁵.

Українські емігранти, а точніше біженці, після Другої світової війни на теренах Баварії розгорнули активну діяльність, яка мала важливе значення у подальшому облаштуванні, продовженні інтелектуальної та творчої діяльності після масового переміщення українських емігрантів до США та Канади. Попри загальну нестабільність, побутові труднощі та соціально-економічні виклики повоєнної Європи, українські біженці згуртовувалися,

¹³ Черинь, Г. (1947). *Історія однієї присвяти. Буря у Мурі*. Вид-во «Прометей». С.72.

¹⁴ Парфанович, С. (1963). *На схрещених дорогах*. Чикаго. С. 376.

¹⁵ Маси в спорт. (1946). *Наше життя*, №60.

налагоджували контакти, створювали наукові, освітні та культурно-мистецькі інституції, які або продовжили діяльність вже на іншому континенті, або в Європі. Цей період став важливим етапом підготовки до нового життя, формування спільного бачення майбутнього та усвідомлення реального становища емігрантів. Зрештою, українська інтелектуальна еміграція, яка втекла від загрози фізичного та духовного знищення в умовах тоталітарного радянського режиму, дала вагомі плоди, як у збереженні національної ідентичності, так і в розвитку української культури за межами батьківщини.

В містах Баварії, в осередках української еміграції закладалися, наукові та освітні інституції, деякі з яких продовжують діяльність до тепер. Об'єднанням зусиль українських вчених, що перебували в еміграції у Західній Німеччині, вдалося закласти Українську вільну академію наук у листопаді 1945 в Аугсбурзі¹⁶. Першим Президентом УВАН став історик Дмитро Дорошенко, який у той час мешкав у приватному помешканні у Хаунштетені, який нині є частиною міста Аугсбург. Окрім, Д. Дорошенка у повоєнному Аугсбурзі мешкали та продовжували творчу діяльність Петро Курінний, Володимир Міяковський, Олекса Повстенко та багато інших видатних інтелектуалів. УВАН об'єднала не лише науковців Аугсбургу, до її складу увійшли українські дослідники з усіх осередків української еміграції повоєнної Німеччини, її засідання та конференції відбувалися як в Аугсбурзі, так і інших містах. У вересні 1946 р. УВАН повідомила про початок діяльності біологічної наукової групи, що розміщувалася у Мюнхені. Таким чином, біологічна УВАН стала 9 науковою групою, що об'єднала українських вчених усіх напрямів біології¹⁷.

При УВАН діяв Український музей-архів, який збирав видання української еміграції, документи та фото, мистецькі твори. На 1 липня 1946 року колекція музею нараховувала 4418 одиниць зберігання. Окрім колекціонування з метою збереження української спадщини та історико-культурних цінностей, музей влаштовував виставки мистецтва української еміграції¹⁸.

Наукове життя в Аугсбурзі не обмежувалося лише засіданнями й конференціями УВАН. У місті регулярно відбувалися наукові лекції, які читали як місцеві дослідники, так і запрошені науковці з інших осередків еміграції. 23 березня 1946 року Аугсбург відвідав професор Марбурзького університету Дмитро Чижевський та виступив із рефератом «Творчий шлях Гоголя»¹⁹. Українці Аугсбургу мали можливість слухати наукові лекції не лише з літератури та історії, користувалися попитом доповіді також з інших наукових галузей. У повідомленні про

¹⁶ Клинова-Дацюк, Г. (2019). Українська вільна академія наук у Німеччині: виникнення та розвиток установи в 1945-1952 рр. *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*, 52. С. 55–61. URL: <https://doi.org/10.26661/swfh-2019-52-037> (дата звернення: 27.01.2024).

¹⁷ Українська вільна академія наук. Група біологів у Мюнхені. (1946). *Наше життя*, № 61.

¹⁸ Виставка української графіки. (1946). *Наше життя*, № 62.

¹⁹ Проф. Дм. Чижевський в Аугсбурзі. (1947). *Наше життя*, № 12.

доповідь інженера П. Шинкаря «Бази хемічної промисловості на Україні», що відбулася 12 січня 1946 року, автор відзначив жваве обговорення та багато питань до доповідача²⁰.

Спорт, театр, наука, мистецтво, політика – за цими цікавими та важливими напрямками українські емігранти не забули про ключове значення у пошуку життєвого шляху освіти, як шкільної, так і професійної. Навчальні заклади різного освітнього рівня швидко розпочали навчання по усіх українських таборах переміщених осіб на теренах Німеччини. Одним із таких освітніх осередків стала школа в таборі Somme-Kaserne, яку організувала та очолювала Наталія Рудницька-Чапленко. Таборова вчителька померла молодою, у віці 44 років вже на теренах США. Її колега І. Король згадував, що школа Somme-Kaserne повстала завдяки наполегливості та відданості Н. Рудницької-Чапленко, а також вважалася однією із найкращих таборових шкіл. Молода вчителька з перших днів появи табору проявила ініціативу у заснуванні навчання дітей. І. Король згадує її ставлення до шкільної справи: «Треба нам визбирати не гаючись розрізнену по бараках і площах табору дітвору різну віком, пришпилити її до навчання і запрягти до науки. Роки війни і довга мандрівка знівечили наших дітей. Мусимо їх рятувати!»²¹. Окрім школи, що давала початкову освіту, в таборі Somme-Kaserne діяла гімназія.

З метою підтримки дорослих у працевлаштуванні у Німеччині у таборі Somme-Kaserne діяли кравецькі курси та школа хатнього господарства²². Електротехнічний відділ технічної школи в Аугсбурзі ставив за мету підготовувати техніків-електриків, не лише для роботи на підприємствах, а також і дати їм у перспективі можливість подальшого навчання у вищих школах відповідного напрямку²³.

Окрім загальної шкільної та професійної освіти, українські емігранти в Аугсбурзі мали змогу здобувати знання й на університетському рівні. Урочисте відкриття університетських наукових курсів відбулося в Somme-Kaserne 4 лютого 1946 року із вітальними словами директора курсів П. Курінного, офіцера суспільної опіки УНРРА пані Карпентер, професора Білецького²⁴.

В Аугсбурзі також відкривали філії та курси українські вищі навчальні заклади із інших міст. У січні 1946 році Somme-Kaserne розпочали діяльність тримісячні курси тваринництва та молочарства від Українського технічно-господарського університету²⁵. У цей же період в

²⁰ У громаді науковців. (1946). *Наше життя*, №4.

²¹ Король, І. (1954). Нікому не потрібні (Спогад із недавнього минулого). *Сторінки непрочитаної повісті й інше пам'яті Наталії з Рудницьких Чапленко*. Вінніпег, Нью-Йорк. С.9.

²² *Наше життя*. 1946. №43.

²³ Електротехнічний відділ технічної школи в Аугсбурзі. (1946). *Наше життя*, №50.

²⁴ Український університет в Аугсбурзі. (1946). *Наше життя*, №9.

²⁵ Сільськогосподарська освіта. (1946). *Наше життя*, №7.

Somme-Kaserne відкрився філософічний факультет Українського Вільного Університету²⁶. На цьому факультеті у якості вільного слухача навчався Яр Славутич.

Щомісяця життя українських біженців в Аугсбурзі було насичене науковими та літературно-мистецькими подіями, розширювалася освітня мережа. У цьому місті видавалися українські газети, книги, діяла бібліотека та видавництво та навіть запрошував на українські страви ресторан «Говерла». За цими вражаючими результатами та продуктивною діяльністю, які не можливо висвітлити однією публікацією, стоять зусилля тисяч українців, які шукали прихисток в Аугсбурзі після Другої світової війни. Життя великих та маленьких українців у повоєнному Аугсбурзі гідно поваги та уваги, як сучасних українців, так і німців.

Життя українських біженців у повоєнному Аугсбурзі було надзвичайно насиченим і багатовимірним. Щомісяця в місті відбувалися численні наукові, освітні, літературні та мистецькі події, які свідчать про високий рівень самоорганізації української еміграції. Створення навчальних закладів, університетських курсів, культурних осередків, видавництв, бібліотек, періодичних видань і навіть українського ресторану – усе це відбувалося на тлі складної соціально-економічної ситуації у післявоєнній Німеччині. Ці досягнення стали можливими завдяки самовідданій праці тисяч українців, які, опинившись у вимушеній еміграції, не лише зберегли національну ідентичність, а й створили потужне інтелектуальне, культурне та громадське середовище. Аугсбург став важливим центром українського життя у діаспорі, а досвід його мешканців заслуговує на глибоку увагу як з боку сучасних українців, так і з боку німецької громадськості. Дослідження повсякденного, наукового та культурного життя української еміграції в Аугсбурзі є важливою складовою історичної пам'яті та водночас джерелом натхнення для сучасного українського суспільства, яке знову переживає вимушене переселення внаслідок війни.

²⁶ Український Університет. (1946). *Наше життя*, №5.

Секція II

ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПЕДАГОГІЧНА, ДОСЛІДНИЦЬКА ТА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА ДМИТРА ДОРОШЕНКА В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Дмитро Бурім

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Учений секретар Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України (Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2148-2881>
E-Mail: dmytro_burim@ukr.net*

Анотація

У статті на основі опрацювання широкого спектру джерел розкрито педагогічну, дослідницьку та науково-організаційну діяльність професора Дмитра Дорошенка в Українському вільному університеті у Відні, Празі та Мюнхені

Ключові слова: українська еміграція, Український вільний університет, Відень, Прага, Мюнхен, професор Дмитро Дорошенко, дослідницька, педагогічна, науково-організаційна діяльність

PEDAGOGICAL, RESEARCH AND ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF PROFESSOR DMYTRO DOROSHENKO AT THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY

Dmytro Burim

*PhD in History, Senior Research Fellow
Scientific Secretary of the Institute
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Abstract

The article, based on the study of a wide range of sources, reveals the pedagogical, research and scientific and organizational activities of Professor Dmytro Doroshenko at the Ukrainian Free University in Vienna, Prague and Munich.

Keywords: Ukrainian emigration, Ukrainian Free University, Vienna, Prague, Munich, Professor Dmytro Doroshenko, research, pedagogical, scientific and organizational activities

Визначивши ще на початку громадського життя за свій обов'язок служіння інтересам українського народу, Дмитро Дорошенко й на еміграції продовжував працювати заради цього в галузі науково-організаційній, педагогічній й дослідницькій. З його ім'ям тісно пов'язано заснування і діяльність Українського вільного університету (у Відні, Празі, Мюнхені), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі, Українського історично-філологічного товариства у Празі, Українського наукового інституту в Берліні, Українського наукового інституту у Варшаві, Української вільної академії наук та інших українських вищих учбових закладів й науково-дослідних установ за кордоном, де він виявив себе не тільки як прекрасний педагог, серйозний історик-дослідник, але й як талановитий організатор українського наукового й культурно-освітнього життя в еміграції.

Одним з перших українських учбових закладів, що почав свою діяльність в умовах еміграції, був Український вільний університет, урочисте відкриття якого відбулося 17 січня 1921 р. у Відні.

Ще наприкінці 1920 року керівництво майбутнього університету направило листи-запрошення до українських вчених, що перебували в еміграції, з пропозицією викладати в новоутворюваному учбовому закладі. У грудні 1920 р. Д. Дорошенко одержав листа від заступника ректора Українського вільного університету Олександра Колесси. Професор Д. Дорошенко погодився з пропозицією¹. Конкретизуючи свої наміри щодо лекційного курсу, вчений, між іншим, зазначав: «... це не мав би бути зовсім сухий виказ виданнів і дат, іменнів, я мав на увазі паралельно вияснити розвиток національної самосвідомості, що справді йшла на Україні в парі із пізнанням свого минулого і піддержання ним історичних традицій. Та з другого боку не мусила б це бути балачка без основи на точних назвах, датах, цитатах, документальних характеристиках. Назву курсу я гадав би дати "З нової української історіографії" або "Курс української історіографії" з 2 пол[овини] XVIII в. почавши»².

В першому семестрі – лютий – травень 1921 року – він викладає українську історіографію на філософському факультеті³. У Відні Український вільний університет діяв лише семестр. Після чого його було переведено до Праги, де на той час склалися сприятливіші умови⁴. До Праги переїжджає й Д.І. Дорошенко.

З цього часу його життя і діяльність були пов'язані з Українським вільним університетом та іншими українськими культурно-освітніми і науково-дослідницькими установами Праги. Празький період життя Д.І. Дорошенка тривав майже 25 років – з 1921 року по 1945 рік з

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 17–18.

² ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 28–28 зв.

³ Український Вільний Університет у Празі в роках 1921–1926. (1927). Прага. С. 66.

⁴ Детально див.: Віднянський, С.В. (1993). Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 3. Київ. С. 36–56.

деякими перервами. Так, у 1926–1931 роках вчений працював в Українському науковому інституті в Берліні, а у 1936–1939 роках в Українському науковому інституті у Варшаві. Однак і в ці роки він не поривав зв'язків з українськими вищими учбовими закладами та науково-дослідницькими установами у Празі⁵.

Головним у багатогранній діяльності викладачів Українського вільного університету була їх науково-педагогічна робота у самому університеті. Вона включала читання лекцій, проведення семінарів, практичних занять, колоквіумів та іспитів, рецензування наукових праць тощо⁶.

В Українському вільному університеті професор Д.І. Дорошенко працював на кафедрі історії України, яку очолював на протязі тривалого періоду, прочитавши повні курси з історії України та української історіографії. На основі цих курсів були підготовлені й видані наукові підручники для вищої школи: «Огляд української історіографії»; «Нарис історії України» (у 2-х тт.)⁷, вагу і значення яких для української історичної науки важко переоцінити. Вони на довгі роки стали навчальними посібниками для української студіюючої молоді в українських вищих учбових закладах за кордоном.

Підготовка до лекцій забирала багато часу. Старі напрацювання, архів та бібліотека залишилися в Києві. Лекційний курс треба було складати наново, що в умовах еміграційного життя, при відсутності необхідної літератури й джерел, зробити було надзвичайно важко⁸. Проте, виклади професора Д.І. Дорошенка – лекції та семінари – були одні із найцікавіших і найпопулярніших. Вони притягали до себе не тільки найбільшу аудиторію студентства, але й приватних слухачів. За оцінкою професора Л. Білецького, їх характеризували «широкий погляд на історичний розвиток українського народу, уміння майстерно й яскраво провести аналіз історичного процесу, фактів, подій, ідей українського народного життя в державницькім аспекті, широке знання історичних джерел і наукових студій різних авторів, багатої історичної літератури від найдавніших часів української науки, критичне зіставлення різних поглядів на українську державність і роллю в ній українського народу та чужинецьких діячів, прекрасна українська мова, широкі картини історичних блискучих і трагічних подій»⁹.

⁵ Дослідники біографії Д.І. Дорошенка виділяють "перший" (1921–1926 рр.), "другий" (1931/32–1935 рр.) і "третій" (1939/40–1945 рр.) "празькі періоди" життя і діяльності вченого. (Див.: С. Ульяновська, В. Ульяновський Автори "Української культури". *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича* / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; Додатки С.В. Ульяновської, В.І. Ульяновського. Київ: Либідь, 1993. С. 527–553).

⁶ Наріжний, С. (1942). *Українська еміграція. Культурна праця між двома світовими війнами*. Ч.1. Прага. С. 127–128.

⁷ Дорошенко, Д.І. (1923). *Огляд української історіографії*. Прага, 224 с.; *Нарис історії України. Т. 1 (До половини XVII століття)*. (1932). Варшава: Праці Українського наукового інституту, т. IX, 229 с.; *Нарис історії України. Т. 2 (від половини XVII століття)*. (1933). Варшава: Праці Українського наукового інституту, т. XV, 368 с.

⁸ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису. Ф. 170. Од. зб. 310. Арк. 2, 4: Од. зб. 314. – Арк. 13.

⁹ Білецький, Л. (1949). *Дмитро Дорошенко*. Вінніпег. С. 17–18.

Усе це захоплювало слухачів і викликало велике зацікавлення до студій з історії України. Саме цим пояснюється і той факт, що професор Д.І. Дорошенко мав багато учнів, які згодом стали визначними українськими вченими-істориками.

Лекційний курс української історіографії професора Д. Дорошенка, за оцінкою його учня Бориса Крупицького значно відрізнявся від його ж «Огляду української історіографії», що вийшов друком у 1923 році. На відміну від «Огляду», який був «до неможливості сконденсований» і являв собою «майже конспект, в якому були дані лише основні лінії українського історичного процесу на тлі коротких характеристик істориків і історичних інституцій»¹⁰, лекції вченого були зовсім іншого характеру – «курс читався з подробицями, яких не можна було знайти у відомих уже історіографічних працях... Талановитість викладу виявляла себе саме в тім, що такий ніби сухий предмет, як історіографія, який в значній мірі був і джерелознавством історії України, в Дорошковім викладі ставав живим, набирал фарб, говорив до нас незабутнім голосом старовини»¹¹.

Високу оцінку науково-педагогічної та викладацької діяльності професора Д.І. Дорошенка ми знаходимо не лише у його колишніх слухачів¹² і колег-професорів¹³, а й у чужоземних вчених та представників громадськості¹⁴.

Професори й доценти Українського вільного університету здійснювали керівництво самостійною науковою і дослідницькою працею студентів (в системі семінарів, практичних занять, колоквіумів та дипломних праць) й докторантів. За роки викладацької діяльності професора Д. Дорошенка в Українському університеті його школу пройшли сотні студентів, він виховав чимало науковців. С. Наріжний, Б. Крупицький, М. Аркас, М. Андрусак саме професору Д. Дорошкові багато в чому завдячують формуванню себе як вчених-істориків.

Цінний матеріал до характеристики Д.І. Дорошенка як наукового керівника подають його численні рецензії на дипломні та дисертаційні праці¹⁵. Позитивні оцінки, – з одного боку, та

¹⁰ Крупицький, Б. Д.І. Дорошенко. (Спомини учня). (1952). *Науковий збірник УВАН*. Нью-Йорк. С. 11.

¹¹ Крупицький, Б. Д.І. Дорошенко. (Спомини учня). (1952). *Науковий збірник УВАН*. Нью-Йорк. С. 12.

¹² Аркас, М. (1953). Світлій пам'яті незабутнього наставника мого і учителя Дмитра Івановича Дорошенка. *Український літопис*, ч.1. Аугсбург. С. 97–104; Крупицький, Б. (1953). Д.І. Дорошенко (Спомини учня). *Науковий збірник УВАН*, ч.1. Нью-Йорк. С. 9–22.

¹³ Полонська-Василенко Н. (1953). Дмитро Іванович Дорошенко і його громадсько-політична діяльність. *Український літопис*, ч.1. Аугсбург. С. 40. Її ж: Дмитро Іванович Дорошенко – історик-державник. (1953). *Український літопис*, ч.1. Аугсбург. С. 116; Білецький, Л. (1949). *Дмитро Дорошенко*. Вінніпег. С. 17–18.

¹⁴ Vasmer, M. Dmytro Doroschenko zum Gedächtnis. *Український літопис*, ч.1. Аугсбург. С. 27–35; Koch, H. Dmytro Doroschenko unter den Nicht-Slawen. *Український літопис*, ч.1. Аугсбург. С. 109–113.

¹⁵ У ЦДАВО України зберігаються рецензії професора Д.І. Дорошенка на наукові праці студентів та докторантів Українського вільного університету: Є. Кравчук "Соцініанський рух в Україні" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 406. Арк. 93; А. Котюк "Доля міщанського стану в Галичині й на Волині під польським пануванням (половина 14 – кінець 18 століття)" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 208; Ю. Федорів "Церковні відносини на Холмщині й Підляшші від початків 17 століття до 1905 року" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 183; Марина Антонович "Початки козаччини" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 226; І. Воліховський "Холмщина під Росією у 19 столітті" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 412. Арк. 173; М. Аркас "Поширення грецької античної культури в межах Північної Чорноморщини" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 359. Арк. 102; А. Равич "Переяславський договір України з Московією"

критичні зауваження, – з іншого, що містяться в рецензіях, дають можливість частково відтворити вимоги, які він висував до наукових досліджень з історії України та української історіографії, а також систему принципів, що були покладені ним самим в розробку проблем, та якими користувався вчений під час написання своїх власних наукових праць. Їх можна схематично сформулювати так: актуальність теми дослідження; чіткість її формулювання; струнка структура наукової праці; використання важніших джерел і літератури предмету та їх критичний аналіз; комплексний підхід; обґрунтованість висновків, їх самостійність; уникнення однобічних оцінок; літературний виклад і добра мова дослідження; ясне вживання термінології.

Рецензії не тільки розкривають певні сторони науково-педагогічної діяльності Д.І. Дорошенка, а й містять дуже цінний матеріал до характеристики його як вченого, бо в них рецензент виявляє і особистий науковий рівень, демонструє ступінь володіння матеріалом, глибину знайомства з джерелами та літературою, висловлює свої власні погляди на вирішення тих чи інших спірних питань української історії. На підставі аналізу цих рецензій можна судити й про його власні методи дослідження.

Д.І. Дорошенко добре розумів важливість підготовки молодих українських наукових сил, які б перейняли й зберегли багаті традиції української історичної науки та могли в майбутньому забезпечити її належний розвиток. Саме тому він надавав виключного значення роботі по їх вихованню. Вчений не тільки передавав студентам і докторантам свої знання, свій багатющий досвід науково-дослідницької праці, а й постійно опікувався їх долею перед факультетом, університетським керівництвом, перед видавництвами тощо – він, не буде перебільшенням сказати, буквально вводив своїх учнів у науковий світ, наукове життя. Один з його учнів видатний історик України Борис Крупницький так згадував про свої стосунки з вчителем: «Ми співпрацювали в конкретній діловій атмосфері. Так само ділово,... прокладав Дмитро Іванович шлях для свого учня і в науку. Прокладав цей шлях, ставлячись з повагою до особистості учня, даючи йому вільну руку в наукових справах та зовсім не вимагаючи, щоб учень поділяв наукові думки свого ментора... з Дмитром Івановичем було так легко і приємно працювати»¹⁶.

1654 року й освітлення цього акту з погляду істориків та правників" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 6–8; Г. Мельник "Безкоролів'я 1632 року в Польсько-Литовській державі" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 58–59; М. Самойлович "Посполиті на Лівобережжі в 17–18 вв." – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 73; А. Яковенко "Економічне та соціальне життя в останній Запорожській Січі" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 87; Михайло Антонович "Токвіль як історик" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 96 зв.; О. Пронська "Генеральна Рада старшин на Гетьманщині та аналогічні їй установи в Старій Русі" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 129; С. Бичковський "Реформація в Польсько-Литовській державі" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 136; П. Кашинський "Еміграція українських селян з Австро-Угорщини до Росії в роках 1892–1893" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 145–146; Марко Антонович "Філіпійські історії Трога Гостіна і Скитія" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 183 зв.; Ф. Слюсаренко "Студії античності на Україні" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 382. Арк. 149–150; Марко Антонович "Князь М.Репнін – генерал-губернатор Саксонії" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 389. Арк. 213; С. Наріжний "Прийняття московських посланців в Українській Державі у 17 столітті" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 380. Арк. 101–102; І. Борковський "Шнурова кераміка" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 380. Арк. 122; П. Феденко "Політичні плани Я.А. Коменського і Україна" – Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 380. Арк. 269 та ін.

¹⁶ Крупницький, Б. (1952). Д.І. Дорошенко. (Спомини учня). *Науковий збірник УВАН*. Нью-Йорк. С. 17

Український вільний університет визначав для молодих талановитих науковців професорську стипендію, яка забезпечувала матеріальні потреби професорських стипендіатів та давала можливість вченому займатись виключно науковою справою (позбавляючи його необхідності шукати додатковий заробіток). Д. Дорошенко неодноразово звертався до деканату філософського факультету й ректорату університету з проханнями про надання професорської стипендії молодим перспективним науковцям. Причому вирішальними для нього були високий фаховий рівень, «великі знання в обсягу української історії,... і історіографії» та «глибока відданість українській науці»¹⁷. Особисті стосунки або політичні переконання не грали при цьому визначальної ролі.

Так, 15 червня 1927 року професор Д. Дорошенко писав в листі до декана філософського факультету УВУ в Празі: «Знаючи д-ра Миколу Аркаса, мого постійного слухача на протязі п'яти років, за дуже совісного і пильного робітника, здібного до самостійної наукової праці, що він довів, між ін., своєю дуже гарною працею про грецькі осади на півдні України, дозволяю собі рекомендувати п. Аркаса в професорські стипендіати. Я певний, що... з нього вийде корисна для української науки сила»¹⁸.

5 листопада 1928 року Д. Дорошенко знову звертається листовно до керівництва філософського факультету з проханням надати професорську стипендію доктору М. Аркасу, мотивуючи своє прохання успішністю студій доктора М. Аркаса, засвідчених його дисертацією на тему: «Поширення грецької античної культури в межах Північної Причорноморщини», які, на жаль, були перервані через тяжкі матеріальні обставини д-ра Аркаса, що примусили його шукати заробітку. Зокрема він писав: «Я гаряче клопочуся за д-ра Аркаса, бо вважаю його за людину щиро віддану науковим інтересам і до того цілком здатну до самостійної наукової праці, як про це я мав нагоду переконатися з його дисертації й інших його праць під моїм проводом»¹⁹.

Клопотання досягли своєї мети. Справа була вирішена позитивно і М. Аркасу надали професорську стипендію, а у 1929 році її було продовжили – знову ж таки завдяки заходам Дмитра Івановича²⁰.

Д. Дорошенко користувався заслуженою повагою серед колег філософського факультету й Університету в цілому. Його дуже високо цінували не тільки як вченого-історика, але і як здібного організатора наукової та виховної праці. Факультет неодноразово довіряв йому виконувати

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 389. Арк. 223 (з листа професора Д. Дорошенка від 17 січня 1937 р. до колегії професорів філософського факультету УВУ в справі іменування доцента-суплента доктора С. Наріжного надзвичайним професором історії України).

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 389. Арк. 394.

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 369. Арк. 592.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 374. Арк. 199.

обов'язки декана: у 1922–1923 роках²¹ [7]33, у 1933–1936 роках²², у 1941–1944 роках²³. У 1944–1945 рр. Д.І. Дорошенко був проректором УВУ²⁴; на виборах ректора Університету 1941 року його кандидатуру на цю посаду було висунуто від філософічного факультету²⁵.

Д.І. Дорошенко ніколи своїх політичних симпатій чи антипатій не переносив на поле відносин академічних (також і відносин особистих). Його академічна діяльність була далека від «усякої політичної закраски», «він однаково рівно ставився і до колег і до студентів, до якої б політичної групи вони не належали»²⁶.

Найбільш ясно і рельєфно свої погляди стосовно цих питань професор Д. Дорошенко сформулював у відповіді (лист від 19 січня 1931 року, з Праги) на лист С. Шелухина, в якому останній звинувачував Дмитра Івановича й філософський факультет у проведенні в рамках Українського вільного університету «партійної політики». В листі-відповіді він, між іншим, писав: «...от уже більш десяти років я на еміграції, і весь час я дуже строго і суворо розмежовував у своїй діяльності те, що називається політикою, і те, що зветься справою академічною. Я вихожу, з одного боку, з погляду чисто принципового, а з другого боку – з практичного: коли б ми у нашому університеті, де зібралися люди різних політичних поглядів, почали вносити політику до наших справ академічних, то вже давно розвалили б університет! Тому то, я з свого боку, стараюсь ніякій "політиці" в рамках академічних не піддаватись, і для мене політична приналежність моїх колег не грає ніякої ролі. В справах академічних я співпрацюю зближаюсь з людьми, які, на мою думку, приносять користь університету й українській науці, а в приватних відносинах для зближення грають для мене роль різні особисті моменти, як і у кожної людини, а не політика»²⁷.

Маючи на увазі перш за все інтереси наукові, Д.І. Дорошенко завжди намагався залучити до співпраці в Українському університеті найкращі науково-педагогічні сили, незважаючи на політичні переконання та особисті симпатії чи антипатії. Дружина Д.І. Дорошенка в своїх «Уривках споминів» подає такі цікаві факти. До Українського вільного університету в Празі подали свої заяви Олександр Гнатович Лотоцький і Олександр Якович Шульгин, щоб їх допустили до викладів, як професорів університету. Але більшість професорів університету, що вже викладали там, не хотіли допустити цих осіб, як петлюрівців. Реферував у справі О.Г. Лотоцького і О.Я. Шульгина Дмитро Іванович. Коли більшістю вони були відкинуті, тоді Д. І. Дорошенко заявив, що якщо О. Г. Лотоцький і О. Я. Шульгин не будуть допущені, він

²¹ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 1, 3.

²² ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 66; Спр. 382.

²³ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 206, 207, 225, 251, 282, 284.

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 2. Спр. 289, 293.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 188, 188 а, 198, 199, 200, 201, 202.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 238. Арк. 100 зв. (3 листа Д. Дорошенка до С. Шелухина від 19 січня 1931 р.).

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 238. Арк. 100.

вийде з Університету, і причому свій вихід оголосить в пресі. Обидва професори були відразу зараховані до Українського університету²⁸.

20 квітня 1944 року декан філософського факультету Українського вільного університету професор Д. Дорошенко звертається до ректора професора доктора О. Колесси з пропозицією запросити для викладів у наступному літньому семестрі 1944 року професорів О. Оглоблина, Н. Полонську-Василенко, П. Коваліва²⁹. Дмитро Іванович клопотався з приводу цього питання й перед Особоуповноваженим для завідування слов'янськими культурними установами в Празі професором доктором І. Басром, щоб останній дозволив українським професорам викладати на філософському факультеті УВУ³⁰. Він мотивував свою пропозицію тим, що «покликання проф. Н. Полонської-Василенко для викладу курсу "Запоріжжя в XVIII столітті", а проф. О. Оглоблина для викладу курсу "З історії економічного життя України XVIII – першої половини XIX століття" значно оживило б характер викладів з української історії, маючи на увазі, що фактично ці виклади ведуться лише проф. Д. Дорошенком і доц. П. Феденком і то виключно з обсягу історії політичної. З другого боку, виклади проф. П. Ковалева, як уроженця Східної України і знавця її діалектів, служили б дуже гарним доповненням до викладів інших професорів, виключно уроженців Західної України»³¹.

Завдяки старанням Д.І. Дорошенка справа була вирішена позитивно. 23 лютого 1945 року відбулися вступні виклади цих професорів, а 26 лютого вони були прийняті до складу Ради професорів філософського факультету³².

Професор Д.І. Дорошенко репрезентував Український вільний університет на міжнародних та українських наукових з'їздах і конференціях. Він брав активну участь у 1-му Українському науковому з'їзді (м. Прага, жовтень 1926 року)³³, 2-му Українському науковому з'їзді (м. Прага, березень 1932 року)³⁴, у Конгресі федерації істориків Східної Європи

²⁸ Дорошенко, Н. (1953). Уривки споминів. *Український літопис*, ч.1. Аугсбург. С. 145.

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 417. Арк. 416. Професор доктор О. Оглоблин – колишній професор Київського державного університету по кафедрі української історії і співробітник Української Академії Наук. Професор О. Оглоблин, за пропозицією Д. Дорошенка, мав би викладати курс: "З історії економічного життя України першої XVIII половини XIX століття"; професор Н. Полонська-Василенко – колишній професор Київського державного університету по кафедрі української історії. Директор Київського центрального архіву давніх актів (1941–1943 рр) і співробітниця Української Академії Наук. Професор Полонська-Василенко мала б викладати курс: "Запоріжжя в XVIII столітті"; професор П. Ковалів – професор Київського державного університету по кафедрі російської мови і Педагогічного інституту по кафедрі української мови. Мав би викладати курс: "Звукові закони української мови".

³⁰ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 417. Арк. 525.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 417. Арк. 525.

³² ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 420. Арк. 194; див. також: Наталія Полонська-Василенко. (1965). Сторінки спогадів. Український вільний університет. *Український історик*, чч. 3–4. С. 39–47.

³³ 1-ий Український науковий з'їзд у Празі. Прага, 1928. Доповідь Д.І. Дорошенка: "Розвиток української науки за останні 50 років".

³⁴ 2-ий Український науковий з'їзд у Празі. Прага, 1934. Д.І. Дорошенком були прочитані доповіді: "Організація української наукової праці в еміграції та її висліді за останнє десятиліття", "Праця української еміграції в галузі української історичної науки", "Історична праця Д.І. Багалія", "Нові студії над Українською Козацькою Державою 17–18 вв."

(м. Варшава, серпень 1933 року)³⁵, у VII-му Міжнародному з'їзді істориків (м. Варшава, серпень 1933 року)³⁶, 2-му Міжнародному з'їзді славістів (м. Варшава, вересень 1934 року)³⁷.

В зв'язку з від'їздом до Німеччини восени 1926 року професор Д.І. Дорошенко припиняє викладацьку діяльність в педагогічному інституті, хоча й надалі зберігає наукові та особисті зв'язки з цією установою та її керівництвом – його запрошують на іспити, він рецензує дипломні та докторські праці, керує науково-дослідницькою працею своїх колишніх слухачів³⁸; у виданнях інституту було надруковано цілий ряд розвідок вченого³⁹.

У 1924–1926 роках паралельно з науковою та педагогічною діяльністю в Українському вільному університеті Д. Дорошенко працював на історико-літературному факультеті Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, де викладав історію України, слов'янознавство, історію західноєвропейських літератур⁴⁰. У 1925–1926 рр. він керував кафедрою історії України цього інституту та був членом його Ради професорів⁴¹. Протягом 1924–1926 рр. професор Д. Дорошенко викладав і в Українській господарській академії в Подєбрадах. Працював вчений і в Чеському університеті (Прага). 1926 року керівництво Карлового університету звернулося до нього з пропозицією викладати історію України та очолити кафедру історії України в їхньому Університеті⁴².

Поряд з педагогічною роботою в українських вищих учбових закладах професор Д. Дорошенко проводив інтенсивну і плідну науково-дослідницьку діяльність. 30 травня 1923 року було засновано Українське історично-філологічне товариство. Фундаторами його були професори УВУ П. Андрієвський, Д. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, О. Колесса, та В. Щербаківський. Товариство об'єднало українських вчених, які працювали в галузі українознавчих дисциплін, головним чином, історії, філології та філософії. Товариство поставило

³⁵ Міжнародний з'їзд істориків у Варшаві. (1933, 26 серпня). *Діло*.

³⁶ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 378. Арк. 331; див. також: Doroschenko, D. (1933). Die osteuropäische Geschichte auf dem VII. Internationalen Historikerkongress in Warschau. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*. Band III. Heft 1. S. 77–88.

³⁷ ЦДАВО України. Ф. 3859. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 69.

³⁸ ЦДАВО України. Ф. 3876. Оп. 1. Спр. 47 (Листи Д.І. Дорошенка до Л.Т. Білецького).

³⁹ Дорошенко Д.І. (1930). Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський (сторінки українського життя першої чвертини XIX століття). *Праці Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова*. Прага. С. 90–108; Його ж. (1933). Діяльність Франтішка Палацького і українська справа. *Науковий збірник Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова*. Т. 2. Прага. С. 1–10; Його ж. (1933). Драгоманов і українська історіографія. *Праці Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. Драгоманівський збірник*. Прага. С. 113–123.

⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 3972. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 35; Спр. 19. Арк. 2; Спр. 42. Арк. 2, 7; Спр. 252. Арк. 2; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису. Ф. 170. Од. зб. 310. Арк. 2.

⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 3972. Оп. 1. Спр. 169. Арк. 22; Спр. 19. Арк. 13–14.

⁴² Вячеслав Липинський. (1973). *Архів. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського*. Філадельфія. С. 212.

собі виключно наукові завдання: читання наукових доповідей, обмін думками і поглядами з приводу прочитаного, доведення й оборона наукових позицій і широка наукова дискусія⁴³.

Діяльність Товариства виявилась переважно в проведенні загальних зборів, на яких учасники зачитували свої доповіді, які по заслуханню піддавалися обговоренню. Це були переважно розділи або автореферати більших розвідок, монографій, над якими працювали доповідачі. Як один з ініціаторів й співзасновників Українського історично-філологічного товариства в Празі, Д.І. Дорошенко з самого початку його існування – з 1923 року до завершення діяльності у 1945 році – брав активну участь у справах товариства. За весь період діяльності Українського історично-філологічного товариства у Празі ним було прочитано кілька десятків наукових доповідей і рефератів, переважно на теми з історії України та української історіографії: «Пам'яті О. І. Левицького та І. М. Каманіна», «Життя та діяльність М. Ф. Сумцова», «Перше століття відродження української літератури: бібліографічний огляд літературної продукції українською мовою в межах Росії (1798–1897)», «Микола Костомаров як історик України», «Громадська діяльність О. О. Русова», «Дмитро Бантиш-Каменський як історик України», «Франтішек Палацький як історик і славянин», «Україна й українська історія в світлі західноєвропейської науки та письменства з пол. XVI до кінця XVIII ст.», «Україна й українська історія в світлі західноєвропейської науки та письменства в першій половині XIX ст.», «Історичні праці Володимира Антоновича», «Праця Шерера «*Les Annales de la Petite Russie*», «До історії німецького права в старій Україні», «Пам'яті Олександра Петрова», «Із науково-видавничої діяльності В. Рубана», «Стаття з *Narodnich Listů* в українському перекладі М. Костомарова», «М. П. Левицький», «Пам'яті В. Горленка – українського літературного критика, етнографа та історика мистецтва», «В. Б. Антонович як історик української землі», «Місце В. Б. Антоновича в загальному розвитку української історичної науки й українського самопізнання», «Турецька політика гетьмана Петра Дорошенка», «VII-й міжнародний конгрес істориків у Варшаві», «Український рух на початку 1890 років в освітленні австрійського консула в Києві», «Володимир Антонович, панславізм і австрійська політика», «Громадська діяльність О. Г. Лотоцького», «Спогади про наукову й науково-організаційну співпрацю з М. С. Грушевським», «Життя й громадська діяльність В. О. Біднова», «Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України», «Наукова діяльність професора Ярослава Бідла», «Пам'яті М. Щербаківського», «Українські постаті в німецькій літературі XVIII ст.», «Маловідомі записки про українсько-польську війну 1671 року (Дневник Ульриха Вердума)», «Протестантизм в українських землях в XVI і XVII

⁴³ Наріжний, С. (1928). П'ять літ діяльності Українського Історично-Філологічного Товариства у Празі. *Тризуб*, Ч.50. (Париж). С. 19–26; Наріжний, С. (1940). *15 років діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923–1938)*. Прага, 16 с.

століттях», «З німецько-українських взаємин кінця 17 століття на культурно-релігійному ґрунті», «Про автора «Історії Русів» та ін.⁴⁴

Ряд наукових праць професора Д. Дорошенка було надруковано у виданнях товариства⁴⁵. Виконував він і адміністративні обов'язки: у 1930-х – 1940-х роках працював на посаді заступника голови Українського історично-філологічного товариства.

Науково-дослідницька діяльність професора Д.І. Дорошенка в цей період відбувалась у багатьох галузях історичної науки. Він досліджував історію України⁴⁶, українську історіографію⁴⁷, історію Східної Європи і слов'янських народів⁴⁸, історію українських

⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 4372. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 1, 4, 7, 22, 23; див. також: Річні справоздання Українського історично-філологічного товариства в Празі; Наріжний, С. (1940). *15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923–1938)*. Прага. С. 11.

⁴⁵ Дорошенко, Д.І. (1926). Академік Микола Сумцов. *Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. Рік перший (1923–1924)*. Т.1. Прага. С. 6–13; Дорошенко, Д. І. (1936). *Пам'яті професора Василя Біднова*. Прага, 32 с.; Дорошенко, Д. І. (1939). Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України. *Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі*. Т.2. Прага. С. 30–41; Дорошенко, Д. І. (1942). Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665–1666). *Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі*. Прага. С. 120–144.

⁴⁶ Дорошенко, Д.І. (1932). *Нарис історії України. Т. 1 (До половини XVII століття)*. Варшава: Праці Українського наукового інституту, т. IX, 229 с.; *Нарис історії України. Т. 2 (від половини XVII століття)*. Варшава: Праці Українського наукового інституту, 1933. Т. XV. 368 с.; Дорошенко, Д. І. (1941). *Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665–1666)*. Прага, 27 с.; Дорошенко, Д. І. (1942). *Польсько-українська війна 1671 р. (до історії гетьманування Петра Дорошенка)*. Прага, 42 с.; Doroschenko, D. (1932). Hetman Mazepa. Sein Leben und Wirken. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*. Band VII. Heft 1. S. 51–73; Doroschenko D. Hetman Peter Doroschenko a jeho Turecka politika // *Časopis Narodního Musea*. 1933. Sv. I–II. S. 1–55; Doroschenko, D. (1935). Bohdan Chmelnyckij. *Tvůrcové dějin*. Praha. Třetí díl. S. 351–357; Doroschenko, D. (1935). Ivan Mazepa. *Tvůrcové dějin*. Praha. Třetí díl. S. 413–418; Doroschenko, D. (1935). Peter Mohyla, metropolitan Kyjevský. *Tvůrcové dějin*. Praha. Třetí díl. S. 278–283.

⁴⁷ Дорошенко, Д.І. (1924). *Микола Іванович Костомаров. Його громадська й літературно-наукова діяльність*. Лейпціг, 92 с.; Дорошенко, Д. І. (1923). *Огляд української історіографії*. Прага, 220 с.; Дорошенко, Д. І. (1923). *Пантелеймон Куліш*. Лейпціг, 207 с.; Дорошенко, Д. І. (1925). Показчик літератури українською мовою в Росії за 1798–1897 рр. *Науковий Ювілейний Збірник Українського Університету в Празі*. Ч.1. Прага. С. 142–238; Дорошенко, Д. І. (1933). М. Драгоманов і українська історіографія. *Праці Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова*. Прага. С. 113–123; Дорошенко, Д. І. (1934). Розвиток науки українознавства в XIX і на початку XX століття та її досягнення. *Українська культура. Збірник лекцій за ред. Д.В. Антоновича*. Подєбради. С. 7–16; Дорошенко, Д. І. (1942). *Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність*. Прага, 163 с. та ін.

⁴⁸ Дорошенко, Д.І. (1919). *Білоруси та їх національне відродження*. Кам'янець-Подільський; Дорошенко, Д. І. (1922). *Слов'янський світ в його минулому й сучасному*. Т.1. Берлін, 240 с.; Т. 2. 259 с.; Т. 3. 264 с.; Дорошенко, Д. І. (1924). В гостях у найменшого слов'янського народу. *Літературно-науковий вісник (Львів)*. Кн. 3–4. С. 274–280; Дорошенко, Д. І. (1933). Діяльність Франтішка Палацького і українська справа. *Науковий збірник Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова*. Т.2. Прага. С. 1–10; Doroschenko, D. (1925). Belorusove, jejich hnuti a pisemnictvi. *Slovansky Prehled 1914–1924. Sbornik V*. Praha. S. 295–301, 379–380; Doroschenko, D. (1934). Was ist osteuropäische Geschichte? *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*. Band IX. Heft 1. S. 21–67.

визвольних змагань⁴⁹, історію церкви⁵⁰ тощо. Щоправда, вона носила специфічний характер. На це вказував і сам історик. Так, в листі до професора Л. Білецького від 6 квітня 1927 року він, між іншим, зазначав: «... для мене як для історика, трагізм полягає в тому, що я не маю бази архівних матеріалів, одже не можу дати нічого нового, оригінального. Мені залишається лиш праця в обсягу історіографії або ж популяризація, головню на чужих мовах»⁵¹.

«Празький період» життя Д.І. Дорошенка перервався весною 1945 року⁵². Рятуючись від наступу Червоної армії, навесні 1945 року професор Д.І. Дорошенко переїжджає до Німеччини⁵³. Дмитро Дорошенко був змушений залишити Прагу – місто, з яким були пов'язані майже 25 років життя і діяльності вченого, місто, в якому, за словами Н. Полонської-Василенко, «він з своєю дружиною створили український оазис», покинути там архів, бібліотеку, рукописи, в тому числі майже цілком закінчену монографію про гетьмана Петра Дорошенка. Разом з іншими українськими вченими Праги він виїжджає на захід до Німеччини, де опиняється в таборі для «переміщених осіб». Починається таборове життя. В перші місяці по переїзді до Німеччини Д. Дорошенко перебував у надзвичайно пригніченому стані. «Основним настроєм його, – як зазначав Борис Крупницький, який мешкав в той час з ним в одному таборі, – був тихий смуток». Причиною цього, на думку Б. Крупницького, було те, що Дмитро Іванович «мусив залишити в Празі весь свій науковий «запас», а без нього вчений почував себе як без рук»⁵⁴. Справа була ще дещо в іншому: не збулися надії українських

⁴⁹ Дорошенко, Д.І. (1927). *Як було проголошено гетьманство у Києві 29 квітня 1918 року*. Вінніпег; Дорошенко, Д. І. *Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року*. Ужгород, 1930; *Історія України 1917–1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради*. Ужгород, 1932; Дорошенко, Д. І. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році. *Хліборобська Україна* (Відень). 1920–1921. Збірник 1, 2, 3. С. 49–64; Дорошенко, Д. І. Замітки до історії 1918 року на Україні. *Хліборобська Україна* (Відень). 1921. Кн. 5, 6. С. 75–104; Дорошенко, Д. І. (1922). *Война и революция на Украине. Историк и Современник*. Кн. 1. С. 207–245; Кн. 2. С. 180–205; Кн. 3. С. 178–209; Кн. 4. С. 178–209; Кн. 5. С. 73–125; Дорошенко Д. І. (1941). 29 квітня 1918 року – 29 квітня 1941 року. *Українська дійсність* (Берлін). Ч. 8 та ін.

⁵⁰ Дорошенко, Д.І. (1940). *Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу*. Берлін, 69 с.; Dorošenko, D. (1936). *Miejsce dziejów Kościoła w Historii Powszechnej*. Warszawa; Doroschenko, D. (1933). *Die Ukrainische Autokephale Kirche. Orient und Occident*. Heft 14. S. 18–28; Doroshenko, D. (1934). *The Uniat Church in Galicia. The Slavonic and east European Review*. Vol. XII. Nr. 36. P. 622–627 та ін.

⁵¹ ЦДАВО України. Ф. 3876. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 88.

⁵² Детально див.: Бурім, Д. В. (1997). Педагогічна та науково-дослідницька діяльність Д. І. Дорошенка в українських вищих учбових закладах та наукових установах Праги. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Дослідження молодих учених. Серія «Історія, економіка, філософія»*. Збірник наукових праць кафедри історії України. Вип. 1. Ч. 1. Київ. С. 121–145.

⁵³ Про післявоєнний період життя і діяльності Дмитра Дорошенка див.: Бурім, Д. В. (2017). Дружина історика. Листи Миколи Миколайовича Аркаса-Молодшого до Наталії Михайлівни Дорошенко. *Ucraina Magna. Vol. II: Українська жінка у інонаціональному середовищі: побутовий та громадянський прояви*. Редколегія: В. Піскун (голова) та ін. Київ, 2017. С. 358–391; Бурім, Д., Гирич, І. (2021). Листи Дмитра Дорошенка до Володимира Дорошенка післявоєнного часу з Архіву УВАН у США. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. 274 (CCCLXXIV): Праці Історично-філософської секції*. Львів. С. 652–670; Бурім, Д. (2021). Наукова діяльність Д. Дорошенка в УВАН у США та інших еміграційних інституціях. *Академічна традиція українського зарубіжжя: історія і сучасність. Liber amicorum на пошану президента УВАН у США проф. Альберта Кіпи*. Відп. ред.: І. Гирич і Л. Рудницький. Нью-Йорк; Київ: УВАН у США; ВД «Простір». С. 85–136.

⁵⁴ Крупницький, Б. (1952). Д.І. Дорошенко (Спомини учня). *Науковий збірник УВАН*. Ч. 1. Нью-Йорк. С. 21.

емігрантів, які вони покладали на новий розподіл світу після другої світової війни, в результаті якого на карті Європи мала б з'явитися незалежна Україна, що врешті-решт уможливило б їх повернення на Батьківщину. Більш того, українці, що залишили рідний край у 1917–1921 рр., змушені були покинути збудовані ними протягом 20-х – першої половини 40-х років українські громадські, наукові та культурні осередки – Берлін, Варшаву, Відень, Прагу – і вимандрувати на захід на дальшу еміграцію, позбавлені можливості у найближчому майбутньому повернутись на Україну.

В таборах для «переміщених осіб» («displaced persons»), розпорошених по всій Західній Німеччині, опинилися сотні науковців, професорів вищих учбових закладів, викладачів, багато студуючої молоді. Нагальною потребою за цих обставин було зберегти інтелектуальний потенціал та організувати його для майбутньої праці. «Українські науковці, перебуваючи у жахливих умовах таборового життя, – кілька років по тому, згадуючи ті часи, писав Дмитро Дорошенко, – рішили, що вони не повинні марнувати часу, а мають і надалі, поки можуть, працювати над розвитком національної культури»⁵⁵. Розуміючи, що на них лежить обов'язок зберегти українську культуру, щоб передати її наступним поколінням, українські вчені, що перебували на еміграції, розпочинають заходи по відновленню та організації українського наукового й культурно-освітнього життя.

Починається копітка праця по розбудові українських науково-дослідних установ та учбових закладів⁵⁶. І не випадково, що в цих складних умовах післявоєнного життя на посаду голови Відділу освіти й культури Центрального представництва української еміграції в Німеччині – цього координаційного центру, який керував і спрямовував українську культурну працю на всій території Західної Німеччини, – було обрано саме Дмитра Івановича Дорошенка.

Д.І. Дорошенко взяв активну участь в організації українського наукового й освітнього життя. У лютому 1946 р. з ініціативи професорів «Празького УВУ» в Мюнхені відновлено діяльність Українського вільного університету. А професор Дмитро Дорошенко поновлює науково-педагогічну діяльність: в 1946–1947 роках він викладає на філософському факультеті університету історію України й українську історіографію. В 1949 р. його обирають «почесним доктором» УВУ⁵⁷. Впродовж 1946–1947 років професор Д.І. Дорошенко читав також лекції з історії України та історії церкви у Богословсько-Педагогічній Академії УАПЦ в Мюнхені.

⁵⁵ Дорошенко, Д.І. (1949). *Розвиток української науки під прапором Шевченка*. Вінніпег. С. 8.

⁵⁶ Про організацію українського наукового й освітнього життя після другої світової війни детально див.: Lubomyr R., Wynar (1989). *Ukrainian Scholarship in Exile: The D. P. Period, 1945-1952*. Kent State University. Center for the Study of Ethnic Pulications; Lubomyr R., Wynar. (1992). *Ukrainian Scholarship in Postwar Germany. The Refugee Experience, Ukrainian Displaced Persons after World War II*. Edited by Wsevolod Isajiw and others. Canadian Institut of Ukrainian Studies Press. University of Alberta. P. 311–337; Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945–1951*. Мюнхен, 429 с.

⁵⁷ Полонська-Василенко, Н. (1965). Сторінки спогадів: Український Вільний Університет. *Український історик*, № 3–4 (7–8). С. 46. Див. також: Наталія Полонська-Василенко. (2011). *Спогади*. К.: Вид. дім «Києво-

Умови для проведення науково-педагогічної діяльності були надто складні. Під час підготовки до лекцій та семінарів в університеті й академії Дмитро Іванович стикався з великими труднощами. Не було необхідної літератури, – і йому доводилося «читати з пам'яті»⁵⁸. Незважаючи на це, виклади професора Д. Дорошенка зберігали надзвичайно високу якість. Слухачів, як і раніше, вражали феноменальна пам'ять лектора, його глибокі, досконалі знання та ерудиція, його вміння барвисто, цікаво і в той же час так зрозуміло і просто подавати матеріал, багатство цитат й неперевершене володіння мовою – все це робило лекції Дмитра Івановича глибоко захоплюючими⁵⁹.

У повоєнний період дослідницька діяльність Д. Дорошенка в сфері його наукових інтересів – історія України, історія Східної Європи, українська історіографія – була досить обмеженою. Змушений залишити у Празі весь свій «науковий запас», вчений, перебуваючи в Німеччині, не мав великого поля для діяльності: всі бібліотеки й архіви, вартісні для східноєвропейської історії, перебували в сфері впливів Радянського Союзу. Навіть відомі, легко доступні книжки стали рідкістю⁶⁰. І все ж таки у повоєнні роки з-під пера історика вийшло кілька десятків одиниць наукової продукції – монографії, статті, рецензії, науково-популярні праці, навчальні посібники, курси лекцій тощо – з історії України, української історіографії, історії церкви, літератури⁶¹.

Паралельно з діяльністю по організації окремих учбових закладів й науково-дослідних установ – Українського вільного університету, Української богословсько-педагогічної академії, Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Українського історично-філологічного товариства та ін. – здійснювалися заходи по утворенню всеукраїнського еміграційного наукового центру, який би об'єднав всіх українських вчених, що перебували в еміграції та в майбутньому сприяв подальшому розвитку українських досліджень й української культури.

16 листопада 1945 р. було засновано Українську Вільну Академію Наук й ухвалено «Тимчасове положення про Українську Вільну Академію Наук», що було основним

Могиллянська академія», 591 с.; Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945–1951*. Мюнхен. С. 169. Крім Д. Дорошенка "почесними докторами" Українського вільного університету у 1947–1950 роках було іменовано: В. Щербаківського, Д. Сімпсона, А. Марголіна, К. Меннінга, архієп. І. Бучка, М. Чубатого, П. Рорбаха, І. Борщака, В. Кірконеда, К. Швендта.

⁵⁸ Крупницький, Б. (1952). Д.І. Дорошенко (Спомини учня). *Науковий збірник УВАН*. Ч. 1. Нью-Йорк. С. 21.

⁵⁹ Нагай С. Спогади про Д.І.Дорошенка // *Український літопис* (Аусбург). 1951. Ч. 1. С. 126.

⁶⁰ Крупницький, Б. (1952). Д.І. Дорошенко (Спомини учня). *Науковий збірник УВАН*. Ч.1. Нью-Йорк. С. 21.

⁶¹ Велика історія України. До 1948 року доповнив проф. др. Дмитро Дорошенко. Львів, 1948. 967+XXIII с.; Історія України з малюнками. Аусбург, 1947. 349+(2) с.; Історія українського козацтва. Аусбург, 1945. 47 с.; Історіографія України. Університетські виклади. Аусбург-Мюнхен, 1946, 54 с.; Український військовий рух. *Український літопис* (Аусбург). 1947. № 3. С. 7–11; Повстання Української Гетьманської держави // Там же. № 4. С. 4–15; Ukrainian chronicles of the 17th and 18th Centuries. Offprint from the Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the USA, 1951. Vol. I. Nr. 2. P. 79–97; A Survey of Ukrainian Historiography. The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the USA, 1957. 304 p.; Taras Shevchenko. The national poet of Ukraine. Augsburg, 1946. 55 p.

документом УВАН до прийняття Статуту у 1947 р.⁶². На першій Шевченківській конференції Української Вільної Академії Наук – 24–25 квітня 1946 р. в Аугсбурзі президентом УВАН офіційно було обрано професора Д.І. Дорошенка⁶³. Неофіційно він виконував обов'язки президента ще з 27 січня 1946 р. та залишався на цій посаді до кінця свого життя⁶⁴.

На початку 1947 р. професор Д. Дорошенко отримав лист з Канади від о. С. Савчука з пропозицією викладати в Колегії св. Андрія у Вінніпезі. Дмитро Іванович дав позитивну відповідь. Наприкінці 1947 р. Д.І. Дорошенко переїжджає до Канади, де впродовж 1948–1949 років викладає історію церкви на теологічному факультеті Колегії св. Андрія у Вінніпезі⁶⁵. Паралельно з викладацькою діяльністю професор Д. Дорошенко проводив наукову й видавничу діяльність. Ним укладено: «Короткий нарис Історії Християнської Церкви» (Вінніпег, 1949); «Історію української літератури»; «Пропамятну Книгу Українського Народного Дому у Вінніпегу» (Вінніпег, 1949) та ін. Вчений продовжує свої дослідження в галузі української історіографії – у 1951 р. англійською мовою вийшла розвідка Д.І. Дорошенка «Українські літописи 17–18 століть»⁶⁶. У 1949 р. з'являються науково-популярні статті й спогади вченого, які містять дуже цінний матеріал з історії українського національного руху й українських визвольних змагань⁶⁷.

У 1950 році Д.І. Дорошенко повертається до європейського континенту. Невдовзі по повероті до Європи Дмитро Дорошенко захворів на запалення легенів і помер 19 березня 1951 р. Поховано його на цвинтарі «Waldfriedhof» у Мюнхені. На смерть видатного вченого і громадського діяча відгукнувся «цілий український світ» – часописи різних напрямків вмістили некрологи, Українська Вільна Академія Наук і університети влаштували урочисті академії на його честь⁶⁸.

⁶² Статут Української Вільної Академії Наук. (1947. Ч. 7.). *Літопис УВАН*. Аугсбург. С. 3–11. "Тимчасове положення" передбачало такі основні засади діяльності Академії: 1) Українська Вільна Академія Наук об'єднувала всі творчі наукові сили, що визначилися своєю працею або чинною науково-організаційною діяльністю і що працюють на еміграції, незалежно від місця осідку, фаху і наукового ступеня; 2) члени УВАН об'єднувалися по групах, які відповідають ширшим та вузким ділянкам знання; 3) групи УВАН закладаються в міру наявності бодай трьох членів деякої ширшої чи вузкої групи; 4) в основу при створенні груп УВАН кладеться ініціативна група з колишніх окремих наукових інституцій, їх частин, чи навіть з окремих її членів (Академія Наук, університети, інші високі школи, наукові товариства, інститути, музеї тощо); 5) створена група УВАН сама переводить шляхом обрання даліше групування наукових сил навколо себе" (Українська Вільна Академія Наук. *Український літопис* (Аугсбург). 1946. Ч. 3. С. XII)

⁶³ Президенти Української Вільної Академії Наук на протязі п'ятидесятилітньої діяльності на еміграції (1945–1995). (1995. Ч. 19). *Новини з Академії*. С. 2–5.

⁶⁴ Антонович, М. (1995). У 50-річчя Української Вільної Академії Наук. *Український історик*, № 1. С. 77.

⁶⁵ Thomas M. Prymak. (Winter 2005). Dmytro Doroshenko and Canada. *Journal of Ukrainian Studies*, 30, no 2.

⁶⁶ Ukrainian chronicles of the 17th and 18th Centuries. (1951). *Offprint from the Annals of the Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the USA*, Vol. I. Nr. 2. P. 79–97.

⁶⁷ Дорошенко, Д. (1949). *Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914)*. Вінніпег, 1949; "Севрюкіада". *Український робітник* (Торонто). 1949. 2 вересня; Ще кілька слів про Севрюкіаду. *Український робітник* (Торонто). 1949. 14 жовтня.

⁶⁸ Від редакції. (1953). *Український літопис* (Аугсбург). Ч. 1. С. 2. Данило Скоропадський, між іншим, зазначав: "...не стало людини, яка від наймолодших років брала активну участь в українському національному відродженні, яка в українській новітній історії була одним з найголовніших рушіїв нашого розвитку, яка була співтворцем Української Держави, яка в ділянці українознавства та науки загалом дала величезний вклад до нашої духової скарбниці та понесла знання про Україну далеко поза її межі" (*Український літопис*, 1953, Ч. 1, С. 9).

ІВАН МИГУЛ ТА МАРІЯ ПРИШЛЯК: ЛІДЕРСТВО, ІННОВАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН

Лілія Бондаренко

доктор політичної економії,

Український Вільний Університет, м. Мюнхен, Німеччина

unitour@ukr.net

Анотація

У статті аналізується період керівництва двох ректорів Українського Вільного Університету (УВУ) – Івана Мигула та Марії Пришляк, їхня роль у розвитку університету та його міжнародній інтеграції. Дослідження проведено на основі інтерв'ю з обома керівниками, що дозволяє глибше зрозуміти стратегії, прийняті ними для оновлення навчальних програм, зміцнення партнерських зв'язків з європейськими університетами та сприяння культурній дипломатії і гуманітарній допомозі, особливо в умовах війни в Україні. Стаття також розглядає вплив їхньої діяльності на фінансову стабільність університету, залучення міжнародних грантів та розвиток інфраструктури університету. Оцінюючи досягнення та виклики, що стояли перед керівниками, стаття висвітлює значення їхнього лідерства для формування сучасного обличчя УВУ як важливого академічного та культурного центру української діаспори.

Ключові слова: Іван Мигул, Марія Пришляк, Український Вільний Університет, ректори, міжнародна інтеграція, культурна дипломатія, українська діаспора, навчальні програми, партнерства, гранти, гуманітарна допомога, фінансова стабільність.

IVAN MYHUL AND MARIA PRYSHLAK: LEADERSHIP, INNOVATIONS, AND INTERNATIONAL INTEGRATION OF THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES

Liliia Bondarenko

Doctor of Political Economy,

Ukrainian Free University, Munich, Germany

Abstract

The article analyzes the leadership period of two rectors of the Ukrainian Free University (UFU) – Ivan Myhul and Maria Pryshlak, their role in the development of the university and its international integration. The research is based on interviews with both leaders, which provides a deeper understanding of the strategies they implemented to update academic programs, strengthen partnerships with European universities, and promote cultural diplomacy and humanitarian aid,

especially in the context of the war in Ukraine. The article also examines the impact of their activities on the university's financial stability, the attraction of international grants, and the development of the university's infrastructure. By evaluating the achievements and challenges faced by the leaders, the article highlights the importance of their leadership in shaping the modern face of UFU as an important academic and cultural center of the Ukrainian diaspora.

Keywords: Ivan Myhul, Maria Pryshlak, Ukrainian Free University, rectors, international integration, cultural diplomacy, Ukrainian diaspora, educational programs, partnerships, grants, humanitarian aid, financial stability.

Дослідження трансформаційних процесів у діяльності Українського Вільного Університету (УВУ) у Мюнхені набуває особливої актуальності в контексті історії української діаспори, збереження національної ідентичності та міжкультурного діалогу.

Період ректорства Івана Мигула (2007–2011) став етапом стратегічних рішень, спрямованих на адаптацію університету до нових викликів, зокрема фінансових, інституційних та академічних. У цьому контексті надзвичайно важливою є роль особистісного лідерства у подоланні кризових ситуацій, збереженні автономії закладу та його наукової місії. Основою цієї статті стали відповіді Івана Мигула на спеціальне інтерв'ю, у якому він поділився досвідом управління УВУ, деталями структурної реформи, впровадженню нових освітніх програм і взаємодії з українським науковим середовищем та діаспорними організаціями у США та Канаді.

Не менш важливим етапом у розвитку університету став період ректорства Марії Пришляк (2016–2024). Її діяльність зосереджувалася на зміцненні академічної репутації університету, розширенні міжнародних партнерств і розвитку нових програм, що дозволили УВУ залишатися важливим центром освіти та науки для української діаспори. Марія Пришляк також приділяла особливу увагу збереженню культурної ідентичності українців за кордоном, підтримці студентських ініціатив і розвитку культурних проєктів, які сприяли поглибленню міжкультурного діалогу. За її керівництва УВУ здобув значне визнання на міжнародній арені, розширив свою наукову базу та зміцнив зв'язки з українськими організаціями в Європі та Північній Америці.

Таким чином, періоди ректорства Івана Мигула та Марії Пришляк стали вирішальними для становлення та трансформації Українського Вільного Університету в потужний академічний осередок, здатний відповісти на виклики сучасності та сприяти розвитку української науки та культури на міжнародному рівні.

Інтерв'ю з ректором Українського Вільного Університету, 2007-2011 рр., професором Іваном Мигулом.

Яким чином склалася Ваша особиста та професійна історія залучення до діяльності Українського Вільного Університету?

Мій початок взаємин із Українським Вільним Університетом (УВУ) не був прямим чи передбаченим. Їх витоки сягають родинних знайомств. Моя мати, Оксана Дучимінська (у шлюбі – Мигул), ще в часи свого шкільного навчання у Львові зав'язала тісну дружбу в Пласті з Софією Мойсейович. Ця дружба продовжилася й після того, як пані Софія вийшла заміж за Володимира Яніва – майбутнього ректора УВУ. Завдяки цьому зв'язку я мав нагоду познайомитися з Володимиром Янівим ще в дитячому віці, продовжив наші відносини у середовищі українських переселенців у Німеччині.

Пізніше, перед початком мого навчання в Лювенському католицькому університеті в Бельгії, я відвідав подружжя Янівих у Сарселі (поблизу Парижа), де вони працювали при осідку Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) та редакції *Енциклопедії українознавства*. Під час того візиту я також поновив знайомство з професором Володимиром Кубійовичем та пані Дарією Сіак.

У період навчання в Лювені професор Янів час від часу виявляв менторське ставлення до мене як до студента. Згодом, після завершення студій у Бельгії та здобуття докторату в Колумбійському університеті в Нью-Йорку, я почав викладати в Бішопс Університеті-Bishop's University (Квебек, Канада).

У 1976 році, коли Володимир Янів уже обіймав посаду ректора УВУ, я отримав від нього запрошення взяти участь у зимових курсах, які організовував університет у Маквіллері (Франція) для українських студентів із Югославії. Через певні обставини мені не вдалося тоді прибути, і здавалося, що мій зв'язок з УВУ на цьому завершився.

Тут варто зробити певне пояснення щодо викладів на УВУ у перші п'ять років після осідку університету в Мюнхені. Тоді на університеті відбувалися аудиторні виклади.

Але, після масової еміграції українців з Європи в заокеанські країни, аудиторне навчання на УВУ припинилося. Основне завдання університетської професури в 1950-х роках полягало в продовженні особистої науково-дослідної діяльності, співпраці з *Енциклопедією українознавства* в Сарселі. Щойно в, здається через вимогу німецького та баварського урядів у 1960-х роках, було частково відновлено аудиторне навчання на УВУ. По суті, це навчання було для поодиноких студентів – українців чи німців з інших німецьких університетів. Також проводилися короткі курси для українських студентів з інших країн. Щойно від 1965 року УВУ знову став спроможним на аудиторне навчання вже своїх магістрантів та докторантів.

Повертаюсь до теми мого евентуального заангажування на УВУ. Це стало можливим завдяки низці випадкових подій у 2000 році. Під час мого творчого відрядження (*sabbatical*) з Бішопс Університету, яке я частково провів як науковим співробітником в Українському науковому інституті Гарвардського університету та запрошеним професором в Інституті європейської політики Лювенського католицького університету, я також отримав запрошення Osteuropa-Institut у Мюнхені виголосити доповідь. Скориставшись нагодою, звернувся до ректора УВУ Леоніда Рудницького з проханням зупинитися в університеті. Все це в подальшому спричинило до мого залучення до університетського навчального процесу, членства Професорської колегії УВУ, згодом я й став деканом Факультету державних і економічних наук (ФДЕН).

На перших порах моє перебування у Мюнхені було лише епізодичним, але вже за каденції ректора Альберта Кіпи, я погодився тимчасово виконувати обов'язки діючого ректора впродовж одного академічного року. У 2007 році обидва ректори – Рудницький та Кіпа – звернулися до мене з проханням подати мою кандидатуру на посаду ректора УВУ.

Моя початкова реакція була стримано негативною. Після 35 років викладацької, дослідницької та адміністративної роботи в Бішопс-Університеті, я вирішив вийти на емеритуру. Планував оселитися у Львові й присвятити більше часу особистим справам. Я також час від часу був залучений до викладів на Львівському національному університеті та Українському католицькому університеті.

Однак, вже тоді, орієнтуючись глибше у справах УВУ, я був свідомий серйозності й складності фінансової ситуації УВУ, а також й загрози самого існування установи як такої. Також від одного з колишніх ректорів баварського університету я дізнався, що в міністерстві, до якого належить УВУ, обговорюється можливість злиття нашого університету з іншою дослідно-науковою баварською установою, яка займалася тематикою Східної Європи та України. Реалізація цього плану призвела б до затримання самої назви УВУ та продовження дослідницької роботи, але наш університет мав втрати право навчальної ділянки. По суті, це означало б загубити статус українського незалежного вищого навчального закладу.

З якими викликами зіткнувся УВУ під час Вашого ректорства, і які кроки Ви вжили для збереження діяльності університету?

Перший виклик виявився ще під час ректорства мого попередника, коли я був деканом. Серйозна фінансова ситуація УВУ вимагала радикальних скорочень платного адміністративного персоналу. У Сенаті ми прийняли для всіх нас неприємне рішення звільнити головного бібліотекаря та секретаря Університету. Тоді з платних працівників залишився лише канцлер.

Наступний виклик був теж пов'язаний з фінансовою непевністю УВУ. Ректор Альберт Кіпа і я як декан були змушені застановитися над етичним питанням подальшого набору студентів. Через критичний стан ми не могли гарантувати студентам завершення їх навчання на Університеті, адже існувала реальна загроза припинення існування самого УВУ. Тож, ми змушені були скоротити набір нових студентів. Коли я став ректором, кількість студентів на УВУ становила приблизно 30 осіб. У це число входять студенти, які ще навчалися, а також ті, які вже закінчили курсові вимоги.

Варто також згадати, що ці обставини також спричинилися частково до припинення діяльності Педагогічного інституту, який займався літніми курсами для підвищення кваліфікації вчителів, що приїжджали переважно з України.

Тому, враховуючи вищезгадану ситуацію, думка балотуватися в той час на посаду ректора не була привабливою. Але, після вагання, здаючи собі справу що мене чекає, я все ж таки вирішив прийняти виклик.

У липні 2007 року мене було обрано ректором. Тоді передбачалося, що моя каденція розпочнеться у січні 2008 року.

Однак, несподівано я став *де-факто* ректором вже від липня 2007 року. Сталося так, що тодішній ректор Альберт Кіпа не міг докінчити свою каденцію, через непередбачені обставини змушений був терміново повернутись до США.

Найбільшим викликом, з яким я зіткнувся під час моєї каденції, було не лише збереження Українського вільного університету як самостійної освітньої установи, але також знайти фінансове забезпечення для можливості продовжити роботу УВУ. Тому початок мого ректорства знаковий цими домінуючими завданнями. Вони фактично затьмарили всі інші мої академічні та адміністративні зобов'язання.

Самозрозуміло, тоді я продовжував політику своїх попередників. Я постійно намагався знайти можливість забезпечити фінансову підтримку УВУ з боку України. Однак юридичні обмеження в українському законодавстві, що забороняло державне фінансування іноземних освітніх установ, робили це неможливим. Для України УВУ мав статус закордонної чи то іноземної інституції.

Попри виконання обов'язків ректора, я продовжував обіймати посаду декана Факультету державних і економічних наук (ФДЕН). Також тимчасово, у разі відсутності, виконував обов'язки деканів інших факультетів. Крім цього, я очолював Товариство приятелів УВУ. Ця інституція є юридичним носієм УВУ. Як юридична особа, яким УВУ не є, Товариство забезпечувало адміністративну і правову підтримку університету. Я також був головою Товариства сприяння української науки (так званий "Дім науки").

У той час, активність у Товаристві приятелів була найбільш часовитратною і вимагаючою частиною моєї діяльності. Було це через так званий “Альтернативний план”, що потребує окремого пояснення.

Ще в липні 2007 року, під час Загальних зборів Професорської колегії УВУ, було одностайно ухвалено так званий “Альтернативний план” фінансового порятунку університету. Згодом Товариство приятелів також майже одноголосно підтримало цю ініціативу. Реалізація плану вимагала лише формального погодження з боку двох ключових організацій – Товариства Святої Софії у Римі та Фундації УВУ у США, які володіли іпотечними правами на майно УВУ. Їхня згода була необхідною умовою для втілення запропонованої стратегії.

Як успішна реалізація “Альтернативного плану” допомогла подолати фінансову кризу УВУ та забезпечити його подальше існування в умовах економічних труднощів та складної політичної ситуації?

Основною метою “Альтернативного плану” було забезпечення подальшого існування Українського Вільного Університету (УВУ). Товариство Приятелів УВУ взяло на себе відповідальність за реалізацію цього плану, що передбачав продаж існуючої нерухомості університету для придбання більш функціонального приміщення. Частину отриманих коштів планувалося спрямувати на ремонт нового приміщення, щоб забезпечити безперервність роботи університету. Решту від отриманих коштів планувалося вкласти в інвестиційний фонд, з якого щорічно надавалися б відсоткові надходження. Додатковими джерелами фінансування залишалися: оплата студентів за навчання, видача університетських дипломів, дотації від Фундації УВУ у США, спрямовані безпосередньо на університет чи у вигляді стипендій для студентів.

Іншим джерелом фінансової підтримки мали стати пожертви на УВУ почесних докторів і сенаторів УВУ, серед яких варто відзначити докторів Ігоря Ігнатовича, Дітріха Вальтера, Ойгена Бізера та сенатора Моріца Гунцінгера.

Все ж таки, перед тим як виставити тодішній будинок УВУ на ринок, я намагався звернутися до різних приватних українських джерел із запитом підтримки нашого університету. Тоді із Секретаріату Президента України надходили нам поради шукати підтримки УВУ серед українських підприємців та меценатів.

Такі люди час від часу появлялися, але вони давали дуже загальні й не конкретні словесні обіцянки щодо допомоги. Інші ж, більш менш відверто чи завуальовано, висували різні негідні пропозиції. Тоді була б небезпека повністю втратити нашу нерухомість чи самостійність нашої інституції, або ж і те і друге. Наприклад ці особи, висували вимоги на виключне право призначення своїх представників до адміністрації університету або ж встановлення власних освітніх програм. Це йшло врозріз із законодавством Баварії та загрожувало в один чи інший спосіб існуванню УВУ.

Через відсутність якихось серйозних конкретних кроків та письмових зобов'язань з українського боку, УВУ з часом було змушене прийняти конкретну ofertу щодо нашої тодішньої нерухомості від німецького покупця. До речі, хочу згадати, що тоді ж один високий посадовець з України дуже нахабно почав вимагати від імені українських владних структур, щоб ми відмовилися від німецької пропозиції продажу. Але, нічого конкретного й альтернативного він не міг запропонувати.

Однак, процес продажу будівлі УВУ виявився складнішим, ніж очікувалося. Ця вілла на Pinzenauerstraße 15, що мала столітню історію, перебувала в дуже поганому стані через постійний брак коштів на капітальний ремонт. Ремонт вимагав значних фінансових вкладень – від трьох до п'яти мільйонів євро. Окрім цього, як вже було сказано, будівля була обтяжена іпотекою, а початок світової фінансової кризи 2007-8 років значно скоротив кількість потенційних покупців.

Незважаючи на ці труднощі, з'явився покупець, зацікавлений у купівлі будівлі. Однак цей покупець висунув низку вимог, зокрема, необхідність негайного вирішення питання іпотеки. Також вимагалось швидко звільнити приміщення, щоб уникнути подальших витрат на оренду, яка становила приблизно 45 тисяч євро щомісяця. Ці вимоги ми виконали, але замість очікуваних 10 мільйонів євро, продаж приніс лише 7,5 мільйонів євро.

Слід також згадати про одну з вимог баварського законодавства: університети на цій землі зобов'язані бути власниками нерухомості з мінімальною площею 30 тисяч квадратних метрів. Але, тоді УВУ вдалося отримати дозвіл на придбання нерухомості лише на 1000 квадратних метрів.

У 2008 році, після швидкого ремонту нового приміщення на Barellistr 9A, УВУ відновив свою діяльність. Однак, з початком роботи на новому місці постали нові проблеми. Так, зокрема, УВУ знову “зацікавилися” ззовні. Тоді до нас прибув один професор з Київського національного університету (КНУ), який претендував, що він був вповноважений ректором КНУ та самим міністром освіти, підписати зі мною документ щодо створення філіалу КНУ в Мюнхені у приміщенні УВУ. По суті, такий договір дозволив би перетворити УВУ на частину якогось нового українсько-німецького гуманітарного університету.

Через слабо затушовану спробу нового *mainmise* на УВУ, я тоді наполягав, дати нам на розгляд детально розроблений проект. Щойно у 2009 році цей професор представив план, що суттєво відрізнявся від попередньої пропозиції. Згідно з цим планом, УВУ мав би стати простим філіалом КНУ, а ректор, декани, набір студентів та навчальна програма на УВУ підлягали б затвердженню київського університету. Натомість, УВУ мусить сам подбати про своє фінансування! Самозрозуміло, таке відкрите зазіхання на УВУ та його нерухомість було відкинуто, оскільки цей план фактично передбачав само-ліквідацію УВУ.

У ретроспективі можна констатувати, що завданням мого ректорства в коротко- і середньостроковій перспективі, стало саме збереження УВУ як дієвої академічної інституції. Вирішення цього завдання стало можливим завдяки залученню нових фінансових ресурсів, здобутих в результаті продажу колишньої нерухомості університету. Це дозволило стабілізувати фінансове становище УВУ та забезпечити його подальше існування.

Як фінансова стабілізація УВУ після продажу старого будинку та перетворення на університет європейського типу вплинула на розвиток академічного складу та наукових студій, зокрема українознавчих, в умовах зміни академічного ландшафту Європи?

Фінансова стабілізація Українського Вільного Університету, яка стала можливою завдяки продажу старого будинку, сприяла значному відродженню та трансформації університету на сучасний європейський приватний навчальний заклад. Завдяки отриманим коштам, УВУ зміг здійснити певні зміни, зокрема розширення та оновлення складу Професорської колегії, до якої увійшли відомі науковці, що здобули кар'єру в північноамериканських, європейських та українських університетах. Особливістю професорського складу УВУ є наявність експертів з різних країн, що дозволяє університету зберігати високий рівень академічних досліджень і вищої освіти.

Тепер декілька слів про українознавчі студії. На УВУ постійно займалися різною українською тематикою. Але тільки в 1995 році у “Проекті перспективного плану УВУ” згадується про відновлення повноцінних студій україністики на УВУ. Окремий Факультет українознавства створюється лише пізніше- після відокремлення тематики україністики від Гуманітарного факультету.

Оскільки, у 1990-х роках в Європі починають закриватися програми славістичних дисциплін, це дозволило УВУ підкреслити свою роль як одного з осередків вивчення української тематики.

Також, важливим аспектом діяльності стало підкреслення статусу УВУ як форуму незалежності думки, що відповідало принципам академічної свободи.

Одним із визначних моментів стало святкування 90-річчя університету. До цього ювілею була видана поновлена версія книги про історію УВУ. Крім того, в рамках ювілейних торжеств було встановлено меморіальну дошку у Відні на будинку Architektenverein на Eschenbachgasse 9, де було засновано університет. Для відзначення цієї події Посольство України в Австрії організувало урочисту академію, що підкреслило важливість і роль УВУ в розвитку української науки та освіти на міжнародному рівні.

Святкування цього ювілею в Мюнхені мало декілька аспектів. По-перше, відбулося надання почесного докторату професору Івану Вакарчуку, колишньому міністру освіти,

ректору Львівського національного університету імені Івана Франка. Цю урочистість відвідали численні представники німецького політичного та наукового світу.

Мистецька частина святкувань також мала два важливі аспекти: концерт за участю професора УВУ, композитора Олександра Козаренка, та виставка з мистецької збірки університету скульптур Григорія Крука.

Незважаючи на всі труднощі, видавнича справа УВУ продовжувалася під час моєї каденції, так як перед і після неї. Наприклад, були видані праці таких видатних вчених як І. Качуровський, І. Спех, О. Майор, П. Мірчука та інших.

Яким чином зміни в навчальних програмах під час Вашої каденції ректора УВУ сприяли вдосконаленню академічного процесу та розвитку університету?

За період моєї каденції в УВУ було введено кілька реформ щодо навчальних програм. Однією з основних змін стало введення обов'язкового “малого ригорозу” (іспиту з філософії) для всіх докторантів трьох факультетів, а перед допуском до захисту докторських дисертацій – “великого ригорозу”. Метою цих змін було підвищення академічної якості аспірантів, адже, досить часто, студенти з України мали не високе знання філософії.

Окрім цього, обов'язковою була вимога до всіх магістерських робіт та докторських дисертацій мати у дослідженні певний елемент української тематики. Також під час кожного семестру впроваджено правило проведення повністю незалежних шести тижневих навчальних блоків. Це дозволило студентам отримати більший вибір курсів і забезпечило належний час для засвоєння матеріалу. Згідно з цим нововведенням, тритижневі заняття були винятковими і вимагали окремого дозволу. Все це сприяло гнучкості навчального процесу та кращому плануванню освітніх програм.

Магістерські програми УВУ були проведені відповідно до Болонського процесу, що дозволило інтегрувати європейські стандарти в систему вищої освіти університету. В рамках цього процесу частина магістерських курсів набула формату незалежних досліджень, що сприяло розвитку самостійної наукової діяльності студентів. Додатково було введено дві форми магістерських програм: бакалаври, які завершили чотирирічне навчання, могли бути зараховані на стокредитну магістерську програму, тоді як бакалаври-спеціалісти, що навчалися п'ять років, мали змогу вступити на 76-кредитну магістерську програму.

Завершуючи свою каденцію, я дуже шкодував, що не вдалося реалізувати низку ініціатив, серед яких створення загально університетських дослідницьких проєктів, відновлення діяльності Педагогічного інституту, а також встановлення делегатури УВУ в Україні. Окрім того, не вдалося впровадити новаторську програму MBA у співпраці з іншими університетами та організувати Товариство абсолювентів УВУ, що могло б стати важливим інструментом для розвитку університету на довгострокову перспективу.

Які три слова найкраще описують Ваш стиль керівництва?

Обдумати і рішуче діяти!

Яким чином під час Вашої каденції налагоджувалися та розвивалися зв'язки УВУ з українською діаспорою у США та Канаді?

У 2008 році я здійснив поїздку до США та Канади з метою розвитку справ УВУ. Під час цієї поїздки вдалося особисто зустрітися з членами Фундації УВУ в Нью-Йорку, де я висловив подяку за їхню значну фінансову підтримку. У рамках зустрічі ми обговорили можливі способи подальшого залучення української громади до пожертв на підтримку Фундації. Окрім того, я проінформував Фундацію щодо поточного стану університету.

Під час цієї подорожі я також виголосив доповідь про діяльність УВУ на засіданнях НТШ у Нью-Йорку та в приміщенні Святої Софії у Філадельфії. У Торонто відбулася зустріч з головою Канадійської Фундації УВУ, на якій ми обговорили подальшу діяльність цієї організації. Довідався також, що Фундація УВУ злилася з Фундацією Тараса Шевченка.

Вдруге я відвідав Канаду у 2010 році під її знову виголосив доповідь про УВУ, організовану НТШ Канади, що стало важливим етапом у підтримці зв'язків між університетом та українською діаспорою в Північній Америці.

Як Ви підтримували зв'язки з Україною під час керівництва університетом?

Характер зв'язку з Україною під час моєї каденції залишався таким самим, як і за попередніх ректорів УВУ. Це включало постійні зусилля щодо залучення фінансування від українського уряду, активну участь у наукових конференціях та культурних заходах, а також підтримку зв'язків з мас-медіа. Одним із важливих моментів було приїзд Івана Вакарчука, колишнього ректора Львівського національного університету, який виголошував промову під час отримання почесного доктората від УВУ. Ці заходи стали частиною ширшої стратегії підтримки та зміцнення зв'язків університету з Україною.

Які найбільші зміни Ви спостерігали серед студентів протягом Вашого керівництва університетом?

Зміна, що відбулася, є кардинально протилежною до ситуації сьогодні: під час моєї каденції переважна більшість студентів УВУ після завершення навчання поверталися в Україну. Це відображало певну специфіку часу та політичної ситуації, коли отримання освіти за кордоном часто асоціювалося з перспективами для подальшої кар'єри в Україні.

Що для Вас було найбільшим досягненням на посаді ректора?

Запевнення збереження університету як самостійної дієвої установи. Набір восьми нових членів Професорської колегії, більшість з яких були академічними діячами із західних університетів та кількох представників з України, сприяв зміцненню наукового потенціалу УВУ.

Що, на Вашу думку, робить університет особливим?

За моєї каденції, а також за часів попередніх ректорів, УВУ продовжував відігравати роль своєрідного мосту між Україною та Європою. Це сприяло укріпленню наукових, культурних та освітніх зв'язків, а також інтеграції української академічної спільноти у європейський контекст. Водночас, цей зв'язок тепер зазнає значних змін, тому метафора мосту вже не є відповідною, оскільки сьогоденні обставини дозволяють Україні активно реалізовувати власні європейські прагнення в контексті політичної та економічної інтеграції.

Інтерв'ю з ректором Українського Вільного Університету, 2016-2024 рр., професоркою Марією О. Пришляк.

Яка була Ваша діяльність в Українському Вільному Університеті до часу Вашого ректорства?

Моя діяльність в університеті розпочалася в листопаді 2011 року, коли мене обрано деканом Факультету державних та економічних наук (ФДЕН). Початок моєї каденції припав на останні два місяці ректорства Івана Мигула, який керував університетом в дуже складному періоді історії УВУ, і якому ми вдячні за виживання університету. У той час кількість студентів була дуже малою, а кількість пропонованих курсів обмежена. Моя праця як декана ФДЕН-у полягала в активному розвитку факультету та перетворенні його на динамічний навчальний підрозділ з висококваліфікованим викладацьким складом. Моє перше завдання стало розширення курсової програми в області бізнесу і права та залучення нових викладачів, зокрема професора бізнесу Мирослава Кия з США та доктора права Мирослави Антонович з України. Згодом, за участю Мирослава Кия і Андрія Масюка, було розроблено програму з бізнесу, що дозволило факультету запустити повноцінну магістерську програму з економіки бізнесу. Завдяки співпраці з Мирославою Антонович, ФДЕН уклав угоду з юридичним факультетом Києво-Могилянської академії, розробив і ініціював магістерську програму з міжнародного права та докторську програму з міжнародного бізнесового права.

У результаті, факультет запропонував студентам нові повноцінні магістерські та докторські програми, кількість курсів збільшилася, зросло число викладацького складу, а число студентів значно перевищило показники інших факультетів університету.

У 2015 році, Ви вирішили балотуватися на посаду ректора. Як Ви прийшли до рішення стати ректором УВУ? Що для Вас стало основним мотивом обійняти цю посаду?

Мій досвід роботи деканом переконав мене в необхідності нового сучасного статуту для УВУ, нових правил навчання, нової кредитної структури, яка відповідала б вимогам болонського процесу, нових програмів навчання, які відповідали б сучасним потребам, і чіткого кодексу доброчесті. Мені стало дедалі очевиднішим, що існувала потреба побудови

кращої академічно-адміністративної структури, запровадження кафедр, які у співпраці з деканами могли б розробити нові програми і збільшити високо фахового міжнародного викладацького складу. Бракувала університету належна взаємодія з Міністерством науки і мистецтва (МНМ) та з вищими навчальними закладами в Німеччині, що призводило до ізоляції університету.

Зрозумівши, що для досягнення стійкого розвитку університету необхідна кардинальна зміна його стратегії, я прийняла рішення балотуватися на посаду ректора з метою впровадження університету в реалії 21 століття, відновлення його реноме і інтегрування його в німецький науковий, освітній, політичний і економічний світ.

У своїй передвиборчій кампанії Ви представили професорській колегії Вашу програму розвитку університету. Чи вдалося Вам реалізувати цю програму? Чи досягли Ви своїх цілей?

У своїй передвиборчій кампанії і пізніше як ректор, я наголошувала слідуючі цілі: модернізація і розвиток університету, в тому збільшення освітніх програм та інтернаціоналізація викладацького складу; підвищення академічного рівня університету і відновлення його реноме; зміцнення європейського профілю університету та його ролі як моста між Україною та Європою, зокрема Німеччиною; і забезпечення фінансової стабільності УВУ. Протягом майже дев'яти років моєї каденції ректором, УВУ досяг значних успіхів у реалізації визначених цілей.

Університет отримав новий статут і нові правила навчання підтверджені Міністерством науки і мистецтва (МНМ) та кодекс доброчесті. За згодою Сенату, я ініціювала створення шість кафедрів (політичні науки, юридичні науки, психологія, педагогіка, мистецтвознавства і економічно-бізнесові науки) і відновила діяльність Інституту Педагогіки. Згідно з новим статутом, створено Наглядову раду, членство якої включає, серед інших, колишнього міністра науки та віце-президента баварського парламенту, др. Вольфганга Гойбиша; бувшого віце-президента Вищого обласного суду Баварії а тепер головного прокурора, Вальтера Горна; і бувшого депутата Баварського ландтагу др. Крістіяна Кнауера. Рада активно працює для забезпечення політичної та фінансової підтримки УВУ та подальшої інтеграції університету в баварський освітній простір. Відновлено співпрацю з баварським міністерством науки, в результаті якої УВУ отримав схвалення нових напрямів розбудови університету і фінансову допомогу.

УВУ значно розширив свої освітні програми. в чому допомогла система нових кафедрів. Керівники кафедр, у співпраці з деканами і ректором, підготували нові магістерські програми з міжнародних відносин, мистецтвознавства, педагогіки, психології, і міжнародного права, а також 4 сертифікатні програми. Завдяки залученню партнерів, зокрема Людвіг-Максиміліан Університету (ЛМУ) та Регенсбурзького університету, було створено спільні навчальні програми

та зимову школу українознавства для іноземних студентів і викладачів, що поширило роль УВУ в сфері українознавства, сприяло підвищенню профілю університету та рівня його інтернаціоналізації. У вересні 2024 року, кілька тижнів до завершення моєї каденції, УВУ запустив свою онлайн Knowledge Academy, яка пропонує виклади, лекції і сертифікатні програми для удосконалення професійного знання і навичок та для поширення українознавства.

Лише за останніх два роки моєї каденції склад університету зріс на 19 осіб а за часу цілої каденції, більше 30 нових викладачів з різних країн світу приєдналися до УВУ. Сьогодні УВУ пишається викладачами з США, Канади, Німеччини, Франції, Бельгії, Польщі, Сербії, Італії, Англії та України. Вони стали важливими джерелами знання і міжнародного досвіду для університету.

Паралельно з розширенням викладацького складу, УВУ зміцнив свої партнерства з ЛМУ і Регенсбурзьким університетом, ініціював співпрацю з університетами Віадрина і Ульм, з Мюнхенською вищою школою бізнесу та Мюнхенською вищою школою музики і театру, що дозволило створити нові навчальні та дослідницькі можливості для студентів і викладачів, готувати спільні проєкти. УВУ став членом консорціуму під керівництвом Регенсбурзького університету, яке було переможцем в конкурсі німецького фонду ДААД для створення центру міждисциплінарних українознавчих студій.

Протягом останніх 2-3 років університет здобув визнання на академічній та культурній арені. УВУ було нагороджено премією ім. Венцеля Якша за вагомий внесок у розвиток української науки і культури, а також відзнакою „Brückenbauer“ за сприяння порозумінню між Україною та Німеччиною. Університет став важливим центром інформації про Україну для німецької аудиторії, проводячи численні панелі та семінари. В лютому 2024 року, УВУ вперше став співорганізатором панельної дискусії в рамках Мюнхенської конференції безпеки.

Популяризації української культури в Європі було завданням близьким моєму серцю. УВУ організовував численні концерти, публічні лекції, виставки та культурні події, що сприяли поширенню знань про українське мистецтво, музику та театр. На знак визнання його ролі як посла української культури, університет отримав „The World Wide Cultural Diplomacy Award“ і медаль Ради міжнародної культурної дипломатії в США та Комітету громадських нагород в Україні.

УВУ успішно залучав фінансування через гранти, здобув фінансову підтримку баварського Ландтагу в роках 2022-25 і досягнув збільшення фінансування від Фондації Українського Вільного Університету в Нью-Йорку. Ці кошти допомогли забезпечити стипендії та субсидії для студентів, а також покрити витрати на нові курси та викладачів.

У майбутньому університет зіштовхнеться з викликами пошуку нових приміщень для аудиторій, а також з обмеженням житла для студентів у Мюнхені. Проте, завдяки сталому

розвитку міжнародних зв'язків та внутрішніх ініціатив, УВУ має потенціал подолати ці труднощі та продовжити своє зростання на міжнародній академічній арені.

Таким чином, за час мого ректорства, УВУ досяг значного поступу в своїм розвитку як навчального закладу, культурного та наукового центру, що здобув повагу в європейських академічних колах і продовжує активно сприяти розвитку української культури за кордоном.

Як Ви оцінюєте значення Українського Вільного Університету для підтримки української освіти та культури серед діаспори в умовах сучасних глобальних викликів?

З моменту свого заснування, УВУ функціонував як європейський освітній центр поза межами України і важливий осередок науки про Україну, який інтегрував українську науку в європейську і давав змогу українським студентам здобути західну освіту, часто тим, кому двері освіти були закриті в рідному краю. Протягом холодної війни УВУ виконував роль „голосу України“, активно протистоячи радянській пропаганді та дезінформації щодо української історії, культури та ідентичності. Освітня місія університету полягала на вихованню цілих поколінь студентів з діаспори, майбутніх науковців, лідерів у своїх сферах знання та активних громадянських діячів. Коли Україна здобула незалежність, а студентська громада УВУ складалася переважно зі студентів з України, університет випустив численну групу фахівців, необхідних для сталого розвитку України як демократичної держави зі стійкою економікою.

Повномасштабна війна росії проти України, дещо змінила фокус університету. Жорстка війна, російська дезінформаційна кампанія проти України, та європейська криза біженців поставила поважні виклики перед університетом. УВУ став важливим центром інформаційної боротьби, усвідомлює німецьку та європейську публіку про перебіг війни, російські воєнні злочини та порушення прав людини, необхідність допомоги Україні і санкцій проти росії. Університет активно висвітлює ситуацію біженців, що приїхали до Німеччини, представляє їхні потреби та підтримує гуманітарні ініціативи. Одночасно, УВУ продовжує виконувати свою роль зберігача і захисника української історичної та культурної ідентичності.

Фізичне знищення багатьох університетів в Україні, обмеження доступу студентів до вищої освіти в Україні та масовий відтік молодих студентів-біженців до Європи поставили перед УВУ термінове завдання – забезпечити доступ до якісної освіти біженцям та українським студентам в країні. Завдяки запровадженню системи гібридного навчання, УВУ міг виконувати це завдання, пропонуючи студентам в Німеччині, Україні та по всій Європі курси онлайн та офлайн.

У воєнному часі значення освіти виходить поза межі її звичкої ролі, охоплює не лише традиційну навчальну програму, але й вирішальну роль у психологічній підтримці та відбудові суспільств після конфлікту. Тому УВУ визначив як своє ключове завдання – підготовка

студентів до відбудови фізичних, економічних, правових, адміністративних, освітніх та громадських структур України. Завдяки також платформі Knowledge Academy, студенти та молоді фахівці з усього світу можуть підвищувати свої знання та професійні кваліфікації. отримувати доступ до цінних знань, сприяючи таким чином глобальному розвитку та відбудові України.

Геноцидна війна росії проти України спрямована не лише на фізичне знищення української нації, а й на знищення її національної та культурної ідентичності. У відповідь, УВУ збільшило свою роль зберігача і захисника цих ідентичностей. Зараз роль УВУ у збереженні та популяризації української культури стає щораз важливішою. Серед багатьох європейців існує хибне уявлення, що російська культура є світового класу, а українська – провінційною. Це лише підтверджує російську наративу. Університет активно продовжує свою кампанію ознайомлення німецької та загально європейської аудиторії з шедеврами української музики, мистецтва і літератури, доказуючи світовий рівень української культури та спростовуючи російські протилежні твердження. Крім того, історики університету та їхні студенти сприяють написанню правдивої, не викривленої історії України, яка допомагає відновити національну пам'ять та ідентичність.

Війна та її наслідки – не єдині виклики, з якими стикається УВУ. Університет активно розвиває програми навчання, що охоплюють важливі глобальні проблеми, серед них справедливість, економічне виживання, охорона навколишнього середовища та права людини, надаючи студентам інструменти для вирішення цих проблем у майбутньому.

Незалежно від того, де знаходитимуться і працювати випускники УВУ – в Україні чи за її межами, вони здобудуть західну освіту та досвід, що відкриває їм широке поле можливостей для професійного розвитку та допомоги країні.

Як змінилися навчальні програми університету в умовах війни, і чи є нові напрямки або спеціалізації, які стали важливими в цей період?

Так, очевидно, війна зі всіма її наслідками вплинула на розвиток нових напрямів та спеціалізацій в УВУ. Університет започаткував програму, присвячену психології травм, яка є надзвичайно актуальною в умовах війни. Українці, зокрема діти, військові та матері, переживають важкі психоемоційні потрясіння. Програма готує спеціалістів, які після її завершення зможуть працювати в різних сферах, таких як освітні заклади, місця праці, медичні установи та психологічна підтримка в умовах соціальних криз.

Весь спектр російських порушень міжнародного права призвів до більшої уваги курсам і спеціальним семінарам, які присвячують увагу питанням геноциду, воєнних злочин та прав людини.

З огляду на необхідність знання європейського права не лише в часах війни але й протягом процесу акцесії України до ЄС, УВУ запропонував студентам сертифікатну програму з європейського права, яка дозволяє їм здобути глибші знання, які важливі для їх професійної діяльності та подальшої інтеграції України в європейські правові структури.

Підготовка до післявоєнної відбудови ще за часу конфлікту є надзвичайно важливою щоб забезпечити більш ефективне та стале відновлення, запевнити що відбудова відповідає потребам населення та довгостроковим цілям України. Тому УВУ ініціював спеціальну сертифікатну програму, спрямовану на відбудову України. Цей проєкт дозволяє учасникам визначити сферу в яких бажають працювати для відновлення країни. Можливостей багато – правова сфера, відновлення транспортної інфраструктури, відбудова житлових приміщень, охорона довкілля або модернізація шкільної системи. Одним із додаткових аспектів проєкту є розмінування територій.

Програма охоплює широке коло проблем, пов'язаних з відбудовою, та зосереджується на таких питаннях, як визначення цілей, розробка стратегічних планів і залучення фінансування для реалізації проєктів. Важливу роль у навчанні відіграють експерти, які діляться своїм міжнародним досвідом, представляють студентам юридичні вимоги до таких проєктів, європейські стандарти яких вони повинні дотримуватись, проблеми з якими можуть стикатися, і приклади успішних та неуспішних ініціатив для аналізу.

Ми сподіваємося, що ці програми допоможуть стабілізувати Україну та закласти основу для майбутнього відновлення, а також пом'якшать довгострокові наслідки війни.

Яка подія під час Вашого керівництва була для Вас найбільш запам'ятовуючою?

Важко вибрати лише одну подію, адже пам'ятним було святкування сторічного ювілею університету, вступно з чудовим концертом за участю славетних міжнародних виконавців, а опісля з урочистим дієс академікус та наданням почесного докторату професору Тімоті Снайдер. Також незабутнім був чудовий захід в Ландагу з надаванням нагород УВУ за його освітню роль, побудову німецько-українського порозуміння та гуманітарну допомогу біженцям. Однак, особливо пам'ятним для мене став час вибуху війни в Україні, що призвело до напливу біженців до Мюнхена. Приїхали матері з діточками, часами цілі родини, травмовані, спустошені та прибиті страхом і горем. Їх зустріли з неймовірною теплотою та відкритістю мешканці Мюнхену, пропонували їм кімнати для тимчасового проживання, одяг, транспорт. У відгук на газетну статтю про УВУ, німці надсилали університету фонди для допомоги біженцям та потребуючим студентам. Маленькі діти на вулицях біля університету збирали кошти на підтримку України.

Водночас, міська адміністрація та баварський ландтаг пропонували УВУ свою допомогу у підтримці біженців. Міністр науки особисто відвідав УВУ, щоб надати фінансову

допомогу університету в час кризового зросту числа студентів. Герцог Віттельсбах забезпечив УВУ коштами на технології, необхідні для гідбридного навчання і міжнародних конференцій. Наші студенти, надихнуті духом волонтерства ініціювали чудовий проект „Ґрунт“, спрямований на допомогу травмованим дітям-біженцям і відкрили бюро дорадництва біженцям за допомогою УВУ. Водночас, студенти провели кампанію для заupu швидких для порятунку ранних в Україні.

Зі свого боку, адміністрація організувала благодійний концерт у королівській резиденції з метою збору коштів для поранених дітей, які проходили лікування в лікарні „Охматдит“ у Києві, за участю оркестру з України та видатних музикантів з Австрії, Німеччини та Швейцарії. Німецькі політики, науковці, суспільні діячі, навіть князь фон Байєрн, приєдналися до української аудиторії, щоб своєю участю підтримати поранених дітей та вшанувати пам'ять загиблих і живих героїв війни.

Один особливий момент закарбувався в моїй пам'яті та залишається яскравим донині. Це був момент, коли оркестр (самі жінки яким дозволено виїхати з України) зіграв прекрасну елегію, яка сильно зворушила аудиторію. Диригент, чиїх батьків було вбито заледве кілька днів раніше в Бучі, диригував зі сльозами на очах. Музиканти грали зворушливо, згадуючи своїх чоловіків, дітей, братів, та батьків на війні. Цей захід став символом незломного духу і надії людини і з'єднав міжнародну аудиторію в одне, демонструючи безмежну солідарність у цей трагічний час.

Ці перші місяці війни, хоча наповнені калейдоскопом різних емоцій та переживань, були однак часом високої людяності і взаємодопомоги, часом коли Мюнхен і Баварія відкрили своє серце, даруючи нам усім співчуття, розуміння та духовну і фінансову підтримку. Це був час, коли я і українці Мюнхену вперше відчували, що Україну дійсно прийнято як невід'ємну частину Європи.

Які особисті якості Ви вважаєте важливими для ректора університету?

Ректор, на відміну від президентів університетів, поєднує в собі як адміністративні, так і академічні обов'язки. Це вимагає поєднання лідерства, управління та академічних знань. Ректор несе відповідальність за забезпечення ефективного функціонування університету, його освітнього та дослідницького розвитку, зростання і розвиток його студентів та інтеграцію в міжнародний академічний простір. Тому ця багатогранна посада вимагає унікального поєднання адміністративних вмілостей та стратегічної далекоглядності, а також здатності розширювати можливості університетської спільноти, сприяти створенню атмосфери зростання та відстоювати цінності, які визначають діяльність університету.

Звичайно що вміння визначити місію і стратегічні цілі для ефективного розвою університету; реалізувати ці цілі у тісній співпраці з академічною і адміністративною

командами; формувати ефективні команди і сприяти їх розвитку; чітко комунікуватися з університетською спільнотою та екстерними партнерами; активно слухати інших та будувати конструктивний діалог – все це якості доброго керівника і менеджера. Людина з усіма цими особистими якостями, безсумнівно, буде хорошим ректором.

Однак, на мою думку, щоб бути видатним ректором, потрібно чесне та справедливе ставлення до всіх питань, дотримування етичних принципів навіть при прийнятті складних рішень; вміння служити прикладом для інших; сміливість ризикувати, приймати виклики та вирішувати складні питання; емпатія до інших та виrozumіння; і що головне – якість бачення переконливого майбутнього та здатність надихати інших долучатися до завдання його реалізації.

Які моменти в університетському житті найбільше приносили Вам радість?

Без сумніву, взаємодіяння зі студентами – поодинокі чи групові зустрічі, участь у студентських ініціативах та заходах, приносило мені велику радість а водночас почуття спільноти зі студентами. Я отримала велике задоволення також з прослухання захистів цікавих та інноваційних дипломних робіт студентів, які відображали їхній інтелектуальний розвій та прагнення до глибоких досліджень, давали уявлення про їхній майбутній потенціал. Не менш за це, взаємодіяння з викладачами, цікаві розмови і участь з ними в міжнародних конференціях та семінарах, давали мені інтелектуальну насолоду своїми палкими обмінами ідеями та досвідом на глобальному рівні. Окрему радість приносили культурні заходи, які сприяли розвитку міжкультурних взаємодій, стали важливими елементами університетського життя.

Як Ви реагували на збільшення кількості студентів, які вступали до університету під час війни, і що змінилося у Вашій стратегії набору студентів?

Коротко кажучи, три слова відображають мою реакцію на збільшення кількості студентів: радість, журба і жаль.

Я раділа кількістю та якістю нових студентів, свідомістю цього, що у воєнний час університет все ж таки зможе виховати і сформувати більш критичну масу майбутніх лідерів, експертів і громадських діячів. Хоча збільшення кількості студентів принесло радість, воно також поставило перед університетом великі виклики, зокрема, пов'язані з організацією житла та забезпеченням належних умов для навчання. Я журилась, чи зможемо ми знайти достатню кількість аудиторій для навчання, де ми розмістимо нових студентів, враховуючи, що місто не мало достатньо житла через наплив біженців, як ми фінансуватимемо додаткові курси, необхідні для задоволення їхніх потреб, тим більше, що чимало з них не могли оплатити навчання. Коли стало зрозуміло, що більше 100 студентів не зможуть виїхати з України, я журилась про їхню безпеку, про те, чи матимуть вони доступ до Інтернету, щоб продовжувати навчання онлайн, і чи не змусить їх воєнна травма призупинити або покинути навчання. В кінці, мені стало дуже жалко, що студенти, які залишились в Україні, не зможуть

ознайомитись з університетом, насолодитись живим спілкуванням з викладачами та колегами-студентами, скористати з практик та досвіду життя в Німеччині.

На мій превеликий жаль, через вищезгадану обмеженість ресурсів але також необхідність збереження якості навчання, я вирішила обмежити подальші числа нових студентів, відмовити багатьом талановитим абітурієнтам на вступ до університету. Питання якості полягало, по суті, у забезпеченні належного співвідношення студентів і викладачів у класах – максимум 15-18 студентів на одного викладача в колегіумі та 8-12 на семінарі. Подвоєння числа наших студентів змусило нас дещо підвищити ці співвідношення, але в основному університет дотримувався їх, утворюючи подвійні, а то й потрійні секції декотрих курсів.

Що стосується відбору студентів, УВУ не змінював своїх критеріїв, лише адаптував свою стратегію до нових умов війни. Університет вперше дозволив студентам навчатись дистанційно без вимоги фізичної присутності в Мюнхені та впровадив гібридну модель викладання, завдяки якій стало можливим одночасне навчання онлайн і офлайн. Цей формат забезпечив університету можливість максимально адаптуватися до нових викликів і продовжувати надавати освіту студентам в Україні та біженцям в різних країнах Європи.

Як пандемія і війна вплинули на фінансове становище університету, і які кроки були зроблені для збереження стабільності?

Пандемія та війна мали значний вплив на фінансове становище університету. Під час пандемії багато студентів повернулися додому через фінансові труднощі – втрату роботи, проблеми з оплатою житла та харчування, необхідність забезпечувати себе в умовах кризи в галузі охорони здоров'я та економіки. З повним закриттям Мюнхена, заборорою будь-яких зібрань, університет закрав свої двері для студентів і відвідувачів і швидко перейшов на онлайн-навчання. Хоча цей формат навчання заощадило університету витрати на відрядження викладачів, проживання та добові, університет отримав менше коштів за навчання, оскільки економічні труднощі вплинули на здатність студентів оплачувати навчання. Завдяки коштам, надісланим Фондацією Українського вільного університету, університет вижив і зміг продовжити надавати повну програму навчання.

З початком війни кількість студентів університету подвоїлася. Це створило нові фінансові виклики, зокрема необхідність орендувати додаткові аудиторії, збільшити кількість курсів і створити додаткові секції, щоб задовольнити потреби студентів. Тому що багато нових студентів не могли оплатити своє навчання, Університету бракувало коштів для покриття зростаючих витрат.

На щастя, ще до війни, університет активно працював над створенням мережі підтримки серед політиків та важливих посадовців, що дозволило йому залучити додаткові

ресурси для розвитку. Важливими були візити та обговорення з представниками ландтагу, міської адміністрації та міністерств щодо можливості отримання фінансової підтримки. Коли почалася війна, прихильники університету активно допомагали і підтримували УВУ.

В перших місяцях війни, з огляду на обставини війни та зростаючий приплив біженців, Міністерство науки та мистецтва, з яким УВУ відновило тісну співпрацю, запропонувало університету одноразовий грант в розмірі 100,000 євро для покриття надзвичайних операційних витрат. Успішні зусилля УВУ з метою заручитися підтримкою депутатів Баварського ландтагу принесли свої плоди, оскільки Ландтаг надав УВУ ще два транші фінансування в 2023 і 2024 роках.

Завдяки заступництву двох адміністраторів міста Мюнхен, які були частиною мережі прихильників, яку УВУ вдалося створити до війни, університет отримав 1400 метрів площі для аудиторій та офісів у будівлі, що належала компанії MEAG, на умовах оплати лише комунальних витрат. Це дозволило університету задовольнити потреби в аудиторіях, а також надати приміщення для студентських волонтерських проєктів, таких як „Грунт“ та консультаційний центр для біженців. УВУ доклав усіх зусиль, щоб залучити MEAG до своїх заходів, і компанія стала щедрим спонсором університету, надавши кошти для Грунту, а після двох років, коли вони продали свою будівлю і ми були змушені шукати нових приміщень, кошти для переїзду до нового навчального корпусу університету. Місто Мюнхен, зі свого боку, також підтримало „Грунт“ фінансово, що дозволило проєкту продовжити свою корисну роботу з травмованими матерями та дітьми.

З метою підтримки та посилення ролі університету в культурній дипломатії родина Кіпа надала факультету мистецтв грант в пам'ять свого батька Вадима, відомого композитора та піаніста. Університет також успішно домігся грантів на оцифрування архівів, а також грантів на фінансування культурних проєктів, зокрема проєкту „Музика для життя“. У 2024 році УВУ у партнерстві з Регенсбурзьким університетом був переможцем в конкурсі на грант для створення регіонального центру українознавчих студій. Частина коштів з цього гранту допомогла фінансувати зимову школу, яку УВУ організовує щорічно.

Загалом університет активно працював над забезпеченням фінансової стабільності через партнерства, гранти та підтримку від державних і приватних установ, що дозволило йому адаптуватися до складних умов. Однак, щоб забезпечити довгострокову фінансову стабільність, університет ініціював зустрічі та переговори на федеральному та баварському рівнях, щоб лобіювати постійне фінансування від обох урядів. Таке фінансування вимагатиме змін у законодавстві на обох рівнях уряду, що передбачатиме виняток для надання державного фінансування приватній установі. Обговорення засобів досягнення таких законодавчих змін, які розпочалися до мого відходу з посади ректора, тривають.

Як Ви бачите майбутнє університету після завершення війни і відновлення України і які головні напрямки розвитку Ви вважаєте пріоритетними?

Без сумніву, в майбутньому, Університет продовжуватиме свою основну місію, як це робив протягом понад ста років, а саме: надавати європейську освіту, наділяючи студентів знаннями і, сподіваюсь, мудрістю, формуючи майбутні покоління вчених і експертів, а також активних громадян. Я також сподіваюсь, що наші вчені та випускники будуть в авангарді досліджень у галузі гуманітарних і соціальних наук і стануть ефективними ініціаторами змін у своїх суспільствах.

Якщо про мене, говорити про пріоритети якими повинен керуватися університет після відбудови України, трохи передчасно. Процес відбудови України триватиме щонайменше кілька десятиліть і потреба України у кваліфікованих фахівцях для відбудови буде великою. Якщо університет продовжуватиме напрямки, які розвивалися під час моєї каденції, тоді УВУ продовжить свої зусилля з відновлення, готуючи ефективних та необхідних фахівців. Більше того, як баварський заклад із західною методологією навчання та мережею німецьких партнерів, УВУ, займає унікальне положення для підтримки відновлення системи вищої освіти України, через співпрацю з університетами України, які відновлятимуть свою діяльність. УВУ зможе діяти в ролі моста, налагоджувати міжнародне співробітництво, сприяти обміну знаннями та досвідом, допомагати українським університетам нарощувати потенціал для задоволення соціальних та економічних потреб країни. На рівні початкової освіти, викладачі та випускники УВУ можуть допомагати школам впроваджувати програми психологічної підтримки травмованим учням та програми розвитку для дітей з особливими потребами. Загалом, УВУ може сприяти впровадженні інновацій у навчанні та дослідженнях.

Після завершення процесу відбудови, Університет повинен буде оцінити потреби як в Україні, так і глобально, і приділити особливу увагу цим потребам. Така оцінка є постійним процесом в освіті, забезпечує її гнучкість і здатність адаптуватися до реалій та викликів, що стоять перед суспільством.

Слід зазначити, що майбутня роль УВУ щодо України буде значною мірою залежати від результату війни. Якщо Україна здобуде повну перемогу, збереже території які зазнали найгірших руйнувань, процес відновлення буде інтенсивним і тривалим. Якщо Україна здобуде обмежену перемогу, втратить частину своїх територій, процес відновлення буде менш масштабним і коротшим. Проте в обох ситуаціях Університет повинен буде сприяти процесу відновлення. Якщо, не дай Боже, Україна програє війну, її суверенітет буде підірваний, а національна ідентичність заперечена, то роль УВУ буде зосереджена на підготовці історії війни, фіксуванні злочинів росії проти України, та збереженні національної та культурної ідентичності. По суті, УВУ повернеться до своєї ролі радянського періоду, ставши „голосом України“ в Європі.

Чи є у Вас певні особисті принципи або життєві уроки, які Ви намагались передати своїм студентам та колегам?

Деякі життєві уроки та особисті принципи, якими я ділилася зі своїми студентами та колегами, включали: будьте чесними та справедливими, нехай ваші моральні принципи будуть вашим дороговказом у прийнятті рішень. Не піддавайтеся тиску, щоб змінити або відмовитися від своїх принципів. Пізнайте самі себе, визначте свої життєві цілі, і докладіть усіх зусиль для їх досягнення. Зберігайте свою індивідуальність та розвивайте свою незалежну думку, не піддавайтеся стадовому менталітету. Користуйтеся кожною нагодою для самовдосконалення і завжди прагніть до здобуття найвищих вершин. Будьте сміливими, ризикуйте і не бійтеся помилок, вони ж бо є частиною життєвого процесу навчання. Пам'ятайте, що всі ми є архітекторами свого майбутнього, тому будьте активними громадянами і суспільними діячами, допомагайте будувати більш справедливі та рівноправні суспільства.

Як Вам вдалося залишатися мотивованою і зберігати енергію для розвитку університету, навіть у найскладніші часи?

Моя мотивація залишатися енергійною та зосередженою на розвитку університету, навіть у найскладніші часи, була зумовлена кількома факторами. Перш за все, це студенти. Їхнє бажання розвиватися, здобувати знання і ставати не лише висококваліфікованими професіоналами, але й повноцінними, гідними людьми, надихало мене. Їхній успіх, енергія і рішучість були мені „вітром під крилами“, давали мені сили рухатися вперед і продовжувати роботу ректора.

По друге, я вірила в місію УВУ і завжди бачила великий потенціал нашого університету. Протягом 17 років роботи в сфері розвитку країн Східної та Західної Європи я мала змогу оцінити важливість освіти для проведення реформ та розвитку суспільств. Я була переконана, що УВУ має потужний потенціал сприяти важливим політичним, економічним, соціальним, правовим освітнім і культурним процесам в Україні і поза її межами.

По третє, чудова підтримка викладацького складу, їх досвід та творча енергія.

Яким чином, на Вашу думку, університет може покращити свою репутацію та залучати більше міжнародних партнерів та студентів?

Я думаю, що багато що з цього є очевидним. Університет, який бажає поліпшити (або зберегти) свою репутацію та залучити більше міжнародних партнерів і студентів, повинен дотримуватися високих стандартів західної освіти. Якщо університет відхиляється від цих стандартів, він ризикує стати посереднім, навіть провінційним навчальним закладом, без міжнародного визнання і з невеликою привабливістю для міжнародних партнерів і студентів. Підтримка таких стандартів вимагає забезпечення високої якості викладання, адаптації викладання до найновіших та найінноваційніших практик, зосередження уваги на розвитку

критичного мислення та аналітичних навичок, сприяння активному навчанню та відкритому діалогу шляхом збільшення кількості колоквиумів та семінарів порівняно з лекційними курсами.

Якість викладацького складу відіграє тут важливу роль. Університет повинен активно залучати відмінних викладачів з великим науковим доробком та міжнародним досвідом, тим самим покращуючи якість викладання та наукових досліджень, зміцнюючи імідж університету як міжнародного навчального закладу. Важливим фактором є зміст курсів та рівень викладання, який університет пропонує студентам, його здатність надавати студентам практичні навички та відповідну інформацію, фактично формувати хороших науковців та фахівців з великими можливостями працевлаштування. Викладацький склад повинен бути відданий роботі зі студентами, керувати високоякісними дипломними роботами, що характеризуються глибоким аналізом та суттєвою новизною і які підвищують репутацію університету.

Не менш важливою є стратегія університету щодо відбору абітурієнтів, здатність відбирати розумних та зацікавлених кандидатів, відданих освіті, готових до навчання та активної участі в університетському житті, ініціативних, здатних до самостійного мислення. За умови належного навчання та хороших стажувань такі студенти, як правило, стають успішними випускниками та служать обличчям університету у професійному світі, відображаючи якість освіти в даному університеті.

Нарешті, університет повинен активно пропонувати цікаві та актуальні ініціативи – конференції, панельні дискусії, інноваційні проєкти, які привертатимуть увагу потенціальних міжнародних партнерів університету та пробуджуватимуть їхнє зацікавлення та готовність до співпраці.

Очевидно, що всі ці фактори взаємозалежні. Без чудових викладачів, складної та передової навчальної програми мало хто з якісних абітурієнтів буде зацікавлений у вступі до університету. Без чудових студентів, високого рівня наукової діяльності та інноваційних ініціатив видатні викладачі не будуть зацікавлені у приєднанні до університету, а міжнародні партнери не будуть готові до співпраці.

Які побажання Ви можете дати молодим лідерам, які тільки починають свій шлях в академічному середовищі та освітній сфері?

Я пропоную не стільки свої побажання, скільки свої роздуми та поради для тих хто лише розпочинає свою кар'єру в академічному середовищі та освітній сфері:

Пам'ятайте, що освіта це не лише передача знання, це процес формування цілісної особистості, розвитку розумових здібностей, соціальної свідомості, етики та залученості. Освіта має трансформаційну силу, і важливо вміти використовувати її для формування відповідальних громадян, що необхідні суспільству, особливо в умовах сучасних викликів.

Важливо бути сміливими, адаптивними і ставити на перше місце благополуччя та навчання студентів. Важливо слугувати взірцем для своїх студентів, сприяти максимальному розвитку їхнього потенціалу. Надихати студентів на великі досягнення, розвивати їхній запал до навчання, заохотити їх перевершувати власні очікування – це головне завдання викладачів.

Для тих хто є або бажає стати лідером-керівником, важливо вам розвинути своє бачення ролі освіти в суспільстві та країні, здобути чітке розуміння напрямку розвитку вашої інституції та вміло адаптувати відповідні стратегії для цього розвитку. Будьте готові до змін і постійного оновлення освітніх програм, щоб ваша освітня установа була гнучкою і здатною відповідати на виклики часу. Розвивайте ефективні лідерські навички, зокрема здатність чітко формулювати місію і візію установи, здобувати довіру і співпрацю ваших колег і студентів.

В кінцевому підсумку, дорогі молоді викладачі та лідери в освітній сфері, ваш внесок має тривалий вплив на майбутнє студентів і суспільства в цілому. Ви маєте потенціал змінити світ на краще. Ваш запал, віра в освітню місію та бажання втілювати зміни є головними рушійними силами побудови кращого майбутнього.

Дослідження управлінських стратегій Івана Мигула та Марії Пришляк в Українському Вільному Університеті (УВУ) свідчить про послідовну еволюцію лідерства, спрямованого на збереження, стабілізацію та модернізацію університету в умовах глобальних викликів.

Ректорство Івана Мигула було зосереджене на подоланні фінансової кризи та забезпеченні інституційної стабільності УВУ. Реалізація „Альтернативного плану“ порятунку, реструктуризація майнових активів та збереження автономного статусу університету стали запорукою його подальшого існування як незалежної академічної інституції.

Період ректорства Марії Пришляк позначився динамічним розвитком освітніх програм, інтернаціоналізацією викладацького складу та активною інтеграцією УВУ в європейський освітній простір. Особлива увага приділялася запровадженню нових магістерських спеціальностей, розширенню партнерських мереж та формуванню сучасного академічного іміджу університету.

Таким чином, керівництво Івана Мигула та Марії Пришляк стало прикладом ефективного освітнього менеджменту, що забезпечив УВУ сталий розвиток, збереження культурної місії та здатність відповідати на актуальні суспільно-політичні виклики.

З обранням Лариси Дідковської ректоркою у 2024 році УВУ отримав лідерку з глибоким досвідом у сфері психотерапії та психологічної допомоги. Її фокус на психологічному здоров'ї, підтримці ветеранів, біженців та переселенців, а також активна участь у волонтерських ініціативах сприяють перетворенню університету на центр гуманітарної підтримки української спільноти в Європі.

Під її керівництвом УВУ продовжує подолання викликів та використання нових можливостей для зростання та розвитку. Її увага до міжнародної співпраці, розширення академічних пропозицій університету та зміцнення його фінансової стабільності є важливими для подальшого успіху закладу.

Досвід УВУ може бути корисним для інших українських та діаспорних академічних установ, які прагнуть поєднувати академічну автономію, інтернаціоналізацію та суспільну відповідальність.

Фото з архіву УВУ

Проф. Марія Пришляк та проф. Іван Мигул разом з Міністром закордонних справ України (2014-2019 рр.) Павлом Клімкіним під час відкриття пам'ятної дошки на будівлі першої консульської установи Української Народної Республіки в Баварії, 2018 р.

Справа наліво: проф. Іван Мигул, проф. Лариса Дідковська, проф. Марія Пришляк, проф. Мирослава Антонович, др. Єва Сушко

Під час святкування 100-річчя УВУ в Мюнхенській Резиденції, 2021 р.

ВОЛОДИМИР ДЕРЖАВИН ПРО ПОЕЗІЮ ТА МЕТАФІЗИКУ

Богдана Криса

*доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури ім. Михайла Возняка
Львівського національного університету ім. Івана Франка*

Анотація

Зроблено спробу розглянути характер співвідношень між теорією поезії та її практичним втіленням, який постає в статтях Володимира Державина в процесі аналізу поетичних збірок Михайла Ореста й Олега Ольжича. З огляду на відсутність в античній поетиці акцентів на невимовності чи неможливості повноти вислову прихильник іманентної критики зауважує, що про таку апорію поетичного мислення здавна сповіщає сам текст, пов'язуючи цю функцію з розвитком поезії, з формальним пошуком. Особлива увага до творчості неокласиків давала підставу спостерігати за продовженням та оновленням неокласичної перспективи української поезії, зокрема за появою і в ліричній, і в епічній тональності метафізичних мотивів.

Ключові слова: поетика, поезія, метафізика, лірика, епос, бароко, неокласика, модернізм.

VOLODYMYR DERZHAVYN ON POETRY AND METAPHYSICS

Bohdana Krysa

*Doctor of Philology,
Professor at the Department of Ukrainian Literature named after Mykhailo Voznyak,
Ivan Franko National University of Lviv*

Abstract

An attempt is made to consider the nature of the relationship between the theory of poetry and its practical implementation, which appears in Volodymyr Derzhavin's articles through his process of analysis of the poetry collections of Mykhailo Orest and Oleh Olzhych. As a proponent of immanent criticism, he notes that, given the absence of an emphasis on the ineffability or impossibility of complete expression in ancient poetics, such an aporia of poetic thinking has long been inherent in the text itself. He connects this function with the development of poetry and the search for form. His close examination of the work of neoclassicists revealed the continuation and renewal of the neoclassical perspective in Ukrainian poetry. In particular, he observed the emergence of metaphysical motifs in lyrical and epic tones.

Keywords: poetics, poetry, metaphysics, lyrics, epos, baroque, neoclassicism, modernism.

Володимир Державин був справжнім дослідником літератури, а поезії зокрема, бо в її неповторних явищах умів розрізняти сліди традиції та розуміти, куди вони ведуть. Такий досвід, пов'язаний значною мірою з творчістю українських неокласиків, дозволяв йому розглядати співвідношення теоретичних засад класичної поетики з характером їх практичного втілення у процесі стильових і стилістичних змін – аж до переходів між поезією та метафізикою.

Річ у тому, що визнаючи за античною теорією принциповий інтелектуалізм, Володимир Державин поділяв думку, що головна апорія раціоналістичної класифікації тропів і фігур проявляється не лише у їх недостатній розмежованості, а у відсутності уваги до феномену невимовності чи неповноти слова, про яку інформує художній твір, отже, «текстуально і ніяк інакше»¹. І ця думка була спрямована не на руйнування ієрархії між теорією й практикою, яка існувала вже в античному світі, а на потребу інтерпретації того чи іншого тропа, що підпорядковувалася не теоретичній, а історичній поетиці². «Теоретичну стилістику, за його словами, може зацікавити тільки структура тропа, незалежно від його актуальної естетичної цінності; остання ж визначається нормативною поетикою тієї літературної школи, до якої належить цей твір, і тому, зрозуміло, належить уже знанням не теоретичної, а історичної або дескриптивної стилістики»³.

У такому контексті однаково продуктивним, і для давніших, і для новіших творів, стає поняття «іманентної критики», себто, підходів, зумовлених самим текстом. У 20-ті роки ХХ ст. це поняття стало важливим для дискурсу поетики й риторики, стосуючись систематизації, популяризації та модернізації античного вчення про стиль. І водночас, узгоджуючись передусім з неокласичною лінією, воно проєктується на інші грані модерної поезії, виявляючи їх зв'язок з історичними художніми формами.

Попри те, що Володимир Державин, здавалось би, найменше уваги приділив літературі бароко, його принагідні міркування, викликані, наприклад, упорядкуванням «Антології української поезії» (Лондон, 1957), яка охоплює період від гетьмана Івана Мазепи до сучасних поетів, засвідчують розуміння барокового віршування як особливого мистецького досвіду. Зауваживши, що до самої антології, «в характері символічного вшанування української поезії попередніх віків та певного, сказати б, натяку на її превеликі національні скарги, ввійшла лише «дума» самого Мазепи та два ліричні вірші Григорія Сковороди, він наголошує, що «неслушно занехаючи в ХІХ сторіччі» «книжна» та «шкільна» поезія ХVІ -ХVІІІ віків» у своєму

¹ Державин, В. (2012). Вибране у 2-х книгах. Упоряд. Степан Хороб. Івано-Франківськ: Типовіт. *Античне вчення про тропи у світлі сучасної стилістики*. Кн.ІІ, с.25.

. Далі за цим киданням подаються назви статей і сторінки.

² Там само. С.19.

³ Там само. С. 20.

«оригінальному вигляді не є безпосередньо доступні пересічному українському читачеві середини ХХ сторіччя». На думку Державина, ці вірші «конче потребують просторих мовознавчих (а здебільшого й культурно-історичних) пояснень»...⁴. І найголовніше: «Ще менш допущеним видається нам незрідка застосовуваний засіб такого чи іншого мовного «модернізування» давньо- та середньо-українських поетичних текстів, себто, просто кажучи, перекладання їх більш-менш сучасною літературною мовою»⁵. На жаль, і про це вже згадувалось⁶, прогностичність оцінки щодо такого можливого фальшування справдилася наприкінці 90-их рр. ХХ ст., коли хвиля перекладів, інспірована найкращими намірами відкрити цей скарб, значною мірою загладжувала його неповторний історичний колорит. Хоч у цьому випадку принцип іманентної критики вимагає особливої уваги до онтології тексту, до того, що і як текст сповіщає про себе і про свої джерела, народжуючись у процесі їх повторення-вторування, що так часто стає «влитою молитвою»(Вальтер Каспер), відповіддю людини на Слово Боже Словом Божим⁷.

Феномен «книжності», який лежить в основі барокового вірша, не раз викликав дискусію про поезію й не-поезію, де «останнім» аргументом є відсутність тропів. Тим часом ситуація складніша: тропів насправді вистачає, але яких? І тут допомагає зауваження В. Державина про те, що раціоналізм античної теорії обмежується визначенням форми відношення (пропорція, подібність) і тому залишається там, де ще зовсім немає метафори, метонімії чи синекдохи⁸. Щось подібне відбувається, якщо авторам дорікають метафізикою⁹, розуміючи її як відірваність від реальних проблем. Насправді, і те, й інше довго функціонувало в барокових віршах на рівні понять і абстрагованих схем, які власне потребують інтерпретації.

Варто зауважити, що самі барокові автори, кожен у свій час, реагували на такі явища, поглиблюючи теоретичні постулати поглядами на форму своїх текстів як на інструмент «осягання неосягненности» Божої Премудрости (Кирило Транквіліон Ставровецький), на нескінченність експериментів у пошуку сенсів Божественних Імен (Іван Величковський), зрештою, на людське слово — як на «полову» Божого Зерна чи «притвор» Божого Слова (Григорій Сковорода). У цьому процесі «чиста» метафізика ставала основою ліричного переживання та можливістю запримітити у видимому невидимі Божі сліди.

Утім, барокова поетика, виростаючи з античних і ренесансних джерел і трактуючи поезію як людську частку творчої, отже, божественної енергії, суттєво розширила прикладну

⁴ Державин, В. Про завдання антології української поезії. Кн.І, с. 273.

⁵ Там само.

⁶ Криса, Б. (2014). Володимир Державин: археологія життя і творчості. *Науковий збірник УВУ*, т.19. Мюнхен, с.270.

⁷ Каспер, В. (2010). Таїнство єдності. Євхаристія і церква. Пер. з нім. Лідія Лозова. Київ: Дух і літера, с.106-107.

⁸ Державин, В. Античне вчення про тропи у світлі сучасної стилістики. Кн.І, с.17.

⁹ Возняк, М. (1921). Історія української літератури. Т.2. Віки XVI-XVIII. Перша частина. Львів: Просвіта, с.313.

сферу, пропонуючи авторам, які опановують мистецтво слова, вибір на кожен, здавалось би випадок. Інша річ, що це розширення вже само по собі було узагальненням практики письма.

Власне кажучи, цей момент суттєво пояснює природу барокових віршів, а досвід їх авторів органічно вкладається в історію інтерпретації книг Святого Письма, особливо, якщо «інтерпретувати означає повторювати» і якщо повторення говорить більше, кажучи менше, себто є очищенням, «в результаті якого дотепер прихований сенс постає у своїй єдиній істині» а твір – «оболонкою, яка його огортає й яку слід розтрити, щоби побачити сенс»¹⁰.

Очевидно, бароко пропонує свою норму інтерпретації, яка нерідко залишається на переходах між теоретичною і практичною стилістикою, обмежуючись не раз наслідуванням граматичної та логічної структури своїх джерел. Та й наочність бароко, про яку багато говориться, – це значною мірою не наочність тропів, а наочність понять. А попри те, розвиваючись впродовж тривалого часу, барокове віршування якщо не руйнує, то помітно підважує риторику «готового слова», пропонуючи свої ранньомодерні стилістичні винаходи на шляху до мистецтва слова як «особливого модусу буття»¹¹. І вже тому увага до співвідношення теорії та способів її практичного втілення актуалізує історію цього досвіду як спробу сповістити про існування невимовного.

Характерно, що подібні висновки дослідників 60-их років ХХ ст. – і слова П'єра Мошере про інтерпретацію-повторення, і міркування Володимира Державина, зокрема про неперекладність давніх віршів і не лише давніх¹², стосуються засад художнього, небуденного мовлення, дозволяючи у загальному плині літературної історії відчувати рух літературної форми, існування «старих» доріг, що засвідчують наближення до тих самих духовних вершин. Це важливо вже тому, що український модернізм як центральна тема Володимира Державина променює навсебіч: до раннього модернізму, романтизму, імпресіонізму, символізму і парнаїзму у його «найконсеквентнішому вияві київського неокласицизму» (Ігор Качуровський). Писав про багатьох, але творчі постаті Михайла Ореста («Лицар ідеалу», «Великий осяг ідеалізму в поезії Михайла Ореста», «Поезія Михайла Ореста і неокласицизм») і Олега Ольжича («О. Ольжич – поет національного героїзму», «Поетичне мистецтво Ольжича») дозволили В. Деджавину чи не найповніше досягнути глибину зв'язків між класичною поетикою, джерелами української поезії та живим нуртом поетичного слова.

І тут варто знову звернути увагу на моменти, які безпосередньо пов'язані з античним вченням про літературу та розвитком цього вчення у творчому пошуку українських поетів-неокласиків. У статті «Лицар ідеалу», написану з нагоди 50-річчя Михайла Ореста, В.

¹⁰ П'єр Машере. Пояснення й інтерпретація.- <https://kontur.media/pierremacherey>

¹¹ Ушкалов, Л. (1994). Світ українського бароко. Харків: Око, с.10.

¹² Державин, В. Патос і культ досконалости (Про лірику Стефана Георге). Кн.ІІ, с. 272.

Державин акцентує, що вся літературна творчість неокласиків була і є ідеалістична в сенсі своєї спрямованості до краси й гармонії, до грецької калокагатії, до вічного й непроминального, але в цьому контексті Юрій Клен і його «найближчий спадкоємець» Михайло Орест «виступають як речники ідеалізму войовничого, непримиренного і найконсеквентнішого»¹³. Свою думку В. Державин підтверджує образом природи, яка в Ореста- «не сама лише чуттєвість, а та реальність, крізь яку мистець прозирає в реальніше за природу», визначаючи духовність не як злиття з природою, а як злиття з духом природи і надприроди¹⁴. Наголошуючи фактично на ознаках, якими поезія Ореста вивершує поезію неокласиків, Державин приходить до висновку, що «емоційна розбіжність, диференціюючи тематику літературного стилю, не порушує його мистецької єдності, що стоїть не на тематичі, а на її словесному оформленні. Мітична ідея не залежить від естетичної форми, тож ніяк не визначає її; вона спливає в твір і крізь твір, *Як сонце літнє в храмові вітражі*»¹⁵.

Утім, якщо не залежність, то зв'язок все-таки існує, бо хіба спосіб «спливання» не позначається на сприйнятті? І коли мова заходить про ідею обраності та осяяння у двох перших книгах Ореста («Луни літ», «Душа і доля»), про есхатологічні, кінцеві мотиви, про потребу духовного зростання, про самовіднайдення людини та про форми епіграми й «напівсимволічні» алегорії, то відкривається не лише перспектива, але й ретроспектива українського поетичного мислення, у глибині якої видніються постаті Григорія Сковороди та його попередників. Це означає, що Орестова метафізика, коли вже сама природа «снить невимовне», стаючи переходом від трансцендентного до іманентного і розкриваючись «лише в екстазі релігійно-опертої мистецької творчості»¹⁶, стверджує єдність великої духовної традиції.

Третю збірку Михайла Ореста «Держава слова» Державин розглядає як найвиразніше проявлення «магістралі» його поетичного світу- певність у тому, «що не лише ідея переважає матерію (як це твердить філософічний ідеалізм), але й дух цілковито переважає живу, органічну матерію, зокрема людську «плоть», та й ціле земне життя людське, яке, будучи взате само по собі, є лише ілюзією та скороминущим фантомом»¹⁷. А приклади, якими критик ілюструє погляди поета на земне існування людини, на божественне походження справжніх моральних цінностей, засвідчують, очевидно, не лише спорідненість Ореста з «настановами найбільших містиків і релігійних мислителів «усіх віків і народів»¹⁸, а безпосереднє продовження ключових тем українського бароко.

¹³ Державин, В. Лицар ідеалу (Михайло Орест). Кн. I, с. 208-209.

¹⁴ Там само, с. 209.

¹⁵ Там само, с. 209-210.

¹⁶ Там само, с. 211.

¹⁷ Державин, В. Великий осяг ідеалізму в поезії Михайла Ореста. Кн. I, с. 233.

¹⁸ Там само, с. 214.

В. Державину доводилося нагадувати сучасникам, що нарікання на обставини еміграційного життя, на самотність, розлуку і «туги тягар», і «пониження гніт», не порушують непохитної певності поета в остаточній перемозі добра над злом, ні в безсмерті людської душі, як і не применшують моральної відповідальності за вибір між добром і злом (*«Ізгой бредє в світи – і як сувора рана / Він, дар богів, болить на чужині чужій...»*).

«Держава слова», на думку критика, є зерном свідомости, яке єднає зі «забутими могилами», з образом Києва (*«В сьайві блага і слави/ Слово входить у світ, /Начаток святої держави / Ясує його прихід»*)¹⁹. Зокрема у поемі «Повстання мертвих» він зауважує, що автор «не мислить жданого йому «преображення» лихого й темного життя людського без величного поновлення українського національно-державного маєстату»²⁰. Так з'являється передчуття найбільшого чуда – «повернення всіх»: *«До всіх яса! На півночі пустинній/ Холодні розсуваються сніги./ І воскресають в них останки тлінні/ У повноті колишньої снаги»*. І варто додати, що власне «аромати лип», немов у життійному наративі, викликають асоціацію з канонічними ознаками святости.

І водночас, сприймаючи поетичний світ Михайла Ореста як явище вічного й непроминального, Державин найгостріше реагує не на докори у песимізмі чи недостатньому патріотизмі, а на індиферентність до мистецької сутності його поезії чи острах з того приводу, що витонченість поетичного пера веде до стилізації²¹. І тим, які не бачили неокласиків поза елементарним технічним вишколом, він пояснює: «Вперше в історії українського письменства, створивши поезію високого стилю ... неокласики врятували перед світовою історією, перед сумнінням чистого розуму гідність українського слова»²².

Річ у тому, що такий порятунок – від «обскурантського волюнтаризму» на Заході і «пристосовництва» на Сході – полягав, на переконання В. Державина, у мистецькому зростанні. Залишаючись у поетичному саду київських неокласиків, М. Орест вивершував небокрай українського поетичного світу. У цьому контексті, з одного боку, привернено увагу до щедрого культивування античних віршованих жанрів, строф і тропів, до вишуканої епіграми чи метафори, розгорненої в «сентеційну алегорію», отже, до того, як Михайло Орест продовжує й розвиває традиції неокласиків. Зокрема наголошено на спробі «ритмічної нормалізації гексаметра й пентаметра», яку почав запроваджувати у своїх перекладах М. Зеров і яка вже на той час відрізнялася від попередніх примітивних спроб, «мов небо від землі», а під Орестовим пером набувала характеру «остаточної ритмічної структури»²³. Згадано й інші

¹⁹ Там само, с. 235.

²⁰ Там само, с. 236.

²¹ Державин, В. Поезія Михайла Ореста і неокласицизм. Кн.І, с.320 – 321.

²² Там само, с. 322.

²³ Там само, с. 322-323.

поетичні «фігури», відомі хіба що теоретиків літератури, які не дають сумніватися у тому, що поет-спадкоємець дбайливо доглядає київський сад.

А з іншого боку, у порівнянні Михайла Ореста з Максимом Рильським і Миколою Зеровим, знаходиться те, чого в цьому саду ще не було і що, на думку Державина, дає підставу говорити про його метафізичний вимір та сприймати емпіричну дійсність як «відблиск ідеальної найвищої дійсності»²⁴, власне, почути природу, що «снить невимовне». Так, головна апорія античної теорії – відсутність невимовного, – вирішувалася, за В. Державиним, посвяченістю творчого життя. Певна річ, це була оновлена метафізика, бо три її «пороги», які визначив В. Державин, нагадують «старі» трансцендентні ступені богопізнання: чистоту серця, пізнання істини, єднання з Богом. Зрештою, йшлося про наближення до того самого джерела, розуміючи мистецтво слова не як «відбиття» чи «віддзеркалення» дійсності і не лише щось похідне від неї, а істотну дійсність, «відвіку й довіку даровану людині Зверхнім Єством...»²⁵.

Власне, метафізичність поезії Михайла Ореста, в якій Державин бачить квінтесенцію його духовного стилю та бездоганне поновлення високих стилістичних традицій київської школи, є водночас загальним оновленням метафізики українського вірша на умовній, скажімо, відстані між літерами Божих Імен у Івана Величковського та «ініціалами квітів» у Михайла Ореста – різними, з огляду на історичний період, знаками метафізики повернення.

Тим часом погляди Володимира Державина на сучасну поезію нелегко вкладаються в межі якоїсь однієї школи, навіть якщо це школа неокласиків, і не виключають природних змін у характері поетичного світовідчуття, дозволяючи сприймати ріст слова як духовну субстанцію. Це особливо помітно у роздумах про поезію Олега Ольжича, про її глибоку спорідненість з адептами «чистої поезії» та суттєве й неповторне поглиблення української ліричної палітри епічною тональністю. Власне, епічне начало поезії Олега Ольжича Державин осмислює найбільш послідовно, акцентуючи, що епос народжується на ґрунті героїзму і що героїзм в поезії Ольжича – це не лише тема, а її «творча психічна домінанта»²⁶. Якщо в інших авторів переважає героїзм людини національно покривдженої, зумовлений історичними подіями чи ситуаціями, то в поезії Ольжича – «героїзм вільно обраний і вільний від усякого розрахунку, всякої думки про духову чи іншу нагороду: він сам – своя найвища нагорода, що вища навіть за славу». Державин приходить до висновку, що героїзм О. Ольжича є виявом глибинно ідеалістичного світогляду та «кульмінує в піднесенні цілком вільно обраної самопожертви»²⁷, коли практичне зацікавлення в реальній перемозі якоюсь мірою

²⁴ Там само, с. 326.

²⁵ Державин, В. Про завдання антології української поезії. Кн.І, с. 272.

²⁶ Державин, В. О. Ольжич – поет національного героїзму. Кн.І, с. 338.

²⁷ Там само.

поступається перед духовною перемогою, тому ця героїчна духовність не становить ані довільної самоцілі «чину заради чину», ні відриву від конкретних потреб власної нації²⁸. А коли постає питання, наскільки такий «скрайній і екстатичний героїзм» є утопійним, то відповідь стосується не лише сучасного, але й майбутнього національного буття в перспективі божественного космічного ладу, де «ні хмарам, ні зорям не вузько, сповняючи вічний закон»²⁹.

Напевне, в ряду славних імен, серед яких згадано Олега Ольжича – від Сократа до Лесі Українки, – бракує Григорія Сковороди. І тому, що давній «Сад божественних пісень» зростав у вічному «законі Господнім» (Пісня-1), і тому, що Сковорода бачив тотожність між людьми різних культур, якщо для них важив пошук істини. А фактично, про духовну спорідненість зі Сковородою нагадує сам Державин, коли робить висновок, що для Олега Ольжича найбільш характерні «не історичні аналогії між минулим і майбутнім», а почуття реальної й понадреальної тотожності і героїчного ідеалу в цілому людстві, і більше від того – в цілому космосі»³⁰. Зрештою, Державин цитує слова Юрія Клена про «симфонію п'янку одвічного натхненного закону», яка пливе з віршів Ольжича і в якій до езотичних образів, як «шкур гарячі плями»; серце, «що жене кров, мов стадо кіз (Пісня пісень?)», потрапляє і «соняшна тривога» бароко³¹.

Особливої уваги заслуговує застереження Володимира Державина, що «коли великий поет приносить у жертву національній справі своє життя – а тим самим і свою дальшу поетичну творчість – то це нікому не дає права нехтувати його поезією»³². Власне, аналізуючи поетичні тексти Олега Ольжича, В. Державин відкидає будь-які спроби довести відповідність героїчної особистості Ольжича – його поезії, бо це, на його думку має стільки сенсу, як питання, «що є більшим – кілометр чи сторіччя».

Неповторний поетичний світ О.Ольжича, за спостереженням Державина, вирізняється такою монументальністю стилю, на яку не спромігся до нього жоден український поет. При тому, що епічний виклад, головний чинник монументальності, не пригашує вільного вибору людини, а стає своєрідним «маєстатом людського воління», вимагаючи від читача «високого рівня літературної культури – ба навіть чималої обізнаності з передісторією та історією Європи». Державин вважав, що «консеквентний класицизм Ольжича стоїть поза всякою дискусією», поєднавши «ваговиту монументальність» з «легкокрилою елеганцією»³³.

«Класичного Ольжича» Державин знаходив уже в його ранніх творах і бачив його серед «великих і мериторично самобутніх поетів, чия творчість так мало підлягала б дії літературної

²⁸ Там само, с. 339.

²⁹ Там само, с.340.

³⁰ Там само, с. 344.

³¹ Там само, с.343.

³² Там само, с. 345.

³³ Там само, с. 345-346.

еволюції»³⁴. Інша річ, що такий цілісний художній світ зазнавав випробовувань – і імпресіоністичною «моментальністю», і публіцистичністю, і зниженням «стилістичної перспективи». Попри те, навіть у збірці «Вежі», яка дає Державину найбільше підстав для критики, «чимало високохудожніх строф, чимало досконалих розділів» свідчать «про гігантський мистецький світ Ольжича»³⁵.

Ретельний аналіз ритміки, строфіки, рими, евфонії, проведений з огляду на досвід київських неокласиків, виявляє і близькість, і віддалення, зокрема в характері римування, зате «в галузі евфонії» «самі лише київські неокласики (зокрема М.Зеров і М. Рильський, а в сучасній поезії – М. Орест) дорівнюють Ольжичеві щодо майстерності гармонійного скупчення тих самих голосних і тих самих або схожих приголосних», що засвідчує взірцевий, на думку Державина «Алябастер»:

*Незнаний майстер давньої Еллади,
різьбив її, коринтянку з села,
і голову одбиту одягла
назавжди сила лагоди й принади.
І світло, що на голову сплива,
крізь білий мармур цери проступає*³⁶.

«Виразно класичним» називає Державин і поетичний синтаксис Ольжича, акцентуючи на особливій функції називних конструкцій, коли стає зрозумілим, «що це не дескрипція, а естетично піднесена номінація кожного предмета як свого роду естетичної самовартості»³⁷. Монументальний класицизм, на думку дослідника, проявляється і в лексичному характері віршів: «позаобразні» слова переходять до поетичного слововжитку «не через семантичну (значеннєву) зміну, а через високу й немов онтологічну тональність дикції...». Це джерело «епічного епітета» залишається на межі між безпосереднім і образним значенням, а Ольжич володіє «епічним епітетом» «майстерніше за будь-кого в цілому українському письменстві». Власне, з таким епітетом пов'язує Державин «рафінований присмак семантичної новизни». Не втрачає зв'язку з попереднім «прямим» значенням і Ольжичева метафора, що впливає «через попередню називну інтродукцію», з властивою «класичній простоті» суто ілюзійною раціональністю»³⁸.

³⁴ Державин, В. Поетичне мистецтво Ольжича. Кн.І, с. 347.

³⁵ Там само, с. 351-352.

³⁶ Там само, с. 354.

³⁷ Там само, с. 358.

³⁸ Там само, с.361-363.

Попри високі оцінки, уважність до небезпек поетичного стилю Ольжича («риторичного трафарету», «риторичної бомбастики» та ін.), послідовність підходів, Володимир Державин, певна річ, і помиляється, й сумнівається. Одні й ті самі рядки («Вночі на дорозі від куль посіпак/ свого команданта поклали») стають прикладом втраченої «стилістичної перспективи», у складі катрена³⁹, і прикладом запровадження в українській мові нечуваних і немов «античних» за стислістю конструкцій⁴⁰. Але й виявляє також здатність дивуватися, коли в «Підзамчі», де майже всі поезії датовано 1941 роком, відчуває «відсутність настанови на монументальність, відсутність «героїчної домінанти» і головне – «зовсім інший тип фіналу»⁴¹. Однаково, чи тлумачити цей фінал, за Державиним, як процес, коли реальність промовця (суб'єкта уявлення) немов розчиняється в емоційних обертонах об'єктивізованого враження, чи як передчуття долі поета, бо очевидно, що «естетично неможливий модернізм» стає можливим, заховуючи в собі зв'язок між реальним і понадреальним.

Власне кажучи, науково-критичні статті Володимира Державина про творчість Михайла Ореста й Олега Ольжича сповнені глибоких і переконливих спостережень над шляхами, які проходило українське слово в першій половині XX ст. і які засвідчують тривалість української духовної традиції та перспективи її розвитку. І навіть дискусійність окремих моментів і оцінок є тим живим зерном, яке повертає до джерел і до творчості як єдиного способу збагнути метафізику повернення.

³⁹ Там само, с.351.

⁴⁰ Там само, с.360.

⁴¹ Там само, с.365.

**«ПРОМЕНИСТА СИЛЬВЕТА»:
ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ ПРО ІВАНА ФРАНКА**

Ярослава Мельник
*доктор філологічних наук,
професор кафедри філології,
Український католицький університет,
м. Львів, Україна
yamelnyk@ucu.edu.ua*

Анотація

У статті на основі аналізу історико-літературних і теоретичних праць Ігоря Качуровського висвітлено його погляди на феномен Івана Франка, місце письменника в українській і світовій літературі, мистецькі вершини поета, його містицизм і ескапізм, внесок у сонетярство, перекладацтво, віршознавство.

Ключові слова: Ігор Качуровський, Іван Франко, українська література, письменник, містик, ескапізм, ключові тексти, піонерство.

**«LUMINOUS SILHOUETTE»:
IHOR KACHUROVSKYI'S REFLECTIONS ON IVAN FRANKO**

Yaroslava Melnyk
*Doktor of Philological Sciences,
Professor of the Department of Philology,
Ukrainian Catholic University,
Lviv, Ukraine*

Abstract

The article examines Ihor Kachurovskyi's perspectives on the phenomenon of Ivan Franko by analyzing his historical-literary and theoretical works. It emphasizes Franko's place in Ukrainian and world literature, his poetic accomplishments, the mystical and escapist dimensions in his writings, as well as his contributions to the sonnet tradition, translation, and verse theory.

Keywords: Ihor Kachurovskyi, Ivan Franko, Ukrainian literature, writer, mysticism, escapism, key texts, pioneering work.

2002 р. в одній з видавничих серій Українського Вільного Університету в Мюнхені вийшли «Променисті сильвети» Ігоря Качуровського. Книжка має підзаголовок: «Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки», але, за словами самого автора, вона «являє в основному,

матеріал лекцій, читаних в різні роки в Українському Вільному Університеті в Мюнхені»¹, з яким його «лучив багаторічний зв'язок». По суті, рівно чотири десятиліття: з літа 1973 р., коли Ігор Качуровський, тоді ще магістр, прочитав студентам і слухачам літніх курсів УВУ свій перший лекційний курс «Розвиток української літератури між двома світовими війнами на підсоветській Україні, в Західній Україні й у вільному світі» і до його відходу у вічність 18 липня 2013 р.² А лектором, зазначу принагідно, Ігор Качуровський був вельми яскравим. «Ті, кому пощастило слухати його блискучі лекції, наприклад, з історії середньовічної європейської літератури, пам'ятають його вільну, імпровізаційну манеру викладу матеріалу, вміння пояснити найскладніші речі якнайпростіше і подати літературні факти ніби “зсередини”», — згадує Олена Бросаліна, підкреслюючи водночас і здатність Ігоря Качуровського «легко перемикається з високих стильових реєстрів на іронічно-пародійну хвилю»³.

Легка, образна манера викладу притаманна і статті «Франко як містик», уміщеній в згаданих «Променистих сил'ветах» (перша публікація в часописі «Українські вісті» (1995, 29 січня). Ось початок цієї розвідки. «Проаналізувати Франкову творчість в окремій статті, це таке саме завдання, як піти до зоопарку, взяти слона й принести його додому в кишені. Адже спільна риса таких письменників, як Гете, Бальзак, Лев Толстой, Іван Франко, це неосяжність їхньої творчості. Тому я, щоб уникнути загальників, говоритиму сьогодні лише про одну сторону Франкового літературного доробку: про його поеми й віршовані легенди»⁴. Однак в одній статті виявилось немислимим увібгати вповні в дослідницьку «кишеню» навіть корпус тих Франкових текстів, про які згадував критик. Не будемо йому за це надто дорікати, це було би більше, ніж несправедливо, бо, попри лаконічність розгортання сюжету, ця невелика обсягом розвідка Ігоря Качуровського — одна з найцікавіших серед нечисленних і досі у франкознавстві спроб наблизитися до таїни містицизму поета. А в неповноті досягнення задекларованої теми «завинив» чи не більше сам Франко «огромом» свого творчого космосу, у тому числі багатством свого поемарію і легендарію.

Детальніше про статтю «Франко як містик» поговоримо перегором, а наразі згадаймо основні тексти дослідника, у яких так чи інак присутній Франко і звернення до яких допоможе нам реконструювати портрет письменника авторства Ігоря Качуровського. Зосібна, низку розвідок про інших письменників у тих самих знаменитих «Променистих сил'ветах», удостоєних 2006 р. Національної премії України імені Тараса Шевченка, габілітаційну

¹ Качуровський, І. (2002). *Променисті сил'вети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. Мюнхен: Український Вільний Університет. (Серія: «Монографії», ч. 59). С. 5.

² Детальніше про це див.: Мельник, Я. (2018). «З УВУ лучить мене багаторічний зв'язок»: Ігор Качуровський і Український Вільний Університет у Мюнхені. *Наш український дім* (Ніжин), № 2. С. 29–36.

³ Бросаліна, О. (2015). Зі сторінок життя Ігоря Качуровського. *Віршознавчий семінар. Ігор Васильович Качуровський (1918–2013). Ін тетогіам: зб. наукових праць та спогадів*. Київ. С. 11.

⁴ Качуровський, І. *Променисті сил'вети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. С. 25.

дисертацію вченого «Основні функції літератури. Дослідження на матеріалі української поезії», «піонерську в даній галузі», за словами самого автора⁵, віршознавчий триптих («Строфіка», «Фоніка», «Нарис компаративної метрики»)⁶, який, так само не без підстав вважав автор, заповнив «ту зяючу прогалина, яка існувала дотепер в українському віршознавстві»⁷, а також ґрунтовні диптихи з генерики⁸ і стилістики⁹.

Феномен Івана Франка, «вага його творчости», місце в українській і світовій літературі, мистецькі вершини поета, його містицизм і ескапізм, внесок у сонетярство, перекладацтво, віршознавство — ось основні теми, яких торкається чи зазвичай лише згадує побіжно, але часто окреслюючи при тім обрії студій над Франком, дослідник у своїх історико-літературних і теоретичних працях.

У цій променистій силуеті Івана Франка (незважаючи на її «шкіщовість» і мозаїчність) напрочуд виразно відчувається і особистість самого портретиста, його техніка письма: глибина і проникливість, енциклопедизм і літературознавча ерудиція (останнє серед іншого дозволило Ігорю Качуровському вписати Івана Франка в дуже різні контексти національного і світового письменства), уміння побачити нове в неначебто добре знайомих і вивчених темах і згадана вже образна манера викладу матеріалу.

Для Ігоря Качуровського Іван Франко — це письменник світового рівня, один із трьох великих в українській літературі (обіч Тараса Шевченка і Лесі Українки) та один (також із трьох) представників національного епосу в українському письменстві (два інші — Тарас Шевченко і Юрій Клен), вершинне явище української поезії та української прози, письменник, завдяки якому українська література є «зразком повної літератури в найкращому розумінні слова»¹⁰, «художник життя». Додаймо до цього ще й такий ряд: «всебічний Франко», «всеохопний Франко», «вчений ерудит», «невтомний і всепроникнений Франко», «неодмінний Іван Франко».

А щодо мистецьких вершин Івана Франка, то, вельми прикметно, що на найвищий щабель Ігор Качуровський ставить тексти письменника, сповнені релігійною містикою. У вступному есеї до першої книги «Хрестоматії української релігійної літератури», упорядником

⁵ Качуровський, І. *Основні функції літератури. Дослідження на матеріалі української поезії*. Мюнхен, 1978. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені, машинопис. С. 2 (Висновки).

⁶ Качуровський, І. (1967). *Строфіка*. Мюнхен: Інститут літератури ім. Михайла Ореста; Качуровський, І. (1985). *Нарис компаративної метрики*. Мюнхен: Український Вільний Університет, (Серія: Підручники, т. 8); Качуровський, І. (1984). *Фоніка*. Мюнхен: Український Вільний Університет, (Серія: Підручники, т. 7).

⁷ Качуровський, І. *Нарис компаративної метрики*. С. 7.

⁸ Качуровський, І. (2005). *Генерика і архітектоніка*. Кн. 1: *Література європейського середньовіччя*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія»; Качуровський, І. (2008). *Генерика і архітектоніка*. Кн. 2. Ч. 1: *Засади наукового літературознавства*. Ч. 2: *Жанри нового письменства*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

⁹ Качуровський, І. (1994). *Основи аналізу мовних форм: (Стилїстика)*. У 2 ч. Ч. 1: *Лексика*. Мюнхен; Ніжин; Качуровський, І. (1995). *Основи аналізу мовних форм: (Стилїстика)*. У 2 ч. Ч. 2: *Фігури і тропи*. Мюнхен; Київ.

¹⁰ Качуровський, І. *Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. С. 683.

якої він був, дослідник зазначає, що, незважаючи на те що ХІХ вік — це «час занепаду містичної літератури, у творчості послідовних реалістів подеколи натрапляємо — і то в найкращих творах — на відхилення в бік містицизму: до таких творів належать “Мойсей”, “Іван Вишенський” Івана Франка та ніч убивства в його ж таки “Перехресних стежках”»¹¹. А назагал найкращі твори Івана Франка, за Ігорем Качуровським, це: у прозі — «Перехресні стежки»; у драматургії («всупереч загальній opinіi») — «Сон князя Святослава», де «центральною точкою є поява ангела»¹²; у поезії, обіч згаданих вище, «Івана Вишенського» і «Мойсея» з «його могутнім ритмом, який вкарбовується в пам’ять, має в собі щось непідвладне розумові, підпорядковує собі людину, робить її покірною якійсь вищій волі»¹³, також такі тексти, як «В Перемишлі, де Сян пливе зелений» (це видіння, на думку критика, «одна з найгеніальніших поезій» Івана Франка¹⁴, «На ріці вавілонській», «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер вис...» («шедевр Франкової особистої лірики»)¹⁵, «Безмежнеє поле в сніжному завої» («шедевр ескапістської лірики в поета»)¹⁶. А серед «найулюбленіших речей» Ігоря Качуровського — «Поема про білу сорочку»¹⁷. Тому не випадково, що саме Франкові-містику критик присвятив окрему статтю.

Звернення Ігоря Качуровського до Франка-містика, очевидно, впливало також і з його глибоке переконання, що однією з головних, якщо не найголовнішою, функцією мистецтва, є «функція релігійно-містична: напоєння краси позарозумовим змістом, який провадить до потойбічних сфер — до Абсолюту»¹⁸. У цьому контексті дуже промовистим є наступний фрагмент інтерпретованої статті. «Пересортувавши» поемний доробок Франка і запропонувавши, на відміну від редакторів Зібрання творів Івана Франка в п’ятдесяти томах, «свої» поеми письменника, а саме: «Панські жарти», «Іван Вишенський», «Ex nihilo», «Бідний Генріх», «Поема про білу сорочку», «Мойсей», «Терен у нозі» та лірична поема «В Перемишлі, де Сян пливе зелений»), а також назвавши, на його думку, найкращі тексти з легендарної парості поета («Смерть Каїна», «Цар і Аскет», «Легенда про вічне життя», «Святий Валентій», «Легенда про святого Маріна» та «Рука Івана Дамаскіна»), дослідник зауважує: «І тут ми помічаємо, що серед Франкових поем та легенд одна має декларативно-антирелігійний характер — це “Ex nihilo”, монолог атеїста, ще одна, “Панські жарти”, належить до творів

¹¹ Качуровський, І. (1988). Містична функція літератури та українська релігійна поезія. *Хрестоматія української релігійної літератури*. Кн. перша: *Поезія / Упорядкування і вступний есей Ігоря Качуровського*. Мюнхен; Лондон. С. 17.

¹² Там само.

¹³ Качуровський, І. *Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. С. 29.

¹⁴ Качуровський, І. *Генерація і архітектоніка*. Кн.1: *Література європейського середньовіччя*. С. 38.

¹⁵ Качуровський, І. *Основні функції літератури. Дослідження на матеріялі української поезії*. С. 132.

¹⁶ Там само. С. 156.

¹⁷ Качуровський, І. *Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. С. 28.

¹⁸ Качуровський, І. *Основні функції літератури. Дослідження на матеріялі української поезії*. С. 2.

реалістичних, а велика більшість, разом дванадцять речей, це література релігійно-духовна. І ми не без здивування констатуємо, що переконаний ніби-атеїст Франко має виразну предилекцію до фантастики, до чогось надприроднього, ірреального, а, якщо ставити крапку над і, — до містичного»¹⁹. «Чи ж не диво, — пише далі критик, — коли Франко висловлює атеїстичні погляди, то він, як пильний учень, повторює добре завчену лекцію, а коли, навпаки, вкладає в уста персонажів християнські думки, звучить висока поезія»²⁰.

Наступні міркування Ігоря Качуровського про світогляд письменника, про генезу його містицизму не менш цікаві, тому дозволю собі знову на розлогу цитацію. «Мені здається, що поет стояв на роздоріжжі — по один бік накреслена Драгомановим дорога у тривимірний матеріальний світ, по другий — уся світова культура з її таємничістю, багатовимірністю, духовною осяяністю»²¹. «Поштовх, щоб вирватись поза межі позитивістичного світу»²², Франкові, стверджує літературознавець, давала насамперед його багата лектура, а також саме життя. «...Франкова ерудиція була фантастична, тож, читаючи твори релігійних письменників, він усупереч наперед взятій настанові — сприймав їх своєю підсвідомістю, куди увійшли і мітологія давніх народів, і лицарські поеми європейського Середньовіччя, наскрізь просякнені християнською містикою (нагадаю, що він працював над перекладом «Божественної Комедії» — цього наймістичнішого й найсередньовічнішого витвору людського духу), і наше старе письменство з його таємничими апокрифами, і рідний фольклор із живими легендами»²³. І ще одне міркування критика, з яким мені, щоправда, складно погодитися (либонь, це одне з небагатьох дискусійних для мене місць в його рефлексіях про Івана Франка). «Немає сумніву, — вважає Ігор Качуровський, — що сюжет поеми “Терен у нозі” взято з самого життя, бо ж марно він двічі його опрацьовує: раз у віршах, і раз — у прозі»²⁴. Можливо, сюжет повістки «Терен у нозі» та однойменної поеми письменника, справді, «взято з життя», але символічності й містицизму цьому твору надає саме звернення до «чужого», тут: апокрифічного слова²⁵. І, насамкінець, резюме статті Ігоря Качуровського «Франко як містик»: «...Спробуйте перечитати — одна за одною — ті дванадцять поем і легенд, що їх тут названо. І якщо б ви нічого не знали про автора, то дійшли б висновку: це писала глибокорелігійна людина, з певним нахилом до містицизму»²⁶.

¹⁹ Качуровський, І. *Основні функції літератури. Дослідження на матеріалі української поезії*. С. 26.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. С. 27.

²² Там само. С. 30.

²³ Там само. С. 27.

²⁴ Там само. С. 30.

²⁵ Див.: Мельник, Я. (2017). *Апокрифічний код українського письменства*. Львів: Видавництво УКУ, (Серія: «Київське християнство». Т. 7). С. 193–218.

²⁶ Качуровський, І. *Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. С. 30.

В історико-літературних і теоретичних працях Ігоря Качуровського чимало згадок про Івана Франка, у тому числі в контексті ширших студій, які охоплюють просторі обрії українського та світового письменства. Для прикладу, в одному з розділів «Генерики і архітекτονіки» про новелу іспанського Середньовіччя, розгортаючи свій магістральний дослідницький сюжет, «по дорозі» Ігор Качуровський звертає увагу на паралелі між Франковими притчами у збірці «Мій Ізмарагд» («Притчею про приязнь» і «Притчею про нерозум») і текстами-«прикладками» в книжці життєвих максим, притч та новел Петруса Альфонсі (1062–1140) «Disciplina Clerikalіs» («Про напівдружбу» і «Селянин і пташка»). Встановивши чимало спільного між притчами українського поета і «прикладками» Петруса Альфонсі, критик висловлює припущення: «Не виключено, однак, що Франко користувався джерелами, котрі дійшли до нас не з Заходу, а — через Візантію — з півдня, але знову ж таки від тих самих арабів, які донесли до Іспанії індійську мудрість»²⁷. І вже цілком у стилі Ігоря Качуровського «пояснення», чому він звернув увагу на джерела цих притч поета: «Франко у передмові до “Ізмарагду” глузує над майбутніми дослідниками, котрі шукатимуть: звідки і що він запозичив. Але я досліджую тепер не Франка, лише Петруса Альфонсі, тож до мене Франкові глузи не стосуються»²⁸.

Не «досліджуючи» Франка, а Лесю Українку, у розвідці «Покірна правді і красі (Леся Українка та її творчість)» критик вийшов на «стежку», що веде від поезії Лесі Українки «Як Ізраїль діставсь ворогам у полон» до «На ріці вавілонській» Івана Франка, у статті «Про деякі перегуки Шевченка із світовим письменством» — на Бенвенуто Челліні, італійського митця епохи Ренесансу, якого Іван Франко та Іван Світличний в описі тюремного антуражу «з повним правом могли б назвати своїм попередником»²⁹. Відповідно в доповіді в Українському Вільному Університеті «В'язнична лірика та балади Володимира Янева», «відштовхнувшись» від згадки про сонети в поетичному доробку Володимира Янева і згадавши різні жанри сонетів у світовому сонетярстві, дослідник задається питанням: «А який же наш, український, внесок у світове сонетярство? Що дали ми для розвитку сонета? Який жанр витворили?»³⁰. У відповіді на це запитання знову з'являється «неодмінний Франко», цього разу як «батько» тюремного або в'язничного сонету, цього єдиного сонетного жанру, що є, на думку вченого, «нашим автентично-українським явищем». «Я припускаю, — пише Ігор Качуровський, — що в світовій літературі не один Франко, і не він перший, писав сонети, перебуваючи в ув'язненні, і не в одного лише Франка до чотирнадцятьох сонетних віршів пробивалася заграбована дійсність.

²⁷ Качуровський І. *Генерика і архітектоніка*. Кн. 1: *Література європейського середньовіччя*. С. 124.

²⁸ Там само.

²⁹ Качуровський І. *Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. С. 17.

³⁰ Там само. С. 318.

Але я цілком певний, що лише в українському письменстві сталося жанрове закріплення ознак тюремного сонета»³¹.

На висловлювання на кшталт «неодмінний Франко» натрапляємо і в тих працях Ігоря Качуровського, де згадується про переклади світового письменства українською мовою. Ось декілька прикладів. «Чи ж варто казати, що поему «Муспіллі» переклав неодмінний Іван Франко»?³². «Невтомний і всепроникнений Франко переклав дві балади: “Сповідь Елеонори” та “Отруєння Розамунди”»³³. «Не маю певности, але припускаю, що перший узявся перекладати “Біду Нібелюнгам” на українську мову Іван Франко»³⁴. Окрім піонерства в царині перекладу, критик підкреслював і усвідомлення з боку Івана Франка своєї місії — донесення до українського читача скарбів світового письменства як через переклади, так і через свідоме «плекання» західних поетичних форм. Так, у студії дослідника «Український парнасізм» читаємо: «Щодо самої української літератури, то підготовчу стадію до сприймання парнаської поезії вона пройшла ще в другій половині XIX ст. завдяки діяльності Панька Куліша та Івана Франка, які обидва вбачали свою місію в тому, щоб прилучити своїх земляків до світової культури, а досягти цієї мети вони намагалися як пересадженням на український ґрунт форм європейської поезії, так і невгамовною, наполегливою перекладацькою працею»³⁵.

І ще про піонерство Івана Франка, яке підкреслює Ігор Качуровський. Цього разу в триптихові з віршознавства («Фоніка», «Строфіка», «Нарис компаративної метрики») і в «Основах аналізу мовних форм». Знову декілька найпромовистіших прикладів. Гекзаметр, «вперше, скільки можу судити, застосовував <...> в нас Іван Франко»³⁶. «Дев'ятивіршових строф серед тисяч і тисяч поезій знайшов я усього стільки, що їх можна порахувати по пальцях якщо не одної, то обох рук»³⁷. Серед них дві у Франка — у поезіях «Коли почуєш, як в тиші нічній...» і «Якби ти знав, як много важить слово...». «Коли б не перший випадок збагачення української дактилічної рими спостерігаємо у Франка, в другій строфі поезії “О розстроєна скрипка, розстроєна”»³⁸. «Перший український тріолет, належить, правдоподібно, Франкові»³⁹ («І ти лукавила зо мною!»). Подібних прикладів можна без зусиль примножити. Так само, як і таких. «Українська поезія може пишатися астрофічними ліричними шедеврами Франка і

³¹ Там само. С. 318, 319.

³² Качуровський І. *Генерика і архітектоніка*. Кн. 1: *Література європейського середньовіччя*. С. 343.

³³ Там само. С. 208.

³⁴ Там само. С. 261.

³⁵ Качуровський І. *Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. С. 215.

³⁶ Качуровський І. *Нарис компаративної метрики*. С. 93.

³⁷ Качуровський І. *Строфіка*. С. 102.

³⁸ Качуровський І. *Фоніка*. С. 72.

³⁹ Качуровський І. *Нарис компаративної метрики*. С. 202.

Рильського»⁴⁰. Або ж: «Оригінальну українську алкеєву строфу знаходимо у Франка в “Зів’ялому листі”»⁴¹.

Франкові тексти назагал виявилися для Качуровського дуже вдячним ілюстративним матеріалом для розгортання дослідницьких сюжетів із віршознавства і стилістика в порівняльному аспекті. Так, на синересис, який відіграє «велику роль» у віршобудові в поезиці латинських народів, критик натрапив у «Вічному революціонері»⁴², на леонін, поширений у пізньолатинській поезії, — у “Весняних елегіях”»⁴³, на десятирац, найпоширеніший розмір південно-слов’янської епіки, — у «Поемі про білу сорочку»⁴⁴, на строфи з недиференційованої клявзулою, характерні для іспаномовної поезії, — у поезіях Івана Франка «сатиричного чи полемічного характеру, для яких естетичні вимоги свідомо знижені», як ось, «Ботокуди»⁴⁵, на терцину («улюблену строфу» Івана Франка), батьківщиною якої, як відомо, є Італія, — у Пролозі до «Мойсея», «Притчі про піст», «З книги Кааф», «Споминах» та кількох ліричних поезіях⁴⁶.

Олександр Астаф’єв у післямові до першої книги Ігоря Качуровського «Основи аналізу мовних форм», відзначаючи її оригінальність і глибину, з-поміж іншого зазначає: «А хто з нас чув про слова-близнята, слова-привиди, слова-монстри, іллітерати? Автор подає якнайповнішу стилістичну характеристику цих слів, показує сфери вжитку...»⁴⁷. До цього додаю і свою «лепту»: а хто з нас-франкознавців знає про гаплогію, гапакс легоменон в Івана Франка та й про безліч інших цікавих речей, про які Ігор Качуровський пише у своїх працях, творячи воістину «променисту силуету» письменника.

⁴⁰ Качуровський І. *Строфіка*. С. 33.

⁴¹ Там само. С. 135.

⁴² Качуровський І. *Нарис компаративної метрики*. С. 14.

⁴³ Качуровський І. *Строфіка*. С. 131.

⁴⁴ Качуровський І. *Нарис компаративної метрики*. С. 109.

⁴⁵ Качуровський І. *Строфіка*. С. 53.

⁴⁶ Там само. С. 144.

⁴⁷ Астаф’єв О. «І будуватиму краси незримий Рим...» (Життя і творчість Ігоря Качуровського). *Качуровський І. Основи аналізу мовних форм: (Стилістика)*. У 2 ч. Ч. 1: *Лексика*. С. 131.

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ЯНЕВА

Ольга Овчарук

*докторка культурології, професорка,
професорка кафедри психології та гуманітарних дисциплін
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(м. Київ, Україна)*

*запрошена професорка Університету Лінкольна
(м. Лінкольн, Сполучене Королівство)
oovcharuk70@gmail.com*

Анотація

Проаналізовано науковий доробок видатного українського вченого – Володимира Янева. Показано, що запропоновані вченим концепції виховного ідеалу української людини корелюються із теоріями представників американської етнопсихологічної школи. Спираючись на досягнення різних сфер наукових знань – культурної та соціальної антропології, етнопсихології, характерології тощо. Вченим було вироблено оригінальні етнопсихологічні концепції. Проблема особистості в культурі була розроблена вченим шляхом виявлення особливостей індивідуальності української людини, а також притаманних українцям ознак української національної психології та національного характеру. Науковий доробок Володимира Янева можна вважати вагомим теоретичним підґрунтя для формування культурологічної парадигми на теренах вітчизняного гуманітарного знання. Обґрунтовано, що наукові дослідження В. Янева в галузі етнопсихології, історії української культури та мистецтва суттєво доповнюють сучасну українську гуманітаристику вагомими науковими досягненнями зарубіжної україністики.

Ключові слова: Володимир Янів, ідеал української людини, культур-антропологія, етнопсихологія, культурологія.

THE EDUCATIONAL IDEAL OF THE UKRAINIAN PERSON IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF VOLODYMYR YANEV

Olga Ovcharuk

*Doctor of Cultural Studies, Professor,
Professor of the Department of Psychology and Humanities
of the National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine)*

*Visiting Professor at the University of Lincoln
(Lincoln, United Kingdom)*

Abstract

The scientific achievements of the outstanding Ukrainian scientist Volodymyr Yaniv are analyzed. It is shown that the concepts of the educational ideal of the Ukrainian person proposed by the scientist correlate with the theories of representatives of the American ethno-psychological school. Based on the achievements of various fields of scientific knowledge – cultural and social anthropology, ethno-psychology, characterology, etc. The scientist developed original ethno-psychological concepts. The problem of personality in culture was developed by the scientist by identifying the features of the individuality of the Ukrainian person, as well as the signs of Ukrainian national psychology and national character inherent to Ukrainians. Volodymyr Yaniv's scientific achievements can be considered a significant theoretical basis for the formation of a culturological paradigm in the fields of domestic humanitarian knowledge. It is substantiated that V. Yaniv's scientific research in the field of ethno-psychology, history of Ukrainian culture and art significantly complement modern Ukrainian humanitarian studies with significant scientific achievements of foreign Ukrainian studies.

Keywords: Volodymyr Yaniv, ideal of the Ukrainian person, cultural anthropology, ethno-psychology, Cultural Studies.

Науковий доробок багатьох українських вчених, що займає особливе місце у скарбниці вітчизняної та світової культури, досі залишається малодослідженим, потребує подальшого глибокого вивчення та введення до наукового обігу. Саме представниками української діаспори були розвинені основні напрями україністики, здійснювалося ознайомлення світу із унікальним феноменом українства, що давало можливість збагачувати європейську культуру досягненнями вітчизняних вчених — філософів, істориків, мистецтвознавців, культурологів тощо. Як зазначає український філософ І. В. Бичко, продовжуючи традиції, закладені українськими «бароковими» полемістами та теоретиками українського перед романтизму та романтизму (Г. Сковорода, Д. Велланський, М. Максимович, Й. Бодянский, М. Куліш та ін.), діячі української культури — В. Винниченко, Д. Дорошенко, О. Кульчицький, Є. Маланюк, І. Мірчук, Д. Чижевський, М. Шлемкевич та багато інших, через трагічну відірваність України радянської доби від свого європейського коріння, мусили взяти на себе представництво національної української культури, в тому числі і культури філософської, у світовому культурному загалі ¹.

Високий патріотизм, вболівання за справу збереження національних морально-етичних основ українства, а також усвідомлення необхідності активної праці на ниві виховання

¹ Бичко, І. (2011). Вибрані твори /відп. ред.: В. І. Ярошовець, А. К. Бичко та ін. Київ: Джура. С. 21.

української людини як носія національних духовних цінностей ставали тим підґрунтям, на якому українськими вченими було розроблено вагомий науково-теоретичний доробок, концептуальні ідеї якого залишаються актуальними й сьогодні — в умовах суттєвих цивілізаційно-глобалізаційних трансформацій. Все це актуалізує необхідність аналізу культурно-філософської спадщини вчених української діаспори у вимірах виявлення її методологічних засад у поглядах на ідеал української людини у контексті цілісного процесу діаспорного культуротворення.

Серед багатьох українських вчених — організаторів української науки, освітньої та культурно-просвітницької справи в еміграції, особливу увагу привертає багата наукова спадщина видатного психолога, історика, письменника, педагога, громадського та політичного діяча, а також ректора Українського Вільного Університету (Мюнхен, 1968-1986 рр.) — *Володимира-Михайла Осиповича Янева* (1908-1991). Як зауважив Л. Рудницький, інтелектуальна спадщина Володимира Янева настільки багатогранна, що заслуговує на глибоке дослідження. Так само потребує вивчення постать самого вченого — української людини європейського формату, яка так багато зробила для піднесення престижу української науки й української культури в Європі².

Як відомо, найбільшими осередками української наукової еміграції між двома світовими війнами стали європейські міста — Прага, Варшава, Берлін, Париж. Після Українських Визвольних змагань 1917–1920 рр. особливо сприятливі умови для розвитку українська наука мала в Чехословаччині, завдяки прихильному ставленню та матеріальній підтримці чеських наукових і урядових кіл на чолі із президентом Чехословацької Республіки Т. Масариком. Тому у 1921 р. у Прагу — провідний науковий центр Європи, зокрема слов'янських студій, було перенесено із Відня перший створений на еміграції український навчальний заклад — Український Вільний Університет (УВУ). Згуртована при ньому українська професура розпочала, крім навчально-виховної, й наукову діяльність. Професорами Українського Вільного Університету були видатні українські вчені, заслужені професори провідних наукових установ Європи. Питання з історії України і української історіографії висвітлювали М. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, Б. Крупницький, О. Лотоцький, С. Наріжний, М. Славінський, П. Феденко, С. Шелухін, археології — Д. Дорошенко, В. Щербаківський, І. Барковський, О. Кандиба, освіти — С. Сірополко, права — А. Яковлів, з всесвітньої історії — К. Лоський, О. Шульгін, мистецтвознавства — Д. Антонович, В. Січинський, філософії — І. Мірчук, Д. Чижевський та ін.

² Рудницький, Л. Володимир Янів — українська людина європейського формату. *Патріарх: греко-католицьке аналітичне видання*. URL: <http://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/volodymyr-yaniv-ukrajinska-lyudyna-jevropejskoho>

Саме у Празі побачили світ такі наукові праці, як «Триста років українського театру (1619–1919)» Д. Антоновича (1925), «Основи української літературно-наукової критики» (1924) і «Книга биття українського народу» як декларація прав української нації Л. Білецького (1942), «Старослов'янська кераміка» І. Борковського (1939), «Архітектура старокнязівської доби (1924) і «Чужинці про Україну» (1942) В. Січинського, «Держава і політичне право» В. Старосольського (1926), «Логіка» (1924) і «Нариси з історії філософії на Україні» (1931) Д. Чижевського, «Нариси з нової історії Європи» О. Шульгіна (1925), «Формація української нації. Нарис праісторії України» В. Щербаківського (1941) та ін.³ Крім плідної наукової роботи, професори УВУ проводили велику науково-просвітницьку діяльність, яка сприяла ознайомленню громадськості Чехословаччини з історією, культурою українського народу, досягненнями в розвитку науки української еміграції, а також становленню взаєморозуміння та творчої співпраці між українськими і чеськими вченими, діячами культури.

Наприкінці Другої світової війни було знищено довоєнні наукові осередки у Празі, Подєбрадах та Берліні. Тому більшість українських вчених, як із давніх емігрантських осередків, так і з усіх українських земель опинилися в Західній Німеччині — у Баварії. Серед істориків у еміграції опинилися: Д. Дорошенко, Б. Крупницький, Н. Полонська-Василенко, П. Феденко та ін.; філософів і психологів: О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів та ін.; істориків мистецтва — В. Січинський, О. Повстенко; педагогів — Г. Ващенко та багато інших вчених, представників різних галузей знань. Завдяки їх самовідданий праці було відновлено діяльність Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Мюнхені. Товариством в еміграції було видано чотири томи «Записок Українського Наукового Інституту», один том «Бібліотеки Українознавства» тощо. Найбільшим досягненням відновленого Товариства стала багатотомна Енциклопедія Українознавства.

Вивчення феномену діаспори в сучасній українській науці має вже достатньо сформовану традицію. Вона представлена працями багатьох вчених – філософів, істориків, істориків культури, мистецтвознавців (І. Бичко, С. Віднянський, Г. Карась, Н. Кривда, С. Кримський, М. Копиця, Ю. Павленко, М. Попович, В. Смолій, Ю. Телячий, В. Шинкарук та ін.). Зусиллями українських вчених до наукового обігу введено значний масив опрацьованих першоджерел, матеріалів, документів, які значно збагатили вітчизняну науку досягненнями діаспорних вчених, представили українську діаспору як самодостатній соціокультурний інститут. Разом з тим, наукова та творча спадщина вчених української діаспори потребує подальшого дослідження, переосмислення та введення в сучасний науковий дискурс. Саме

³ Віднянський, С. (1994). Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945рр.) / Ін-т історії України НАН України. Київ: [б. в.]. С. 56.

таким постає доробок Володимира Янева, який ще не отримав належного рівня вивчення та представлений лише поодинокими розвідками.

Серед наявних досліджень, присвячених постаті вченого, можна виокремити, видання, що висвітлюють його багатогранну, плідну наукову, творчу, громадсько-політичну та просвітницьку діяльність. Серед них: «Науковий збірник на пошану професора доктора Володимира Янева» (Мюнхен – Львів, 1983)⁴. Також наприкінці 1990-х рр. з'явилися ряд публікацій українських вчених, присвячених діяльності Володимира Янева у царині історіографії та етнопсихології, мистецтвознавства, поетичної та літературної творчості тощо.

Постаті відомого вченого присвячено матеріали у ряді довідникових видань: «Український націоналізм: Антологія» (Київ, 2010)⁵, «Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості» (Донецьк, 2012)⁶. Узагальнено етапи творчої біографії, напрями наукової діяльності, ступінь дослідження наукової спадщини В. Янева в розвідці Г. Герасимової, опублікованій в «Енциклопедії історії України» (Київ, 2013)⁷. Дослідницею зазначено, що Володимир-Михайло Осипович Янів – психолог, історик, культуролог, поет, письменник, педагог, мемуарист, бібліограф, громадський і політичний діяч, автор численних наукових праць з психології, української етнопсихології, статей до «Енциклопедії українознавства» тощо. Таким чином, на сучасному етапі створена певна наукова база, яка розкриває деякі аспекти наукової діяльності видатного вченого українського зарубіжжя.

Науковий доробок Володимира Янева є надзвичайно різноплановим та багатограним. Перебуваючи у колі європейського наукового дискурсу вчений звертався до актуальних ідей свого часу, інтегруючи їх в простір українознавчої проблематики й формуючи тим самим нові актуальні наукові напрям досліджень. Праці вченого – «Психологічні основи окциденталізму» (Мюнхен, 1996)⁸, «Нариси до історії української етнопсихології» (Мюнхен, 1993)⁹, «Студії та матеріали до новішої української історії»¹⁰, «Нарис української культури» (Нью-Йорк, 1985)¹¹, та ін., які вийшли друком як в Європі, так і в Америці, демонструють осмислення феномену українства, української історії та культури з позицій та досягнень різних галузей наукових

⁴ Науковий збірник на пошану професора доктора Володимира Янева (1997) / передрук першої частини з додатком. Мюнхен, Львів: CICERO, 176 с.

⁵ Український націоналізм (2010): Антологія. Т. 1. 2-ге вид. / упор. В. Рог. Київ: ФОП О. М. Стебеляк, 344 с.

⁶ Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості / упор. В. А. Просалової. Донецьк: [Східний видавничий дім](#), 2012. 516 с.

⁷ Герасимова, Г. (2013). Володимир Янів. Енциклопедія історії України: у 10 т. / Ін-т Історії України НАН України Т. 10: Т-Я. Київ: Наукова думка, 784 с.

⁸ Янів, В. (1996). Психологічні основи окциденталізму / упоряд. М. Шафовал. Мюнхен: Ukrainische Freie Universitat, 205 с.

⁹ Янів, В. (1993). Нариси до історії української етнопсихології / упор. М. Шафовал. Мюнхен: CICERO, 217 с.

¹⁰ Янів, В. (1983). Студії та матеріали до новішої української історії. Т. 2. Мюнхен, XVI, 343 с.

¹¹ Янів, В. (1985). Нарис української культури / ред. Є. Федоренко. Нью-Йорк: Вид. Шкільної Ради, 96 с.

знань – культурної та соціальної антропології, етнології, етнопсихології, історії та історії культури тощо. Таким чином формувався новий шлях пошуку наукової істини, яка б допомогла українському народові визначити місце, призначене йому в світі, географічним положенням та рисами характеру.

Етнопсихологічні праці вченого — це не лише синтез, але в першу чергу новий шлях пошуку наукової істини, яка б допомогла українському народові визначити місце, призначене йому географічним положенням і рисами характеру в Європі. Крім того, практичне значення етнопсихології вчений вбачає у формуванні на її основі виховного ідеалу української людини нового покоління: «Ми повинні будувати на підставі знання етнопсихології народу будувати цілу педагогічну систему. Це тому український педагог — сеньйор українських сучасних науковців — проф. Ващенко будує свій «виховний ідеал» на представленні української вдачі. Його «виховний ідеал» є так тісно пов'язаний з етнопсихологією, що на підставі аналізу його «ідеалу» можна зробити прямі висновки щодо української вдачі»¹².

Питання приналежності України до Європи, на думку вченого, є глибоко хвилюючим та таким, що пробуджує до шукань, дослідів, студій та вимагає розв'язки. В. Янів намагається довести психологічну приналежність України до Західної Європи, вивчаючи проблематику національної психології українців в цілому. На ґрунті порівняння та проведення паралелі між українською психікою та психічною структурою вічної Європи можна не тільки отримати відповіді на важливі питання, а й поставити подальші завдання для науки. І з огляду на це, найголовнішим питанням постала необхідність накреслити виховний ідеал українця, що став би основою національно-державного виховання і відповідної для цього педагогіки.

Вчений вказує на декілька основних властивостей європейської психологічної структури, порівнює її з однорідними властивостями азійської та російської психологічних структур і на цьому тлі виокремлює психологічні властивості українського народу, вказуючи на моменти подібності та різниці, що впливають з психологічних властивостей Європи, Азії та України. «Європейські народи, — зазначає В. Янів, — відзначаються тим, що в них функції психічних почувань, волі і розуму, як в одиниць, такі в цілих народів, розвиваються гармонійно, не односторонньо. Психічне розвивається в постійнім творчій напруженні всіх трьох основних функцій. Європейським народам притаманна активність, динамічність, яка сприяє витворенню індивідуальності, толерантності, зберіганню прав іншої людини та демократії. У східних народів немає такої рівноваги психічних сил, немає напруженості між ними, немає гармонії. На першому місці стоять почування, натомість воля й розум розвинені у порівнянні до почувань слабше.

¹² Янів, В. (1993). Нариси до історії української етнопсихології / упор. М. Шафовал. Мюнхен: CICERO. С. 15.

Наслідком цього стає те, що народи Сходу не мають тієї динамічності, що європейці, бо нерівномірність розвитку психічних сил веде до пасивності, байдужості, лінивства»¹³.

Разом з тим, прагнення українців до гармонії домінує в комплексі їхніх прикмет. Проте гармонія українця, на думку В. Янева, відрізняється від гармонії європейця. У європейців панує гармонія контрастів, яка зумовлюється рівновагою між трьома психічними силами (почуттям, розумом і волею). Для українців гармонія виявляється в прагненні до спокою і віддзеркалює напругу між волею, розумом і почуттями як сильно розвиненими компонентами при перевазі почуттів. Та подібне становище вважається результатом останніх сторіч, коли українці, поневолені царською і більшовицькою Росією, піддавались психічному впливові Сходу й відсувались від Заходу. Вплив Сходу на ментальність українців найбільше відбився на співвідношенні динамізму й пасивності. Якщо за динамізмом українці найбільше відрізняються від європейців, то за пасивністю так само відрізняються від східних народів. Та найміцніше зв'язує українців з Європою індивідуалізм, який проник у всі сфери національного життя.

Аналіз психічних властивостей українців приводить вченого до висновку про те, що Україна психологічно є складовою частиною Заходу, але й виразною є межовість, перехід. Саме межовість України між Європою й Азією, вважає вчений, із надзвичайною силою відбилася на національній психіці українців та може стати основою неповторної оригінальності українців. І це можливе в час хитання давньої віри в Європі, її світогляду та традиційної європейської рівноваги — рівноваги волі, розуму і почувань.

Відтак, українці мають твердо вирішити з ким їм йти — з Європою чи зі Сходом, з Європою чи проти Європи. Наполягаючи на тому, що Україна належить до Європи, Янів доводить, що самобутність України і її психологічна окремішність від Росії «не має довести до того, що б ми духовно розчинилися в Європі, втративши своє духовне «Я»¹⁴.

Проблеми української людини, шляхи збереження її національної ідентичності у чужому оточенні на основі розробки цілісної концепції людини модерної психології, філософії та педагогіки В. Янів порушує у праці «Українська вдача і національний виховний ідеал»¹⁵. Розробляючи теоретичне підґрунтя проблеми виховного ідеалу української людини, автор спирається на положення про загальнолюдський виховний ідеал, релігійний виховний ідеал, а також національний виховний ідеал, які, на думку вченого, не є відокремленими чи ізольованими один від одного. «І так, наприклад, національний виховний ідеал не потребує, і навіть не повинен, заперечувати загальнолюдського, а навпаки: національний ідеал базується,

¹³ Так само, с. 189.

¹⁴ Так само, с.197.

¹⁵ Янів, В. (1992). Українська вдача і національний виховний ідеал / Тернопільський обл. ін-т удосконалення вчителів. Мюнхен, Тернопіль: Український Вільний Університет, 1992. 29 с.

впливає із загальнолюдського; він, апробуючи — підтверджуючи — поглинаючи вселюдські та загальновизнані цінності, доповнює їх тими рисами, які спеціально відповідають духовності чи рисам даного народу»¹⁶.

Саме взаємозв'язок виховного ідеалу та національної вдачі, на думку вченого, є основою для збереження національної самобутності, адже виховний ідеал, у поєднанні із національною психікою, важливий з погляду національної ідентичності. На думку вченого, національний виховний ідеал виконує ряд функцій – коригуючу, виправляючу або вдосконалюючу. Саме тому проблема виховного ідеалу як основної мети для формування української людини, розглядається В. Яневим крізь призму етнопсихологічних особливостей українців. Для вченого важливим постає завдання їх систематизації та класифікації на основі досліджень з етнопсихології, здійснених багатьма дослідниками (Д. Донцов, М. Костомаров, В. Липинський, І. Мірчук, М. Шлемкевич, Я. Ярема та ін.).

Серед провідних етнопсихологічних ознак українців Володимир Янів як провідну визначає індивідуалізм. Вчений доходить висновку, що у європейському вигляді індивідуалізм не стає на заваді соціального розвитку, адже постає у певній рівновазі із вмінням підпорядковуватись іншій індивідуальності. Втім, український індивідуалізм виступає первісною рисою національного характеру. Висвітлюючи природні обдарування українців та їх історичну долю, В. Янів вказує на те, що із зменшенням бажань, пристрастного хотіння та послідовного прямування, все більше набирає свого виключного значення й сили чуттєва компонента. За таких умов національна компонента іде у напрямі тихої рефлексії, а не зовнішньої експансії опанування світу розумом та дослідом. Внаслідок цього пізнавати світ вважається більшою цінністю, ніж його добувати.

Вибудовуючи концепцію виховного ідеалу української людини на ґрунті її етнопсихологічних та характеристичних національних ознак, вченим обґрунтовується думка про те, що цей ідеал добра і краси в усій його гуманній широті української слави є надзвичайно шляхетним, але й приманливим водночас. І це, врешті решт, робить його безрезультатним, не схопленим, а значить – неефективним й, нарешті, неефективним та блідим. В свою чергу, брак активності приводять людину до невдоволення, а індивідуалістично спрямовану людину до бажання самовияву. Втім, тривале невдоволення власною непродуктивністю переходить у відчуття меншовартості, неспроможності проявитися, зайняти своє відповідне місце. «При такій поставі загалу успіх іншого — сусіда, товариша, знайомого – не сповнює нас радістю, що наш земляк до чогось доходить, але радше заздрістю, і звідти бажання знецінити чуже досягнення»¹⁷. На думку В. Янева, це породжує ще одне протиріччя та призводить до

¹⁶ Так само, с. 6.

¹⁷ Янів, В. (1985). Нарис української культури / ред. Є. Федоренко. Нью-Йорк: Вид. Шкільної Ради. С. 25.

розхитування співвідношення між двома протилежними і доповнюючими диспозиціями, а саме – бажанням самовияву індивідуальності та її відчуттям дисципліни, яке веде до самопідпорядкування.

Здійснений вченим аналіз характеристикних рис українства у їх взаємозалежності дає можливість виявити основні функції виховного ідеалу у його основних аспектах – суспільно-державницькому, коригуючому та формуючому. У цьому контексті процес формування української людини має відбуватися не стільки у напрямі послаблення українського індивідуалізму, скільки по лінії скріплювання дисципліни, визнавати індивідуальність та заслуги Іншого. Шляхом до цього може стати не обмеження себе самого та власних виявів, а навпаки – активізація, спрямована на дію, яка має бути завершена результатом. І це дає не тільки задоволення від успіху, а й ослаблює комплекс меншовартості, породжує віру у себе, сприяє діяльності та активності. Крім того, саме динамічність окремої особистості у її намаганні досягти завершених результатів створює підстави для визнання заслуг іншої індивідуальності та в цілому членів спільноти і таким чином, підпорядковується їм: «Стрічаючися що раз частіше із признанням за власну працю, ми стаємо схильними визначати подібні заслуги і за іншими членами спільноти, і їм навіть підпорядковуватися в одній сфері діяльності, знаючи, що й вони нам підпорядковуються в діяльні, в якій ми зайшли в наших осягах далі» – зазначає В. Янів та робить висновок про те, що виховання активних та динамічних одиниць спричинюється активізацією усього середовища¹⁸.

Узагальнюючи власний погляд на виховний ідеал людини із українським світовідчуттям та світоглядом, В. Янів обґрунтовує думку про те, що це, передусім, має бути людина творча, повноцінна, із власним поглядом на світ, бажанням впливати на долю світу, змагатися із іншими людьми та випереджати їх, із внутрішньою необхідністю ставити собі питання та шукати відповіді на них, чи ставити собі завдання і розв'язувати їх. При цьому ці питання та завдання повинні бути як найскладніші, щоб тим самим спрямовувати до напруженої праці.

¹⁸ Янів, В. (1985). Нарис української культури / ред. Є. Федоренко. Нью-Йорк: Вид. Шкільної Ради. С. 27.

«ЛІВАК» В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ДО 110-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БОРИСА ЛЕВИЦЬКОГО¹

Поліна Барвінська
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та методики її викладання,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Анотація

Метою даної статті є огляд наукового доробку Бориса Левицького та його зв'язків з Українським вільним університетом. Основу джерельної бази складають матеріали особової справи Бориса Левицького з архіву Українського вільного університету, частина яких вперше репрезентована в публікації.

Ключові слова: Борис Левицький, Український вільний університет, наукова спадщина, політична діяльність, українська еміграція, Західна Німеччина.

A “LEFTIST” IN THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY: ON THE 110TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF BORYS LEVYTSKY

Polina Barvinska
South Ukrainian National Pedagogical
Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of World History and Methods of Teaching,
University named after K. D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Abstract

The goal of this article is to present an overview of Borys Levytsky's scientific work and his connections with the Ukrainian Free University. The source base is based on materials from Borys Levytsky's personal file from the archives of the Ukrainian Free University, some of which are presented in the publication for the first time.

Keywords: Borys Levytsky, Ukrainian Free University, scientific heritage, political activity, Ukrainian emigration, West Germany.

Польська дослідниця Богуміла Бердиховська у 2003 році написала: “Борис Левицький з певністю належав до найсолідніших у свій час західних советологів, а його біографія могла б стати матеріалом для сюжету сенсаційної повісті. Попри це, сьогодні він є забутою

¹ Цей текст підготовлено в рамках дослідницького проекту “Українська ліва еміграція в Західній Німеччині у 1945-1960-х роках. Політичні цілі, комунікаційні форми та стратегії”, який здійснювався за фінансової підтримки фонду Герди хенкель на базі Лейбніц-Інституту східно- та південносхідноєвропейських досліджень в м. Регенсбург.

постаттю”². Прошло більш ніж 20 років з часу цієї публікації, але стан дослідження життя і творчості Б. Левицького суттєво не змінився: з'явилося декілька коротких біографічних нарисів в енциклопедичних виданнях³ та розділ у краєзнавчому нарисі “Сага про Левицьких”⁴, в якому основна увага зосереджена на доеміграційному періоді. Метою даної статті є огляд наукового доробку Б. Левицького та його зв'язків з Українським вільним університетом (УВУ), що певною мірою є як внеском в дослідження як постаті Б. Левицького, так й історії УВУ.

110 років тому 19 травня в родині гімназійного вчителя латини та німецької мови Василя Левицького народився син Борис Ростислав Метуса. Гімназійну освіту він здобув в Бережанах, де викладав його батько. Ще в часі університетських студій філософії та педагогіки у Львові Б. Левицький доєднався до українського руху та мав успішну журналістську кар'єру. В роки Другої світової війни його батьки і два брати були замордовані радянською владою. Він сам приймав участь у похідних групах ОУН та належав до так званої групи Івана Мінтриги, який виступав проти співпраці/орієнтації на нацистську Німеччину та сталінський режим. Він також залучався керівництвом УПА до ведення переговорів з польською Армією Крайовою щодо налагодження співпраці та спільної боротьби проти окупантів⁵.

1945 року тисячі українців, що усвідомлювали всі небезпеки радянського режиму, тікали до окупованих американцями та англічанами теренів Німеччини, серед них був і Б. Левицький разом з дружиною. До 1947 року він проживав в Регенсбурзі, потім перебрався до Мюнхена,⁶ де мешкав аж до своєї смерті у 1984 році. Знання німецької мови, досвід політичної та журналістської діяльності, гарні комунікаційні здібності стали добрим підґрунтям для політичної та публіцистичної діяльності не тільки в середовищі української еміграції, але й співпраці з німецькими періодичними виданнями, науковими й політичними інституціями вже невдовзі після прибуття до Німеччини.

Чималий відсоток українських біженців попри складне життя в ДіПі таборах та загрози репатріації були політично активним і долучились до поновлення діяльності українських партій. Водночас не всіх задовольняли концептуальні засади політики і результати діяльності “старих” партій, тому вони ініціювали створення нової партії якою стала Українська революційно-демократична партія (УРДП). До кола ініціаторів та співорганізаторів партії

² Berdychowska, B. (2003). “Od nacjonalisty do lewiczowca (Przypadek Borysa Lewyckiego)”. *Zeszyty Historyczne*, 145(524). P. 214. В українському перекладі див.: Бердиховська Б. З націоналіста в лівака: випадок Бориса Левицького. Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/borys-lewytzkij/>

³ Лаас, Н.О. (2009). Левицький Борис Васильович. Ред. В. А. Смолій. *Енциклопедія історії України*. Т.6: Ла-Мі. Київ: Наукова думка. С. 84. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Levitsky_B_V; Мазурак Я. І. Левицький Борис Васильович. Ред. І. М. Дзюба. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-53749>

⁴ Мельник, І. (2019). *Сага про Левицьких. Начерк портрета бережанської родини*. Тернопіль: Джура, 104 с.

⁵ Глинін, А. (1997). Левицький Борис. Ред. О. Коновал. *Українська революційно-демократична партія (УРДП–УДРП): Збірник матеріалів і документів*. Чикаго, Київ. С. 551.

⁶ Архів УВУ. Борис Левицький. Особова справа. Kurzer Lebenslauf.

належав також Б. Левицький, який на етапі становлення відповідав за створення партійних осередків та поширення її агітаційних матеріалів в українських Ді-Пі таборах. Водночас він не тільки забезпечував організаційну роботу та партійну комунікацію, але й доклався до налагодження контактів УРДП з німецькою Соціал-демократичною партією (СДПН) на чолі з Куртом Шумахером та представниками польської еміграції, які входили до об'єднання *Koncentracja Demokratyczna* (Демократичне об'єднання)⁷. На думку співорганізатора УРДП та першого її чільника Григорія Костюка контакти і співпраця з польським демократичним об'єднанням вже на рубежі 1946/47 років “були чи не першою такого роду акцією польсько-українського порозуміння і співпраці”⁸ і в цьому чимала заслуга фундатора цієї комунікації Б. Левицького. Його діяльність отримала визнання у партійному середовищі: на першому установчому з'їзді партії, який відбувся 8-9 серпня 1947 року в Регенсбурзі, він був обраний до складу ЦК УРДП⁹. Однак невдовзі Б. Левицький та ще декілька членів ЦК втратили свої пости, оскільки долучились до розколу партії та виокремились в її ліве крило. 1949 року ця група започаткувала щомісячне видання “Вперед”, яке офіційно не позиціонувалось як партійне, а декларувало свій статус робітничого видання та виходило впродовж десяти років. Щомісячник в основному редагувався колегією, але деякий час Б. Левицький був зазначений як відповідальний редактор. Дбав він і надалі про налагодження контактів з різними зарубіжними лівими партіями та організаціями, наприклад, з 4 інтернаціоналом¹⁰.

Водночас Б. Левицький не обмежувався діяльністю в українському еміграційному середовищі насамперед його лівому сегменті. Вже з 1950-х років він розпочав співпрацю з німецькими партійними інституціями та медіа. Він мав посаду наукового референта з питань СРСР у СДПН та наукового співробітника фонду Фрідріха Еберта, який також пов'язаний з цією партією. В перші ж роки перебування в Німеччині він почав дописувати до *Süddeutsche Zeitung*, нині провідна газета ФРН соціал-ліберального спрямування, видання судетонімецьких соціал-демократів *Brücke*, а згодом для *Aus Politik und Zeitgeschichte*, додатка німецької щотижневої газети *Das Parlament*. Власне співпраця з останнім виданням дозволяла Б. Левицькому презентувати своє бачення подій в СРСР представникам всіх політичних сил тогочасного західнонімецького політикуму, насамперед, представленого в бундестазі. В додатку вміщувались тексти наукового характеру і це значно посилювало його аргументаційний та неупереджений характер. Переважна більшість публікацій Б. Левицького вирізнялась тим, що він привертав увагу читача до багатонаціонального складу СРСР.

⁷Костюк, Г. (1998). *Зустрічі і прощання*. Кн. 2. Едмонтон: спогади. Кн.2. Едмонон: Канад. ін-т укр. студій. С. 231.

⁸Там само. С. 232.

⁹Там само. С. 247.

¹⁰ Майстренко, І. (1985). *Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні*. Едмонтон: Канад. ін-т укр. студій. С. 397, 400, 404.

Важливість цього внеску відзначив і добре охарактеризував Андрій Глинін: “Як науковий публіцист і сумлінний дослідник, Б. Левицький намагався своїми працями, зокрема, в соціалістичних колах якщо не розвіяти їх сильні проросійські тенденції, то принаймні ті настрої послабити і таким чином збільшити кількість прихильників поневолених Московою народів”¹¹.

В часі запису до кола слухачів УВУ на зимовий семестр 1968 року Б. Левицький вже був не тільки знаним публіцистом, але також мав солідний науковий доробок та досвід співпраці з науковими інституціями, товариствами та виданнями. Він був співробітником Forschungsdienste Osteuropa (Дослідницька служба Східної Європи) в Дюссельдорфі, членом НТШ, німецьких товариств: Wirtschaftspolitische Gesellschaft von 1947, Gesellschaft für Auslandskunde, Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde. Особливо тісною була його співпраця з останнім: він приймав активну участь в конференціях товариства та майже чверть століття щорічно публікував декілька статей та оглядів у відомому журналі “Osteuropa”, який видавало товариство. За авторства Б. Левицького побачили світ публікації також в Österreichische Osthefte, Kultura, Ostblock und Entwicklungsländer, Physikalische Blätter, Problems of Communism та інших. Водночас на той час вийшло й декілька його монографій, які тематично охоплювали сталінські репресії, національну політику в СРСР та історію України за період двох післявоєнних десятиліть. Вже в часі написання дисертації в УВУ його монографію про радянську репресивну політику, яку він промовисто назвав “червоною інквізицією” було перекладено і видано французькою, англійською, італійською, пізніше іспанською, а в США книга витримала два видання. На час його підготовки німецькомовної дисертації “Радянська національна політика після смерті Сталіна” припадає і видання в Стенфордському університеті англomовної монографії про радянську еліту, перекладу японською мовою книги про історію КПРС¹². Тобто Б. Левицький був аспірантом, науковий доробок якого міг дорівнюватись професорському. Власне у своїй рецензії Володимир Янів і зазначив, що “дисертація являється радше підставою для формального визнання наукового стажу Кандидата, як нормальною докторською дисертацією”¹³. Оскільки дисертація була написана на межі соціології та сучасної історії, то рецензію також підготувала Наталя Полонська-Василенко. Вона схвально відгукнулась про те, що в тексті охоплено значно ширші хронологічні рамки, ніж заявлено в темі дисертації та в першому розділі представлено також сталінську добу терору, особливо щодо неросійських народів та національностей в СРСР. Водночас саме цей розділ викликав найбільше критики рецензентів, оскільки на думку Н. Полонської-Василенко в дисертації

¹¹ Глинін, А. Вказана праця. С. 551-552.

¹² Архів УВУ. Борис Левицький. Особова справа. Список публікацій.

¹³ Архів УВУ. Борис Левицький. Особова справа. Рецензія Володимира Яніва. С. 1.

варто подати “більше фактів для освітлення діяльності Сталіна, як “українофоба”¹⁴. Такий дещо скорочений виклад матеріалу другорядного для “самої конкретної теми” був зрозумілий для В. Яніва, який відзначив попередні студії автора дисертації з історії сталінського терору, але він не міг погодитись із “способом скорочення”, яке призвело до непомітної “виразної аргументації” та “виразних переходів від теми до теми”¹⁵. Найбільшої критики зазнала заувага Б. Левицького, що не варто ототожнювати російський народ зі сталінізмом, як “подібно не можна обвинувачувати народу російського за вчинки та погляди російських боярів, царів та поміщиків”¹⁶. Такі твердження В. Янів пояснював “ідеологізмом”, чи “модою доби, від якої сам кандидат не звільнився”¹⁷. На жаль виявити дисертацію Б. Левицького в архіві УВУ на даний час поки що не вдалось й відповідно не було змоги зробити власний аналіз дисертації й співвіднести з критикою рецензентів. Аналіз повного тексту дисертації допоміг би з'ясувати, чи такі твердження були власне переконаннями Б. Левицького, які аргументовані фактологічним змістом дисертації, чи просто декларування цієї тези. Можна припустити, що це був своєрідний хід і намагання показати, що в УВУ захищаються дисертації, які концептуально відповідають “духу часу”, тобто новій східній політиці СДПН. Але це припущення ще потребує детального аналізу самого тексту дисертації і публікацій Б. Левицького задля того, щоб його можна було ствердити, або спростувати. Тут варто зауважити, що ще за часу перебування на посаді віцеканцлера і міністра закордонних справ Віллі Брандт і його близьке оточення з СДПН в рамках підготовки курсу “нової східної політики” й насамперед налагодження двосторонніх відносин з Радянським Союзом почали приділяти вагому увагу дослідженням Східної Європи та науковим інституціям, з якими вони були пов’язані. Звісно політики зауважували необхідність “не перешкоджати науковій роботі”, але намагались здійснювати свій вплив шляхом налагодження безпосередніх контактів між МЗС та дослідниками, спеціальні слухання в бундестазі, а головню через “реформування” фінансування цих інституцій. На той час Мюнхен був одним з провідних центрів східноєвропейських досліджень, представлених як власне у німецьких інститутах так і емігрантських наукових інституціях. Тож не дивно, що в восени 1967 році діяльність мюнхенських установ стала предметом спеціальних обговорень. Серед критичних зауважень було й те, що німецькі інституції східноєвропейських досліджень в Мюнхені тривалий час вважали “контакти з емігрантами та підтримку їх дослідницьких проєктів” “практичним ерзацом зовнішньої політики”¹⁸. Це був своєрідний сигнал до скорочення фінансування

¹⁴ Архів УВУ. Борис Левицький. Особова справа. Рецензія Наталії Полонської-Василенко. С. 1.

¹⁵ Архів УВУ. Борис Левицький. Особова справа. Рецензія Володимира Яніва. С. 2.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ РААА. В. 40, 169 (1968). Vermerk vom 9. November 1967. Betr. Ostforschung in München. Дет. про політику МЗС та СДПН щодо східноєвропейських досліджень в рамках підготовки курсу нової східної політики див.:

співпраці з емігрантськими науковими установами й відповідно фінансування їх діяльності. Відомо, що радянська сторона завжди дуже болісно і критично ставилась до емігрантських, особливо українських, інституцій та наділяла їх ореолом фашистських та націоналістичних. Як уже вказано вище Б. Левицький мав добрі контакти у середовищі СДПН і міг знати про загрозу скорочення фінансування та усвідомлював необхідність “коригування націоналістичного та русофобського” іміджу українських інституцій у Мюнхені. Але це на разі може бути тільки припущенням, яке потребує ретельного дослідження.

Натомість наданий в дисертації аналіз національної політики в післявоєнний період отримав схвальні відгуки обох рецензентів. Н. Полонська-Васеленко відзначила, що це перший в історіографії детальний аналіз Жданівщини. Особливо їй імпонувало, що в дисертації детально представлено впровадження “нових історичних концепцій” під тиском органів безпеки, коли анексіоністська політика Росії подавалась як добровільне приєднання народів та територій. Відзначила рецензентка і те, що Б. Левицький вказав на зростання шовінізму та перетворення російського народу на “первенствующий, на “Херренфольк”¹⁹.

В обох рецензіях представлено схвальні відгуки про дуже вдалу характеристику національної політики М. Хрущова як “політики зигзагів” й детальний аналіз її зміни в найрізноманітніших ділянках: реформі освіти, партійних чистках, централізації, русифікації преси та видавничої справи. Позитивну оцінку отримало й висвітлення Б. Левицьким наростання антисемітизму в СРСР. Водночас В. Янів влучно вказав на необхідність більшою мірою наголосити, що видання антисемітської книги Трохима Кичка “Іудаїзм без прикрас” у видавництві Академії наук УРСР “не можна аж ніяк ідентифікувати із виявом української політичної думки” та “виявом українського народу на справу”²⁰. Наголосив рецензент на вдалому спростуванні Б. Левицьким радянських “теорій про злиття націй” на прикладах самовираження найменших народів СРСР попри політику русифікації²¹. В обох рецензіях було відзначено велику кількість залученої літератури: радянської, в тому числі й малодоступної для читача та дослідника на Заході, діаспорної й, так званої, “захальваною”, а саме включення до аналізу публікацій Івана Дзюби та Вячеслава Чорновола. Рецензенти оцінили “дуже добре” та вказали на великий попередній науковий доробок Б. Левицького.

Захист дисертації та міжнародно визнана наукова діяльність стали підставовими для покликання 26 січня 1973 року Радою факультету права і суспільно-економічних Б. Левицького

Барвінська, П. (2012). *Між наукою та політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX – початку XXI століття*. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2012. С. 275-278; Барвінська, П. (2012). «Нова східна політика» Віллі Брандта та питання зміни образу Східної Європи в східноєвропейських історичних дослідженнях ФРН. *Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць*. Вип. 5. Київ. С. 196-205.

¹⁹ Архів УВУ. Борис Левицький. Особова справа. Рецензія Наталії Полонської-Василенко. С. 2.

²⁰ Архів УВУ. Борис Левицький. Особова справа. Рецензія Володимира Яніва. С. 3.

²¹ Там само.

на надзвичайного професора УВУ для предмету соціології. Викладацьку діяльність Б. Левицький поєднував з науковою діяльністю: було опубліковано монографії про опозицію в СРСР, політику розрядки, про політику формування радянського народу як інструменту радянського імперіалізму, історію України в 1953-1980 роках, великі довідкові видання, серед яких і англomовний довідник “Хто є хто в Радянському Союзі”. В 1983 році він розпочав разом з А. Глинівим редагування Бюлетеню Інституту досліджень національних проблем, але ця робота була перервана його смертю наприкінці жовтня 1984 року. Цю сумну подію відзначили і в УВУ, але є відкритим питанням щодо збереження і наявності особистого архіву Б. Левицького в університеті, який до цього часу не вдалось виявити.

Підсумовуючи, можна констатувати вагомий внесок Б. Левицького в репрезентацію української тематики в тогочасній західній соціології, викриття злочинів радянського режиму та його шовіністичної політики щодо народів і національностей в СРСР. Це дуже вирізняло його публікації на фоні домінування русоцентризму в східноєвропейських студіях на Заході, особливо у ФРН. Переклади монографій Б. Левицького різними мовами та видання їх у престижних видавництвах засвідчували міжнародне визнання його доробку. Водночас ця наукова репутація сприяла тому, що Б. Левицький міг бути переконливим і авторитетним також в публічному західнонімецькому просторі та міжнародному лівому політичному середовищі й аргументовано деконструвати пануючі там стереотипи про Україну та СРСР.

НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО: ІСТОРІОГРАФКА УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА

Анастасія Кучеренко

магістр,

Незалежна дослідниця, м. Брауншвайг, Німеччина.

anastasiiavikkucherenko@gmail.com

Анотація

У статті досліджується внесок Наталії Полонської-Василенко у висвітлення жіночих постатей в українській історії. Спираючись як на її академічні праці, так і на науково-популярні публікації (зокрема у жіночому журналі «Наше життя» / Our Life), аналіз пропонує прочитання спадщини дослідниці крізь призму жіночої історії та сучасних гендерних студій. Особливу увагу приділено тому, як представлені нею жіночі персоналії інтегруються в національний історичний наратив, відкриваючи можливості для його переосмислення з гендерної перспективи.

Ключові слова: гендерна історія, Україна, жінки, діаспора

NATALIA POLONSKA-VASYLENKO: HISTORIOGRAPHER OF UKRAINIAN WOMENKIND

Anastasiia Kucherenko

MA,

Independent researcher. Braunschweig, Germany.

Abstract

In the article, the author explores Natalia Polonska-Vasylenko's contribution to the coverage of female figures in Ukrainian history. Drawing on her academic works and popular science publications (in particular, the women's magazine Our Life), the analysis offers an interpretation of the researcher's legacy through the prism of women's history and modern gender studies. Particular attention is paid to how the female figures she presents are integrated into the national historical narrative, opening up opportunities for its rethinking from a gender perspective.

Keywords: gender studies, Ukraine, women, diaspora

Вступ

За останні роки збільшилася увага дослідників до спадщини Наталії Полонської-Василенко. Цьому сприяло декілька факторів. По-перше, видання спогадів науковиці¹, дало

¹ Полонська-Василенко Н. (2011). *Спогади*. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 591 с.

змогу широкому загалу ознайомитися з її персоналією. По-друге, повномасштабне вторгнення Росії в Україну різко актуалізувало дослідження з історії української еміграції, у якій Наталія Дмитрівна посідала чільне місце. Крім того, останніми роками в Україні помітно збільшилася увага до жіночої історії та гендерних студій. Метою цієї статті є критичний аналіз історіографічної репрезентації жінок у працях Полонської-Василенко крізь призму гендерної методології Оксани Кісь та теоретичного підходу Ніри Ювал-Девіс.

Методологічні зауваги:

Перш ніж переходити до основного викладу матеріалу, маємо зробити необхідні зауваги щодо методології та понятійного апарату нашого дослідження. Про відносність та неточність поняття «жіноцтво» (зокрема, через уніфікацію досвіду жінок різного етнічного, соціального походження, віку, релігійної приналежності тощо) наголошують як іноземні, так і українські дослідниці². Сама Наталія Полонська-Василенко не раз використовувала термін «жіноцтво» та «жінка» на позначення цілої групи³. Тому, за відсутності кращого варіанту, використання терміна у назві статті зумовлене потребою чітко означити предмет нашого дослідження.

Оксана Кісь ідентифікує чотири основні клішовані наративи, через які в українській історіографії репрезентуються жінки:

- наратив про Берекію (заснований на ідеї «одвічної матріархальності» української культури та панування матріархальних тенденцій у суспільних відносинах);
- наратив про Велику Жінку (що звеличує окремих видатних жінок за їх загально-національні внески і досягнення);
- наратив про Національний Фемінізм (який відстоює унікальність українського жіночого руху поза феміністською парадигмою та наголошує жіночий вклад у національно-державне будівництво);
- наратив про Жіночу Самопожертву (який розкриває індивідуальний історичний досвід звичайних жінок у служінні Батьківщині)⁴.

Жіночі постаті в доробку Н. Полонської-Василенко

Оскільки нас цікавить, яких саме жінок і яким чином зображала у своїх працях Полонська-Василенко, пропонуємо розділити її корпус текстів на кілька тематичних груп: 1) висвітлення жіночих образів для суто жіночої аудиторії. До цього переліку ми відносимо публікації у часописі «Наше життя (Our life)», який видавався Союзом українок Америки;

² Kis, O. (2012). (Re)constructing Ukrainian women's history: Actors, authors, and narratives. In M. Hrytsak, O. Kis, & M. Rewakowicz (Eds.) (pp. 152–179). Toronto: University of Toronto Press. Ювал-Девіс Н. (2003). Теоретичні міркування про гендер і націю. Ред. Л.Гентош, О.Кісь, Гендерний підхід: історія, культура, суспільство (сс. 205–230). Львів: ВНТЛ-Класика.

³ Полонська-Василенко, Н. (1969). *Видатні жінки України*. Вінніпег; Мюнхен: Trident Press Ltd., 160 с.

⁴ Kis, O. (n.d.). *Komu v Ukraini potribna zhinocha istoriia?* Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/611-oksana-> [in Ukrainian].

2) публікації жіночих біографій для змішаної аудиторії. Наприклад, у часописах «The Ukrainian review», «Українська літературна газета», «Визвольний шлях» тощо;

3) «Спогади» вченої становлять окрему групу, адже вони є текстом частково направленим на зовнішнього читача, але водночас — і рефлексіями дослідниці заглибленими в особисті пережиття, широкий історичний контекст, а головне вони не обмежені рамками академічного або науково-популярного формату.

Плідна праця Наталії Полонської-Василенко в галузі жіночої історії пов'язана з її еміграцією до Німеччини. Починаючи з 1948 року виходять перші праці, присвячені княгині Ользі, у 1969 році поступово розширюючись перелік персоналій оформлюється у вигляді окремої книги під назвою «Видатні жінки України». На еміграції ж відбувається посилення позицій дослідниці як представниці державницького напрямку історіографії⁵.

Протягом 1950-х — початку 1960-х років Полонська-Василенко публікує у «Нашому житті» короткі біографічні нариси присвячені жінкам княжої доби: «Адельгейда-Євпраксія»⁶, «Донька Володимира Мономаха»⁷ та «Мати короля Данила»⁸. У цих публікаціях простежуються декілька прикметних моментів. По-перше, наголошення на християнських чеснотах князівн, піднесеності культури Русі-України, що може бути віднесено до наративу Березини. По-друге, неувага середньовічних літописців до зображень жіночих постатей, і відповідно особлива винятковість тих, про кого згадки таки залишені. Християнські мотиви відіграватимуть важливу роль у публікаціях присвячених княгині Ользі, розміщені в інших виданнях⁹. Частково ці біографічні розвідки увійдуть до книги «Видатні жінки України». Остання представляє собою збірник присвячений жінкам, «які справді відзначились або своїм глибоким розумом, або своїм політично-державницьким хистом, чи своїм талантом внесли в скарбницю української культури тривалі вартості.»¹⁰ Акцент на державницькій діяльності яскраво прописується в біографії Романової Ганни, однак в загальній роботі «Історія України»¹¹, її постать не має окремого розділу. Діяльність жінки-державниці хоч і звеличується, проте підпорядковується авторкою до національного наративу, який концентрується довкола історії держави та вписується між чоловіків-державців. Тобто за визначенням О.Кісь ми маємо справу з наративом про Національний Фемінізм.

⁵ Швайба, Н. (2009). Наталія Полонська-Василенко: від дослідника Новоросії до історика Південної України. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 18, 284–299.

⁶ Полонська-Василенко, Н. (1959). Євпраксія-Адельгейда, князівна Київська й цесарева Німецька. *Наше життя*, (8), 3–4.

⁷ Полонська-Василенко, Н. (1961). Донька Володимира Мономаха — королева угорська. *Наше життя*, (5), 3–4.

⁸ Полонська-Василенко, Н. (1954). Мати короля Данила. *Наше життя*, (4), 3–4.

⁹ Polonska-Vasylenko, N. (1955). The Princess Olha – First Christian Ruler of Ukraine, с. 945–964. *The Ukrainian Review*, 2(4), 1–11.

¹⁰ Полонська-Василенко, Н. (1969). *Видатні жінки України*. Вінніпег; Мюнхен: Trident Press Ltd. С. 8

¹¹ Полонська-Василенко, Н. (1972). *Історія України: У 2 т.* Т. 1. До середини XVII століття. Мюнхен: Українське Видавництво. С. 195

Іншим підходом, що простежується в доробку Н.Полонської-Василенко є наратив про Велику Жінку. Його яскраво видно у висвітленні досягнень жінок-вчених, письменниць, громадських діячок. У біографії О.Єфименко авторка зазначає про її навернення в українство, великий внесок у виховання майбутніх поколінь патріотів та «піднесення слави української жінки»¹².

Беззаперечною перевагою такого історіографічного підходу є збагачення історії України різноманітними жіночими персоналіями, що у випадку Н.Полонської-Василенко було ще й підкріплено професійним опрацюванням джерел. Більш того широкі хронологічні рамки та глибоке знання українського культурно-політичного середовища кінця XIX — початку XX століть «зсередини» дозволяли дослідниці відтворити історичну тяглість, якої часто не вистачає жіночій історії¹³. Однак головною вадою даного наративу усе ще є валідація жіночого у межах національного дискурсу.

Звичайно серед праць Наталії Дмитрівни можна простежити й наратив про Жіночу Самопожертву¹⁴, проте він не посідає того місця, що вищезазначені.

Найширшу палітру жіночих досвідів, очевидно, відображають «Спогади» історикині. Джерело, що носить характер професійного та особистого одночасно. Процес їхнього написання, редагування та друк тривав кілька десятиліть¹⁵. Тут ми знаходимо і родинні історії про невдалі шлюби та зради¹⁶, і спілкування з колишньою кріпачкою¹⁷, і дівоче середовище поза межами Вищих жіночих курсів¹⁸, і особисті взаємини між жінками¹⁹.

Згадка про особу чи подію у «Спогадах» далеко не завжди підпорядковується необхідності підкреслити національний наратив, вона радше фіксує момент, надає самоцінність переживанню. Найяскравіше подібне зміщення від публічної, такої, що має служити національно-державницьким інтересам біографії, до більш приватної площини проявляється у спогадах про Людмилу Старицьку-Черняхівську²⁰. І це попри усю роль, яку відігравала Старицька-Черняхівська в культурно-політичному житті України на зламі століть. Наталія Дмитрівна фокусується не лише на професійних якостях Старицької-Черняхівської, а й подає загальний опис родинного життя, характеру письменниці, її почуттів та переживань, очевидно тут впливає багаторічна дружба між двома жінками. Н. Полонська-Василенко знову

¹² Polonska-Vasylenko, N. (1954). Olexandra Efimenko – A historian of Ukraine. *Our life*, 11, 22.

¹³ Полонська-Василенко, Н. (1962). Жінки-вчені України. *Our life*, 11, 3–4.

¹⁴ Полонська-Василенко, Н. (1969). *Видатні жінки України*. Вінніпег; Мюнхен: Trident Press Ltd.. С. 151

¹⁵ Полонська-Василенко, Н. (2011). *Спогади*. Київ: Вид.дім "Києво-Могилянська академія", 591 с.

¹⁶ Там само. С. 67.

¹⁷ Там само. С. 78.

¹⁸ Там само. С. 209-223.

¹⁹ Там само. С. 88.

²⁰ Полонська-Василенко Н. (2011). *Спогади*. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія". С.392-426

фіксує епізоди стирання жінок з історії, однак вона не робить критичних зауваг щодо андроцентричності усієї української історіографії²¹.

Висновки

Жіночий вимір у працях Наталії Полонської-Василенко репрезентований у кількох формах: від узагальнених історичних портретів до особистих свідчень. Її підхід містить елементи одразу кількох наративів, окреслених сучасною гендерною історіографією: Берегині, Національного Фемінізму, Жіночої Самопожертви, та найбільш представленим — Великої Жінки. Авторка здебільшого залишалася в межах державницької історіографічної парадигми, увага до окремих персоналій або висвітлення їхніх біографій підпорядковувалися потребам національного. Зацікавленість жіночими постатями — особливо в умовах еміграційного дискурсу — сприяла збереженню та певній інкорпорації жіночого досвіду в канон національної історії. Такий підхід до висвітлення жіночих постатей найбільш притаманний її науковим та науково-популярним текстам.

Водночас «Спогади» Полонської-Василенко дають змогу побачити різноманіття жіночих доль і взаємин, які виходять за межі звичної андроцентричної перспективи. Це відкриває можливість для прочитання її доробку як цінного джерела для гендерних студій.

Таким чином, хоча Полонська-Василенко не була теоретикинею жіночої історії у сучасному розумінні, її праці дають цінний матеріал для поглиблення цього напряму в українській історіографії.

²¹ Там само. С.414

БОГДАН ОСАДЧУК У ВИРІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Любов Крупник

*кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник сектору меморіалізації
та формування культури пам'яті російсько-української війни
Національного музею історії України у Другій світовій війні.
Меморіальний комплекс, м.Київ, Україна
liuba.krupnyk01@gmail.com*

Анотація

У статті розглянуто становлення під час Другої світової війни майбутнього професора Українського вільного університету Богдана Осадчука. Особливу увагу звернено на чинники формування його особистості та ключові аспекти діяльності в окреслений період.

Ключові слова: Богдан Осадчук, Друга світова війна, українська еміграція, Український вільний університет.

BOHDAN OSADCHUK IN THE TURMOIL OF WORLD WAR II

Liubov Krupnyk

*PhD in History, Associate Professor,
Senior Research Fellow at the Department of Memorialization
and Formation of the Culture of Remembrance of the Russian-
Ukrainian War National Museum of the History of Ukraine in the
Second World War. Memorial Complex
Kyiv, Ukraine*

Abstract

The article examines the formative period of Bohdan Osadchuk, the future professor of the Ukrainian Free University, during the Second World War. Special attention is given to the factors that shaped his personality and the key aspects of his activities during this time.

Keywords: Bohdan Osadchuk, Second World War, Ukrainian emigration, Ukrainian Free University.

Молоді роки життя видатного діяча української еміграції Богдана Осадчука припадають на період Другої світової війни. Подібно як тепер, коли багато молодих громадян України внаслідок лихоліття російсько-української війни покинули батьківщину, шукають себе за кордоном, здобувають освіту, торують собі дорогу в інших країнах. Цей непростий досвід Богдана Осадчука став фундаментом формування його особистості.

Літературознавець Юрко Прохасько писав про Богдана Осадчука: «Найцікавіша частина життя – не та, де воно вже дістало окреслений напрям, розпізнавальну мету і сенс, уже набула кардинальної інерції і вже неухильно і впевнено рухається власною траєкторією, а ще

перед тим, коли воно укладається і відкрите до різних можливостей, до різних опцій перебігу»¹. Війна – це випробування, що спричиняє загартування, сприяє швидкому дорослішанню, навчає мистецтву виживання, глибшому розумінню людей, процесів, відточує характер особистості

Богдан Осадчук належить до числа тих інтелектуалів-українців, що емігрували на Захід на хвилі Другої світової війни й досягли успіху. Про нього казали, що він найавторитетніший фахівець з українських питань, зокрема, на шпальтах паризької «Культури», видатний журналіст, політичний аналітик, публіцист української діаспори другої половини ХХ століття, один з архітекторів польсько-українського порозуміння». Польське і німецьке видання розмов з ним мало заголовок: «Український космополіт із берлінською адресою» – дуже лаконічне й влучне окреслення особистості Богдана Осадчука.

Він народився 1 серпня 1920 року у Коломиї. Тому добре розумів складну гаму відносин між народами в мультикультурному регіоні Східної Європи, у 2005 році він навіть отримав титул «Людина Пограниччя». Батько Богдана Осадчука був учителем, членом репресованої більшовиками і розпущеної у 1938 році Комуністичній партії Західної України.

На початок війни, Богдан мав 19 років, він був виключений з гімназії за захист єврея. Про цей період згадував так: «ми з батьком очікували війни. Окрім того, санаційна Польща останнього періоду так нам впеклася – зрештою, ми були жертвами, – що вже уривався терпець. Водночас ми бачили, що нам загрожує з боку Німеччини. Я розумів чого можна чекати від гітлерівської Німеччини, на підставі того всього, що читав у польській лівій пресі... Я не мав ілюзій»².

Проте Богдан, на відміну свого батька, мав ілюзії щодо «совєтів», які з вересня 1939 року зайняли Західну Україну. Ілюзія полягала у тому, що він думав нібито радянська влада сприятиме Україні. Тому навіть хотів повертатись до Коломиї. Ці ілюзії розвіялись при безпосередній зустрічі з представником радянської влади: «Між Німеччиною і Сове́тами розпочався обмін людьми... приїхала репатраційна місія... Я пішов до них, хоч й слова російською не знав. За столом – квадратної статури генерал із НКВД, а навколо гітлерівці з СД... «Вы что не понимаете по русски? Откуда вы»? (...) почав на мене кричати, що я – буржуазний націоналіст, що мене потрібно заарештувати... Місія виїхала, а мої симпатії до совєтів на цьому етапі скінчились остаточно»³.

Навесні 1940 року Богдан потрапив на безкоштовні матуральні курси, по закінченні яких отримав свідоцтво про середню освіту: «Коли прийшли німці батько почав працювати

¹ Прохасько, Ю. (2012). *Дон Кіхот із Коломиї, Ukraini polonofil. Pamięci Bohdana Osadczyka*, red. I. Hofman, Wydawnictwo UMCS, Lublin. С.66.

² Керський, Б., Ковальчик, А. С. *Розмови з Богданом Осадчуком*. (2009). Пер.з пол. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. С.38.

³ Там само. С.40.

перекладачем при німецькому керівництві на цукровому заводі в Казімежі Великій. З неї ми перебралися до Буска-Здрою, де німці поставили за старосту. У Кракові тоді почала виходити українська газета «Краківські вісті», в якій я прочитав про безкоштовні навчальні курси. Організував їх Володимир Кубійович, довоєнний доцент географії Ягеллонського університету, який був керівником Українського Центрального Комітету (УЦК) у Кракові. Кубійович хотів розбудувати мережу громадських комітетів на Холмщині та Лемківщині, щоб через них повертати українській меншині на цих теренах національну свідомість»⁴.

Осадчук не втратив своєї української національної свідомості за межами України, бо, у першу чергу, як він сам зізнався: «вдома ми завжди розмовляли українською»⁵, «був мій, український світ родини»⁶. Цей «український світ» батьки Богдана зберегли, проживаючи серед поляків у селах Бошинек, потім Пшибеніце Келецького воєводства, куди батька Івана Осадчука перевели працювати вчителем. Богдан Осадчук підкреслював: «цей український світ мав ще інше обличчя: світ мандрівних петлюрівців, колишніх вояків Симона Петлюри, (...) колишні солдати голодували та ходили селами, продаючи картини, які самі малювали. Знали, що в нас можна переночувати без грошей та щось з'їсти, до того ж – це українська хата, можна подискутувати... Я прислухався до розмов. Про справжню Україну я дізнався від них. Ці люди з Києва, Харкова, Одеси та Житомира, з усієї України навчили мене України. Школа українознавства, школа пізнання невідомого, але рідного краю. І туга за великою Україною, не малою – львівською, галицькою. Так у мене сформувалася загальноукраїнська свідомість... Моєю малою батьківщиною була Келеччина, а більшою – туга за великою Україною»⁷.

У 1941 році, скориставшись тим, що українців приймали до німецьких університетів, Богдан Осадчук вступив на навчання до Берлінського університету, де вивчав міжнародне право й історію країн Східної Європи та Балкан. З того часу він осів у Берліні, де прожив 70 років (з 1941 по 2011, тобто фактично до смерті). На його думку: «Це було місце великих емоційних переживань. Тут робилася політика, це означає, що конфлікти віддзеркалювалися виразніше. Зрештою Берлін був ідеальним місцем для публіциста та людини, яка цікавиться таємницями політики»⁸.

За його розповідями, при отриманні дозволу в управлінні праці Берліна, через помилку, він був записаний за національністю італійцем. Цей факт став його захистом від депортації Червоною армією, яка зайняла Берлін у 1945 році.

⁴ Керський, Б., Ковальчик, А. С. (2009). *Розмови з Богданом Осадчуком*. Пер.з пол. К: ДУХ І ЛІТЕРА. С.37.

⁵ Там само. С.21.

⁶ Там само. С.22.

⁷ Там само. С.23.

⁸ Шаповал, Ю. (2018). Богдан Осадчук: «Мене називають «отаманом», що керується винятково власною думкою та власним пером», *Український історичний журнал*, №4, с.196.

Під час війни з ним відбулись низка важливих подій. Він долучився до життя українських організацій, зокрема, працював в Українському допомоговому комітеті у місті Холм. Ця громадська організація українців, була заснована для допомоги українцям під час Другої світової війни. Комітет у Холмі був розташований у будинку по вул. Люблінській 3, який зберігся донині. У 1941–1944 роках на посаді голови Українського Допомогового Комітету в Холмі був відомий діяч українського військово-морського флоту Святослав Шрамченко, який у 1917 році на есміні «Україна» підняв синьо-жовтий прапор. Оскільки Богдан Осадчук знав німецьку мову, то Святослав Шрамченко направляв його їздити по усьому краю. Переважно, щоб рятувати українських селян від повинностей на користь німців. Проте, в тих умовах, це не дуже вдавалося.

Для українців на початку Другої світової війни ситуація була складна, а лідери їх політичних сил не могли дійти порозуміння. Богдан Осадчук окреслив це так: «1940 року в Кракові. Пізніше й у Холмі було видно, що неспроможність керівників та голів українських політичних партій розв'язати суспільні питання є серйозною проблемою, яка загрожує спалахами взаємної ненависті, а це за фронтових умов могло означати національну катастрофу. Володимир Кубійович зробив спробу залучити людей до громадських акцій та живої роботи, прагнув налагодити взаєморозуміння... Через живу роботу Кубійович прагнув відтягнути всю молодь від політики, щоб зайнялася практичними справами. Цього не вдалося зробити. Потім Кубійович провів чистки Комітетів допомоги та почав звільняти бандерівців і мельниківців, беручи на їхнє місце людей, не пов'язаних із цими фракціями. Тоді дали про себе знати деякі колишні петлюрівці»⁹.

Зокрема, Богдан Осадчук у Холмі товаришував з колишнім послом сейму з Волині Степаном Скрипником, який мав родинні зв'язки з Симоном Петлюрою, а також з братом Петлюри. Степан Скрипник став православним митрополитом Мстиславом і ця дружба з Богданом Осадчуком протривала все їх життя.

Богдан Осадчук також писав статті для єдиної української газети «Краківські вісті: народній часопис для генерал-губернаторства», що висвітлювала життя українців під час Другої світової війни (газета виходила у 1940-1944 роках у Кракові, а з жовтня 1944 р. та у 1945 р. у Відні). Видання також розповсюджувалось серед українців Німеччини, Чехії, Моравії. Містило багато матеріалів з історії України, а також аналіз польсько-українського й радянсько-українського протистояння. Оскільки видання контролювала німецька влада, то воєнні події у ньому подавали упереджено¹⁰.

⁹ Керський, Б., Ковальчик, А. С. (2009). *Розмови з Богданом Осадчуком* / Пер.з пол. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА. С.47-48.

¹⁰ Краківські вісті: народній часопис для генерал-губернаторства. Краків, 1940, <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001806>

У 1944 році Богдан Осадчук закінчив Берлінський університет ім. Гумбольда. Дипломну роботу він захистив на тему преси в Карпатській Україні і продовжив навчання у стінах українського Вільного Університету. Тут він захистив кандидатську дисертацію, пов'язану з дослідженням радянської політики в період від Леніна до Хрущова. З 1966 року він працював у цьому університеті професором новітньої історії Східної Європи.

Богдан Осадчук в обставинах воєнного часу, навчився не лише залишатись на гребені хвилі, яка виносила його до потрібних середовищ та людей. Він зблизився з представниками українського й польського національних рухів, інтелектуалами, що опинилися в еміграції. Осадчук є прикладом українця, який в умовах війни знайшов свій шлях і отримав досвід для реалізації своєї майбутньої місії, яку він вперто й послідовно все життя торував. Це була ідея українсько-польського примирення, а також просування «українського питання», ідеї незалежності України у впливових середовищах формування суспільної думки та міжнародної політики, де він здобув собі великий авторитет.

ДУХОВНІ ВИМІРИ МОВИ В НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ОЛЬГИ ФЕДИК

Христина Дацишин

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мови засобів масової інформації,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

chrystyna.datsyshyn@gmail.com

Ігор Паславський

кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри української преси,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

pais.druk@gmail.com

Анотація

Стаття присвячена дослідженню лінгвофілософських ідей Ольги Федик, які стають особливо актуальними для українців, що опинилися перед викликами війни, в умовах потреби глибокого усвідомлення національної ідентичності як основи для протистояння загрозам знищення держави та нації. В сучасному інформаційному суспільстві важливою є роль журналістів, які, з одного боку, є творцями лінгвалізованої реальності, з іншого – забезпечують ретрансляцію закладених в мові цінностей, значною мірою є відповідальними за збереження мовно-культурного коду українців.

Ключові слова: мова, духовність, журналіст, дихотомія «мова-реальність», Ольга Федик.

SPIRITUAL DIMENSIONS OF LANGUAGE IN THE SCIENTIFIC CONCEPT OF OLGA FEDYK

Khrystyna Datsyshyn

Candidate of Philological Sciences, Docent,
Associate Professor, Department of Mass Media Language,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Ihor Paslavsky

Candidate of Political Sciences, Docent,
Head of the Department of Ukrainian Press,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Abstract

The article is devoted to the study of the linguistic and philosophical ideas of Olga Fedyk, which are becoming especially relevant for modern Ukrainians who find themselves faced with the challenges of war, in conditions of the need for a deep awareness of national identity as the basis for confronting the threats of the destruction of the state and nation. In the modern information society,

the role of journalists is particularly important, as, on the one hand, they are the creators of linguistic reality, and on the other hand, they ensure the relay of values embedded in language, journalists are largely responsible for preserving the linguistic and cultural code of Ukrainians.

Keywords: language, spirituality, journalist, dichotomy "lingua-environment", Olga Fedyk.

Ольга Федик – українська мовознавиця, громадська діячка, авторка численних публіцистичних матеріалів на тему філософії мови та мовної культури, педагог, вчителька української мови в середній школі, викладачка кафедри мови у Львівському поліграфічному інституті (згодом перейменований на Українську академію друкарства), завідувачка кафедри мови засобів масової інформації Львівського національного університету імені Івана Франка, літературна редакторка у видавництві та в друкованих медіа, засновниця і авторка телепередач, присвячених проблемам української мови та культури, учасниця наукових конференцій Українського вільного університету.

Наукові зацікавлення Ольги Федик охоплювали широкий спектр проблем – від семантичних особливостей мови староукраїнської мови (брала участь в укладанні «Словника української мови XVI - першої половини XVII ст.»¹ і розмовного рівня сучасної української мови (захистила кандидатську дисертацію на тему «Функціонування безприйменникових субстантивних словосполучень в сучасній українській розмовній мові»²) – до глибокого аналізу мови як посередника між духовним і матеріальним буттям нації.

Як зазначає Ганна Войтів, «занурення в живомовну стихію, дослідження українського слова в контексті, вивчення складних лексико-семантичних трансформацій у реченні і словосполученні допомогли дослідниці наблизитися до усвідомлення закономірностей і тенденцій у розвитку української мови, функції мови в житті суспільства»³ Дослідження мови у різних її виявах, активна педагогічна, публіцистична, громадська діяльність стали основою для створення концепції мови як духовного адеквату світу. На думку О. Федик, мова має «сакральну сутність», яка «закладена у Святому Письмі», де «виразно сказано, що Слово являє собою духовний інструмент у руках Бога, за допомогою якого було утворено цей світ і людину в ньому»⁴. Висновок О.Федик про те, що «людське життя роздвоєне на фізичне та духовне буття; мова виступає як з'єднувальний чинник у двох напрямках: ідеалізує дійсність і матеріалізує ідеї, наміри, задуми, мислення і почуття»⁵ має, зокрема, практичний вияв, адже

¹Гринчишин Д., Чікало М. (відп. ред.) (1994) *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.* (у 28-ми вип). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

² Войтів Г.В. (2023). Її душа – у її слові: до 75-річчя від дня народження Ольги Федик. *Українська мова*. 4(88), С. 125.

³ Там само, С. 126.

⁴ Федик О. (2000). *Мова як духовний адекват світу (дійсності)*. Львів: Місіонер, С. 21.

⁵ Там само, С. 285.

завдяки вербальній фіксації думки і почуття однієї людини можуть стати надбанням національної культури, науки. Мова має здатність продовжити духовне життя особистості, ідеї якої можна розвивати або ж полемізувати з ними, не перебуваючи з цією особистістю в одному просторі і часі.

Мова одночасно є частиною дійсності і свідомості, тому її можна вважати посередником між дійсністю (реальністю) і свідомістю, адже «мова специфічно відображає дійсність як об'єкт пізнання і предмет спілкування, основною вимогою адекватного відображення є здатність розуміти мову»⁶. Ольга Федик зазначає, що «національна мова розділяє національне життя на дві реальності: духовну і фізичну, певним чином забезпечуючи перехід від надприродної субстанції і навпаки; сприйняття мовного тексту через слухово-зорову природу людини якраз і являє собою аналогічну трансформацію»⁷.

У наукових працях Ольги Федик запропоновано оригінальний підхід до трактування дихотомії „лінгва-середовище”. Відомо, що мовознавство радянського періоду вважало мову вторинним явищем, копією реального життя. Але «таке офіційне трактування не завадило ідеологам того часу використовувати здатність мови формувати уявлення про явища життя часом навіть поза будь-яким зв'язком із реальністю, оперувати на практиці фактом, що мовна дійсність може розходитися з матеріальною реальністю, а навіть заміняти її у свідомості. Результатом такого підходу стали численні «здобутки, перемоги та успіхи», які в тоталітарних державах були лише вербальним витвором»⁸.

Властивість мови випереджувати дійсність у той час не була предметом наукових досліджень. Тільки з появою тенденцій до вільного висловлення думки наприкінці існування Радянського Союзу стало можливим відкрито говорити про те, що «дихотомія «річ, явище – мова» (або більш узагальнено «дійсність – мова») є правильною, однак так само правильною є формула «мова – річ, явище»⁹. Такий підхід перегукується із гіпотезою Сепіра-Уорфа, відповідно до якої можливою є домінація мови над мисленням і поведінкою; це дає підстави стверджувати, що мова є не лише знаряддям інформації про світ, але й засобом створення уявлень про дійсність у свідомості як окремих громадян, так і цілих суспільних груп¹⁰.

Наукові пошуки О.Федик відкривають нову площину: у фокусі її уваги перебуває духовний, а не матеріальний вимір мови. «Історія української мови, її природа підтверджує

⁶ Дацишин Х. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики): (дис.... канд. філол. наук: 10.01.08 – Журналістика). Львів. С. 26

⁷ Там само, С. 9.

⁸ Дацишин Х. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики): (дис.... канд. філол. наук: 10.01.08 – Журналістика). Львів. С. 26.

⁹ Федик О. (1993). Українська мова: дихотомія “лінгва – середовище” *Науковий збірник Українського Вільного Університету*. (16), С. 208.

¹⁰ Bartmiski J. (red). (1990). *Jezykowy obraz swiata*. Lublin: Un-t Marii Curie-Sklodowskiej, S.7.

потребу виділення зв'язку мови//духовності в окрему лінгвістичну проблему – пише О.Федик, - що розглядає мову як духовну субстанцію і допомагає виявити аспекти сакральності мови, показати їх вплив на людину, глибше розкрити їх значення для духовного життя, а також їх функції та відображення навколишнього світу»¹¹ Будучи сакральним явищем, слово творить дійсність, формує її таким чином, що вона є автономною, самостійною, не повторює реальності, а створює самостійну, своєрідно «паралельну» реальність, «паралельний» світ, який є «самодостатнім»¹² Ольга Федик доходить до висновку, що «мова має здатність замінювати дійсність, у якій ми існуємо фізично, на уявну реальність, в якій живемо духовно. Цей паралелізм виявляється в тому, що ми повсякчас абстрагуємося від дійсності, і наше мислення функціонує не обов'язково паралельно разом із нашим фізичним життям, а само по собі»¹³.

О. Федик аналізує мову не відірвано від інших систем духовного і морального життя нації. Вважаючи її джерелом віри в Бога, вона відводить мові надзвичайно важливу роль чинника, що повинен наповнити суспільство любов'ю до Бога і до ближнього. «Розуміння мови як сакрального явища, – пише дослідниця, – суттєво б змінило ставлення до культури загалом і як до явища, і в щоденному житті»¹⁴.

Думки, висловлені Ольгою Федик наприкінці ХХ століття, актуальні і сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Важливо сприймати світ через призму рідної мови, адже через посередництво чужої мови, як зазначає Ольга Федик, „кардинально трансформуються система вартостей, змінюється погляд на світ, руйнується духовний уклад людини, у якому вона формувалася, який є її природним середовищем як духовної істоти»¹⁵.

Деякі міркування О.Федик, висловлені в науковій монографії „Мова як духовний адекват світу”, набувають практичного підтвердження. О.Федик писала, що «регенерація української мови як державної цілком логічно призведе до своєрідного психологічного поштовху насамперед серед зросійщених українців, які відчують своє українство, однак не можуть побороти психологічний стереотип, що закріпився у щоденному мовному обігу»¹⁶. Яскравий приклад – перехід на українську мову в побутовому спілкуванні громадян України: за даними опитування, проведеного в червні 2024 року Центром Разумкова, «70,5% опитаних

¹¹ Федик О. (2000). *Мова як духовний адекват світу (дійсності)*. Львів: Місіонер, С. 12.

¹² Там само, С.73

¹³ Там само.

¹⁴ Там само, С. 283.

¹⁵ Там само, С. 280.

¹⁶ Там само, С. 281.

українців розмовляють вдома лише або переважно українською мовою. У 2015 році таких було 50%, а у 2006 році – 46%»¹⁷.

Духовний вимір мови був не просто предметом наукового зацікавлення Ольги Федик. Згадуючи її лекції, приватні розмови, розумієш, що такий підхід був наріжним каменем її життєвої філософії, утвердження мови як одного із стимулів утвердження нації, як чинника духовного співіснування людини і Бога стало важливим завданням її наукової, викладацької, громадської праці. Саме тому публіцистика і наукова спадщина О.Федик виявляють спільну концептуальну спрямованість; занепокоєння девальвацією слова і пов'язаним із цим національним виродженням, культурним, моральним та економічним занепадом.

Ольга Федик у своїй публіцистиці охоплює весь спектр функціонування мови. Її турбує руйнація української мови на лексичному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному рівнях. В мові закодований родовід нації, тому руйнація хоча б однієї з систем мови може призвести до втрати національної самобутності, а отже, і до смерті нації. Особливу роль у поверненні до джерел мови О. Федик відводить журналістам, мовлення яких сприймається багатьма як нормативне. Байдужість журналістів до українського слова в геометричній прогресії поширюється серед широкої аудиторії. І навпаки, усвідомлення працівниками медіа своєї місії щодо збереження мовно-культурного коду стимулює широкі кола громадськості зацікавлюватися проблемами культури мови, розвивати свою мовну особистість.

Викладаючи українську мову для майбутніх журналістів, Ольга Федик не оминає увагою і проблем інформаційного наповнення телепростору, радіоефіру та друкованих медіа. Вона не погоджується з усталеним висловом «журналістика – четверта влада». «Хіба аж на четверте місце можна поставити тих, хто впливає на психологію мільйонів людей... Влада засобів масової комунікації є набагато сильніша, глибша, вона має психологічне закорінення і психологічні результати, вона тримає в руках свідомість і дух людини»¹⁸ Ольга Федик пропонує створити ґрунтовну концепцію Українських (саме так, з великої літери пише вона це слово) засобів масової комунікації, які б виконували державотвірну, націотвірну та духовну функції.

Дослідниця наголошує на тому, що християнські засади мають бути глибоко закорінені в душі людей, які інформують, пояснюють, тлумачать, з'ясовують, критикують тощо. І тут мова йде не про релігійну пропаганду, не про вираження конфесійної приналежності журналіста, а про пропагування загальних християнських цінностей. Крім того, Ольга Федик пропонує створити сакральне телебачення, що може стати об'єднавчим чинником для

¹⁷ Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024) URL <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 02.05.2025)

¹⁸ Федик О. (2000) *Слово. Дух. Нація*. Львів, 2000, С. 109.

українців і не українців з різних частин держави, сприятиме формуванню цілісного християнського світогляду, який буде духовною основою політично та економічно сильної держави.

З текстів, створених Ольгою Федик, можна відтворити образ людини – місіонера. Через любов до слова О.Федик проповідує загальнохристиянські і загальнолюдські цінності. З її текстів випромінює Дух. Сприймаючи мову як Божий дар, вона виступає за можливість носіїв мови спілкуватися з Богом через посередництво рідної мови. Брак системи християнської освіти є одним із чинників, що призводить до загальної деморалізації суспільства. Ольга Федик пише, що і в економіці, і в політиці основною є духовна проблема, адже людина – це насамперед духовна постать, а все інше – економічне моделювання, державотворення, наукові досягнення, технічні винаходи, щоденні прагматичні вирішення є тільки похідним від людського духу.

Наукові і публіцистичні тексти Ольги Федик відтворюють перед нами образ життєрадісної, високоморальної людини, можуть бути духовними орієнтирами в сучасному прагматичному світі, стати поштовхом для розвитку нових наукових концепцій.

ПОСТАТІ Й ПАМ'ЯТЬ: МИХАЙЛО ПРИСЯЖНИЙ У КОЛЕКТИВНИХ СПОГАДАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

Юлія Присяжна-Гапченко

викладач кафедри української преси

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Львів, Україна

juliagarchenko@gmail.com

Соломія Онуфріїв

кандидат філологічних наук, доцент

доцент кафедри української преси

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Львів, Україна

solomiya.onufriiv@lnu.edu.ua

Анотація

Книга спогадів «З глибин думками повернусь...», присвячена постаті Михайла Присяжного, постає не лише як проєкт пам'яті, а як вагоме історико-документальне свідчення про життя та діяльність журналіста, викладача, декана, наставника. Видання стало результатом колективної ініціативи, що об'єднала студентів, колег, друзів, випускників факультету журналістики. Упорядковані спогади створюють цілісний образ Людини, чия професійна й життєва позиція вплинула на розвиток журналістської освіти в Україні, зокрема Львівської школи журналістики. Окремою сторінкою діяльності М. Присяжного був період його діяльності в Українському вільному університеті в Мюнхені. У монографії зафіксовано свідчення доби - від 1980-х років до сьогодення, що надає книзі вагомої документальної вартості.

Ключові слова: журналістика, Михайло Присяжний, факультет журналістики, Львівська школа журналістики, журналістська освіта, Львівський національний університет імені Івана Франка, Український вільний університет в Мюнхені.

FIGURES AND MEMORY: MYKHAILO PRYSIAZHNYI IN THE COLLECTIVE MEMORIES OF THE JOURNALISTIC COMMUNITY

Yuliia Prysiazhna-Hapchenko

Lecturer at the Department of Ukrainian Press

Ivan Franko National University of Lviv,

Lviv, Ukraine

Solomiia Onufriiv

Candidate of Philological Science, Docent,

Associate Professor, Department of Ukrainian Press

Ivan Franko National University of Lviv,

Lviv, Ukraine

Abstract

The book of memoirs “I will return from the depths of my thoughts...”, dedicated to the figure of Mykhailo Prysiashnyi, appears not only as a project of memory, but also as a significant historical and documentary evidence of the life and work of a journalist, teacher, dean, and mentor. The publication is the result of a collective initiative that brought together students, colleagues, friends, and graduates of the School of Journalism. The organized memoirs create a holistic image of a person whose professional and life position influenced the development of journalism education in Ukraine, in particular the Lviv School of Journalism. A separate page of M. Prysiashnyi's activity was the period of his work at the Ukrainian Free University in Munich. The monograph records the evidence of the era - from the 1980s to the present - which gives the book a significant documentary value.

Keywords: journalism, Mykhailo Prysiashnyi, Faculty of Journalism, Lviv School of Journalism, journalism education, Ivan Franko National University of Lviv, Ukrainian Free University in Munich.

У ХХІ столітті світовий медіапростір переживає не лише цифрову трансформацію, але й боротьбу за збереження цінностей, що формують журналістську професію. У цьому контексті постає важливість осмислення постатей, які творили українську журналістику, виховували нові покоління й залишили по собі спадщину не лише у вигляді текстів, а й людських зв'язків. Однією з таких постатей є Михайло Присяжний — журналіст, науковець, багаторічний декан факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка¹. Книга спогадів про Михайла Присяжного «З глибин думками повернусь» — українського журналіста, викладача, дослідника, депутата Львівської обласної ради першого демократичного скликання — постала як відповідь на потребу осмислення постаті, яка мала значний вплив на формування журналістської освіти в Україні². Спершу задумана як особиста ініціатива доньки — спроба вшанувати пам'ять батька, — ця праця з часом набула колективного характеру, перетворившись на значущий культурно-документальний проєкт. Її створення демонструє, як приватна пам'ять може трансформуватися в елемент колективної академічної ідентичності.

Ідея написати книжку про тата, спершу така особиста і проста, з часом перетворилася на щось більше, ніж я могла собі уявити. Це не просто книжка, а спільний проєкт пам'яті, який об'єднав понад сотню людей – випускників, студентів, колег, друзів і тих, кому пощастило знати мого тата. Зізнаюсь, спочатку мені здавалось, я могла б написати цю книжку самотійно: як донька, маю багато власних спогадів. Частину з них спогадів я справді записала, бо для мене

¹ Присяжний М. П. (2013). *Студії над шрами: Публіцистика*. Львів: Видавництво «Астролябія», 132с.

² «З глибин думками повернусь» /упоряд. Ю. Присяжна-Гапченко. Львів. ПАІС, 2025, 368 с.

важливо було зберегти ці моменти – моменти, коли Михайло Присяжний був не лише журналістом, не лише другом, наставником для інших, але й просто моїм батьком.

Ця книга – не просто калейдоскоп спогадів, а колективна монографія, сплетена з багатьох голосів. Вона складається зі щирих слів, теплих історій, смішних і сумних моментів. У кожному слові, у кожному рядку цих історій відчувається непідробна любов і повага до Михайла Присяжного. Кожен розділ – це невеликий епізод великого життя. Це пам'ять про Михайла Присяжного, який завжди залишався вірним своїм принципам і справі, яку любив. Це живий документ, що свідчить про те, якою людиною був тато. Вона не є компліментарною біографією, не прагне ідеалізувати його постать, без змін через простоту й теплоту історій дозволяє побачити справжнього Михайла Присяжного. Без високих слів, без зайвого пафосу, без прикрас. Це йому було б до душі. Він завжди казав, що насправді важливо не говорити про себе, а діяти. Своїм життям він саме так і робив – тихо, щиро, по-філософськи сприймаючи світ і людей.

«З глибин думками повернусь...» – це не просто книга. Це наш спільний спосіб повернути тата до нас, бодай у словах, у рядках, у наших думках. Сподіваюся, кожен, хто розгорне її, зможе знайти там частинку Михайла Присяжного – людини, яку ми пам'ятаємо і любимо³.

Згадуючи тата, я розумію, що найцінніше, що він залишив нам, – це уроки людяності та невибагливої доброти. Він був настільки чесним у всьому, що робив, що ця чесність стала основою всіх наших спогадів про нього. Навколо себе він сів зерна добра та мудрості, і ці зерна проросли в серцях людей, яких він торкнувся. Я вірю, що ці сходи принесуть рясний урожай доброти, чесності й відданості в кожному, хто мав щастя знати його.

Збір матеріалів для книги здійснювався переважно в межах збору свідчень сучасників та очевидців. Було опрацьовано понад 90 свідчень — інтерв'ю, письмових спогадів — зібраних серед студентів, випускників, викладачів, журналістів, друзів, університетської, академічної спільноти. Такий масив текстів дозволив вибудувати багатоголосий наратив, у якому фігурує образ Михайла Присяжного як фахівця-журналіста, наставника, декана. Саме факультет журналістики ЛНУ імені Івана Франка став головним простором професійного життя Михайла Присяжного. Він не лише викладав і керував факультетом, а й формував середовище, в якому журналістика розглядалась як місія⁴. Спогади колег і студентів свідчать про його вплив як керівника. Ці свідчення формують колективну пам'ять про університет як простір цінностей і традицій. Пам'ять — це своєрідна мозаїка, в якій фрагменти подій, постатей, емоцій і розмов поступово вибудовують образи минулого. Особисті спогади, зібрані в інтелектуальний наратив, є не лише приватною рефлексією, а й цінним історичним джерелом, особливо коли

³ Там само, С.12.

⁴ Присяжний М. П. (2008). *У пошуках рівноваги*. Львів: ПАІС, 256 с.

йдеться про фігури, що формували академічне середовище, культуру діалогу й ціннісну вертикаль університету.

Кабінет декана Михайла Присяжного був місцем, де поєднувалися адміністративні завдання й глибокі розмови про історію, культуру, національну пам'ять. Він охоче ділився спогадами про колег, передусім про дисидента Михайла Осадчого, згадував його автобіографічний нарис «Більмо», розповідав про самвидавний «Український Вісник» В'ячеслава Чорновола, про історію радіостанції «Афродіта», а також про знакові постаті українського визвольного руху — Петра Федуна-Полтаву, Осипа Дяківа-Горнового, Богдану Світлик. Це були не просто біографічні довідки — це був контекст, жива пам'ять, розмова, яка формувала мислення.

Він уважно стежив за кар'єрними й освітніми шляхами своїх вихованців. Коли я вирушала на стажування до США, саме Михайло Павлович вперше розповів мені про професора Дмитра Штогриня, одного з провідних діячів української академічної спільноти в діаспорі, який очолював Програму українських студій в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн. Часто йшлося також про Український Вільний Університет у Мюнхені — його значення, історію, особливості навчання. На початку 1990-х рр М. Присяжний активно сприяв налагодженню академічних контактів між Львівським національним університетом імені Івана Франка та Українським Вільним Університетом, чимало українських викладачів тоді вперше мали змогу відкрити для себе «залізну завісу» і поїхати на закордонне стажування. Саме за рекомендаціями Михайла Присяжного чимало наших студентів вирушили на докторські студії до УВУ, і кожна така рекомендація була для нього особистою відповідальністю⁵.

Михайло Павлович належав до тих науковців, які глибоко усвідомлювали університет не лише як освітню інституцію, а як спільноту духу. Його присутність формувала атмосферу довіри, академічної свободи та внутрішньої гідності. Розмови з ним завжди були більше, ніж обмін думками — це були уроки етики, смислів і пам'яті.

Авторка-упорядниця книги, яка є також донькою Михайла Присяжного, започаткувала проєкт із родинної потреби збереження пам'яті. Проте в процесі збору матеріалів стало очевидним, що біографія героя виходить за межі приватного наративу: вона репрезентує значний період в історії української журналістики, академічного життя та університетської освіти. У цьому контексті приватне співіснує з публічним, а родинна пам'ять — з професійною та національною.

На відміну від традиційної біографії було обрано стратегію автентичного, щирого висловлювання — збереження голосів у їхній оригінальності, навіть із варіативністю стилів,

⁵ Присяжний М. П. (2000). *Преса української еміграції в Німеччині: становлення, розвиток. Тематична політика (1945–1953)*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 220 с.

обсягів, наративних технік. Це дозволяє читачеві бачити не лише постать Михайла Присяжного, а й культуру академічного середовища, в якому він працював і якому присвятив своє життя.

Особливістю цього підходу стало поєднання індивідуальних, емоційно забарвлених спогадів із документальним аналізом академічного середовища 1980–2020-х років. Важливу роль у структурі книги відіграють не лише текстові, а й візуальні джерела — архівні світлини, що створюють додатковий пласт культурної репрезентації. У книзі представлені ілюстрації, світлини з різних етапів життя Михайла Присяжного. Обкладинка також стала частиною концепту: вона візуально транслює глибину змісту назви «З глибин думками повернусь...». Як зазначає авторка, ця фраза виникла спонтанно, але стала символом повернення, нагадування й внутрішнього діалогу з минулим.

Однією з провідних ідей книги є трансляція людяності. У світі, де швидкість часто замінює глибину, спогади про Михайла Присяжного нагадують про вагу особистої присутності, гідності й доброти. Ці риси формують журналіста не менше, ніж технічна майстерність. Саме тому видання є цінним джерелом не лише для дослідників, а й для студентів, які навчаються бути не просто професіоналами, а Людьми з великої літери.

Книга спогадів виконує функцію соціальної трансмісії: вона передає пам'ять про цінності, педагогіку, традиції через особисті наративи. У цьому полягає її освітній потенціал — вона вчить через приклад, через історію життя людини, що стала історією факультету.

Проект книги постає як приклад академічного пам'ятування, що виконує функції як символічні (вшанування, етична подяка), так і епістемологічні (збереження знання, репрезентація досвіду, окреслення академічних цінностей). Таке осмислення минулого через колективний текст відкриває нові перспективи для дослідження академічної культури, соціальної дії пам'яті та ролі інтелектуальних спільнот у її підтримці.

Я хотіла б наголосити на одному дуже важливому аспекті: ми не повинні боятися пам'яті. Ця книга покликана не лише вшанувати пам'ять про Михайла Присяжного, а й нагадати всім нам, що пам'ять жива, доки ми говоримо про людину, доки розповідаємо про неї. Поки ми пам'ятаємо, поки ми говоримо, люди залишаються живими в наших серцях.

Пам'ять — це не тягар, а наш найцінніший скарб, це те, що тримає нас разом. Ми не маємо права боятися здобутків людей, які вже відійшли, які завершили свою земну дорогу, але залишили після себе слід. До того ж, ми не повинні ревнувати до їхніх досягнень чи порівнювати їх зі своїми, адже кожен, хто працював щиро і віддано, заслуговує на те, щоб про нього пам'ятали⁶.

⁶ «З глибин думками повернусь» /упоряд. Ю. Присяжна-Гапченко. Львів. ПАІС, 2025, 368 с.

Які важливі ідеї несе ця книга для ширшої аудиторії? Це цінність пам'яті. Ми творимо історію. Історію нашого факультету, нашого університету, нашої журналістики. Це історія, яку ми маємо обов'язок передати далі, щоб майбутні покоління знали, на чийх плечах стоїть сучасність.

Книга спогадів про Михайла Присяжного є не лише жестом пам'яті, а й джерелом для подальших досліджень. Вона актуалізує потребу фіксації академічних біографій, локальної історії університетів, особистісного досвіду як цінного ресурсу. Водночас цей проєкт демонструє, як академічна спільнота може формувати стійкі середовища пам'яті, де слово і спогад набувають форми діалогу поколінь.

Секція III

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КРІЗЬ ПРИЗМУ XX–XXI СТОЛІТЬ. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

КООПЕРАЦІЙНІ ПРОЄКТИ КАФЕДРИ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА ІМЕНІ ВАДИМА КІПИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Аделіна Єфіменко

*доктор мистецтвознавства, габілітований
професор кафедри історії музики Львівської національної
музичної академії імені М. В. Лисенка (Україна),
професор філософського факультету
Українського Вільного Університету (Мюнхен, Німеччина),
завідувачка кафедри мистецтвознавства УВУ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4278-5016>
musikwiss@gmx.de*

Анотація

Український Вільний Університет в Мюнхені зайняв важливу позицією у справі дослідження, відродження, популяризації творчої спадщини українських митців. У статті проаналізовані коопераційні проєкти між українськими і німецькими інституціями, науковцями, музикантами, студентами УВУ, які цілеспрямовано представляли внесок українських митців у розвиток світової культури. Провідну роль у знайомстві німецької публіки з діяльністю і творчістю українських митців відіграє кафедра мистецтвознавства імені Вадима Кіпи УВУ, яка здійснила мистецькі проєкти, присвячені українській музичній творчості в Європі.

Ключові слова: Український вільний університет, кафедра мистецтвознавства імені Вадима Кіпи, коопераційні проєкти кафедри мистецтвознавства, творчість українських композиторів.

COOPERATIVE PROJECTS OF THE VADYM KIPA DEPARTMENT OF ART HISTORY OF THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY

Adelina Yefimenko

*Doctor of Doctor of Art History, habilitated
Professor at the Department at the Mykola Lysenko National
Music Academy, Lviv (Ukraine),
Professor at the Faculty of Philosophy
of the Ukrainian Free University (Munich, Germany),
Head of the Department of Art History
of the Ukrainian Free University*

Abstract

The Ukrainian Free University in Munich has taken an important position in the research, revival, and promotion of the creative heritage of Ukrainian artists. The article analyses the cooperation projects between Ukrainian and German institutions, scholars, musicians, and students of the UFU, which purposefully presented the contribution of Ukrainian artists to the development of world culture. The Vadym Kipa Department of Art History of the Ukrainian Free University plays a leading role in introducing the activities and works of Ukrainian artists to the German public, which has implemented art projects dedicated to Ukrainian musical creativity in Europe.

Keywords: Ukrainian Free University, Vadym Kipa Chair of Art History, Cooperative projects of the Department of Art Studies, Ukrainian composers' European music.

Проблематика взаємодії музичної культури Західної Європи й України має полемічний характер і полягає у наступному: європейські музиканти і вчені мають досить релятивну і обмежену обізнаність з унікальним музичним тезаурусом української музичної творчості. Натомість в Україні рецепція західноєвропейської музики, відомих композиторів й інтерпретаторів всіх епох, жанрів, стилів і національних традицій може пишатися знанням історії і традицій європейської музичної культури, а також консеквентним репертуарним менеджментом різних музичних установ і театрів – від столичних до провінційних. Ця проблематика стала першим імпульсом створення кафедри мистецтвознавства в Українському Вільному університеті. Український вільний університет щорічно ініціює проєкти популяризації української музичної творчості в Європі. Концерти, організовані професорською колегією Українського вільного університету в Мюнхені вперше в Європі розпочали серію «Музичних діалогів» з творчістю Бориса Лятошинського¹. Ця музична акція стала своєчасною відповіддю українських вчених і митців на російську агресію проти європейської політичної і культурно-економічної кооперації України з країнами Західної Європи.

Інституційну діяльність і створення кафедри мистецтвознавства імені Вадима Кіпи підтримала Ректорка УВУ проф. Марія Пришляк, також почесна професорка Львівської музичної академії імені Миколи Лисенка у співпраці з членами професорської колегії філософського факультету Українського Вільного університету Олександра Козаренка і Аделіни Єфіменко (в серпні 2024 року каденція проф. Марії Пришляк завершилася).

Мета статті – проаналізувати результати діяльності кафедри, спрямовані на репрезентацію Українського Вільного університету як європейського науково-освітнього вищого навчального закладу в центрі Європи з унікальною історією і сучасними перспективами.

¹ Єфіменко, А. (2024). Сучасні українські співаки: версії і перверсії стратегії успіху. *Науково-методичний збірник: статті та матеріали до 50-річчя кафедри концертмейстерства Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ІСТОРІЯ, ПЕРСОНАЛІЇ, МЕТОДИКА*. Видавничий дім «Гельветика». С. 164-179.

Для Українського вільного університету традиційними завжди були концерти, котрі знайомили мюнхенську публіку з творами українських метрів – Л. Ревуцького, С. Людкевича, Б. Лятошинського, А. Кос-Анатольського, М. Колесси, В. Барвінського, М. Скорика, О. Козаренка² та інших. До реалізації різноманітних мистецьких проєктів, що активізували музичні діалоги Західної і Східної Європи долучилися професори, доценти Львівської музичної академії імені М. Лисенка³, Львівського Національного університету ім. І. Франка, Українського католицького університету, Національної музичної академії України імені П. Чайковського, Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського⁴.

Авторські лекційні курси філософського факультету, зокрема, кафедри мистецтвознавства спрямовані на комплексну освіту студентів як фахових, ретельно підготованих спеціалістів різних галузей науки і культури, педагогів, мистецтвознавців, менеджерів, істориків, які у своїй подальшій професійній діяльності виступають промоутерами України як європейської держави. Базисом заснування в Українському вільному університеті нової кафедри мистецтвознавства імені Вадима Кіпи стали такі лекційні курси як «Філософія мистецтв», «Митець і влада», «Психологія творчості», «Міф, міфотворчість, актуалізація міфів», «Менеджмент культури», «Методики аналізу мистецьких творів», «Колоніальні наративи в мистецтві (на прикладі музично-театральних жанрів)» Музично-театральні жанри у призмі європейської самоідентифікації (від романтизму до ХХІ ст.), «Політичні контексти сучасної композиторської творчості», «Музична україністика і виконавство в європейському контексті» та інші. Традиційними для Українського вільного університету стали концерти, котрі знайомлять мюнхенську публіку з творами українських метрів – Л. Ревуцького, С. Людкевича⁵, Б. Лятошинського, А. Кос-Анатольського, М. Колесси, В. Барвінського, М. Скорика, О. Козаренка, Б. Фроляк та багатьох інших⁶.

Кафедра мистецтвознавства вшановує пам'ять Вадима Кіпи – Вчителя професорки Марії Пришляк, яка продовжила той напрям діяльності, який впровадив Альберт Кіпа – син Вадима Кіпи. Альберт Кіпа очолював Український Вільний Університет у Мюнхені в найскладніший період його історії. Понад 60 років УВУ був на утриманні ФРН, згідно закону,

² Строй, І. (2003, 23 квітня). Простір Таїни. Олександр Козаренко грає музику Лисенка. *Поступ*. URL: <http://postup.brama.com/usual.php?what=9404>

³ Кияновська, Л. (2023). [Соломія Крушельницька і українська мистецька емансипація в Галичині](#). *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського „Українська музична культура: композиторська творчість, особистості, інституції“*, № 136. С. 22-34 (співавтор І. Комаревич)

⁴ Єфіменко, А. (2023). Українська музична культура в європейському контексті історично-стильових комунікаційних процесів. *Науковий збірник. Святкове видання до 100-річчя Українського Вільного університету*, том 24. Мюнхен. С. 196-210.

⁵ Людкевич, С. (1925). Д. Боршнянський і сучасна українська музика. *Музичний листок*, в. 1. Львів.

⁶ Сисенко, А. Богдана Фроляк про місію повернення втраченої спадщини. 15 грудня 2020. URL: http://mus.art.co.ua/bohdana-froliak-pro-misiyu-povernennia-vtrachenoj-spadshchyny/?fbclid=IwAR3KyMom7oAYUviR3nMfFb-hrCMSgQphrwfRld3SiD01Hq2lIk_RnY2NjOk

що передбачав фінансування до прийняття незалежності Україною. Альберт Кіпа, керуючись великим досвідом у справі розбудови української науки, успішно впроваджував місію УВУ в Європі. У привітальному листі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ відзначено досягнення вченого на науково-організаційній ниві: *«Ви несете на собі ношу відповідальності за майбутнє української науки і культури в діаспорі. Ця ноша – знаємо – не є легкою, а під сучасну пору – і понадто; вона під силу лише таким постатям, як Ви»*⁷.

Вадим Веремійович Кіпа (1912-1968) був визначним піаністом, композитором і педагогом, Член-кореспондент Української вільної академії наук в Нью-Йорку (від 1962). Отримав вищу освіту в Київській державній консерваторії (проф. П. Луценко, Г.Беклемішев, А. Луфер). Після закінчення аспірантури став професором Київської державної консерваторії по класу фортепіано. Перебуваючи в екзилі в Сполучених штатах Вадим Кіпа з успіхом виступав з концертами в Нью-Йорку, Філадельфії, Торонто (Канада). Мав високу репутацію віртуоза. У його репертуарі були твори Моцарта, Бетховена, Шопена, Ліста, Шумана, Брамса.

Композиторська спадщина Вадима Кіпи охоплює твори для скрипки і фортепіано – Капричіо (1966), для фортепіано – "Скарга" (1939), етюд (1953), «Спогад» (1953), Скерцино (1956), Фантастичні варіації (1957), «Гавот, перерваний серенадою» (1959), «Класичні станси» (1964), 14 дитячих п'єс на теми українських нар. пісень (1953–67); для голосу з фортепіано – «Україні», пісні на слова Лесі Українки та інших українських поетів; музика до вистави «Спогад» (за поемою А. Малишка «Пісня про Київ»).

Восени 1943 р. Вадим Кіпа з дружиною, маленьким сином Альбертом і матір'ю емігрували спочатку в Берліні (Німеччина). Вадим Кіпа отримав посаду професора музики у Берлінській консерваторії Кліндворта-Шарвенки (тут свого часу викладав Ференц Ліст). Згодом родина переселилася у табір для переміщених осіб у місті Ганновері. У 1951 р. сім'я Кіпи емігрувала до США.

Проф. Вадим Кіпа відкрив власну Музичну школу. У кожному щорічному концерті студентів і учнів школи, що відбувалися в Літературно-мистецькому клубі в Нью Йорку, також і син Альберт Кіпа виступав як піаніст-соліст на традиційних музичних вечорах Вищої школи Кардинала Гайса у Нью-Йорку. Однак найталановитіший учень Музичної школи Вадима Кіпи не став музикантом, а відомим науковцем-германістом і будівничим української науки за межами України.

⁷ Скрипка, Т. До 80-ліття Президента УВАН у США д-ра Альберта КІПИ. Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Inc. 206 West 100th Street New York, NY URL: <https://uvan.org/publications/%D0%B4%D0%BE-80-%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD-%D0%B2-%D1%81%D1%88%D0%B0-%D0%B4-%D1%80%D0%B0-%D0%B0%D0%BB%D1%8C/>

Музичні діалоги власне і починалися з фортепіанних концертів у залі Українського Вільного університету. В Мюнхені виступали українські піаністи – Олександр Козаренко⁸, Оксана Рапіта, Наталія Вишинська, Яромир Боженко, а також студенти-піаністи УВУ.

Подальшим завданням кафедри стало розширення освітніх програм навчального закладу, залучення студентів до дослідження мультимедійних основ сучасної культури, проблем розвитку українського мистецтва в історичному дискурсі, інтердисциплінарних студій єдиного в Європі університету, котрий впроваджує історико-культурних діалог між українськими і західноєвропейськими діячами культури протягом своєї великої 100-річної історії від року заснування (1921).

Отже ключовим завданням діяльності кафедри мистецтвознавства Українського Вільного університету виступає «діалог». Протягом 10 років цей концепт мені вдалося розвинути спланованим обсягом коопераційних зав'язків, які були успішними та перспективними в плані освіти німецьких студентів. Після спільних проєктів студенти різних німецьких навчальних закладів були ініційовані вивчати українську мову, культуру, історію і музичний тезаурус України. Кафедра мистецтвознавства співпрацює з такими вищими учбовими закладами як Університет Людвіга Максиміліана, Вища школа музики і театру Мюнхена, Львівська національна музична академія імені М. Лисенка, Київська Національна музична академія України, *Харківський національний університет мистецтв* імені І.П. Котляревського тощо. 26-28 листопада 2022 року у Мюнхені відбулися три благодійні концерти у рамках проєкту «Музика для життя», ціль якого була надати українським студентам музики в часи війни можливість розвитку та надію креативного і яскравого майбутнього. Він познайомив німецьких студентів з українськими музичними творами, а українських – з німецькою культурною спадщиною, зокрема баварських композиторів. Великий коопераційний проєкт, що об'єднав українців та німців через музику, був реалізований за ініціативи Українського вільного університету, підтримки міста Мюнхена та фундації «Offene Chancen» і у співпраці з Львівською національною музичною академією ім. М. Лисенка, Вищою школою музики і театру та Інститутом мистецтвознавства університету Людвіга-Максиміліана. Виконавцями концертів були студенти Мюнхенської вищої школи музики й театру та Львівський камерний оркестр «Академія» ЛНМА ім. М. Лисенка, у складі диригента професора, заслуженого артиста України Ігоря Пилатюка, керівника оркестру і концертмайстра, професора, народного артиста України Артура Микитки та соліста (скрипка), заслуженого артиста України Назарія Пилатюка. Студенти, які є переселенцями зі Сходу та Півдня України, мали нагоду взяти участь у святковому прийомі в ратуші Мюнхена у представництві міського радника Міхаеля Джеби, провести спільні репетиції та круглі столи з викладачами мюнхенських вишів.

⁸ Козаренко, О. (2000). *Феномен української національної музичної мови*. Львів, НТШ, 286 с.

26 листопада відбувся перший концерт камерного оркестру «Академія» у великій актовій залі в Університеті Людвіга-Максиміліана. Концерт відкрили вітальним словом директор Інституту мистецтвознавства ЛМУ проф. Гартмут Шік, ректорка УВУ проф. Марія Пришляк та ректор ЛНМА ім. М. Лисенка проф. Ігор Пилатюк. Головна Аула університету Людвіга-Максиміліана зібрала близько 600 слухачів. Для численної аудиторії музиканти виконали твори класиків і сучасних композиторів, зокрема Максима Березовського⁹, Миколи Лисенка, Юрія Петриченка, Мирослава Скорика, Астора П'яццолі, Віктора Камінського, а також Ольги Криволап, яка була присутня в аудиторії.

Другий концерт Камерного оркестру «Академія» відбувся 27 листопада у залі церкви Olympria-Kirche. Ректорка УВУ проф. Марія Пришляк привітала гостей і наголосила, що молодим музикантам доводиться грати в умовах україно-російської війни, коли музика піднімає наш дух, єднає нас, відкриває шлях до міжкультурного діалогу про спільні цінності та мрії. Музиканти виконували твори класиків світової музики Антоніо Вівальді, Йоганна-Себастьяна Баха, Максима Березовського і Мирослава Скорика.

28 листопада відбувся завершальний благодійний концерт «Bridge of Hope» за участі студентів мюнхенської Вищої школи музики і камерного оркестру «Академія». Головна зала Вищої школи музики і театру зібрала близько 400 гостей. З вітальним словом звернулись Президентка Вищої школи музики проф. Лідія Грюн, ректорка УВУ проф. Марія Пришляк, Ректор ЛНМА ім. М.Лисенка проф. Ігор Пилатюк та Консул Дмитро Шевченко. На концерті лунали твори Макса Регера, Гайнріха Гартля, Мирослава Скорика, Євгена Станковича, Валентина Сильвестрова та Антоніо Вівальді. А родзинкою концерту стала світова прем'єра твору «Українські варіації», який для цього вечору написав баварський композитор, професор Маркус Гьорінг. Лейтмотивом до цього твору послужила всесвітньо відома українська стрілецька пісня «Ой у лузі червона калина». *“Проект «Музика для життя» промовляє до нас голосом молодих українських виконавців-музикантів. Сьогодні це важливо більш ніж коли раніше, адже вони – наша надія на збереження і подальший розвиток української музичної культури. – вважає ректорка УВУ проф. Марія Пришляк. – В умовах геноцидної війни Росії проти України, коли усі українці борються за життя та свободу, важливо дати українській молоді надію на спільне майбутнє, засноване на мирі та справедливості. Сподіваюсь, що три концерти, які відбулися в Мюнхені, подарували молодим музикантам саме таку надію”*¹⁰.

⁹ Кияновська, Л. (2021, 3 січня). Сенсаційна презентація симфоній Максима Березовського: післяпрем'єрні рефлексії. *Музика*. URL: <http://mus.art.co.ua/sensatsiyna-prezentatsiia-symfoni-y-maksyma-berezovs-koho-pisliaprem-ierni-refleksii/>

¹⁰ Єфіменко, А. (2023). Українська музична культура в європейському контексті історично-стильових комунікаційних процесів. *Науковий збірник. Святкове видання до 100-річчя Українського Вільного університету*, т. 24. Мюнхен. С. 196-210.

Концепт наукових діалогів УВУ розробляє можливості спільного проведення наукових конференцій і симпозіумів, студентських конференцій через відновлення діяльності мюнхенської філії студентського осередка Наукового товариства ім. Шевченка. Так, Український Вільний університет в 2023 році став співзасновником міжнародної конференції «Україна, Європа, Світ» в кооперації з Національною музичною академією України, на яких виступили студенти і науковці Українського Вільного університету в кооперації зі студентами українських вишів.

Український вільний університет щорічно ініціює кураторську діяльність, пов'язану з популяризацією української мистецької творчості в Європі. Лекції-концерти, ініційовані мною за підтримки Ректорату Українського вільного університету в Мюнхені вперше в Європі розпочали серію «Музичних діалогів» з творчістю Бориса Лятошинського. Ці музичні акції стали своєчасною відповіддю українських вчених і митців на російську агресію проти європейської політичної і культурно-економічної кооперації України з країнами Західної Європи. З німецькими колегами Людвіг-Максиміліан університету і Мюнхенської Вищої школи музики і театру, були організовані спільні зустрічі студентів, концерти-лекції тощо. Наше мета була донести до відома німецьких колег не окремих фактів з історії української музики чи науки, а цілісної уяви про великий скарб української науки, історії, культури, яка досі сприймається в Європі в контексті російського маргінесу.

В якості наочного представлення результатів викладів авторських курсів доречно навести блискучо сформульовані нові напрями візії і місії Українського вільного університету студентами кафедри, які прикрашають веб-сторінку Українського Вільного університету. Ці нові візія і місія УВУ сформульовані нашими студентками Анастасією Сердюковою і Марією Шевченко в курсі «Менеджменту мистецтва, стратегії фестивального руху»:

Нова Місія УВУ

«Просування української культури та освіти на міжнародному рівні через академічні знання та міжкультурне розуміння, готуючи лідерів і новаторів для глобалізованого світу»

Український Вільний Університет представляє українську культурну дипломатію на міжнародній арені, зберігаючи свої унікальні коріння як провідний навчальний заклад з українською мовою навчання за межами України.

Наша місія полягає в тому, щоб забезпечити студентам всебічну освіту другого та вище ступеня вищої освіти, яка поєднує глибокі академічні знання з трьох ключових дисциплін — державних та економічних наук, філософії, та україністики — з практичними навичками, необхідними для успіху в глобалізованому світі. Ми прагнемо розвивати міжкультурне розуміння, вдосконалити знання іноземних мов та сприяти академічному та особистісному зростанню наших студентів, підготовлюючи їх стати лідерами і новаторами в своїх галузях.

Нова Візія УВУ

«Втілення глобального лідерства в сфері надання другого та вище освітнього ступеня та культурній дипломатії, надихаючи до міжкультурного діалогу та інновацій через силу української ідентичності»

Візія Українського Вільного Університету орієнтована на створення міжнародно визнаного центру академічної відмінності та культурної дипломатії, що втілює силу української культури та мови на глобальній арені.

Підсумки. Отже, підсумовуючи відзначу, що спрямованість вище викладеної концепції і подальших пропозицій робить очевидним бажання спрямувати розвиток Українського Вільного Університету до європейського успіху української дипломатії, укріплення нашої едукативної справи, в котрій ключовий концепт «діалогів» займатиме пріоритетні позиції.

Ми прагнемо бути місцем, де збираються студенти та вчені з усього світу, щоб вивчати, досліджувати та розвивати нові ідеї, що сприяють міжкультурному обміну та взаєморозумінню. Через наші освітні програми, дослідницькі ініціативи та співпрацю з партнерами, УВУ прагне виховати лідерів майбутнього, здатних впливати на позитивні зміни в суспільстві, зберігаючи при цьому вірність українським традиціям та сприяючи їхньому поширенню у світі.

Презентація УВУ на міжнародних конференціях, освітні програми УВУ на німецькому радіо. На фото – Ректорка УВУ (2016-2024) проф. Марія Пришляк, професори, студенти, гості УВУ.

Залучення студентів до акцій підтримки України: бенефіс-концерти. Кооперація з Камерним оркестром «Україна-Мюнхен» - диригент Артем Лонгінов, менеджерка проекту Таїсія Бойко (Lichtesel e.V.)

ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Ганна Карась

*доктор мистецтвознавства,
професор кафедри методики музичного виховання та диригування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-
Франківськ, Україна
hanna.karas@pnu.edu.ua*

Анотація

У статті, на основі опрацювання фондів Українського Вільного Університету, розкрито вектори дослідження музичної культури українців від найдавніших часів до XXI століття. Привернена увага до наукової спадщини у цій царині науковців Федора Стешка, Дмитра Антоновича, Ігоря Соневицького. Окреслено тематику магістерських та докторських робіт, захищених в УВУ. Відзначено значення цих досліджень для розвитку мистецтвознавства в Україні.

Ключові слова: музична культура, Український Вільний Університет, мистецтвознавство, наукова спадщина, дослідження.

VECTORS OF RESEARCH OF UKRAINIAN MUSICAL CULTURE AT THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY

Hanna Karas

*Ds of Arts, Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine,*

Abstract

The article, based on the study of the funds of the Ukrainian Free University, reveals the vectors of research into the musical culture of Ukrainians from ancient times to the 21st century. Attention is drawn to the scientific heritage in this field of scientists Fedir Steszko, Dmytro Antonovych, and Igor Sonevytsky. The topics of master's and doctoral theses defended at the Ukrainian Free University are outlined. The significance of these studies for the development of art history in Ukraine is noted.

Keywords: musical culture, Ukrainian Free University, art history, scientific heritage, research.

Створення діаспорою українських науково-освітніх інституцій, важливих наукових та культурних установ сприяло започаткуванню ряду напрямків українського музикознавства.

Важливу роль у його розвитку відіграв Український Вільний Університет (далі – УВУ; з 1921 р. – у Відні, згодом у Празі, з 1946 р. – у Мюнхені), що позитивно вплинуло на науковий, освітній та культурний простір еміграції. Науковий доробок УВУ представлений у нашій монографії¹.

Святочна інавгурація УВУ з першою кафедрою українського музикознавства в Празі відбулася 23 жовтня 1921 р. за участю чеської влади, представників наукових товариств та професорів високих чеських шкіл (в т. ч. професора Празької консерваторії З. Неєдли). Становлення наукової інституції відбувалося при підтримці українців в різних країнах світу.

Чільною постаттю українського музикознавства міжвоєнного періоду в діаспорі був педагог, музиколог-теоретик **Федір Стешко** (1877–1944). Ґрунтовна освіта, плідна наукова та педагогічна діяльність поставили його в епіцентр музичного життя української еміграції. Про нього писали П. Маценко, Н. Костюк², музикознавча спадщина українського вченого досліджувалася О. Мартиненко, Т. Беднаржовою³. Програми викладів УВУ за 1921–1943 рр.⁴ засвідчують, що Ф. Стешко як лектор, а згодом приватний доцент, до 1924-го до зимового семестру 1942/43 рр.⁵, на історико-філологічному відділі філософського факультету викладав ряд музично-історичних, музично-теоретичних та допоміжних дисциплін. Його практичні заняття з української музичної палеографії та бібліографії не тільки започатковували ці напрямки в українському музикознавстві та музичній освіті, але й до сьогодні є актуальними, оскільки не введені до навчальних планів наших музичних вузів.

Праці Ф. Стешка з *історії церковного співу та української музики* є неоцінним внеском у розвиток українського музикознавства. Вони являють собою цілісну систему поглядів і висновків про минуле української музики, в них сформовано наукові засади національного *музичного джерелознавства*⁶. У статті «Джерела до початкової доби церковного співу на Україні» (1929), дослідник подає класифікований огляд найдавніших

¹ Карась, Г. (2012). *Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття*. Івано-Франківськ: Тіповіт, 1164 с.

² Маценко, П. (1970). Федір Стешко – бібліограф, педагог. *Вісті*. Сан Пауло, Мінн., США, Ч. 2 (33). С. 7–8; Костюк, Н. (2003). Федір Стешко. *Український музичний архів. Документи і матеріали з історії української музичної культури* / упоряд. та заг ред. М. Степаненка. Вип. 3. До 250-річчя від дня народження Дмитра Бортнянського. Київ: Центрмузінформ, 153–161.

³ Мартиненко, О. (2001). *Музична діяльність української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині (джерелознавчий аспект дослідження)*: (дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – Музичне мистецтво. Київ, 310 с.; Беднаржова, Т. (2000). *Федір Стешко, український вчений-педагог, музиколог-теоретик*. Тернопіль – Прага: Горлиця, 255 с.

⁴ Програми викладів УВУ за 1921–1943 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 3859, оп.1, спр. 142. 469 арк.

⁵ Довідкове видання: Szafoval, M. & Yaremko, R. (Comps.) (2006). *Universitas Libera Ucrainensis 1921–2006*. München: Ukrainische Freie Universität, 521 s. (Reihe: Varia Bd. 52), подає, що Ф. Стешко працював в УВУ доцентом в 1941–1944 рр. С.142.

⁶ Окремі праці вченого вперше надруковані в монографії Т. Беднаржової: Беднаржова, Т. (2000). *Федір Стешко, український вчений-педагог, музиколог-теоретик*. Тернопіль – Прага: Горлиця, 255 с.; Значна частина наукового доробку Ф. Стешка зберігається в архівах та бібліотеках Чеської Республіки.

музичних пам'яток в Україні (X–XIII століття)⁷, подає їх коротку археографічну характеристику, порушує проблеми української музичної історіографії, музичної палеографії, які кореспондують із сучасними йому західноєвропейськими музикологічними дослідженнями Г. Адлера, З. Неєдли, Г. Кречмара, Г. Мозера та ін. Ф. Стешко розробляє тут окремі теоретичні питання музичного джерелознавства, даючи характеристику джерел, які повинні бути використані в музично-історичних дослідженнях, та класифікуючи їх. Стаття мала програмовий характер, адже вперше було порушено одне з головних завдань, що стояло перед тогочасним українським музикознавством, – здійснення джерелознавчих досліджень. Ф. Стешко досліджував піснеспіви XI–XIII століття, присвячені святим Борису і Глібу та Феодосію Печерському (стаття «Prve ukrajinske crkvene kompozicije», надрукована хорватською мовою у загребському науковому місячнику в 1939 р.)⁸, першим українським церковно-музичним творам на честь руських святих у нотованих пам'ятках княжої доби⁹. Вчений, вважаючи їх першими українськими церковними композиціями, здійснює музично-текстологічний (записи кондакарної та знаменної нотацій) та порівняльний аналіз. На цій основі дослідник проходить до висновку, що у ранніх редакціях ці піснеспіви ще наслідували грецькі прототипи, у пізніших їх нотація стає більш самостійною, а отже, це є свідченням створення самобутніх церковних композицій у Києві.

Музикознавець здійснив також перше джерелознавче й палеографічне дослідження давньоруської пам'ятки безлінійної нотації, яка репрезентує початкову добу церковного співу в Україні, – «Благовіщенського кондакаря» XII ст. Він був віднайдений у книгозбірні Нижегородського Благовіщенського монастиря і вважався копією з Києво-Печерського монастиря. Шанс публікації кондакаря пов'язаний з утворенням візантологічної комісії при Слов'янському Інституті у Празі, одним з організаторів якої був професор Й. Гуттер. На жаль, незважаючи на багаторічну підготовку кондакаря до публікації (від 1935 р.), його видання в Чехо-Словаччині не було здійснене, а зміст передмови залишився досі невідомим¹⁰. Проте сам факт підготовки рукопису до публікації відіграв важливу роль, оскільки виносив питання вивчення давньої української церковної музики на міжнародну арену.

Ф. Стешко в означений період закладає *основи української медієвістики та джерелознавства*. М. Грінченко тоді писав: «Український церковний спів, його походження,

⁷ Стешко, Ф. (1929). Джерела до історії початкової доби церковного співу на Україні. *Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова*: наук. зб. Т.1 / заг. ред. В. Сімовича. Прага: УВПІ, 425–440.

⁸ Steško, F. (1939). Prve ukrajinske crkvene kompozicije. Zagreb: Izdanje i naklada časopisa “Ćirilometodski vjesnik”, 17 s., [6] s. Příl.

⁹ Беднаржова, Т. (2000). Федір Стешко, український вчений-педагог, музиколог-теоретик. Тернопіль – Прага: Горлиця, С. 141.

¹⁰ Мартиненко, О. (2000). Документи і матеріали про діяльність української музичної еміграції в Чехословаччині у фондах празьких архівів. *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи: Матеріали музичної спадщини*. Вип. 13 / упоряд. В. Д. Шульгіна. Київ, С. 95–103.

техніка його будови, залежність його від народних мелодій, сторонні впливи на нього, його еволюція – все це навіть не намічалось до розроблення»¹¹. Саме музикознавцям української діаспори випала доля займатися окресленими проблемами, і першим з них був Ф. Стешко. Вчений намагався досліджувати першоджерела різних регіонів України. Так, у статті «З історії української музики XVII ст. Церковна музика в Галичині»¹² на основі аналізу Реєстру (каталогу) нотної бібліотеки хору львівського Ставропігійського братства, здійснено спробу висвітлити генезу розквіту церковного співу Галичини в цей період. Окремі публікації присвячені оцінці появи перших друкованих нотних видань – Львівського та Почаївського Ірмоліїв («Перші українські нотодруки») ¹³ та перших збірок літургійних піснеспівів, опублікованих на Закарпатті на зламі XIX–XX ст. («Церковна музика на Підкарпатській Русі») ¹⁴. Вчений вважав, що створення двох Ірмоліїв – Львівського 1700 року (першого українського нотодруку) та Почаївського 1775 року, а також включення українських наспівів до московського синодального видання було тими важливими подіями XVIII ст., що потім мали вплив на подальший хід українського музичного життя.

У наукових розвідках Ф. Стешка особливо широко висвітлювались питання, пов'язані з українською музикою XVIII століття: діяльність українських музикантів у Росії (серія публікацій «З історії української музики XVIII ст.» в журналі «Українська музика») ¹⁵, проблема редагування автентичних творів Д. Бортнянського ¹⁶. Вчений уважно вивчає мемуари іноземних діячів, які жили в Росії у XVIII столітті і давали високу оцінку музичним здібностям українців та їх співочому таланту. На цій основі Ф. Стешко яскраво представляє внесок українців у розвиток музичної культури Росії. Аналізуючи редагування творів Д. Бортнянського, дослідник відзначав, що П. Чайковський вносив суттєві зміни до них, а тому необхідна публікація автентичних творів композитора з ґрунтовною музично-текстологічною роботою над автографами, списками. Це завдання, поставлене Ф. Стешком, і сьогодні залишається актуальним.

¹¹ Грінченко, М. (1922). *Історія української музики*. Київ: Спілка, С. 35.

¹² Стешко, Ф. (1937, 1938). З історії української музики XVII стол. (Церковна музика в Галичині). *Українська музика*. Львів-Стрий, Ч. 8. С. 101–105; Ч. 1 (11). С. 2–5; Ч. 2 (12). С. 21–27.

¹³ Стешко, Ф. (1929). Перші українські нотодруки. *Книголюб*. Прага, Кн. III–IV. С. 13–31.

¹⁴ Стешко, Ф. (1936). Церковна музика на Підкарпатській Русі. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, Річник XII. С. 118–128.

¹⁵ Стешко, Ф. (1937). З історії української музики XVIII стол. *Українська музика*. Львів-Стрий, Ч. 2. С. 17–20; Ч. 3. С. 29–31; Стешко, Ф. (1937). З історії української музики XVIII стол. II. Щоденник Ф. В. Берхгольца. *Українська музика*. Львів-Стрий, Ч. 4. С. 45–48; Стешко, Ф. (1937). З історії української музики XVIII стол. III. Звістки про українську музику з кінця XVIII ст. *Українська музика*. Львів-Стрий, Ч. 5–6. С. 68–71; Стешко, Ф. (1938) Ф. З історії української музики XVIII стол. Кар'єра одного українського співака (Гр. Олекса Розумовський). *Українська музика*. Львів, Ч. 4 (14). С. 57–62.

¹⁶ Стешко, Ф. (1938). Бортнянський та Чайковський: (До історії видання «Повної збірки» церковно-музичних творів Д. Бортнянського». *Українська музика*. Львів, № 7–8 (17–18). С. 133–136; № 9–10 (19–20). С. 149–153; № 11–12 (21–22). С. 181–192.

Науковцем зроблено внесок у розвиток *музичної біографістики*. Сім його наукових розвідок присвячені окремим постатям музичної культури, української та зарубіжної – чеським музикантам в Галичині (дисертація), статті про О. Розумовського, М. Березовського, Я. Прача, П. Сеницю. Дві статті Ф. Стешко присвятив М. Лисенку з нагоди 20-ти та 25-ліття смерті та 100-річчя від дня народження композитора¹⁷. В них він на багатій джерельній базі розкриває мало висвітлені сторінки лисенкознавства (М. Лисенко – музичний публіцист, критик; М. Лисенко і громадськість). Статті мають соціологічне забарвлення. У всіх працях Ф. Стешко використовував багаті джерельні матеріали, прискіпливо досліджував подані в них відомості, виправляв неточності.

Вченого приваблювало також *питання генези української музичної етнографії*. В об'ємній розвідці про одного з перших збирачів музичного фольклору Яна Прача вчений подає ґрунтовний джерелознавчий аналіз видання його збірки народних пісень¹⁸. Виявлений рукопис підручника з музичних форм¹⁹ та переклад українською мовою підручника з гармонії Ф. Якименка свідчать про внесок Ф. Стешка і в *теоретичне музикознавство*. У своїй останній публікації «Березовський і Моцарт» (1942) дослідник спростував легенду про їхні взаємини²⁰. Рукопис статті та наявність авторизованого резюме німецькою мовою свідчить про планування можливої її публікації в іноземних виданнях.

Такий широкий спектр наукових зацікавлень Ф. Стешка давав можливість ученому працювати над створенням *наукової концепції історії української музики*. Загалом позитивно оцінюючи працю М. Грінченка, який поклав *початок розвитку українського історичного музикознавства*, Ф. Стешко відзначав, що створення історії української музики вимагає об'ємної підготовчої праці, насамперед, над джерелами. За пропозицією редколегії Української загальної енциклопедії (УЗЕ) він у 1930 році розпочав роботу над нарисом історичного огляду української музики, який був підготовлений ним у 1934 році і опублікований лише частково. Застосована ним періодизація історії української музики, яка була прийнята тоді в українському літературознавстві (домонгольська доба (до XIII ст.); передкозацька доба (XIII – XVI ст.); козацька доба (XVII–XVIII ст.) нова доба (XIX–XX ст.), чіткіше пов'язувала зміни музично-історичного процесу з загальним культурним контекстом, а це давало можливість

¹⁷ Стешко, Ф. (1937). Микола Лисенко і українське громадянство. (Два моменти: ювілей і похорон). *Українська музика*. Львів-Стрий, №. 9–10. С. 149–156; Стешко, Ф. (1932). М. Лисенко – співробітник болгарського музичного часопису (До 20-ї річниці з дня смерті «батька» української музики). *Тризуб*. Париж, Ч. 46, С. 11–15.

¹⁸ Стешко, Ф. (1934). Ян Прач – один із перших збирачів та гармонізаторів українських народних мелодій. *Праці Українського Високого Педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі*: наук. зб. Т. II. / під заг. ред. д-ра В. Сімовича. Прага, С. 368–387.

¹⁹ Стешко, Ф. Музичні форми (репродукція автографу). Беднаржова, Т. (2000). *Федір Стешко, український вчений-педагог, музиколог-теоретик*. Тернопіль – Прага: Горлиця, С. 152–165.

²⁰ Стешко, Ф. (1942). Березовський і Моцарт (З історії української музики XVIII ст.). *Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі*. Прага: Вид-во УВУ, Т. 3. С. 357–374.

«говорити про спробу створення музикознавцем концепції історії української музики, яка мала свої переваги й недоліки»²¹. Редакцією УЗЕ було враховано переваги огляду Ф. Стешка і створено варіант огляду історії української музики як важливої складової нашої культури.

Ф. Стешко виступав рецензентом окремих видань В. Барвінського, З. Лиська, музичних творів М. Гайворонського, хорової збірки під упорядкуванням П. Щуровської-Россіневич, окремих статей, які друкувалися в різних країнах. Така широка поінформованість Ф. Стешка свідчить про його зацікавленість українським музичним життям. Декілька власних статей науковець надрукував у періодиці (газети «Діло», «Краківські Вісті», «Нова Україна»), тим самим надаючи можливість громадськості знайомитись з актуальними проблемами української та чеської музики.

Отже, наукові роботи Ф. Стешка опираються на різноманітні джерельні матеріали, починаючи від найдавніших часів. Вони відзначаються їх сумлінним опрацюванням, виваженою критичною оцінкою та обережним підходом до викладу власних висновків. Ввівши до наукового обігу корпус найважливіших пам'яток нашої музичної культури (насамперед церковної музики), що належали до різних регіонів України, а також розпочавши виявлення і класифікацію відомостей про українську музику й музикантів у закордонних джерелах, Ф. Стешко створював джерелознавчий фундамент для подальших досліджень історії української музики.

Відомий мистецтвознавець, професор УВУ в Празі **Дмитро Антонович** свої наукові інтереси окреслював в галузі *українського історичного музикознавства*. Огляд української музики дослідника опублікований у 1940 р. у збірнику «Українська культура»²². Як мистецтвознавець, в розділі «Українська музика» Антонович подає її періодизацію за зміною художньо-історичних стилів, обґрунтовуючи свою позицію метою продемонструвати «розвиток у одного народу єдиного мистецтва у всіх галузях»²³. Такий принцип систематизації успішно утверджувався в той час у західноєвропейській науці. Тому його застосування залучало нашу культуру до загальноєвропейського культурного процесу. Своєю працею Д. Антонович започаткував систематизоване вивчення історії української культури, явив зразок для подальших глибоких узагальнювально-порівняльних студій і дослідів, що позначилося на наступних працях такого роду. Праця Д. Антоновича «300 років українського театру» (1925)

²¹ Мартиненко, О. (2001). *Музична діяльність української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині (джерелознавчий аспект дослідження)*: (дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – Музичне мистецтво. Київ, С. 130.

²² Антонович, Д. (Ред.). (1940). *Українська культура*: зб. лекцій. Подєбради: Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання, 335 с. На правах рукопису.

²³ Антонович, Д. (Ред.); Ульяновська, С. В. (упоряд.), 1993. *Українська культура*: лекції. Київ: Либідь, С. 409.

теж представляє музично-історичний напрямок, де в коло уваги потрапляють питання музики в театрі²⁴.

Таким чином, маємо підстави оцінити огляди історії української музики Д. Антоновича та Ф. Стешка як важливі сходинки до подальшого успішного розвитку української музичної історіографії. Дослідники класифікують їх як спроби концепції, оскільки вони не могли ще претендувати на роль наукової історії музики через відсутність відповідної джерельної бази та оптимальних методологічних засад. Отже, найвагомішим позитивним внеском Ф. Стешка і Д. Антоновича в українське історичне музикознавство є наближення історичного огляду української музики до загальнокультурного процесу, не лише українського, а й європейського масштабу. Доповідь Д. Антоновича про знаменитого співака українського походження Миколу Іванова на Другому науковому з'їзді²⁵ є внеском в українську музичну біографістику. Музикознавча продукція української еміграції у Чехо-Словаччині міжвоєнного періоду здебільшого опублікована. У Празі статті з музичної тематики публікувались у наукових збірниках УВУ.

Хоч музикознавство не належало до пріоритетних напрямків наукової діяльності цієї поважної інституції, проте **магістерські та докторські роботи**, які виконані та захищені в його стінах, заслуговують на увагу. Вони представляють різноманітні напрямки наукових пошуків. Це роботи на перетині філософії та музики²⁶, літератури і музики²⁷, фольклористика²⁸, органологія²⁹, скрипкова педагогіка³⁰, хорова творчість Д. Бортнянського³¹,

²⁴ Антонович, Д. (1925). *Триста років українського театру. 1619–1919*. Прага: Український громадський видавничий фонд, 273 с.

²⁵ II науковий з'їзд у Празі. 1931–1932. *ЦДАП/СУАР*. Ф. 1012 (RUESO), картон № 73, інв. № 473.

²⁶ Квірмбах, О. (1974). *Місце музики в системі філософії Шопенгауера*: (докт. дис. під кер. проф. д-ра О. Кульчицького). Мюнхен, УВУ, 104 с. *Архів УВУ*.

²⁷ Придаткевич, Р. Робота «Іван Франко і українська музика» в архіві УВУ не виявлена. Див.: Szafoval, M. & Yaremko, R. (Comps.) (2006). *Universitas Libera Ucrainensis 1921–2006*. München: Ukrainische Freie Universität, S. 224.

²⁸ Nyzankiwskyj, O. (1951). *Die Historisch-systematische aufschichtung des Ukrainischen Volkslides (Grundriss)*: (доктор. дис., оцінена проф. д-р З. Кузелею та проф. д-р В. Ріцлером як добра). Мюнхен, УВУ, 74 с. (нім. мовою). *Архів УВУ*. Робота присвячена історично-систематичному нашаруванню української народної пісні.

²⁹ Лисько, З. Робота присвячена музичним інструментам Княжої Доби. Див.: Szafoval, M. & Yaremko, R. (Comps.) (2006). *Universitas Libera Ucrainensis 1921–2006*. München: Ukrainische Freie Universität, S. 212. В архіві УВУ роботи не виявлено.

³⁰ Вирста, А. *Die Geigenpädagogik des XIX. Jahrhunderts*. Робота присвячена скрипковій педагогіці XIX століття. Див.: Див. Szafoval, M. & Yaremko, R. (Comps.) (2006). *Universitas Libera Ucrainensis 1921–2006*. München: Ukrainische Freie Universität, S. 194. В архіві УВУ роботи не виявлено.

³¹ Шуль, А. (1971). *Історично-теоретична макро-аналіза хорової стилістики в 35-ох одно хорових «Духовних концертах» Бортнянського*: (дис....доктора філософії по музикології при філософічному факультеті УВУ. Мюнхен, 267 с. *Архів УВУ*.

музична спадщина Артемія Веделя³², музична творчість Бориса Кудрика³³, фортепіанні твори композиторів українського походження у США та Канаді³⁴, опера «Довбуш» С. Людкевича³⁵.

Історично-теоретичний макроаналіз хорової стилістики в духовних концертах Д. Бортнянського став предметом докторської дисертації **Андрія Шуля**³⁶ із США, рецензентами якої були В. Витвицький та А. Вирста, порадиниками-консультантами – З. Лисько та П. Маценко. Ідіоми хорової стилістики духовних концертів Д. Бортнянського, яким присвячено третій розділ дослідження, трактуються як відомі вирази українського походження, де органічно поєднано народномистецькі та чужинецькі впливи, а також вплив цих композицій на розвиток української музики. Основний акцент у макроаналізі концертів зроблено на стиль композитора, в якому переплелися українські народнопісенні інтонації та принципи концертності, виразом яких стали мадригали та поліфонні мотети венеційської та монтевердіївської шкіл, пунктирний ритм французької оперної увертюри, прояви стилів бароко та галантного. А. Шуль приходять до висновку, що музика Д. Бортнянського, як представника пізнього класицизму, є успішним синтезом найновіших течій західноєвропейської культури і слов'янської спадщини³⁷, щоправда, далі уточнює і деталізує саме українське походження концертів композитора.

Музикознавчий доробок **Ігоря Соневицького** представлений насамперед ґрунтовною монографією про Артема Веделя³⁸. Невідрадний стан висвітлення в українському музикознавстві середини ХХ ст. творчості композиторів ХVIII – початку ХІХ ст. (М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя), трактування перших двох радянським музикознавством як російських композиторів та замовчування останнього спонукало І. Соневицького до виправлення ситуації. Протягом десяти років дослідник, не маючи можливості працювати на рідних землях, опрацьовував матеріали в публічних бібліотеках Північної Америки та Європи, приватних книгозбірнях, збирав нотний матеріал із колекцій О. Кошиця (Вінніпег, Канада), П. Россіневич-Щуровської (Прага, Чехословаччина),

³² Соневицький, І. Артем Ведель та його музична спадщина. Робота в архіві УВУ не виявлена, проте надрукована монографія. Див.: Szafoval, M. & Yaremko, R. (Comps.) (2006). *Universitas Libera Ucrainensis 1921–2006*. München: Ukrainische Freie Universität, S. 228; Соневицький, І. (1966). *Артем Ведель і його музична спадщина*. Нью-Йорк, ротاپринт, 177 с. [УАВН у США. Музикологічна секція].

³³ Щур, Я. (1976). *Музична творчість Бориса Кудрика*: (магістерська теза). Мюнхен: УВУ, 94 с. *Архів УВУ*.

³⁴ Жук, Л. (2007). *Фортепіанні твори композиторів українського походження в Канаді і США*: (дис. ...д-ра філософії з музикології / наук. кер. др. А. Бриттан. Рецензент проф. М. Скорик. Філософічний факультет УВУ. Мюнхен, 185 с. *Архів УВУ*.

³⁵ Bryttan, A. (2005). Stanislav Ljudkevych's opera *Dovbush*. The opryshky in music and literature. *Universitas Libera Ucrainensis*. Munich, Germany, 167 P. *Архів УВУ*.

³⁶ Шуль, А. (1971). *Історично-теоретична макро-аналіза хорової стилістики в 35-ох одно хорових «Духовних концертах» Бортнянського*: (дис....доктора філософії по музикології при філософічному факультеті УВУ. Мюнхен, 267 с. *Архів УВУ*.

³⁷ Там само. С. 119.

³⁸ Соневицький, І. (1966). *Артем Ведель і його музична спадщина*. Нью-Йорк, ротاپринт, 177 с. [УАВН у США. Музикологічна секція].

А. Гнатишина (Відень, Австрія) та ін. На основі глибокого порівняльного аналізу багатьох джерел, починаючи з XVIII ст. і до сучасності, він уважно досліджує рід Веделя, реконструює хронологію життєпису митця, представляє історію його музичної спадщини, тематику концертів, світогляд. Вперше реконструйований І. Соневицьким список спадщини композитора, показав її багатство і складав два двохорні, двадцять один чотириголосий концерти, Літургію, Всеношну та значну кількість богослужебних частин та інших релігійних творів³⁹. На основі дослідження музикознавець мав ряд доповідей на музикологічній секції УВАН у Нью-Йорку, і монографія вийшла друком також під її титулом, хоч була видана за власний кошт автора. І. Соневицький одним із перших досліджує композиторську спадщину Нестора Нижанківського⁴⁰. Повна збірка композиторських рукописів пропала у Празі під час Другої світової війни, і впродовж двадцяти років І. Соневицький реконструював доробок Н. Нижанківського шляхом вивчення інформацій, періодики, спогадів, листування з дружиною композитора, з діячами музичної культури діаспори, які знали Н. Нижанківського або володіли тими чи іншими матеріалами. В результаті багаторічних пошуків вдалося віднайти понад 80 відсотків творів композитора, які були надіслані музикознавцями з різних країн світу.

Впродовж XX століття в УВУ музична культура мала багатогранне дослідження, тут започатковувалися нові напрями мистецтвознавства, найчастіше роботи торкалися тем, які були табуйованими в Радянській Україні, до нині зберігається їхня актуальність, що свідчить про високий науковий рівень.

³⁹ Там само. С. 159–160.

⁴⁰ Соневицький, І. (1973). *Композиторська спадщина Нестора Нижанківського*. Рим: Вид. «Богословія», Ч. 45, 34 с.

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ВНЕСОК ДІАСПОРИ ТА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Маріанна Дружинець

*кандидат мистецтвознавства (PhD), дослідниця, акторка, музична виконавиця,
учасниця культурної дипломатії України в Європі,
викладачка Київської муніципальної академії
естрадного та циркового мистецтв (2016–2022),
м. Берлін, Німеччина
dr.druzhynets@gmail.com*

Анотація.

У статті на основі міждисциплінарного мистецтвознавчого аналізу досліджено роль українського музичного, театрального та кінематографічного мистецтва як інструменту культурної дипломатії й засобу збереження і трансформації національної ідентичності в умовах вимушеної еміграції. Особлива увага приділена Українському Вільному Університету як платформі підтримки діаспорних мистецьких ініціатив у Німеччині. Аналізуються сучасні художні стратегії українських митців у сфері театру, музики та кіно, що формують нові моделі репрезентації України в європейському культурному просторі. Розкрито специфіку естетики вигнання, перформативності пам'яті та інституційної взаємодії як чинників культурної євроінтеграції.

Ключові слова: мистецтво вигнання, естетика культурного спротиву, українська діаспора, культурна євроінтеграція, сценічна репрезентація, транснаціональна ідентичність, театр пам'яті, постмодерний кінодискурс, музична дипломатія, Український Вільний Університет.

UKRAINIAN ART IN THE CONTEXT OF CULTURAL EUROINTEGRATION: THE CONTRIBUTION OF THE DIASPORA AND THE ROLE OF THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY

Marianna Druzhynets

*PhD in Art Studies, researcher, actress, music performer,
participant in Ukraine's cultural diplomacy in Europe,
lecturer at the Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts (2016–2022),
Berlin, Germany*

Abstract.

This article explores the role of Ukrainian music, theater, and cinema as instruments of cultural diplomacy and tools for preserving and transforming national identity under conditions of forced emigration. Particular attention is given to the Ukrainian Free University (UFU) as a platform

supporting diaspora artistic initiatives in Germany. The paper analyzes contemporary artistic strategies of Ukrainian creators in the fields of theater, music, and film that shape new models of Ukraine's representation in the European cultural space. It also examines the aesthetics of exile, performative memory, and institutional interaction as components of cultural Eurointegration.

Keywords: art of exile, aesthetics of cultural resistance, Ukrainian diaspora, cultural Eurointegration, performative representation, transnational identity, memory theatre, postmodern film discourse, musical diplomacy, Ukrainian Free University.

Питання культурної присутності України в Європі на початку XXI століття вийшло за межі традиційної гуманітарної дискусії. Воно набуло геополітичного змісту – передусім у контексті війни, вимушеної еміграції, гібридних загроз і боротьби за суб'єктність. У цій площині культура постає як інструмент не лише репрезентації та євроінтеграції української культури, а й мобілізації, солідарності, трансляції цінностей. З початком повномасштабного вторгнення росії у 2022 році активізувався рух української культурної дипломатії за межами країни. За даними Українського інституту, одним із ключових напрямів цієї діяльності стала підтримка мистецтва в Європі. Саме діаспора стала головним агентом трансляції українського голосу – через театральні проєкти, музику, візуальне мистецтво, кінопроєкти, інсталяції¹.

Метою розвідки є осмислення ролі українських діаспорних осередків і мистецьких ініціатив у вигнанні як мостів між Україною та країнами перебування, а також аналіз культурної діяльності в умовах війни як форми естетичного спротиву, афективної дипломатії та транснаціональної репрезентації та розвитку.

Німеччина – зокрема Берлін та Мюнхен – стали центрами мистецького спротиву, де українські митці співпрацювали з місцевими інституціями, зокрема УВУ, Goethe-Institut, House of Europe, посольствами. Зразком успішної взаємодії академічного й мистецького середовища стали події на кшталт українських читань, лекційних серій, концертів пам'яті та протестних вистав, організованих у партнерстві з університетами².

Виняткове місце у цьому процесі належить Українському Вільному Університету (УВУ), що з 1945 року функціонує у Мюнхені. У післявоєнний період УВУ постає не просто університетом у класичному розумінні, а унікальним осередком консолідації академічної еліти в еміграції, яка формує академічний і культурний простір поза державним кордоном. Як показує

¹ Гусєв, І., Коваль, Н., Ірисова, М. (2022). Сприйняття України за кордоном: Німеччина: аналітичний звіт / для Українського інституту. Київ, 64 с.

² Матяш, І., Матвієнко, В. (ред.). (2021). *Культурна дипломатія: навчальний посібник*. Київ: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 252 с.

дослідження Г. Клинової-Дацюк, у 1945–1952 роках університет не лише відновив навчальну діяльність, а й став головним центром української гуманітарної думки на Заході³.

Сучасна роль УВУ не обмежується лише науковою сферою – він залишається активним учасником культурного обміну. Університет виступає партнером театральних студій, ініціатором музичних вечорів, академічних читань, фестивалів і культурних виставок. Через свої зв'язки з діаспорою та молодими митцями УВУ забезпечує тяглість між поколіннями й актуалізує роль мистецтва як інструменту культурної дипломатії. Мистецькі практики в еміграції стали одним із провідних каналів не лише для збереження пам'яті, а й для культурної інтеграції українців у європейський простір, де українські артисти формують європейський публічний дискурс.

Після 2022 року з'явилася нова хвиля української діаспори, яка активно включилася у мистецькі й соціокультурні ініціативи. Організації виступають не лише як ініціатори акцій, але і як нові культурні медіатори. Саме через діаспору формується культурна присутність України, що функціонує у гнучкому, мережевому, відкритому форматі – культурної мобільності та суб'єктності. Активна діяльність українських організацій перетворилася на сталу культурну інфраструктуру. У їхній діяльності простежується поєднання соціального активізму з мистецьким висловлюванням – через резиденції, виставки, освітні проєкти. Узагальнене дослідження Василя Стішова свідчить про глибоку еволюцію українських ГО в Німеччині з 2014 по 2024 рік – від символічного спротиву до сталого партнерства з німецькими інституціями. Діяльність діаспори стала важливим фактором культурної євроінтеграції⁴.

Символом сучасної культурної мобілізації стала низка подій у Берліні, які водночас функціонують як мистецькі форуми, платформи публічного діалогу та простори солідарності. Зокрема, щорічна акція «Café Kujiw», організована Фондом Конрада Аденауера у співпраці з українськими та німецькими партнерами, перетворилася на масштабну демонстрацію культурної дипломатії. У 2025 році захід об'єднав понад 5000 учасників, включаючи політиків, дипломатів, митців і громадських діячів, що взяли участь у понад 90 панельних дискусіях, мистецьких виставках і кінопоказах.

Визначальною для культурної мобілізації стала діяльність громадських організацій. «Vitsche e.V.», заснована в Берліні у 2022 році, провела понад 100 подій – мистецькі акції, лекції, виставки, публічні перформанси. У своїй діяльності організація не лише репрезентує український спротив, а й формує тривалий культурний ландшафт міста. Паралельно з цим, «Український інститут» відкрив перше закордонне представництво у Берліні, реалізувавши

³ Клинова-Дацюк, Г. (2020). Український Вільний Університет у Німеччині Ді-Пі періоду. *Наукові записки НаУОА. Серія «Історичні науки»*, вип. 31. С. 79–85.

⁴ Стішов, В. (2024). Діяльність українських громадських організацій у Німеччині під час російсько-української війни (2014–2024 рр.). *Українознавство*, № 3(92). С. 98–107.

понад 18 проєктів у семи містах – від арт-резиденцій до літературних подій, у партнерстві з Goethe-Institut, УВУ та іншими інституціями ⁵.

У публічному просторі Німеччини українське мистецтво набуває рис сценічної та естетичної репрезентації травми. Театр, музика, кіно, інсталяції та інші художні форми створюють афективний простір, де митці виступають не лише як представники культурної традиції, а як культурно-політичні суб'єкти. Мистецтво стає засобом синтезу травматичної пам'яті, репрезентації національної гідності й інструментом політичної артикуляції. Його сила полягає у здатності трансформувати приватну травму в публічну мову, надати форму тому, що не може бути висловлене інакше. У цьому сенсі художні практики стають також і практиками виживання ⁶.

У цьому контексті важливу роль відіграє театр. Значний внесок у німецький театральний ландшафт зробив режисер Стас Жирков, який у 2024 – 2025 роках представив низку проєктів у провідних театрах Німеччини. Його роботи поєднують елементи документального театру та художньої рефлексії, зосереджуючись на проблематиці війни, еміграції, пошуку ідентичності та мови опору. Показовим прикладом є вистава «Postkarten aus dem Osten» («Листівки зі Сходу»), прем'єра якої відбулася 30 січня 2024 року в театрі «Шаубюне» («Schaubühne») в Берліні. Створена у співпраці з драматургом Павлом Ар'є та німецьким митцем Мартіном Вальдесом-Штаубером, вистава репрезентує досвід вигнання через особисті наративи українців. Вона фокусується на внутрішньому переживанні розриву з домом, втратою мови, ландшафту й стабільності, водночас формуючи простір для співпереживання та осмислення чужого болю європейською публікою.

Інший проєкт – вистава «Halt» – був реалізований як копродукція «Київського академічного театру драми і комедії на Лівому березі Дніпра» та «Німецького театру в Берліні» («Deutsches Theater Berlin»). Її прем'єра відбулася 8 березня 2023 року в Німеччині та 19 жовтня 2024 року в Україні. Вистава досліджує досвід війни та втрати, звертаючись до метатеатральної форми: незавершена постановка «Гамлета», зупинена через повномасштабне вторгнення, стає основою для нової вистави, що поєднує класичні мотиви з особистими свідченнями. У цьому проєкті Стас Жирков виступив як один із продюсерів, а ідея, режисура, драматургія та сценографія належать Тамарі Труновій. Музичне оформлення створив німецький саунд-дизайнер Маттіас Кремсрайтер. «Halt» є яскравим прикладом транскультурної сцени як простору для переосмислення класичного канону крізь призму сучасної травми, опору та мистецької відповідальності.

⁵ Vitsche e.V. Громадська платформа української діаспори. URL: <https://vitsche.org/> (дата звернення: 07.05.2025).

⁶ Долан, Дж. (2005). *Утопія в перформансі: пошук надії в театрі*. Мічиган: University of Michigan Press, 212 с.

Таким чином, сучасний український театр у Німеччині постає як лабораторія мистецького реагування на війну, що не лише відображає, а й трансформує афективний досвід вигнання. Його сценічна мова резонує з європейською публікою, актуалізуючи питання етики, пам'яті та культурної солідарності. Ці вистави артикулюють досвід війни, вимушеного переселення та пошуку ідентичності, поєднуючи документальні наративи з перформативною поетикою, хореографією й вербатимом. Як зазначає Джилл Долан, ефект «пережитої сцени» полягає в тому, що глядач стає моральним співучасником події, що розгортається перед ним. Театр стає мистецтвом дипломатії емоцій – формою, що викликає емпатію, руйнує байдужість і утверджує діалог. У театральному сегменті культурної присутності України в Німеччині у 2024–2025 роках спостерігається помітне посилення мистецької активності, яка реалізується як силами діаспори, так і у співпраці з німецькими театральними інституціями. Ці ініціативи слугують не лише засобом художньої репрезентації, а й інструментом афективної дипломатії, спрямованої на формування простору етичного співпереживання, відповідно до концепції «утопії співчуття», запропонованої Джилл Долан⁷.

Наукові інституції дедалі активніше звертаються до теми культурної присутності України в Європі. Знаковим прикладом у цьому контексті стала вистава режисера Стаса Жиркова «Sich waffnend gegen eine See von Plagen» («Озброюючись проти моря лих»), прем'єра якої відбулася ще у 2022 році в театрі «Schaubühne» у Берліні. Проєкт було створено у співпраці з драматургом Павлом Ар'є. «Озброюючись проти моря лих» демонструє роль театру як інструменту символічного захисту та комунікативного зцілення, відкриваючи сцену як простір афективного співпереживання в умовах війни. У 2024 році в журналі «The Drama Review» (США) ця вистава стала предметом академічного аналізу, де її було охарактеризовано як приклад «театру-захисту», що переосмислює сценічний простір у ключі етичної взаємодії з травматичним досвідом.

Театральні проєкти, що створені в Україні під час гастролей теж сприяють афективній дипломатії та транснаціональній репрезентації українського досвіду війни. Вистава «Конотопська відьма» у режисурі Івана Уривського, представлена під час гастрольного туру в Німеччині (зокрема в Берліні, Мюнхені, Дюссельдорфі, Інгольштадті та Оффенбаху), засвідчила здатність сучасного українського театру інтерпретувати класичну драму крізь призму актуального історичного й політичного контексту. Ця сценічна робота вирізнялася складною сценографією та переосмисленням мотивів маргінальності, колективного страху й ритуалу. Іншим прикладом є «Люби мене, не покинь» режисерки Тетяни Губрій – камерна театральна праця, створена в київському Театрі «Золоті ворота». Вистава поєднує документальні монологи

⁷ Долан, Дж. (2005). *Утопія в перформансі: пошук надії в театрі*. Мічиган: University of Michigan Press, 212 с.

українських жінок, які пережили війну, втрату та вимушене переміщення. Цей проєкт також гастролював у Німеччині, зокрема був представлений у Берліні та Мюнхені. Камерний формат дозволив створити інтимний простір для глибокого емоційного переживання через поєднання особистих історій, відеофрагментів і звукових ефектів.

У кіно українські митці трансформують воєнну реальність у постмодерний кінодискурс. Присутність українського мистецтва на Берлінському міжнародному кінофестивалі «Berlinale – 2025» стала важливою подією: фільм «*Стрічка часу*» Катерини Горностай увійшов до основного конкурсу фестивалю. Стрічка зосереджується на повсякденному житті школярів у Києві під час війни. Також були представлені «*Час підльоту*» Віталія Манського, «*Коли над морем спалахує блискавка*» Єви Нейман, «*Спеціальна операція*» Олексія Радинського – фільми, що засвідчують здатність українського кінематографа осмислювати війну через засоби європейського арт-кіно⁸.

Однак не лише фестивальні покази відіграють важливу роль у формуванні культурного іміджу. Повнометражні фільми, які виходять у прокат у німецьких кінотеатрах, – зокрема «Довбуш» Олеся Саніна або «Смак свободи» Олександра Березаня – також активно залучають глядачів різних національностей. Принципово важливо, що українська культура приваблює не лише представників діаспори, а й німецьке суспільство, а також ширшу європейську публіку. Це засвідчує, що українське мистецтво на сьогодні є не лише конкурентоспроможним у європейському просторі, але й необхідним – як форма мистецького свідчення про війну та спосіб комунікації з європейським глядачем мовою етики, а не лише естетики.

У процесах культурної євроінтеграції надзвичайно важливу роль відіграє пісенний конкурс «Євробачення», що в українському контексті поєднує елементи масової культури, естрадного мистецтва та політичної символіки⁹. Цей конкурс від початку ніс у собі політичне навантаження – від ідентичнісних кодів до геополітичної репрезентації – і саме в період війни з росією став одним із ключових механізмів культурної промоції України на міжнародній сцені.

Після 2014 року участь українських виконавців у конкурсі набула нового значення. Виступ Джамали у 2016 році з піснею «1944» відкрив глобальному глядачеві тему депортації кримських татар і водночас продемонстрував силу художнього наративу як форми політичного висловлення. Kalush Orchestra, які перемогли у 2022 році з піснею «Stefania», стали іконою спротиву: їхній кліп, знятий на тлі зруйнованих міст Ірпеня, Бородянки та Бучі, транслював мистецтво як форму документальної поезії війни. «Євробачення» виступає не лише як популярний телевізійний формат, а як потужний комунікативний канал, що сприяє трансляції

⁸ Amal Berlin. Українські фільми на Berlinale 2025. URL: <https://amalberlin.de/ua/2025/02/14/berlinale/> (дата звернення: 05.05.2025).

⁹ Дружинець, М.І. (2019). Пісенний конкурс Євробачення та вокальні телевізійні талант-шоу як фактор європеїзації та євроінтеграції української культури. *Мистецтвознавчі записки*, вип. 35. С. 280–287.

ідентичності національної культури в межах загальноєвропейського простору. Участь України у цьому конкурсі дозволила та дозволяє позиціонувати естрадне мистецтво як маркер сучасної української європейськості, що поєднує традиційні мотиви з актуальними художніми практиками¹⁰.

«Євробачення» слугує механізмом художньої дипломатії та інструментом транснаціональної солідарності. Українська діаспора водночас виступає активним агентом культурних ініціатив і публічної підтримки. У взаємодії ці чинники формують єдиний комплексний механізм, спрямований на ефективну культурну репрезентацію України та поглиблення процесів євроінтеграції. У поєднанні з академічною та мистецькою підтримкою – зокрема через Український Вільний Університет, культурні центри, інститути сучасного мистецтва – такі виступи формують нову візію України: модерну, глибоку, естетично вагому¹¹.

У мистецькому середовищі української діаспори в Німеччині помітно зростає значення музичного мистецтва як інструменту культурної дипломатії. Виступи таких колективів, як *DakhaBrakha*, *Mariana Sadovska*, *Balaklava Blues* у Берліні, Лейпцигу та Гамбурзі поєднують фольклор і електроніку, традиційність і авангард, емоційність і політичний меседж. Їхні концерти розглядаються як медіа-акти, що функціонують у форматі міжкультурної взаємодії. Ці події, організовані у співпраці з українськими організаціями, Goethe-Institut, Haus der Statistik та УВУ, стають прикладом аудіальної дипломатії, де звук, ритм і тембр транслюють досвід війни, вигнання, гідності.

У сучасній європейській культурній дипломатії дедалі виразнішою стає подвійна структура української присутності – інституційно-репрезентативна та діаспорно-локалізована. З одного боку, маємо приклади системної роботи з культурною спадщиною та формуванням іміджу: зокрема, проєкти з оцифрування національного аудіоархіву Українського Вільного Університету, які не лише зберігають пам'ять діаспори, а й утверджують Україну як активного гуманітарного актора в європейському просторі¹²; аналітичні напрацювання Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ — Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit) щодо сприйняття України; а також концептуальні підходи до ролі культури в зовнішній політиці, представлені в дослідженнях Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД).

¹⁰ Дружинець, М. І. (2021). *Естрадне музичне мистецтво України кінця XX – початку XXI століття як фактор євроінтеграції української культури: дис. ... канд. мистецтвознавства*: 26.00.01. Київ, 2021. 204 с.

¹¹ Матяш, І., Матвієнко, В. (ред.). (2021). *Культурна дипломатія: навчальний посібник*. Київ: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 252 с.

¹² Дутчак, В.Г., Черепанин, М.В. (2023). Оцифрування національної аудіо-музичної спадщини з архіву Українського Вільного Університету (Мюнхен, Німеччина): історія, сучасність, перспективи. *Chapter Manuscript*, вип. 336. С. 1–12.

З іншого боку, не менш значущою є діяльність культурних ініціатив, що діють «на рівні землі» – у просторі міського активізму, локального мистецтва та афективної взаємодії. Такі проєкти, як Ukraine-Berlin Cultural Map, започаткований за ініціативи Олександри Бінерт, або мистецька діяльність Марини Шубарт у Берліні, формують альтернативний – горизонтальний – вимір культурної дипломатії. Якщо перша модель апелює до наративу представлення, то друга – до логіки присутності: замість трансляції «офіційного образу» України, ці мікропроєкти вбудовують її у повсякденний символічний ландшафт – через карту, виставку, плакат, архів чи перформанс. Діалог між цими підходами – репрезентативним і діаспорним – не є конфліктом масштабу, а доповненням сенсів: «велика сцена» Євробачення та «камерна сцена» локального мистецтва працюють у спільному полі гуманітарної видимості. У цьому співвідношенні й розкривається сучасна стратегія української культурної інтеграції в Європу: як поліфонія – і голосу інституції, і голосу емігрантки-художниці, що творить на рівні досвіду¹³.

Таким чином, інституційна тяглість, транснаціональна художня мобільність та перформативна репрезентація сучасного українського досвіду формують інтеграційний культурний каркас, у межах якого українське мистецтво – зокрема у вигнанні – постає не лише як акт репрезентації, а як стратегія культурної присутності: на сценах театрів, на естрадних майданчиках, у галерейних просторах та у публічному просторі Європи.

Мистецтво української діаспори в Німеччині – це багатоформатне, багатомовне і багаторівневе явище, в якому з'єднуються традиція, протест, інновація та дипломатія. Через театр, музику, кіно й активістські форми воно транслює українську ідентичність у європейському контексті, формує нові культурні мережі й утверджує Україну як гуманітарного суб'єкта сучасності.

У цьому складному культурному ландшафті Український Вільний Університет виступає не лише як інституція академічної спадкоємності, а й як активний модератор міждисциплінарного діалогу. Через підтримку театральних, музичних та кінематографічних проєктів, а також ініціатив цифрової картографії, УВУ забезпечує як збереження національного гуманітарного коду, так і його інноваційну адаптацію до європейського контексту. Таким чином, українське мистецтво в діаспорі функціонує як інструмент культурної дипломатії нового покоління – не у вигляді формального представлення, а у формі афективної присутності, що промовляє до Європи мовою спільного досвіду, гідності й естетичної етики.

¹³ Бінерт, О., Лазаренко, О. Українські місця в Берліні: інтерактивна карта. Розроблено у співпраці з Visicom. URL: <https://api.visicom.ua/uk/posts/ukrberlinmap101121> (дата звернення: 07.05.2025).

**«ЛЕО МОЛ І ГРИГОРІЙ КРУК – ДВА ТИТАНИ В СКУЛЬПТУРІ
УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХХ СТ.
ГАЛЕРЕЯ ВИДАТНИХ ПОСТАТЕЙ В ХУДОЖНЬОМУ ФОНДІ, АРХІВАХ
УВУ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ МИСТЕЦТВА».**

Оксана Бойко
*доктор філософії УВУ,
мистецтвознавець,
запрошений викладач Українського вільного університету
м. Мюнхен, Німеччина,
Oko1boiko@gmail.com*

Анотація

У статті на основі опрацювання архівних джерел УВУ, діджиталізації, реставрації та упорядкування унікальної мистецької колекції «Художнього фонду УВУ» і власного досвіду вперше комплексно розглянуто галерею видатних постатей, та історію одного покоління середини ХХ століття української культурної еміграції в Мюнхені, чиї доля і творчість тісно пов'язані з Українським вільним університетом. Це мистецтвознавці й меценати, творці та історичні особистості, які їх надихали.

«Скульптура в діаспорі» – розповідає про творчість двох українських титанів зі світовими іменами: «Лео Мол і Німеччина» і «Григорій Крук: скульптурні портрети українських політичних, культурних діячів та науковців, натурна графіка». Колекція скульптур Крука в ХФ УВУ є найбільшим авторським зібранням талановитого майстра, що переданого за заповітом – 130 творів, 80 з яких було відреставровано. Вшановано доробок українського мистецтвознавця і професора УВУ Дмитра Степовика, чиї праці відкрили Україні митців діаспори.

Післямова описує заходи УВУ по збереженню, реставрації та популяризації Художнього фонду, котрі проведені у 2024-2025 роках.

Ключові слова: українське мистецтво, діаспора, Український вільний університет, видатні постаті, скульптура, Художній фонд УВУ.

**“PROMINENT FIGURES IN THE UVU ART FUND:
A LOOK THROUGH THE PRISM OF ART”**

Oksana Boiko
*Doctor of Philosophy at UFU,
Art historian,
Visiting Lecturer at the Ukrainian Free University
m. Munich, Germany,*

Abstract

Based on the processing of archival sources of the Ukrainian Free University, digitalization, restoration and arrangement of the unique art collection of the Art Fund of the Ukrainian Free University, and personal experience, the article is the first to comprehensively examine the gallery of prominent figures and the history of one generation of mid-twentieth-century Ukrainian cultural emigration in Munich, whose fate and work are closely connected with the Ukrainian Free University. These are art historians and patrons of the arts, artists and historical figures who inspired them.

‘Sculpture in the Diaspora’ tells about the work of two world-renowned Ukrainian titans: “Leo Moll and Germany” and “Hryhorii Kruk: Sculptural Portraits of Ukrainian Political, Cultural and Scientific Figures, Life Drawings”. The collection of Kruk's sculptures at the HCF is the largest collection of the talented artist's works that was passed down by will – 130 works, 80 of which have been restored. The book commemorates the work of Ukrainian art historian and UFU professor Dmytro Stepovyk, whose works opened up the diaspora to Ukrainian artists.

The afterword describes the activities of the UFU for the preservation, restoration, and promotion of the Art Fund in 2024-2025.

Keywords: Ukrainian art, diaspora, Ukrainian Free University, prominent figures, sculpture, UFU Art Fund.

Художній фонд УВУ, мистецький архів – перлина української культури в серці Європи. Війна актуалізувала діяльність Українського вільного університету в європейському просторі. За 104 роки існування академічного закладу вже були нанесені сміливі мазки українського колориту на полотно європейської культури. Межова ситуація, коли українська нація в шостій хвилі еміграції і на піку боротьби за власну ідентичність, мистецтво стає нашою інтелектуальною зброєю. І те, що донедавна зберігалось у сховищах, спонукало до переосмислення, тепер представлено широкій аудиторії. 2024 року экс-ректорка УВУ професорка **Марія Пришляк** ініціювала далекоглядний процес упорядкування і збереження Художнього фонду. Основними завданнями проекту було: опис, діджиталізація, реставрація та популяризація історичного мистецького зібрання широкій європейській аудиторії, повернення відомих імен Україні. Цю справу продовжила ректорка УВУ професорка **Лариса Дідковська**, яка керує процесом реалізації намічених планів, організовує та бере участь у мистецько-просвітницьких заходах УВУ, виступає з лекціями та дає інтерв'ю на актуальні для історичної спадщини університету і його сьогодення теми.

«Місія УВУ зберегти свою українстєькість, наукові компетенції, культурні досягнення. Ми продовжуємо традиції культурної дипломатії, через пісню, картини ми показуємо себе світові як рівного серед рівних. Ми бережемо моральні цінності, що транслуються в назві, ми

– українці, ми – вільні, ми – наукова спільнота. Головний капітал УВУ є люди: нашого цвіту по всьому світу. УВУ – амбасадор добрих справ більше 100 років в екзилі. Наша сила в правді про Україну і наших людей, в бездоганній репутації, у вмінні іти разом. Хочеш іти швидко – іди сам, хочеш далеко – іди з іншими. УВУ зайшов далеко... » – з урочистої промови ректорки УВУ Лариси Дідковської з нагоди початку святкувань 80-річчя на теренах Баварії.

Художній Фонд УВУ – це більше 300 різножанрових творів: живопис, графіка, скульптура, декоративно-вжиткове та сакральне мистецтво, а також унікальні видання з історії, теорії світового та українського мистецтва.

Зібрання можливо умовно поділити на невеликі колекції, котрі протягом століття отримав академічний заклад від меценатів: родин ректорів **Олександра Колесси, Володимира Яніва, Гетьманівни Єлисавети Скоропадської**, экс-ректорки проф. **Марії Пришляк**, проф. **Бланки Єржабкової**, «Дар у 70-ліття УВУ від пані Міністер **Ляристи Хоролець**» тощо. Інша частка – це доробок митців, які активно співпрацювали з університетом і мали в різні часи також персональні виставки. В добірці представлені відомі світові українські мистці: **Іван Труш, Северин Борачок, Галина Мазепа, Катерина Трохименко, Емма Андієвська**. Найбільшим же є зібрання 130 скульптур **Григорія Крука**, передані автором за заповітом.

Епоха незалежності та повернення імен. Дмитро Степовик: «Я не старий, я давній...» Відновлення незалежності України спонукало академічну спільноту з новими силами і завзяттям вкладатися в українську культуру. Мистецтвознавці зі світовим ім'ям читали лекції на УВУ. Професор з історії культури Дмитро Степовик (1938-2024) – дослідник сакрального, давньоукраїнського мистецтва, розвідник зв'язків нашого іконопису з Візантією. Його змістовні багато ілюстровані фоліанти: «Сучасна українська ікона», «Мистецтво ікони: Рим, Візантія, Україна», він автор статей до Енциклопедії сучасної України, монографій «Тарас Шевченко – художник», про українську діаспору: скульпторів Лео Мола, Григорія Крука, художників Якова Гніздовського, Василя Лопату то ін.

Моя перша «зустріч» з провідним український мистецтвознавцем сталась 1984 року, мені було вісім. Проїжджаючи Чигирином родиною, ми зайшли в книжкову крамницю, де я побачила свіже кольорове видання з вражаючими ілюстраціями картин, який я отримала в дарунок від батьків. Це був альбом «Тарас Шевченко. Живопис, графіка» мистецтвознавця Дмитра Власовича Степовика¹. А вже через 16 років я дізналась, що співредактор усіх томів мистецької спадщини Тараса Шевченка «Повного зібрання творів Тараса Шевченка у 12-ти томах» Дмитро Степовик буде керівником моєї магістерської праці в УВУ. **Дмитро Степовик (1938-2024) – богослов, візантиніст**, докторську дисертацію з мистецтвознавства (1984),

¹ Степовик, Д. (1984). *Тарас Шевченко. Живопис, графіка*. Київ: Мистецтво, 134 с.: іл.

докторську дисертацію з філософії (1990) та габілітаційну докторську дисертацію з мистецтвознавства (1992) захистив у *Мюнхені* в Українському вільному університеті. Професор історії культури, Голова Національної асоціації митців України (1993) десятки років викладав в Альма-матер захоплюючі курси з історії й *теології сакрального образотворчого мистецтва*. Низка ґрунтовних досліджень Степовика присвячена *українському іконопису*. «Я пишу книгу, яка змінить уяву про український іконопис. Я викинув усю неправдиву історію, що придумали московити. Тож показую прямий зв'язок між Візантійською традицією й українським іконописом», – розповідав Дмитро Власович, сидячи у своїй затишній кімнаті в Києві, де ніколи не було телевізора, та завжди чувся ритмічний звук друкарської машинки². Мистецтвознавець із широким світоглядом всіляко підтримував і високо оцінював надання *Томоса про автокефалію Православної церкви України*. Разом із *Патріархом Філаретом* вів християнсько-просвітницькі передачі на *Українському радіо*. Свої глибокі роздуми про долю та історію українського мистецтва він виклав у багатоілюстрованих фоліантах «Сучасна українська ікона» (2005), «Історія української ікони Х-XX століть» (2008), «Мистецтво ікони: Рим, Візантія, Україна» (2008). Пан Степовик завжди привозив новодруки у дарунок для бібліотеки УВУ³.

Темою мого курсового дослідження під керівництвом професора стали «Художні ремінісценсії Святої Трійці», де старовізантійські символи й канонічні образи органічно перетворюються в модерні. В магістерській праці із великим захопленням були опрацьовані і розкриті теми, що представлені в «Додатку 1». Успішний захист відбувся в УВУ 2004 року.

Скульптура в діаспорі. Два титани: Лео Мол і Григорій Крук.

Лео Мол і Німеччина. Відкриттям імені Лео Мола для України ми завдячуємо Дмитру Степовику, автору низки видань про життя і творчість митців *української діаспори*: скульпторів *Михайла Черешньовського*, *Михайла Паращука*, *Лео Мола*, художників *Якова Гніздовського*, *Василя Лопати*. Під час науково-богословських конференцій та симпозіумів у *Римі* Степовик мав кілька зустрічей із папою *Іваном Павлом II*, також вивчав ватиканський спадок відомого скульптора. **Леонід Молодожанин** (1915–2009) – відомий всьому світу скульптор, родом з України, працював під псевдонімом **Лео Мол**⁴. Творчий доробок майстра складають скульптури, мозаїки, вітражі, малярські й керамічні твори, що свідчить про всебічний розвиток мистця, його плідну працю. Пам'ятники Тарасу Шевченку різця Лео Мола встановлено у Києві, Вашингтоні, Оттаві, Буенос-Айресі, Санкт-Петербурзі, Івано-Франківську⁵. У музеях

² Спогади і архіви Оксани Бойко.

³ Дудник, Ігор. Дмитро Степовик: «Я не старий, я давній...». *Український тиждень*. Процитовано 7 квітня 2024.

⁴ Степовик, Д. (1995). *Скульптор Лео Мол: Життя і творчість*. Київ : Мистецтво, 224 с. : іл.

⁵ Duval, P. (1993). *Leo Mol Sculpture Garden*. Winnipeg.

Ватикану зберігаються папські портрети. У Вінніпезі 1992 року відкрито парк скульптур українця «Leo Mol Sculptur Garden»⁶.

Ми з маестро зустрілись 2001 року в Італії. Приводом стало замовлення у видатного скульптора композиції Тарасу Шевченку – художнику. Лео Мол мав контакт з мерією Риму, послом України в Італії, тоді обговорювались місце розташування і концепт пам'ятника. Я ж виконувала кольоровий ескіз проекту, органічно вписуючи його в ландшафт парку собору Св. Павла. Ескіз вподобав собі Дмитро Власович і відтоді мав у власному кабінеті. А я зі скульптором рушила до Мюнхена, зупинившись в гостинних стінах старої будівлі Українського вільного університету над річкою Ізаром. Слід відзначити, що Лео Мол завжди був бажаним гостем в стінах УВУ, коли приїздив для створення нових скульптур, то зупинявся тут, із задоволенням спілкувався з діаспорою та студентами. Леонід Молодожанин мав особливий контакт з університетом і з Німеччиною в цілому. Доля привела мистця на німецькі землі. Його перша вчителька скульптурної майстерні Академії мистецтв в Петербурзі Анна Фелендорф, його дружина Маргарет Шолтес були німкенями. З Німеччини починається і творча кар'єра скульптора. Більш як 20 років він робив два-три відливи своїх творів в майстерні-ливарні, що і тепер знаходиться в 30-ти кілометрах від Мюнхена, у містечку Бальтхамі. Сюди Лео Мол прилітав, навіть мешкаючи в Канаді. Чому ж скульптор мусив емігрувати за океан? Перебуваючи в Німеччині Леонід довідався, що під Берліном, у районі Ванзее, живе колишній український гетьман Павло Скоропадський. Друзі влаштували йому поїздку й побачення з цим, уже похилого віку політиком. Скоропадський зберіг бадьорість та енергійність. Він привітно зустрів Молодожанина і його дружину. Не вдавався у спогади, що нехарактерне для знаменитих діячів, коли вони стають старими, – навпаки, всі його думки були зосереджені на швидкому закінченні війни, – Скоропадський був цілковито переконаний, що Німеччина її програє, – і на майбутній долі України залишався глибоким українським патріотом. Молодому подружжю він порадив своєчасно «змотати вудки» і вибиратися з Німеччини за океан, у Канаду, де мешкає багато українців, і вони там добре розбудовують своє

⁶ Duval, P. (1982). Leo Mol. Winnipeg.

національне життя. Згодом Леонід і Маргарет так і вчинили. Але зв'язок з Німеччиною, і зокрема контакт з УВУ, тривав усе їх життя⁷.

1974 року на знак особливої прихильності до українського скульптора дирекція і педагогічна рада села Тагартінг у Баварії присвоїли школі ім'я «Доктора Лео Мола». Ця подія, цілком несподівана для скульптора, сталася на Великоднє свято. Лео Мол вирішив подарувати школі скульптурну композицію «Ведмеді, що граються»⁸. Церемонія відкриття відбулася перед будинком Тагартінської школи скульптури в присутності автора, представників Баварського міністерства освіти, мистців і друзів скульптора. Тогоріч скульптор був прийнятий у члени Мюнхенського **об'єднання** митців. Ще одним аспектом, що єднає Леоніда Молодожанина з Німеччиною, є і високий рівень культурного розвитку країни. Вивчаючи музеї Європи, Мол особливу увагу приділив добіркам Дрезденської галереї, музеям Берліна, Мюнхена: зокрема, Старій та Модерній Пінакотекам, Гліптотеці. А вже через роки, шанобливі до мистецтва баварці, запросили скульптора до співпраці та участі у виставках. Наприклад 1980 року Kunstaussstellung провела грандіозну виставку європейських митців, де поруч зі скульптурними творами Сальвадора Далі, доктор Лео Мол представляє свої твори. Виставка відбулась в м. Мюнхені Haus der Kunst від 29.09.1980 – 1.04.1981⁹.

1990 рік – на замовлення Баварського земельного товариства пожежників Молодожанин виконав **барельєф** із образом св. Флоріана – небесного опікуна тих, хто бореться з пожежами. З урахуванням популярності Лео Мола в Баварії, ченці з «Товариства св. Діви Марії» замовили йому скульптуру папи римського Івана-Павла II, який 1980 року в місті Альтотингу вклонився **пресвятому** образу «Чорної Мадонни». Сьогодні скульптура папи Івана-Павла II, виконана 1983 року в повний зріст, прикрашає фасад церкви Альтотинга. Вшановуючи талант видатного діяча мистецтв світового рівня, німецька періодична преса та мистецькі видання української діаспори в Мюнхені, постійно приділяли увагу й освітлювали творчість Лео Мола, даючи їй високу оцінку. Багато з цих рідкісних статей і видань збереглося у бібліотеці Українського вільного університету¹⁰.

Так останнє велике замовлення від Міністерства культури Риму – пам'ятник Тарасу Шевченку для столиці Італії – Лео Мол теж виготовляв у цій майстерні (2002-2004). Причини такої відданості баварській ливарні автор аргументував так: «По-перше, скульптура дуже складний і масштабний твір, котрий досить важко транспортувати. А головним замовником

⁷ Степовик, Д.(1995). *Скульптор Лео Мол: Життя і творчість*. Київ : Мистецтво, 224 с. : іл.

⁸ Бойко, О. Релігійні мотиви та портрети релігійних діячів у творчості Леоніда Молодожанина. *Наукові записки: Національного університету «Острозька академія»: Історичні наук. Вип. 9. Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора проблеми : проблеми дослідження»*. Острог: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 295-304.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

була Європа, країни – Німеччина, Італія, Англія та ін. Тому і зручно було мати майстерню саме тут, в культурному і географічному **центрі** Європи. По-друге, процес збільшення скульптури є досить складним, хоча якщо все зрозуміти, то це звичайна арифметика. Відливання форм з гіпсових розробок в оригінальний розмір – це збільшення форми шкіца у кілька разів: в десять, а то і в п'ятнадцять. Тому оригінальний твір виходить досить солідних розмірів. Цією системою не володіють майстри в Канаді, там немає нічого подібного. По-третє, якість, з якою виконують відливи скульптур німецькі майстри, вирізняється високою технологією, та традиційною для німців акуратністю, відповідальністю. А ще мені приємно, що в майстерні довгі роки зберігаються всі оригінали шкітів, мої перші малі скульптури з пластиліну або гіпсу»¹¹.

2004 рік. Баварія. Збуджений і охочий до жартів Леонід Молодожанін сидів поруч і завзято підказував водію як доїхати до майстерні, там його «чекав» Тарас – майже завершена скульптура висотою в 3,5 метра. Двадцять вісім років їздив Маестро цією дорогою, аби зробити побільшені форми актуального розміру з тих шкіців, якщо перекласти на мову художника, із замальовок до майбутньої картини. Привозячи скульптуру з воску чи пластиліну, майстри побільшували їх в п'ять, шість, а то і вісім разів. «То чиста математика, – розповідав Лео Мол. – Робляться розрахунки по зрізу і деталях і по клітинках побільшуються. Я так робив портрети наших вождів, коли в шістнадцять років працював в театрі декоратором. Але то дивна річ, як воно спрощує роботу скульптору, то тяжкий труд зробити все самому. Та в Канаді й досі немає такої майстерні, то я їду сюди»¹².

Містечко Бальдхам за двадцяти кілометрах від Мюнхена. Ворота майстерні відчинились, і перед очима вмиль виросла велетенська скульптура Шевченка: білий гіпс робив її неземну, та живий погляд, легкий поворот голови, тремтячі вуста, все свідчило про те, що він справжній та ще мить – і буде читати вірші чи дістане пензлі для малювання, стоячи перед чудовим краєвидом. Тепла свитина з грубого сукна прикривала постать, створюючи враження монументальної колони. Та щось змінилось у скульптурі, щось ледь помітне відрізняло її від попереднього проекту, то був момент спокою і спостереження, а нині з'явився рух. І це чудово! Це так притаманно бурхливому темпераменту Тараса Григоровича, бо не зміг би він бути

¹¹ Один день в Римі / Оксана Бойко/ Київ, Український форум, листопад 2002.

¹² Спогади і архіви Оксани Бойко.

простим спостережником. Портрет виконано просто і геніально! І я маю можливість написати кілька етюдів з натури, зробити хроніку мистецької події.

«Добрий день, Тарасе. Як тобі, я прийшов до тебе, мов додому», – привітався Леонід зі скульптурою, так ніжно і зворушливо, що відчувся зв'язок скульптора зі своїм творінням, як з живим. Робота йшла вправно, Маестро допрацював пензлі й виліплював пальці лівої руки, дотримуючи цікавого прийому «морської поверхні», коли вся скульптура здається м'якою, сповненою повітря. Ще Леонардо да Вінчі відкрив цей секрет «сфумато» у живописі, де контури предметів не повинні бути чітко окреслені, ніби находячи один на одного, це створює ілюзію живого простору, рухливого і мінливого середовища...»¹³.

Відпочивати Лео Мол вертався до університету. Спілкування за чашкою чаю з ректором Леонідом Рудницьким тривало годинами. Тоді у мене народився задум для наукової праці про скульптурного генія під керівництвом Дмитра Степовика на тему «Релігійні мотиви та портрети релігійних діячів у творчості Лео Мола. (Скульптура, ікони, вітражі, мозаїка)». Одна з обраних Лео Молом тематичних ліній – релігійна, стала вагомим внеском в розвиток української духовності, культури і мистецтва і представила Україну на світовому рівні в Канаді, Америці та Європі. Майстер дотримувався реалістичного зображення, що особливо вдало виявляється в портретних погруддях видатних релігійних діячів: папи римського Івана XXIII, папи римського Павла VI, портрет митрополита Іларіона (Івана Огієнка), портрети та скульптури у повний зріст папи римського Івана–Павла II, Падре Піо, Володимира Великого, митрополита Андрія Шептицького. «Таємниця популярності портретів Молодожанина полягає в поєднанні індивідуально-неповторного в людині і загального; у тонкому вираженні гуманних, духовних рис людини. Причому, цю суголосність загального і часткового, матеріального й духовного він шукав не тільки у знаменитостей», – писав у монографії професор Дмитро Степовик¹⁴. Але водночас лінії арабески жіночих торсів, скульптури королеви Франції Анни Ярославни та монументальний образ Мойсея, без огляду на їх реальність, свідчать про очевидну абстрактність рухів згідно з універсальними геометричними законами гармонії і ладу. Так вдало поєдналась сильна реалістична школа Академії мистецтв та виробленого з часом власного стилю і бачення. Творам притаманні витончений психологізм, ідейна оригінальність, композиційне новаторство. Символи в скульптурах Мола є міст, що поєднує два світи: земний і горішній. Справді, мистецтво не створює довершеності, а говорить про глибокий сум за довершеністю й символічно цей сум зображує. Лео Мол стає митцем-

¹³ Степаненко, М., Бойко, О. (2023). *Просвітницька та мистецька діяльність. Україна, Європа, Азія. 2000-2023: художній альбом* / упорядн.: Оксана Бойко. Кременчук: Видавництво "Новабук", 144 с.

¹⁴ Степовик, Д. (1995). *Скульптор Лео Мол: Життя і творчість*. Київ : Мистецтво, 224 с. : іл.

дослідником історії і розвитку християнської філософії. «Свідомий класичний стиль Мола, – писав Святослов Гординський, – далекий від усякого сухого академізму. Навіть в своїх офіційних, виконаних на замовлення портретах, він уміє ввести елемент віброуючої живучості у зовнішню маску людського обличчя. Дехто ледве повірив би, що складні Моліві погруддя пап були створені на основі короткохвилинних зустрічей з тими достойниками церкви. Гостроту свого ока він завдячую постійним вправам у рисунку»¹⁵.

Видатні особистості в колекції скульптур Григорія Крука. Зібрання 130 скульптур **Григорія Крука** (1911-1988) є унікальною в своєму роді авторською колекцією в Художньому фонді УВУ. Європейський модерніст з українським корінням, скульптор і графік Крук – один з провідних мистців української діаспори другої половини ХХ століття, визнаний західними критиками, належить одномірно двом країнам – Україні та Німеччині. Маєстро створив більше 300 пластичних і 550 графічних творів. Чи здобув маєстро Крук світове визнання? Чи знають про нього в Україні так добре, як він заслуговує? Час вирішити, що можуть зробити нащадки і спадкоємці його творчості. Крук заповів свій спадок Українському вільному університету, мріяв про відкриття Фонду Крука, жадав, аби його скульптури потрапили в музеї України. Григорій Крук народився в паралельних культурних світах: імперській Австро-Угорщині та колонізованому українському світі. Митець творив у паралельних реальностях повоєнної Європи і духовної України, що берігалась в серці митця та в межах таборів для біженців DR.

Григорій Крук отримав ґрунтовну освіту: Львівська школа декоративного мистецтва, європейські вчителі Вищої Школи мистецтв в Берліні, що була 1920-х – початку 1930-х провідним культурним європейським центром. У мистецтві того часу важливе значення відіграли Отто Дікс, Макс Бекманн, Георг Грош, Рудольф Шліхтер, Георг Шольц. У скульптурі набули популярності експресіоністські скульптури Ернста Барляха та Кетті Колльвіц, твори яких мистецькі критики пізніше часто порівнювали з роботами Крука. Згідно з естетикою та ідеями «нової предметності» («*Neue Sachlichkeit*») характерним був реалізм, однак цей реалізм є «іншим», він набирав нових рис та ознак і став модерним. Б. Стебельський писав у своїх спогадах, що вперше зустрів Г. Крука в коридорах Краківської академії мистецтв він знав тільки одну музу: «Глина і камінь були єдиними чинниками його натхнення. Він щоденно ліпив, різав, формував і деформував їх». Потім були студії скульптури в Римі... Попри академічну освіту, митець обрав модерну художню мову, експресивну, часом простувату чи сатиричну. Емоційна правдивість динамічно розгортала перед глядачами внутрішній світ галицьких селян, богинь, монархів та монахів, бандуристів і звабливих танцівниць, еротичних

¹⁵ Бойко, О. Релігійні мотиви та портрети релігійних діячів у творчості Леоніда Молодожанина. *Наукові записки: Національного університету «Острозька академія»: Історичні наук. Вип. 9. Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора проблеми : проблеми дослідження»*. Острозьк: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 295-304.

модельок. Обриси скульптур та рисунків інколи доведені до надмірної простоти, форми брили чи кам'яної глиби, а часом – це тонкі й аскетичні силуети, геометричні моделювання з шармом, вишуканою естетикою і своєрідним чуттям краси. Такі сублімації спостерігаємо протягом всього творчого життя Крука, це – експресіоністичний вираз «української ідеї» в тривимірному просторі, де ідея творить новий екзистенційний вимір.

З материнським молоком увібрав хлопчина народну естетику: від «звіриного стилю» та пишнотформних трипільських баб до тогочасної традиції українського гончарства, в котрій округлі глеки і геометрія архаїчних конструктивів перекочували в індивідуальну сферичну пластичність професійних скульптур. В дитинстві Григорій допомагав батькові в гончарстві і пригадував як тішився, коли з глини з'являлися фігурки, які він робив сам: «Тоді мій тато кивав головою, коли я йому їх (фігурки) показував або гладив мене рідко по волоссі. Тоді я був дуже щасливий, сідав у куток і далі моделював... Маленьким ножом, якого мав при собі, я намагався вирізати ангелів на небі, яких бачив у церкві»¹⁶. Наука основ гончарства батька-«січовика» скерувала слідувати природі, його спогади про Івана Франка, любов до театру, літератури, музики, танцю вчили майбутнього маестро гідно і самобутньо висловлюватися. З часом Крук переосмислив у свій спосіб впливи імпресіонізму, експресіонізму, примітивізму та й частково абстракціонізму, синтезував їх з рисами українського народного мистецтва. Довірливий, вразливий, закоханий в життя, з іскристим чуттям гумору, працьовитий, Крук по природі селянин-інтелігент, бо в Україні саме село тисячоліттями виступало Берегинею етичної і естетичної системи цінностей, він і героїв своїх скульптур «галицьких селян» практично вивів з чорнозему у велике місто, заявивши в європейському мистецтві про український сюжет.

На особливу увагу заслуговує «мюнхенський період» мистця. Українська національна ідея в творчості скульптора була чітко репрезентована 1950–1960-х роках. Майстерня-ательє мистця у Швабінгу стала центром зустрічей українсько-німецької богемі і місцем проведення його педагогічної діяльності. Численні вечори, дискусії, виставки, музичні і театральні постановки формували емоційну платформу творчості. У цей час переважна більшість його виставок відбулася в мистецьких і культурних центрах української діаспори в Європі, Америці та Канаді. У другій половині 1950-х років Крука обрали привілейованим членом журі «*Naus der Kunst*» у Мюнхені, а від 1971 року він став щорічним і почесним учасником виставок. Восени 1963 року Г. Крук здобув визнання у Римі, виконавши скульптурний портрет митрополита Йосипа Сліпого та погруддя Павла VI, за яке він отримав 1964 року Папську медаль. Перлиною скульптурного спадку Григорія Крука безперечно є погруддя кардинала католицької церкви, мецената **Йосипа Сліпого** (1892-1984). Власне почуття сили і

¹⁶ Скіп, В. (2024). *Творити і жити візією України. Скульптор Григорій Крук*. Мюнхен: Український вільний університет, 304 с.

непереможний характер втілені у скульптурному портреті після звільнення сповідника віри з вісімнадцятирічного ув'язнення зі Сибіру.

У березні 1968 року з нагоди 100-річного заснування Мюнхенського мистецького товариства у «Haus der Kunst» відбулася масштабна виставка, де експонувалися 370 живописних і скульптурних робіт 120 мистців з 20 приватних колекцій. На третьому поверсі виставили твори сучасних членів Товариства, до яких також належав Г. Крук. Мистецтвознавець Вольфганг фон Вебер серед багатьох скульптур визнав найкращими пластичні образи українських селян українського мистця, «в яких спостерігається велика майстерність і вміння».

Під час Мюнхенського періоду Крук створив рисунок «**Мій батько**» та однойменну пластичну роботу. Образ батька зображено в усій його величі та непорушності українського селянина, який сидить зі складеними руками. В скульптурі виражена внутрішня сила та гідність, які мистець досягає через спрощення форм, брилуватість та статичність.

Із 1970-х років у творчості мистця з'являються нові типи та образи, численні рисунки жіночих та частково чоловічих актів. Активний учасник Мюнхенського Мистецького Товариства 1976 року отримав медаль від Мистецького Економічного Фонду Німеччини, що було свідченням визнання мистця в європейському просторі. Безліч статей були опубліковані у газетах «Християнський голос», «Українське слово», «Свобода», «Сучасна Україна», «Українська Думка», «Le Monde», «Combat», «L'amateur d'art», «Art News and Review», «Telegraph & Argus», «The Keighley News», «Art Galleries & Museums» і «The Yorkshire Post» «The Manchester Guardian», «Tagblatt der Südtiroler», «Mein Post» та інші¹⁷.

В останні роки життя скульптор був змушений залишити свою майстерню і мешкав у старечому домі у Мюнхені. Відбулась самоізоляція мистця, проте він не перестає творити, працювати над моделюванням. Його роботи виставляють у Мюнхені у «Haus der Kunst» в рамках щорічної весняної виставки, у музеях і галереях Велико-Британії та у Канадсько-українській мистецькій фундації (КУМФ) у Торонто.

Провідна тема творчості Григорія Крука (1911 – 1968) – історична доля України. Особливе зацікавлення викликають **скульптурні портрети українських політичних, культурних діячів та науковців.**

Григорій Крук виконував замовлення на скульптурне зображення Великого князя київського Володимира Святославовича до 950-нього ювілею хрещення Київської Русі-України. Скульптор розробляв кілька композиційних рішень, шукав виразний пластичний вислів, котрий би відповідав монументальності історичної особи.

¹⁷ Скіп, В. (2024). *Творити і жити візією України. Скульптор Григорій Крук*. Мюнхен: Український вільний університет, 304 с.

Півметрова скульптура з гіпсу Хрестителя **Володимира Великого** (960/963 – 1015) має лаконічні формами велич античної колони. Князь Володимир в князівському вбранні історично-достовірних шатах. Скульптор як художник-етнограф достовірно зображує княжий одяг і атрибути влади. Такі деталі митець черпав з літописних мініатюр, ікон та актових печатках: довга шовкова сорочка в тонких вертикальних складках і підперезана широким поясом, плащ з грубого полотна та фібулою, м'які шкіряні чоботи, клобук – хутряна соболина шапка з обшитим парчею геометричним наголовником – символ влади. В лівій – хрест, в правій – символічно опущений до землі меч. Скульптура була сильно ушкоджена (розбита навпіл), навесні 2025 року відреставрована і зберігається в мистецькій колекції українського Катедрального собору Покрови Пресвятої Богородиці та святого апостола Андрія в Мюнхені.

В колекції УВУ є монументальний портрет князя **Володимира Великого**. Рисами обличчя, глибоко посадженими очима, виразним об'ємом вус, бровей, спадаючими прядками довгого волосся він співзвичний з повнофігурним зображенням. Клобук додає грандіозності, головний убір має стилізовані геометричні форми, по периметру прикрашений «камінням» та шестипелюстковими квітками, в центрі – рівнобічний хрест. До жіночих княжих постатей належать зображення **княгині Ольги** та **Анни Ярославни**. Скульптурний портрет королеви Франції Анни Київської виконано у повний зріст. Жінка велично стоїть у княжому вбранні з розкритим Євангелієм у лівій руці. Це саме те Святе Письмо на якому французькі королі складали присягу. Дослідник українського мистецтва Всеволод Кармазин-Каковський зазначав, що «в цілій постаті спостерігається журлива величність, яка начебто переживає подальші страждання її Батьківщини».

У художньому фонді УВУ зберігається теракотове зображення юного Тараса та бронзовий відлив портрета Кобзаря. Обидва зображення є надзвичайно емоційні, але водночас антагонічні. Юному **Шевченку** притаманна естетика філософа-романтика: пластичні форми, гладка поверхня, високе чоло, ясний погляд і навіть певна дитяча чистота. Тоді як бронзовий портрет презентує потужного мислителя: в зморшках обличчя криється біль, мудрість, життєвий досвід і велич духу. Манера формування характеризується шорсткою поверхнею, гіперболічним рельєфом: глибоко запалі очі, об'ємні брови, вуса, різні міжбровні зморшки і динамічна пластика драперій навколо шиї. Цей портрет не тільки мислителя, але і людини з народу, своєю структурою наближений до серії галицьких селян. Логічне продовження цього дуального образу ми спостерігаємо у третій сидячій фігурі «**Тараса Шевченка**». Композиція виконана у техніці теракоти. Григорій Крук зводить до мінімуму форми та деталі і концентрується на мистецькому вислові. Поет зображений у сидячому положенні з пером у руці, він ніби щось записує у розкритому зошиті, що лежить у нього на правому коліні. Лівою

рукою він підтримує голову, поринув у роздуми. Лаконічний та масивний одяг ще більше привертає нас до внутрішнього стану поета та його душевних переживань.

Бюст Гетьмана Івана Мазепи – унікальний творчий пошук з метою знайти портретне втілення визначної історичної постати, чиє зображення і до сьогодні є предметом палких дискусій істориків. Погляд Мазепи врівноважений, задумливий та зосереджений. Його риси підкреслені яскравою фактурою, на голові гетьманська шапка, з плечей спадає оксамитовий каптан.

До скульптур, котрі сильно «постраждали» від переїзду належить бюст **Симона Петлюри** (1879 – 1926). Але постраждав і авторитет відомого державника, вбитого сімома кулями в Парижі. І досі точаться суперечки навколо його особи, це питання історичних фальсифікацій. Тож реставрації потребує не тільки скульптура, але й ім'я голови Директорії, атамана військ Української Народної Республіки, першого міністра культури, літератора і театального критика. З іменем Петлюри нерозривно пов'язане музичне звучання України в світі. Понад 100 років тому він став основоположником державної культурної дипломатії, направивши хор Олександра Кошиця на гастролі в Європу і Америку, відкривши світу співучий український народ і різдвяну колядку «Щедрик» в обробці Миколи Леонтовича. Погруддя Симона Петлюри виконано в теракоті й пофарбоване під бронзу. Ми бачимо ясні риси інтелігента: зосереджений погляд, внутрішня зібраність, поміркованість і сила. Крук зосередився на проблемах мистецького вислову і форми, його пластичні постаті були прості та водночас дуже експресивні. Єдиною додатковою деталлю є парні петлиці, що вишиті золотою ниткою на комірці: гербові нашивки з Тризубом та лавровими гілками, котрі свідчать про високе військове звання. «Українці самі не знають, кого мають серед себе... Він з породи вождів, людина із того тісна, що колись у давнину закладали династії, а за нашого демократичного часу стають національними героями...», – писав філолог і поет, дослідник українського національного відродження Федір Корш.

Пантеон гетьманських портретів доповнено і зображенням **Павла Скоропадського**. В Німеччині Крук познайомився із донькою Павла Скоропадського, **Єлизаветою**. Вона мала обдарованість до пластичних мистецтв, займалася скульптурою. Навчаючись у Петербурзі, Берліні, Флоренції, навіть створила скульптурний портрет Павла Скоропадського. Гетьманівна дуже зацікавилася роботами Крука, всіляко підтримувала українство на еміграції, під час Другої світової війни опікувалась українцями, які перебували на примусових роботах у

Німеччині, меценатка тримала теплі зв'язки з УВУ. Єлизавета умовила батька замовити у Крука свій скульптурний портрет. Після виконання замовлення він був запрошений до дому Скоропадських на прийом.

По силі майстерності, змістовому наповненню і талановитій передачі портретної схожості поруч з трилогією Шевченка стоїть зображення відомого науковця, психолога і політв'язня, ректора УВУ **Володимира Яніва** (1908-1991). Досконала пластика обличчя, видовжена форма черепа, виражені брови, зморшки, характерна форма носа, зачіска з проділом зліва, осмислений погляд очей – все підкреслює плавна лінія обрису, вдало передаючи індивідуальність науковця.

Крук шанував людей, щедро зображував своїх друзів. Про виконаний у бронзі портрет видатного українського інтелігента, поета, художника-мистецтвознавця **Святослава Гординського** (1906-1993), сам критик писав: «Перше враження, яке викликає різьба Григорія Крука – це статуарність, статичність, сила. Форми його різьби великі, упрощені, зведені до основної брилуватої маси. Проте статичність його різьби аж ніяк не заперечує руху, якого він досягає не безпосередньо – віддаючи рух, як такий, а власне динамікою основних ліній, ритмом цілості¹⁸...». Задивовує зображення знаменитого українсько-американського мистця, одного з наймайстерніших графіків світу, кераміста **Якова Гніздовського**, яке нагадує філософа античної доби. Їх доля звела в Мюнхені в таборах DP.

Посмертна маска державника, Президента Української Національної Ради голови Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки (1918 – 1919) **Євгена Петрушевича** (1863 – 1940) – унікальний експонат ХФ УВУ. Нащадки можуть побачити, що це був харизматичний чоловік з інтелігентними рисами, вроджений державник, відданий в служінні ідеї України, але втомлений сумнівами, розчаруваннями і змучений життєвими колізіями і болем втрат. Євген Петрушевич – депутат і захисник галицьких українців в Австрійському парламенті, доктор права, член «Українського соймового клубу», стояв у витоків заснування Львівського університету, перейшов через війну, виборював право українців мати перспективу утворення національної держави у союзі з Австрією. Боровся за самостійну соборну Україну: 3 січня 1919 р. провів першу сесію УНРади, на якій було ухвалено **закон про Злуку** Української Національної Ради Західноукраїнської Народної

¹⁸ Скіп, В. (2024). *Творити і жити візією України. Скульптор Григорій Крук*. Мюнхен: Український вільний університет, 304 с.

Республіки (ЗУНР) з Українською Народною Республікою (УНР). Після урочистого проголошення та схвалення Акта злуки у Києві 22 січня на Софіївській площі Петрушевич увійшов до складу Директорії. Війна йшла на три фронти з Польщею, Росією та Деникіним. Демократичний диктатор Євген Петрушевич і Симон Петлюра вели перемовини про спільне визвольне військо, але поразка була неминуча. Опинившись в еміграції, державник продовжував боротьбу за відновлення незалежності України на міжнародній арені. Реорганізований у серпні 1920 року уряд в екзилі. Петрушевич опрацював і представив союзним державам проект конституції Української Галицької Республіки, що була орієнтована на західні демократії й надавала широкі права й свободи усім національностям краю. В період еміграції в Берлін він шукав шляхи збереження України, долав труднощі завдяки підтримці гетьмана Павла Скоропадського, вікарія Петра Вергуна. Саме друзі 1940 року запросили скульптора Григорія Крука до Берліну на прощання з Євгеном Петрушевичем і виступили з проханням виконати посмертну маску. Майстер зробив відливи, два з яких зберігаються у фондах УВУ. Та це були єдині спроби такого напрямку, адже сам скульптор глибоко і схвилювано переніс досвід «спілкування зі смертю» і зарікся його повторювати.

Галерею видатних особистостей доповнюють скульптурні портрети Голови Проводу Українських націоналістів **Андрія Мельника** (1890-1964), публіциста й ідеолога «Гетьманського руху» **В'ячеслава Липинського** (1882-1931), майстра експресіоністичної новели і депутата Австрійського парламенту **Василя Стефаника** (1871-1936), географа-енциклопедиста **Володимира Кубійовича** (1900-1985) та інші.

Крук створив цілі тематичні серії: колоритні персонажі різних релігійних конфесій, монахів з Атосу, свідків Ісгови, монументальна постать Падре Пію. Емоційні та дотепні його гротескні твори: «П'яний селянин», «Жид з півнем», «Єзуїт, який молиться», «Рабин». Наприклад, у скульптурі «Римський священик» Крук вдало піймав гордий та зухвалий погляд церковного служителя.

Григорій Крук відбувся як майстер дитячих пластичних зображень, віднайшов свою мову для меткого формування юного обличчя в усій його простоті і складності, ця манера ввібрана у вислів «дитяча чистота». Скульптурні портрети «Маленький Петро», «Борис» та «Портрет дитини», «Дівчинка з Дніпропетровська» та «Дитячий портрет» двох хлопчиків привертають наше серце до характерної манери Крука-скульптора. Автор зобразив і сільських дівчаток, чиє волосся зворушливо покрите хустинами. Сутність і краса цих портретів полягає

не в естетизації та деталізації форм, а в їх правдивості та справжності. За бажанням автора саме дитячий портрет викарбовано на могильній плиті скульптора.

Селянська тема – вічна любов і данина автора своєму родові. В. Попович наголошував на тому, що маестро у своїх скульптурах прагнув, перш за все, передати «духовні прикмети українських селян – вірність віковим традиціям, сувору мораль, пошанування батьків та старших людей, почуття особистої гідності та незалежності, прив'язання до рідної церкви, працьовитість, скромність, терпеливість та здоровий гумор». У сільську серію увійшли сотні творів, в тому числі «Селянське подружжя», «Мандрівник», «Пастух», «Господар», «Український газда», «Злодій» за твором В. Стефаника. Це фізичний і духовний образ галицьких селян, автентичних і справжніх, які жили в міжвоєнний період. Згодом багато традицій було забуто й втрачено, саме тому скульптурні твори залишаються «мистецьким документом своєї доби»¹⁹.

У порівнянні з попередніми творами, скульптура «Сіач» – динамічна і позитивна, пов'язана із кругообігом і постійним відродженням життя. Григорій Крук зображує крокуючого по полю селянина, який сіє зерно. Автор вмикає уяву глядача, заставляючи його «побачити» падаюче зерно, якого насправді немає. Цим творчим прийомом він робить глядача співавтором самого дійства. В. Янів наголошував на тому, що земля є «головною стихією» у творчості Крука: «Наче тасмною силою виштовхані з надер землі, його незугарні, важкі постаті із затертими рисами облич, у яких виразно відбивається пра-первісність плодючого ґрунту, ніколи не можуть відірватися від нього... «Селянин перед розстрілом» – найтрагічніша з усіх скульптур Крука, має два обличчя з обох боків лежачої фігури, які розгортають драму смерті за мить до і мить після... Музика звучить в пластиці «Танець з шаблею», «Бандурист», «Сопілкар». «Ця співчутливість у шуканні «правди на землі» переходить у Крука із чорнозему до міста», – писав В. Янів у сорокоусти Григорія Крука, – коли з'являються у його творах скульптурні образи прибиральниць, прачок, служниць, перекупок, калік, жебраків та в'язнів»²⁰.

Тема гіркої долі вимушених мігрантів та родини: «Дитячий портрет, «Вагітна», «Сім'я біженців», «Мати втікачка з дитиною», «Біженці». Художній Фонд УВУ має відреставровану

¹⁹ Скіп, В. (2024). *Творити і жити візією України. Скульптор Григорій Крук*. Мюнхен: Український вільний університет, 304 с.

²⁰ Там само.

скульптуру «Мати-біженка з дитиною» – це одна з найкращих пластична «ода материнству, ніжному піклуванню і хвилюванню за своє дитя з нотками тривоги за майбутнє. Це продовження теми Шевченківської Катерини, але з надією на кращу долю. Обличчя матері, яка із закинутим мішком на плечах підтримує лівою рукою свою сплячу доньку, виражає смуток. Її погляд цілковито зосереджений на дитині, напевно саме в ці моменти в серці вирують біль, страждання та тиха молитва за донечку. Д. Даревич зазначала, що у скульптурних композиціях «Крук передає трагізм ситуації вишукано-узагальненими формами, ритмом контурів та об'ємами мас...»²¹. В. Кармазин-Каковський вважав цю пластичну роботу однією з кращих в творчості автора «з погляду мальовничого поєднання зрівноважених мас та психологічної глибини творчого задуму». В. Янів назвав скульптуру «Степовою мадонною»: «Вона статична й маєстатична, з виразним нахилом Крука до експресивних та повних форм. Монумент наче виростає з плодючого чорнозему в достойній поазі, але й з чутливою турботою про дитину як носія доброї новини спокою у справедливому ладі, за яким століттями тужить Україна». Автор розглядає роботу мистця в двох вимірах: крізь призму експресіонізму та лінію форми як «маси». На початку 1977 року Григорій Крук взяв участь у колективній виставці у галереї Ars Sacra у Торонто, емблемою котрої було обрано його скульптуру «Мати-біженка з дитиною». Критик Коломиєць писав: «Трагедія тут не є індивідуальна, а збірна – це трагедія народу, маси. Мистець хоче тут віддати передусім абстрактний рух у невідоме, що веде нарід незнаними шляхами чужини».²²

Скульптурні уяви автора про дівочу красу це – «Відпочинок», «Вмивання ніг», «Купальниця», «У нудистському клубі», «У сауні», «На пляжі», «Дівчина, яка оглядається», «Сидяча дівчина», «Леда», «Дівчина селянка», «Дівчина з глечиком», «Селянка на відпочинку», «Сидяча жінка» «Відпочинок селянки», «Дівчина з коромислом», «Жінка, яка молиться», «Праля», «Селянка з качкою», «Селянка при роздяганні», «Зустріч», «Селянка зі свічкою» та інші.

²¹ Скіп, В. (2024). *Творити і жити візією України. Скульптор Григорій Крук*. Мюнхен: Український вільний університет, 304 с.

²² Там само.

Класичним є витвір з гіпсу «Відпочинок» 1973 року. Жінка зображена повністю оголеною у лежачому положенні, неначе богиня краси Венера. Голівку вона поклала на праву руку, а ліву заклала за спину. Її форми тіла еротичні, манливі та спокусливі, що ще більше підкреслюють напіввідкриті вуста та заплющені очі.

Другу групу робіт Крука складають графіки, в котрих також спостерігається індивідуальний стиль мистця. Його рисунки є повноцінними графічними творами, їм не притаманний другорядний характер. Лише рідко спостерігається прямий зв'язок з академічною пластикою і рисунком. Мистецтвознавець Р.М. Гайльброн в часописі «Kaiserslauterer Rundschau» писав, що «як кожен великий скульптор Крук є також визначним графіком, рисунки якого можна порівнювати з найбільш визначними творами сучасної графіки...»²³. В графічній спадщині переважає жіноча оголена натура, проте також присутні чоловічі композиції та одягнені фігури. У порівнянні з пластичними роботами, рисункам Григорія Крука не характерна національна тематика. Мистець зосереджується лише на зображенні жіночого та чоловічого тіла, яке він представляє з тривимірної перспективи у різних композиціях. Скульптор не вважав себе сильним рисувальником, випадково прочитавши в біографії А. Матісса він писав: «Хто не вміє добре рисувати, нехай рисує погано. Завдяки цим словам я до сьогодні не втратив сміливості погано рисувати. І взагалі хто вирішує, які рисунки є добрими, а які ні?»²⁴. Мистецтвознавці підкреслювали ідеальну гармонію фігур, яка постає з рівноваги між рухом і спокоєм, називаючи скульптора «Рубенсом жіночої пластики». В цих творах пластичний вислів переважає над сюжетом, найпростішими живими лініями мистець окреслює форми спокусливого жіночого тіла. На жаль, ми не маємо оригіналів у зібранні, але окреме видання графік, танцювальна легкість руху і форм, говорять нам про чудесний спадок.

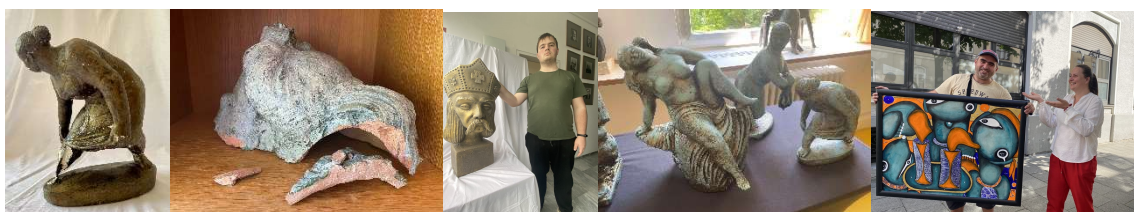
Кожен витвір Григорія Крука, котрий свого часу був достойно презентований на кращих виставкових платформах в Мюнхені, Берліні, Будапешті, Лондоні, Відні, Ватикані, Парижі, Нью-Йорку, Торонто, як і кожен день його життя, є національним капіталом. Без пояснень зрозуміло, що за життя повернення мистця на рідну землю було неможливим, в радянській державі націоналіста по духу чекало фізичне знищення.

²³ Скіп, В. (2024). *Творити і жити візією України. Скульптор Григорій Крук*. Мюнхен: Український вільний університет, 304 с.

²⁴ Gregor, Kruk. (1980). *Zeichnungen. Mit Beiträgen von Theo Reim und Volker G- Probst*. Munchen, 246 s.

Післямова. Проблеми реставрації.

2024 – рік кропіткої праці, коли було оцифровано всі експонати художнього фонду, відреставровано 6 живописних полотен та ікон, 83 скульптури (кераміка, гіпс). 20 відсотків скульптур після перевезення мали катастрофічні ушкодження, тож було потрібно відновлювати кінцівки фігур, заліплювати пробоїни, даючи творам мистецтва нове життя. Віртуозною була справа заклеїти тріщину в дерев'яній основі та відтворити фарбовий шар кримського пейзажу Івана Труша. Загальна оцінка реставраційних робіт перевищила 20 000 євро. Фінансові витрати за промоції экс-ректорки проф. Марії Пришляк, нині члена наглядової Ради правління УВУ, взяла на себе Фондація УВУ в США. Підготовку каталогу Художнього Фонду УВУ та реставраційні роботи виконала запрошений професор УВУ Др. **Оксана Бойко** та волонтер **Іван Бойко**.

Вже сьогодні після реставраційних робіт рішенням ректорки Лариси Дідковської скульптури Григорія Крука зібрані у великій залі УВУ й окремій музейній кімнаті. 2025 року в рамках проекту з видання кращих магістерських і докторських праць УВУ вийшла у світ докторська праця **Вероніки Скіп** «Творити і жити візією України. Скульптор Григорій Крук». Спільними зусиллями працівників університету у були організовані виставка та урочиста презентація колекції, до огляду запросили Генерального консула України в Німеччині **Юрія Никитюка**.

За два роки було проведено такі заходи по збереженню та популяризації Художнього фонду УВУ:

- ✓ Діджиталізація добірки.
- ✓ Реставрація скульптур, живопису, обрамлення творів.
- ✓ Відновлення втраченої картини «Едігна – донька Сходу і Заходу».
- ✓ Створення постійно діючої виставки.
- ✓ Відкриття музейної кімнати.
- ✓ Написання історичної мистецтвознавчої статті.
- ✓ Випуск каталогу ХФ УВУ.
- ✓ Створення інформаційної добірки про ХВ УВУ на офіційному сайті університету.

✓ Друк статей у всеукраїнському журналі «Образ М», Науковому збірнику УВУ, участь у міжнародній конференції «Український вільний університет: традиції та визначні постаті», присвячена 80-річчю діяльності УВУ в Німеччині, 2025.

✓ Презентація добірки широкому німецькому загалу на 80-річчя святкування УВУ в Німеччині.

✓ Проведення курсу лекцій для магістрантів і докторантів на тему «Галерея видатних постатей в Художньому фонді, архівах УВУ: погляд крізь призму мистецтва»

✓ Рішення юридичних питань що до скульптурної спадщини Григорія Крука, живопису Емми Андієвської.

✓ Розробка майбутньої стратегії мистецької виставкової діяльності, популяризації та поповнення фонду.

Попри війну стало можливе переосмислення, відновлення цінної колекції та «повернення Україні» імен мистців еміграції, геніїв свого часу, знання про унікальні сторінки їх життя на чужині та вміння нести рідну культуру світові. Ми зробили важливий крок назустріч, ознайомиш вас з частиною колекції Українського вільного університету, що є культурною оазою в Європі та має виключну історичну й мистецьку цінність.

Додаток 1. Зміст магістерської праці О. Бойко «Релігійні мотиви та портрети релігійних діячів у творчості Лео Мола. (Скульптура, ікони, вітражі, мозаїка)».

Вступ

1. Леонід Молодожанин – мистець.
2. Філософські аспекти.
3. Християнський реалізм та символізм творів Лео Мола.
4. Класичний стиль виконання творів Лео Мола.
5. Духовний аспект.
6. Зв'язок творчості Леоніда Молодожанина з Німеччиною.
7. Мета дослідження, новизна та актуальність.
8. Представлення розділів праці.
9. Дисертаційна база дослідження.

Розділ I

Життєвий і творчий шлях Леоніда Молодожанина.

1. Дитинство і ранній період формування творчих уподобань.
2. Академія мистецтв у Петербурзі.
3. У Західній Європі.
4. Творчі 70-ті.
5. Millennium – 80-ті роки.
6. Скульптурний парк у Вінніпезі.
7. Основні дати життя і творчості Лео Мола.
8. Основні виставки.

Розділ II

Малярські твори, мозаїка і вітражі сакрального характеру для церков Канади.

1. Іконопис – перші кроки до релігійної тематики в період еміграційного життя.
2. Вітражі сакрального характеру для церков Канади:
 - а) Естетичні особливості вітражів; минуле і сучасне у вітражному мистецтві України;
 - б) Шлях Лео Мола до вітражного мистецтва;
 - в) Стилiстичний зв'язок вітражів з мальованою іконою;
 - г) Вітражі катедр св. Володимира і св. Ольги у Вінніпезі, особливості символів у вітражах:
 - хрещення Ольги;
 - хрещення Володимира Великого;
 - Ярослав Мудрий;
 - Літописець Нестор;
 - Слово о полку Ігоревім;
 - Козацька Богородиця;
 - Різдво Христове;
 - Воскресіння Христове;
 - Золотоверхий Київ;
 - Місто Львів;
 - Спроби поєднання;
 - Доба гетьмана Івана Мазепи;
 - Отець Маркіян Шашкевич;
 - Від Малої Церкви до Митрополичої Катедрі;
 - Борис і Гліб;
 - Св. Антоній і Теодосій Печерський.
 - д) Таємна вечеря – вітраж в Об'єднаній церкві у Вінніпезі.
3. Мозаїка Святої Трійці для собору у Вінніпезі.
4. Перелік вітражів, мозаїка Лео Мола.

Розділ III

Леонід Молодожанин – скульптор.

1. Патріарх Йосиф Сліпий: стильові модифікації портретів Патріарха різця скульптора.
 - Драма життя митрополита;
 - Стильові модифікації його портретів.
2. Особливості створення портретів Римських пап Івана XXIII, Павла VI та Івана–Павла II. Скульптури для Українського Католицького Університету ім. Св. Климента в Римі – «римські» твори Леоніда Молодожанина.
 - а) Створення Українського музею в Римі;
 - б) Папа римський Іван XXIII:
 - Основні біографічні данні;
 - Зустріч Івана XXIII з Йосифом Сліпим;
 - Мистецький аналіз скульптури.
 - в) Портрет папи Павла VI ;
 - г) Папа римський Іван-Павло II: портрет і скульптура в Альтотингу.
3. Робота Леоніда Молодожанина над пам'ятником митрополита Андрія Шептицького в Філадельфії і портретом митрополита Іларіона Огієнка.
 - а) Митрополит Андрій Шептицький:
 - Втілення життєдайної віри і добра в образі митрополита;
 - б) Портрет митрополита Іларіона Огієнка:
 - історія життя;
 - аналіз портрета.
4. Трагування образу пророка Мойсея в скульптурі. Мікеланджело – Лео Мол:

- а) Мойсей різця Мікеланджело;
 - б) Мойсей різця Леоніда Молодожанина.
5. Україна – світові.
- а) Праця скульптора над пам'ятником св. Володимира;
 - б) Анна Ярославна – образ мудрості й краси;
 - в) Медальйони з портретами св. Ольги й св. Володимира.
6. «Викрадення Європи» – образ, в якому зійшлась античність і сучасність.
7. Падре Піо – символ страждання за Христа.
8. Творчі пошуки і модерні ремінісценції у творах Лео Мола: «Розп'яття», «Прометей», «Ісус», «Соломія», «Святий Флоріан».

ТВОРЧИСТЬ ЯРОСЛАВА ПСТРАКА КРІЗЬ ПРИЗМУ МЮНХЕНСЬКИХ ВПЛИВІВ І УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ярослава Олексюк-Тихоліз
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну і теорії мистецтва,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
designyarik@yahoo.com

Анотація

У статті здійснено аналіз творчої спадщини українського художника Ярослава Пстрака крізь призму мюнхенських мистецьких впливів та української національної ідентичності. Досліджено впливи академічного реалізму, історизму та символізму мюнхенської школи на формування авторської стилістики Пстрака. Розглянуто особливості інтеграції європейських мистецьких тенденцій з українською народною тематикою, історичними сюжетами та іконографією. Акцентовано увагу на співпраці художника з українськими видавництвами та періодикою, що сприяло поширенню національного культурного наративу. Визначено внесок Ярослава Пстрака у розвиток українського мистецтва кінця XIX – початку XX ст. як митця, котрий гармонійно поєднував європейські впливи з національною самобутністю.

Ключові слова: Ярослав Пстрак, мюнхенська школа, українська ідентичність, мистецтво, модерн.

THE ART OF YAROSLAV PSTRAK THROUGH THE PRISM OF MUNICH ARTISTIC INFLUENCES AND UKRAINIAN IDENTITY

Yaroslava Oleksiuk-Tykheliz
Candidate of Art History,
Associate Professor, Department of Design and Art Theory,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Abstract

The article analyses the creative legacy of the Ukrainian artist Yaroslav Pstrak through the prism of Munich artistic influences and Ukrainian national identity. The impact of academic realism, historicism and symbolism of the Munich art school on the formation of Pstrak's artistic style is studied. The peculiarities of the integration of European art trends with Ukrainian folk themes, historical narratives, and iconography are examined. Special attention is paid to the artist's cooperation with publishing houses and periodicals, which contributed to the dissemination of national cultural narratives. The contribution of Yaroslav Pstrak to the development of Ukrainian art

of the late 19th and early 20th centuries as an artist who harmoniously combined European influences with national distinctiveness is defined.

Keywords: Yaroslav Pstrak, Munich school, Ukrainian identity, art, modernism.

Кінець XIX – початок XX століття позначився активною інтеграцією українських художників у європейський культурний простір. Мюнхен, один з провідних мистецьких центрів Центральної Європи, відіграв важливу роль у професійному становленні цілої плеяди митців з українських земель¹. Серед них особливе місце займає Ярослав Пстрак (1878-1916) – художник, графік, ілюстратор, який поєднав у своїй творчості здобутки мюнхенської школи та українську національну тематику².

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу мюнхенського періоду життя і творчості Ярослава Пстрака як чинника, що вплинув на формування його художнього стилю та національної ідентичності. Незважаючи на наявність окремих досліджень про мистецьку діяльність Пстрака, вплив мюнхенського середовища на його творчість ще не отримав вичерпного висвітлення.

Мета статті полягає у виявленні основних мистецьких впливів, які Ярослав Пстрак засвоїв під час навчання і перебування в Мюнхені, а також аналізі способів інтеграції українських національних мотивів у його творчий доробок.

Завдання статті:

- охарактеризувати особливості мюнхенської мистецької школи кінця XIX – початку XX століття;
- проаналізувати біографічні та творчі аспекти мюнхенського періоду Ярослава Пстрака;
- виявити взаємодію між європейськими художніми впливами та українською ідентичністю у творчості митця.

У другій половині XIX століття Мюнхен поступово перетворився на один із провідних європейських мистецьких центрів, який приваблював митців з різних куточків Європи, включно зі Східною Європою. Заснована у 1808 році Королівська академія мистецтв у Мюнхені протягом другої половини XIX століття здобула славу завдяки високому рівню викладання, відкритості до нових мистецьких течій та демократичнішій атмосфері, ніж традиційно консервативніша академія Парижа чи Відня³.

Мюнхенська школа поєднувала риси академізму з елементами реалізму, натуралізму, а згодом і символізму та модерну. Її характерними рисами були детальне вивчення анатомії,

¹ Косар-Бобковська, Р. (2000). *Українські художники в Мюнхені*. Львів: Інститут народознавства. С.42-44.

² Горбач, Н. (1995). Мюнхенська школа малярства. Мюнхен: Urainicum Verlad. С. 51-52.

³ Kehr, W. (2008). *Geschichte der Münchner Kunstakademie in Bildern* [Історія Мюнхенської академії мистецтв у зображеннях]. Мюнхен: A1 Verlag.

уважне ставлення до світлотіні, історичних тем і національного колориту. Однією з визначальних ознак мюнхенської традиції було прагнення до синтезу класичних художніх канонів із модерністським оновленням форм та сюжетів. Для українських митців Мюнхен був місцем професійної підготовки й культурного діалогу⁴.

Ярослав Васильович Пстрак народився 24 березня 1878 року в містечку Гвіздець теперішнього Коломийського району Івано-Франківської області. Батько його був скульптором і різьбярем по дереву зі спеціальною освітою. Мати – Вінцента Левицька – сестра художника Миколи Левицького – походила з Буковини. У 1879 році родина Пстраків переїхала до Коломиї. Батькові було важко забезпечити велику сім'ю, що складалася з семи осіб. Тому в домі завжди панували нестатки. Потяг до малювання пробудився у Ярослава дуже рано. Вже п'ятирічним хлопчиком він малював де тільки можна: на клаптиках паперу, стінах, дошках. Батьки всіляко підтримували любов сина до малювання, коли треба було, підправляли його “роботи”.

Після закінчення початкової школи десятирічний Ярослав вступає до Коломийської гімназії. Серед товаришів користувалися успіхом його карикатури і дружні шаржі. Захопившись малюванням, Ярослав занедбав навчання, що призвело до виключення з гімназії. За клопотанням батька і вчителя малювання Валеріана Крицінського його приймають назад до гімназії, але пізніше за карикатури на вчителів і погане навчання виключають вдруге.

На той час Пстрак уже мав певні навички з рисунка, олійного й акварельного живопису. Перші відомості з живопису він одержав від батька, від учителя малювання В. Крицінського, а також від художників, які були частими гостями у батьківському домі (Микола Левицький, Корнило Устиянович та ін.).

Часті поїздки з батьком у гірські села дали багатий матеріал для акварелей, які вже тоді мали успіх серед любителів мистецтва.

Здібному юнакові потрібно було набути художню освіту, але родина Пстраків бідувала: батько не знаходив замовлень, усе більше дошкуляли податки, кредитори припинили давати гроші в борг. Тяжкі матеріальні обставини привели до того, що дім Пстраків було конфіскований, батько залишив родину, а мати не перенесла горя і померла. П'ятеро дітей залишились сиротами.

Деякий час Ярослав змушений був сам заробляти собі на життя. А в 1895 році за допомогою меценатів талановитий юнак потрапив у Мюнхен до Академії мистецтв.

⁴ Munich1.one. (н.д.). *Мюнхенська академія мистецтв: історія та відомі випускники*. Отримано з <https://munich1.one/uk/eternal/myunhenska-akademiya-mysteczstv-istoriya-ta-vidomi-vypusknnyky-2561>.

Вступивши до Академії, Пстрак із запалом береться за навчання. Захопившись пастельним живописом, Ярослав Пстрак незабаром оволодіває цією складною технікою. Молодий художник особливо цікавиться портретним жанром.

Після закінчення Академії у 1899 році повернувся до Львова. У цей час у Львові Пстрака знають як портретиста й ілюстратора журналів і гумористично-сатиричних видань.

Співробітництво в сатиричній пресі було поштовхом до систематичних натурних зарисовок різних сцен і типажів, які художник робив на вулицях, ринках, кафе, театрах. Творчість цього періоду не обмужується тільки роботою в гумористичних виданнях. Він працює і як живописець, малює чимало портретів і жанрових сцен.

У 1901 році художник здійснює подорож по Західній Європі, де знайомиться з мистецькими досягненнями того часу. Звісно в цій подорожі він знову їде до Мюнхена.

Повернувшись на Батьківщину, Пстрак остаточно поселяється у Львові. Тут він виконав чимало портретів на замовлення місцевої інтелігенції. Тоді ж художник розписав кілька церков на Гуцульщині (с. Розтоки, Ільці і Верховина). У селі Ільці розписав церкву спільно з художником Й. Куриласом. Розписи ці збереглися до нашого часу. Після повернення з Мюнхена Пстрак подовгу жив у селі Корничі, що біля Коломиї. Тут він писав портрети селян, побутові сцени, місцеві краєвиди.

У 1903 художник удруге їде на Гуцульщину, де працює над рядом картин з народного життя, робить багато зарисовок і ескізів. З цього періоду (1903-1907) збереглось чимало картин і рисунків. На Гуцульщині Пстрак не залишав улюбленого жанру – ілюстрації. Він робив рисунки до журналів, що виходили в Коломиї.

У 1907 році Пстрак повертається до Львова.

Крім роботи в гумористично-сатиричних журналах, художник виконує ілюстрації до літературних творів, зокрема він проілюстрував читанку західноукраїнського письменника Антона Крушельницького, зробив ілюстрації до повістей Гоголя, Франка та інших письменників.

Протягом усієї творчої діяльності Пстрак працював над пейзажами рідного Прикарпаття.

Особливо багато у художника пейзажів з пам'ятками архітектури. Він милується своєрідністю дерев'яної архітектури XVI-XVIII століть, щиро захоплюється майстерністю народних будівельників. У ряді картин Пстрак відтворює архітектурні пам'ятки Львова. Серед них – “Вид на вулицю Руську”, “Львівський оперний театр”, “Вид на вежу Корняктів, костьол кармелітів і вежу Львівської ратуші” тощо.

Втретє художник вибирається на Гуцульщину в 1909 році і перебуває там з невеликими перервами до 1913 року. То була його остання поїздка в рідну Коломийщину. Тут він

продовжує малювати портрети простих людей, виконує серію робіт, присвячену народним звичаям, де розповідає про місцеві традиції, з якими так тісно було пов'язане життя галицького села (“Свячення паски”, “Великоднє стріляння”, “Обливаний понеділок”, “Дзвонарі”, “Писанки”, “Колядники”, “Йордан” тощо).

Пстрак був під великим впливом народної поезії і всієї передової української літератури. Віддаючи данину глибокій повазі до великого українського поета, він малює портрет Т. Шевченка. У столітній ювілей Кобзаря, що відзначався в 1914 році, з цього портрета була видана кольорова листівка, що широко розповсюджувалась серед населення.

У 1913 році Пстрак знову у Львові. Тут він малює портрети місцевої інтелігенції. Відомі кілька його робіт з цієї серії. Це портрети фінансового радника М. Русина, ветеринарного лікаря К. Кучурака, громадського діяча і письменника І. Наумовича та ін.

До останніх робіт Пстрака, які збереглися, належать сім міфологічних сцен, датованих 1915 роком. Це остання данина мюнхенській школі. Різні міфологічні мотиви, що зображені художником, трактовані в академічній манері з рисами класицизму.

Широка популярність, якою користувався Пстрак, не врятувала його від матеріальних нестатків. Війна і злидні остаточно підірвали його здоров'я. Почався прогресуючий розлад нервової системи. Виснажений хворобою і голодом, художник покидає Львів. У кінці 1915 року він їде до Харкова, де його влаштовують у військовий шпиталь. Там навесні 1916 року Пстрак і помер⁵.

Мистецтво Ярослава Пстрака репрезентує унікальне поєднання європейської академічної школи та української національної тематики. Його художній шлях проліг через студії в Мюнхенській академії мистецтв, яка на зламі XIX–XX століть була провідним осередком формування художнього мислення в Центральній Європі. Водночас, усе його творче надбання демонструє глибоку прив'язаність до українського народу, традиції, побуту та духовності. Хоч Пстрак і чув про Петербурзьку академію мистецтв, його шлях туди був закритий через соціальні та матеріальні обставини. Як зазначено у спогадах, для бідного сироти з Галичини такий вибір був майже неможливий. Тому саме Мюнхен став тією доступною точкою входу у вищу мистецьку освіту.

У перші роки в Мюнхені Пстрак жив у великій матеріальній скруті, змушений був самостійно шукати способів заробітку, виконуючи портрети, ілюстрації, церковні замальовки. Ця школа виживання не лише гартувала характер, але й сформувала в ньому відчуття відповідальності перед народом, якому він присвячував свою творчість⁶.

⁵ Фіголь, М. (1966). *Пстрак Ярослав Васильович*. Київ. С. 5-33.

⁶ Федорук, О., Фіголь, М. (1997). *Радість і смоток Ярослава Пстрака: Повість про художника*. Львів. С. 24-25.

Відвідування Пстраком мюнхенської міжнародної виставки, на яку з'їжджалося багато художників з цілого світу, було поштовхом до інтеграції в європейське сучасне мистецтво. Виставка дозволила йому переосмислити власні твори у контексті античного канону і європейського академізму. Він розумів необхідність поєднувати мистецтво з любов'ю до форми та класичних зразків, водночас зберігаючи національний стрижень.

Не менш значущим був контакт Пстрака з творчістю відомих майстрів, зокрема данського художника, скульптора Бертеля Торвальдсена. Саме замальовування з натури скульптур Торвальдсена у мюнхенській гліптотеці стало для Пстрака своєрідною школою художнього мислення та прикладом досконалого втілення ідеї у формі.

Мюнхенський період був ключовим у формуванні Ярослава Пстрака як митця. В Академії образотворчого мистецтва в Мюнхені, художник здобував фахову освіту в рамках класичної європейської школи. Це навчання дало молодому художнику академічну базу, яка виявилася важливою для його майбутньої роботи в різних жанрах – від портрета до ілюстрації. Він поєднував технічну вишуканість європейської школи з національним змістом. Його графіка стала основою візуального національного коду українства початку ХХ століття.

Під впливом мюнхенської школи Пстрак переймає характерну стриману палітру кольорів, увагу до реалістичного світлотіньового моделювання, пластичну точність рисунка. Це добре видно у його малюнках людських постатей та ілюстраціях, де кожен штрих продуманий, композиція врівноважена, а пластика форм – цілковито контрольована⁷.

Проте, незважаючи на сильний європейський вплив, основною тематикою творчості Пстрака залишається українська дійсність. Він ілюструє народні казки, зображає сцени гуцульського побуту, портретує діячів українського руху. Серед його знакових робіт – портрети Івана Франка, Михайла Грушевського, Василя Стефаника, що є не лише репрезентацією зовнішності, але й глибоким психологічним аналізом особистості.

Заслужують на увагу також його ілюстрації до книжкових видань, особливо шкільних підручників, які Пстрак створював у Львові. Тут мистець поєднує академічний малюнок із простотою і виразністю, необхідними для навчального процесу. У цих роботах читається і педагогічна мета, і любов до рідної культури.

Варто зауважити, що національна тематика у творчості Пстрака не була поверхневою. Він глибоко вивчав побут і культуру українців, зокрема гуцулів. Зображаючи сценки з повсякденного життя, обрядові дійства чи костюмовані сцени, художник не просто репрезентує етнографічні деталі, а створює живу художню тканину, де поєднується минуле й сучасне.

⁷ Gerhart, N., Grasskamp, W., Matzner, F. (2008). *200 Jahre Akademie der Bildenden Künste München [200 років Мюнхенської академії образотворчих мистецтв]*. Мюнхен: Hirmer Verlag. С.43.

Саме в цьому симбіозі академізму й народності проявляється творче кредо Пстрака. Він не відмовляється від європейських технічних досягнень, а адаптує їх до власного національного змісту. Це підтверджують численні твори, в яких академічна дисципліна рисунка поєднується з емоційною теплотою українського мотиву⁸.

У мистецькому контексті початку XX століття така синтезація була доволі рідкісним явищем. Багато художників або віддавали перевагу західним впливам, або занурювались у фольклор, нехтуючи академізмом. Пстрак же показав приклад того, як ці два світи можуть не конфліктувати, а взаємно збагачуватись.

Його передчасна смерть у 1916 році обірвала розвиток митця, який, без сумніву, мав ще багато реалізувати. Проте вже створений ним доробок свідчить про високу місію – бути мостом між культурами, зберігаючи при цьому гідність і глибину власної національної традиції.

На відміну від своїх сучасників, Пстрак зосередився на графічних формах – книжкових, сатиричних, просвітницьких. Завдяки цьому він став не лише художником, а творцем масової національної ідентичності через образ. Подальші дослідження його спадщини повинні зосередитись на архівах, ілюстраціях, неопублікованих творах.

Ярослав Пстрак – це більше, ніж ім'я в історії українського мистецтва. Це міст, що з'єднав Україну і Європу, провісник українства в Мюнхені, візуальний голос модерної України. Він плекав українську ідентичність, а його твори, зокрема ілюстровані листівки, продовжують цю роботу сьогодні в цілому світі.

⁸ Івано-Франківський краєзнавчий музей. Каталог виставки “Ярослав Пстрак: графік і живописець”. Івано-Франківськ, 2016.

СЕРЖ ЛИФАР.

ДО ЗМІНИ СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МИТЦЯ У ПОГЛЯДІ З ХХІ СТ.

Олександр Чепалов

*доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри хореографічного мистецтва
Київського Національного університету
культури і мистецтв, Україна*

Анотація

В статті на основі аналізу новітніх вітчизняних та зарубіжних публікацій подано неупереджений та безкомпромісний погляд на життя й творчість видатного хореографа та артиста балету українського походження Сержа Лифаря. Зокрема розглянуто його взаємовідносини з Сергієм Дягілєвим, що були характерні для гендерних особливостей «Російського балету» та їхній вплив на підбір репертуару та кастинг виконавців. Розкрито справжнє авторство більшості книжок зв підписом Лифаря, його прихований характер спілкування з німецькими окупантами, а також причини уславлення зразків російського мистецтва. З'ясовано, що ці фактори мали місце у зв'язку з приналежністю Лифаря до російського емігрантського середовища, від звичаїв та традицій якого він був залежним. Запропоновано нові нарративи у формулюванні спадщини С. Лифаря в європейському та вітчизняному балетному мистецтві, які уточнюють, але не применшують його здобутків та значення.

Ключові слова: творча та літературна спадщина С. Лифаря, «Російські сезони» С. Дягілєва, німецька окупація Франції у II Світовій війні, історія театру Гранд Опера, історія світового балету.

**SERGE LIFAR: TOWARD A REASSESSMENT OF THE ARTIST'S ESSENTIAL
CHARACTERISTICS FROM A 21ST-CENTURY PERSPECTIVE**

Oleksandr Chepalov

*Doctor of Arts Studies, Professor,
Head of the Department of Choreographic Art
Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine*

Abstract

This article offers an impartial and uncompromising perspective on the life and creative work of the outstanding ballet choreographer and performer of Ukrainian origin, Serge Lifar. Based on an analysis of recent domestic and international publications, it explores his complex relationship with Sergei Diaghilev, which was marked by the gender dynamics of the *Ballets Russes*, and how these influenced repertoire choices and casting decisions. The article also reveals the true authorship of

many books published under Lifar's name, his covert communication with German occupiers during World War II, and his inclination to glorify Russian art forms. It concludes that these factors stemmed from his deep ties to the Russian émigré community, whose customs and traditions he was unable to detach from. The author proposes new narratives for framing Lifar's legacy in both European and Ukrainian ballet art—narratives that clarify rather than diminish his significance.

Keywords: Serge Lifar's creative and literary legacy, Sergei Diaghilev's *Ballets Russes*, German occupation of France during World War II, history of the Grand Opera Theater, history of world ballet.

У нинішньому році виповнилось 120 років від дня народження видатного артиста балету та хореографа українського походження Сержа (Сергія Михайловича) Лифаря (1905 – 1986), який з 1923 р. жив та працював переважно у Франції, Монте-Карло та Швейцарії. ¹За цей період в СРСР та незалежній Україні багато разів змінювалися нарративи щодо фактології його життя, оцінки творчої спадщини та певної визначеності соціально – політичних поглядів. Тепер літературу про нього можна знайти переважно на красзнавчих полицях. А якщо у штучного інтелекту запитати про заслуги Лифаря, отримаємо «середньоарифметичну» стандартну довідку, щось на кшталт документу про лояльність та конгломерат дещо застарілих і доволі незрозумілих фахово мистецьких досягнень.

Вочевидь, у XXI столітті настав час виправити свідчення про Лифаря на більш вірогідні та достеменні, що вже не є секретними та небажаними, як це прагнула довести своїми діями, зокрема, вірна супутниця його останніх трьох десятиліть Ліллан Алефельд. При цьому не виключена вірогідність, що за таких обставин образ Лифаря буде все одно спотворений плітками, інсинуаціями та фантазіями недоброчесних мемуаристів. А це, своєї черги, призведе до недооцінки місії Лифаря докорінно змінити ставлення суспільства до мистецтва танцю.

Протягом останнього десятиліття в Україні та за кордоном вийшло кілька статей та видань, що суттєвим чином змінюють давні уявлення про цю визначну постать в хореографічному мистецтві ХХ ст.

У переліку книг, що дозволяє максимально об'єктивізувати відомості про С. Лифаря, одне з важливих місць сьогодні посідає книга швейцарського мистецтвознавця Ж. – П. Пасторі «Серж Лифар. Красота від диявола» (перше видання – Лозанна, 2009), назва якої певним чином протиставлена іншому визначенню митця як людини «нестерпної краси»².

¹ З цієї нагоди Президент України В. Зеленський Указом № 601/2025 від 20 серпня 2025 р. нагородив С. Лифаря (помертньо) щорічною почесною відзнакою «Національна легенда України».

² Pastori, J. P. (2009). *La beate du diable*. Losanna. Favre. P. 207.

Книга Пасторі вирізняється з – поміж багатьох інших видань точними посиланнями на першоджерела й ретельною доказовістю. А науковий редактор у передмові написав таке: «овації глядацької зали не могли повністю вгамувати спрагу Лифаря до слави. Його яскраве «его», що жило в тілі диявольської краси, вимагало постійної присутності на публіці. Артист на сцені, актор у житті», – говорив він про себе.

Дехто звеличував його, дехто змішував з брудом. І все ж Серж Лифар тривалий час залишався загадковою особистістю. Щоб відкрити завісу цієї таємниці, необхідно було щось більше, ніж хвалебні життєписи, видані з його ж ініціативи, та автобіографічні книги, написані за нього іншими. Виняткова доля танцівника і хореографа вимагала нового викладу, з усіма переходами між тінню і світлом. Цей труд взяв на себе Жан П'єр Пасторі³.

У сенсаційних висновках видання, насамперед, йдеться про сумнівність авторства численних книг, на обкладинках яких автором позначено С. Лифаря. Зокрема у роботі Пасторі стверджується, що для багатьох з них анонімно «позичав» Лифарю своє перо відомий на той час пушкініст Модест Гофман, а також його син Мішель Ростислав і навіть його діти (онуки Гофмана – старшого). Зокрема для Лифаря Модест Гофман написав такі роботи як «Танець» (1937), «Сергій Дягілев» (1939) та «Історія російського балету» (1940 –1945). Вони спочатку вийшли російською мовою, і тільки пізніше були перекладені французькою. Пасторі просить читачів книги «Роки жнив» (початкова назва «Коли я голодував», 1935) поставитись обачливо до її змісту, оскільки, з одного боку майже всі її твердження побудовані на словах самого Лифаря, а з іншого – в книзі багато особистих спогадів Модеста Гофмана, який під час громадянської війни переховувався в Чернігові.

З 1940 – х років С. Лифар, як автор, спирався саме на допомогу Мішеля Ростислава Гофмана, який уклав біографії Карлотти Грізі (1941), «Книги про балет» (1954), книгу «Три грації ХХ ст.». Дякуючи за допомогу в створенні книги «Огюст Вестріс – бог танцю», Лифар згадує також Ніну Гофман, супругу Мішеля Ростислава. Проте між заказником та виконавицею виникли суперечки, і тому по допомогу у написанні обсяжної біографії «Моє життя» (1965) Лифар звернувся вже до іншого літератора.

Усі ці обставини Пасторі пояснює тим, що «зайнятість Лифаря в Гранд Опера (чи міг він проводити тижні та місяці в архівах?) та недосконале знання французької не дозволяли йому проводити особисто дослідження та писати твори. Крім марнославства, яке тішили такі історико – літературні дослідження, він забажав загального визнання в улюбленому мистецтві, тому й створював ці публікації, проводив конференції, заснував Інститут хореографії»⁴.

³ Pastori, J. P. (2009). *La beate du diable*. Losanna. Favre. P. 4.

⁴ Pastori, J. P. (2009). *La beate du diable*. Losanna. Favre. P. 84.

Особливу цікавість у книзі Пасторі викликають сторінки, де автор описує життя театру Гранд Опера під керівництвом Лифаря у період, коли німецькі війська увійшли до Парижу (1940). Автор не підтримує думку, що саме Лифар був тією людиною, яка водила Гітлера по театру. Але визнає, що переконливих свідочств про це немає й дотепер. Хоча після окупації звинувачення Лифаря у колабораціонізмі тривалий час псувало йому кар'єру.

Однак за інших обставин зустріч Гітлера із Лифарем все ж відбулась. І фюрер «запропонував балетмейстерові взяти участь у підготовці грандіозного свята на честь перемоги у війні та запросив його до Москви»⁵. В результаті чого він отримав у списку всесвітньо відомих діячів мистецтва позитивну позначку керівництва рейху.

Марк Франко у своїй доказовій статті пише більш конкретно: «згадуючи лист Лифаря до Геббельса після їхньої першої зустрічі в Оперному театрі на початку окупації, де вони обговорювали майбутнє німецького танцю, здається розумним припустити, що амбіції Лифаря виходили за межі паризької сцени і були зосереджені на Німеччині та за її межами»⁶.

Ймовірно, що ситуація з поздоровчою телеграмою Гітлеру, яку Лифар надіслав лідеру фашистів після входження німецьких військ у Київ, теж зіграла певну роль у ставленні до нього на батьківщині. І хоча С. Лифар хотів «перевести стрілки» на свого брата Леоніда (мовляв, це він надіслав вітання), цей факт вже неможливо спростувати.

Але не тільки подібні компрометуючі подробиці життєвого шляху Сержа Лифаря прислужили тривалому періоду його штучного забуття в Україні та колишньому СРСР. Журналіст Олександр Балабко, спираючись на розвідку київської дослідниці Марина Курінної, яка отримала раніше засекречені документи у архіві СБУ, також підтверджує: «під наглядом у київського відділу ОГПУ – КДБ були родичі Сержа та Леоніда Лифаря, одного з двох братів митця, який немов би виконував шпигунські завдання іноземних розвідок (на той час Леонід вже втік з СРСР й теж оселився у Франції). До речі, ще до нього, у 1929 р. подібну втечу здійснив ще один брат Лифарів – Василь. Вочевидь, тому Сержа Лифаря підозрювали у пособництві братам та тривалий час відмовляли йому у в'їзді до СРСР»⁷.

Стеження за родиною Лифаря та перлюстрація усієї пошти, що поступала до його родичів, продовжувалось до 1935 р., але, як з'ясовується, матеріали цієї справи були запитаними і далі, аж до середини 1970-х років, коли копії всіх документів були направлені до Москви. Ймовірно, саме тоді вивчалось питання можливого співробітництва Лифаря з радянськими митцями.

⁵ Pastori Jean Pierre. (2009). *La beate du diable*. Losanna. Favre. P. 97.

⁶ Franko, Mark. (2017). Serge Lifar and the Question of Collaboration with the German Authorities under the Occupation of Paris (1940–1949). *Dance Research*, vol. 35, # 2 P. 217-257.

⁷ Balabko O. (2015). Kyiv, Iryninska, Lifaryam...Chernivtsi. P. 117.

Адресу проживання родини Лифарів можна побачити на обкладинці книги О. Балабка «Київ, Ірининська, Лифарям...», подану як повість за листами митця до рідних. Але це не тільки епістолярний жанр, бо тут є докладний коментар до більш ніж шістдесяти листівок митця, котрі він регулярно надсилав до Києва з 1923 до 1932 року.

Ім'я нашого співвітчизника також фігурує на обкладинці виданої 2015 р. книги Нінелі Мاسяк та Олени Гураль «Містичний лабіринт Сержа Лифаря»⁸. Видання це двомовне, з паралельними текстами російською та французькою. Книга складається з прологу, епілогу та тринадцяти розділів – «картин», що у довільній формі розповідають про вибрані епізоди біографії митця. Зі сторінок книги постає Лифар – «умовний» романтичний герой, якому життєві обставини пропонують вести себе так, як підказує його містична вдача у розумінні авторок книги. Отже, якщо з таким виданням почне знайомитись довірливий читач, він може потрапити у полон спотворених уявлень не тільки про самого Лифаря, а й про закони мистецтва, соціуму та взаємовідносин митців та влади.

У белетристичному жанрі написана й книга Романа Берези «Сергій Лифар. Біографія. Політ під крилом Ікара» (2021). Вона більш вірогідна та документальна. До речі, автор вперше у вітчизняній літературі використовує свідомство, що засновник «Російських сезонів» Сергій Дягілев та його вихованець Серж Лифар у 1925 р. на могилі Антонія Падуанського в Італії «спільною молитвою скріпили свої (специфічні – О.Ч.) стосунки»⁹.

Щось подібне було узаконено у світі на рівні державної політики майже через століття. Цей факт неможливо відкинути як несуттєвий не тільки в моральному, а й у професійному, балетному розумінні. І, як доводить дослідження Рамзая Берта, гендер та, зокрема, поняття маскулінності, мали неабияке значення в хореографічній культурі ХХ ст., особливо якщо йдеться про трупу Дягілева. Адже саме там працювали В. Ніжинський, С. Лифар, Л. М'ясін та інші артисти й співробітники «Руських сезонів», які, завдяки Дягілеву, «протистояли нормам чоловічої поведінки»¹⁰.

На тлі загальної розпусти паризької богемі у той час це не було аномальним явищем. Водночас Дягілев уважно слідкував за тим, аби його підопічні не спілкувалися з жінками. Іноді вони відвойовували собі коханих, як це було, наприклад з Ромолою та Вацлавом Ніжинським. Лифар теж пережив кілька відчайдушних захоплень представницями прекрасної статі. Відповідно, у будь якому балеті, як виконавець або як постановник, він був шляхетним кавалером та ніколи не порушував уявлень публіки про традиційні моральні цінності.

⁸ Masiak, N., Gural, Y. (2015). *Labyrinthe mystique de Serge Lifar*/ Kiev.: Sammit-Knyga, 208 p.

⁹ Береза, Роман. (2021). *Сергій Лифар. Біографія. Політ під крилом Ікара*. Львів. Апіорі. С.73.

¹⁰ Burt, Ramsay. (2007). *The mail dancer. Bodies, Spectacles, Sexualities*. RoutledgeLondon, New York, 236 p.

Інша справа, що його егоцентрична вдача впливала на характер сценічних образів, серед яких Лифар обирав для постановки видатних історичних осіб, легендарних та навіть біблійних героїв. На жаль, спроба створити балет на українському сучасному матеріалі «На Борисфені» закінчилася творчою невдачею (про неї казали, що така історія могла трапитись і на берегах Сени або Тибру, тобто насправді не мала суто українського підгрунтя). До того ж створення балету супроводжувалося судовим позовом композитора Сергія Прокоф'єва, який врешті зміг отримати від замовника обумовлений гонорар.

Лифар охоче брався за втілення балетних образів, народжених російським казковим фольклором («Жар-птиця» Ігоря Стравінського), грузинською літературною класикою («Вітязь у тигровій шкірі»), польським героїчним епосом («Харнасі» Кароля Шимановського). Під час окупації Парижа він не цурався співпрацювати з німецьким композитором Вернером Егком над втіленням у Гранд Опера його партитури «Жоан з Цариси». Проте, скажімо, поетика українського фольклору або старовинного барокового мистецтва, мелодії його співвітчизників Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, Артемія Веделя, вочевидь, не вабили Лифаря у його хореографічній творчості.

Зрозуміле пояснення існує: адже Лифар був у оточенні представників російської еміграції, для яких після жовтневого перевороту 1917 року настали, за словами письменника Івана Буніна «Проклятуці дні». Для цієї колишньої російської еліти, в тому числі царського походження, Україна була, звісно «Малоросією», а Лифар – красунчиком з вітальної листівки «Привіт з Києва». Смаки диктували саме емігранти та почасти паризькі законодавці модних «ізмів», до яких Лифар дуже дослухався.

Характерним є також перелік видань з бібліотеки С. Лифаря (почасти раніше зібраної С. Дягілевим) які передала в дарунок до відділу мистецтв бібліотеки ім. Л. Українки виконувачка духівниці Лифаря графіня Ліллан Аленфельд.

Безумовно, головними раритетами цікавої колекції є авторські книги Лифаря, тематичні видання, присвячені балету та особі Сергія Дягілева. Деякі з них, такі як стародруки XVI – XIX ст., що мають відношення до правління Катерини II або Петра Великого, не мають зараз запитаності. Як і твори Олександра Сумарокова або Дениса Давидова.

Що ж стосується розділу «Пушкініана», то для Лифаря, за його власним визнанням, російський поет став «культовою» особою, з якою «легше жити». І тут доречно нагадати: листи О. Пушкіна до жінки Н. Гончарової ніби стали «розмінною монетою» у діалозі між хореографом та радянськими чиновниками, які не хотіли підписати угоду з Лифарем на постановку його творів у Великому театрі СРСР навіть взамін на листи Пушкіна.

У Лифаря було багато розчарувань, пов'язаних з бажанням повернутись на батьківщину для мистецького уславлення (якого йому після закінчення кар'єри ще більш бракувало). Однак

він відмовився від пропозиції отримати французьке громадянство, хоча заповів поховати себе саме у Франції. «Серж Лифар з Києва» – цей вельми патріотичний надпис на місці поховання у паризькому передмісті, як на мене, більше б пасував пам'ятнику Лифарю на Байковому кладовищі в столиці України, поряд з батьками. Але про це у його заповіті не йшлося.

Навесні 1995 року на конгресі Всесвітньої ради танцю при ЮНЕСКО в Парижі, присвяченому 90-річчю від дня народження С. Лифаря, президент Міжнародної балетної академії, професор Рене Сервен заявив: «Ми вдячні Україні за те, що вона створила конкурс і фестиваль, повернувши нашим сучасникам легендарне ім'я Сержа Лифаря, яке давно забуте і на батьківщині, і у Франції. Проте це справа честі для українців йти далі – вчитися і вивчати спадщину цього генія світової культури, адже далеко не кожен народ дав людству таку видатну особистість, яка б займала таке значне місце в історії мистецтва нашого століття».

На жаль, справа вивчення та розповсюдження спадщини Лифаря повною мірою не була виконана, бо це залежало бодай від загального виділення коштів на культуру (яких на вшанування історичних постатей зазвичай було обмаль). Подруге, це залежало більше від активності ентузіастів, від примх окремих посадовців та зацікавленості спонсорів, серед яких не завжди знаходились прихильники балету. Таким чином конкурс і фестиваль Сержа Лифаря, започатковані в столиці України, спочатку переїхали до Донецька, а потім і зовсім зникли з календаря мистецьких подій.

Тим не менш, творча спадщина Лифаря та її належна оцінка досі знаходиться на порядку денному. І епіграфом до її вивчення можуть бути слова Лифаря, які передують його життєопису Сергія Дягілева: «Моє життя і життя Дягілева спліталось з життям інших людей, тож мені не хотілося б ані спотворювати, ані пригладжувати правду. Я глибоко переконаний, що в дописах про великих не повинно бути нічого, крім правди»¹¹.

¹¹ Lifar S. (1939). Diaghilev. Pars. P. 7.

ЛЕМКІВСЬКА ПІСНЯ ЯК КОД КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ: МУЗИКОЗНАВЧИЙ, ПОЕТИЧНИЙ І ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ

Інеш Кди́рова

заслужена артистка України,

кандидат мистецтвознавства, доцент

кафедри «Музичне мистецтво естради» КВЗО КОР «Академія мистецтв

ім. Павла Чубинського» (Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2717-904X>

inesh-k@ukr.net

Анотація

У статті досліджується лемківська пісня як елемент нематеріальної культурної спадщини українців у світі. Проаналізовано роль пісенного фольклору у збереженні етнічної ідентичності серед лемківських громад за кордоном — у Словаччині, Польщі, Канаді та США. Застосовано міждисциплінарний підхід — музикознавчий, поетичний і лінгвокультурний виміри, що охоплює лексику діалекту, образну систему та виконавські особливості пісень. Особливу увагу приділено сучасним сценічним інтерпретаціям лемківських пісень як способу збереження колективної пам'яті й національної ідентичності.

Ключові слова: лемківська пісня, закордонне українство, діалект, фольклор, поезика, музикознавство, культурна ідентичність, міждисциплінарний підхід.

LEMKO SONG AS A CODE OF CULTURAL MEMORY: MUSICOLOGICAL, POETIC AND LINGUISTIC DIMENSIONS

Inesh Kdyrova

Honored Artist of Ukraine,

PhD in Art Studies, Associate Professor

Department of Pop Music Art KVZO KOR «Pavlo Chubynskyi Academy of Arts»

(Kyiv, Ukraine)

Abstract

The article explores the Lemko song as an element of the intangible cultural heritage of Ukrainians worldwide. It analyzes the role of vocal folklore in preserving ethnic identity among Lemko communities abroad — in Slovakia, Poland, Canada, and the United States. An interdisciplinary approach is applied, encompassing musicological, poetic, and linguocultural dimensions, including the analysis of dialectal vocabulary, imagery, and performance features of the songs. Special attention is given to contemporary stage interpretations of Lemko songs as a means of preserving collective memory and national identity.

Keywords: Lemko song, Ukrainian diaspora, dialect, folklore, poetics, musicology, cultural identity, interdisciplinary approach.

Актуальність теми дослідження

У сучасному науковому та культурному просторі помітне зростання інтересу до локальних і регіональних традицій активізувало питання збереження і дослідження нематеріальної культурної спадщини. Лемківська пісня виступає як частина українського фольклорного наративу. Вона є унікальним явищем, у якому архаїчні форми народної музики та поезії втілюють багатовіковий історичний досвід лемківської етнокультурної спільноти, зокрема її діалектні, інтонаційні та поетичні особливості.

Упродовж XX століття лемківська пісенна традиція зазнавала значних змін через переселення, депортації, асиміляційні процеси, що поставили під загрозу збереження цієї культурної пам'яті. Початок XXI століття позначився активізацією виконавського, композиторського та дослідницького інтересу до лемківського пісенного фольклору з боку окремих митців, академічних фольклористичних студій і сценічних проєктах.

Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного осмислення лемківської пісні як феномену, що має значну етнокультурну, мовну й художню цінність. Інтерпретація лемківських пісень у межах музикознавчого, лінгвістичного і поетичного вимірів дає можливість зберегти цю спадщину, адаптувати її до сучасного культурного простору – через сценічну реконструкцію, популяризацію у масовій культурі та інтеграцію в освітній процес.

Окрім того, лемківська пісня є надзвичайно цінним джерелом для вивчення контактів української культури з польськими, словацькими та угорськими впливами, а її мовне тло є предметом лінгвістичної уваги в рамках діалектології та україністики. З огляду на це, дослідження спрямоване на всебічний аналіз і переосмислення традиційної пісні як елементу ідентичності, репрезентації пам'яті й культурного діалогу.

Матеріали сучасних досліджень: огляд і класифікація

Актуальність вивчення лемківської пісенної спадщини відображена у численних наукових розвідках останніх десятиліть, що охоплюють міждисциплінарний простір фольклористики, культурології, мистецтвознавства, архівознавства та філології. У нашому огляді систематизовано ключові джерела за галузями знань із аналітичними характеристиками, що віддзеркалюють масштаб та напрямки дослідницької уваги до обраної теми.

Серед досліджень, присвячених лемківському фольклору, помітною є група праць, що репрезентують фольклористичний підхід. У них проаналізовано еволюцію методологічних засад української фольклористики в умовах радянського ідеологічного контексту. Окрему увагу приділено західноукраїнському регіону, зокрема Лемківщині, як простору, що потребував специфічного наукового підходу через політичну чутливість теми. Серед праць, що репрезентують *фольклористичний підхід*, вирізняється дослідження Бережного І. І., в якому автор окреслює трансформацію методологічних основ фольклористики у радянську добу,

зокрема акцентує увагу на змінюваній ідеологічній моделі підходів до фольклору західноукраїнських регіонів, включно з Лемківщиною. Дослідження має цінність як історико-методологічний орієнтир для подальших фольклористичних студій¹.

В іншому напрямі розвивається порівняльно-регіональний підхід до вивчення лемківської обрядовості. Основні акценти зосереджуються на виявленні типологічних збігів і відмінностей у лексичній, інтонаційній, жанровій та обрядовій сферах, а також на транснаціональних адаптаціях фольклору.

Фольклористка Грица С. Й. розглянула лемківську весільну пісню як приклад інтеркультурної взаємодії, що водночас репрезентує локальну етнічну ідентичність у полікультурному середовищі, зосереджуючись на одночасному аналізі трьох національних контекстів – українського, польського та словацького. Вона дослідила лемківську весільну пісню крізь призму лексичних і музичних типологічних збігів (зокрема спільних обрядових термінів, мотивів, строфічних моделей), виявила відмінності у функціях і семантичному наповненні пісень у кожному з культурних середовищ, а також простежила адаптацію обрядового репертуару в транснаціональних контекстах².

Вивчення лексичного розмаїття лемківських пісень у контексті регіонального мовного забарвлення є важливим аспектом *лінгвістичного підходу*. У цьому напрямі систематизований огляд фольклорної лексики та дискурсу етнорегіональних пісенних практик становить вагоме джерело для аналізу діалекту, семантики та функцій у текстах традиційних пісень. Систематизований огляд фольклорної лексики в контексті етнорегіональних пісенних практик запропонував Р. Л. Сердега. У лекційному матеріалі з української лінгвофольклористики він актуалізував джерело діалектних лексем і проаналізував їхнє семантичне навантаження в текстах лемківських пісень³.

Водночас дослідження процесів трансмісії фольклору в умовах діаспори, зокрема серед лемківських громад у Словаччині, відкриває перспективи для вивчення адаптацій фольклору у вигнанні та механізмів збереження усної традиції поза межами етнічної території⁴. Наукові розвідки О. Лісової, І. Бермес, О. Фабрики-Процької виявили цікаві закономірності

¹ Бережний, І.І. (1983). *Українська радянська фольклористика: етапи розвитку і проблематика* [Ukrainian Soviet Folkloristics: Stages of Development and Issues]. Київ: Наукова думка. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000012345> [in Ukrainian].

² Грица, С.Й. (2018). Весільна лемківська пісня (українська, польська, словацька) [Lemko Wedding Song (Ukrainian, Polish, Slovak)]. *Фольклористика: Збірник наукових праць*, (3), 89–97. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/123456> [in Ukrainian].

³ Сердега, Р.Л. (2017). *Конспект лекцій зі спецкурсу "Українська лінгвофольклористика"* [Lecture Notes on "Ukrainian Linguofolkloristics"]. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. Retrieved from https://karazin.ua/documents/serdega_lingvofolkloristika.pdf [in Ukrainian].

⁴ Лісова, О. М. (2017). *Українська фольклористика в Словаччині: історія та сучасність* [Ukrainian Folkloristics in Slovakia: History and Present] (Candidate's thesis). Київ. Retrieved from <http://disser.com.ua/ukrainska-folklorystyka-v-slovachchyni-istoriya-ta-suchasnist.html> [in Ukrainian].

побутовання лемківського фольклору в транснаціональному контексті, зокрема в середовищах української діаспори Пряшівщини, Польщі, Канади та США. Вони засвідчили роль пісні як маркера колективної пам'яті та засобу підтримання етнокультурної ідентичності в умовах багатокультурного середовища.

Музикознавчий підхід у дослідженні лемківського мелосу охоплює як практичні, так і композиторські аспекти. Архівні матеріали, здобуті у фольклорних експедиціях, фіксують і репрезентують цінні приклади аранжувань і гармонізацій пісенних зразків, зокрема західноукраїнської традиції. У музикознавчій площині виокремлюються праці збирачів лемківської пісенної творчості М. Врабеля, В. Гнатюка, О. Костельника, Ф. Колесси, М. Мушинки, М. Соболевського. Авторами було зібрано, опрацьовано та опубліковано чималий пласт пісенної спадщини лемків. В архіві Українського католицького університету представлена праця І. Соневицького. Вона охоплює документи й музичні партитури, що ілюструють дослідницьку та композиторську діяльність митця, присвячені збереженню західноукраїнської пісенної традиції⁵.

Видатний композитор, піаніст, педагог і дослідник Олександр Козаренко в ряді своїх публікацій сформулював поняття національної музичної стилістики, яке доцільно адаптувати й до аналізу лемківського мелосу як носія локальної національної інтонаційної моделі. Відео-лекції й аналітичні есе О. Козаренка є прикладом сучасного підходу до трансформації фольклору в авторській музиці⁶.

Новітні дослідження зосереджені на інтерпретаційному потенціалі фольклорного тексту як показнику культурної ідентичності. Зокрема, Н. І. Торконяк у своїй публікації формулює концепт «етнокультурного знаку» як ключа до розуміння сучасних сценічних інтерпретацій лемківської пісні. Вона розглядає фольклор як текст, що репрезентує не лише минуле, а й сучасне бачення національної пам'яті у виконавському просторі⁷.

Т. Л. Ясюк у статті «*Культурологічний підхід у дослідженні взаємодії популярної та народної музичної культури*» (2022) пропонує аналіз симбіозу народної музики та популярного музичного простору в Україні. Вона дослідила, як лемківська традиція функціонує у контексті

⁵ Островський, Ю. (2019). *Культурно-мистецька діяльність Ігоря Соневицького 1950–1960-х років* [Cultural and Artistic Activities of Ihor Sonevitskyi in the 1950s–60s]. *Українське музикознавство*, 1(31), 75–88. Retrieved from <https://ukrmus.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/06/2019-1-n31-11.pdf> [in Ukrainian].

⁶ Козаренко, О. (2010). *Українська музична сецесія: курс лекцій* [Ukrainian Musical Secession: Lecture Series] [Video]. YouTube. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=JldRNN-0VTs> [in Ukrainian].

⁷ Торконяк, Н. І. (2024). *Лемківський фольклор як "етнокультурний знак" у сучасних естрадних інтерпретаціях: концептуальні передумови дослідження* [Lemko Folklore as an "Ethnocultural Sign" in Modern Stage Interpretations: Conceptual Prerequisites]. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, (2), 332–336. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308427> [in Ukrainian].

вокально-інструментальних ансамблів 1960–1980-х рр. Результати аналізу показали активну динаміку культурної трансформації фольклорної спадщини⁸.

Музикознавчі дослідження лемківського фольклору в останні роки зосереджуються на сценічних формах побутування пісенної традиції, її адаптації до сучасних виконавських форматів, зокрема академічного та естрадного напрямів. Серед дослідників даної проблематики відомі праці Г. Карась, Г. Бреславець, Я. Литовки, З. Рось, І. Полякової, С. Садовенко, О. Фабрики-Процької та інших.

За спостереженнями дослідників, українська діаспора США представлена низкою яскравих творчих постатей (Квітка Цісик, Аничка, Іван Красовський), які, попри життя в еміграції, не лише зберегли свою національну ідентичність, а й істотно вплинули на розвиток української художньої культури поза її географічними межами. Значна увага приділяється процесу реконструкції традиційного звучання, трансформації інтонаційної моделі, варіативності гармонізації та ролі виконавця у формуванні нової інтерпретації. У цьому контексті показовим є дослідження О. Р. Фабрики-Процької, яка розглянула виконавську практику митців України та зарубіжжя, таких як Квітка Цісик, Аничка, Христина Соловій, що включають лемківський репертуар до свого творчого доробку. Також проаналізовано репертуари фольклорних ансамблів з акцентом на сценічних версіях інтерпретації фольклорного матеріалу⁹.

Основний текст дослідження

У різні історичні періоди саме фольклор, а особливо пісенна творчість, ставав духовним містком між минулим і сьогоденням, дієвим орієнтиром у майбутнє, об'єктивним критерієм культурної ідентичності лемківської спільноти за кордоном. Дослідження лемківської пісенної традиції серед закордонного українства у Словаччині, Польщі, Канаді та США обумовлене низкою історичних і соціокультурних факторів.

Формування лемківських громад у діаспорі відбувалося в умовах складної історичної динаміки: на українсько-польсько-словацькому пограниччі довгий час тривали боротьба за територіальні межі, хвилі депортацій та асиміляційного тиску. У цих умовах пісня активно виступала засобом захисту національної пам'яті, знаком духовного спротиву та самоідентифікації.

⁸ Ясюк, Т.Л. (2022). *Культурологічний підхід у дослідженні взаємодії популярної та народної музичної культури у творчості українських вокально-інструментальних ансамблів 1960–1980 років* [A Cultural Approach to the Study of the Interaction between Popular and Folk Musical Culture in the Work of Ukrainian Vocal-Instrumental Ensembles of the 1960s–1980s]. *Культура і сучасність: альманах*, (2), 79–85. <https://doi.org/10.32461/2226-0285.2.2022.270552> [in Ukrainian].

⁹ Ортиńska, М. (2021). Мистецький шлях народного вокального ансамблю «Росинка» в контексті української пісенної традиції кінця XX – початку XXI ст. [Mystets'kyi shliakh narodnoho vokal'noho ansamblju «Rosynka» v konteksti ukraïns'koï pisennoï tradytsiï]. *Українське мистецтво, культура, освіта: актуальні проблеми, тенденції та перспективи розвитку*. Івано-Франківськ: Фоліант. 118–120. [in Ukrainian].

Вивчення лемківського пісенного фольклору в середовищі закордонного українства розкриває багатство історичної пам'яті, світоглядні орієнтири й культурні практики громади. Пісня у діаспорі стала важливим інструментом підтримання колективної свідомості, інтеграції поколінь та репрезентації української присутності у багатонаціональному світі.

На сучасному етапі спостерігається зростання інтересу до лемківської спадщини не лише у США чи Канаді, а й у європейських країнах – Словаччині, Польщі, Хорватії, Сербії. Однак актуальність збереження лемківської пісенної традиції вимагає системної підтримки з боку української держави, особливо в умовах воєнних викликів і потреби консолідації закордонного українства.

У новітніх дослідженнях етнічна пісенна традиція все частіше розглядається як інструмент формування національної свідомості. Етнічний ренесанс, що посилюється в умовах розвитку української державності, супроводжується активним відновленням традиційної культури, включно з фольклорними жанрами, які виконують функцію «культурної пам'яті» народу¹⁰. Серед молодого покоління лемків Польщі і Словаччини сьогодні особливо популярні різножанрові пісенні форми: жартівливі співанки («Масран», «Не пий, Ваню», «Ой чорна я си, чорна»), українські народні пісні («Їхав, їхав козак містом», «Повіяв вітер степовий»), вояцькі балади («Кед мі пришла карта», «Винко, винко червененьке») та ліричні сентиментальні твори («Горе, долом ходжу», «Ой верше мій, верше», «Під облачком»).

Українська пісенна традиція активно зберігається та пропагується серед закордонного українства, зокрема в Канаді. Представники української діаспори, працюючи в різних музичних жанрах — від народної пісні до сучасної популярної музики, — демонструють тісний зв'язок із національними культурними витоками. Серед них — відомий музикант Роман Когут, учасник легендарного гурту «The Band» Рік Данко, співачки Джульєтта, Тереза Сокирка, а також Роман Солтикевич — засновник відомого хору «Дніпро» в Едмонтоні. Їхня діяльність свідчить про життєздатність української музичної ідентичності у багатокультурному середовищі Канади.

Упродовж останніх десятиліть лемківські пісні активно звучать у фольклорному середовищі, на академічній та естрадній сцені¹¹. Серед відомих творів — «Під облачком», «Заграйте мі, гуслі», «Гамерицький край», «Полюбила я Штефана», «Кед мі пришла карта», «Дам я яловицю», «Чис ж то полечко», «Як я сіно грабала зелене», — особливо вирізняється пісня-балада «Ой, верше мій», яка стала символом лемківської ідентичності, внутрішньої

¹⁰ Кди́рова, І. О. (2019). Етнічний ренесанс в умовах розвитку української державності. *Мистецтвознавчі записки*, (36), 211–214. <https://doi.org/10.32461/190688>

¹¹ Шегда, Л. (2021). Інтерпретація фольклору у хорових обробках Романа Долчука [Interpretatsiia folkloru u khorovykh obrobkakh Romana Dolchuka]. *Українське мистецтво, культура, освіта: актуальні проблеми, тенденції та перспективи розвитку*, 146–148. Івано-Франківськ: Фоліант. [in Ukrainian].

гідності та духовного спротиву¹². На міжнародний рівень цю пісню підняла представниця української діаспори США другої половини XX століття – Квітка Цісик. Народна пісня стала для неї основою художнього вислову, яким донька українських емігрантів засвідчила глибоке особисте і національне осмислення автентичної музичної традиції. Згодом «Ой, верше мій» була інтерпретована сучасними українськими співачками Ганною Чеберенчик, Джамалою, Інеш Кдировою, Оксаною Мухом, Ілларією та іншими, що свідчать про гнучкість традиції та її здатність до інноваційного переосмислення¹³.

Особливістю лемківського пісенного фольклору є поєднання глибокого емоційного змісту з яскраво вираженою діалектною мовною формою та специфічною інтонаційною структурою. Пісні демонструють високий ступінь художньої цілісності: ліризм поетичного тексту, автентична мелодика та соціокультурний контекст творять нерозривну єдність. Завдяки широким виконавським можливостям, лемківські пісні стають дієвим засобом трансляції етнічних цінностей у сучасному культурному середовищі для молодого покоління.

У контексті міждисциплінарного аналізу розглянемо найбільш відомі та знакові лемківські пісні, які не лише стали символами національної пам'яті, а й зберегли свою мистецьку цінність у сучасному культурному просторі¹⁴. До таких творів належать «Ой, верше мій», «Горе, долом ходжу» – пісні, що транслюють глибинний емоційний код лемківської культури. Розглянемо деякі з них у трьох ключових площинах: *музичній*, що розкриває ладово-мелодичні особливості та ритмомелодику; *лінгвістичній*, яка охоплює діалектні риси, фонетичні маркери й лексику; та *поетичній*, де вивчається образна система, архетипи й символізм текстів.

Пісня «Ой, верше мій»

Музикознавчий вимір. Твір належить до жанру повільних ліричних пісень. Ладовий фундамент – переважно дорійський лад із характерними секвенціями та кварто-квінтовими ходами, притаманними до автентичних мелодичних структур. Мелодика має поступовий низхідному рух з секвенціями і частими повтореннями фраз. Темп – помірний, підкреслює емоційну напруженість тексту. Виконання може бути, як *a capella* так і у супроводі традиційних музичних інструментів (бандура, скрипка, цимбали).

Сучасні інтерпретації лемківської пісні все частіше поєднують автентичні елементи з інноваційними виконавськими техніками. Українські співаки (Джамала, Інеш Кдирова,)

¹² Фабрика-Процька, О. (2023). Популяризація лемківського пісенного фольклору у виконавській практиці митців України й зарубіжжя [Popularization of Lemko Song Folklore in Performance Practice in Ukraine and Abroad]. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, (44), 123–132. <https://doi.org/10.35619/ucpm.vi44.609> [in Ukrainian].

¹³ Литовка Я. В. (2013). «Word-Music» як засіб національної ідентифікації в умовах глобалізації. *Вісник КНУКіМ: Зб. наук. пр.* Вип. 28. Київ. С. 101–107.

¹⁴ Лемківські співанки / М. Соболевський. Від упор. : С. Грица, Л. Яценко. Київ : Муз. Укр., 1967. 320 с. URL : <https://www.pisni.org.ua/articles/99.html> (10.03.2024).

інтерпретують пісню «Ой, верше мій» у стилях фолк-рок, етно-поп з використанням сучасних електронних семплів і ритмів.

Лінгвістичний вимір можна визначити у детальному розгляді тексту пісні:

Ой, верше мій, верше,	Бо перше мі було,
Мій зелений верше.	Барз мі добре було.
Уж мі так не буде,	Од своєї мамички,
Уж мі так не буде, (2)	Од своєї мамички, (2)
Як... як було перше.	Не ходити було...

У вірші помітна наявність діалектизмів, характерних для лемківського говору: «мі» (мені), «од» (від), мамичка (мати), «било» (було), «уж» (вже). Повторення форм із діалектним фонетичним забарвленням надає тексту локального колориту. Лексика містить застарілі словоформи, архаїзми та зменшувальні форми, що підсилюють емоційний резонанс пісні. Синтаксис простий, з перевагою двоскладових і трискладових речень, характерних для народного мовлення¹⁵.

Текст пісні є цінним джерелом для вивчення діалектної лексики та мовної картини світу лемків. У строфах чітко простежуються риси лемківського говору, зокрема його фонетичні особливості: «мі» замість літературного «мені» – типовий приклад редукції особових займенників; «било» як форма минулого часу, що відповідає літературному «було» – приклад збереження архаїчної вокалізації; «барз» замість «дуже» – характерна лексема, що походить з польської (*bardzo*), засвоєна на місцевому рівні.

У тексті мають місце також морфологічні відхилення: «од своєї мамички» – лемківський варіант фрази, яка в українській літературній мові звучала б як «від своєї матусі» з прикметником у формі жіночого роду родового відмінка («своєї» замість «своїї»), що є типовим для західноукраїнських говірок. Оригінальна синтаксична побудова містить повтори рядків у композиційній структурі («Уж мі так не буде» двічі), які підкреслюють емоційний стан ліричного героя і відповідають фольклорним традиціям строфічного дублювання.

За семантикою у пісні домінує мотив ностальгії за минулим. У рядках «Од своєї мамички не ходити було...» вбачаємо образ емоційної близькості з материнською постаттю, що втілює архетип захищеного дитинства та втраченої гармонії.

Загалом, мова лемківських пісень виступає не лише носієм регіональної мовної норми, а й виконує функцію культурного кода. Через діалектизми, синтаксичні особливості та

¹⁵ Дмитренко, М.К. (2008). *Українська фольклористика: акценти сьогодення. Розвідки, статті* [Ukrainian Folkloristics: Accents of the Present. Studies and Articles]. Київ: Видавництво «Сталь». [in Ukrainian].

лексичну образність передається світогляд лемківської спільноти, її колективна пам'ять і зв'язок із етнічною батьківщиною¹⁶.

За поетичним виміром пісня має куплетну форму з п'ятирядковими строфами, характерними повторами та паралелізмами, що відповідає традиціям лемківського фольклору. Образ верша виступає центральним символом, що уособлює пам'ять, втрату та ностальгію. У межах поетичного аналізу він постає як метафора внутрішнього стану ліричної героїні: верш набуває функції адресата, якому героїня довіряє свої думки й переживання.

Персоніфікація природи (звертання до дерева як до живої істоти) є типовим прийомом народної поезики, що сприяє поглибленню ліризму та символічного змісту. Поетичні засоби: анафора («не ходити било», «не любити било»), антитеза між «перше» і «тепер» створюють образ часу як втрати. Пісня «Ой, верше мій» віддзеркалює колективно-етнографічний сенс, спричинений драматичною історією лемків¹⁷.

Пісня «Горе, долом ходжу», яка відома у камерному виконанні Квітки Цісик (США), Юлії Дошни (Польща), Анички (США), Христини Соловей (Україна), у *музичному вимірі* теж належить до лемківської пісенної традиції. Твір побудований у тональності E moll (мі мінор). Мелодика протяжна, еолійський лад (класичний натуральний мінор) переходить у гармонічний мінор (підвищена 7 ступінь). Часте використання секвенцій у низхідній інтонації передає трагічний зміст.

Гармонічна основа має просту акордову послідовність:

Em Am Em H7

Горе, долом ходжу,

Em Am Em H7

Не виджу нікого,

Em D7

Серце моє плаче, |

G Em

Серце моє плаче |(2)

Am H7 Em

Од жалю велького.

Акорди утворюють плавний, кантиленний супровід, який не переобтяжує мелодію, а лише підкреслює її виразність. Переміщення між тонікою (Em), субдомінантовими (Am, C) та

¹⁶ Бермес, І. Л. (2021). *Українська пісенна спадщина: лемківські пісні у фольклористичних студіях* [Ukrainian Song Heritage: Lemko Songs in Folklore Studies]. *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*, (44), 34–43. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.44.2021.235298> [in Ukrainian].

¹⁷ Фабрика-Процька, О. (2021). *Народна музична культура лемків і русинів Карпатського регіону в контексті ідентифікаційних процесів XX – початку XXI століть* [The Folk Musical Culture of Lemkos and Rusyns in the Carpathian Region in the Context of Identification Processes of the 20th – Early 21st Century] (Doctoral thesis). Івано-Франківськ. Retrieved from <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/Fabryka-Prottska-dysertatsiya.pdf> [in Ukrainian].

домінантою (H7, D7) функціями акордів створює почуття тужливого коливання, яке співзвучне внутрішнім переживанням героїні. Мелодія слідує кроковим рухом, з плавними лініями та тягучими фразами, що властиві народному сольному співу. Вона містить мелізматичні прикраси, нюанси портоаменто (глісандо) та поступові інтонаційні підйоми, типові для лемківського мелосу¹⁸.

Форма пісні «Горе, долом ходжу» куплетна, з повтором другої стрічки в кожній строфі. Темп – повільний, з розгорнутими фразами, які дають виконавцю можливість на інтерпретацію кожного слова та варіювання інтонації. Традиційно пісня виконується а *carrella* або в супроводі одного інструмента (наприклад, бандури чи сопілки). Сучасні версії пісні частково зберегли архаїчні традиції, але мають в інтерпретації елементи поп- і фолк-року. Структура музичного супроводу працює на вираження глибокої скорботи та внутрішнього болю, відображаючи втрату, самотність та тугу, які закладені в тексті. Акценти розставлені за допомогою фермат у кінцівках фраз та емоційних інтонацій.

Лінгвістичний вимір виявив наступні риси. У пісні використано типову лексику карпатського діалекту: «горе-долом» (горами і долинами), «цо» (що), «од» (від), «шугаю» (парубок), «убочи» (убочі – схили з полями), «юж» (вже), «никого» (нікого), «водне» (вдень), «вночи» (вночі). Лексеми мають семантичну та ідентифікаційну функцію. Діалектизм «велького» у значенні «великого» (прикм.) — це фонетична особливість західноукраїнських говорів, притаманних лемкам, бойкам, гуцулам, а також деяким переселеним громадам у Польщі, Словаччині, Закарпатті. Діалектизми фіксують належність до лемківського культурного простору, тоді як структура фраз залишається гнучкою, з інверсією та поетичним порядком слів, що типово для фольклору.

У *поетичному вимірі* композиція пісні побудована як монолог з елементами апострофи до гір, коханого («шугаю»), ялиць. Основні мотиви – трагічне прощання, зникнення коханого, тужіння. Повторювані лексеми «плачте», «не мож», «не виджу» формують лементативну структуру. Емоційне забарвлення створюється також через природні образи: гори, ялиці, доли, що діють як фонові символи втрати. Символ «криниці» – глибокий топос у лемківському фольклорі, що означає межу між життям і потойбіччям. Гори, ялиці, доли – це етнопоетичні символи, які слугують не просто фоном, а відображають внутрішній стан героїні. Вони «плачуть» разом із нею, стають свідками її горя. Така взаємодія з природою – типовий прийом фольклору, де навколишній світ завжди «відгукується» на людські переживання.

Обидві пісні репрезентують глибинні пласти лемківської пісенної культури, в яких яскраво втілена музична автентика, мовний код та поетична символіка. Через поєднання

¹⁸ Козаренко, О. (2000). *Феномен української національної музичної мови* [The Phenomenon of the Ukrainian National Musical Language]. Retrieved from https://composer.ucoz.ua/Id/4/490_-2000-.pdf [in Ukrainian].

локальної мови, наспівної мелодики і багатошарового змісту ці твори залишаються дієвими засобами збереження культурної пам'яті та етнічної ідентичності в умовах історичних змін і сучасного сценічного відтворення.

Висновки

Лемківська пісенна традиція постає унікальним явищем української нематеріальної культурної спадщини, в якому органічно поєднуються мовна архаїка, глибинна поетична символіка та інтонаційна виразність. У міждисциплінарному вимірі – музикознавчому, лінгвістичному та поетичному – ці пісні розкривають не лише естетичні, а й культурно-антропологічні аспекти життя лемків як етнографічної спільноти.

Розглянуті зразки – «Ой, верше мій» та «Горе, долом ходжу» – є знаковими для розуміння трансформації традицій у сучасному виконавському просторі. Вони доводять, що фольклор здатний не лише зберігати національну пам'ять, а й активно адаптуватися до нових форм культурного буття – концертних сцен, медіа-простору, освіти¹⁹. У цих творах зберігається автентична мелодика (дорійський, еолійський, фрігійський лади), а також архаїчна лексика і поетика з виразною символікою (образ верша, криниці, гір, ялиць), які зберігають і формують світоглядні засади громади в умовах діаспори та втрати етнічної батьківщини.

У сучасному виконавському просторі лемківська пісня звучить на перетині автентики та інновацій, відкриваючи нові можливості для художнього переосмислення фольклору в середовищі закордонного українства. Синтез традицій і новаторських підходів у концертній практиці співаків України та представників діаспори у багатьох країнах світу сприяє залученню молодіжної аудиторії, що є запорукою подальшого життя української пісенної традиції²⁰.

Таким чином, лемківські пісні – актуальний інструмент збереження національної ідентичності, засіб зв'язку між поколіннями, носіями колективної пам'яті та етнічного коду у закордонному українстві. Вони забезпечують спадковість традицій, сприяють культурній самоідентифікації та інтеграції української спадщини у багатонаціональні суспільства. Міждисциплінарний аналіз лемківської пісенної традиції дає новий імпульс для осмислення ролі фольклору як чинника єднання українців у світі.

¹⁹ Українське мистецтво, культура, освіта: актуальні проблеми, тенденції та перспективи розвитку. Івано-Франківськ: «Фоліант», 2021. 152 с. <https://doi.org/10.31500/2309-8813.22.2021.239074> [in Ukrainian].

²⁰ Кди́рова, І. О., Плегуца, О., Цапенко, Н. (2024). Синтез традицій і новаторських технік у концертній практиці сучасних виконавців *Ukrainian culture: past, modern and ways of development. Scientific journals. Мистецтвознавство*, № 49, с. 122–135. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi49.843>.

Секція IV

ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ ГРОМАДИ. ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО: ІДЕНТИЧНІСТЬ, МЕНТАЛЬНІСТЬ, СУБ'ЄКТНІСТЬ (1991 – 2025)

Тетяна Воропаєва

*кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна*

voropayeva-tania@ukr.net

Ніна Авер'янова

*кандидат філософських наук,
науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна*

aver_n@ukr.net

Анотація

У статті представлені теоретико-емпіричні дослідження українознавців КНУ імені Тараса Шевченка, присвячені аналізу колективної ідентичності (етнічної, національної, цивілізаційної), етнічної ментальності та інтегральної суб'єктності закордонних українців. Розвиток інтегральної суб'єктності закордонних українців сприяє їхньому залученню до вдосконалення стратегії «розумної сили» як ключової передумови для Перемоги України в російсько-українській неоімперській війні. Дослідження проводили співробітники Інституту українознавства та Центру українознавства, а також студенти й аспіранти КНУ імені Тараса Шевченка упродовж 1991 – 2025 років.

Ключові слова: українство, закордонні українці, колективна ідентичність, етнічна ментальність, інтегральна суб'єктність, стратегія «розумної сили».

UKRAINIANS ABROAD: IDENTITY, MENTALITY, SUBJECTIVITY (1991 – 2025)

Tetiana Voropayeva

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher, Center for Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

Nina Averianova

*Candidate of Philosophical Sciences,
Researcher, Center for Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

Abstract

The article presents theoretical and empirical research by Ukrainian scholars of Taras Shevchenko National University of Kyiv, devoted to the analysis of collective identity (ethnic, national, civilizational), ethnic mentality and integral subjectivity of Ukrainians abroad. The development of integral subjectivity of Ukrainians abroad contributes to their involvement in improving the strategy of «smart power» as a key prerequisite for Ukraine's victory in the Russian-Ukrainian neo-imperial war. The research was conducted by employees of the Institute of Ukrainian Studies and the Center for Ukrainian Studies, as well as students and postgraduates of Taras Shevchenko National University of Kyiv during 1991 – 2025.

Keywords: Ukrainianness, Ukrainians abroad, collective identity, ethnic mentality, integral subjectivity, strategy of «smart power».

Проблема вивчення закордонного українства була значно актуалізована 24 серпня 1991 р., після проголошення незалежності України позачерговою сесією Верховної Ради УРСР. Для самостійної Української держави дуже важливою була співпраця із закордонними українцями, адже Україні необхідно було зберегти свій статус суверенної незалежної держави і утверджуватися як повноцінний суб'єкт міжнародних відносин.

Грунтовні напрацювання щодо феномена діаспори відображені в працях таких зарубіжних вчених, як Джон Армстронг, Роджерс Брубейкер, Ніколас ван Гір, Мішель Брюно, Мілтон Дж. Есман, Джеймс Кліффорд, Ален Медам, Робін Коен, Вільям Сафран, Габріель Шеффер та ін. Українські вчені також вивчали різні аспекти феномена закордонного українства, серед них: В. Андрієнко, М. Андрієнко, О. Антонюк, Т. Антонюк, А. Атаманенко, Л. Божук, І. Винниченко, С. Віднянський, В. Гарагонич, Н. Горбатюк, В. Гошовський, Л. Дибчук, В. Євтух, Ф. Заставний, О. Зубалій, І. Ключковська, О. Ковальчук, Т. Коломієць, С. Лазебник, Б. Лановик, Ю. Латунов, О. Майборода, Л. Мазука, Т. Марусик, Ю. Недужко, М. Пірен, В. Піскун, А. Попок, В. Сергійчук, Н. Совінська, О. Сухобокова, Я. Таран, М. Траф'як, М. Трофименко, В. Трощинський, Т. Федорів, К. Чернова, О. Швачка, С. Штепа та ін. Дослідження закордонного українства в Україні здійснюють різні наукові інститути – Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», Інститут досліджень української діаспори (діє як структурний підрозділ Національного університету «Острозька академія»), Інститут досліджень діаспори та ін. Було проведено значну кількість з'їздів, конгресів, конференцій, присвячених проблемам зарубіжного українства, закордонного українства та діаспори, опубліковано низку ґрунтовних

наукових монографій і статей, захищено дисертаційні дослідження¹. Багатьма дослідниками доведено, що на сьогодні діаспори багатьох країн світу зберігають свою окремішність і самобутність, водночас вони ефективно інтегрувались у політико-правове, соціально-економічне та культурне середовище країни проживання, при цьому діаспори мають можливість лобіювати інтереси країни походження².

У вересні 1991 р. ми розпочали наші теоретико-емпіричні дослідження, присвячені вивченню колективної ідентичності, етнічної ментальності та інтегральної суб'єктності закордонних українців. Ми дуже вдячні Леоніду Садовському та Оксані Міяковській-Радиш (Українська вільна академія наук, м. Нью-Йорк) за організаційну й фінансову підтримку наших досліджень. Ми вдячні також Фонду «Відродження», Фонду імені Фрідріха Еберта, Міністерству у справах науки і технологій, Міжнародній академії науки та вищої освіти (Лондон, Велика Британія) та Державному фонду фундаментальних досліджень за фінансову підтримку наших досліджень. Дуже дякуємо Президенту Асоціації українських банків Олександрю Сугоняку та Президенту Міжнародної благодійної організації «Фонд сприяння розвитку здібної та обдарованої молоді» Миколі Дроботенку за значну організаційну та фінансову підтримку, а також науковцям Інституту українознавства, Центру українознавства, студентам і аспірантам Київського національного університету імені Тараса Шевченка за роботу в якості інтерв'юерів.

В умовах російсько-української неоімперської війни (2014 – 2025 рр.) проблема вивчення закордонного українства залишається актуальною, адже для ефективної протидії російській військовій агресії необхідні спільні дії вітчизняного та зарубіжного українства у багатьох сферах: військово-оборонній, геополітичній, духовно-світоглядній, економічній, енергетичній, інформаційній, історико-меморіальній, культурно-мистецькій, мовній, морально-етичній, науковій, націєтворчій, освітньо-виховній, політико-правовій, технологічній, фінансовій тощо. Співпраця із закордонним українством зміцнює політичні, економічні та культурні зв'язки України з країнами проживання зарубіжних українців, сприяє просуванню економічних інтересів нашої держави. Україна, активно співпрацюючи із закордонними українцями, використовуючи їхній інтелектуальний, соціально-професійний, політико-правовий, фінансово-економічний та культурно-мистецький потенціал, може зайняти більш активну позицію для оптимального вирішення своїх найгостріших проблем. Сьогодні закордонне українство продовжує відігравати важливу роль в утвердженні України як дієвого геополітичного суб'єкта, а також суб'єкта міжнародних відносин.

¹ Авер'янова, Н.М. (2018). Зарубіжне українство у відстоюванні національних інтересів України. *Молодий вчений*, 3 (55), С. 444–446.

² Авер'янова, Н.М. (2021). Поняття «діаспора» у наукових розробках зарубіжних вчених: особливості інтерпретацій та застосування. *Українознавчий альманах*, 28, С. 8–13.

Теоретико-методологічною основою наших досліджень є інтегративний підхід, який поєднує переваги системного, суб'єктно-діяльнісного й синергетичного підходів, що є оптимальними для вивчення цілісних, багаторівневих, багатофункціональних систем. Методологічною основою інтегративного підходу є філософська ідея цілісності людини. Інтегративний підхід передбачає розгляд об'єкта дослідження у його зв'язках і взаємозалежностях з іншими процесами та явищами, а також врахування взаємодії різнопланових чинників, що зумовлюють його становлення і розвиток. Інтегративний підхід до вивчення вітчизняного й закордонного українства найоптимальніше функціонує на перетині українознавства, діаспорознавства, міграціології, соціальної філософії, політології, соціології, етнопсихології та міжнародних відносин. Цей підхід має великий дослідний і методологічний потенціал для узагальнюючих теоретичних побудов, що базуються на основі трансдисциплінарного аналізу особливостей діяльності вітчизняного й закордонного українства у контексті захисту національних інтересів України, її суверенітету й територіальної цілісності. Інтегративний підхід дозволив розглядати закордонне українство як полісуб'єкту, складноорганізовану систему у контексті сучасної стратегічної політики нашої держави³.

Таким чином, **метою даного дослідження** є теоретико-емпіричний аналіз (на основі інтегративного підходу) трансформацій етнічної ментальності й колективної ідентичності, а також формування інтегральної суб'єктності закордонних українців в умовах відновлення незалежності України та російсько-української неоімперської війни.

Етнічна ментальність – це сукупність образів, вірувань, уявлень і установок, інтегрованих у цілісну систему світобачення, яка «цементує» єдність культурної традиції етносу, яка визначає своєрідне відображення представниками даного етносу навколишнього світу, їхнє ставлення до нього, комплекс ціннісно-сміслових утворень і своєрідних «правил життя», які зумовлюють мотиваційну активність і найбільш доцільний в даних соціальних, історичних, культурних і природних умовах тип поведінки. Структура етнічної ментальності (як це витікає з самої етимології даного слова) складається з когнітивних, перцептивних, емоційних та смислових компонентів⁴.

Концепт «**колективна ідентичність**» охоплює певне колективне «Ми» конкретної спільноти чи спільноті (регіональної, релігійної, етнічної, національної, цивілізаційної і т.п.), на цій основі виділяються різні форми колективної ідентичності (регіональна, релігійна,

³ Авер'янова, Н.М., Воропаєва, Т.С. (2021). Українська діаспора як полісуб'єктна, складноорганізована система в контексті стратегічної політики держави. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*, 28, С. 25–31.

⁴ Воропаєва, Т. (1994). Ментальність як етнопсихологічний феномен: методологічні та теоретичні аспекти. *Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості* (Ч. 1, сс. 39–41.). Київ–Луцьк; Воропаєва, Т. (2004). Особливості української ментальності у світлі етнопсихологічних досліджень. *Студії з україністики*, (4), 26–47.

етнічна, національна, цивілізаційна та ін.). Таким чином, колективна ідентичність (як загальне почуття приналежності до певної групи, спільноти або суспільства) відображає найбільш істотні зв'язки між людьми⁵, така ідентичність завжди вкорінена в реальних соціальних практиках і відносинах. Оскільки більшість сучасних дослідників вважають, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації (яка розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе або своєї референтної групи з ким-небудь або чим-небудь), то цей феномен необхідно розглядати як динамічну структуру, яка розвивається упродовж усього людського життя, причому її розвиток є нелінійним і нерівномірним, може розгортатися як у прогресивному, так і в регресивному напрямку, проходячи етапи подолання криз ідентичності. Для наукового дослідження колективної ідентичності (як системного, багатокomпонентного й багаторівневого утворення) найбільш оптимальним є інтегративний підхід, який дозволяє вивчати різні види й типи ідентичності у їхній системній цілісності, а також врахувати свідомі й несвідомі аспекти ідентифікаційних процесів. Зокрема, національна ідентичність складається з національно-культурної ідентичності (яка формується в рамках етнічної нації) і громадянсько-політичної ідентичності (яка формується в рамках політичної нації). Відповідно, європейська ідентичність складається з континентальної (географічно мотивованої) та цивілізаційної ідентичності (ціннісно мотивованої). Спираючись на теорію соціальної ідентичності Г. Теджфела і Дж. Тернера (які одними з перших вивчали групову ідентичність), враховуючи концепцію ідентифікаційної матриці С. Московічі⁶ (який в рамках обґрунтування теорії соціальних уявлень запропонував ідею про ідентифікаційну матрицю, в основі якої лежать різні групові ідентичності), а також дослідження Дж. Беррі (який виділяв чотири типи етнічної ідентичності: моноетнічну ідентичність, біетнічну ідентичність, змінену та маргінальну ідентичність), ми виокремили різні рівні розвитку колективної ідентичності: високий, середній и низький⁷.

Категорія «суб'єктність», незважаючи на різноманіття теоретичних і емпіричних досліджень, до цих пір є однією з найскладніших. Наприклад, дуже багато сучасних дослідників не розрізняють поняття «суб'єктність» і «суб'єктивність», через що повністю нівелюється змістовне наповнення їхніх досліджень. Суб'єктність відіграє фундаментальну роль у процесах етнонаціонального розвитку людства, адже рівень суб'єктності закономірно

⁵ Breakwell, G. M. (2010). Resisting representations and identity processes. *Papers on Social Representations*, 19, P. 601–611; Castells, Manuel (2010). *The power of identity*. Wiley-Blackwell, 538 p.; Vignoles, V., Manzi, C., Regalia, C., Jemmolo, S. & Scabini, E. (2008). Identity motives underlying desired and feared possible future selves, *Journal of Personality*, 76 (5), P. 1165–1200.

⁶ Tajfel, H. & Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations* / Ed. by Worchel, S. & Austin, W.G. (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall; Smith, Anthony D. (1992). National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs*, 68(1), P. 55–76.

⁷ Averianova, N. & Voropaieva, T. (2020). [Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity \(2014–2019\)](#). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 7, P. 45–71.

зростає від племені до нації: низький рівень суб'єктності індивіда і спільноти, як правило, поєднується з відданістю (племінному ватажку, князю тощо), середній рівень – з лояльністю (династичною, релігійною, регіональною тощо), а вищий рівень – з солідарністю (громадянською, ціннісною, духовною, політичною тощо). Категорії «суб'єкт» і «суб'єктність» підкреслюють діюче начало, активну роль, рушійну силу, а також дієву, авторську, автономну, незалежну й суверенну позицію людини або групи при прийнятті рішень та в інших видах діяльності. Бути суб'єктом, значить бути творцем своєї історії; коли джерела активності індивіда або спільноти опиняються поза ними, вони перестають бути суб'єктами. Нація, на відміну від племені та етносу, репрезентує вищу системну цілісність всіх суб'єктних якостей спільноти та її еліти. В нинішніх умовах необхідно формувати інтегральну (нерозривно поєднану) суб'єктність вітчизняних і закордонних українців для їхнього залучення до вдосконалення стратегії «розумної сили» як ключової передумови для Перемоги України в російсько-українській неоімперській війні.

Основні **методи**, які були використані у наших дослідженнях: методика базових цінностей Ш. Шварца, методика «Локус контролю» Дж. Роттера, методика М. Куна – Т. Макпартленда «Хто Я?», адаптована методика «Шкала вимірювання ідентичності» М. Сінірелли, адаптований «Опитувальник колективної ідентичності» (який розробили Р. Лухтанен і Дж. Крокер), глибинне інтерв'ю та інші методи.

У 1991 – 2000 рр. ми дослідили 1060 закордонних українців, у 2001 – 2010 рр. – 1450 респондентів, у 2011 – 2020 рр. – 1570 респондентів, а у 2021 – 2024 рр. – 720 респондентів (серед яких є й українські біженці). Усього було досліджено 4800 респондентів від 18 до 96 років (з них 47,5% – чоловіки, а 52,5% – жінки).

У 1991 – 2000 рр. були виявлені значні вімінності у ментальності вітчизняних та закордонних українців за ознакою «патерналізм»: від 75% до 72% підтримки патерналізму у громадян України і від 22% до 18% у закордонних українців, а також за ознакою «суб'єктність»: тільки 12% – 15% вітчизняних українців мали розвинену суб'єктність, серед закордонних українців було до 75% респондентів із розвиненою суб'єктністю. Але ментальність вітчизняних й закордонних українців була подібною за наступними ознаками: миролюбність, толерантність, екофільність, доброчинність, неагресивність, неекспансивність і шанобливість до інших культур. Як вітчизняні, так і закордонні українці мають у своєму складі більше половини інтерналів, а не екстерналів. У 1991 – 1999 рр. радянська ідентичність громадян України ще була доволі впливовою, але вона поступово занепадала. У закордонних українців етнічна ідентичність поступово переростала в національно-культурну. У закордонних українців домінувала горизонтальна згуртованість, у вітчизняних українців вертикальна й горизонтальна згуртованість майже врівноважували одна одну.

У 2001 – 2010 рр. рівень патерналізму у вітчизняних українців повільно знижувався (від 70% до 61%), але рівень суб'єктності та рівень відчуття небезпеки повільно зростав (зростала й тривожність), на відміну від закордонних українців. Вітчизняних і закордонних українців поєднували толерантність, добродійність і самоопанування. У громадян України спостерігалось поступове зростання пріоритетності ідеалів ненасильництва, природозбереження та гуманістичних цінностей в системі нових світоглядних орієнтирів. У 2001 р., після багаторічних досліджень уявлень українців про сучасну національну ідею, було з'ясовано, що більшість опитаних респондентів (в опитуваннях брали участь як вітчизняні, так і закордонні українці) підтримують стислу формулу сучасної національної ідеї – «Гідність, Розвиток, Свобода». Ця формула є не просто декларацією, а акумулює в собі як суто українські ідеологічні та духовно-культурні надбання, так і загальнолюдські цінності (перші результати цього дослідження були опубліковані в газеті «Україна молода» 12 липня 2001 р.). І респонденти, і аналітики вважають ідею утвердження України та формулу «Гідність, розвиток, свобода» не просто системою духовних орієнтирів, цивілізаційних засад та екзистенційних принципів української модерної нації, що формується, але й своєрідним українським «*Liberte, egalite, fraternite*» (де концепти «гідність», «розвиток», «свобода» є загальнонаціональними ціннісними пріоритетами, які передбачають різні рівні реалізації – індивідуальний, суспільний, державний, наприклад: гідність людини, гідність суспільства, гідність України, а також різні виміри – демократичний, економічний, духовний, інтелектуальний розвиток, європейський шлях розвитку загалом тощо). Отже, ще у 2001 р. ми спрогнозували, що можлива Революція Свободи (Помаранчева революція 2004 р.), а також Революція Гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.). У закордонних українців регіональна ідентичність розвивалась у «лоні» української національно-культурної ідентичності (як субнаціональна), а регіональна ідентичність мешканців Півдня і Сходу України формувалась як домінуюча і наднаціональна, а не субнаціональна, що не сприяло загальнонаціональній консолідації.

У 2011 – 2020 рр. базовий ціннісний профіль вітчизняного українства (Доброзичення; Універсалізм; Безпека; Самовияв; Традиційність; Майстерність; Автономність; Рівноправ'я; Гармонія; Конформізм) суттєво наблизився до базового ціннісного профілю закордонного українства (Доброзичення; Автономність; Самовияв; Універсалізм; Традиційність; Безпека; Майстерність; Гармонія; Рівноправ'я; Конформізм). В Україні у 2011–2012 роках був зафіксований «дрейф» європейської та української громадянсько-політичної ідентичності із Заходу на Схід, але після 2014 року цей процес значно прискорився. У масовій свідомості громадян України поступово нівелюється малоросійство, провінціалізм, почуття другосортності й меншовартості, а також тотальне почуття страху, яке нівелює суб'єктну поведінку. Російська військова агресія у лютому 2014 р., окупація Криму, бойові дії на

території Донецької та Луганської областей здійснюють величезний вплив на ментальність як вітчизняного, так і закордонного українства: 67% українців більше не вважають росіян «братями», 78% українців негативно оцінюють В. Путіна, Державну думу і російський уряд, проєвропейські партії почали домінувати в українському суспільстві. Поступово нівелюються ностальгічні настрої щодо СРСР. Відбувається зміцнення національно-культурної ідентичності і вітчизняних, і закордонних українців. Розвивається українська громадянсько-політична ідентичність, а також європейська ідентичність (як континентальна, так і ціннісна).

У 2021 – 2024 рр. у закордонних українців помітно зростає і європейська континентальна (тобто географічно-мотивована), і європейська цивілізаційна (тобто ціннісно-мотивована) ідентичність. У 2020 – 2021 рр. була виявлена синхронізація підйомів і спадів у розвитку національно-культурної та європейської цивілізаційної ідентичності закордонних українців. Респондентам з високо розвинутою національно-культурною та європейською цивілізаційною ідентичністю властивий високий рівень суб'єктності та українознавчої компетентності. Після широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р. у закордонного українства актуалізуються антиколоніальні, антиімперські й антиросійські установки. З України почали виїжджати біженці, які знайшли захист і притулок у багатьох країнах Європи. Зокрема, для них властиві такі характеристики: 1) низька суб'єктність (57%); 2) інтернальний локус контролю (22%), екстернальний локус контролю (78%); 3) домінування духовних цінностей (33%), домінування матеріальних цінностей (67%); 4) патерналізм (89%); 5) домінування демократичних соціально-політичних уявлень (47%), домінування недемократичних соціально-політичних уявлень (53%); 6) регіональна ідентичність як субнаціональна (23%), регіональна ідентичність як наднаціональна (77%); 7) високий рівень європейської цивілізаційної ідентичності (4%), середній рівень європейської цивілізаційної ідентичності (19%), низький рівень європейської цивілізаційної ідентичності (77%); 8) високий рівень критичного мислення (16%), середній рівень критичного мислення (23%), низький рівень критичного мислення (61%); 9) домінування біетнічної ідентичності (10%), домінування зміненої ідентичності (36%), домінування моноетнічної ідентичності (28%), домінування маргінальної ідентичності (26%); 10) довіра переважно українським ЗМІ (49%), довіра переважно російським ЗМІ (51%); 11) високий рівень української громадянсько-політичної ідентичності (14%), середній рівень української громадянсько-політичної ідентичності (28%), низький рівень української громадянсько-політичної ідентичності (58%); 12) високий рівень українознавчої компетентності (17%), середній рівень українознавчої компетентності (24%), низький рівень українознавчої компетентності (59%). У значної частини українських біженців (до 54%), які не планують повертатися на Батьківщину, національно-культурна та громадянсько-політична

ідентичність не є стійкими. Проте загалом в українському суспільстві поступово відроджується не тільки національна самосвідомість та державницький світогляд, але й такі важливі характеристики модерної нації європейського типу, як колективна та індивідуальна суб'єктність. Зокрема, у воїнів ЗСУ домінують такі ментальні характеристики: патріотизм; національна гідність; суб'єктність; відповідальність; волелюбність; мужність; сміливість; рішучість; ініціативність; витримка; організованість; жертвність тощо.

Відомо, що більше 20 років тому Сюзанна Носсель, Дж. Най-молодший та їхні послідовники запропонували концепцію «розумної сили»⁸. Починаючи з 2015 р., ми розробляємо **українську версію стратегії «розумної сили»**⁹ у контексті деокупації, деконфліктизації та реінтеграції населення окупованих територій України. У рамках цієї стратегії ми пропонуємо поєднати не тільки «жорстку» та «м'яку сили», але й інтелектуальний потенціал українських науковців та експертів. Практична цінність української версії стратегії «розумної сили» полягає в тому, що вона буде сприяти підвищенню обороноздатності України, формуванню інтегральної суб'єктності світового українства, розвитку українознавчої компетентності, вдосконаленню існуючої системи національної безпеки, поширенню проукраїнських стратегічних наративів у світі, подоланню деструктивних наслідків тривалої інформаційної війни проти України, більш адекватним відповідям на актуальні виклики й загрози.

⁸ Nossel, Suzanne (2004). Smart Power. *Foreign Affairs*, 83(2), P. 131–142; Nye Joseph S., Jr. (2005). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. New York: PublicAffairs, 208 p.; Whiton, Christian (2013). *Smart Power: Between Diplomacy and War*. Dulles, United States: Potomac Books, 240 p.; Resnick, Evan (2015). I Will Follow: Smart Power and the Management of Wartime Alliances. *Journal of Strategic Studies*, 38(3), P. 383–409; Chong, Alan (2015). Smart Power and Military Force: An Introduction. *Journal of Strategic Studies*, 38(3), P. 233–244.

⁹ Воропаєва, Т.С., Авер'янова, Н.М. (2022). Стратегія «розумної сили» як найоптимальніша стратегія Перемоги в російсько-українській війні. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference* (pp. 476–483). Perfect Publishing. Vancouver, Canada.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ХВИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Сергій Попов

*доктор філологічних наук,
професор кафедри загального та прикладного мовознавства,
Національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
s.leon.popov@gmail.com*

Оксана Михайлова

*кандидат філологічних наук,
Netzwerk Lernförderung, м. Мюнхен, Німеччина
mihoks64@gmail.com*

Анотація

У статті порушується питання важливої ролі української наукової закордонної спільноти у формуванні й укріпленні національної ідентичності українців останньої, воєнної, хвилі еміграції. Досліджується роль мови у формуванні національної ідентичності та окреслюються сучасні виклики, пов'язані з геополітичними питаннями, які вплинули на колективний портрет українців, що виїхали за кордон під час повномасштабного вторгнення.

Ключові слова: національна ідентичність, остання хвиля еміграції з України, рідна мова, українська діаспора.

NATIONAL IDENTITY AS A RESEARCH ISSUE OF THE CURRENT WAVE OF UKRAINIAN EMIGRATION

Serhii Popov

*Doctor of Philology,
Professor of the Department of General and Applied Linguistics,
V. N. Karazin National University, Kharkiv, Ukraine*

Oksana Mykhaylova

*Candidate of Philological Sciences,
Netzwerk Lernförderung, Munich, Germany*

Abstract

The article addresses the important role of the Ukrainian academic community abroad in shaping and strengthening the national identity of Ukrainians who emigrated during the most recent wave of war-related migration. It explores the role of language in the formation of national identity and outlines the current challenges related to geopolitical issues that have influenced the collective image of Ukrainians who left the country during the full-scale invasion.

Keywords: national identity, latest wave of emigration from Ukraine, native language, Ukrainian diaspora.

Питання національної ідентичності є одним з найважливіших у формуванні і розвитку національних діаспор за кордоном. Можна сказати, що ці діаспори формуються саме за ознакою національно-культурної самоідентифікації. Сама людина зараховує себе до тієї або іншої національно-культурної спільноти та вирішує, ким вона є за етнічною, мовною або культурною ознакою, що в цілому визначає національну ідентичність, яку ми розуміємо не тотожною етнічній ідентичності. Національна ідентичність розуміється тут не як належність до певного етносу і його культури, а як належність до певного національно-політичного утворення. Дослідження національної ідентичності перебувають у полі зору багатьох наук, зокрема історії, філософії, соціології, мовознавства, культурології, психології та психолінгвістики, політології, а також інших, оскільки це поняття багатогранне, яке включає в себе усі сторони суспільного життя людини в межах певного національно-державного утворення. Питання мови є одним з найголовніших серед тих, які визначають самоідентифікацію людини. Як зазначає В. М. Кулик, «мова – це система, що її використовує певна спільнота – насамперед нація, – ідентичність якої ця мова виражає. Тому в ідеалі має бути повна відповідність між мовами та націями чи, інакше кажучи, між мовами та національними ідентичностями, ключовим елементом яких є однойменні мови. Проте цю відповідність може бути порушено, якщо зміна в мові не супроводжується зміною в ідентичності, тобто коли люди переходять на іншу мову, але далі ідентифікують себе з тією самою групою, або ж приймають іншу ідентичність, але зберігають мову»¹.

Для закордонного українства проблема національної ідентичності постає сьогодні особливо гостро у зв'язку з тим, що російсько-українська війна ставить перед світом питання про саме право на існування української нації та української державності. І саме з цією війною пов'язана нова хвиля української еміграції за кордон. Ця хвиля за своїми географічними та мовними ознаками суттєво відрізняється від попередніх, отже, потребує окремих досліджень, спрямованих на ті питання, які раніше залишалися за межами уваги науковців.

Дослідники українських діаспор у світі В. П. Трощинський і А. А. Шевченко відзначають наявність чотирьох хвиль переселенського руху з України: перша – з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни, друга – між двома світовими війнами, третя – період після Другої світової війни², четверта хвиля – з 1991 року до 2010-х років. Нинішня, воєнна хвиля, що почалася з лютого 2022 року і триває досі, є вже п'ятою. Дослідники відзначають, що навіть у періоди переважання економічної еміграції важливу роль у виїзді українців до інших країн відігравали політичні мотиви. «Дискримінація української культури,

¹ Кулик, В. М. (2014). Роль української мови в національній ідентичності громадян пострадянської України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, вип.4-5. С. 158.

² Трощинський, В. П., Шевченко, А. А. (1999). *Українці в світі*. Київ: Видавничий дім „Альтернативи“. С. 29.

традицій, мови..., а нерідко й загроза неминучої розправи за найменші прояви національної самосвідомості, ... – все це підсилювало еміграційні настрої українців»³. Ядро української діаспори у різних країнах сформувалося переважно за часів другої і третьої хвиль, які були політичними і відбувалися більшою мірою із західних областей України. Таким чином, мовно-національна самоідентичність цієї частини закордонного українства не підлягала сумнівам. Її головною метою було збереження національних основ, однією з яких є українська мова, що має певні характеристики, пов'язані з мовними особливостями західних регіонів, з яких походила більшість тодішніх емігрантів, що прагнули зберегти свою національну ідентичність⁴. Для четвертої хвилі емігрантів національне самовизначення мало ситуативний характер, залежало від місця роботи й проживання, кола людей, з якими вони спілкувалися, та інших факторів. Можна сказати, що вони займали кон'юнктуру позицію, намагаючись у першу чергу інтегруватися в мовно-культурне середовище країни проживання і обираючи для спілкування ту місцеву або емігрантську компанію, яка їм була зручнішою для економічного та соціального облаштування. Ставлення до цих емігрантів з боку давніших українських поселенців було неоднозначним, але слід зауважити, що ця частина українських переселенців не відіграла значної ролі у вже сформованій на той час і з точки зору культури, і з точки зору мови українській діаспорі. Частина з них приєдналася до української спільноти за кордоном, частина інтегрувалася цілком у культуру країни проживання, а частина приєдналася до російськомовної емігрантської спільноти, яка складається з російських емігрантів, а також вихідців з колишніх республік СРСР.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну почалася і до сьогодні продовжується найбільша в історії хвиля переселення українців до країн Заходу. Українські біженці, кількість яких за різними оцінками становить від 5 до 8 мільйонів, проживають у різних країнах Європи, Америки та Близького Сходу. Поки що усіх цих людей неможливо вважати емігрантами, що назавжди залишаться в країнах, до яких вони прибули. Але чим довше триває війна, тим більше людей приймають остаточне рішення не повертатися до України. Абсолютна більшість українців, що виїхали під час війни, є мешканцями російськомовних регіонів, які найбільше постраждали від російської окупації. Та частина українців, що залишаться після війни за кордоном, буде переважно з цих регіонів, оскільки не повернуться в першу чергу ті, кому нема куди повертатися, чиї домівки зруйновані або окуповані і не скоро повернуться під контроль України. На жаль, емпірично дуже відчувається, як за останні 3 роки на вулицях Німеччини, Польщі та деяких інших країн збільшилася

³ Там само. С. 29

⁴ Тараненко, О. О. (2013). Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні. *Мовознавство*, 2-3. С. 63-99.

кількість людей, які розмовляють російською мовою. Українське вухо добре відрізняє російськомовних українців від росіян, але факт залишається фактом: російська мова буває на вулицях європейських міст. Заради справедливості слід сказати, що українська мова теж лунає набагато частіше, ніж раніше, бо частина українців свідомо переходить на українську мову, у тому числі щоб відрізнятись від росіян, але той же емпіричний досвід показує, що ця тенденція з часом слабшає. Ми передбачаємо, що вона слабшатиме і далі, оскільки на першому місці у людей, що вирішили залишитися за кордоном, стоїть інтеграція в новій країні, вивчення в першу чергу мови країни, в якій вони живуть, і не у всіх залишаються сили й бажання культивувати в собі ще й українську мову та українську культуру. Ця ситуація цілком протилежна ситуації в самій Україні, де тенденції переходу російськомовних українців на українську мову розвиваються дедалі більше та стають сильнішими. В Україні цьому сприяє у першу чергу війна, протистояння російським наративам про «адін народ», система освіти і система засобів масової інформації, які повністю перейшли на державну мову.

Для того щоб перевірити припущення, які базуються на суто емпіричних враженнях, ми провели опитування серед українців, які виїхали під час війни до країн Західної Європи. У нашому опитуванні взяли участь 213 людей. Звичайно, кількісно таке опитування не є цілком репрезентативним, але, враховуючи те, що у ньому брали участь люди різних вікових груп, які виїхали з різних частин України і зараз проживають у різних країнах Європи (Німеччині, Бельгії, Франції, Нідерландах, Польщі), вважаємо, що його результати можуть бути репрезентативними щодо виявлення загальних тенденцій.

Серед опитаних українців 46% становлять люди віком від 40 до 60 років, 43% – від 20 до 40 років, 5% – молодші за 20 років, 6% – старші за 60 років. 86% становлять жінки і 14% – чоловіки. Таким чином, переважна більшість опитаних – жінки працездатного віку. На запитання «Чи збираєтеся ви повертатися в Україну?» відповіли: так – 22,5%, ні – 31,3%, не знаю – 46,2%. Звичайно, відповідь „не знаю“ може містити в собі різні підтексти, але зрозуміло, що людина, яка так відповідає, розглядає для себе можливість залишитися за кордоном назавжди. Тому вважаємо, що такі відповіді дозволяють припустити, що якнайменше половина опитаних за сприятливих умов поповнять спільноту закордонного українства.

Щодо регіонів, з яких походять українці, що були анкетовані, то 59% – жителі східних і південних регіонів (Харківська, Одеська, Луганська, Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Херсонська області та Крим), 16% – жителі Києва та Київської області й 25% – інших областей України. Це підтверджує нашу тезу про те, що мігранти останньої хвилі у переважній більшості походять із російськомовних регіонів України. Окрім цих регіонів найбільше потерпає від російських обстрілів Київ, що і відбилося на значному відсотку жителів столиці серед біженців.

Нижче ми наводимо таблицю, у якій показано відповіді на запитання «Яку мову ви вважаєте рідною?».

	Українську	Російську	Українську і російську	Інше
Схід та Південь	43%	39%	16%	3%
Київ та область	76%	10%	14%	-
Інші регіони	94%	6%	-	-
Усього	61,6%	26,5%	11,5%	0,5%

Перш ніж аналізувати отримані результати, звернемося до поняття «рідна мова». Як цілком правильно стверджує О. В. Попадинець, це неоднозначне поняття, і ця неоднозначність дуже високою мірою стосується саме української мови. Одне значення цього терміну – це мова, якою людина говорить з дитинства, яку краще за все розуміє, якою думас. Але є і інше тлумачення цього поняття. Рідна мова – це мова національності, а оскільки національність часто розуміється у тісній кореляції з державою, то це – державна мова. Розмірковуючи над цим поняттям, О. В. Попадинець пригадує, що в Радянському Союзі підручники з української мови називалися «Українська мова», а після проголошення незалежності вони стали називатися «Рідна мова», хоча зрозуміло, що рідною мовою у першому значенні українська була не для всіх жителів України⁵. Виходячи з цього, можна припустити, що наші опитувані, відповідаючи на запитання, могли мати на увазі різні значення цього терміну.

Особливо це помітно в тих випадках, де респонденти вказали дві рідні мови: українську та російську. Безперечно, трапляються випадки, коли людина однаково вільно володіє двома або більше мовами, але такі випадки дуже рідкісні, і у переважній більшості все ж таки мовою найкращого володіння є тільки одна. Вказуючи дві рідні мови, люди подекуди мають на увазі, що одна з цих мов є державною, і нею спілкуються в офіційних ситуаціях. Підтвердженням нашої думки є наявність таких варіантів відповіді, як: «вважаю українську, але насправді – російська», «українська, але спілкуюся російською» й подібні. Спираючись на свій емпіричний досвід, припускаємо також, що і ті респонденти, які вказали тільки одну мову – українську, частково мали на увазі не мову своєї родини, а мову держави, хоча цілком ймовірно, що зараз ці люди перейшли на українську, що справді є характерним для великої кількості українців останніми роками.

На запитання «Наскільки добре ви володієте українською мовою?» 35% обрали відповідь «вільно», 59% – «майже вільно, іноді добираю слова», 5% – «можу говорити, але

⁵ Попадинець, О.В. (2012). „Рідна мова“ – роздуми над поняттям. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*, том 137. С. 46.

часто доводиться добирати слова і не все розумію», 1% – «розумію на слух, але говорити не можу». Це свідчить про те, що, якщо говорити про спроможність, то 94% респондентів здатні вільно або майже вільно спілкуватися українською мовою, що спростовує розповсюджену тезу про «невправні щелепи», якою виправдовують себе люди, що не бажають розмовляти українською.

На запитання «Якою мовою ви переважно спілкуєтеся за кордоном із співвітчизниками?» 42% респондентів вказали українську мову, 36% – російську, 18% – українську та російську, 4% – інші мови. Дехто з опитуваних написав, що хотів би спілкуватися українською, але, на жаль, доводиться російською, дехто вказував, що не бачить різниці між спілкуванням російською чи українською, дехто зауважував, що принципово спілкується тільки українською мовою. Але з цифр випливає загальна тенденція: більше половини українців спілкуються за кордоном зі співвітчизниками російською мовою.

Ми свідомо зробили запитання про мову в нашому опитуванні відкритими, щоб не впливати на відповіді. Відкритим було також запитання «Якими мовами ви б хотіли, щоб розмовляли ваші діти?». І, звичайно, більшість респондентів вказували англійську як мову міжнародного спілкування, а також вказували мову країни проживання. Але нас цікавило у відповідях співвідношення між українською та російською мовами. Результати були наступні: 56% опитуваних вказали тільки українську мову, 3% – тільки російську і 17% вказали обидві мови серед тих, якими розмовлятимуть їхні діти. Здавалося б, результати обнадійливі, але треба зазначити, що 24%, які залишилися, взагалі не вказали жодну з мов, пов'язаних з Україною. Серед відповідей цих респондентів були як відповіді про конкретні іноземні мови (наприклад, англійська та німецька, англійська та іспанська, англійська, німецька та італійська тощо), так і загальні відповіді типу «чим більше мов, тим краще», «всіма», «тими, які їм будуть цікаві», «без різниці» і т. ін. Серед тих, хто включив у свою відповідь і українську, і російську мови, було 90% тих, хто або не збирається повертатися, або ще не вирішив. Серед тих, хто взагалі не вказав ні ту, ні іншу мову, таких було 75%.

Як підсумок аналізу анкетування наведемо відповіді на запитання «Чи вважаєте ви себе членом місцевої української діаспори?». Ми скорелявали ці відповіді з відповідями на запитання про плани залишитися чи ні за кордоном у майбутньому.

	так	ні	не знаю
Ті, хто планують залишитися за кордоном	37%	40%	23%
Ті, хто вагаються	36%	22%	34%
Ті, хто планують повернутися додому	58%	20%	22%
Усього	42%	31%	27%

Як видно з таблиці, більша частина тих, хто не збирається повертатися або вагається, не вважають себе членами діаспори або не думають про це, наслідком чого є відповідь «не знаю», що свідчить про небажання поповнювати ряди закордонного українства або про байдужість до цього питання.

В цілому результати проведеного опитування справдили наші емпіричні припущення щодо мовного (який тісно перетинається з геополітичним) портрету нинішньої хвилі української еміграції. Очевидно, що велика частина тих, хто виїхав за кордон під час війни, вже стали й залишаться значущою частиною української діаспори та сприятимуть її поширенню й укріпленню. Але є також значна частина, яка не прагне доєднатися до закордонного українства. Це може відбуватися з різних причин: психологічних, мовних, політичних та інших. Але першопричинами, на наш погляд, є або відсутність чіткої національної ідентичності, або невпевненість, що діаспора готова прийняти до себе у тому числі російськомовних людей. З іншого боку, необхідно чітко усвідомлювати, що іммігранти в будь-якій країні так або інакше прагнуть долучитися до спільноти, в якій вони можуть спілкуватися рідною (або найбільш зрозумілою) мовою. Ця потреба все одно існує, навіть якщо людина хоче в першу чергу інтегруватися в країні проживання й перейти на мову цієї країни. Досвід показує, що в повному обсязі це вдається одиницям, всі інші все одно формують коло колишніх співвітчизників, які мають близькі погляди на життя та розмовляють мовою, що не викликає труднощів під час спілкування (чого не відбувається протягом тривалого часу з іноземною мовою, вивченою в дорослому віці). У випадку українських іммігрантів цілком очевидно, що ті, які не приєднуються до української діаспори, рано чи пізно стануть частиною російської та свідомо або мимоволі укріплюватимуть її. Цьому процесу сприятиме і мова, яка є другою або навіть першою для багатьох українців, і ті зусилля, які докладає російська ідеологічна машина за кордоном, щоб залучити до себе якомога більше тих, хто знаходиться на перепутті свого національного самовизначення. В українській пресі під час війни вже не один раз порушувалася проблема збереження національної ідентичності, зокрема, українських дітей за кордоном, втримання їх у полі глобальної української спільноти. Зрозуміло, що в першу чергу цьому сприятиме бажання батьків утриматися в цій спільноті. У дослідженнях, опублікованих Радіо «Свобода», йдеться: якщо у 2022 році багато хто з українців почав переходити на українську мову, то згодом ця тенденція уповільнилася і процес пішов у зворотній бік, бо «русский мир» має неабиякий вплив на українських біженців, найбільшим він є у Німеччині, найменшим – у Польщі⁶. Цей вплив здійснюється різноманітними

⁶ Терещук, Г. Українські діти за кордоном: чи збережуть національну ідентичність? *Нові дослідження*. 27.03.2025, Радіо свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-identychnists-ukraine-dity/33360990.html> (дата звернення 19.04.2025).

способами, з використанням соціальних мереж, засобів масової інформації, різноманітних громадських і релігійних організацій. Досить детально ці способи впливу описані в дослідженні С. Бойко і Л. Млош⁷. Це є проблема, її потрібно досліджувати задля того, щоб сформувати надійні шляхи залучення якнайбільшої кількості людей саме до української закордонної спільноти. Серед цих шляхів – пропаганда української мови й культури, поширення осередків українського шкільництва та україномовної вищої освіти за кордоном (до речі, одним з найважливіших з таких осередків є Український вільний університет у Мюнхені), боротьба за впровадження української мови як другої іноземної в європейських школах (бо російська у багатьох містах Європи такою є), за впровадження українських перекладів в туристичній продукції, такій, як аудіогіди, і таке інше. Але нам би хотілося зробити тут особливий акцент на такому шляху, як активні наукові дослідження, присвячені тим регіонам України, які країна-агресор називає своїми через те, що там проживають російськомовні люди, й особливо ретельного дослідження потребують процеси русифікації цих регіонів. Необхідно не просто констатувати російськомовність певних місцевостей і вплив цього фактора на аргументацію російської пропаганди, а простежувати історію, пояснювати, що російська мова в Україні з'явилася й укорінилася як наслідок цілеспрямованої імперської політики, що люди в цих регіонах є не росіянами, а українцями, незважаючи на те, якою мовою вони розмовляють. Такі наукові розвідки існують, як, наприклад, дослідження Ф. Г. Турченко про русифікацію Запорізького регіону⁸, але в цілому їх недостатньо. Другим напрямком ретельних наукових досліджень мають стати, на нашу думку, мовознавчі дослідження, пов'язані з мовою, якою розмовляють жителі «спірних» (з точки зору ворога) територій.

Маємо відроджувати національну ідентичність у свідомості кожної української людини, і вкрай важливе таке відродження – для українців за кордоном.

⁷ Бойко, С., Млош, Л. (2021). Збереження національно-культурної ідентичності представників української діаспори в умовах суспільних змін та конфліктизаційних процесів сучасності. *Українознавчий альманах. Київський національний університет ім.Т. Г. Шевченка*, том 28, С. 21-27.

⁸ Турченко, Ф. Г. (2009). Русифікація, дерусифікація і націєтворення у Запорізькому регіоні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. XXV. С. 126-134.

ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВІД МІЖВОЄННОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ДО СУЧАСНОСТІ.

Володимир Волковський

кандидат філософських наук,

науковий співробітник відділу історії філософії України,

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,

науковий асистент Інституту філософії Чеської Академії наук, м. Київ, Україна

dinginnalu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4674-3956>

Анотація

Спираючись на аналіз історіографії української філософської думки, різних дискусій довкола історії української філософії, автор стверджує, що ці дискусії є одним із найбільш виразних прикладів дискусій довкола української ідентичності як такої. Проблематичність постає вже у самій відмінності формулювання «українська філософія», «філософія в Україні», «філософія на теренах України». Національна філософія, як явище і поняття, невідривно пов'язана із модерним націєтворенням, що спричинилося до розпаду домодерної єдності єдиної Філософії як спільної *Respublica litteraria*, при цьому мати власну філософію означало мати вищий рівень незалежності і суверенітету нації. Наука і дисципліна «історія української філософії» постає в рамках Українського вільного університету в Празі, в працях Д. Чижевського і І. Мірчука. Автор розглядає майже столітню історію цих дискусій, проходячи, як різні етапи період першої артикуляції теми Д. Чижевським, творення історії філософії «на Україні» в радянський період, формування підходу історії філософської культури, що має паралелі з історією ідей та інтелектуальною історією, нарешті описує поняття національної філософської традиції та сучасні дискусії довкола неї.

Ключові слова: історія української філософії, Український вільний університет, філософська культура, національна філософська традиція, національна філософія.

HISTORIOGRAPHY OF UKRAINIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT AS A WAY OF CREATING UKRAINIAN IDENTITY: FROM INTERWAR CZECHOSLOVAKIA TO THE PRESENT.

Volodymyr Volkovskyi

Candidate of Philosophical Sciences (Ph.D.),

Researcher, H. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine;

Research Assistant at the Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences;

Abstract

Basing on the analysis of the historiography of Ukrainian philosophical thought, various discussions around the history of Ukrainian philosophy, the author argues that these discussions are one of the most expressive examples of discussions around Ukrainian identity as such. The difficulty arises from the very difference in the terms 'Ukrainian philosophy', 'philosophy in Ukraine', and 'philosophy on the territory of Ukraine'. National philosophy, as a phenomenon and concept, is inextricably linked to modern nation-building, which led to the collapse of the pre-modern unity of a single Philosophy as a common *Respublica litteraria*, while having the nation's own philosophy meant having a higher level of independence and sovereignty. The science and discipline of 'history of Ukrainian philosophy' has emerged within the walls of the Ukrainian Free University in Prague, in the works of D. Chyzhevsky and I. Mirchuk. The author examines the almost century-long history of these discussions, going through the period of the first articulation of the issue by D. Chyzhevsky, the development of the history of philosophy 'in Ukraine' in the Soviet period, the formation of the approach of the history of philosophical culture, which has parallels with the history of ideas and intellectual history, and finally describes the concept of the national philosophical tradition and contemporary discussions around it.

Keywords: history of Ukrainian philosophy, Ukrainian Free University, philosophical culture, national philosophical tradition, national philosophy.

Сам *raison d'être* та основні принципи життєдіяльності Українського Вільного Університету окреслюються словом «свобода»¹, – сказав ректор УВУ у 2007-2011 рр. Іван Мигул. Заснування університету надихалося двома цілями – дати бездержавній українській нації свій університет, що міг би репрезентувати Україну як наукового суб'єкта, та «збереження духу академічної свободи (*libertas academica*) та... об'єктивної правди... з огляду на загрозу повного або часткового поневолення академічної свободи...»². Дві ідеї постають у назві УВУ – ідея України та ідея свободи. Свобода – це також базова цінність Філософії, як основи європейської цивілізації, оскільки філософське мислення не може бути невільним, без свободи. Неважко помітити, що з огляду на виклики, перед якими стоїть сучасна європейська демократія, оперта насамперед на ідею Свободи, – викликами як зі Сходу, так і з Заходу, – ця Ідея Університету, тим паче, ідея Українського Університету³ стає особливо актуальною.

¹ Patzke, U. et al. (2011). *Universitas Libera Ucrainensis 1921-2011*. München: Ukrainische Freie Universität, X.

² Шаповал, М. (2011). Історичний огляд і питання початків. Вступ, в Patzke, U. et al. *Universitas Libera Ucrainensis 1921-2011*. München: Ukrainische Freie Universität, 1.

³ Про ідею Університету, до якої я відсилаю, можна глянути за посиланнями: Зубрицька, М., Бабалик, Н., Рибчинська, З. (Упоряд.). (2002). *Ідея Університету: Антологія*. Львів: Літопис. Пелікан, Я. (2009). *Ідея університету. Переосмислення*. Київ: Дух і Літера.

Філософія тісно пов'язана не лише з модерною Свободою – врахуємо, що коли йдеться про модерну західну демократію, то її ключовою відмінністю від всіх інших демократій, як «старих» (Афіни чи Рим), так і «нових» (Modernes, за висловом Б. Констана⁴), тобто усяких «народних», «соціалістичних», «пролетарських» чи «суверенних», є безумовний наголос на Свободі кожної людської особи, на невід'ємних правах, «яка походить не з ласки держави, а з руки Божої»⁵, або з самої природи людини, причому одним із цих прав є, звісно, приватне життя та власність, які є суверенною сферою саме цієї людини⁶.

Філософія точно так же інтимно пов'язана з Нацією – теж витвором Модерну, «амальгамою походження і свободи»⁷. Як тільки просвітницький проєкт «єдиного Людства» з «єдиною Цивілізацією» розпадається на творення різних Націй (у добу Романтизму), розпадається й проєкт (реальність чи мрія?) єдиної Філософії на множину національних філософій. Починаючи з Р. Декарта, а уповні розгортаючись в часи Романтизму, на чолі з Г.В.Ф. Гегелем, по всій Європі формуються національні літератури (національними мовами), а відтак і з часом – національна філософія: насамперед, англійська, французька, німецька. Якщо у французькому чи англійському варіанті філософія йшла за арміями імперій, то у німецькому навпаки, філософія передувала Імперії, була її пророком. Далі приєдналися поступово всі країни Європи – в міру постання їхньої національної свідомості, від Португалії та Ірландії до Росії. Мати власну філософію означало більше, ніж мати свою літературу чи мистецтво. Це означало вихід націй на світову арену, як самостійного, мислячого, суверенного суб'єкта, що має глобальне значення⁸. Це – найвища ознака незалежності, повна втілення суверенітету Нації, не лише як випадкової констеляції кордонів, а як твердого тривалого втілення Духу. Мати власну філософію – це мати справжню незалежність, справжній суверенітет. І це було метою та мрією всіх націєтворчих проєктів.

⁴ Тут я відсилаю до відомого розмежування, зробленого Бенжаменом Констаном між «свободою Давніх» і «свободою Нових/Модерних». Constant, Benjamin (1819). *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes. Discours prononcé à l'Athénée royal de Paris*. Retrieved from <https://archive.org/details/ConstantBenjaminLiberteAnciensModernes1819>

⁵ Відсилка до інавгураційної промови президента США Дж. Кеннеді: «the rights of man come not from the generosity of the state but from the hand of God». Цит. за:

Bellah, Robert N. (1967). Civil Religion in America. *Daedalus*, Winter, 96(1), 1-21. URL: http://www.robertbellah.com/articles_5.htm (дата звернення: 12.05.2025).

⁶ Саме тому більш коректно говорити не про «західну демократію», а про «ліберальну демократію». Ба навіть більше, строго кажучи, для нас, людей Заходу, не буває «не-ліберальної демократії», це просто «не-демократія». Якщо під демократією розуміти лише механізм загальних виборів, яким легітимують себе політичні режими та особи при владі, тоді слід визнати, що авторитарні, деспотичні, тиранічні чи тоталітарні режими вимушено спираються на цей механізм «влади народу», оскільки після перемоги на планеті ліберальної демократії і відповідних стандартів дискурсу, будь-яка інша модель творення влади не виглядає «пристойно». Тим не менше, це є ніщо інше, як «вихолощена демократія», форма, позбавлена сутності.

⁷ Манан, П. (2009). *Доступний виклад політичної філософії* / Пер. з франц. С. Йосипенка. Київ: Український Центр духовної культури, 99.

⁸ Тут, вочевидь, я відсилаю до міркувань Дмитра Чижевського в його «Нарисах до філософії на Україні» (Прага, 1931).

Зв'язок УВУ з філософією не вичерпується колом ідей «Україна, свобода, філософія». В рамках Університету від самого початку його функціонував філософський («філософічний») факультет з відділом історично-філологічним та природописно-математичним. Цьому факультетові, ровесникові Університету, і в цьому році виповнюється 104 роки⁹. Програми викладів за 1921-1931 року, опубліковані у відповідних Звітах УВУ¹⁰ містять цілу низку власне філософських дисциплін: власне курс філософії (метафізика, етика, теорія пізнання тощо) постійно читає видатний проф. УВУ Іван Мірчук, який віддано продовжував працювати в рамках УВУ у Мюнхені аж до своєї смерті, будучи ректором УВУ у 1947-48, 1950-55, 1958-61 рр. Але особливо значущим для історії української філософії (чи то «філософії в Україні») був, звісно, період роботи УВУ в Празі.

Саме в Празі постала історія української філософії як дисципліна. Основними авторами були викладачі УВУ. Головним професором філософії в УВУ був І. Мірчук, який, зокрема, перекладав І. Канта українською¹¹, видав цілу низку філософських книг з етики, політичної філософії («Етика і політика» 1922), естетики, кантівської філософії, слов'янської та української філософії, історії філософської думки в Україні (багато статей про Г. Сковороду, дещо менше про П. Лодія, набагато більше про інтелектуальну історію України)¹². Але набагато більший вплив здобули історико-філософські праці Д. Чижевського, а саме його «Філософія на Україні. Спроба історіографії» (видана в 1926, частково перевидана в 1929 у Празі) та його «Нариси з історії філософії на Україні» (Прага, 1931), які стали «класичним текстом з історії української філософії»¹³. Д. Чижевський з'являється у програмах викладу в УВУ з 1930 р., викладаючи курси «Єство та історія діалектики» та «Діалектика в історії. Читання та інтерпретація вступу до «Філософії історії» Гегеля», а потім в літньому семестрі 1931 р. курс «Історія української філософії». Втім, праця Д. Чижевського на теренах УВУ не

⁹ До історії УВУ можна згадати два джерела:

Віднянський, С.В. (1994). *Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Московкін, В.М. (2025). Науково-педагогічні кадри Українського вільного університету та їхні публікації 1921—1925 рр. у контексті відкритого доступу. *Наука та наукознавство*, 1 (127), С. 50—75. <https://doi.org/10.15407/sofs2025.01.050>

Остання стаття прикметна ще й тим, що вона вносить деякі правки як до оглядової книги С. Віднянського, так і до віхового видання «*Universitas Libera Ucrainensis 1921-2011*», відзначаючи певні помилки та неточності.

¹⁰ Див.:

УВУ. (1927) *Український Вільний Університет в Празі, в роках 1921-1926*. Прага, Державна Друкарня в Празі.

УВУ. (1931) *Український Вільний Університет в Празі, в роках 1926-1931*. Прага, Державна Друкарня в Празі.

УВУ. (1942) *Український Вільний Університет в Празі, в роках 1931-1941*. Прага, Друкарня Протекторату Чех і Морави. (відбитки Наукового збірника т. III УВУ в Празі).

¹¹ Пилипович, В. (2024). Перші відгуки на український переклад Кантових «Пролегомен» за редакцією Івана Мірчука. *Sententiae*, 43(1), 130–142. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.130>

¹² Пилипович, В. (2024). Матеріали до бібліографії Івана Мірчука. *Sententiae*, 43(2), 142–152. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.142>

¹³ Терлецький, В. (2024). Контекстуалізація історико-філософської концепції Д. Чижевського: від «Філософії на Україні» (1926) до «Нарисів з історії філософії на Україні» (1931). *Філософська думка*, 3, 56. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.055>

була стійкою, і вже в 1930-х він здебільшого переїжджає до університету в Галле. Історію української філософії чи виклад українського «національного світогляду» читає І. Мірчук аж до кінця функціонування УВУ в Празі.

Тим не менше, справа була зроблена: саме з УВУ, а також і з Українським педагогічним інститутом (ім. М. Драгоманова) в Празі пов'язане народження української філософії, як науки і дисципліни. Розглянемо ці тексти Д. Чижевського в контексті відношення філософії та національної ідентичності.

Нариси української ідентичності і філософії: проблеми, поставлені Д. Чижевським в контексті української історії філософії.

«Кожна конкретна «філософія», себто певна окрема філософічна система є певне усвідомлення абсолютно-цінних, непережимних елементів певної національної культури, наукового світогляду, мистецького стилю, певної позитивної релігійності тощо, є піднесенням цих конкретних форм культури у сферу абсолютної правди»¹⁴, – проголошує Д. Чижевський у «Вступі...» до своїх «Нарисів...» (1931). Філософія є квінтесенцією національного духу, вищим проявом культури і духу нації, тим місцем, де локальна, партикулярна нація виходить у сферу «абсолютної істини». Тому, як тільки виникає українська нація у її модерному значенні, питання про існування власне української філософії стає не лише легітимним, але й необхідним. Існування такої філософії постає не стільки як факт, скільки як Завдання – тобто історик філософії мусив не лише описати, впорядкувати пам'ять про філософів і філософських вчень, наявних в нашій культурі (т.зв. описова стратегія за М. Крепоном), скільки витворити сам канон, саме поняття нашої філософії, її історії та традиції (програмативна стратегія)¹⁵. Д. Чижевський, як основоположник науки історії української філософії, прекрасно це розумів: його методологічні міркування ставлять центральну проблему відношення між філософією та нацією. Спробуємо її стисло переказати.

Ця проблема – чи і як можлива національна філософія? – далеко не тривіальна. Вона пов'язана із самим існуванням філософії – із питанням «що таке Філософія?» або «чи можлива універсальна Істина?», яку шукає, досліджує, «любить» філософія? Як ця універсальність примирюється із партикулярністю, частковістю, якою непозбутньо є будь-яка нація. Якщо універсальна, абсолютна істина можлива, якщо філософія здатна висловлювати таке

¹⁴ Чижевський, Д.І. (2005). *Філософські твори* : у 4 т. (під заг. ред. В. С. Лісового ; Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України, Наук. Т-во ім. Шевченка в Америці, Укр. Вільна Акад. Наук (США)). Київ : Смолоскип, т. 1., с. 8.

¹⁵ Про описову (дескриптивну) і програмативну стратегію чит.:

Crépon, M. (1998). L'Idée de «philosophie nationale». In *Encyclopédie philosophique universelle. IV. Le Discours philosophique*. Paris: P.U.F., 253.

(цит. за): Йосипенко, С. (2013). Історія філософії України у XX сторіччі: віднайдення предмета чи винайдення дисципліни? *Філософська думка*, 1, 26 – 36.

універсальне знання, то яке місце у філософії займає частковість, партикулярність? Відштовхуючись від Гегелевої моделі історії філософії (і філософії історії), Чижевський підсумовує: є два погляди на філософське знання, згідно з якими або «історія філософії є історія помилок людського духа»¹⁶, або гегелівське діалектичне розуміння, яке вбачає в кожній окремій філософській школі, в кожній національній філософії «лише *часткову* правду, фрагмент, уривок абсолютної правди, є неповний і недосконалий відблиск Абсолютного»¹⁷. Їхні відмінності не є помилками у звичайному значенні цього слова, вони – це різні способи бачення чи підходу до Абсолютної Істини, яка дається нам тим чи іншим боком, яку можна описати різними мовами. Помилкою у філософії є «проголошення «однобічного» і обмеженого абсолютно-вірним та безумовним. Так кожна «філософія», кожна окрема система, що хоче бачити у собі реалізацію *абсолютної* правди, стає помилковою. Кожна національна філософія, що хоче бачити у собі *єдину й усю* правду, стає на хибний шлях»¹⁸.

Тобто, партикулярність, частковість невідривно пов'язані з філософією, вони не є зовнішньою лише ознакою якихось дискусій минулого. Філософія, що пізнає Істину, що здатна продукувати універсальне, загальнозначуще знання, може це робити лише у формі часткових суджень, шкіл. Так само, нація, або національний характер невідривний від сутності філософського мислення. Проблема нації належить до внутрішньої, глибинної проблеми філософії¹⁹. Для історії філософії важливі не лише особливості окремої національної філософії (які проявляються у «формі вияву філософських думок» (переважному жанрі філософських текстів), методі філософського дослідження (методологічні уподобання, напр., англійський емпіризм, німецька спекулятивність чи французький схематизм тощо), та «архітектоніка» системи філософії, зокрема значення тих чи інших ідей або цінностей. Не меншу вагу мають і «помилки», або перебільшення, надмірності тих чи інших особливостей в рамках кожної національної філософії. Ці «помилки» характеризують особливості національної ідентичності, ментальності, свідомості.

Загалом відомо, що Д. Чижевський вважав, що не лише українська, але і загалом слов'янська філософія ще не породили «синтезу світового значіння», тож «слов'янській (зокрема українській) філософії треба ще чекати на свого „великого філософа”», який відкриє

¹⁶ Чижевський, *op. cit.*, 7.

¹⁷ *Ibid.*, 8.

¹⁸ *Ibid.*, 8.

¹⁹ Словами Д. Чижевського: «національні пункти погляду філософії є у відношенні один до одного саме такими протиріччями, протиріччями, через які проходить розвиток світової філософії, як цілого. Тому-то лінія філософічного розвитку в різні епохи, так би мовити, проходить через різні країни, через різні нації. Іноді лінія філософічного розвитку кілька разів повертається до тієї самої нації, іноді проходить через неї лише один раз. Таким чином окрема нація в певні моменти репрезентує історичну сучасність — іноді разом з іншими націями, а іноді і сама» (*Ibid.*, 9-10).

«глибини національного духа, не лише перед усім світом, а й перед народом самим»²⁰, який зможе представити частково-національне як загально-людське, показати, як ця ідея чи «система» втілює не лише «дух окремого народу», а і загальнолюдські питання, проблеми, відповіді філософського значення.

Така позиція Д.Чижевського, як і сама постановка питання про «українську філософію», поставила руба головну практичну проблему – як відбирається канон «українських» філософів, що є критерієм, який визначає, чи можна ті чи інші тексти або авторів відносити саме до поняття «українські». Паралельна проблема, що поставала на фоні – це дисциплінарне питання, тобто які тексти яких авторів можна вважати за філософські? Обидва питання далекі від тривіальності.

Філософія як наука і як галузь людської культури перебуває постійно у полі напруги між різними спорідненими і водночас відмінними царинами – наука, література, мистецтво, богослов'я. Це пов'язано як з мінливістю жанру, в якому репрезентуються філософські ідеї – діалог, грубий трактат, академічна чи публіцистична стаття, роман, вірш тощо – так і з мінливістю предмету філософії – чи можемо ми розглядати релігійно-богословські твори, ба навіть проповіді, як філософськи значуще джерело, як ми можемо вивчати за допомогою філософського інструментарію літературний роман або поетичний доробок, яке співвідношення філософії із науками, як природничими, так і гуманітарними (а отже, чи є соціологічні або фізіологічні тексти джерелами, вартими уваги філософа, особливо, якщо вони значно вплинули на інтелектуальну культуру своєї доби?). Зрештою, згадуючи класичне питання, що хвилювало Е. Гуссерля, у якого вчився і Д. Чижевський: чи є філософія *строгою* наукою? Залежно від відповідей, маємо кілька варіантів. Або ми мусимо відкинути більшу частину творів української культури (написаних здебільшого не в жанрі філософського трактату чи академічної статті, та й до того здебільшого як не релігійними проповідниками, так майстрами красного письменства або політичними публіцистами – зараз би їх назвали громадськими активістами). Або ми розширюємо поле власне «філософських» текстів і авторів, використовуючи різні стратегії роботи із джерелами та інтерпретації викладених там ідей.

Інша проблема пов'язана із національною атрибуцією. Тут маємо класичні три підходи: мовний (де філософом конкретної нації вважається мислитель, що філософував конкретною мовою), територіальний (коли до «наших» філософів записувалися всі, хто жив колись на «націй» землі, тобто на ідеальній території сучасної модерної нації²¹, і третій, який можна назвати «духовним», від «історії духу», в рамках якої працював і Д. Чижевський, що приймає рішення про «зарахування» того чи іншого філософа до жанру українського на підставі певних

²⁰ Ibid., 10-11.

²¹ Відсилаємо тут до Б. Андерсона з його поняття «уявлена спільнота» та «ідеальна територія».

«характеристичних» «особливостей української психіки та... думки», близькості до «національного типу» чи «світогляду», але також «самовідчуття» того чи іншого мислителя, зокрема, як він ставився до «батьківщини/чужини», їхньої заангажованості в культурному житті України тощо. Два з цих трьох критеріїв – мовний і територіальний – мають проблеми в українському випадку: це проблема неможливості послідовного застосування такого критерію. Адже більшість текстів української філософської культури не написані українською мовою, а територіальне застосування стикається з фактом мінливості кордонів та меж етнічного розселення (зокрема, досі до української філософії не зараховується колосальна спадщина єврейської філософської культури на землях «Північної Палестини», досі тривають баталії, що робити із постатями, що народжені на землях України, але належать до мовно-культурних контекстів імперій, що поневолювали Україну (найвідоміший приклад М. Булгакова), не кажучи вже про долю мусульманської, кримськотатарської культури, що інколи посідала половину сучасної України). «Духовний» же критерій має проблеми суто філософсько-методологічного змісту: «стара-добра» *Gesistesgeschichte* в гегелівському стилі аж надто добре розкритикована після «школи Анналів» та застосування методів історії ідей чи інтелектуальної історії.

Сам Чижевський був цілком свідомий вад своєї методології – тому він постійно говорив про «нарисовість», провізоричність, тимчасовість його концепції, що потребує уточнення у світлі нових досліджень. Дещо іронічно, але доброзичливо рецензент на «Філософію на Україні» (1926) російсько-польський педагог і філософ Сергій Гесен зауважує, що Д.Чижевський «вибирає з українських мислителів... просто тих, які найближче йому особисто»²². Саме витворений Д. Чижевським канон став першим каноном історії української філософії.

Наскільки цей внесок Д. Чижевського важлива, свідчить бодай те, як ментально на неї відреагувала радянська ідеологічна машина: «Нариси...» є ніщо інше, як «Філософія українського фашизму»²³. Це сприйняття в СРСР (і зокрема, Укр.РСР) тривало від самого 1926 р. – «Нариси...» були «добре відомі в радянській Україні на початку 30-х рр. XX ст., проте сприймалися й оцінювалися вкрай негативно»²⁴. Непростими були і відгуки з боку російських емігрантських авторів. В свою чергу, «пізній» Чижевський у своїх «Празьких спогадах», здається, взагалі не згадує про свої дослідження історії української філософії, не надаючи їм жодного значення²⁵, що вчергове змушується задуматися про відношення автора і вічності (принаймні, його впливу).

²² Цит. за: Терлецький, В., *op. cit.*, 67.

²³ В. Терлецький цитує цю рецензію:

Білик, Я. (1932). Філософія українського фашизму. Про працю Дм. Чижевського: «Нариси історії філософії на Україні». *Прапор марксизму-ленінізму*, 5—6, 195—208.

²⁴ Терлецький В., *op. cit.*, с. 72.

²⁵ Чижевський, Д. И. (2004). Пражские воспоминания. In Л. В. Сыроватко (Ред.), *Русское Зарубежье: приглашение к диалогу: Сборник научных трудов* (сс. 227-253). Калининград: КГУ.

Розширення канону: філософська культура та національна філософська традиція.

Якщо на Заході, в діаспорі, схема, витворена Д. Чижевським і І. Мірчуком – на відміну від Д. Чижевського, І. Мірчук все життя не полишав тему української філософії, ментальності і світогляду – була основною впродовж цілого ХХ ст., в підрадянській Україні ситуація не була простою. Агресивне засудження «білогвардійщини», «реакційного містичного ідеалізму» та «українського фашизму» на поч. 1930-х завершилося трагічною цезурою в історії історико-філософської науки на теренах УкрРСР. Лише після відновлення (фактично створення) Інституту філософії АН УРСР в 1946 р., в рамках сталінської політики радянського «націонал-соціалізму», тобто побудови історії окремої радянської цивілізації «від Урарту до Сталіна», що вимагала створення історико-філософського канону кожної із радянських «республік» – тема історії філософської думки «в/на» Україні повертається до порядку денного. Створюється цілий відділ історії філософської та суспільно-політичної думки в Україні, який переживає доволі складну історію²⁶. Саме собою зрозуміло, що історико-філософський дискурс формувався у контексті офіційної ідеології радянського марксизму, який диктував оптику і способи інтерпретації інтелектуальних процесів на теренах України. Ця історія мала тлумачитися в термінах протистояння прогресивного і революційного (революціонери-демократи в ХІХ ст.) із реакційним, матеріалізмом та ідеалізмом, ведучи зрештою до перемоги марксизму-ленінізму²⁷. Втім, реальність набагато складніша, і свідок тієї епохи, видатний історик української філософії В.С. Горський засвідчує: «чи не найвагоміший внесок у сфері історико-філософських досліджень в Інституті філософії АН України здійснено в галузі історико-філософського українознавства»²⁸. Під патронатом директора інституту П.В. Копніна була створена ціла дослідницька група і відповідна дослідницька програма з дослідження історії філософської думки на теренах України. Вживаючи різні способи «кодування», дослідники (С. Кримський, В. Нічик, М. Попович, Я. Стратій та ін.)

²⁶ Історія цього відділу, його трансформацій, ліквідацій та відновлення вимагала б окремої статті, тому пошлемося на окремі репрезентативні дослідження:

Йосипенко, С.; Вдовина, О.; Симчич М. (2011). Історія філософії України як галузь наукового дослідження і академічна дисципліна в 1950—2000 роках. *Sententiae*, 2, 112—119.

Йосипенко, С. (2016). Відділ історії філософії України: від філософів Давньої України до сьогодення. *Філософська думка*, (6), 34—37.

²⁷ «Механіку» цього способу специфічного тлумачення і водночас (де)кодування описував свідок епохи В.С. Горський, зокрема, кажучи:

«Сам же процес історико-філософського витлумачення нагадував іспит, який вчитель влаштовував учневі. “Що первинне – матерія чи свідомість?” – суворо запитував історик філософії, наприклад у Т. Шевченка, і починав порпатись у його творах, відшукуючи цитату, яка, на його думку, містила відповідь на поставлене запитання. У підсумку екзаменованій одержував відповідну оцінку – в чому він “підійшов впритул” до діалектичного матеріалізму і де він “зупинився перед” історичним матеріалізмом».

Див: Горський, В.С. (2001). Дещо про історію з історією філософії (суб’єктивні нотатки свідка. В: Горський, В.С. (2001). *Філософія в українській культурі (методологія та історія): філософські нариси*. Київ: Центр практичної філософії, 158.

Якщо ж автор не ставив перед собою філософських питань, то «вважалось цілком коректним аналізувати мистецький, поетичний твір, ігноруючи специфіку художньої творчості взагалі. Тим самим поезія перетворювалася на щось подібне до віршованого підручника з філософії» (Ibid., 159)

²⁸ Ibid., 158.

реалізували колосальну на обсягом програму створення «історії філософії на Україні», що завершилася в кількох великих виданнях²⁹.

Відштовхуючись в певній мірі від праці Д. Чижевського – але, здається, спираючись більше на внутрішньо-радянську ідеологічну мотивацію та практичний дослідницький інтерес – вони інтегрували в історію української філософії весь період від Київської Русі до Г.Сковороди. Очевидно, що ціна за це була в певній мірі дезінтерпретація історії, у якій процес реальної інтелектуальної історії на теренах України піддавався жорсткій ідеологічній трепанації, будучи поміщений в лещата радянських ідеологічних дихотомій «матеріалізм-ідеалізм», «прогрес-реакція», спроб «притягнути за вуха» «ідеологічно-правильні» класифікатори чи ідентифікатори, щоб легітимувати предмет дослідження (наприклад, Прокопович чи інші професори могилянської академії ставали «просвітниками», «емпіристами», «раціоналістами» тощо³⁰. Проте цей період породив кілька цікавих методологічних новацій.

Насамперед, це було розроблене В. Нічик та В. Горським поняття «філософської культури». Філософія постає насамперед не як наука (як у Чижевського), а як компонент культури³¹. У статті про Д. Чижевського, написаній вже в добу Незалежності, В.С. Горський виводить свою ідею від Д. Чижевського, зауважуючи, що власне проблемою Чижевського є обмеження «історією філософської теорії», тоді як можна говорити «про філософську думку, яка являє сукупність ідей, що в тілі культури утворюють філософськи значимий шар культури», коли філософська ідея «реально жила в тілі культури народу, впливаючи певним чином на зміст національного життя»³². Він розмежовує історико-філософський дискурс на три рівні: історія професійної філософської теорії, історія філософської культури та історія філософії національної ідеї³³.

²⁹ Острянин, Д.Х. (ред.) (1966). *Нарис історії філософії на Україні*: (Акад. наук УРСР, Ін-т філософії). Київ: Наукова думка.

Євдокименко, В.Ю. (ред.) (1968). *Розвиток філософії в Українській РСР*: (Акад. наук УРСР, Ін-т філософії). Київ: Наукова думка.

Шинкарук, В. (1987) *Історія філософії на Україні : у 3 т.* (АН УРСР, Ін-т філософії). Київ: Наукова думка.

³⁰ Про методологічні пошуки та змагання ідеологічної доцільності із логікою наукових досліджень багато написано, досить лише згадати найбільш ілюстративні (втім, не єдино вартісні):

Йосипенко, С. (2013). Історія філософії України у ХХ сторіччі: віднайдення предмета чи винайдення дисципліни?. *Філософська думка*, 1, 26–36.

Шеремета, О. (2013). Радянські дослідження філософської думки України: ідеологічний та адміністративний контекст дослідницьких стратегій. *Філософська думка*, 1, 90–102.

Симчич, М. (2012) «Українська філософія»: історико-філософський канон чи дослідницький проект? *Гуманітарні студії*, 12, 85–92.

³¹ Горський, В.С. (1980). Поняття «філософська культура» в історико-філософській науці. *Філософська думка*, 4, 60–71.

³² Горський, В. (2001). Дмитро Чижевський як фундатор історико-філософського українознавства. В: Горський, В.С. (2001). *Філософія в українській культурі (методологія та історія): філософські нариси*. Київ: Центр практичної філософії, 148

³³ Горський, В. С. (1997). *Історія української філософії: курс лекцій*. Київ: Наукова думка, 20-23.

Другою новацією стало пошуки культурного фреймування або рамкування українського філософського дискурсу, а саме формулювання «греко-слов'янської цивілізації», з відповідним «практично-орієнтованим» способом філософування, спрямованим радше на життєву мудрість, розвиток особистості, конкретно-людські потреби, задачі тощо.

Після здобуття Незалежності відбулося ніби «струшування» ідеологічних обмежень з пошуків українських істориків філософії і почався період бурхливого методологічного пошуку. Саме в цей час, В.С. Горський відверто формулює свою програму досліджень історії філософської культури, критикуючи як марксистське класове обмеження, так і націєцентричний підхід Д. Чижевського, тим не менш фактично розвиваючи ті інтуїції, що закладав Д. Чижевський у історії української літератури та українського бароко. Це дозволяє вписати у профіль української «філософської ідентичності» різні культурні явища, подолати текстоцентричність історико-філософського дискурсу, що породжує доволі незграбне питання до українців: «а де ваші філософські тексти?». У значній мірі концепція філософської культури В. Горського має паралелі із західним дискурсом інтелектуальної історії чи історії ідей, що також звертає свою увагу на те, як філософське знання функціонує в масиві культурі, людського буденного життя, а також з такими напрямками як *Begriffsgeschichte* Р. Козеллека чи археологією знання М. Фуко. Наскільки цей зв'язок можна простежити – це питання для окремої розвідки, але важко заперечити, що підхід В. Горського, який домінував в українському середовищі в 2000-х роках, розвинений саме на українському ґрунті.

Саме Горському належить виокремлення поняття «філософія української національної ідеї», яку він визначав як «всі форми рефлексії над ідеєю нації»³⁴, над проблемою «людина – нація». Йому передувало визначення, дане Оксаною Забужко: «філософією національної ідеї ми називаємо всі форми філософської рефлексії над національною ідеєю – від академічного пуризму логіко-понятійного дискурсу через маргінальні, популяризаторські жанри есеїстики та публіцистики до художньої літератури включно, тобто всі види словесної культури, в яких національна самосвідомість ставить собі питання смисложиттєві»³⁵. Втім, О. Забужко трактує цей феномен максимально широко, тоді як В. Горський «уважає її окремим від інших історико-філософським феноменом»³⁶.

Словами С. Йосипенка, «історія української філософії як навчальна дисципліна і галузь наукового дослідження перетворилася в сучасній Україні на своєрідну історичну свідомість

³⁴ Горський, В. С. (2001). Філософія в контексті української культури. В: Горський, В.С. (2001), *op. cit.*, 25.

³⁵ Забужко, О. С. (1993). *Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період*, Київ: Основи, 9.

³⁶ Йосипенко, С.Л. (2019). Історія філософії та проблема внутрішньої тягlosti національної філософії. *Україна Модерна*, 26, 42-43.

української філософії»³⁷, або скажімо ширше – на один із важливих способів пошуку і формування української національної (в т.ч. філософської) ідентичності. В контексті цього було введено поняття «національна філософська традиція», яке ознаменувала новий, сучасний етап розвитку українського історико-філософського дискурсу. Саме національна філософська традиція є «спільною основою, яка однаково об'єднує всі способи філософування в їхній філософській і культурній різноманітності»³⁸. Це поняття впроваджує ще дисидент і філософ В.С. Лісовий. Намагаючись уникнути наївного романтичного есенціалізму, чи ретроспективної генеалогії, коли модерні дискурсивні реалії (наприклад, нація) транслюються у глибину віків, стаючи анахронізмом, він підсумовує: «“дух нації” – не щось заздалегідь цілісне, незмінне, а динамічне утворення, що охоплює внутрішній діалог. ... можливість досягнення порозуміння у будь-якій дискусії передбачає наявність певних пресупозицій (перед-умов), які забезпечують її результативність ... спільного комунікативного простору, основою якого є національна культурна традиція з її запасом певних значень, зафіксованих у мові, символах, легендах, міфах, спільних історичних спогадах, у творах професійної культури (літератури, мистецтва). Про національність філософії як складової культури можна судити з огляду на її зв'язок із цим комунікативним простором. Отже, словосполученням “національна філософська традиція” позначають певний пов'язаний в історичному часі дискурс, який є частиною комунікативного простору»³⁹. Це поняття формулюється під впливом дискусій, що точилися у французькому інтелектуальному контексті, довкола методології дослідження національної філософії, застосовуючи методи соціології знання, аналізу розвитку філософських інституцій, формування дискурсу, що легітимують ці інституції тощо⁴⁰. Не вдаючись в глибокий аналіз, можна підсумувати – цей поворот до національної філософської традиції (НФТ) ознаменував перехід дискусій довкола української історії філософії («історичної свідомості української філософії») на площину, яку можна назвати більш емпіричну, конструктивістську, ба навіть позитивну, що долає хронічну проблему романтичного есенціалізму та ретроспективного генеалогізму. Українська НФТ є цілком емпіричним полем дослідження, що об'єднується насамперед комунікативною єдністю

³⁷ Йосипенко, С.Л. (2019). Історія філософії та проблема внутрішньої тяглості національної філософії. *Україна Модерна*, 26, 31.

³⁸ Йосипенко, С.Л. (2014). Національні філософські традиції як предмет історико-філософської рефлексії. *Sententiae*, 30(1), 58. <https://doi.org/10.22240/sent30.01.052>

³⁹ Лісовий, В. С. Українська філософія у контексті національної культури, В: Русин, М.Ю. (ред.). (2008). *Історія української філософії: підручник*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 32-33.

⁴⁰ Серед основних таких статей можна вказати (до них можна також додати інші статті С. Йосипенка, О. Хоми, О. Панича, І. Лисого, С. Руденка та ін., зокрема, цитовані в даній статті):

Rudenko, S., & Yosypenko, S. (2018). National Philosophy as a Subject of Comparative Research. *Sententiae*, 37(1), 120–129. <https://doi.org/10.22240/sent37.01.120>

Йосипенко, С. (2012) Філософія та національна ідентичність. *Гуманітарні студії*, 12, 61—69.

дискурсу, полем ідей і дискусій, які зосереджуються довкола України, яка постає як ідея, простір, що структурує і об'єднує різних авторів, тексти та епохи.

Нове оживлення цих дискусій припало на період повномасштабної війни, коли вийшов друком п'ятий том багатотомного видання «Європейського словника філософій»⁴¹. На відміну від попередніх чотирьох томів, які були українським перекладом (чи то адаптацією) французького однойменного видання, п'ятий том складається з оригінальних українських статей про різні філософські неперекладності, що містять у українській мові і які надають українській мові оригінального філософського значення, актуального і у глобальному контексті⁴². Стаття про українську мову⁴³ у філософії спровокувала активну дискусію довкола того, що власне може бути національною філософською традицією⁴⁴. За браком місця, підсумуємо, що у дискусії йдеться про відношення НФТ як такої із світовим філософським контекстом в епоху Постмодерну (чи вже «пост-пост-»), коли модерні розмежування розмиті та наївний есенціалізм став неможливим, а людина живе в умовах звичної гіперреальності та віртуальності, постправди та інформаційних бульбашок. Пристаючи скоріш на позицію, висловлену О. Хомаю у цій дискусії, можна сказати, що НФТ постає насамперед внаслідок формування модерної національної ідентичності, визначаючись не стільки внутрішньо-філософськими чинниками, скільки фактом ідентифікації філософів із певною національною спільнотою та наявності тривалих дискусій, що творять самим фактом свого існування

⁴¹ Докладно про видання «Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей» (Київ: Дух і Літера, 2009-2024) можна прочитати за посиланнями: <https://duh-i-litera.com/bookstore/evropejskij-slovník-filosofij-ukrainskij-kontekst-leksikon-neperekladnostej-tom-5>, а також у однойменній статті у «Вікіпедії».

⁴² Лише кілька важливих рецензій:

Теклюк, А. (2024). Дорога правди до блага та добра. Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2024). Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділ I. Правда і добро (Т. V, сс. 17-77). Київ: Дух і Літера. *Sententiae*, 43(2), 170–175. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.170>

Теклюк, А. (2024). Держати владу над буттям і сутністю. Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2024). Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділи V-VI (Т. V, сс. 179-214). Київ: Дух і Літера. *Sententiae*, 43(3), 185–191. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.185>

Головащенко, І. (2024). «Геній мови»: філософування рідною мовою. Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2024). *Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділ II. Мова і філософія* (Т. V, сс. 79-139). Київ: Дух і Літера. *Sententiae*, 43(2), 176–183. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.176>

Чухрай, Е. (2024). Вільний «талан(т)» неперекладності. Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2024). Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділи III-IV (Т. V, сс. 139-157). Київ: Дух і Літера. *Sententiae*, 43(2), 184–192. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.184>

Чухрай, Е. (2024). Неперекладність як історичний часопростір. Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2024). Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділ VII (Т. V, сс. 215-248). Київ: Дух і Літера. *Sententiae*, 43(3), 192–197. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.192>

⁴³ Йосипенко, С. (2024). Українська мова. In Б. Кассен, & К. Сігов (Ред.), *Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей* (Т. V, сс. 79-110). Київ: Дух і Літера.

Панич, О. (2024). Національна філософія та національне філософування. In Б. Кассен, & К. Сігов (Ред.), (2024). *Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей* (Т. V, сс. 101-103). Київ: Дух і Літера.

⁴⁴ До основних статей належать:

Хома, О. (2024). Традиція і поліглосья. *Sententiae*, 43(2), 87–105. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.087>

Пролеєв, С. (2025). Традиція в контексті філософської справи. *Sententiae*, 44(1), 62–72. <https://doi.org/10.31649/sent44.01.062>

спільний комунікативний простір, спільний дискурс. НФТ природньо формується у діалозі із світовою філософією, у різних формах рецепції і осмислення витворів інших НФТ, тобто потенційно містить в собі все багатство світової (історії) філософії, починаючи з грецької філософії, яка визначається Філософією *par excellence*. Український філософ може бути «лівим», феноменологом, екзистенціалістом, неотомістом, ба навіть неопаламістом, лишаючись частиною української НФТ. Ця «традиція як поліглосьія» твориться самим фактом функціонування у спільному «національному просторі». Питання про внутрішній зміст даної НФТ, власне старе питання «якими є головні властивості української філософії?» – це вже вторинна рефлексія філософів, які вже *de facto* є творцями НФТ, є вже за своєю природою дещо свавільним (*arbitrary and deliberative*) актом, що приречений на поліфонію протилежних відповідей, від ідей про антеїзм і кордоцентризм до повного заперечення будь-якої «змістовної» характеристики.

Висновки

Дискусії довкола історії української філософії чи то філософії на теренах України є чи не найчистішим виразом загальних українських дискусій про українську ідентичність – національну, цивілізаційну тощо. Тією мірою, якою філософія є *par excellence* цариною світогляду та цінностей людини, саме в ній найвиразніше проявляється запитування про ідентичність. Оскільки філософська дискусія, принаймні, по ідеї, є обміном аргументів, пропущених через свідому саморефлексію і глибоке осмислення, саме історія цих дискусій містить багато ідей та аргументів, корисних для більш публічного, масового дискурсу.

Особливість цих дискусій – це природа самої філософії, або ідеї Філософії, як універсального, вселюдського пошуку мудрості, діяльності, що притаманна Людині як такій, що постає принципово в універсальному, космополітичному вимірі. Відтак, національна філософія чи філософська традиція завжди рефлексує про своє відношення до вселюдського, універсального, не дозволяючи собі замкнутись у етноцентричному ізоляціонізмі. Зокрема, це проявляється в постійному запитуванні: «українська філософія чи філософія в Україні/на теренах України?». У питанні, чи існує якийсь власне український Суб'єкт, який філософує, чия це є філософія, а чи Україна є лише одним із просторів, де здійснює свою Одиссею людський дух у нестримному пориванні до Правди – найвиразніше постає і політичне, суспільне питання: чи є Україна просто простором, де живуть Люди, з їхніми потребами і рисами, а чи Україна є чимось більшим, власне Суб'єктом і окремою цінністю? Це питання про ідентичність може бути поставлене будь-де – вистачить лише замінити Україну, скажімо, на Німеччину чи Японію. І власне філософія, на моє переконання, потрібна тут для того, щоб дискурс про це не перетворився на популістичні маніпуляції.

ФІЛОСОФІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КАЗКАХ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Ірина Смаровоз
доктор філософії,
спеціальність – Філологія
irina1015@ukr.net

Анотація

У розвідці представлено аналіз казок Емми Андіївської, здійснений крізь призму філософських теорій та концепцій національної ідентичності. Досліджено казкові наративи, символіку та фольклорні мотиви. Проаналізовано художні особливості моделювання образів, що формують українську національну ідентичність. Основна увага приділяється таким категоріям, як внутрішня свобода, духовна опірність, жертовність, соборність, пам'ять і зв'язок з минулим, що утверджуються як підґрунтя українського буття. Наголошено на тому, що національна ідентичність у творчості Е. Андіївської розуміється не як набір етнографічних ознак, а як філософська та екзистенційна категорія.

Ключові слова: казка, постколоніальна критика, екзистенціалізм, культурна пам'ять, духовний опір, соборність, українська ментальність.

THE PHILOSOPHY OF NATIONAL IDENTITY IN THE FAIRY TALES OF EMMA ANDIIEVSKA

Iryna Smarovoz
Doktor of Philosophy,
programme Subject Area Philology

Abstract

This study presents an analysis of Emma Andiyevska's fairy tales through the lens of philosophical theories and concepts of national identity. It explores the narrative structures of fairy tales, symbolism, and folkloric motifs found in her stories. The article examines the artistic features of modeling images that form Ukrainian national identity. Particular attention is given to the key themes such as inner freedom, spiritual resilience, self-sacrifice, unity, memory, and a transcendent connection with the past that are affirmed as the foundation of Ukrainian existence. The study underscores that national identity in the work of E. Andiyevska is not depicted as a set of ethnographic traits but rather as a philosophical and existential category.

Keywords: fairy tale, postcolonial critique, existentialism, cultural memory, spiritual resistance, unity, Ukrainian mentality.

Творчість Е. Андіївської, сформована у контексті західної культурної традиції та української ментальної спадщини, постає як унікальна художня система, у якій переплітаються модерністська образність, сюрреалістична естетика й глибока філософська рефлексія. Особливої уваги заслуговує казковий дискурс авторки, у якому здійснюється спроба художнього осмислення буття людини в межах національного світогляду. Попри те, що Е. Андіївська з дванадцяти років жила поза межами України, а українську мову вперше почула у п'ятирічному віці, більшість її творів написано саме українською. В одному з інтерв'ю вона зазначає: «Я все життя тільки й жила для України. Оце мій зв'язок. Я писала казки, щоб мала Україна своє»¹. Тож, її казки виконують функцію духовного архіву, адже вони не просто розважають, а формують і зміцнюють уявлення про українське як автономну й ціннісну систему. Очевидно, що в сучасному літературознавстві спостерігається зростання інтересу до постаті Е. Андіївської. Він підтверджується низкою наукових студій, зокрема дисертаційними дослідженнями І. Астапенко («Поетична творчість Емми Андіївської ХХІ століття: метатекст, жанрові моделі, ідіостильові стратегії»)² та О. Смерек («Художньо-філософські шукання в романістиці Емми Андіївської»)³, що представляють вивчення особливостей її поетики, філософських пошуків та жанрової своєрідності. Щодо казок, то А. Гайдаш «вивчає репрезентації магічного у світі сучасної казки-притчі»⁴ Е. Андіївської, Ю. Григорчук здійснює порівняльний аналіз казок Е. Андіївської та байог Г. Сковороди⁵, О. Деркачова аналізує «казки-притчі Емми Андіївської у контексті ініціаційних практик»⁶, В. Просалова досліджує художні особливості її казок⁷ та інші.

Незважаючи на це, філософські основи казок Е. Андіївської в аспекті моделювання національної ідентичності залишаються недостатньо осмисленими. У цьому дослідженні зроблено спробу концептуалізувати казку Е. Андіївської як художню модель націєцентричного світогляду, проаналізувавши ключові образи, мотиви та ідеї, які стають культурною саморепрезентацією українця у світі глобальних викликів. Услід за М. Степико національна ідентичність розуміється мною як сфера «ідей, цінностей і смислів культури, що сприймаються

¹ Емма Андіївська: «Щоб існувала Україна, треба мову» URL: <https://www.dw.com/uk/emma-andievska-dlya-togo-she-iznivala-ukraina-treba-movu/a-42615955>

² Астапенко, І. А. (2018). *Поетична творчість Емми Андіївської ХХІ століття: метатекст, жанрові моделі, ідіостильові стратегії*: (дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – Українська література). Київ, 196 с.

³ Смерек, О. С. (2004). *Художньо-філософські шукання в романістиці Емми Андіївської*: (дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – Українська література). Львів, с. 143.

⁴ Гайдаш, А. (2024). Магічне в казках Емми Андіївської. Теоретичні аспекти дослідження. Магія у літературі фентезі: Дефініції, маніфестації, функції. Колективна монографія Центру з Дослідження Літератури Фентезі при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. (Т. М. Рязанцева, Є. О. Канчура (ред.) Київ.

⁵ Григорчук, Ю. (2019). Філософські казки Емми Андіївської та Байки Григорія Сковороди: діалог текстів. *Слово і Час*, 10.

⁶ Деркачова, О. (2022) Від розваги до ініціації: казки-притчі Емми Андіївської. Від розваги до ініціації: казки-притчі Емми Андіївської. *Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych*, 10.

⁷ Просалова, В. (2016). Художні особливості казок Емми Андіївської. *Синопсис: текст, контекст, медіа*, 3 (15).

та артикулюються більшістю громадян країни»⁸. У цій розвідці я спробую зробити акцент на вивченні рис національної ідентичності, спираючись на підхід Е. Сміта, який виокремлює такі її ключові риси: «1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території»⁹.

У казковому дискурсі Емми Андіївської національна ідентичність постає не як сукупність етнографічних ознак, а як **екзистенційна категорія**, що апелює до внутрішньої свободи особистості. У дусі філософії **екзистенціалізму Ж.-П. Сартра** письменниця демонструє, що найвища форма буття – це вибір і відповідальність за себе, як частину національного цілого. Герої казок, поставлені в умови духовного гніту, обирають опір, співчуття, жертвність, як акт вільної волі, що формує суб'єкта історії. Внутрішній опір і моральна стійкість, як важливі складові української ментальності, стають домінантними рисами характеру персонажів Е. Андіївської. Наприклад, коли гусці («Казка про гуску, яку змушували нести прості яйця замість золотих») загрожує знищення, вона не впадає у відчай, а здійснює спротив, і звертається по справедливість до самого Бога. Гуска стає символом української ідентичності, яка в **найкритичніші моменти історії не зникає, а знаходить нові шляхи самоствердження**, навіть тоді, коли всі двері перед нею зачинені.

Аналізуючи світобачення та філософію творчості Е. Андіївської Ю. Яценко приходить до висновку, що «мотиви, суголосні власним світоглядним уявленням та власній візії світу Е. Андіївська вбачає лише у постаті відомого американського письменника та філософа ХХ століття – Карлоса Кастанеди»¹⁰. Мабуть, тому однією з провідних у казках Е. Андіївської стає ідея духовного воїна, суголосна з філософією К. Кастанеди. У своїх працях він творить образ воїна, що шукає шлях пізнання, свободи та сили через внутрішню трансформацію. Аналогічно, герої казок Андіївської – це **шукачі**, які проходять крізь випробування, що ведуть їх до прозріння або зміни стану буття. Їхня боротьба не фізична, а **екзистенційна**. Прикладом цього є опір, який у «Казці про Галайла» постає не як насильство, а як моральна перевага: «пригадавши наглядча, який йому з дня на день нагає розпанахував шкіру на спині, намагаючись ще й бити так, аби по змозі вирвати чоловікові око... – *зітхнув чоловік і пробачив наглядчачеві*»¹¹. Прощення тут моделюється як свідчення глибокої духовної сили, що є підґрунтям української культури.

⁸ Степико, М. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія*. Київ, С. 177.

⁹ Сміт, Е. (1994). *Національна ідентичність: пер. з англ.* (П. Таращук (ред. пер). Київ: Основи, С. 23.

¹⁰ Яценко, Ю. В. (2013). Світобачення митця чи філософія творчості: модерний феномен Емми Андіївської. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 22 (281), Ч. II, С. 298

¹¹ Андіївська, Е. Казка про Галайла. *Збірка казок Емми Андіївської (читати та слухати)* URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андіївської.html>

Бажання мандрівника («Казки про мандрівника») зрозуміти «чому все є таким, як воно є», перетворюється на екзистенційну потребу. Українська національна ідентичність у цій казці постає як те, що здобувається через внутрішній і зовнішній шлях, наповнений пізнанням, болем, падіннями. У такий спосіб Е. Андієвська подає ідентичність не як щось фіксоване, а як процес, рух до себе через прийняття власного шляху з усіма його поразками й прозріннями. Досить символічно зображено в цій казці, царство, де «обнюхують ноги», адже ноги торкаються землі, а земля в українському світогляді є сакральною. Саме синці (болючі сліди мандрівки) відкривають вхід до вчорашнього дня. У такий спосіб авторка підкреслює глибоку філософію зв'язку сьогодення з історією: минуле живе в тілі, у пам'яті, у досвіді.

Символічна архітектура казок Е. Андієвської відображає глибоку травматичну пам'ять колоніального минулого, духовну боротьбу особистості та суспільства, і водночас утвердження соборного начала як засобу відновлення та зцілення нації. Червоною лінією цих казок стає пам'ять про тяжке минуле та опір тиранії, що дозволяє досліджувати їх у світлі постколоніальної філософії. До прикладу, у *«Казці про Галайла»* та *«Казці про упиреня, що живиться людською волею»* провідним мотивом є втрата волі як головна загроза національній ідентичності. Модель світу, представлена у цих казках, демонструє, що деспотизм і колоніальні системи не завжди фізично нищать, але завжди намагаються підкорити дух. У *«Казці про Галайла»* авторка змальовує алегоричну боротьбу героя з вигаданим, але всевладним паном – Галайлом, що уособлює колоніального гнобителя: *«повело чоловіка на паничину, а згодом і на спорудження каналів та пірамід...»*¹². Це глибока метафора гніту, а образ Галайла втілює в собі тиранію, деспотизм чи тоталітаризм ХХ століття, що тяжів над Україною. Цей постколоніальний вимір прочитується не лише у фігурах деспотичних персонажів, а й у глибоко символічних ситуаціях, де страждання, пригнічення та боротьба за самовираження набувають нових художніх форм. У *«Казці про гуску, яку змушували нести прості яйця замість золотих»* **постколоніальний підтекст** полягає у засудженні інакшості, вимозі покори, самопригніченні, риториці «пихи», як виправданні, для придушення таланту. У такий спосіб авторка викриває моделі поведінки імперської влади, яку українська ідентичність зуміла пережити, втримавши свою цінність і право на самореалізацію. Господар соромить і карає гуску за її інакшість, втілюючи в собі **тоталітарний або колоніальний режим**, який не терпить жодного відхилення від «офіційної лінії». У цьому образі легко впізнати **імперське пригнічення**, яке протягом століть змушувало українську культуру мовчати, бути «такою, як усі» або зникнути. Подібне алегоричне осмислення колоніального досвіду простежується й в

¹² Андієвська, М. *Казка про Галайла*. Збірка казок Емми Андієвської (читати та слухати) URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андієвської.html>

інших казках Андіївської, де інакшість сприймається як загроза системі. У «Говорючій риби» риби́яче суспільство не може стерпіти вміння розмовляти риби, стаючи віддзеркаленням тоталітарної, колективістської системи, яка боїться відмінності. Тут простежується паралель з історичними формами репресій українських митців, інтелектуалів, усіх, хто мав сміливість мислити, говорити, співати інакше.

У «Казці про упиреня, що живилося людською волею» авторка моделює символічний образ упиреняти, яке не може пити кров. Воно не вбиває фізично, а **харчується чимось значно суттєвішим: волею**, тобто здатністю бути собою. Цей образ **влучно репрезентує імперські системи** (російську, радянську, зокрема), які **не завжди нищили народ фізично, а передусім – духовно й ментально**, виштовхуючи українців із власної культури, мови, історії, а найстрашніше – **здатності до вільного вибору, опору та розвитку**. Провідну ідею казки авторка вкладає в уста бляшанки: «Без волі нема жодного життя. Щойно вона дає відчутти смак речей і всього існування»¹³, відображуючи таким чином **суть національного досвіду України**: збереження ідентичності можливе лише тоді, коли зберігається **внутрішня воля** до буття, до гідності, до самовираження. Упирі в казці виступають не просто як казкові істоти, а як алегорія тоталітарної влади або колоніального режиму, який тримається не на фізичному насиллі. У цьому сенсі образ «упиреняти» є особливо показовим – воно не має сили само по собі, але набуває могутності через експлуатацію чужої внутрішньої сили. Таким чином, упиреня постає як втілення тоталітарної системи, що паразитує на свободі особистості. Коли упиреня повідомило на бенкеті, що «віднині воно житиметься виключно людською волею, зачудовані упирі одностайно погодилися, що мале, кволе упиреня – наймогутніший і найстрашніший упир»¹⁴. Символічним у цитаті є те, що упиреня, яке живиться не традиційною для упирів кров'ю, а **людською волею**, стає наймогутнішим і найстрашнішим серед усіх. Це надзвичайно глибока метафора, яка виводить казку на рівень філософського осмислення влади, поневолення та ідентичності. Так авторка показує, що справжня загроза для української ідентичності полягає не в прямій агресії, а в **підкоренні свідомості**, у втраті внутрішнього імпульсу до свободи. У цьому ж ключі у «Казці про бика й метелика» мисткиня апелює до героїчного минулого українського народу, коли моделює ситуацію, в якій корови пригадують розповіді своїх прабабусь про те, «що з коров'ячого племені, могутнього й вільного за сивої давнини, походили навіть боги й богині, ба більше в биків колись закохувалися навіть цариці»¹⁵. Тут **коров'яче плем'я** є іронічною метафорою нащадків козаків, які більше не

¹³ Андіївська, Е. *Казка про упиреня, що живилося людською волею*. Збірка казок Емми Андіївської (читати та слухати) URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андіївської.html>

¹⁴ Андіївська, Е. *Казка про упиреня, що живилося людською волею*. Збірка казок Емми Андіївської (читати та слухати) URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андіївської.html>

¹⁵ Казка про бика й метелика. Збірка казок Емми Андіївської (читати та слухати) URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андіївської.html>

мають сили своїх предків, лише **ностальгують і сакралізують минуле**, нічого не роблячи в теперішньому.

Ще одним важливим тематичним полем казок Е. Андіївської стають проблеми втрати зв'язку з минулим, розриву між поколіннями та втрати здатності чути один одного. Зображуючи місто янів у «Казці про ян», Е. Андіївська відтворює модель соціуму, де кожен будує свою вежу, харчується своїм «я», не чуючи при цьому інших. У такий спосіб авторка критикує індивідуалізм, егоцентризм та втрату зв'язків між людьми. У контексті української ідентичності це місто стає метафорою духовної роз'єднаності, яка переслідувала Україну протягом століть: міжрегіональні розбіжності, відсутність єдності еліт, колоніальна травма, яка породила «я» без спільного «ми». Казка виводить на поверхню екзистенційний парадокс української ідентичності: українці історично змушені були шукати себе в боротьбі за виживання (що робить «я» важливим), але лише через «ти» іншого ми стаємо нацією. Фінал казки є символічним: пастушок повертається у свій світ, старий зникає, а на його місці – мішок із самоцвітами. У такий спосіб письменниця демонструє, що **старе покоління є скарбом пам'яті, і хоч його смерть є неминучою, проте його досвід трансформується у духовне багатство для молодого. Самоцвіти втілюють у собі жертовність, милосердя**. У «Казці про ян», коли пастушок не просто говорить слово «ТИ», а виносить старого на плечах, він втілює конкретний акт солідарності. Це не абстрактна ідея, а вчинок, який відкриває браму. В українській національній традиції героїчне «я» менш важливе ніж соборне «ми», що формується через взаємопідтримку, співчуття, жертовність. У цьому глибока відмінність від індивідуалістичних чи авторитарних моделей. Тож, соборність стає ключовою національною цінністю, проголошеною у проаналізованих казках і перегукується з провідними ідеями української філософії, зокрема, у працях М. Драгоманова, **І. Франка, та інших**.

Окремої уваги заслуговують, змодельовані Е. Андіївською, колоритні карикатурні образи авторитарної влади, яку українці часто висміювали в народних піснях, анекдотах, переказах, глузуючи з абсурдності такої «панської гідності». У такий спосіб авторка критикує марнославство та зверхність, притаманні українській традиційній іронії над «панами»: «Галайло змушувало повзати чоловіка навкарачки й било його ложкою по лобі...»¹⁶. Цей гротесковий образ тирана, позбавленого справжньої величі, викриває механізм влади, що тримається не на силі духу чи справедливості, а на фарсі й приниженні. Іронія тут перетворюється на інструмент національного спротиву: висміювання деспота позбавляє його сакрального статусу та підкреслює неспроможність контролювати вільнодумний дух. У цьому

¹⁶ Андіївська, М. *Казка про Галайла*. Збірка казок Емми Андіївської (читати та слухати) URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андіївської.html>

контексті карикатурність стає формою деміфологізації влади – способом очищення колективної пам'яті від страху, символічним звільненням від тиску колоніальної традиції.

На протизагу жорстокості та гротескній владній пихатості Е. Андіївська моделює образ добра в руслі християнської етики: «Я не маю імени, бо все добре безіменне, це тільки зло спішить оздобити себе імям, щоб його помітили»¹⁷. Воно перегукується з українською традицією світлого, тихого добра, яке діє не заради слави, а з внутрішнього переконання, що демонструє цитата: «І тоді щойно чоловік збагнув: добро не чекає на подяку»¹⁸. Тут простежується, глибоко притаманна українській моральності самовідданість, людяність, допомога ближньому без винагороди.

У кінці згадаю про один із найсильніших символів української ідентичності, який не оминула у казках Е. Андіївська, – пісню. У сцені, де герой, врятувавшись від Галайла, «заспівав пісеньку, від якої одразу ж почали лускатися бруньки, заповідаючи весну»¹⁹, пісня постає як магічна, творча сила. Це не лише художній прийом, а символ життєдайної енергії культури. Пісня – це голос нації, що, попри тиск, мовчання, колоніальні заборони, завжди проростає знову.

Отже, казковий світ Емми Андіївської постає не лише як художня форма, а як потужна платформа для філософського осмислення національного буття. Через символічну мову, метафоричні структури та екзистенційний підтекст авторка проєктує українську ідентичність як динамічний і глибоко духовний феномен. Казки постають не лише засобом збереження культурної пам'яті, а й живим діалогом з нацією про сенси, відповідальність, гідність та свободу. У фокусі її наративів – не героїка чи міфологізоване минуле, а персонаж, яка чинить опір, що стає ключем до збереження власної сутності у світі, де панують стандартизація і колективна амнезія. Творчість Е. Андіївської засвідчує, що українська ідентичність здатна не лише витримати випробування історією, а й проростати крізь них новим розумінням себе – цілісного, відповідального і співчутливого суб'єкта культури.

¹⁷ Андіївська, М. *Казка про Галайла. Збірка казок Емми Андіївської (читати та слухати)* URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андіївської.html>

¹⁸ Андіївська, М. *Казка про Галайла. Збірка казок Емми Андіївської (читати та слухати)* URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андіївської.html>

¹⁹ Андіївська, М. *Казка про Галайла. Збірка казок Емми Андіївської (читати та слухати)* URL: <https://mala.storinka.org/казки-емми-андіївської.html>

IMMIGRATION INTENTIONS OF RECENT UKRAINIAN NEWCOMERS TO THE GREATER TORONTO AREA

*Andrei Zavialov
PhD (Sociology),
Settlement Worker,
Ukrainian Canadian Social Services Toronto Inc.,
Toronto, Canada
zavialovandrijko@gmail.com*

Abstract

The article presents research results devoted to immigration intentions of recent (after the beginning of the full-scale invasion) Ukrainian newcomers in Canada, particularly in the Greater Toronto Area. Immigration motives and reasons of choosing Canada, employment, financial and housing situation, level of English, settlement services, interdependence between immigration intentions and mental, physical health, impressions of Canada, as well as motives of returning to Ukraine and identity shift are discussed in the article.

Keywords: Ukrainian newcomers, Ukrainian immigrants, Canada-Ukraine Authorization for Emergency travel, CUAET, Greater Toronto Area.

ІМІГРАЦІЙНІ НАМІРИ СЕРЕД НОВОПРИБУЛИХ З УКРАЇНИ В АГЛОМЕРАЦІЇ ВЕЛИКОГО ТОРОНТО

*Андрій Зав'ялов
кандидат соціологічних наук,
спеціаліст з питань адаптації,
Суспільна служба українців Канади – Торонто*

Анотація

У статті представлені результати дослідження, присвяченого імміграційним намірам серед новоприбулих (з початку повномасштабного вторгнення) з України до Канади, зокрема до Агломерації Великого Торонто. У статті розглядаються імміграційні мотиви та причини вибору Канади, питання працевлаштування, фінансової та житлової ситуації, володіння англійською мовою, користування послугами сервісних організацій, взаємозалежність між імміграційними намірами та психічним, фізичним здоров'ям, враженнями від Канади, а також мотиви повернення до України та зміни в ідентичності.

Ключові слова: новоприбулі з України, українські іммігранти, Канадсько-український дозвіл на екстрені поїздки, CUAET, Агломерація Великого Торонто.

Due to the unprovoked Russian aggression against Ukraine and subsequent hostilities, Canada and many European countries have been facing a huge wave of forced emigration from Ukraine. Thanks to the special measures taken by Canada under the Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel (further – CUAET) program, citizens of Ukraine and their relatives got the opportunity to work, study and stay in Canada safe. Canada has never been an easy country to immigrate to, and this opportunity given to Ukrainians as a security measure opens the door for further immigration. Ukrainians became the first nation to which Canada provided assistance in such an amount. Even though these measures are defined as temporary, many legal ways have appeared for Ukrainians both to extend their stay in Canada and to change their legal status to permanent residence in the future.

Since 2021, the Ukrainian diaspora in Canada has become the largest Ukrainian diaspora in the world¹; it began to form in the 1890s. At the end of the 20th century, Ontario takes the leading position in terms of the number of Ukrainians living in Canada, and Toronto becomes one of the most important centers of Ukrainian life in Canada (before Prairie provinces – Alberta, Saskatchewan, Manitoba – were leading for a long time).² According to the 2021 census, 1 million 258 thousand people indicated their Ukrainian origin (3.4% of the Canadian population), of which 342 thousand were in Ontario (2.4% of the population of Ontario). About 123,000 Ukrainians lived in the Greater Toronto Area (further – GTA) in 2021 (2% of the GTA population). As of July 2024, since the beginning of the war, about 300,000 Ukrainians and their relatives arrived in Canada under the CUAET program³, of which more than 90,000 arrived in Ontario, and most of them settled in the GTA⁴, which is a magnet for many immigrants.

The beginning of the large-scale invasion and the subsequent emigration from Ukraine actualized the question of the study of social adaptation of Ukrainians in the host countries. Scientists and public activists are actively researching these issues.⁵ In this study⁶, respondents were asked to express their opinions and share their experiences of living in the GTA. Respondents' answers were

¹ Zavialov, A. Ukrainian Catastrophe: Ukrainians and the Ukrainian Language in Russia in the Mirror of 1989–2021 Russian Censuses. Retrieved from: https://socadaptukr.wordpress.com/wp-content/uploads/2024/06/zavialov_ukrainian-catastrophe.pdf

² Zavialov, A. (2020). *Sotsialna adaptatsiia ukraiinskykh immihrantiv : monohrafiia*. Kyiv: Samit-knyha. PP. 24–43 [in Ukrainian]

³ Canada-Ukraine authorization for emergency travel: Key figures. *Government of Canada – Gouvernement du Canada*. Retrieved from: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/key-figures.html>

⁴ Ontario Ukrainian Action Table Record of Discussion (2024, May 1st). *OCASI – Ontario Council of Agencies Serving Immigrants*

⁵ Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel (CUAET) Survey. *Operation Ukrainian Safe Haven – Opération havre de paix pour les Ukrainiens (OUSHOHPU)*. Retrieved from: <https://ukrainsafehaven.ca/data/cuaet-survey/>; Refugees from Ukraine: how many are there, their intentions & return prospects. *Centre for Economic Strategy*. Retrieved from: <https://ces.org.ua/en/refugees-from-ukraine-final-report/>

⁶ Zavialov, A. Recent Ukrainian Newcomers to the Greater Toronto Area: Stay or Leave? Retrieved from: <https://socadaptukr.wordpress.com/wp-content/uploads/2025/01/zvit-en-1.pdf>

linked to their immigration attitudes in order to understand how much one or another factor or characteristic affects the respondent's immigration attitudes.

Initially, the study consisted of two parts: the main survey, in which 1,011 people participated (63.2% women and 36.8% men; 665 people from Toronto, 356 from other cities and towns around), and two focus groups of 8 persons each among those who would like to stay in Canada permanently, and among those who would prefer to leave Canada. While processing the results, it was decided to conduct another stage – a mini-survey in January 2024 among the same respondents who left feedback to find out how their immigration attitudes have changed over time (168 participants). CUAET program participants who resided within the GTA at the time of the study and who arrived between February 2022 and August 2023 took part in the study.

Before moving to Canada, 50.4% of respondents lived in Ukraine, 19.5% in Poland, and 20.9% in other EU countries. The last region of residence in Ukraine was: west – 31.4%, center – 34.1% (18.4% of them from Kyiv), east – 21.4%, south – 13.1%. The leaders are the city of Kyiv and the Lviv Oblast. From the territories of Ukraine occupied by Russia as of February 23, 2022, 3.3% of respondents left for Canada; 14.7% noted that their home is currently under occupation.

The main survey results are as follows: 38.5% of respondents are ready to do all they can in order to stay in Canada permanently (the main focus of this study was on them), 39.7% have not yet decided for sure, but are inclined to stay in Canada, 12.8% plan to return to Ukraine after the war, 4.9% are ready to return to Europe at the first opportunity and 4.3% are ready to return to Ukraine at the first opportunity. To summarize, 78.2% of respondents are determined to stay in Canada, and more than a third of them are ready to do all they can to settle here permanently. Only 21.8% definitely plan to leave Canada. If the polar answers (to do everything to stay vs. not to stay at all) are understandable from the point of view of possible prediction of further actions, then it is not clear how the almost 40% who are undecided, but are inclined to stay and live in Canada, will behave.

The respondents were asked the question “How do you assess your real prospects of staying in Canada permanently?” (those who do not plan to stay in Canada at all – 21.8% – skipped this question): 47.1% rate their prospects as “rosy”, 34.7% as “cloudy”, and 18.2% as bad. Only 29.7% rated their familiarity with Canada's immigration policy as good, 39.6% as satisfactory, and 30.7% as bad.

Security (48.9%), economic and political stability (47.7%), the desire for a better future for their children (44.7%) are the main reasons why Ukrainians want to stay in Canada permanently. In the conditions of war, people strive more than ever to find a calm and comfort place to live, and Canada is just such a place. Motives of self-realization (28%), opportunities for good earnings (23.5%), and a higher standard of living (22.9%) rank second. However, the presence of relatives (8.1%), a powerful Ukrainian diaspora (10.7%), good education (12.5%) or an understandable and transparent immigration process (9.7%), which it would seem should have a huge influence on the desire to stay in Canada, are not pivotal.

Moreover, the motives for coming to Canada are slightly different from the reasons. Safety (61.8%), social peace (39.2%), desire for a better life for their children (43.3%), English-speaking environment (39.4%) are the leaders among all motives. The motive of wanting to obtain the permanent resident status is also among leaders – 54.2% (which does not mean that a person is ready to connect their whole life with Canada). It is interesting that 23.2% of respondents chose the motive of the powerful Ukrainian diaspora. There are also those who went to Canada without any reason, just looking for asylum anywhere (7.6%).

Men are slightly more likely than women to stay in Canada, but the difference is not decisive. The same trend is also observed among people of working age (25–44) – they are more inclined to stay in Canada. The language of communication and the region of origin also matter since those who speak exclusively Ukrainian at home and those who come from the West of Ukraine are slightly less inclined to immigrate than those who communicate in other languages or several languages at the same time and come from other regions of Ukraine. Those whose homes in Ukraine were damaged or destroyed because of hostilities are almost twice as determined to stay and live in Canada permanently (9.5% of respondents had their homes damaged, 3.5% had their homes destroyed).

56.1% have at least some kind of job in Canada, although only 41.7% have a permanent job; 35.3% are looking for a job, 8.6% are not. In general, the longer a person is in Canada, the higher the chance that they have a permanent job. But the unemployment rate among those who have been here for more than six months hovers around 23–27%. A permanent job, especially by profession, significantly affects the immigration attitudes of Ukrainians in terms of determination – the share of those who are ready to do all they can to stay in Canada permanently reaches 50%, compared to 31.5% among those who have a temporary job or do not have it at all.

24.9% rate their financial condition as good, 38.4% as satisfactory, and 36.7% as poor. But financial status does not make a significant difference to immigration attitudes. 90% of respondents pay a fee for housing rent, 83% of them rent at the market price, the other 7% pay a certain cost. Only 7.8% of respondents have friends/relatives/host families to whom they do not pay for housing. 2.4% found themselves in an extremely difficult situation – they do not have permanent housing, they live either in a shelter, or in a tent, or on the street. The relative size of the rental space partially affects attitudes towards permanent immigration: those who rent houses are more inclined to do all they can to stay in Canada permanently (50%), while among those who rent apartments (42.6 %) and rooms (38.2%) there is less determination.

23.2% of respondents rate their level of English as low, 36.6% as average, and 40.2% as high, that is, a little less than half of the respondents feel almost free in social situations, and a little more than a third are actively involved in English-speaking environment. But the level of English proficiency is not a significant factor in determining respondents' immigration attitudes.

42.7% of respondents used or use the services of Ukrainian diaspora organizations. The Canadian Ukrainian Immigrant Aid Society (CUIAS) and the Ukrainian Canadian Social Services Toronto (UCSST) appear most often in the answers. English courses are the most popular service (20.2%), followed by information and advisory support (17.2%) and job search (17.3%); 49.7% of respondents also used or are using the services of other settlement agencies.

The main characteristics that determine immigration attitudes are the assessment of the feeling of security in Canada – the safer a person feels, the more they are inclined to stay and live in Canada permanently (the difference between the answer options is more than 3 times: 50.3% of those who feel safe are ready to do all they can to stay in Canada compared to 14.8% of those who do not feel safe in Canada); mental and physical health in Canada is another factor – those whose condition in Canada has significantly improved have a much higher desire to stay in Canada permanently than those whose condition has significantly worsened (a difference of 5–7 times); impressions on Canada is also a factor – comparing respondents' current life here with their past life significantly affects immigration attitudes (a 28-fold difference), while 5.9% of respondents rate their impressions as negative, 20.1% as average, and 74% as positive.

As for the motives for returning to Ukraine, 50.1% said that interpersonal relationships, their family and friends, are dominant. Patriotism and nostalgia for their life in Ukraine are relevant for 38.2%, their own house for 35.1%. The dominant "compulsion" to return to Ukraine is the expiration of the visa/work permit – 53.6%. If newcomers fail to extend/update/change their status to another, then they will have to return to Ukraine. The condition of their loved ones in Ukraine is on the second place – if something happens to them, 43.9% are ready to come back and help them.

35.7% already feel certain changes in their identity – they noted that they already have a certain Canadian component in their identity, while for 5.7% these changes are quite dramatic – 3.4% already feel more Canadian than Ukrainian, and 2.3% already feel that they are purely Canadian. But more than half of the respondents have not yet experienced such identity shifts – 59.1% consider themselves Ukrainians and plan to have this identity as the only possible one. The shift of identity towards a new one and a greater determination to remain living in Canada are interdependent. Those who already feel a certain Canadian component in their identity are much more determined to stay and live in Canada permanently.

Analysis of the other characteristics showed a twofold or less difference between the options; however, this does not mean their lack of significance. On the contrary, after investigating the difference, we can understand their significance in determining the respondents' attitude toward immigration. It is also important to note that the 2026 census may show completely different quantitative characteristics of the Ukrainian diaspora due to the large number of Ukrainian newcomers under the CUAET program, as a certain part of them will stay in Canada either permanently or temporarily.

ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ

Славко Бурда

*президент Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар» – Загреб,
відповідальний редактор часопису «Слово Кобзаря»
і збірників «Українці Хорватії: Матеріали та документи» м. Загреб, Хорватія,
slavkoburda.hr@gmail.com*

Анотація

У період понад 120 років, як українці емігрували на територію південних слов'ян, головним чином у Боснію, Хорватію, а згодом у Воєводину, були дуже значні та впливові особи, важливі для суспільства, культури та науки в цілому в Хорватії та інших країнах світу, де вони жили та працювали. Найповніший огляд портретів відомих українців Хорватії в одному місці міститься в серії із семи виданих антологій «Українці в Хорватії: Матеріали та документи» яких успішно видає УКПТ «Кобзар» – Загреб. Протягом останніх років саме тут досить потужно розвиваються українознавчі дослідження до якого причетні насамперед науковці з України що дає можливість поглибити знання про українців Хорватії, а також їхніх найближчих кривняків у сусідніх балканських країнах. Цінність цієї спільної праці та серії вже виданих семи антологій та її продовженням у цій живій енциклопедичній справі збирання матеріалу для написання історії української діаспори в Хорватії та на теренах південних слов'ян.

Ключові слова: дослідники та науковці, що пишуть історію українців у Хорватії, серія із семи опублікованих антологій «Українці Хорватії: матеріали та документи», відомі українці Хорватії за останні 120 років.

PROMINENT FIGURES OF UKRAINIANS IN CROATIA

Slavko Burda

*President of the Ukrainian Cultural and Educational Society "Kobzar" – Zagreb,
Editor-in-Chief of the magazine "Slovo Kobzarya"
and the collections "Ukrainians of Croatia: Materials and Documents" Zagreb, Croatia,*

Abstract

During the period of more than 120 years, when Ukrainians emigrated to the territory of the South Slavs, mainly to Bosnia, Croatia, and later to Vojvodina, there were very significant and influential figures, important for society, culture and science in general in Croatia and other countries of the world, where they lived and worked. The most complete overview of portraits of famous Ukrainians in Croatia in one place is contained in a series of seven published anthologies "Ukrainians in Croatia: Materials and Documents" which are successfully published by the UKPT "Kobzar" – Zagreb. In recent years, Ukrainian studies have been developing quite strongly here, primarily

involving scientists from Ukraine, which makes it possible to deepen knowledge about Ukrainians in Croatia, as well as their closest relatives in neighboring Balkan countries. The value of "this joint work and the series of seven anthologies already published and its continuation in this living encyclopedic work of collecting material for writing the history of the Ukrainian diaspora in Croatia and in the lands of the South Slavs.

Keywords: researchers and scientists writing the history of Ukrainians in Croatia, a series of seven published anthologies "Ukrainians of Croatia: materials and documents", famous Ukrainians of Croatia over the past 120 years.

Вивчення історії Української спільноти в Хорватії

Багато вчених з декількох держав Європи й світу досліджували українсько-хорватські еміграційні процеси, життя українців між двома світовими війнами в Хорватії та в її столиці Загребі, а також їхні перші організації та хід поступової адаптації в суспільстві колишньої Югославії. До таких дослідників і вчених належать і фахівці-історики з України.

Про період з 1918 року по теперішній час українські вчені та дослідники написали велику кількість наукових праць, опублікованих в книгах та наукових журналах України. Публікації про українських емігрантів у Хорватії виходили на всіх континентах, де живе і діє українська діаспора. В самій Хорватії у 2002 році Культурно-просвітнє товариство русинів і українців Загреба видало збірник «Українці Хорватії: матеріали і документи (Книга перша)». Після виходу книги в світ нині покійному Роману Мизю протягом наступних п'ятнадцяти років удалося зібрати та опублікувати сім томів наукових праць і статей про переселення українців у Боснію на більше ніж 2,5 тисячах сторінок. У підготовці матеріалів узяли участь понад 100 авторів, серед яких було й багато хорватських українців.

100 років тому в Загребі засновано Українське товариство «Просвіта», яке стало базою організованого суспільно-політичного, культурно-мистецького й просвітнього життя українців не лише в Хорватії, а й у всій колишній Югославії. Про осередки українців у Загребі, Белграді, Любляні, Новому Саді, Зреняніні, Смедереві, Сараєві, Бані-Луці та інших місцях пишуть і вчені з України.

Відомий український вчений-історик Олег Румянцев проводив дослідження з історії й збереження ідентичності українців і русинів на теренах колишньої Югославії. Він видав монографії «Галичина-Боснія-Воєводина» (2008), «Питання ідентичності русинів і українців колишньої Югославії» (2010), «Українці в Македонії» (2010) і далі пише й публікує нові праці.

Ще один український дослідник Валерій Власенко з Сумського державного університету також досліджує й публікує наукові праці на ці теми та бере участь у різноманітних наукових форумах, семінарах, круглих столах в Україні й інших країнах. Він

також пише про перші організації українців на Балканах у Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців або в Югославії, а згодом у Хорватії, Сербії, Болгарії та Румунії. Його внесок у реалізацію цього проекту є величезним, особливо значним, коли йдеться про діяльність політичних емігрантів та їхніх українських організацій у прагненні створення української держави, особливо між двома світовими війнами, коли діяла велика кількість української інтелігенції в Хорватії. На шляху міст Любляна, Загреб і Белград діяли культурні і політичні діячі в напрямку підтримання високої свідомості, прагнення і боротьби українського народу за невмирущу українську ідею, що Україна має бути незалежною і мати свою державу. Однією з українських організацій, що залишила найбільший слід у Хорватії, як у Загребі, так і певний час із центром у Белграді, було Українське Товариство «Просвіта», яке між двома світовими війнами мало свої філії по всьому колишньому Королівстві Югославія. З початком Другої світової війни її організації, які діяли як філії, та осередок української «Просвіти» в Загребі були закриті, бо почався воєнний час.

У 2012 Микола Нагірний, видатний вчений з України, опублікував свою першу монографію під назвою «Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття». Його книга найкраще висвітлила боротьбу хорватського народу за незалежність та участь у ній українців і русинів. У книзі подано точну інформацію про Вітчизняну війну в Хорватії, про найбільші страждання українців та русинів від переселення до наших днів. Це були важкі часи і про них варто було видати окрему книгу, що професор Микола Нагірний і зробив на високому професійному рівні. За це йому вдячні в першу чергу українці й русини Хорватії. Вчений продовжив свою дослідницьку роботу в межах нинішньої Хорватської держави і в своїй другій монографії опублікував цікаві дослідження з минулого й сьогодення.

Високопрофесійна вчена-історик Галина Саган докторка історичних наук, професорка кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка з Києва опублікувала кілька книг та низку наукових статей. Серед них слід відзначити її книгу «Югослави в ХХ столітті – державні та культурні зв'язки з Україною». Вона пише про всі сфери життя югославського суспільства і достовірно представляє діяльність русинсько-української громади з 1900 по 1990 рік. Галина Саган одна з перших, що взяла участь у всіх шести антологіях.

Вона пише та займається також з іншими темами, пов'язаними не з тільки з минулим, а й з сьогоденням українців в Хорватії, пише про культурні події, про українські активні організації, про деякі явища політичного русинства та відрив від історичних фактів. Вона історично достовірно та задокументовано пише про внесок місцевих українців та їхніх організацій у Хорватії у вшанування пам'яті Великого голодомору в Україні, і врешті мети було

досягнуто, коли Парламент Хорватії в 2023 році визнав «Голодомор 1932-1933 в Україні» як акт геноциду проти українського народу.

Відома українська вчена-історик Оксана Гула виступила з двома науковими працями, висвітливши діяльність русинсько-українських культурно-просвітніх організацій між двома світовими війнами з 1918 по 1941 рік. Дослідниця пише про сучасні освітні наукові установи й університети в Хорватії, про вивчення української мови й літератури, про відкриття й роботу кафедри української мови та літератури на Філософському факультеті Загребського університету.

Слід зауважити, що видані в Україні праці про українську діаспору в Хорватії та колишній Югославії, мали невеликі накладі. Вони стали рідкістю, про них мало хто знає і мало хто їх має в Хорватії та в інших країнах колишньої Югославії. Все це спонукало мене як ініціатора ідеї, організатора й редактора видавати серію збірників про українську діаспору в Хорватії.

Наукові праці цих та інших українських вчених ми публікуємо в збірниках «Українці Хорватії». Підготовкою й виданням серії збірників займається протягом двох десятиліть автор цієї статті – ініціатор багатьох культурно-просвітніх заходів Української громади в Республіці Хорватія. У 1993 я вперше у незалежній Хорватії започаткував ушанування пам'яті жертв Голодомору в Україні у 1932–1933 роках; потім підготував і опублікував сім збірників «Українці Хорватії: матеріали і документи». Книгу першу опублікував у 2002-у. Потім настала 18-річна перерва. У 2020 вийшла друком книга друга, у 2021-у – книги третя й четверта, а в 2022-у – книга п'ята, яка завершила серію видань, присвячених 100-й річниці організованої праці й життя Українців у Загребі, 100-й річниці Українського товариства «Просвіта» в Загребі та 50-річчю Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар». У 2023 та 2024 роках вийшли друком шоста та сьома антології «Українці Хорватії: матеріали та документи», шоста на 460 сторінках, та сьома на 430 сторінках. УКПТ «Кобзар» за 50 років успішної діяльності, крім сорока виданих книжок, почав видавати у 2021 р. журнал «Слово Кобзаря». Наразі вийшло тринадцять номерів, скоро вийде чотирнадцятий. Найважливіше те, що журнал виходить виключно українською мовою і, крім друкованого, його можна читати і в електронному вигляді.

Видаючи серію збірників «Українці Хорватії», українці здійснюють власну інформаційно-видавничу діяльність у рамках культурної автономії. До проголошення незалежності в Хорватії вийшло лише кілька видань, а зараз ця кількість значно зросла і сягає до 100 видань. Цінністю цієї спільної праці та серії вже виданих семи антологій та її продовженням у цій живій енциклопедичній справі збирання матеріалу для написання історії української діаспори в Хорватії та на теренах південних слов'ян є, безперечно, вже традиційно

написана наукова праця, аналіз і рецензія вченого Миколи Нагірного, що друкується на початку сьомої книги. Підкреслюємо його надзвичайне знання всіх подій і відомих осіб серед русинів і українців Хорватії та південних слов'ян, результатом чого стала в четвертій книзі «Українці Хорватії» його стаття «Хорватські українці у фокусі української історіографії», а також його рецензія на всі шість виданих досі книжок «Українці Хорватії» з назвою «Енциклопедична історія хорватських українців (рецензія на перші шість томів збірки «Українці Хорватії: матеріали і документи»), яка опублікована в книзі сьомій.

Крім працьовитих і дуже цінних українських дослідників, науковців та істориків, висловлюю глибоку подяку академіку НАН України, поважному доктору і професору зі Словаччини покійному пану Миколі Мушинці та русинському письменнику, журналісту і публіцисту пану Джурі Латяку з Воєводини. Як рецензенти, вони написали перші рецензії на перші п'ять книг і опублікували їх у відомих часописах «Дукля» у Словаччині та «Шветлосц» у Сербії. У науковому журналі «Київські історичні студії» рецензію на другу книгу «Українці Хорватії: матеріали та документи» написала поважна професорка, докторка історичних наук Галина Саган з кафедри всесвітньої історії Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Окрім публікації в Науковому журналі, її рецензія була опублікована також у третій книзі «Українці Хорватії».

Важливо зазначити, що цінний огляд і першу рецензію після виходу другої книги «Українці Хорватії», написав один із перших дослідників українців, які оселилися на теренах південних слов'ян, вчений і дослідник, доктор наук професор Олег Румянцев з Італійського університету Палермо. Друга книга опублікована у 2020 році після тривалої перерви після виходу першої книги у 2002 році. Крім вступного слова редактора всіх семи книг Славка Бурди, важливою є й післямова, написана завідувачем кафедри історії світової України КНУ ім. імені Тараса Шевченка, доктором історичних наук, професором Володимиром Сергійчуком.

Говорячи щодо нещодавно написаних наукових праць про різноманітні події серед українців у Хорватії, слід згадати доробок докторки історичних наук, професорки Алли Атаманенко, директорки Національного наукового центру «Інститут дослідження української діаспори ім. Любомира Вінара» Національного університету «Острозька академія» з Острога в Україні. Професорка Алла Атаманенко визнала цінність антологій «Українці Хорватії» і на наші запрошення відразу долучилася до спільного проекту, написавши та опублікувавши декілька своїх відомих наукових статей, оглядаючи новий насичений період життя, праці та діяльності української діаспори в Хорватії. У 2024 році доктор історичних наук, професор, Алла Атаманенко разом зі своїм чоловіком Віктором написали чудову та цінну наукову статтю «Діяльність українців Хорватії під час російсько-української війни (лютий 2022 -липень 2024)».

У цьому та у попередні роки ми мали велику кількість наукових праць, опублікованих в останніх шести збірниках, до яких також входить цей сьомий збірник «Українці Хорватії: матеріали та документи», пов'язаний з українцями в Хорватії, написаний професорами, науковцями, істориками, прекрасними знавцями української музичної та мистецької науки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника з м.Івано-Франківськ, серед яких Віолетта Дутчак, Ольга Фабрика-Процька, Ганна Карась, Наталя Толошняк, Наталя Федорняк, Юрій Скобель, Марія Мартинюк, Богдан Парумба та ін.

Висловлюємо високу подяку також доктору історичних наук, професору Володимиру Сергійчуку, одному з перших науковців, який 35 років тому налагодив співпрацю викладачів і студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка з нашим Культурно-освітнім товариством у м. Загреб, а також співпрацю та десятиденний обмін з професорами та студентами історичного факультету філософського факультету Загребського та Задарського університетів.

Професор Володимир Сергійчук у своїй дослідницькій роботі опрацьовує дуже велику кількість тем з історії та є одним із найкращих знавців історії світового українства, а також він є завідувачем кафедри історії світового українства та відомий як експерт з питань історії України, особливо з питання кількості жертв штучного голоду, відомого як Голодомор 1932-1933 років. Відомі його зауваження щодо деяких західних експертів і дослідників, які виступають за применшення тих мільйонів жертв і знецінення висновків українських вчених та істориків, зроблених на основі досліджень українських архівів, які повинні мати більше знань, аргументів і фактичної ситуації.

У випуску сьомої книги ми публікуємо чотири його короткі статті, деякі написані в Хорватії під час літньої відпустки на Адріатичному морі, а деякі відразу після повернення до Києва. Важливо зазначити, що в сьомій книзі «Українці Хорватії: матеріали і документи» публікуємо більшу наукову працю єромонаха Юстина Бойка, доктора богослов'я і патристичних наук, синкела у справах монашества Львівської Архiepархії Української Греко-Католицької Церкви «Amicus meus optimus» – листування між єпископом Крижевської єпархії Діонісієм Нярадї та Митрополитом графом Андреєм Шептицьким.

Ми повинні особливо цінувати внесок і участь у цьому проєкті корінних українців або українців з цього простору. Це правда, що деякі з них, хто співпрацює в цьому проєкті, пишуть наукові праці, є безпосередніми науковцями та істориками, але є також журналісти та міждисциплінарні експерти, залучені в кількох професіях, які пишуть різні статті, звіти, нариси, оповідання, а їхні публіцистичні твори цінні, адже фіксують події.

Опублікована серія із семи антологій «Українці Хорватії: матеріали та документи» містить 2213 сторінок зі 186 назвами різних наукових статей чи публікацій, написаними 70

авторами. Деякі з авторів написали одну або кілька наукових робіт чи статей. Це: Славко Бурда, Олена Малиновська, Володимир Конзалтін, Богдан Ліскій, Євген Мацяк, Іван Терлюк, Роман Мизь, Максим Камінський, Володимир Сергійчук, Микола Єременко, Юліян Тамаш, Мирослав Кіш, Іван Барщевський, Ярослав Ліщешин, Нікола Кекіч, Янко Шимрак, Євген Пашенко, Міленко Попович, Любомир Мазур, Галина Саган, Валерій Власенко, Оксана Гула, Олег Рум'янцев, Микола Нагірний, Світлана Лук'янчук, Олександр Савчук, Ольга Романівна Фабрика Процька, Ана Дуганджич, Левко Довгович, Владислав Роговий, Янко Рамач, Зіновій Книш, Кирило Бобинцов, Олеся Дроздовська, Юрій (Джуро) Лятак, Микола Мушинка, Любомир Белей, Катаріна Тодорцев Хлача, Філіп Шкілян, Ярослав Мішаніч, Ірина Ключковська, Оксана Трумко, Назар Данчишин, Віолетта Дутчак, Олександр Саган, Алла Атаманенко, Павло Головчук, Святослав Рублик, Ганна Карась, Наталія Толощук, Руслан Кухаренко, Петро Моціанка, Єлизавета Михалковська Батінич, Василь Кирилич, Павло Гай Ніжник, Ярослав Дашкевич, Олег Гірник, Михайло Ляхович, Людмила Попович, Андрій Гевка, Марія Мартинюк, Богдан Парумба, Наталія Федорняк, Юстин Бойко, Анна Ліміч Войнорович, Ярослав Комбіль, Віктор Атаманенко, Сергій Бурда, Джуро Відмарович, Борис та Антін Гралюк.

Українці в Хорватії та південнослов'янському регіоні мають довгу, багату та цікаву історію, сповнену постійної боротьби за збереження своєї ідентичності, переплетену з повсякденними турботами, оптимістичними надіями, бурхливими, радісними та сумними спогадами, визначними подіями та великою кількістю гідних особистостей. П'ять міграційних хвиль імміграції за останні 280 років з економічних та політичних причин, включаючи останню, що відбулася три роки тому, спричинену вторгненням російського агресора в Україну. Завдяки обставинам та усвідомленню свого українського походження, вони поступово інтегрувалися в суспільства країн, у яких живуть сьогодні, тим самим протистоячи асиміляції та зберігаючи свою мову, культуру, релігію, національно-культурну ідентичність. Велику роль у цьому відіграла церква, культурні та освітні організації та установи, а також велика кількість відомих людей та окремих осіб. Окрім збереження своєї етнічної та культурної ідентичності, вони мали глибоке почуття своєї історичної прадідівської батьківщини та своєю працею та жертвою завжди прагнули ознайомити більшість хорватського населення з багатою історією та культурою свого українського народу. Водночас вони брали участь у будівництві та розвитку суспільства, в якому жили, та ділили добро і зло з більшістю народу, хорватами та іншими.

Донедавна Хорвати, на жаль, не відрізняли нас від руських і дуже мало знали про українців як про окремий народ, про нашу історію, культуру, традиції й звичаї. Тому ми працюємо над поширенням знань про українців, і це дає відповідні результати.

У першому томі «Українці Хорватії: матеріали та документи» один із дослідників цього регіону, який зараз мешкає в США, Богдан Ліський, публікує статтю про Антіна Івахнюка, який належить до групи найвідоміших українських культурних діячів. Разом з доктором Віталієм Петровським, Василем Войтановським, Андріє Пеліхом, інж. Михайлом Вінтонівним, доктором Зіновієм Патолею, доктором Наде Ружицькою, Йосипом Коропеєм, Михайлом Степанішиним, Євгеном Мацяком, художником Яківом Гніздовським, отцем Михайлом Фіраком, Григорієм Шевчуком та співаком Загребської опери Анатолієм Малюшевським він зробив великий внесок у розвиток української культури серед хорватських українців.

о. Нікола Кекіч також пише у першому томі про роботу та діяльність Крижевацької єпархії та єпископа Юлія Дрогобецького, який керував Крижевацькою єпархією протягом 22 років. Про львівського митрополита графа Андрія Шептицького пише д-р Янко Шимрак. Під час свого служіння у Львові митрополит Андрей Шептицький мав великий духовний вплив на Крижевецьку єпархію. Велика кількість богословів Крижевської єпархії здобула освіту та навчалася під його керівництвом, Львіва або Станіслава. Також згадується його роль та внесок у становленні Греко-католицької церкви для іммігрантів з України до Боснії.

У другому томі, серед іншого, представлено огляд внеску журналіста та магістра журналістики Сергія Бурди у розвиток українсько-хорватських відносин через публікації про Україну. Його цінний внесок охоплює період з 2007 року до сьогодні, включаючи публікацію десятка публікацій з історії, культури та політичного життя України.

У третьому томі журналіст, публіцист, культурний та громадський діяч з Нового Саду Джуро Латяк пише статтю про академіка доктора професора Олексу Мішанича, ім'я якого тісно пов'язане з культурним та освітнім життям русинів у південнослов'янських країнах (переважно в Сербії та Хорватії) у другій половині ХХ століття.

о. Роман Миз, священник, журналіст, публіцист, науковець, культурний діяч, публікує статтю про о. Михайла Фірака, корифея української журналістики та видавничої справи. Він роздобув друкарський верстат для тодішньої керестурської «Просвіти» та редагував «Русинські новини» та «Рідне слово» та інші видання, такі як календарі, брошури, і був першим, хто написав і опублікував зошити з популярної історії України. Його праця є фундаментальною для всієї майбутньої журналістської діяльності українців – русинів у нашому регіоні.

Покійний академік, доктор професор Микола Мушинка пише про найпліднішого українця-русина з цього регіону, о. Романа Миза, який опублікував понад п'ятдесят книг на різні теми кількома мовами, зокрема бачвансько-русинською, українською, сербською, хорватською та угорською. У статті також правдиво зображено іншу його діяльність, зазначаючись, що він був титаном праці.

У четвертому томі маємо розповіді про досі живих, заслужених активних українців останнього часу, як-от опубліковане листування між Орестом Власовим та академіком Олексом Мішаничем, та розповідь про діяльність та працю культурно-освітнього та громадського діяча, публіцисту та редактора всіх семи томів «Українці Хорватії: Матеріали та документи», а також головного редактора загребського українського журналу «Слово Кобзаря» Славка Бурди.

Алла Атаманенко, доктор історичних наук, професор Науково-дослідного центру «Інститут дослідження української діаспори імені професора Любомира Вінара» в Острозі, пише статтю, в якій згадує, що в українській науці формується гроно вчених, які вивчають різні аспекти життя та діяльності нащадків емігрантів з українських земель у Хорватії. Серед найвідоміших дослідників вона називає доцента Валерія Власенка, докторку Оксану Гула, доцента Миколу Нагірного, доктора наук Олега Румайнцева, докторку наук професорку Галину Саган, а також згадує доктора, професора Євгена Пашенка та академіка, доктора, професора Миколу Мушинку.

П'ятий том присвячено 100-річчю організованої праці та життя українців у Хорватії, 100-річчю заснування Українського товариства «Просвіта» із Загреба та 50-річчю заснування Українського культурно-освітнього товариства «Кобзар»-Загреб.

У шостому томі ви можете ознайомитися з публікацією доцента Валерія Власенка, присвяченою літературній творчості українського державного та політичного діяча, учасника Української революції 1917-1921 років, одного з лідерів української політичної еміграції в Югославії, письменника, журналіста, нащадка чернігівця Василя Васильовича Андрієвського.

о. Олег Гірник, науковець і професор, написав статтю про священика і професора Гавриїла Костельника, русина з Бачки, його творчу діяльність і внесок у сучасних русинів у Воєводині, одного з учасників Львівського псевдособору 1946 року, де Костельник виступав головою «ініціативної групи» з переходу частини греко-католицького духовенства під юрисдикцію Російської православної церкви. Професор Ярослав Дашкевич вважає, що отець Габріель Костельник був складною фігурою, яку не потрібно додатково драматизувати, не кажучи вже про демонізацію. Він був і назавжди залишиться трагічною постаттю.

У сьомому томі, Єрмонах доктор Юсін Бойко, студент, пише «AMICUS MEUS OPTIMUS», листування єпископа Діонізія Нярадї з митрополитом Андреєм Шептицьким (1902-1938), опис та систематизацію архівного листування, листи Діонізія Нярадї із Загреба до митрополита Андрея Шептицького, коли той був священиком, а згодом єпископом. У статусі священика він написав 48 листів, а в статусі єпископа — 120 листів. Ця праця монаха доктора Юстина Бойка почала публікуватися продовженнями в журналі «Шветлосц» у Новому Саді. Повністю його праця була опублікована минулого року в антології «Українці Хорватії: матеріали та документи».

Крім того, у нас є опубліковані праці докторки мовзнанства Ганни Карась, яка пише про композитора Бориса Кудрека та поету Гавріла Костельника. Докторка-професорка Віолетта Дутчак пише про священика, культурного діяча, музиканта та композитора Онуфрія Тимка, а Наталія Федорняк — про роль та внесок етнографа та науковця Володимира Гнатюка у життя русинів Бачки та Срієму у Воєводині. Про композитора Вінка Жганця пишуть доктори наук і професори мовзнанства Віолетта Дутчак та Ольга Фабрика Процька.

Крім того, у попередніх виданнях цієї серії з семи антологій «Українці Хорватії: Матеріали та документи» доктор професор Олег Румянцев писав про роль та внесок українського журналіста, публіциста, громадського та культурного діяча Івана Терлюка, редактора «Українського додатку» в газеті «Руське слово». Окрім інших статей, Джуро Латяк також писав про творчість та діяльність невтомого театрального діяча на Закрапатті, Словаччині та Югославії, драматурга та режисера Юрія Шерегія (1907-1990). Спеціальний стислий огляд або післямову надав професор Володимир Сергійчук, доктор історичних наук, який був опублікований у сьомому томі.

Вірю, що наступні збірники, які плануємо видати в найближчі роки, сприятимуть зосередженню маловідомого в Хорватії науково-дослідного матеріалу про Україну й українську діаспору на цих теренах, підготовленого високопрофесійними дослідниками, істориками з України, Хорватії й інших країн. Перекоаний, що цей «поклик у минуле» заповнить порожнечу історичних знань.

Література:

1. Українці Хорватії: матеріали і документи = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / упор. С.Бурда і Б.Гралоук. Загреб, 2002. 234 с.
2. Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга друга / упоряд. С.Бурда. Загреб: Українське культурно-просвітне товариство “Кобзар”, 2020. 320 с.
3. Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга третя / упоряд. С.Бурда. Загреб: Українське культурно-просвітне товариство “Кобзар”, 2021. 388 с.
4. Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга четверта. Міжнародна науковопрактична конференція в Загребі з нагоди 120 – річчя переселення українців до Хорватії / упор. С.Бурда. Загреб: Українська громада Республіки Хорватія, Українське культурно-просвітне товариство “Кобзар”, 2021. 176 с.
5. Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга п’ята / упор. С.Бурда. Загреб: Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар» Загреб, 2022. 208 с.
6. Українці Хорватії / Матеріали і документи. Книга шоста / упор. С.Бурда. Загреб: Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар» Загреб, 2023. 464 с.
7. Українці Хорватії / Матеріали і документи. Книга шоста / упор. С.Бурда. Загреб: Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар» Загреб, 2024. 430 с.

УСНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК У ДІАСПОРІ: ДОСВІД ГРОМАДИ ШТАТУ ВІКТОРІЯ, АВСТРАЛІЯ

Наталія Пошивайло-Таулер
*віцепрезидентка Світового Конгресу Українців,
голова Союзу Українок Вікторії (Австралія)
м. Мельбурн, Австралія
Nataliya.Poshyvaylo-Towler@uwcmail.org*

Анотація

Стаття присвячена дослідженню ролі усної історії у збереженні досвіду українських жінок у діаспорі на прикладі громади штату Вікторія (Австралія). На даний момент у рамках волонтерського проєкту зафіксовано переважно свідчення старших членкинь, які представляють повоєнну хвилю еміграції. У подальших етапах передбачено розширення дослідження шляхом документування історій новоприбулих жінок, які оселилися внаслідок війни 2022 року. Стаття аналізує, як особисті наративи сприяють збереженню національної пам'яті, розвитку громадської активності та формуванню сучасного образу української діаспори. Особлива увага приділяється методологічним та етичним викликам роботи з усними історичними матеріалами.

Ключові слова: українська діаспора, жіноче лідерство, усна історія, еміграція, громадський активізм, збереження пам'яті.

ORAL HISTORY OF UKRAINIAN WOMEN IN THE DIASPORA: THE EXPERIENCE OF THE VICTORIAN COMMUNITY IN AUSTRALIA

Nataliya Poshyvaylo-Towler
*Vice President of the Ukrainian World Congress,
Chairwoman of the Ukrainian Women's Association of Victoria (Australia)
Melbourne, Australia*

Abstract

This paper examines the role of oral history in preserving the experiences of Ukrainian women in the diaspora, focusing on the community in Victoria, Australia. Currently, the volunteer-led project documents the testimonies of senior community members representing the post-war wave of migration, with plans to extend the research to include narratives of newly arrived women affected by the 2022 war. The study analyzes how personal narratives contribute to maintaining national memory, fostering civic engagement, and shaping the contemporary image of the Ukrainian diaspora. Special attention is given to the methodological and ethical challenges of working with oral historical materials.

Keywords: Ukrainian diaspora, Ukrainian women leadership, oral history, migration, civic engagement, memory preservation.

Усна історія набуває все більшої значущості як методологічний інструмент у дослідженні діаспори, адже особисті спогади дозволяють відтворити багатогранний досвід іммігрантів. Особливе місце займають жіночі свідчення, адже українські жінки традиційно виконують ключову роль у збереженні культурних традицій, мови та національної пам'яті.

У даній статті досліджується усна історія українських жінок у діаспорі на прикладі штату Вікторія (Австралія) усні історії старшого покоління, зібрані у першій фазі волонтерського проєкту, є важливим свідченням повоєнного досвіду, а подальші інтерв'ю з новоприбулими жінками дозволять охопити новітню хвилю еміграції, спричинену війною 2022 року. Практичне значення даного пілотного дослідження визначається необхідністю оцінити здобутки і перспективи вивчення ролі українського жіночого руху, в діаспорі, та прослідкувати взаємозв'язок з жіночим рухом в Україні та їх значення в історії від початків до сьогодення.

Історичний контекст та огляд літератури

Українська діаспора в Австралії має історію, що починається від перших хвиль еміграції після воєнних конфліктів ХХ століття¹. Особливою роллю у підтримці культурної ідентичності завжди користувалися жіночі організації. Ряд досліджень засвідчує, що усна історія дозволяє фіксувати неформальні аспекти життя, які важко передати через традиційні письмові джерела. У наукових працях українських та закордонних дослідників висвітлюються методологічні підходи до збору і аналізу усних свідчень, етичні питання інтерв'ювання та роль індивідуальних історій у формуванні колективної пам'яті народу. Ці праці слугують ґідом і теоретичною базою, що надихнули початок даного дослідження в штаті Вікторія, Австралія. Великою метою, даного проєкту є прагнення заповнити прогалини у відображенні жіночого досвіду в умовах сучасної та повоєнної еміграції. Усна історія — це метод фіксації історичної пам'яті, що ґрунтується на інтерв'юванні людей з метою документування їхніх особистих спогадів про події, свідками або учасниками яких вони були — добровільно чи вимушено.

Передові наукові дослідження спираються на розвідку історії жіноцтва України авторства Марти Богачевська-Хом'як, які досліджують обидві частини

України як Наддніпрянську Україну так і західноукраїнські землі². З огляду на використання усної історії як джерела інформації в наукових дослідженнях важливі напрацювання зроблено Українською Асоціацією Усної Історії при Харківському Національному Університеті імені В.Н.Каразіна та збіркою відповідних тематиці статей укладених за результатами роботи

¹ Gordijew, I., & Kosharsky, H. (1989). *Ukrainian Settlement in Australia*. Sydney: School of Modern Languages, Macquarie University.

² Bohachevsky-Chomiak, M. (1988). *Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884–1939*. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies.

міжнародної наукової конференції «У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод і джерело», що відбулася в Харкові 11–12 грудня 2009 р.³.

Оксана Кісь⁴, демонструє включно з методологією, використання наукового інструментарію, аналізу і обробки, систематизації висновків одержаних результатів дослідження жіночого руху та історії. У своїй монографії О. Кісь подає розвиток жіночих студій в Україні на тлі феміністської лінії в культурній та соціальній антропології, описує теоретичні засади та ключові категорії гендерного підходу, на які вона спирається, досліджуючи проблеми українських селянок в традиційній культурі⁵. Сучасна ситуація в Україні, пов'язана з війною росії проти України, наполягає на ширшому погляді та вивченню особливостей і проблематики розвитку історії жіночого руху, як в діаспорі так і в сучасній Україні. У контексті даного проєкту усної історії подані далі наративи, які зазначає О. Кіс, нам найбільш співзвучні. Це тема національного фемінізму, що означає відстоювання унікальності українського жіночого руху поза феміністською парадигмою і наголос на жіночому внеску у національно-державне будівництво та тема про жіночий особистий досвід, як частини загального історичного досвіду.

Даний проєкт запису усної історії, по завершенню, доповнить доказову базу існуючих наукових праць та інших розвідок тотожного напрямку з метою формування всебічного історіографічного, глобального дослідження ролі українського жіноцтва в українській історії.

Методологія дослідження

У роботі використано методи біографічних та наративних інтерв'ю, що дозволяють отримувати глибокі та емоційно насичені свідчення. На даний момент проєкт орієнтовано на запис історій старшого покоління членкинь української громади, що представляють повоєнну хвилю еміграції – 1920-30 років народження. Через обмеження ресурсами (особисті кошти ініціаторів проєкту) та волонтерському характеру роботи, інтерв'ю проводяться поступово з великими відрізками часу. Для забезпечення конфіденційності та етичних стандартів кожен респондент попередньо ознайомлюється з умовами участі, підписується згода на використання матеріалу, і дотримуються принципи анонімності, якщо це зазначає респондент. Планується, що у другій фазі дослідження будуть зафіксовані історії новоприбулих жінок, які оселилися в Австралії через війну 2022 року. Це дозволить порівняти досвід різних хвиль міграції та відобразити динаміку змін у збереженні національної ідентичності та вплив на жіночі організації.

³ У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод та джерело. (2010). Збірник наукових статей / За ред. Г. Грінченко та Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «Торгсін Плюс».

⁴ Кісь, О. (2008). *Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Львів: Інститут народознавства НАН України.

⁵ Там само.

Система запитань та структура інтерв'ю базуються на досвіді проєкту “Революція Гідності в усних свідченнях української діаспори (методика усної історії)”⁶ та були адаптовані відповідно до цілей даного дослідження, особливостей інтервюваної аудиторії і вікових груп.

У згаданих документах подано питання на огляд подій Майдану. У подібний спосіб було складено інструкцію, до даного проєкту, що містила опис порядку інтерв'ю, адаптовані питання, та історичну передмову.

Як збір, запис та аналіз свідчень про причини й наслідки подій з осені 2013 до зими 2014 року, а також їхній вплив на суспільні й політичні процеси в Україні та за її межами, відіграли ключову роль у трансформації “живої” особистої пам'яті в елемент історичної пам'яті у дослідженні Революції Гідності. Так і свідчення учасниць жіночих організацій, на прикладі Союзу Українок Вікторії, мають стати складовою загального наративу про український жіночий рух у світі.

Їхні свідчення про переселення, історичні події, як Голодомор, другу світову війну, табори переміщених осіб, досвід життя, становлення, організації у новій країні поселення важливі не лише для історичного дослідження, а і для глибшого розуміння феномена українського жіночого руху⁷.

Травма і чутливість: стратегії етичного проведення інтерв'ю, пов'язаних з емоційно насиченими темами.

Під час проведення інтерв'ю ми спостерігали різні етапи налагодження довіри — від формального знайомства на початку, до встановлення особистого контакту, прихильності, шляхом спільного чаювання, перегляду сімейних фотоальбомів, вишивок, або обговорення родинних реліквій.

Особливо складними виявилися моменти, коли респондентки згадували втрату близьких, пережитий голод, перебування в трудових таборах, ув'язнення, досвід життя в таборах для біженців або руйнацію рідного села, що змусило їх назавжди покинути батьківщину. Наприклад, Софія Данилюк, ділилася спогадами про мамині страви до святкового столу, та традиціями Різдва в українському селі в Боснії, а особливі емоції викликала її розповідь про від'їзд від родини назавжди, у невідоме, до шлюбу по переписці з українцем з Лондону. Яскрава картина була передана від імені дванадцятирічної дівчини, а не дев'яносто три річної пані, і від хвилювання за неї, тремтіли сльози. Застосований етичний підхід передбачав гнучкість: ми часто свідомо відходили від заздалегідь підготовленого плану інтерв'ю, надаючи респондентам простір говорити про їхні захоплення

⁶ National Memorial to the Heroes of the Heavenly Hundred and Revolution of Dignity Museum. (2019). *Methodology of Oral History in Documenting Social Movements*. Kyiv: Maidan Museum.

⁷ Там само.

— вишивання, садівництво — і лише згодом повертали розмову до тем жіночого руху, діяльності організації, за допомогою м'яких навідних запитань.

Цей підхід дозволив отримати неочікувано глибокі інсайти, особисті історії та факти, яких не передбачав початковий опитувальник. У результаті процес інтерв'ю набував унікального, автентичного звучання, що перегукується з базовими цінностями жіночих організацій діаспори — формування нових соціальних зв'язків у новому середовищі, збереження ідентичності, культури, дружби.

Інтерпретація: мовні бар'єри, достовірність пам'яті та суб'єктивність

У проєкті респондентки відбирались за віком і місцем поселення та за власним бажанням. Були три випадки, коли після попередньої домовленості по телефону, пояснення і налагодження довірливого контакту, учасниці відмовлялися від попередньої домовленості, також одне інтерв'ю не відбулося, по причині смерті учасниці.

Методи інтерв'ю поєднували напівструктуровані підходи, «життєвої історії» та методи відтворення пам'яті, адаптовані до практик усної історії. Також застосовували біографічні інтерв'ю, розповіді про родину, а також проблемно-орієнтовані інтерв'ю.

Інтерв'ю записувалися в аудіо та відео форматі. Наразі збереження архіву у цифровому форматі відбувається у спільному сховищі у хмарині, для забезпечення довготривалої доступності членів Союзу Українок вікторії та інших, після отримання дозволу.

Інтерпретація

Дослідження досвіду жінок, що зазнали дискримінації, вимагає особливих стратегій аудіювання та методів інтерв'ю, які дозволяють справді «почути» голос тих, кого було позбавлено можливості говорити⁸.

Респондентки нерідко змушені переказувати свої історії мовою домінантної групи (в нашому випадку частково англійською), якою вони володіють не досконало або не мають достатніх засобів для вираження досвіду замовчування. Також, українська мова, якою оперували наші респондентки, часом була незрозумілою, домінувала старовинна лексика та колоквіалізми.

У даному проєкті, вдалося успішно зафіксувати досвід малої групи жінок подібного віку і географічного місця народження, викликом залишається переклад цього досвіду мовою академічної спільноти та встановлення дослідницьких рамок: через транскрипцію, кодування, моделювання, аналітичний опис і включення до наукового тексту.

⁸ Portelli, A. (1991). What Makes Oral History Different? In *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* (pp. 47–48). New York: State University of New York Press.

Наступний виклик, який впливає на інтерпретацію результатів – реакція зовнішньої аудиторії, не знайомої з історичними фактами, політичною географією та загальним контекстом діяльності громади.

Це створює складнощі у тлумаченні термінології, мотивів поведінки, історичних і релігійних фактів, подій, політичної ситуації.

Наприклад, наші респондентки, народжені на початку 1930-х років, вивчили українську мову у родині, початковій суботній школі та релігійних спільнотах на територіях, що тоді належали до Австро-Угорщини або Польщі.

У мові опитуваних, збереглися діалектизми, посилення на локальні релігійні обряди, регіональну кухню, страви з Балкан і України.

Ці деталі надзвичайно збагачили атмосферу інтерв'ю, але у сенсі подальшого транскрибування, та і під час процесу інтерв'ю, у даному проєкті, вимагають глибокого знання української, англійської, боснійської, німецької мов, історії 20 століття і культурологічної обізнаності.

Роль дослідника-інтерв'юера

Одним із викликів є те, що інтерв'юери часто підсвідомо приписують респонденту певну роль відповідно до власного професійного та дослідницького фаху. У межах історичного дискурсу акцент зазвичай робиться на героях, свідках і подіях («Коли й де ви брали участь? Кого ви зустрічали?»), тоді як етнографічний підхід частіше сприймає респондента як інформанта («Як це робилося у вашій громаді? Як це називалося?»).

Проте незалежно від змішаного дослідницького і життєвого підходу, історії респонденток виявляються настільки насиченими, що в них виникає елемент героїзму. У даному проєкті, інтерв'юери-волонтери, не ставили за мету знайти героя або жертву, але записані розповіді мали глибоко емоційний ефект, особливо під кінець бесіди, коли у випадках інтерв'ю Софії Данилюк та Софії Сікори, інтерв'юери плакали.

Звідси — глибока повага до жінок як носіїв пам'яті та учасниць історичного процесу. У такому процесі легко забути, що дослідження починалося з наукової гіпотези, визначення вибірки та анкетного плану. Це і трапилося у даному випадку. Кожна зустріч з особистим, інтимним досвідом — це відкриття. Ми переконалися, що в усній історії присутній елемент ідеалізації, який є органічною частиною самої методології — вона вимагає глибокого занурення, емпатії та неформального підходу. В окремих дослідженнях виникає спокуса переносити індивідуальний досвід на широкі соціальні групи, що веде до спрощення і втрати унікальності.

Ще одним викликом є небезпека надмірного узагальнення — побудови висновків на основі одного чи кількох інтерв'ю або власного досвіду дослідника. Так як група респондентів даного дослідження, мають подібний вік та місце народження,

подібний сімейний досвід, виникає загроза в узагальненні і переносу досвіду однієї респондентки на інших. Уміння почути, проаналізувати, досвід невеликої групи — наприклад, українських жінок емігранток віком 85 років і більше — вимагає надзвичайної уваги, аналітичної чутливості та критичної рефлексії.

Основні теми, що простежуються в усних свідченнях членкинь Союзу Українок Вікторії

На основі проведених п'яти інтерв'ю з представницями старшого покоління було виокремлено кілька ключових тем, які повторюються в особистих наративах і відображають загальний досвід жінок української діаспори в Австралії.

Стійкість і адаптація

Респондентки розповідали про складний процес адаптації до життя в Австралії, включно з кліматичними умовами, переїздами за місцем праці чоловіків. Об'єднання у жіночі кола, групи, з метою підтримання дружніх стосунків, виховання дітей в умовах асиміляційного тиску, без знання англійської мови, збереження української культурної спадщини — мови, традицій, духовності.

Збереження культурної ідентичності

Жінки постійно підкреслювали важливість збереження своєї ідентичності через мову, віру та звичаї. Один із найцінніших моментів прозвучав у словах 93-річної Софії Данилюк: «Я народилася на чужині, виросла в чужині, пішла заміж на чужину — але я є і була — українка» (*і плаче, стискає руку біля серця*).

Роль Союзу Українок Вікторії

Організація виступає як жіночий соціокультурний і політичний осередок протягом 75 років. Саме тут жінки змогли реалізовувати себе, підтримувати одна одну, формувати середовище, в якому плекання ідентичності не лише можливе, а й заохочується. Це підтверджується численними архівними матеріалами: річними звітами, фотографіями, листівками, книгами, виданими різними відділами СУВ⁹.

Міжпоколіннєва передача пам'яті та ідентичності

Особисті історії респонденток перетворюються на частину **колективної пам'яті**, що передається через родинні розповіді, спільні заходи, участь у громадських ініціативах. Молодші покоління водночас наслідують і адаптують українські традиції до сучасного контексту життя в Австралії.

Політична та громадська активність

⁹ Vakulenko, P. (Ed.). (1999). *Ukrainian Women of South Australia: 50 Years of Settlement and Activity of the Association of Ukrainian Women in S.A.* Adelaide: Ukrainian Women's Association of S.A.

Жінки української діаспори відігравали і відіграють активну роль у громадському житті, підтримують демократію та суверенітет України на міжнародному рівні. Особливо зростає їхня участь у зв'язку з останніми геополітичними подіями. Вони організовують акції, комунікаційні кампанії, культурно-освітні події, виступаючи як активні суб'єкти глобальної солідарності з Україною. Як сказала одна з активних членкинь, Маруся Яроцька, “ми стоптали підошви на сходах Парламенту і ми закінчуємося, потрібно нове покоління активних союзниць”.

Висновки

Дослідження підтверджує, що усна історія українських жінок у діаспорі є важливим джерелом знань про український жіночий рух, збереження культурної спадщини, розвиток громадської активності та адаптаційні стратегії в умовах міграції. Записані життєві наративи дозволяють відтворити багатовимірний досвід жінок, які мешкають у Вікторії, Австралія, та сприяють формуванню цілісної картини історичних процесів, які охоплюють різні хвилі української еміграції.

У фокусі дослідження — свідчення старшого покоління, що представляє повоєнну хвилю еміграції. У наступному етапі передбачається продовження запису інтерв'ю старшого покоління та залучення новоприбулих жінок, які опинилися в Австралії внаслідок війни 2022 року. Це дозволить простежити динаміку трансформації ідентичності, збереження пам'яті та формування нових форм жіночого лідерства в діаспорі.

Практична цінність дослідження полягає також у документуванні свідків подій, напрацюванні методологічного підходу до фіксації усної історії:

- відео і аудіо матеріали, які до цього були не зафіксовані, або не переведені на сучасні носії і втрачені,
- дотримання етичних норм,
- гнучке структурування інтерв'ю,
- рефлексивна позиція дослідника щодо власного впливу на наратив.

Особливої уваги потребує цифрове архівування зібраних матеріалів, що дозволить зберегти свідчення для майбутніх поколінь та зробити їх доступними для дослідників.

У перспективі проєкт може бути розширений у напрямі:

- порівняльного аналізу різних міграційних хвиль;
- вивчення ролі жіночих організацій у глобальній адвокації України;
- розробки рекомендацій для підтримки діаспорних ініціатив і зміцнення міжпоколіннього зв'язку в громадах.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В МІГРАЦІЙНІЙ КРИЗІ ВОЄННОГО ЧАСУ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Надія Луцан

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: lutsan.nadia@gmail.com,*

Анотація.

Статтю присвячено розгляду проблеми підтримки психічного здоров'я молоді в умовах повномасштабної війни. Окреслено дослідження, що проводилися в рамках проєкту «Preserving youth mental wellbeing in wartime migration crisis». Проаналізовано сучасні міграційні виклики, спричинені війною в Україні. Охарактеризовано особливості роботи з українськими дітьми та збереження психічного здоров'я молоді в міграційній кризі воєнного часу. Проаналізовано рекомендації вчителям і батькам з підтримки підлітків у кризових ситуаціях. Розглянуто проблеми інтеграції молодих біженців в європейську спільноту.

Ключові слова: психічне здоров'я, збереження психічного здоров'я, психічне здоров'я в умовах війни, українська молодь, міграційна криза воєнного часу.

PRESERVING THE MENTAL HEALTH OF UKRAINIAN YOUTH IN THE MIGRATION CRISIS OF WARTIME: THE EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES

Nadia Lutsan

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Primary Education and Educational Innovations
Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Abstract

The article is devoted to the consideration of the problem of supporting the mental health of youth in conditions of full-scale war. The research conducted within the framework of the project "Preserving youth mental wellbeing in wartime migration crisis" is outlined. The modern migration challenges caused by the war in Ukraine are analyzed. The features of working with Ukrainian children and preserving the mental health of young people in the wartime migration crisis are described. Recommendations for teachers and parents on supporting adolescents in crisis situations are analyzed. The problems of integrating young refugees into the European community are considered.

Keywords: mental health, preservation of mental health, mental health in wartime, Ukrainian youth, wartime migration crisis.

Вступ. Однією із важливих проблем в період агресивної війни РФ проти України є підтримка та збереження психічного здоров'я особистості, зокрема, дітей та підлітків.

З 24 лютого 2022 року внаслідок російсько-української війни Україна переживає найбільшу міграційну кризу в своїй історії. Негативні наслідки воєнного вторгнення спричинило масштабну міграцію. За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців з 24 лютого 2022 року по 3 січня 2023 року включно в Європі для тимчасового захисту зареєстровано 7915287 осіб¹. Станом на січень 2025 року кількість одержувачів тимчасового захисту в ЄС становить близько 4,3 млн осіб. За даними Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Верховної Ради України з тих українських громадян, які виїхали за кордон, 90%, – це жінки та діти².

Повномасштабне воєнне вторгнення негативно впливає на психічне здоров'я молодого покоління і ця проблема стає дедалі актуальнішою. Українські жінки, які виїхали з дітьми за кордон, змушені брати на себе подвійну роль – бути і матір'ю, і виконувати роль батька для своїх дітей. Відсутність батьків сильно впливає на відчуття безпеки, яке є надзвичайно важливим для дитини.

Збереження психічного здоров'я молоді в умовах повномасштабної війни виступає одним із державних пріоритетів, спрямованих на подолання викликів, які стоять перед українським та європейським суспільством. Дослідження науковців підкреслюють, що діти та підлітки найбільше отримують психологічні навантаження через стрес, травматичні події та загрозу власній безпеці.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У зарубіжній літературі представлені дослідження, які: описують побудову моделі стресу біженців під час військового конфлікту (Miller & Rasmussen, 2017); стосуються психічного здоров'я біженців війни (Bogic, Njoku & Priebe, 2015); впливу травми війни на психічного здоров'я біженців з Камбоджі (Mollica, Poole, Son et al., 1997); впливу війни та воєнного стану на психіку молодих людей (G. Miller, T. Wyatt, R. Murthy, A. Yon, S. Betancourt) та ін.

Низка науковців (Балабанова, 2017; Педько, 2015; Тітар, 2016; Хачатурян, 2017; Hnatyuk, 2014) досліджували соціально-психологічні особливості вимушених переселенців та їх адаптацію до нових умов життя.

Проаналізувавши наукову літературу ми дійшли висновку, що проблема збереження психічного здоров'я дітей та молоді в умовах війни українськими науковцями ще недостатньо досліджена.

¹ Refugees from Ukraine recorded across Europe. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

² Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів звітує про стан захисту українців за кордоном. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224033.html>

Метою статті є аналіз досвіду європейських країн, щодо особливостей роботи з українськими дітьми та збереження їх психічного здоров'я в міграційній кризі воєнного часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Логіка дослідження передбачає з'ясування поняття «психічне здоров'я».

У документах ВООЗ психічне здоров'я розглядається як життєво важлива проблема для особистості та суспільства в цілому. У документі підкреслюється, що «психічне здоров'я є невід'ємною та важливою складовою здоров'я в цілому, станом благополуччя, за якого людина здійснює власні здібності та може продуктивно й ефективно реалізовувати себе в своїй громаді»³.

У цьому контексті війна є найбільш вираженим негативним чинником, який впливає на психічне здоров'я особистості, оскільки цей чинник обумовлює пряму загрозу життя людини і різні вияви насильства. Війна завжди несе руйнацію звичайного життя людини, її життєвих планів. При цьому стрес є відповіддю організму на надзвичайні ситуації, екстремальні умови, спричинені війною. Г. Сельє вивів три стадії розвитку стресу⁴: 1) тривога, що включає в себе фази шоку та протишоку, що дозволяє особистості мобілізувати свої сили з метою боротьби або втечі від небезпеки; 2) адаптація, де зростає стійкість індивіду до випробувань і негативних чинників; 3) виснаження, що включає розлад механізмів саморегуляції людини.

У дослідженні Л. Карамушка психічне здоров'я особистості в умовах війни включає такі основні складові: 1) здатність справлятися з повсякденними стресами життя в умовах війни; 2) здатність налагоджувати стосунки з людьми в умовах війни; 3) здатність ефективно працювати на допомогу своїй організації, громаді та суспільству в умовах війни; 4) здатність реалізувати свої здібності в умовах війни⁵.

Європа змінюється не лише через пандемію Covid-19, а й через вторгнення Росії в Україну, що призвела до великої кількості українських мігрантів у європейські країни.

Війна, яка охопила Україну, не лише внесла зміни у життя і побут, але також змінила вектор пріоритетів, життєвих проблем і цілей української молоді. Адже велика кількість жінок та дітей тікаючи від війни виїхали за межі України.

Нами окреслено результатами проведених досліджень в рамках програми партнерства Erasmus+: проєкт mentUwell «Збереження психічного благополуччя молоді під час військової міграційної кризи».

³ WHO. Mental health (2022). <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>

⁴ Радченко, О. Теорія стресу та філософські погляди Ганса Сельє: значення для сучасної медицини. URL: <https://health-ua.com/neurology/mizdisciplinari-problemi/71356-teorya-stresu-ta-filosofsk-poglyadigansasel-znachennya-dlya-suchasno-meditcin>

⁵ Карамушка Л. М. (2022). *Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : Метод. рекомендації*. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. С. 8.

Проект об'єднав експертів з країн, які стикалися з багаторічною міграцією та мають досвід збереження психічного благополуччя молоді під час міграційної кризи. Учасниками проекту розроблено методику та універсальний набір інструментів для допомоги освітян, які працюють з молоддю-мігрантами з війни в Польщі, Литві та Румунії.

Однією із проблеми інтеграції молодих біженців в європейську спільноту є опанування мовою країни перебування. У зв'язку з цим для українських дітей організовують навчання. У цьому контексті слід відзначити досвід Австрійських колег, фахівців інтеграційних центрів «CARITAS», «OIF», «Vobis», які надають психологічну та супровідну допомогу дітям, підліткам та батькам для їхньої адаптації та інтеграції в Європейському союзі. Фахівцями центру для кращого засвоєння мови у вільній атмосфері створено «Sprachsafe» де працюють водночас і волонтери.

Позитивним є те що у більшості європейських країн є українські центри, які є осередком культури. Під їхнім керівництвом розширюється та зміцнюється мережа міжнародних та національних партнерів, місцевих громад, гуманітарна допомога, освітня діяльність та підтримка культурної спадщини України в країнах Європи. Так, при центрі у Вільнюсі працює суботня школа, Молодіжний аналітичний цент, літній табір, дитячий хор «Марія». Центр підтримує активну мережу співпраці між українцями як на місцевому, так і на міжнародному рівні. Не дивлячись на те, що центр працює лише один рік, здобутки його є досить вагомими. За цей період в Українському центрі було проведено 671 різний захід, понад 2500 українців отримали психологічну допомогу та консультації. Натомість у м. Клуз-Напока (Румунія) створено Український молодіжний хаб (Ukrainian Youth Educational Hub) який допомагає учням засвоїти українську навчальну програму, соціалізуватися та інтегруватися в румунське суспільство. Це місце творчості та досліджень. Тут діти беруть участь в інтерактивних заняттях, творчих майстернях, сесіях з психологами, курсах комп'ютерної грамотності та культурних обмінах з волонтерами з усього світу.

На нашу думку, використання мистецтва, як засобу збереження психічного здоров'я молоді в умовах війни, відіграє важливу роль у роботі з дітьми та підлітками. Науковцями (Octavian Simion, Alina Staicu) Університету мистецтва та дизайну (University of Art and Design) у Клуз-Напока розроблено ряд посібників та сценаріїв для вчителів, батьків та учнів: «Чим може допомогти мистецтво», «Творчий інструментарій», «Рецепт мене» тощо.

Слід відмітити досвід Литви, де у стінах університету Миколаса Ромейса (MRU) у Вільнюсі було організовано школу для українських дітей „Gravitas Schola”, яка об'єднала програмами: литовської (70%) та української (30%) шкіл. У школі також працюють українські вчителі, обов'язковим є урок української мови.

Науковцями Університету розроблено Навчальні додатки для вивчення мови, які дозволяють навчатися у власному темпі учня та в зручніший для нього час. Так наприклад, навчальна гра «Об'єднані разом», розроблена, щоб допомогти українським дітям познайомитися з литовською мовою та культурою. Головний герой Цепас запрошує українських дітей та підлітків інтерактивно вивчати литовську мову. Гра складається з шести захоплюючих тем, включаючи магазин, школу, екологію, географію, історію, допомогу та безпеку. Інструмент надає посилання на веб-сайти для українців, які приїжджають до Литви.

Науковці Gražina Čiuladienė, Janina Ovcinikova вважають що, «Культура має значення!». Тому учнів в школі знайомлять з українською та литовською культурою, порівнюючи культури цих країн (прапор, герб, гімн, національний одяг, їжа тощо).

Результатом роботи міжнародної команди науковців є розроблені: посібник для вчителів: «Психічне благополуччя молоді під час війни»; практичний посібник «Як підтримати підлітків у кризовій ситуації» (рекомендації вчителям і батькам); посібник для підлітків «Як подолати стрес» тощо. Усі вони дають рекомендації як боротися зі стресовими ситуаціями.

Так, наприклад, в посібнику для вчителів «Психічне благополуччя молоді під час війни» можна знайти такі поради:

- поради для дорослих щодо підтримки когнітивного розвитку підлітків:
- поради дорослим, як підтримати емоційний розвиток підлітків:
- поради дорослим щодо підтримки соціального розвитку підлітків:
- поради дорослим, як підтримувати моральний розвиток підлітків.

Педагогів знайомлять з ознаками благополуччя такими, як:

- *фізичне* (фізичне благополуччя внаслідок здорового способу життя);
- *розумове* (здатність вчитися та отримувати задоволення від навчання, здатність аналізувати проблеми і приймати зважені рішення);
- *емоційне* (здатність розуміти почуття – свої та інших, здатність долати невдачі, справлятися зі стресом);
- *соціальне* (легке встановлення контактів, здатність створювати дружні стосунки, ефективне спілкування);
- *духовне* (усвідомлення мети і сенсу життя, сприйняття всесвіту, сальних цінностей, причетності до культурної спадщини людства).

У посібнику для підлітків «Як подолати стрес» є поради учням як допомогти собі у стресовій ситуації, а саме: – змінити увагу і перенести акцент на зовнішній світ; займатися спортом; знайти своє улюблене хобі; спілкуйтеся з рідними та близькими вам людьми; частіше посміхайтесь; перестати жаліти себе; мрійте і фантазуйте; фокусуйтеся на те, що можете контролювати; займайтеся волонтерством або допомагайте іншим.

Ключові фактори підтримки психічного благополуччя молодих людей є: – фізична активність; – здорове харчування; – емоційне вираження; – сон і відпочинок; – веселощів і творчість; – тісні соціальні стосунки; – подолання стресу.

Всі розроблені матеріали можна використовувати в роботі з молодими мігрантами батьками, вчителями а також адресовані самим дітям та молоді, які переживають міграційну кризу. Результати проєкту можна буде використовувати в навчальних програмах університетів, насамперед у підготовці педагогів та в роботі з молодими мігрантами. Його також можуть використовувати представники місцевої влади або вчителі середніх шкіл у своїй роботі з учнями, що сприятиме їх соціальній інтеграції та збереження психічного благополуччя молоді під час міграційної кризи військового часу.

Висновки дослідження. Отже, необхідність переосмислення молодими українцями ставлення до власного психічного здоров'я і як результат, піклування про нього, є надзвичайно важливим питанням, що дозволить молоді під час повномасштабних воєнних дій зберігати стійкість та здатність до адаптації в складних умовах. Психічне здоров'я молоді є однією із ключових складових відновлення та розбудови українського суспільства у повоєнний час.

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В НІМЕЧЧИНІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ЗАХОДИ ПІДТРИМКИ

Олена Яремко

доктор психології,

координаторка Центру психологічної допомоги та розвитку Спільноти українців

Аугсбург, директорка Української суботньої школи Аугсбург.

olenkayaremko@gmail.com

Анотація

У статті досліджено психологічні виклики українських дітей та молоді, які вимушено переїхали до Німеччини через російську війну в Україні. На основі досвіду терапевтичної роботи та результатів онлайн-опитування висвітлено проблеми адаптації, збереження культурної ідентичності, рівень психологічного здоров'я та можливості підтримки цих осіб. З особливою увагою проаналізовано роль громадських організацій, освітніх закладів і державних структур у створенні безпечного середовища для молоді. У ракурсі теми запропоновано рекомендації щодо заходів підтримки збереження української ідентичності та інтеграції українських дітей та підлітків у німецьке суспільство.

Ключові слова: психічне здоров'я, ідентичність, українські діти, молодь, вимушена міграція, інтеграція, підтримка, Німеччина.

MENTAL HEALTH AND IDENTITY OF UKRAINIAN CHILDREN AND YOUTH IN GERMANY IN THE CONTEXT OF INTEGRATION AND FORCED MIGRATION. CHALLENGES AND SUPPORT MEASURES

Dr. Olena Yaremko

Coordinator of the «Psychosoziale Stelle Ukrainischer Verein Augsburg e.V.»,

Director of the Ukrainian Saturday School in Augsburg

Abstract

This article explores the psychological challenges faced by Ukrainian children and youth who have been compelled to migrate to Germany due to the ongoing Russian war in Ukraine. Based on therapeutic practice and an anonymous online survey, the study highlights issues related to adaptation, cultural identity preservation, mental health, and available support mechanisms. The present study focuses on the analysis of the role of non-profit organizations, educational institutions, and government structures in creating a safe environment for young migrants. Recommendations for support and integration initiatives are provided to foster resilience and social inclusion.

Keywords: mental health, identity, Ukrainian children, youth, forced migration, integration, support, Germany

Із початком повномасштабної війни Росії в Україні мільйони українців були змушені залишити свої домівки, шукаючи безпечного притулку за кордоном. Опинившись у нових соціокультурних умовах, вони на щодень і надалі змушені зустрічатися з дійсністю війни в Україні та водночас намагатися адаптуватися, зокрема і в Німеччині, яка стала однією з головних країн перебування для українських вимушених мігрантів. Згідно з Центральним реєстром іноземців у ФРН у країні станом на 31 березня 2025 року зареєстровано близько 360 тисяч дітей та молоді з України віком до 18 років, із них 131 тисяча – діти шкільного віку (6-11 років) та близько 98 тисяч – молоді віком 14-17 років¹.

Увесь спектр питань, пов'язаних із цією темою, став об'єктом різних наукових опрацювань (Brücker H. et al., 2022; Buchcik et al., 2023 ; Kosyakova et al, 2025 ; Boll et al. 2023)². Вивчення соціально-психологічних проблем, пов'язаних із входженням особистості до нового культурного та мовленнєвого середовища у зв'язку із вимушеною міграцією є актуальним питанням дослідження закордонного українства.

Результати дослідження, проведеного в Україні, Польщі, Румунії та Молдові, висвітлюють, що «хлопчики та юнаки підліткового віку повідомляли про емоційне заціпеніння, горе, виснаження та конфлікти ідентичності, сформовані впливом війни, переміщенням та зміною обов'язків. Багато хто боровся з труднощами, наприклад, із концентрацією уваги і невпевненістю у своєму майбутньому. Втім, вплив війни не був однаковим, оскільки молоді чоловіки долали різні виклики залежно від обставин, у яких вони опинилися. Ті, хто був ближче до лінії фронту, пережили сильний психологічний стрес і втрату, тоді як інші, хто переїхав, описували почуття провини і відчуження. Дехто розривався між особистим виживанням і суспільними очікуваннями, що поглиблювало їхні емоційні страждання»³.

Результати соціологічного опитування українських дітей та молоді віком від 11 до 17 років, здійсненого в Німеччині (N-491) засвідчують, що задоволення життям у Німеччині загалом є високим, якщо діти та молоді розмовляють німецькою мовою, якщо мають друзів у Німеччині та якщо живуть зараз у Німеччині з обидва батьками⁴.

¹ Bundesinnenministerium. (2025). Auf Anfrage des MEDIENDIENST INTEGRATION, teilweise eigene Berechnungen. Stand 31. März 2025.

² Brücker, H., et al. (2022). Geflüchtete aus der Ukraine in Deutschland: Flucht, Ankunft und Leben. IAB-Forschungsbericht, 24; Buchcik, et al. (2023). Health and Quality of Life Outcomes, 21, 23; Kosyakova, Y., Rother, N., & Zinn, S. (2025). Lebenssituation und Teilhabe ukrainischer Geflüchteter in Deutschland: Ergebnisse der IAB-BAMF-SOEP-Befragung (Forschungsbericht 51). Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge; Boll, C., et al. (2023). Ukrainische Geflüchtete in Deutschland. Erhebungen zur Zielgruppe und zu kommunalen Betreuungs- und Unterstützungsstrukturen (Abschlussbericht). Deutsches Jugendinstitut.

³ Звіт про дослідження «Невидимі рани», 2025, с.8.

⁴ Gambaro, L., Spieß, C. K., Daelen, A., & Ette, A. (2025). Geflüchtete Kinder und Jugendliche aus der Ukraine. Ihre Lebenssituation etwa zwei Jahre nach Ankunft. BiB.Aktuell, (2), 3–8.
<https://www.bib.bund.de/Publikation/2025/Gefluechtete-Kinder-und-Jugendliche-aus-der-Ukraine.html?nn=1289870>

Спостерігаємо, що українці за допомогою українських культурно-освітніх та релігійних осередків за кордоном намагаються підтримувати, а інколи навіть формувати свою українську ідентичність. Водночас паралельно намагаються якомога швидше адаптуватися до нових умов життя (оформлення документів, вивчення мови, пошук роботи, житла, налагодження нових соціальних контактів і т.п.).

Відповідно до двомірної моделі бікультуралізму (орієнтація на збереження власної культури та культури країни перебування) виокремлюють такі стратегії акультурації, як інтеграція, асиміляція, сепарація та маргіналізація (Berry 1997, Berry, 2006).

Українці, що переїхали до Німеччини, перебувають у процесі переосмислення власної ідентичності. Ми спостерігаємо феномен, що багато осіб починає свідомо переходити на українську мову, хоч раніше розмовляли виключно російською мовою. Водночас є багато тих, які незважаючи на те, що декларують себе як українці, і надалі продовжують розмовляти російською мовою. Досить часто можна спостерігати те, що батьки, які розмовляють російською мовою, приводять дітей до українських суботніх шкіл, декларують бажання, щоб діти навчилися розмовляти українською мовою, однак у побуті далі продовжують розмовляти російською мовою.

Дошкільнята та діти молодшого шкільного віку, які потрапили відразу до німецьких дитячих садочків та початкової школи – швидше вивчають німецьку мову і зазвичай природно адаптуються до життя в Німеччині. Німецька мова стає домінантною, тому особливо важливою стає роль сім'ї та українськомовного середовища друзів для збереження української мови.

За даними дослідження «Психологічний стан українських мігрантів у Німеччині» (2023, Інститут психології та соціології Німеччини), понад 70% молодих українців активно прагне зберегти свою культурну ідентичність, але близько 55% відчують труднощі через мовний бар'єр, культурний шок і недостатню підтримку. Багато залучаються до культурних заходів, освітніх програм і спілкування з однолітками з України, що допомагає зберегти зв'язок із рідною країною і формує двомовну, двокультурну ідентичність. Зберегти українську мову, традиції та культурну спадщину та одночасно допомогти інтегруватися в нове суспільство – це завдання та складний процес, що вимагає внутрішньої роботи та підтримки з боку родини, громадських організацій та державних структур.

Закономірно, що психологічний аспект усіх досліджень займає дуже важливу роль. Цільовою групою презентованого в статті дослідження є підлітки та молодь – ця вікова категорія є особливо вразливою під час вимушеної міграції, а також цей юнацький вік є сензитивним у формуванні особистості та ідентичності. Згідно з Е. Еріксоном основною кризою цього віку є саме криза ідентичності – молоді люди активно шукають своє місце у світі,

визначають і закріплюють своє «Я». Тому важливо досліджувати їхній досвід і потреби, щоб краще зрозуміти, як підтримати у складний період.

У цій розвідці на основі досвіду терапевтичної роботи з дітьми та молоддю в Аугсбурзі (2022-2025), а також на підставі результатів анонімного онлайн-опитування молоді, здійсненого в квітні 2025 року, висвітлено виклики, з якими зустрічаються українські діти та підлітки в Німеччині. На основі здійсненого якісного аналізу представлено заходи підтримки, які можуть їм допомогти адаптуватися і зберігати власну ідентичність.

Із практики діяльності Центру психологічної допомоги та розвитку Спільки українців Аугсбургу тематика запитів від українських дітей та молоді, які приїхали до Німеччини у 2022-2024 роках, – це проблеми в школі, депресивність, розлади харчової поведінки, тривожність, симптоми постравматичного стресового розладу, втрата, думки про самогубство. Діти та молодь часто демонструють емоційну нестабільність, проблеми із концентрацією уваги в навчанні, труднощі у встановленні нових соціальних зв'язків і часто переживають соціальну ізоляцію «відчуття покинутості, самотності, браку розуміння та підтримки від батьків, стрес через нездатність втілити високі очікування щодо швидкої інтеграції та адаптації в Німеччині», «бажання повернутися до України». На жаль, підлітки та молодь часто схильні до ризикованої та деструктивної поведінки, втікають в онлайн, зокрема комп'ютерні ігри, щоб подолати стрес, з яким вони мають справу.

Варто зазначити про невизначеність та страх майбутнього: невизначена ситуація щодо права залишатися, шкільної освіти та перспектив на майбутнє додатково навантажує молодих людей. Входження до німецької шкільної системи та налагодження нових дружніх стосунків часто є складними, що може впливати на самооцінку. Тематика запитів від соціальних працівників, вчителів, батьків – це відсутність у дітей та молоді мотивації навчатися, підвищений рівень тривожності, депресії та емоційної нестабільності, сильний стрес через розлуку з близькими, рідними, а також втрату стабільності, життєвої опори. На жаль, більшість українців, які опинилися в Німеччині, не завжди мають доступ до професійної психологічної допомоги через мовний бар'єр, недостатню інформацію та довготривалість очікування «терміну» (візиту) до психотерапевта/психіатра. Варто відзначити також те, що вимушені мігранти зазвичай швидше та більш охоче звертаються за допомогою до українськомовних психологів та психотерапевтів. Це пов'язане із більшим рівнем довіри та тим, що нема мовно-культурних бар'єрів.

Результати анонімного онлайн-опитування української молоді в Німеччині у квітні 2025 року

Вибірка досліджуваних становила 45 осіб віком від 11 до 21 років, із них 60% – особи жіночої та 40% – особи чоловічої статі, які приїхали до Німеччини з різних міст України.

Переважна більшість досліджуваних (84,4%) проживає в Німеччині з 2022 року, 8,9% досліджуваних переїхали до Німеччини у 2023 році, решта – 2024-2025 роках.

Мовна ідентичність є одним із ключових засобів самовизначення, національної самосвідомості та самоідентифікації в умовах вимушеної міграції. У рамках дослідження перше запитання анкети стосувалося визначення рідної мови досліджуваних. Виявлося, що 86,7 % досліджуваних назвали українську мову як свою рідну, відповідно 13,3% – написали, що їх рідна мова – російська.

На запитання *«Що для тебе означає бути українцем?»* отримано такі відповіді: місце народження («бути народженим в Україні»), характерні риси («бути сильним та гордим», «бути вільним», «жити з Україною в душі», «пам'ятати та шанувати наших героїв», «бути собою»), мовно-культурні ознаки («розмовляти українською мовою», «знати історію», «зберігати традиції та культуру»).

Соціальна ідентичність є динамічним процесом, який реалізовується в соціальній взаємодії. Для підлітків соціальні зв'язки та дружні стосунки відіграють особливо важливу роль у формуванні особистості та адаптації до нових реалій життя. Тому друге питання опитування було покликане визначити, кого українська молодь в Німеччині вважає своїми друзями. Вивилося, що 57,8 % досліджуваних відзначили, що мають друзів, і це переважно українці, які також виїхали до Німеччини. Для 13,3 % їхні справжні друзі залишилися в Україні, 6,7 % мають друзів лише онлайн. 8,9% поділитися тим, що не мають тут друзів, і така сама кількість дітей та молоді написали, що їх друзі – це переважно місцеві німці.

Переважна більшість (51,1 %) молоді, яка взяла участь у опитуванні, відчуває себе ще не повністю інтегрованою в Німеччині. Водночас 68,9 % досліджуваних відзначили, що мають бажання інтегруватися в Німеччині. Отримані відповіді (про бажання стати частиною нової спільноти) свідчать про позитивний настрій та відкритість до змін.

На запитання *«Чи ти почуваєшся безпечно в німецькій школі?»* 64,4 % опитаних дали ствердну відповідь. 8,9% досліджуваних дітей та молоді написали, що не почувають себе безпечно в німецькій школі, і 26,7% – що інколи лише відчувають себе безпечно в німецькій школі. Варто звернути увагу, що 46,7 % досліджуваних поділилися тим, що вони особисто або хтось із близьких друзів мав досвід цькування/булінгу в німецькій школі.

Ось декілька прикладів досвіду цькування в німецькій школі, які були зазначені у відкритих відповідях учасників опитування: «Моєму другові кричали погані й неприємні слова про війну в спину, могли обговорювати, часто спеціально голосно говорили російські непристойні та зневажливі слова, коли ми біля них проходили. Проблема було вирішено, після розмови з вчителями», «Нагадування з боку німців про Путіна, а також приниження українців, як нації зі сторони інших мігрантів. Справа була вирішена, але дуже поверхнево», «Був булінг

через те, що ми з України – закривали в роздягальні та питалися, чи не хочемо ми поїхати до Москви, з нами взагалі ніхто в класі не спілкувався. Було дуже багато жартів і неприємних ситуацій. Булінгу більше нема, цю ситуацію роз'яснили з батьками, але деколи всеодно проскакують жарти щодо бомб, Росії і т.д.», «Один із учнів з мого класу не називав мене на ім'я, а кликав Ukraini. Це трохи неприємно замість свого ім'я чути щось інше. Справа вирішилась тим, що вчителька з ним поговорила», «..... був випадок коли в спину співали російський гімн (знаючи, що я українка)». Як бачимо ситуації були травматичні, однак завдяки тому, що одразу звернулися за допомогою до батьків/ вчителів, вдалося знайти позитивне вирішення. Актуальним є і надалі впровадження програм попередження та протидії булінгу в навчальних закладах. Особливо важливою є просвітницька діяльність безпосередньо серед українських мігрантів – інформувати про алгоритм дій відповідно до німецького законодавства у випадку, якщо дитина стає жертвою цькування (булінгу).

Однією з важливих ознак бажання зберегти ідентичність є участь у житті української громади в діаспорі. 73,3 % досліджуваних дітей та молоді засвідчили, що вони підтримують зв'язок з українською громадою в місті, де зараз живуть. Варто звернути увагу на те, що 15,6% написали, що вони нічого не знають про українську громаду в місті проживання. Ці результати заохочують більше висвітлювати діяльність та ініціативи, які здійснює українська діаспора в Німеччині.

Дуже цікавими є відповіді учасників дослідження щодо свого майбутнього після закінчення війни: 24,4% бачить себе в Україні, 26,7 % – Німеччині, 20 % – в іншій країні, ніж Німеччина, однак не в Україні, і 28,9% не змогли відповісти на це запитання. Таким чином, ми бачимо що 46,7% досліджуваних дітей та молоді бачать своє майбутнє поза межами України.

Відповіді на запитання *«Що саме найбільше тебе зараз хвилює?»* стосувалися переживання за ситуацію в Україні, війну (31%) та своє майбутнє (29%). Крім того, учасники опитування висловлювали занепокоєння з приводу інших аспектів, таких, як здоров'я, проблеми в сім'ї, інтеграція, друзі, а також школа та навчання. Ці дані свідчать про те, що найбільше уваги молодь приділяє зовнішнім обставинам та майбутнім викликам, що може впливати на їхній психологічний стан, і потребує подальшого дослідження для розробки відповідних заходів підтримки.

Серед копінгстратегій, які допомагають коли важко, було зазначено «спілкування з рідними та друзями», «сон», «спорт», «родина», «малювання», «фільми», «музика». Своїм «місцем сили, підтримки та розуміння» досліджувані називали: «розмова з друзями з України», «Україна», «мама», «друзі», «Бог», «Українська суботня школа». Ось ще приклади отриманих відповідей: «Мені допомагають мої думки про майбутнє життя на території України та найближчу деокупацію мого рідного дому», «Допомагає розуміння, що в нас зараз неминуча ситуація і потрібно мати терпіння».

62,2 % досліджуваних написали, що в разі потреби вони звернуться по психологічну допомогу до батьків або друзів; 17,8 % зазначили, що взагалі не звернуться по допомогу. Лише 11,1% написали, що звернуться до українськомовного психолога/психотерапевта в Німеччині. Ці результати звертають нашу увагу на необхідність психоедукації та подолання стигматизії послуг з охорони психічного здоров'я, щоби якомога більше дітей та молоді в разі потреби все-таки могли наважитися звернутися до психологів/психотерапевтів. Це підкреслює також необхідність впровадження спеціальних програм психологічної підтримки та груп взаємопідтримки для батьків, щоб вони також могли бути емоційно стабільними, стресостійкими, і могли стати опорою для дітей.

Можливості та шляхи підтримки

Незважаючи на виклики, у молоді є значний потенціал для розвитку та адаптації. Громадські організації, освітні заклади, Церква та урядові структури активно працюють над створенням програм психологічної підтримки, культурної інтеграції та можливостей для самореалізації. Заходи підтримки для новоприбулих у зв'язку з війною українських дітей та молоді в Німеччині:

- Підтримка українських суботніх та недільних шкіл у діаспорі: вони відіграють не лише роль збереження мовної та культурної ідентичності, а й часто стають місцями психологічної підтримки для сімей.
- Підтримка в німецьких закладах освіти: додаткові програми для полегшення входу до навчального процесу в німецьких школах, програми підтримки з виконанням домашніх завдань, соціальні працівники та німецькомовні спеціалісти з допомоги в інтеграції для дітей мігрантів.
- Психосоціальні консультаційні центри: існують спеціальні пропозиції, адаптовані до потреб біженців-дітей та підлітків. Там вони можуть отримати психологічну допомогу, а також взяти участь у програмах груп самопомогі, арттерапії і т.д.
- Мовна підтримка та програми інтеграції: за допомогою цілеспрямованих мовних курсів та проєктів інтеграції молодь може краще інтегруватися в суспільство та налагоджувати соціальні контакти.
- Громадські ініціативи: відвідування спортивних клубів, мистецьких гуртків, участь в діяльності молодіжної групи, залученість до волонтерства, участь у культурних подіях сприяють поверненню до звичної структури життя, зміцнюють почуття приналежності до спільноти, допомагають налагоджувати соціальні зв'язки, а також посилюють відчуття власної потрібності, що своєю чергою сприяє зміцненню психічного здоров'я.

Щоб діти могли активно навчатися і налагоджувати соціальні зв'язки, вони повинні почуватися в безпеці, і фізично, і психологічно. «Учні, які відчують підтримку та прийняття

в школі, виявляють вищий рівень мотивації до навчання та самоусвідомлення» (Korpershoek та інші. 2020)⁵.

Батьки, вчителі, вихователі, координатори гуртків, волонтери, а також самі підлітки відіграють особливу роль, оскільки вони часто перші помічають ознаки психічних проблем. Якщо вони є особою, якій довіряє дитина/підліток, тоді вони можуть першими, хто виразить розуміння, прийняття, і зможуть заохотити звернутися по професійну психологічну допомогу до психолога, психотерапевта чи соціального працівника.

Українські суботні/недільні школи та українські культурні центри при громадських організаціях є і мають надалі бути безпечним простором, де діти отримують підтримку та можуть бути самі собою – розмовляти рідною мовою та бути в середовищі однолітків без почуття меншовартості. Можливість відвідувати українські осередки за кордоном – це не лише вивчення української мови, літератури, історії та географії України, але також сприяння всебічному розвитку дітей, зміцнення їх впевненості в собі, плекання української ідентичності та важлива складова інтеграції без асиміляції. Для того, щоби вкорінитися в нових умовах в німецькій землі, необхідно зберегти своє українське коріння. Таким чином, незважаючи на всі виклики, труднощі, кризи, можливим є збереження психічного здоров'я та власної ідентичності.

Висновки

Ідентичність української молоді в Німеччині є динамічним і багатогранним процесом, що супроводжується значними психологічними викликами через війну та вимушене переселення. Важливою є системна підтримка з боку громади, держави та міжнародних організацій, яка допоможе молоді зберегти свою культурну самобутність, подолати психологічні труднощі та стати активними учасниками німецького суспільства. Це сприятиме не лише їхній особистій стабільності, а й розвитку більш відкритого і толерантного суспільства.

Психологічні програми та ініціативи включають групи підтримки, мовні та культурні клуби, тренінги з емоційної стійкості та адаптації. Важливо також залучати молодь до волонтерських та освітніх проєктів, що сприяє формуванню почуття приналежності, надає структуру, повертає впевненість у собі та сприяє впевненості у майбутньому. Психічне здоров'я українських дітей та підлітків у Німеччині – це важлива проблема, яку потрібно вирішувати спільно. За допомогою цілеспрямованих заходів психологічної підтримки та згуртованості ми можемо допомогти дітям і молодим людям пережити час викликів війни та вимушеної міграції.

⁵ Korpershoek, H., et al. (2020). The relationships between school belonging and students' motivational, social-emotional, behavioural, and academic outcomes in secondary education: A meta-analytic review. *Research Papers in Education*, 35(6), 641–680.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПРИМНОЖЕННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНОСПІВУ В ЦЕНТРАХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД СВІТУ

Руслана Лоцман
Заслужена артистка України,
кандидатка педагогічних наук,
доцентка факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна,
rusyalotsman@ukr.net

Анотація

У статті висвітлюється сучасний досвід збереження та примноження культури українського співу в міжнародних українських школах та центрах українських громад світу. Підіймається важлива проблема вивчення української пісенної спадщини юним поколінням українців, які проживають за межами рідної Батьківщини. Практичний досвід автора (педагогічний, науковий та виконавсько-сценічний) спрямований на налагодження зв'язків між українцями світу задля спільних ідей щодо розвитку української держави та її утвердження на міжнародній арені.

Ключові слова: український спів, культура, традиції, українські громади, фестиваль, українська школа.

PRESERVATION AND PROPAGATION OF THE CULTURE OF UKRAINIAN SINGING IN THE CENTRES OF UKRAINIAN COMMUNITIES IN THE WORLD

Ruslana Lotsman
Honored Artist of Ukraine,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Anatoly Avdievsky Faculty of Arts
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine,

Abstract

The article highlights the current experience of preserving and increasing the culture of Ukrainian singing in international Ukrainian schools and centers of Ukrainian communities around the world. The important problem of studying Ukrainian song heritage by the younger generation of Ukrainians living outside their native homeland is raised. The author's practical experience (pedagogical, scientific, and performing and stage) is aimed at establishing ties between Ukrainians around the world for the sake of common ideas regarding the development of the Ukrainian state and its establishment in the international arena.

Keywords: Ukrainian singing, culture, traditions, Ukrainian communities, festival, Ukrainian school.

Культура україноспіву, як одне з найархаїчніших та найпоширеніших мистецьких явищ нашого народу, відіграє важливу роль в сучасному просторі та боротьбі за нашу ідентичність. Тому так важливо, щоб українські громади світу знаходили можливість проводити якомога більше просвітницьких заходів для підростаючого покоління українців, яке зростає поза межами України, в тому числі і через довготривалу війну з російськими загарбниками. З метою пошуку спільного шляху розвитку української культури та встановлення комунікативних зв'язків між світовим українством в лютому 2025 року на базі Полтавського обласного кабінету навчальних закладів культури і мистецтв з ініціативи Громадської організації «Центр української пісні «Народна філармонія» відбулась I Міжнародна науково-практична конференція «Україноспів: від традиції до сучасності». Ми, як організатори заходу, поставили собі завдання об'єднати педагогів мистецьких дисциплін, вчителів та керівників українських шкіл, талановитих співаків-початківців навколо спільної теми – збереження та примноження культури україноспіву в світі.

За доповідями учасників конференції було впорядковано збірник матеріалів, зміст яких відображає діяльність українських громад Іспанії, Німеччини, США, Данії, Бразилії, Франції, Італії та інших країн. Зупинимось на окремих громадах, де особливо активно розвивають культуру україноспіву при школах та культурних центрах.

Україноспів у Іспанії. Упродовж 15 років у м. Барселона діє Українська школа «Мрія» – осередок, де єднуються діти з різних куточків України – від Сходу до Заходу. У школі навчаються близько 400 учнів, педагогічний колектив налічує 45 вчителів. При школі діють музичні колективи, театр, співочі ансамблі. Щороку школа «Мрія» у співпраці з асоціацією батьків та вчителів «Берегиня» проводять Міжнародний фестиваль «Вишиванка-Берегиня» в Барселоні, метою якого є: відродження і зміцнення українських національних музичних традицій, які є вагомим складовим елементом формування у молодого покоління національної самосвідомості, відродження, збереження і популяризація української національної культурної спадщини, збереження української культури, створення умов для міжкультурного діалогу і міжнаціонального співробітництва, виявлення і підтримка обдарованої молоді за кордоном, обмін досвідом роботи художніх колективів, налагодження творчих та наукових контактів між громадами української діаспори, налагодження та укріплення культурних зв'язків між Україною та Іспанією. У рамках фестивалю цього року 24-25 травня відбудеться V Міжнародний конкурс україноспіву «Диво-вишиванка». Минулого року до конкурсу україноспіву долучилися сотні учасників з 11 країн світу.

Фото та QR-код на відеоролик фестивалю «Вишиванка-Берегиня»

Україноспів у Каліфорнії. Більше 30 років у Лос-Анджелесі діє Український культурний центр, де проводяться лекції, майстер-класи, виставки та інші заходи. Щороку восени тут відбувається Фестиваль української культури, щовесни – Фестиваль Писанки. Фестиваль українського вишиванки щорічно проходить у Сан-Дієго. Центр української культури в Сан-Франциско об'єднує українців у творчих проектах, зокрема, тут функціонує Український національний хор Каліфорнії під керівництвом Г. Галика. Також тут діє Школа Українознавства та Товариство збереження української спадщини північної Каліфорнії. У Санкраменті більше 10 років існує радіопрограма «Час української пісні» на радіо Etno FM. За ініціативи автора програми Н. Багмут в 2021 році відбувся I Міжконтинентальний фестиваль-конкурс виконавців української пісні «United by song», який став щорічним.

Україноспів у Франції розвивається завдяки діяльності Культурного центру імені Василя Сліпака в Парижі, Міжнародної Української школи, а також вокальних колективів та творчих особистостей, котрі працюють в різних містах Франції. До прикладу, ансамбль «Незламні», створений в 2022 році О. Залізняка діє при храмі святого Афанасія в Ліоні. Всі учасники колективу були вимушені виїхати з України через воєнні дії, втім намагаються зберігати та пропагувати культуру україноспіву у Франції, проводячи багато просвітницьких і благодійних заходів.

Збереження національних традицій україноспіву в Італії – це покликання педагогічного колективу Української суботньої школи Греко-католицького Собору Святої Софії в Римі, де діють вокальні колективи під керівництвом В. Ільків. У Сан-Дона-ді-П'яве при українській асоціації «Ластівка» та школі «Сонячні промінці» також проходять заходи, присвячені вивченню культури україноспіву. Наш попередній візит до українських громад Італії та інших країн Європи сприяв налагодженню контакту з вчителями мистецьких дисциплін та висвітлений в циклі відеороликів «Всесвіт україноспіву».

Україноспів у Канаді щороку представлений творчими колективами Америки, українськими організаціями (Спілка української молоді, ПЛАСТ тощо), хорами та солістами на сцені найбільшого українського фестивалю в Північній Америці – «Bloor West Village Ukrainian Festival» в Торонто. Варто підкреслити, що впродовж 20 років поспіль фестиваль збирає мільйони прихильників українського мистецтва з різних держав, що є важливою промоцією україноспіву в світі. При Інституті святого Володимира в Торонто вивчають українські пісні та проводять заходи при Українському музеї.

Українські фестивалі в Бразилії, що відбуваються щороку влітку та навесні, організовані українцями різних міст штату Парана: Куритиба, Прудентополіс, Пауло Фронтін та ін. Тут активно діють творчі колективи «Українська душа», «Веселка», хор «Барвінок», ансамбль бандуристів «Фіалка», а також осередки української культури – Товариство українців Бразилії, Українська школа імені Лесі Українки, клуб «Полтава», Музей Тисячоліття (м. Прудентополіс), Українсько-Бразильська Центральна Репрезентація.

Діяльність клубу «Українські серця» м. Орс є важливим внеском у збереження української мови, культури та традицій серед діаспори Данії. Клуб не лише підтримує культурну ідентичність, але й допомагає українцям адаптуватися до життя за кордоном, сприяючи їх інтеграції та збереженню зв'язку з Батьківщиною. Керівниця клубу «Українські серця» О. Петроке під час конференції «Україноспів: від традиції до сучасності» представила основні напрямки збереження традицій та культурної спадщини, зокрема, через святкування українських свят та музичних заходів за участю співаків-аматорів та колективу «Калинонька».

Україноспів у Німеччині продовжує розвиватися завдяки ініціативним музикантам, котрі проживають тут: В. Романченко (керівниця Українського хору «Оберіг» м. Бад-Кройцнах), Т. Ільченко (керівниця фольклорного колективу «Божедари», Франкфурт-на-Майні), Н. Похилько (керівниця студії музичного розвитку «Українські перли» Франкфурт-на-Майні), О. Стебельська (солістка гурту «Українські барви», Нюрнберг) та ін. При Українському культурному центрі Німецько-українського Товариства «Українці в Карлсруе» відбуваються мистецькі, культурно-просвітницькі проекти, благодійні заходи. На базі Товариства створені Український садочок та Українська суботня школа, де діти та молодь українського походження мають можливість відвідувати заняття української мови, історії та краєзнавства, літератури та мистецтва.

Завдяки виступам учасників конференції «Україноспів: від традиції до сучасності» з 13 країн світу ми змогли узагальнити основні проблеми та перспективи розвитку національного вокального мистецтва в сучасному просторі. Ми хочемо не лише успадкувати, а й примножувати співочий досвід українського народу від традиційних форм до класичних та сучасних. Підкреслюємо необхідність подальшого розвитку україноспіву через використання

його музично-естетичного та виховного потенціалу в закладах освіти різних рівнів. Переконані, що вивчення української пісенної спадщини та її практичне використання в закладах освіти різних рівнів є особливо актуальним в сучасних умовах, оскільки сприятиме формуванню національно свідомої, інтелектуально та духовно розвиненої молоді. Підкреслюємо необхідність комунікації між педагогами та носіями україноспіву, творчими особистостями і науковцями, міжнародними українськими школами, культурними центрами українських громад світу. Це зумовлено потребою спільної направленої діяльності на просування в світі культури україноспіву, як важливого інструменту в боротьбі за утвердження національної ідентичності та нашої державності. Враховуючи сучасні тенденції розвитку україноспіву (зменшення кількості дитячих фольклорних колективів та носіїв-старожилів автентичного фольклору; воєнні дії та нестабільність ситуації в державі, переміщення за кордон фахівців україноспіву та його потенційних носіїв тощо), наголошуємо на актуалізації фестивально-просвітницького руху та міжнародних презентацій національного вокального мистецтва. Перспективами розвитку наукової школи україноспіву вважаємо: онлайн-архівування фольклорно-експедиційних матеріалів, створення «Музею української пісні», відеоматеріалів про історію та сучасність культури україноспіву, розробка інноваційних методичних матеріалів для навчання україноспіву.

Наша місія – повернути українську пісню в школу, в життя кожної родини, міжнародна презентація україноспіву та утвердження державності задля щасливого майбутнього українців світу.

Секція V

ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ МОВА. КУЛЬТУРА. НАУКА

НОВІ ВЕКТОРИ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОГРАМАХ ЗАКОРДОННИХ УКРАЇНІСТИК

Світлана Романюк
доктор габілітована,
професор Варшавського університету,
Варшавський університет, м. Варшава, Республіка Польща
s.romaniuk@uw.edu.pl

Анотація

У пропонованій статті ми розглянемо потребу зміни змісту предметів, пов'язаних із вивченням української мови як іноземної у закордонних осередках, зокрема, введення змін в тематиці окремих мовознавчих предметів, реалізованих у програмі україністики Варшавського університету.

З огляду на проблемний стан української мови в Україні звертаємо особливу увагу на важливість введення курсів із соціолінгвістики, аналізу медій і под., які могли б допомогти студентам зрозуміти винятковість ситуації, що склалася, вміти її вірно оцінити й аналізувати, особливо у зіставленні з іншими схожими соціально-мовними практиками, напр., у країнах свого постійного проживання.

Звернемо увагу на особливості викладання з огляду на появу великої кількості українських студентів після 2022 р., для яких українська є рідною, присутність у системі освіти тих студентів, для яких українська є іноземною (чужою), віднотуємо потребу осмислення і подальшого врахування потреб студентів, для яких українська буде успадкованою.

Ключові слова: українська мова як іноземна, україністика Варшавського університету, мовознавчі предмети, аналіз масмедій, соціолінгвістика.

NEW DIRECTIONS IN TEACHING UKRAINIAN IN FOREIGN UKRAINIAN STUDIES PROGRAMS

Svitlana Romaniuk
Ph.D. with habilitation,
Associate Professor at the University of Warsaw,
University of Warsaw, Warsaw, Republic of Poland

Abstract

In the proposed article, we will examine the need to revise the content of subjects related to the study of Ukrainian as a foreign language in foreign academic centers. In particular, we will consider the introduction of changes to the topics of certain linguistic subjects included in the Ukrainian Studies program at the University of Warsaw.

Given the problematic status of the Ukrainian language in Ukraine, we place particular emphasis on the importance of introducing courses in sociolinguistics, media analysis, and similar fields. These could help students understand the uniqueness of the current situation, evaluate and analyze it correctly, especially in comparison with other similar sociolinguistic practices, for example, in the countries of their permanent residence.

We will draw attention to the specificities of teaching in light of the significant influx of Ukrainian students after 2022, for whom Ukrainian is their native language, as well as the continued presence in the educational system of students for whom Ukrainian is a foreign language. We will also note the necessity of understanding and further taking into account the needs of students for whom Ukrainian is a heritage language.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, Ukrainian Studies at the University of Warsaw, linguistic subjects, media analysis, sociolinguistics.

Останні кілька років, пов'язані з повномасштабним уторгненням Росії в Україну в 2022 році, а перед тим роки, які ми не називаємо безпосередньо війною, хоча саме такими були дії на Сході України після 2014 року, змусили багатьох переглянути своє ставлення до того, як інформувати світ про Україну. Якщо говоримо про інформування, маємо на увазі не лише масмедії, хоча вони є одним із найшвидших каналів передачі повідомлень, пам'ятаючи при цьому, що соціальні мережі мають подекуди ще швидші можливості, якщо вони походять «з перших вуст», іноді й вірогідніші, бо не перекручені тощо. Проте варто згадати й протилежну можливість, тобто переінакшування повідомлень, часто свідоме ними маніпулювання, або й масову дезінформацію.

Особливою тоді видається роль різного роду освітян, експертів, фахівців, що мають досконалі знання про Україну – її історію, культуру, літературу, мову, соціальне і політичне життя тощо. У межах зінституціалізованих осередків (університетів, вищих навчальних закладів) роль експертів виконують, звісно, викладачі. За описаною вище вірогідною інформацією, вмілою інтерпретацією саме до них звертаються студенти. Значущою є роль закордонних осередків і науковців, які в них працюють, тих, хто виховує молодих знавців України, або навчає молодь, яка хоче знати про неї більше й краще. Тому викладачі змушені

відповідати запитам не тільки молодого покоління, але й потребам суспільства, до якого керують ширшу інформацію про свої дослідження.

У цій статті ми аналізуємо потребу введення актуальних занять, пов'язаних із сучасною Україною, до навчальної програми закордонної україністики, що викликане поміж іншими, зацікавленнями студентів. Ми вже писали про це раніше, звертаючи увагу на програмування занять для студентів із метою зацікавлення соціолінгвістичною та дискурсивною проблематикою, спираючись на реалії сучасної України¹. Перелік праць, що торкаються цього питання, теж є показовим – дослідники звертаються і відновлюють виклики, перед якими стоїть сучасна наука. Це передусім деколонізація українських студій, які десятиліттями знаходилися у сфері російської славістики, тобто здомінованої російськими векторами вивчення інших слов'янських мов і культур, радянськими підходами до вивчення й викладання багатьох предметів, що стосувалися пост-радянського простору й под. Варто звернути увагу на те, що відбувається активний перегляд того, в який спосіб потрібно говорити про Україну в закордонних освітніх осередках, як писати про неї, як зрештою, викладати студентам. Наголосимо тут на кількох проєктах, у яких виразно прозвучали голоси, що засвідчують потребу зміни підходів і потрактування українських студій, поміж іншими:

Видання, що звертається комплексно до описаного вище, в якому викладачі кафедри україністики Варшавського університету дефініюють зміни у викладанні мови, культури, літератури, пор.: *Dydaktyka akademicka w dobie zmian. Współczesne wyzwania ukrainistyki*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, Siedlce-Warszawa 2023;

Робоча зустріч і майстер-класи у мережі CENTRAL (*Central European Network for Teaching and Research in Academic Liaison*). Зустріч на тему «Current issues of Ukrainian studies in light of multilingualism and European diversity. Specificities of Central Europe» відбулася 5-6 грудня 2024 у Будапешті, в Університеті імені Лоранда Етвеша. Науковці з Варшавського університету, Будапештського університету імені Лоранда Етвеша, Карлового університету у Празі та Віденського університету упродовж двох днів інтенсивних пошуків дійшли до висновку щодо необхідності послідовних змін у закордонному шкільництві, освітянській роботі й промуванні знань про Україну, позбавлених неправдивих наративів і покликаних відповісти на важливі питання, пов'язані з історією, культурою, ідентичністю, мовою тощо.

Конференція International Conference «European Narratives and Identity: Ukraine – A New Perspective», що відбулася у Парижі, Франція упродовж 25-26 червня 2024 р. згурмувала ще ширше коло науковців і викладачів, цього разу й українських – тих, хто перебуває в різних

¹ Див.: Романюк, С. (2023). *Соціолінгвістичні та дискурсивні дослідження у програмі Варшавської україністики* [w:] *Dydaktyka akademicka w dobie zmian. Współczesne wyzwania ukrainistyki*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, Siedlce-Warszawa, s. 115-128.

закордонних осередках й тих, хто працює в Україні. Виступи й дискусії підкреслили важливість урахування досвіду тих, хто говорить про Україну за її межами, як і посилення роботи з руйнування стереотипів, будування сучасного освітнього процесу, що базований на правдивій неспотвореній інформації, яку довгий час подавали лише в контексті України як колишньої радянської республіки, з усіма негативними наслідками такого постійного розміщення її в сфері спочатку радянських, а пізніше російських упливів.

Те, що тематика є важливою, свідчать й наступні ініціативи, як наприклад, остання – як результат висновку про потреби переосмислення українських студій. Йдеться про конференцію «Планування майбутнього українських студій у Європі», що відбудеться у Варшавському університеті 26–27 травня 2025 року. Її співорганізують альянси європейських університетів 4EU+ та EUniWell. Помітною постає важливість розвитку закордонної україністики «для задоволення сучасних потреб фахівців, які займаються питаннями України»². Організатори, серед яких і учасники з України пишуть, що «Українські студії охоплюють широкий спектр тем, що мають вплив на різні сфери, зокрема дипломатію, гуманітарну політику, бізнес, культуру та європейські інституції»³, покликаючись, зокрема, на зміст українознавчих програм в європейських університетах, що представлений у звіті «Українські студії в Європі»⁴.

У цій статті ми звернемося лише до кількох аспектів, зокрема, потреби вмілого введення до програми україністики у Польщі тих предметів, які мають наблизити студентів України, зрозуміти її складність і винятковість, зокрема, *Соціолінгвістика* і *Мова суспільної комунікації і масмедіа*. В іноземній аудиторії ми передусім навчаємо мови й культури України, але постійно звертаємо увагу на реалії українського суспільства – його минуле, сьогодення й плани на майбутнє. Такий підхід вимушений тим, що студенти, які знаходяться далеко від України, хоча й мають змогу довідатися про неї з різноматніх інформаційних засобів, очікують від викладачів, які навчають їх мови, літератури, культури, історії того, аби ми пояснювали, уточнювали, інтерпретували те, що стосується України в її різних вимірах.

У Варшавському університеті ще у 2011/ 2012 н.р. було опрацьовано 30-годинний курс *Соціолінгвістика*, початково його елементи почали з'являтися на семінарійних заняттях – на магістерському чи бакалаврському рівнях. Ми віднотували зацікавлення студентів новою тематикою, що стосувалася передусім функціонування української мови в Україні, її статусу і перспектив розвитку, українсько-російського білінгвізму чи змішування мов, дискурсивних досліджень українських масмедіа чи політичної реклами. Пізніше програму студій

² <https://knu.ua/news/13587>, 12.05.2025

³ Там само.

⁴ https://drive.google.com/file/d/1X1g5I1kJCvoJ9VhS1Tf1_QMNdQIvMKRl/view, 12.05.2025

неодноразово модифікували: у 2012/2013 н.р. її розширено й вона отримала назву *Україністика з російською й англійською мовами*, далі з 2024/2025 н.р. магістерська програма отримала нову назву – *Європейські українознавчі студії*, що передбачило введення низки нових предметів.

Ми вже писали, що закордонних студентів цікавлять питання врегулювання функціонування мов у різних державах і Україні, зокрема, можливості й негативні наслідки двомовності, розумного ведення мовної політики, місце польської мови в українському суспільстві і відповідно української у Польщі⁵. Тому у 2017/2018 н.р. у програмі *Україністика з англійською мовою* введено курс *Соціолінгвістика* для студентів мовознавчої спеціалізації. Силабус предмету⁶ передбачає реалізацію програми, що порушує важливі питання соціолінгвістики з детальним обговоренням розвитку цієї науки саме в Україні. Під час курсу учасники описують та аналізують мовні явища, типові для українського мовного та суспільного простору, звертаються до проблеми функціонування мови в соціальному просторі з позицій соціолінгвістики, ураховуючи досвід інших наук – історії, літературознавства, медієзнавства, політології тощо. Предмет уможлиблює оцінку мовних явищ у суспільстві, у т.ч. і зокрема, складної мовної ситуації, а відтак – і мовної політики України. Найважливіше, що слухачі курсу після його завершення вміють використовувати методи соціолінгвістичних досліджень під час реалізації індивідуального проєкту – вони розуміють взаємозалежності між мовою та політикою, мовою та історією, мовою та культурою тощо.

Практичний вимір курсу становлять дослідницькі проєкти, зосереджені довкола проблем статусу української мови, суржику, українсько-російського та, з огляду на нашу специфіку, додатково – українсько-польського білінгвізму та багатомовності, поширення соціальних діалектів і сленгу тощо. Помітне зацікавлення цією тематикою спонукало нас до розширення кола потенційних слухачів, тому починаючи з 2019 р., предмет *Соціолінгвістика* є загальноуніверситетським, доступним для усіх студентів Варшавського університету. Варто відзначити, що завдяки студентам інших спеціальностей тематика досліджень збагачується знаннями слухачів із інших дисциплін, напр., безпекових, міжнародних відносин, філософських питань, що виразно прослідковується в реалізованих проєктах – вони міждисциплінарні, охоплюють ширше коло проблемних питань, зрештою, засвідчують їхній дискурсивний характер.

⁵ Пор.: Романюк, Світлана. (2023). *Соціолінгвістичні та дискурсивні дослідження у програмі Варшавської україністики* [w:] *Dydaktyka akademicka w dobie zmian. Współczesne wyzwania ukrainistyki*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, Siedlce-Warszawa, s. 115-128.

⁶ <https://usosweb.uw.edu.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&kod=3222-52SL2K-N>, 26.04.2023.

Предмет *Мова суспільної комунікації і масмедіа*⁷ ми виокремили у рамках занять із практичного вивчення української мови під час реформування програми у 2012/ 2013 н.р. Йшлося передусім про зосередження окремих предметів на особливостях фахової мови й мовлення – так у програмі з'явилися *мова бізнесу, мова туризму, мова права*. Для цих предметів на кафедрі україністики упродовж кількох років розроблено низку дидактичних праць, які активно використовують на заняттях: К. Якубовська-Кравчик, С. Романюк, М. Саневська, *Українською про культуру*, Варшава 2018 (перевидання у 2024 р.); С. Романюк, М. Саневська, *Українською без табу*, Варшава 2017; О. Borys, M. Jeż, I. Mytnik, *Ukraiński język prawnu i prawniczy. Cz. 1*, Warszawa 2016. Із 2023/2024 року впроваджено предмет *Українська мова в дипломатії*, а з 2024/2025 року на магістерських студіях – *Українська мова в політиці й дипломатії*, для яких також розроблено й видано за сприяння Варшавського університету підручники: Романюк С., Колібаба Л., *Українська мова в бізнесі*, Варшава 2023; Романюк С., Колібаба Л., Антонів О., *Українська мова в політиці та дипломатії*, Варшава 2025. Метою описуваного курсу стали, крім уведення термінологійного змісту, аналіз сучасних тенденцій розвитку української мови соціального спілкування та медіа у професійній практиці й особливо – вдосконалення дослідницьких навичок студентів у цій сфері. Йшлося про внесення до програми спеціальних знань у галузі соціальних комунікацій та медіа, які безпосередньо допоможуть студентам провести власне дослідження, тому заняття – пошукові, творчі, вимагають від студента активної праці від початку і до завершення курсу, при цьому найважливішим аспектом постає аналіз вибраного контенту (джерела публіцистики – певної газети, журналу, сайту), і звичайно, вміння знайти цікавий і такий, який має вплив адресата, текст. Неодмінним атрибутом пошукової роботи є широке розуміння соціально-суспільного життя українців, навички наукового аналізу, зіставлення, порівняння. Під час пошукової роботи студенти самостійно обирають аналіз тих масмедіа, які їх особливо зацікавили, пропонують теж аналіз змісту окремих соціальних мереж.

Аналіз публіцистичних текстів стосується питань, пов'язаних із обмеженням соціального та міжкультурного діалогу (наприклад, пандемія, біженці та міграція, фінансова криза, історична пам'ять, поділ між поколіннями, національні меншини, соціальні розбіжності, гендерні нерівності тощо). У 2022/2023 н.р. тематику студентських проєктів здомінувала війна в Україні – усі роботи стосувалися різних вимірів представлення інформації про війну в українських масмедіа. Статті аналізують насамперед із урахуванням *stricte* лінгвістичних методів (тобто аналізу мови на різних рівнях), хоча й з урахуванням методик допоміжних наук – соціології, медієзнавства, політології, літературознавства тощо. Це

⁷ <https://usosweb.uw.edu.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&kod=3222-50SK1K-N>, 26.04.2023

особливість сучасного ведення нових предметів, вона вимагає від учасників глибокого зацікавлення тематикою, пошукових навичок, уміння залучати знання із інших галузей наук, поєднувати їх із лінгвістичними методами аналізу. Студентські роботи базовані на текстах видань «Український тиждень», «День», «Дзеркало тижня», «Україна молода», «Високий Замок», «Експрес», сайту «Українська правда» й ін., передовсім таких, які охоплюють широке коло читачів, і у такий спосіб впливають на суспільну думку.

Зміст курсу складають: характеристика сучасного ринку ЗМІ в Україні; загальне представлення різноманітних джерел журналістської інформації; аналіз мови сучасних українських медіа. На заняттях подаємо основні відомості про організацію інформаційно-публіцистичних текстів, визначаємо поняття суб'єктивізму авторського висловлювання й засоби вияву позиції автора, студенти вчать прочитувати текст і розуміти його підтекст. Звичайно, неодмінною складовою є розрізнення типів публіцистичних текстів, уміння дефініювати аналітичні та експресивно-публіцистичні зразки. Особливу увагу присвячено аналізу мови тексту – умотивування використання багатозначності слів та стилістично забарвленої лексики, ролі у тексті запозичень, неологізмів, діалектизмів, архаїчної лексики; звертаємо увагу на появу у мові росіянізмів і суржику; відготовуємо креативне авторське послуговування фразеологізмами та неофразеологізмами.

Цікавою для студентів виявляється праця з текстом, насиченим новими поняттями, конструкціями, okazіоналізмами, неологізмами та неофразеологізмами – такі приклади засвідчують особливість авторського тексту, з одного боку, а з іншого – викликають у студентів потребу дальшого вдосконалення мовних навичок, оскільки досить часто публіцистика не є для них зрозумілою вповні. Важливо теж, що це становить виклик, і молодь охоче відкриває в собі вміння інтерпретувати нестандартні (напр., метафоричні) конструкції у публіцистичному тексті, пояснювати інтенції автора, будувати власні думки щодо запланованого автором наративу й можливого впливу публіцистики на суспільство – у меншому чи більшому вимірі.

У своїх залікових чи дипломних працях студенти порушують актуальні проблеми, звертаючись до складної тематики, як наприклад, аналізу назв українських волонтерських організацій. Студент магістерської програми аналізує походження цих назв, їхню семантику, додаткові конотації й потенційний вплив на адресата. З'ясування характерних мовних ознак назв волонтерських організацій дозволяє певною мірою зрозуміти їхній вибір тими, хто хоче допомогти, деякі з них стали синонімами волонтерства – вони поширилися інтеретом, соціальними мережами, а відтак, можна припустити, отримали ширший діапазон залучення потенційних пожертвувальників. Аналізу вибору влучної назви та її подальшому функціонуванню у суспільстві присвячено наукові пошуки автора.

Упродовж 2022/2023 та 2023/2024 років за участі студента MISH (Міжфакультетні інтердисциплінарні гуманітарні студії), Миколи Петриги, зреалізовані 2 дослідницькі теми, під керівництвом Світлани Романюк: *“Український тиждень” про ембарго Європейського Союзу на імпорт російського викопного палива. Лінгвістичний аналіз вибраних статей з 2022 р. та “Український тиждень” про виїзд жінок і чоловіків з України під час війни. Лінгвістичний аналіз вибраних статей.*

Перша з них присвячена взаємозалежності війни в Україні з кліматичною кризою. До кінця 2022 року більшість європейських країн залежали від поставок російського природного газу. Зовнішня політика країни-агресора передбачає не лише захоплення чужих територій, а й культурну та економічну колонізацію країн на захід від Росії. Робота студента присвячена аналізу вибраних статей із журналу «Український тиждень», у яких є покликання на проблему ембарго на імпорт російського викопного палива. Особливу увагу звернено на цитовані в статтях коментарі урядів Угорщини, Німеччини та Франції на запровадження Європейським Союзом санкцій. З погляду лінгвістичного аналізу, М. Петрига намагався встановити, як за допомогою неологізмів, ідіоматичних зворотів та елементів граматики автори публікацій спрямовують текст до адресата – передусім українського читача. Детально проаналізовано способи висловлення ставлення журналістів до проблеми, у т.ч. формулювання ними певних ідей чи навіть ідеологій. Журналісти одностайно бачать ембарго як необхідний захід допомоги Україні, моральний обов'язок західних країн перед Україною. Це пов'язано з проукраїнським, продемократичним та антиросійським підходом журналістів та виявленим в текстах емоційним вираженням власних поглядів, особливо помітним на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

У другій праці, *“Український тиждень” про виїзд жінок і чоловіків з України під час війни. Лінгвістичний аналіз вибраних статей*, М. Петрига розглядає проблему біженців із України, яка часто й зазвичай емоційно висвітлюється в українських ЗМІ. У цій праці проаналізовано лінгвістичні аспекти вибраних статей з журналу «Український тиждень», приділяючи особливу увагу тому, як зображують біженцями жінок і чоловіків. Автор зосередився на лексичному аналізові (слів, конструкцій, фразем), і тлумаченні граматичних елементів, щоб продемонструвати, як вибрані тексти реалізують інформативну функцію, а також функцію впливу на читача. Яскраво доведено, що еміграція жінок зі Східної України трактується як морально нейтральне чи добре. Водночас еміграцію жінок із Західної України та чоловіків з усієї країни автори вважають морально поганою й неприйнятною. Притулок та еміграція розглядаються окремо. Оцінка цих концептів проявляється безпосередньо в модальних виразах та інших емоційно заряджених одиницях, а також опосередковано, через використання цитат, синонімії та маскулінізмів, наприклад, для опису жінок. Ця робота

вийшла друком у 3 томові праць молодих дослідників, дворічників, який ми видаємо в Інституті україністики від 2020 року⁸.

Від 2024/2025 н.р., упродовж наступних чотирьох років докторант Філіп Межва працюватиме над проєктом докторської роботи *Українська мовна політика в європейській перспективі: виклики та наслідки впровадження Закону про українську мову 2019 року* під керівництвом Світлани Романюк. Роботу задумано як міждисциплінарний проєкт, що поєднує методи дослідження з лінгвістики, соціології, історії та права.

Довгий час мовна політика України була темою головно обговорюваною в Україні, на теренах Центральної Європи не викликала особливого інтересу, а відтак чи наукового осмислення. В Україні, які відомо, питання залишалося постійним елементом суперечок не тільки серед науковців, але й серед політиків. Коли Україна у 2019 році, тобто через 30 років після відновлення незалежності, прийняла ще один Закон про українську мову (після провального Закону 2012 року), який гарантував розширення правової бази української мови як єдиної державної та обмежував використання інших мов у публічному просторі, ця інформація не викликала жодного резонансу в Польщі та інших країнах Західної Європи. Окремо варто згадати тільки ставлення Угорщини й Румунії, головним чином щодо використання угорської і румунської мов на заході і південному заході України, особливо – можливість використання цих мов в освітньому процесі. Водночас у той час у Росії велася антиукраїнська кампанія, говорилося про знищення російської мови в Україні.

На сьогодні в Польщі тема мовної політики також є предметом дискусії у сфері статусу регіональної мови. Сейм Польщі намагався ще з 2007 року надати сілезькій мові статус регіональної, протягом наступних 17 років було зареєстровано сім законопроєктів, які мали врегулювати її законодавчий статус, вдалося це зробити наприкінці квітня 2024 року, коли парламент з восьмої спроби прийняв закон про надання сілезькій мові статус регіональної. Такий самий статус з 2005 року має кашубська мова. Окремим цікавим питанням є статус віламовського етнолексту, який теж частина дослідників пропонує вважати окремою мовою. Та навіть із огляду на описані соціолінгвістичні проблеми сучасної полоністики, питання державної мови в Україні не викликає особливого інтересу в польських дослідників. Невелика кількість публікацій і коментарів політологів, незначний резонанс у ЗМІ не дає можливості зрозуміти ситуацію, саме тому докторант обрав таку тему свого дослідження. Проаналізувати і представити ширшій аудиторії проблему особливої мовної політики в Україні, яка глибоко вкорінена в її історичних контекстах, що формують сучасне законодавство, на його думку,

⁸ Петрига, М. (2025). „Український тиждень” про воєнних біженців – жінок і чоловіків із України. Лінгвістичний аналіз вибраних статей [в:] *Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень* т. 2, ред. К. Jakubowska-Krawczyk, S. Romaniuk, I. Kononenko, Warszawa, с. 61-92.

допоможе зрозуміти європейському адресатові усю складність й незрозумілість рішень, пов'язаних із імплементацією Законів про мову в Україні.

Нові норми щодо функціонування української мови вносять суттєві зміни в статус мови, що може сприйматися як посилення національної ідентичності, і як політичний інструмент проти мов меншин. Водночас мовна політика в Україні має бути узгоджена з європейськими стандартами. Щоб наблизити обговорюване питання польським реципієнтам, здобувач проаналізує ситуацію з кашубською мовою. Кашуби боролися за мовний захист і отримували від польської держави інструменти для запобігання зникненню мови, які, однак, виявилися неефективними. Результати останнього перепису населення 2021 року показали, що кількість користувачів кашубською мовою зменшується. Зменшення користувачів з роками може стосуватися й української мови, як уже на те вказували сучасні українські дослідники. Відбудеться це тоді, якщо нові інструменти, включно з офісом мовного омбудсмена (якого немає в інших європейських країнах), також виявляться неефективними. Це теж означає, що будь-яка мова, якщо вона не охоплена відповідною мовною політикою і, отже, не захищена законом, може зникнути перед обличчям глобалізації та політичних чи соціальних змін. Тому в роботі поставлені питання, які стали науковою основою проєкту: 1. Наскільки чинний Закон 2019 року відповідає європейським стандартам захисту мови? 2. Які існують проблеми з його впровадженням і що ускладнює застосування його окремих положень? 3. Чи має мовна політика сучасної України довгострокову перспективу, в тому числі європейську, чи це лише тимчасові зміни? 4. Наскільки ситуація у сфері української політики щодо мов, у тому числі мов меншин, подібна до політики щодо кашубської мови в Польщі?

Дослідження проходитиме у кілька етапів: 1. окреслення історичного функціонування мов в Україні та українського законодавства у цій сфері, 2. детальний аналіз Закону 2019 року у порівнянні з попередніми законами, а також відповідність української мовної політики Європейській хартії регіональних мов або меншин, 3. метод опитування, тобто проведення групових та індивідуальних інтерв'ю з носіями української мови, поглиблене інтерв'ю з експертами у сфері мовної політики, 4. якісний та кількісний аналіз даних опитувань, 5. порівняльний аналіз стану кашубської мови в Польщі. Результатом дослідження має стати аналіз відповідності українського законодавства Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, представлення можливого способу імплементації акту та його сприйняття в українському суспільстві. Висновки також стосуватимуться виявлених розбіжностей у світлі європейської мовної політики, і, таким чином, зосереджуватимуться на прагненні України до членства в Європейському Союзі.

Підсумовуючи, варто звернути увагу на зміни, які ми усвідомлюємо та які матимуть вплив на особливості викладання на закордонних україністиках. Впливають вони пердусім із

огляду на появу великої кількості українських студентів після 2022 р., для яких українська є рідною – вони краще знають мову, розуміють її культуру, якщо навчаються на україністиках, найчастіше через незнання іноземної мови, яке не дозволяє їм уповні навчатися у вищій іноземній школі. Саме ця група розуміє проблеми мовної політики, двомовності тощо, часто потребує знань саме фахової мови, які ми вже активно впроваджуємо. Такі зання допоможуть нашим випускникам віднайти себе на ринку праці у галузі журналістики, дипломатії, у громадських організаціях, адміністрації, бізнесі тощо. Наступне питання, яке для нас було очевидним раніше – це присутність у системі освіти тих студентів, для яких українська є іноземною (чужою), але вони хочуть краще зрозуміти Україну, саме такі здобувачі переважали у нашій системі у попередні роки. Їх на жаль, поменшало, як загалом студентів гуманітарних напрямків, проте це ті, хто відкриває для себе нове, незрозуміле, цікаве – відкриває Україну. І останнє, якщо говорити про мову – ми відготовуємо вимогу осмислення і подальшого врахування потреб тих студентів, для яких українська буде успадкованою. Звичайно, це питання часу й воно торкатиметься наступного покоління, проте усвідомлення того, що впливатиме на зміну наших підходів до навчання важливе уже тепер.

УСНЕ МОВЛЕННЯ ЗАКОРДОННОГО УКРАЇНСТВА: ОРФОЕПІЧНИЙ АСПЕКТ

Марія Дружинець
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та мовної підготовки іноземців,
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,
м. Одеса, Україна
mriiad68@gmail.com*

Анотація

Статтю присвячено комплексному аналізу українського усного мовлення у соціофонетичному вимірі, зокрема визначенню шляхом соціопитування відсоткового рівня володіння орфоепічними нормами української літературної мови молоддю на теренах зарубіжжя. Об'єктом дослідження є усне мовлення українців діаспори. Предметом дослідження є володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією голосних звуків. Фактичним матеріалом дослідження стали результати соціопитування, зафіксовані на аудіоносії (інформантами було обрано респондентів Америки, Канади, Європи (в тому числі й Німеччини), при виборі інформантів зарубіжжя враховувався фактор терміну проживання – більше 10 років. Акцентується увага на діахронічній ретроспективі норм вимови за писемними пам'ятками; звертається увага на нормативну базу сучасного українського усного мовлення; наголошується на девіантних і деградаційних процесах сучасного українського усного мовлення (зокрема при вимові голосних звуків європейцями, американцями та канадійцями) у проєкції на його соціолінгвістичну специфіку; пропонуються шляхи підвищення рівня мовної культури.

Ключові слова: українське усне мовлення, соціофонетичне опитування, слабкі норми вимови, вимова голосних, респонденти Європи (Італії, Молдови, Німеччини, Чехії, Польщі).

ORAL SPEECH OF UKRAINIANS ABROAD: ORTHOEPIC ASPECT

Mariia Druzhinets
*Doctor of philology, professor,
professor of the Department of Ukrainian Language and Language Training for
Foreigners in Odesa National University named after I. I. Mechnikov,
Odesa, Ukraine*

Abstract

The article is devoted to a comprehensive analysis of Ukrainian oral speech in the sociophonetic dimension, in particular, to determining the percentage level of proficiency in orthoepic norms of the Ukrainian literary language by young people abroad through a survey. The object of the

study is the oral speech of Ukrainians in the diaspora. The subject of the study is the mastery of the orthoepic norms of the modern Ukrainian language, in particular the orthoepic of vowel sounds. The factual material of the study is the results of a public opinion poll recorded on audio (respondents from America, Canada, Europe (including Germany) were chosen as informants; the factor of residence period of more than 10 years was taken into account when choosing informants from abroad. The article focuses on the diachronic retrospective of pronunciation norms based on written monuments; attention is drawn to the normative base of modern Ukrainian oral speech; deviant and degradation processes of modern Ukrainian oral speech (in particular, in the pronunciation of vowel sounds by Europeans, Americans and Canadians) in the projection on its sociolinguistic specificity are emphasised; ways to improve the level of linguistic culture are proposed.

Keywords: Ukrainian oral speech, sociophonetic survey, weak pronunciation norms, vowel pronunciation, European respondents (Italy, Moldova, Germany, Czech Republic, Poland).

Українське усне мовлення стало сьогодні засобом широких контактів. Ця широта суспільних функцій стає основою для розвитку та вдосконалення української літературної мови, зокрема її усної форми – первинної форми існування мови.

Актуальною проблемою усного мовлення є володіння орфоепічними нормами, які на сьогодні сформовані. Дотримання норм літературної вимови має велике значення для загального рівня культури розвиненої особистості. Однією із основних комунікативних ознак культури мовлення є відповідність його літературним нормам, що діють у мовній системі. Усне мовлення у багатьох випадках залишається недосконалим у плані вимови, адже з усіх норм сучасної української літературної мови найменш засвоєними практично є орфоепічні.

Здійснення аналізу українського усного мовлення в його проекції на соціолінгвістичну специфіку набуває великої ваги у зв'язку, з одного боку, з глобалізаційними процесами, скерованими на оптимізацію міжнаціональних відносин, розширення так званої мовокраїнознавчої інформації, що визначає необхідність підвищення культури мовлення у всіх верств населення, а в молоді – насамперед; з іншого боку, – аналіз специфіки усного мовлення української діаспори в іншомовному оточенні уможливить виявлення константних, інваріантних і динамічних, варіативних характеристик звукової системи, що теж сприятиме усвідомленню глибинних механізмів і джерел її сучасного стану.

Сьогодні існує багато праць, спрямованих на підвищення культури спілкування й культури української мови, наприклад праці О. Пономарева, О. Сербенської, Н. Бабич, С. Єрмоленко, С. Караванського, М. Пентиліук, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, Т. Чмут, С. Шевчук та ін. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача. Попередниками у

дослідженні окремих питань проблеми – передусім соціофонетичного опису українського мовлення – можна назвати Н. Тоцьку, Л. Прокопову, М. Фащенко.

Мета розвідки – акцентувати увагу на відхиленнях від загальноприйнятих норм літературної вимови, зробити спробу визначення відсоткового рівня володіння орфоепією українських голосних звуків та показати, на основі наукових досліджень, як ці норми відбиті у писемних пам'ятках, в основі яких лежить фонетичний принцип правопису. *Об'єктом дослідження* є усне мовлення українців діаспори. Предметом дослідження є володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією голосних звуків (початкового наголошеного [i], ненаголошених [e], [и], [o]). *Завдання*: реконструювати вимову звуків представниками української діаспори – Америки, Канади, Європи (Італії, Чехії, Польщі, Німеччини, Молдови); акцентувати увагу на відхиленнях від загальноприйнятих норм літературної вимови; визначити відсотковий рівень володіння орфоепією голосних звуків у широкій локальній та соціальній представленості зарубіжжя.

Фактичним матеріалом дослідження стали результати соціопитування – 100 записів, зафіксованих на аудіоносії. Респондентами нашого опитування були обрані: 20 мешканців Канади, 20 мешканців Америки, 60 мешкаців Європи, зокрема 20 студентів Бельцького державного університету ім. Алеко Руссо (Республіка Молдова), 10 мешканців Італії, 10 – Чехії, 10 – Польщі, 10 – Німеччини. При виборі інформантів враховувався фактор терміну проживання – більше 10 років. Завданням респондентів було прочитати вголос і записати на диктофон слова («*вершник*», «*виделка*», «*життя*», «*вершина*», «*весна*», «*везіння*», «*перука*», «*усміхається*», «*іноді*», «*зозуля*», «*проміння*»), які ми підібрали для аналізу вимови голосних звуків.

Голосні звуки [e], [и] в наголошеній позиції вимовляються чітко, в ненаголошеній послаблюють свої позиції і наближаються [e] до [и] та навпаки. Перед наголошеним складом з [i], [и], [y] це наближення більше: *ведіть* [vi^ed'it'], *веди* [vi^edi] чи [vidi], *веду* [vi^edu], а перед складом з [o], [a], [e] – менше: *VELO* [ve^elɔ], *ВЕЛА* [ve^elɔ], *ВЕДЕ* [ve^edɛ] ¹.

Результати нашого опитування дають підстави для таких узагальнень: слово «*вершина*» [vi^eriʃina], [viriʃina] прочитали правильно 30 % респондентів Канади, 10 % Європи, однак зовсім не володіють цією нормою респонденти-американці. За нашим дослідженням, лише 10 % опитаних вимовляють слово «*вершина*» згідно з нормою [viriʃina], [vi^eriʃi^ˈna] в Північній Україні (ПнУ), 20 % в Західній Україні (ЗхУ), 10 % в Східній Україні (СхУ), але 58 % в Центральній Україні (ЦУ), 90 % в Південній Україні (ПдУ), тобто 38 % усіх респондентів України ². Це слово з дотриманням норми вимовляє, за соціопитуванням 2019 року, 37 %

¹ Білодід, І. К. (Ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова* (Т. 1, с. 382). Київ: Наукова думка.

² Дружинець, М.Л. (2019). *Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти*. Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова. С. 478.

респондентів України та зарубіжжя (УЗ): Зарубіжжя (З) – 35 % та Україна (У) – 38 %³. У слові «весна» [ve^uсна] ненаголошений [е] наближають до [и] 90 % мешканців Канади, 100 % – США, 27 % – Європи, інші відтворюють орфографічні норми. Слово «везіння» [vu^eз'ін':a] правильно вимовили 60 % респондентів Канади, 40 % – США, 10 % – Європи, а решта виходять за рамки норми й вимовляють [vez'ін':a]. Як правило, у слові «перука» ненаголошений [е] вимовляється як [и^е] : [ni^ерука], проте 60 % респондентів США та Канади, 87 % – Європи при вимові відтворюють правописні норми [перука].

Ненаголошений [е] в позиції між м'якими приголосними наближається до [і]. У слові «усміхається» 20 % опитаних США, 10 % – Канади, 26 % – європейців вимовляють згідно з нормою [eⁱ]: [us'm'ixajeⁱц':a]. На теренах України слово «усміхається» згідно з нормою вимовляють 38 % українців (64 % опитаних ПнУ, 52 % – ПдУ, 60 % – ЗхУ, 64 % – ЦУ)⁴, за межами України – 12 % зарубіжних респондентів, отже, володіння нормою вимови в УЗ становить лише 30 % й увиразнює варіювання норми вимови ненаголошеного [е] між м'якими⁵.

Зрідка простежується фіксація вимови [е] як [и], що передається на письмі літерою и, у граматиці О. Павловського перед наголошеним складом з [і], [о], в альманасі «Русалка Дністрова» перед наголошеним складом з [і], у творах П. Куліша перед наголошеним складом з [и], [і], [о]. У переважній більшості прикладів засвідчено вживання літери и на позначення ненаголошеного [е] у словнику П. Білецького-Носенка перед наголошеним складом з [и], [і], [а], [о]. І доволі часто ця вимовна особливість представлена у рукописах Т. Шевченка. Написання літери и на позначення ненаголошеного [е] іноді фіксується у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *почытылы* (27), у «Кобзарі» Є. Гребінки – *мыни* (42)⁶.

Голосний [и] з більшим нахилом до [е] звучить перед наголошеним складом з [е] та [а] : *живе* [же^uvé] чи [жеv^eé], *жила* [же^uла]. Перед наголошеними складами з [о], [у], [и], [і] звук [и] виступає з невеликим нахилом до [е]: [жи^ел^о], [жи^ев^у], [жи^ев^і], [жи^еv'it']⁷. Слово «вершник» [véршин^ек] згідно з орфоепічною нормою вимовили 30 % – Канади, 20 % – Європи, 60 % – США. Орфоепічних норм при вимові слова «виделка» дотримуються 30 % канадійців та європейців, 60 % американців. Згідно з орфоепічними нормами слово «життя» [же^ut':á] вимовили 20 % американців, 20 % канадійців, 23 % європейців. У слові

³ Там само. С. 485.

⁴ Там само. С. 479.

⁵ Там само. С. 485.

⁶ Дружинець М.Л. (2014). Історичні корені української орфоепії: голосні звуки. *Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків*. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. С. 13.

⁷ Білодід, І. К. (Ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова* (Т. 1, с. 383). Київ: Наукова думка.

«життя» допустили помилки в ПдУ – 22%, в ПнУ – 30 %, в ЗхУ – 100 %, в ЦУ – 14 %, в СхУ – 94 %, тобто 51 % усіх респондентів України вимовляють у цьому слові [и]⁸.

Традиція передачі ненаголошеного [и] літерою е зрідка простежується у граматиці О. Павловського перед наголошеним складом з [и], у словнику П. Білецького-Носенка перед наголошеним складом з [а], [и], [е], в альманасі «Русалка Дністрова» перед наголошеним складом з [е], [а], [о], у творах П. Куліша наближення ненаголошеного [и] до [е] зрідка фіксується у префіксі при-, у корені мир- і флексії -имо. Ненаголошений [и] іноді передається літерою е у словнику П. Білецького-Носенка: *веишнякъ* (74), у творах П. Куліша: *зadzвонемо* (19)⁹.

Ненаголошений [о] перед наголошеним складом з [у] звучить із наближенням до [у]: [ко^ужс^ух], [кужс^ух], [ку^ожс^ух]. Передскладом із наголошеним [і] нахил [о] до [у] менш виразний: [го^ул'іука]¹⁰.

Слово «проміння» [про^ум'ін':а] 30 % мешканців США та Канади, 16 % Європи – вимовляють правильно, але інші респонденти відтворюють норми орфографії: [про^мін':а]. 20 % респондентів-американців, 40 % – канадійців, 16 % – європейців вимовили слово зозуля з дотриманням орфоепічної норми [зузу^л'а] і [зо^узу^л'а]. В Україні лексему «зозуля» [зузу^л'а] велика кількість респондентів ПдУ, ЗхУ, а саме 80 % і 60 %, вимовляє правильно. В інших регіонах гірша ситуація: ПнУ – 8 %, ЦУ – 28 %, СхУ – 0 %¹¹, загалом відтворюють норму при вимові цього слова 35 % в УЗ : в Україні 35 % та в зарубіжжі 34 %¹². Причини порушення норми вимови ненаголошеного [о] перед наголошеними [у], [і] зумовлені впливом орфографії.

Дуже рідко у пам'ятках нової української літературної мови фіксується у на місці ненаголошеного [о]. Це засвідчено єдиним прикладом у рукописах «Більшої книжки» Т. Шевченка (*зузуля* (III, II)), у всіх інших випадках вживається о. Не засвідчується у послідовників Т. Шевченка передача ненаголошеного [о] літерою у: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка, в «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського; в «Кобзарі» Є. Гребінки¹³.

Голосний [і] вимовляється чітко як звук переднього ряду і високого ступеня підняття мовного спинки: [д'ід]. Однак у деяких словах наголошений початковий [і] наближається у вимові до [и]: [і^унколи], [инколи], [и^унколи]¹⁴.

Майже всі респонденти Канади, Європи виходять за рамки норми: 10 % канадійців і

⁸ Дружинець, М.Л. (2019). *Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти*. Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова. С. 478.

⁹ Микитин, М.Л. (2001). Т. Г. Шевченко та становлення української орфоепії. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса : Астропринт, вип. 2. С. 96–97.

¹⁰ Жовтобрюх, М. А., Кулик, Б. М. Фонетика. (1972). *Курс сучасної української мови*. Київ : Вища шк., ч. 1. С. 155–156.

¹¹ Дружинець, М.Л. (2019). *Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти*. Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова. С. 479.

¹² Там само. С. 485.

¹³ Дружинець, М.Л. (2014). Кодифікована вимова голосних на сторінках першодруків та рукописів Т.Г. Шевченка та його послідовників. *Збірник наукових статей*. Бельці : Presa universitara balteana. С. 45.

¹⁴ Білодід, І. К. (Ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова* (Т. 1, с. 186). Київ: Наукова думка.

6 % європейців вимовляють [i^н]. Американці не володіють цією нормою і відтворюють правила правопису.

Фіксує вживання [и] на місці початкового [і] в словах *иначе* (3:12, 33), *иноді* (3:16, 22), *инчих* (3: 20), *між инчим* (3: 31) драгоманівка ¹⁵. В «Українському правописі» (2019) запропонована норма письма у деяких словах (*ирій, ирод*), що відповідає вимові¹⁶.

Отже, норми вимови ненаголошеного [и], [е], [о], [і] в зарубіжжі належать до слабких норм (дотримуються менше 50 % опитаних), оскільки володіють вимовою ненаголошеного [и] лише 33 % опитаних (Європа – 24 %, Америка – 47 %, Канада – 27 %), ненаголошеного [е] – 41 % (Європа – 36 %, Америка – 40 %, Канада – 46 %), ненаголошеного [е] як [e^і] – 19 % (Європа – 26 %, Америка – 20 %, Канада – 10 %), ненаголошеного [о] – 25 % (Європа – 16 %, Америка – 25 %, Канада – 35 %), наголошеного початкового [і] – 5 % (Європа – 6 %, Америка – 0 %, Канада – 10 %). Найвищий відсоток володіння нормою в зарубіжжі при вимові таких слів, як [v^еришн^ек] (37 %), [v^ед^елка], [v^ед^елка] (40 %), [v^есн^а] (72 %), [v^из'і^н:a], [v^из'і^н:a] (37 %). Найгірше володіння нормами інформанти продемонстрували при вимові ненаголошеного [е] в позиції між м'якими приголосними [yc'm'ix^аje^іц':a] (19 %), ненаголошеного [е] перед складом з наголошеним [и] [v^ирш^ин'a], [v^ирш^ин'a] (13 %), наголошеного початкового [і] [i^інод'і], [i^инод'і], [i^онод'і] (5 %). Показник володіння орфоепією голосних в дослідженому зарубіжжі становить 25 % (Європа – 22%, Канада – 26%, США – 26%). Цілком очевидно, що основна причина порушень літературної вимови голосних пов'язана з відсутністю викладу цих норм у шкільних підручниках, за якими навчалися респонденти. Вироблення нормативного усного мовлення забезпечить «Орфоепічний стандарт української мови» – чіткі правила вимови голосних, приголосних і звукосполук, а також бездоганне володіння орфоепічними нормами професійними комунікаторами (вчителі-словесники, представники медій та ін.).

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні орфоепічних девіацій мовлення сучасної молоді діаспори, зокрема при вимові звукосполук, приголосних. Безперечно, дослідження імперативних, деспозитивних орфоепічних норм, а також прагматичної, з якою корелюють поняття слабкої та сильної мовної норми, сприятиме оптимізації національної та міжнаціональної комунікації на всіх рівнях її вияву, перешкоджатиме формуванню неправильних лінгвостереотипів, що заважають виробленню й закріпленню літературних норм у соціумі.

¹⁵ Шонц, О.П. (2004). Драгоманівка в процесі орфоепічно-орфографічної нормалізації української літературної мови. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, № 14. С. 100.

¹⁶ Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019. С. 11.

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЛІНГВІСТИКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СЛАВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Наталя Кондратенко
доктор філологічних наук,
професор кафедри прикладної лінгвістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна
kondr_nat@ukr.net@ukr.net

Анотація

Політична лінгвістика як галузь україністики почала формуватися після набуття Україною незалежності в 1991 році, проте виокремилася як новітній напрям мовознавчих досліджень порівняно недавно. На етапі формування науки основним проблемами стали терміносистема політичної лінгвістики, мова посттоталітарного суспільства, мовні засоби впливу в політичних текстах. Сучасний етап розвитку політичної лінгвістики демонструє актуалізацію прагматично-дискурсивних, психолінгвістичних і когнітивних аспектів, зокрема розроблено типологію мовленнєвих жанрів політичного дискурсу, визначено поняття політичної мовної особистості, схарактеризовано різновиди українського політичного дискурсу. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну зумовила потребу відмежування української політичної лінгвістики від пострадянських теорій і наративів і заглибило її в європейський контекст. Своєрідність української політичної лінгвістики вияскравлено на тлі славістичних студій (полоністики, германістики, болгаристики).

Ключові слова: україністика, політична лінгвістика, політичний дискурс, періодизація, типологія.

UKRAINIAN POLITICAL LINGUISTICS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN SLAVIC STUDIES

Natalia Kondratenko
Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Applied Linguistics,
I. I. Mechnikov Odesa National University, Odesa, Ukraine

Abstract

Political linguistics as a field within Ukrainian studies began to take shape after Ukraine gained independence in 1991, but it emerged as a distinct area of linguistic research relatively recently. During its formative stage, the main issues included the development of a political linguistics terminology system, the language of post-totalitarian society, and linguistic means of influence in political texts. The current stage of development of political linguistics highlights the relevance of pragmatic-discursive, psycholinguistic, and cognitive aspects. In particular, a typology of speech

genres within political discourse has been developed, the concept of the political linguistic personality has been defined, and various types of Ukrainian political discourse have been characterized. Russia's full-scale invasion of Ukraine necessitated a clear separation of Ukrainian political linguistics from post-Soviet theories and narratives, anchoring it more deeply in the European context. The distinctiveness of Ukrainian political linguistics is accentuated against the backdrop of Slavic studies (including Polish, German, and Bulgarian studies).

Keywords: Ukrainian studies, political linguistics, political discourse, periodization, typology.

Виникнення політичної лінгвістики як окремої наукової галузі в зарубіжному мовознавстві датують серединою XX століття, хоч окремі гуманітарні розвідки та опрацювання проблем політичного мовлення та мовних аспектів ідеологічного впливу на масову свідомість набули актуальності ще в першій половині минулого століття, зокрема в царині психології (В. Ліппман), політології і риторики (В. Клемперер), соціології (П. Лазарсфельд) тощо. О. Алексієвець аргументовано вбачає витoki формування політичної лінгвістики ще в античний період¹, відзначений порушенням цих питань у межах теорії красномовства у працях Аристотеля, Платона, Цицерона. Утім, становлення науки в Європі та США відбулося вже після Другої світової війни насамперед з опертям на лінгвокогнітивні та комунікативно-дискурсивні підходи до аналізу мовних явищ (Г. Лассвел, Т. ван Дейк, Р. Водак, П. Серіо та ін.).

В Україні політична лінгвістика почала активно розвиватися у 90-х роках минулого століття, проте навіть у новітніх публікаціях дослідники наголошують на певних проблемах. Так, Т. Соловійова зазначає: «Аналіз українськомовних студій, присвячених дослідженню лінгвістичного виміру політичної інформації, дає підстави стверджувати, що українська політична лінгвістика донині не має у своєму розпорядженні чітких і загальних витлумачень ключових понять»². На початку XX століття в одній з перших монографій, присвячених політичній лінгвістиці, Л. Нагорна назвала науку «субдисципліною» і визначила її статус як новітньої, «принаймні на пострадянському просторі»³, хоч на той час формування політичної лінгвістики перебувало на стадії визначення методології та розширення предметної сфери, а не окреслення об'єкта і напрямів дослідження.

Попри активний розвиток виборчих технологій, активні процеси в політичній агітації та пропаганді до останнього часу мала місце певна «вторинність» українських

¹ Алексієвець, О. (2012). Історія та сучасність політичної лінгвістики. *Україна–Європа–Світ = Ukraine–Europe–World: міжнародний збірник наукових праць*. Сер. Історія, міжнародні відносини. № 9. С. 248.

² Соловійова, Т. О. (2018). Розбудова теорії політичної лінгвістики в українському науковому просторі. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. № 18. С. 80.

³ Нагорна, Л. (2005). *Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики*. Київ: Світогляд. С. 50.

лінгвополітологічних студій щодо пострадянських. На нашу думку, наразі недостатньо обґрунтовано базові поняття політичної лінгвістики саме на матеріалі української мови та відсутнє комплексне опрацювання проблем політичної лінгвістики в україністиці, про що свідчить, зокрема, відсутність численних навчальних видань – посібників і підручників, а також наукових шкіл і періодичних наукових видань з політичної лінгвістики в Україні. Безумовно, окремі наукові розвідки мають місце, передусім в останні роки – у період повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Але навіть у наукових статтях 2022 року видання фіксуємо не лише покликання на російських дослідників як авторитетів у цій галузі, а свідоме нехтування працями українських мовознавців. Така ситуація потребує не лише аналізу та пояснення причин, а й термінових змін у бік увиразнення україністичних лінгвополітичних студій як окремого напрямку українського мовознавства в європейському контексті, оскільки багаторічні напрацювання та дослідження українського політичного дискурсу є самобутніми, оригінальними науковими розвідками. Розглянемо основні проблеми позиціонування української політичної науки в контексті європейського мовознавства, зокрема славістики.

Термінологічна назва наукового напрямку має різні варіанти реалізації: поширеним є «політична лінгвістика», але також використовують «лінгвополітологія», «політологічна лінгвістика». Міждисциплінарний характер і синкретичність науки зумовив певні актуалізації в її термінах. Л. Нагорна ще двадцять років тому наголошувала на тому, що «політична лінгвістика з'явилася не як спеціалізована галузь політології чи лінгвістики, а на міждисциплінарному стику, в ході інтеграції здобутків не лише цих двох галузей знання, але й напрацювань політичної філософії, політичної антропології, етнології, соціології, соціальної психології, культурології та інших суміжних галузей»⁴, хоч дослідниця розглядала питання політичної комунікації в аспекті політології, а не мовознавства. Пріоритетна позиція науковців (мовознавча або політологічна) і визначає назву з оперттям на засадничу мету дослідження – аналіз політичної комунікації і релевантність мовних аспектів політичної діяльності: «Головна функція політичної лінгвістики – боротьба за політичну владу на основі використання комунікативної діяльності: політична комунікація покликана здійснювати прямий чи непрямий вплив на розподіл влади (шляхом виборів, призначень, створення суспільної думки та ін.) і її використання (прийняття законів, видання указів, постанов та ін.)»⁵. Зважаючи на те, що домінантним компонентом, на нашу думку, має бути саме мовознавчий, доцільно послуговуватися назвою «політична лінгвістика». Тим більше саме ця терміна назва відповідає прийнятим у європейській традиції англ. «political linguistics» і нім «Politolinguistik». Проте в

⁴ Нагорна, Л. (2006). Політична лінгвістика: стан і статус. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. № 30(2). С. 161.

⁵ Алексієвець, О. (2012). Історія та сучасність політичної лінгвістики. *Україна–Європа–Світ = Ukraine–Europe–World: міжнародний збірник наукових праць*. Сер. Історія, міжнародні відносини. № 9. С. 250.

США здебільшого використовують терміни «Political discourse analysis» і «Political rhetoric», актуалізуючи методологічні підходи до аналізу політичної комунікації. З огляду на це виокремлення наукового напрямку передбачає не штучне виведення нової науки з вже наявних дисциплін, а обґрунтування новітнього підходу на підставі відповідної методології. На думку мовознавців, таким методологічним підґрунтям слугує комунікативно-дискурсивний підхід: «Найважливіший постулат сучасної політичної лінгвістики – дискурсивний підхід до вивчення політичних текстів. Це означає, що кожен конкретний текст (усний або письмовий) розглядається в контексті політичної ситуації, в якій він створений, з урахуванням політичних поглядів автора, його соціального статусу, особових якостей, а також особливостями сприйняття його співрозмовником (співрозмовниками)»⁶. Утім, українська політична лінгвістика демонструє ширше коло висвітлених питань. В. Громовенко серед основних напрямів українських лінгвополітичних досліджень називає: «дослідження в галузі теоретичних основ політичної лінгвістики; особливості функціонування мови в тоталітарному суспільстві; дескриптивний підхід до вивчення політичної мови; дослідження окремих мовних рівнів: лексичного, фонетичного, лексико-граматичного; вивчення жанрів і стилів політичної мови; дослідження ідіостилів провідних українських і зарубіжних лідерів; когнітивно-дискурсивні студії; порівняльні дослідження»⁷. З метою схарактеризувати основні напрями досліджень в українській політичній лінгвістиці пропонуємо таку періодизацію основних етапів її розвитку з 1991 року з опосередкованим опертям як на закономірності теоретичного опрацювання основних проблем, так і розвиток політичної комунікації в Україні.

Перший період «пострадянський» (1991–2004) вважаємо етапом становлення політичної лінгвістики в Україні і формування її засад на підставі таких проблем, як вивчення мови посттоталітарного суспільства та мовної політики. Часові межі цього періоду зумовлені початком повноцінного функціонування україністики в незалежній Україні та виформуванням її магістральних наукових напрямів. Однією з перших ґрунтовних розвідок є збірник статей «Мова тоталітарного суспільства»⁸ (1995), що став результатом колективної праці за проведеною науковою конференцією і заклав базові напрями вивчення проблем політичного дискурсу. У цей період українська політична лінгвістика ще не сформувалась як окрема галузь знань, лише було актуалізовано питання мови ЗМІ, мовної політики та мови посттоталітарного суспільства⁹. Окремі наукові розвідки висвітлювали питання англomовної політичної

⁶ Януш, О. Б. (2010). Дискурс у системі політичної лінгвістики. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. № 51. С. 81.

⁷ Громовенко, В.В. (2014). Генезис політичної лінгвістики як самостійної науки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, № 11, том 1. С. 114.

⁸ Мова тоталітарного суспільства (1995). За ред. Г. М. Яворської. Київ: Центр близькосхідних досліджень, 126 с.

⁹ Див.: Яворська, Г. М. (2000). Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. Київ: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. 260 с.

комунікації (О. Фоменко¹⁰ та ін.). Завершенням цього період є перший активний супротив можливій диктатурі та Помаранчева революція 2004 року, що засвідчила застосування різноманітних виборчих технологій та активний розвиток українського політичного дискурсу. Осмисленням цих подій стали праці Лесі Ставицької¹¹ та Л. Масенко¹². Проте вважаємо перший період формування політичної лінгвістики переважно підготовчим для виокремлення нової мовознавчої галузі.

Другий період (2004–2014) можна умовно назвати «міждисциплінарним», оскільки він характеризується домінуванням досліджень загальногуманітарного скерування: журналістикознавчих (С. Онуфрів¹³, К. Серажим¹⁴) і політологічних (Л. Нагорна¹⁵, В. Петренко¹⁶). Н. Акінчиць коментує у своїй статті 2007 року стан науки як у такий спосіб: «Якщо в Україні буде своя політична лінгвістика, то вона відразу ж ділитиме своє предметне поле з етнополітологією. В країнах Заходу та в Росії вона вже набула наукового статусу»¹⁷. Підтримує цю думку і А. Шарова, висловлюючись більш оптимістично: «проблематика політичної лінгвістики в українській науці на сьогодні не є розробленою у достатній мірі, а становлення політичної лінгвістики як самостійного наукового напрямку ще далеко не завершено»¹⁸. Висловлення контраверсійної думки формі умовного судження у розвідці, присвяченій автономії політичної лінгвістики, промовисто свідчить про маргінальний характер галузі в україністиці. Утім, тут ми не погоджуємося з припущенням «якщо», тому що саме в цей період політична лінгвістика отримує теоретичне обґрунтування та осмислення саме як галузь мовознавства, до того ж вважаємо, що плідним виявився зв'язок політичної лінгвістики із соціолінгвістикою. Актуальними стають праці компаративного характеру, здебільшого зіставлення передбачає українську та одну з германських або слов'янських мов (І. Голубовська, В. Зернецький, Н. Петлюченко, С. Потапенко, Л. Славова та ін.)¹⁹. З'являються

¹⁰ Фоменко, О. С. (1998). *Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90-ті роки XX століття)* : дис. канд. філол. наук. Київ. 195 с.

¹¹ Ставицька, Л. О. (2005). Дискурс помаранчевої пристрасти. *Критика*, № 3. С. 3–16.

¹² Масенко, Л. (2004). *Мова і політика*. Київ: Соняшник. 120 с.

¹³ Онуфрів, С. Т. (2005). *Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі* : дис... канд. філол. наук: Львів. 193 с.

¹⁴ Серажим, К. С. (2002). *Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики)*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 392 с.

¹⁵ Нагорна, Л. (2005). *Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики*. Київ: Світогляд. 315 с.

¹⁶ Петренко, В. В. (2003). *Політична мова як засіб маніпулятивного впливу* : дис. канд. політ. наук. Київ. 177 с.

¹⁷ Акінчиць, Н. Г. (2007). Розвиток політичної лінгвістики як автономної науки. *Культура народів Причорномор'я*. № 120. С. 57.

¹⁸ Шарова, А. М. (2009). Лінгвістичний вимір політичної інформації: становлення політичної лінгвістики. *Політологія*. Т. 110. Вип. 97. С. 116.

¹⁹ Див. праці: Петлюченко, Н. В. (2009). *Харизматика: мовна особистість і дискурс*: монографія. Одеса : Астропринт. 464 с.; Славова, Л. Л. (2012). *Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології : США – Україна*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка. 360 с

і перші монографічні розвідки в царині власне українського політичного дискурсу²⁰. Фактично саме цей період є етапом формування окремої галузі науки зі специфічною методологією та об'єктом дослідження, про що свідчить і характеристика політичної лінгвістики у знаних працях О. Селіванової²¹.

Третій період (2014–2022) можна умовно назвати «периферійним», оскільки розвиток української політичної лінгвістики в цей час перебував в залежності від більш розвинених наукових традицій, зокрема російської та білоруської. Численні дисертації та монографії, присвячені українському політичному дискурсу, не оминали увагою праці пострадянських учених та – особливо – російську лінгвополітологічну школу. Таку вторинність саме щодо російського впливу можна пояснити свідомою колоніальною політикою та залученням мовознавців в ідеологічні процеси, а також спробами актуалізувати тезу «один народ» не лише в політиці, а й в мовознавстві. Парадоксальність ситуації посилювалась тим фактом, що у наукових розвідках, які висвітлювали проблеми українського політичного дискурсу, авторитетними джерелами ставали праці російських лінгвістів. Утім, саме в цей період українські вчені поступово відмовляються від слідування за російськими ідеями, що вже тоді набули характеру ідеологем. З'являються нові навчальні видання – посібники і підручники²², формуються наукові школи політичної лінгвістики в українському мовознавстві²³.

Четвертий період (з 2022 року) вважаємо європейсько орієнтованим і самобутнім. Насправді через повномасштабне вторгнення українська політична лінгвістика отримала реальний вихід у європейський науковий простір, а український політичний дискурс став об'єктом аналізу на лише українських, а й закордонних мовознавців. Безумовно, тривалий час у центрі уваги європейських славістів перебували проблеми російського, польського, чеського, болгарського тощо політичних дискурсів, натомість в останні роки українська політична комунікація не лише слугує матеріалом для дослідження, а й україністи беруть участь у спільних наукових проєктах з європейськими колегами²⁴. На теренах України політична

²⁰ Див. праці: Кондратенко, Н. В. (2007). *Український політичний дискурс: текстуалізація реальності*: монографія. Одеса. 156 с.; Нагорна, Л. (2005). *Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики*: монографія. Київ: Світогляд. 315 с.;

²¹ Селіванова, О. О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля. 716 с.; Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*: підручник. Полтава: Довкілля-К. 712 с.

²² Див.: Ситар, Г. (2019). *Політична лінгвістика: навч.-метод. посіб.* Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. 184 с.

²³ Див.: Romaniuk, S. (2016). *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna*. Warszawa; Iwano-Frankiowski: Katedra Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego. 357 s.; Вінтонів, М. О., Вінтонів, Т. М., Мала, Ю. В. (2018). *Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 336 с.; Кондратенко, Н., Стрій, Л., Білінська, О. (2019). *Лінгвопрагматика політичного дискурсу: типологія мовленнєвих жанрів*: монографія. Одеса: Астропринт. 236 с.; *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ* (2019): збірник наукових праць. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 688 с.; Степаненко, М. І. (2020). *Динаміка українського політичного лексикону 2018-2019 рр.*: монографія. Полтава: ПП «Астрая». 408 с.; Ковалевська, А. В. (2021). *Політичний патогенний мегадискурс: алгоритм нейтралізації*: дис. д-ра філол. наук. Одеса, 380 с.

²⁴ Див.: *Досвід війни. Медійно-дискурсивний простір сучасної України*: монографія (2024). Ред. С. Романюк. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. 239 с.; *Мови та культури під час війни: колективна*

лінгвістика посіла повноправне місце серед нових мовознавчих галузей, про що свідчать дисертації та монографії з проблем української політичної комунікації²⁵. Також змінилися і наукові акценти, а саме з традиційних досліджень політичної риторики, публічної політики та політичної реклами в центрі уваги перебувають соціальні медіа: «Наразі фокус уваги дослідників змістився із традиційних медіа на нові, більш інтерактивні платформи взаємодії з соціумом, що швидко набувають популярності й стають ефективним інструментом у досягненні політичними гравцями своїх цілей»²⁶. Отже, актуальний аналіз українського політичного дискурсу ґрунтується на вироблених методологічних засадах з опертям на комунікативно-прагматичний підхід та є частиною європейських славістичних студій.

Висновки. Українська політична лінгвістика сформувалась як окремий напрям мовознавства в межах україністики в 2000-х роках ХХІ століття, тривалий час характеризуючись периферійністю. Позбавлення ідеологічного постколоніального впливу в 2014 році позначилося на зміні методів дослідження та об'єкта аналізу – з аналізу мови посттоталітарного суспільства і політичної риторики до вивчення жанрів політичного дискурсу, маніпуляцій і мови війни. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну зумовило занурення україністики в європейський контекст в аспекті лінгвополітологічних студій та спричинило інтерес закордонних славістів до українського політичного дискурсу. Інтерполяція здобутків української політичної лінгвістики в європейське мовознавство в перспективі зможе продемонструвати високий рівень досліджень і розгляд української політичної комунікації як частини європейського політичного дискурсу.

монографія. (2025). Ред. Г.О. Шумицька, А.О. Круглов. Ужгород : РІК-У. 290 с.; Kuße, H., Novosolova, M. (2023). Gebete für die Ukraine. Eine nationale Ideologie? Analyse der Maidan-Gebete. *Visnyk der Ukrainischen orthodoxen Kirche in Kanada* №1, 109–135.

²⁵ Див.: Кирилюк, О. Л. (2023). *Дискурс інформаційної війни: лінгвокогнітивний та психолінгвістичний аспекти*: дис. д-ра філол. наук. Кропивницький, Дрогобич. 483 с.; *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика*: монографія (2024). Ред. Б. М. Ажнюк. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. 616 с.; Костусяк, Н., Навальна, М. (2025). *Російсько-українська війна в об'єктиві мови: монографія*. Луцьк: Вежа-Друк. 340 с.

²⁶ Броварська, І. (2024). Становлення та розвиток політичної лінгвістики: в контексті глобальних суспільних трансформацій. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Вип. 60. С. 38.

ФЕМІНІТИВИ В НІМЕЦЬКОМУ ДІАСПОРНОМУ ВАРІАНТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ДИВЕРСИФІКАЦІЯ МОВНОЇ НОРМИ ЯК СТРАТЕГІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ МОВНОЇ СПАДЩИНИ

Олена Синчак

*кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри філології*

*Українського католицького університету
м. Львів, Україна
o_synchak@ucu.edu.ua*

Анотація

Методом суцільної вибірки з Українсько-німецького словника (УНС) З. Кузелі та Я. Рудницького (Ляйпціг, 1943) відібрано понад тисячу фемінітивів. Відібрані слова зіставлено з реєстрами словників часів українізації (1920-1930) та СУМ-11 (1970-1980). На підставі цього зіставлення виявлено, що понад третина фемінітивів з аналізованого діаспорного словника не зареєстрована в СУМ-11. Здійснений аналіз засвідчив, що укладачі УНС свідомо диверсифікували мовну норму щодо вживання жіночих назв. Таке планування корпусу української мови уможливило збереження її самобутності, не позначеної практиками зросійщення та терору, яких зазнавала українська мова в підрадянській Україні.

Ключові слова: фемінітив, українізація, русифікація, діалектизм, українсько-німецькі мовні контакти, словники, корпусне мовне планування.

FEMININE TERMS IN THE GERMAN DIASPORA VARIANT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE: DIVERSIFICATION OF THE LINGUISTIC NORM AS A STRATEGY FOR PRESERVING LINGUISTIC HERITAGE

Olena Synchak

*PhD in General Linguistics,
Associate Professor in the Department of Philology,
Ukrainian Catholic University*

Abstract

Over 1,000 feminine words were selected from the Ukrainian-German Dictionary (UGD) by Z. Kuzela and J. Rudnicki (Leipzig, 1943) using a method of continuous sampling. These words were then compared with the entries from dictionaries published during the Ukrainianization period (1920–1930) and the SUM-11 (1970–1980). The comparison revealed that more than a third of the feminine terms from the analyzed diaspora dictionary are not registered in SUM-11. The analysis shows that the compilers of the UGD intentionally diversified the linguistic norm concerning the use of feminine personal nouns. This approach to corpus-based Ukrainian language planning helped preserve its

identity in the diaspora, free from the influences of Russification and terror that affected the language in Soviet Ukraine.

Keywords: feminine personal noun, Ukrainianization, Russification, dialectism, Ukrainian-German language contacts, dictionaries, corpus-based language planning.

Вступ. Діаспорний варіант української мови як останній бастион перед “совєтами”

Взаємодія між українськими мовними стандартами в Україні та за кордоном потроху стає об'єктом лінгвістичних досліджень: Богдан Ажнюк, Міхаель Мозер, Олександра Тараненка. Водночас бракує розвідок про відмінності між діаспорними варіантами української мови в різних країнах. У пропонованій статті розкрито динаміку зближення та розходження між материковим і діаспорним варіантами української мови в питаннях фемінізації. Дослідження зосереджено на німецькому діаспорному варіанті української мови, проаналізованому на матеріалі *Українсько-німецького словника* за редакцією Зенона Кузеля та Ярослава Рудницького (Ляйпціг, 1943)¹.

Розвідка М. Мозера доводить, що мовний “розлам” між українцями материкової України та діаспори у США виник через сталінську репресивну політику 1933-1945 років, спрямовану на придушення української мови та культури в Радянському Союзі². Ця політика, що визначалася організованим голодомором, репресіями, терором і примусовою асиміляцією (русифікацією), дала результати, подібні до тих, які спостерігаються після подій 2014 року, і особливо – після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 році. В обох випадках військова агресія і терор Росії прискорили деколонізаційні процеси в Україні, позначені відторгненням російської мови, культури та впливу. У відповідь українська діаспора після 1933 року почала свідомо дотримувалася Правопису 1928 року у своїх друкованих виданнях³, слугуючи бастионом для збереження автентичної української мови та її мовної спадщини. Окупація Криму та частини Донбасу Росією 2014 року спричинила схожу трансформацію. Відтоді декомунізація та дерусифікація стали чільними темами, що формують різні аспекти українського життя, включаючи усунення радянської символіки, перейменування вулиць та деколонізаційне планування корпусу української мови.

Монографія Б. Ажнюка “Мовна єдність нації: діаспора й Україна” доводить, що діаспора не лише підтримала Харківський правопис 1928 року, але й зберегла мовне розмаїття,

¹ Kuzelja, Z. (1987). *Ukrainisch-deutsches Wörterbuch* / bearb. Von Zenon Kuzela u. Jaroslav B. Rudnyckij. Unter Mitw. von S. Iwanyckij u. K. H. Meyer. (3. Aufl.). Wiesbaden: Harrassowitz.

² Moser, M. (2016). The 'Mirror from Overseas': The History of Modern Standard Ukrainian as Reflected in the North American Ukrainian Newspaper *Svoboda* (The Early Years: from 1893 to the 1930s). *New Contributions to the History of the Ukrainian Language*. Edmonton-Toronto, 2016, p. 438.

³ Там само.

притаманне південно-західному наріччю⁴. Тобто українська діаспора стала об'єднавчою силою між Галичиною, Буковиною, Закарпаттям і Лівобережною Україною, незважаючи на їхній історичний поділ у складі різних держав та імперій.

Як зазначає Б. Ажнюк, вироблення діаспорного стандарту української мови розпочалося в США наприкінці XIX століття і відбувалося поступово. Його писемна форма сформувалася на основі писемних практик південно-західного регіону України, які на той час частково оформилися в літературне койне або регіональний український стандарт⁵. В усному діаспорному дискурсі переважав галицький інтердіалект, який слугував своєрідним посередником між Закарпаттям і Наддніпрянщиною⁶. По суті, відмінною рисою діаспорної української мови була амальгама різних мовних елементів. Це включало не лише писемну традицію та розмовні практики України, а й південно-західні українські діалекти та значний вплив придушеної в радянські часи українізації.

Дослідник відзначає високу дифузність діаспорного мовлення: *“Одночасне побутування в діаспорному соціолекті широкого кола лексико-семантичних дублетів, варіантних форм та діаспорно-“материкових” омонімічних пар дає підстави говорити про елементи шизогlossen в стосунках між діаспорою та Україною”*⁷. Ці дифузні явища особливо динамічно відбуваються в маргінальних лексичних зонах, а носії діаспорної української мови переключаються між соціолектами залежно від комунікативного контексту. Крім того, на вибір варіантних дублетів часто впливає прагнення до локальної чи ситуативної стилізації мови.⁸ Іншими словами, поряд із збереженням багатьох автентичних українських елементів, мовні практики діаспори демонструють стійку адаптацію до багатомовного середовища проживання.

Щобільше, О. Тараненко відзначає істотний вплив діаспорної мови на материкову українську після здобуття Україною незалежності, і цей вплив особливо помітно в питаннях фемінізації.⁹ Мовознавець вбачає діаспорний вплив, з одного боку, у ширшому та нейтральнішому вживанні фемінітивів, які в радянських словниках були позначені як розмовні, зокрема *директорка, поетка, професорка* тощо. З іншого боку, чимало жіночих назв повернулося в мовний обіг саме з діаспорного стандарту, як-от *мисткиня, продавчиня, членкиня* тощо. До речі, окремі з них було зафіксовано ще в словниках періоду українізації. Крім того, саме діаспорну мову О. Тараненко вважає призвідницею появи новітніх фемінітивів в українській мові, таких як: *лідерка, прем'єрка* чи *спікерка*.¹⁰

⁴ Ажнюк, Б. (1999). *Мовна єдність нації: діаспора й Україна*. Київ: Рідна мова. С. 48.

⁵ Там само. С. 80-81.

⁶ Там само. С. 48; С. 84.

⁷ Там само. С. 293.

⁸ Там само.

⁹ Тараненко, О. (2013). Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*, 2-3, С. 66.

¹⁰ Там само. С. 76-77.

Дослідження Б. Ажнюка, М. Мозера та О. Тараненка виявили складну дифузну взаємодію між обома стандартами української мови. Спираючись на їхні здобутки, у цьому дослідженні я порівняю вживання фемінітивів у німецькому діаспорному та материковому стандартах української мови. Моя мета – дослідити дві гіпотези, пов'язані з питанням фемінізації. По-перше, перевірити релевантність тези О. Тараненка про вплив мови діаспори на фемінізацію в Україні¹¹, і визначити особливості та обмеження цього впливу. По-друге, випробувати власну гіпотезу про збереження “репресованих” фемінітивів за радянських часів у мові діаспори.

Дослідження на матеріалі словників

Методологія

Матеріал для дослідження відібрано з Українсько-німецького словника, який уклали мовознавці Зенон Кузеля та Ярослав Рудницький у співпраці із Станіславом Іваницьким і Карлом Майєром. Поява цього словника 1943 року в Ляйпцізі ознаменувала своєрідну відповідь на політику зросійщення, від якої потерпала підрадянська Україна. Ця ініціатива була спрямована на те, аби вберегти українську мову та культуру за кордоном, а також забезпечити українців важливим інструментом для кращого порозуміння та інтеграції в Німеччині¹².

Відібрані з цього джерела жіночі назви зіставлено з реєстрами словників часів українізації (1920-1930)¹³ та СУМ-11 (1970-1980)¹⁴. Виялені відмінні жіночі назви проаналізовано з погляду джерела їхнього походження.

Результати. Емансипація, плюралізм і демократизація норми: кодифікація фемінітивів в Українсько-німецькому словнику за редакцією З. Кузеля – Я. Рудницького

Методом суцільної вибірки з Українсько-німецького словника за редакцією З. Кузеля-Я. Рудницького (надалі – УНС) було відібрано 1059 особових іменників жіночого роду. Порівняння з реєстрами СУМ-11 (1970-1980) та словників періоду українізації (1920-1930) дало змогу виявити, що приблизно третина (34%) жіночих назв з УНС не з'являється в радянському СУМ-11 (рис. 1). Відмінні фемінітиви, серед яких і унікальні жіночі назви (29%), і діаспорні варіанти написання окремих назв (5%), стали об'єктом аналізу в пропонованій статті.

Глибший аналіз виявлених слів (рис. 1), засвідчує різні джерела походження унікальних діаспорних фемінітивів у словнику. Зокрема, 31% цих назв збігається з жіночими назвами у словниках часів українізації, тоді як 29% можна класифікувати як діалектні назви. Інша значна

¹¹ Тараненко, О. (2013). Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні (на загальнослов'янському тлі). С. 63-99.

¹² Погребенник, В. (2003). Видатний українознавець Зенон Кузеля. *Українознавство*, 1(6), С. 274.

¹³ *Російсько-українські словники*. Укладачі: А. Рисін, В. Старко, Ю. Шевельов, О. Марченко, О. Телемко та ін. / За ред. А. Рисіна. А. Рисін, В. Старко, Ю. Марченко, О. Телемко та ін. 2007-2023. URL: <https://ru.org.ua>.

¹⁴ *Словник української мови*. В 11 томах. (1970-1980). Київ: Наукова думка. Т. 1-11. URL: <http://sum.in.ua>.

група – 21% – позначена контактами чи запозиченнями з німецької мови. Крім того, 5% особових іменників жіночого роду в словнику походять із розмовної мови, 3% мають коріння в церковнослов'янській мові, а ще 3% відображають вплив російської мови або суржику. Показово, що окремі фемінітиви (8%), визначені як розмовні, застарілі або рідковживані в СУМ-11, не мали таких обмежень в УНС, наприклад: *поетка, директорка, носійка* тощо.

Рис. 1. Впливи на діаспорні фемінітиви в УНС (Ляйпціг, 1943)

Вплив українізації: Майже третина (31%) унікальних особових іменників жіночого роду в УНС виявилися зареєстрованими в словниках періоду українізації і відсутніми в СУМ-11. Вони охоплюють низку професійних назв: *діловодка, писарка, реставраторка, продавчиня*; професійно-фахових термінів: *нартівниця* (у значенні ‘лижниця’), *пивоварка, повістярка, різьбарка, склярка, зарібниця, поденниця*, а також різні агентиви: *змагунка, перемовниця, переможниця, пішохідка* тощо.

Чимало з цих назв виникли як українські відповідники до запозичених слів, як-от *добувачка* замість *шахтарка*, *закутчанка* замість *провінціалка*, *себелюбка* замість *егоїстка*. Крім того, окремі назви виказують намагання дистанціюватися від впливу російської мови, як-от: *новинкарка* замість *пліткарка* (рос. сплетница), *передниця* замість *бригадирка* (рос. бригадирка), а також *соживиця* замість *сожительниця* (рос. сожительница).

Отож, реєстр УНС узгоджується з мовною політикою, започаткованою в період українізації, пропонуючи питомі українські відповідники до запозичених термінів. Це контрастує з напрямом на інтернаціоналізацію та русифікацію, до яких, як видається, були змушені автори СУМ-11¹⁵. Окрім відмови від російської мови як мірила мовної норми, реєстр жіночих назв в УНС наближається до словників періоду українізації ще й тим, що тісно переплітає українізацію із фемінізацією.

Вплив діалектів: Діалектні жіночі назви в УНС є другою за величиною категорією, що становить 29% унікальних фемінітивів, не засвідчених СУМ-11 або не визнаних у ньому діалектизмами. До цієї групи належать насамперед жіночі назви на позначення родинних зв'язків: *брatаниця* 'дочка брата, племінниця', *вуйна* 'дядькова дружина', *сватиця* 'сваха', *свекриця* 'свекруха', *синовиця* 'племінниця (дочка брата)'; а також різні професійно-агентивні назви: *посолка* 'депутатка', *плекартка* 'медсестра', *продавчиня*, *хліборобка*, *печія* 'пекарка', *помивачка* 'прачка' тощо та власне такі *nomina agentis*, як: *пливачка* 'плавчиня', *лижварка* 'лижниця', *циклістка* 'велосипедистка', *пiклунка* 'доглядачка', *просильниця* 'запрошувачка', *їдунка* тощо. Сюди ж віднесено назви жінок за зовнішніми та внутрішніми ознаками: *красуля*, *русявинка*, *пишачка* 'горда жінка', *собійниця* 'егоїстка', *хирлячка* 'хвора жінка', *капарниця*, *сцикуха* тощо.

Походження більшості з цих назв можна вивести то з карпатських діалектів, зокрема *плекартка* на позначення няньки, то з галицького койне. Останнє, як відомо, сформувалось на основі запозичень із німецької мови за посередництвом польської, що сприяло появі таких фемінітивів, як *фраїрка* 'коханка', *фризерка* 'перукарка', *швагрова* 'братова' та інших. Деякі з діалектних фемінітивів позначені контактами з польською мовою, як-от *кревнячка* 'родичка' (пол. *krewna*), *урядниця* (пол. *urzędniczka*), *служебниця* 'служниця, сестра-мирянка' (пол. *służąca*). Наведені приклади підтверджують спостереження С. Вакуленка та В. Піддубної¹⁶ стосовно того, що диференціація полонізмів від ширшого західноукраїнського діалекту становить проблему через значне змішування цих впливів. У запропонованому дослідженні проаналізовані приклади віднесено власне до діалектизмів, що виникли внаслідок мовних контактів у зоні близького сусідства.

Хоча із сучасної перспективи чимало діалектних жіночих назв в УНС можуть видатись більш цінними з етнографічного чи етнокультурного погляду, аніж лінгвістично значущими,

¹⁵ Докладніше про це див.: Синчак, О. (2023). Вплив мовної політики на лексикографування фемінітивів. *Ucrainica X: Současna ukrajinstika problému jazyka, literatury a kultury*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2023, pp. 63-71.

¹⁶ Вакуленко, С., Піддубна, В. (2000). Полонізми в західноукраїнській лексиці за "Українсько-німецьким словником" Зенона Кузеля та Ярослава Рудницького. *Чернівецький університет*, 2000. Вип. 93: Слов'янська філологія, С. 124.

окремі з них усе ж зберігають цінність у контексті мовного планування, наприклад *послугачка* ‘офіціантка’, *породільниця* ‘породілля’ тощо.

Вплив німецької мови: Вплив німецької мови на фемінітиви в УНС відстежується двома шляхами. По-перше, особові назви на позначення певних професій та ремесел, первинно зареєстровані в чоловічому роді в інших українських словниках, під впливом німецької мови отримали в УНС жіночі відповідників. До них належать такі жіночі професійні назви, як *листоношка* (нім. Briefträgerin), *мельничка* (нім. Müllerin), *пасторка* (нім. Pastorin), *слюсарка* (нім. Schlosserin), *суфлерка* (нім. Souffleuse), *столярка* (нім. Tischlerin), *фрезувальниця* (нім. Fräserin) тощо, а також низка *nomina agentis*: *піхотниця* ‘та, хто йде пішки’ (нім. Fußgängerin), *бігунка* (нім. Läuferin), *довізниця* (нім. Lieferantin) тощо, і навіть історизми: *султанка* (нім. Sultanin), *ханиця* ‘ханська дружина’ (нім. Chanin), *яничарка* (нім. Janitscharin). Наведені приклади можна віднести до словотворчого калькування з високим ступенем адаптації, коли під впливом німецької словотвірної моделі до власне українського чи раніше запозиченого кореня додаються українські фемінізувальні суфікси. У цьому випадку з німецької калькується сама словотвірна модель фемінізації, подекуди шляхом часткового перекладу німецького слова, наприклад: *піхот-ниця* ‘та, хто йде пішки’ ← нім. Fuß-gängerin.

По-друге, окремі жіночі назви в УНС виказують сліди впливу німецької мови на рівні форми, як-от: *контористка* ‘діловодка, канцеляристка’ (нім. Kontoristin), *мундантка* ‘діловодка’ (нім. Mundantin), *самоїдка* (нім. Samojedin), *шафкарка* ‘консьєржка, кондукторка’ (нім. Schaffnerin) тощо. Йдеться про гібридне, або напівзапозичення, з німецької, коли запозичується лише корінь, до якого додається власне українська моція. Загалом аналізовані приклади проливають світло на вплив німецької мови на формування українських фемінітивів у часі міграції українців із Західної України до Німеччини в період Другої світової війни та дають уявлення про ширшу мовну динаміку того часу.

Вплив церковнослов'янської та російської мов на фемінітиви в УНС незначний і становить лише по 3% на кожному з цих мов з усіх реєстрових слів у словнику. Як приклади можна навести *зависниця* ‘заздрісниця’ (рос. завистница), *колгоспниця* (*колхозниця*) (рос. колхозница), *супруга* ‘дружина’ (рос. супруга), *победительниця* ‘переможниця’ (рос. победительница), *приверженка* ‘прихильниця’ (рос. приверженка) тощо. Такий обмежений засяг слів може свідчити про те, що укладачі словника свідомо добирали до реєстру такі слова, які б підкреслили відмінність української мови від російської. Для цього вони застосували багатогранний підхід до планування корпусу українських фемінітивів, що об'єднав спадщину періоду українізації, регіональні жіночі назви з південно-західного наріччя та емансипативний вплив німецької мови. Цей стратегічний вибір свідчить про їхню відданість збереженню та розвитку української мови в німецькомовному середовищі, а водночас виказує опір

наси́льницькій політиці зросі́йщення, якої зазнавала українська мова в підрадянській Україні 1930-1940-х років.

Хоча УНС не досягає повної фемінізації, тобто не пропонує жіночих відповідників до кожного особового іменника чоловічого роду, у певних аспектах він усе ж демонструє ширший обсяг фемінізації, порівняно з виданим пізніше в радянські часи СУМ-11. Попри обмеження сфер діяльності українок у діаспорі, які могли стримувати творення нових професійних термінів, видання УНС у 1943 році вводить кілька нових професійних назв, таких як: *дентистка*, *діловодка*, *посолка*, *реставраторка* та ін. Водночас словник дотримується послідовного підходу до фемінізації, подібного до словників періоду українізації. Цей підхід обстоює автентичні українські відповідники до запозичених слів, свідомо дистанціюється від російського впливу і пропонує варіантні жіночі назви (табл. 1).

Діалектна назва	Назва часів українізації	СУМ-11
лижварка	нарівниця	лижниця
печія	печільниця	пекарка
піхотниця	ходільниця, пішохідка	-----
продачуха	продавниця	продавщиця

Табл. 1. Варіативність фемінітивів у УНС, порівняно із СУМ-11

Здійнений аналіз підтвердив вищезгадані припущення. По-перше, діаспорний варіант української мови зберігає чимало регіональних фемінітивів із південно-західного наріччя, як-от *змагунка* (у значенні ‘учасниця змагань’), а також цілий пласт жіночих назв із дорадянських словників. До прикладу, згідно з даними корпусу ГРАК-18, назва *змагунка* вживалась у регіональній газеті “Львівські вісті” в 1940-х роках, а з 1950-х і до тепер її вжиток обмежено діаспорними виданнями¹⁷. Назву *комірниця* до УНС реєструють словники періоду українізації та словник Б. Грінченка 1909 року, проте СУМ-11 позначив її як розмовну, протиставляючи начебто нейтральній назві *квартирантка*.

По-друге, діаспорна мовна традиція успішно зберігає стилістичну нейтральність таких жіночих назв, як *директорка*, *поетка*, *професорка* та ін., які СУМ-11 позначає як розмовні або застарілі. Ймовірно, ці слова ніколи не були справді розмовними чи застарілими; вони могли радше бути несправедливо затавровані такими укладачами СУМ-11. Причому обмежувальне

¹⁷ Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ-Львів- Єна, 2017–2025. URL: uacorpus.org.

стилістичне маркування могли використовувати власне для того, аби зберегти ці слова в словнику.

По-третє, чимало жіночих назв із УНС повернулися в сучасний ужиток, деякі із зміненим значенням, наприклад: *посолка* (раніше означало ‘депутатка’), *післанка* ‘посланниця’, *переможниця*, *пішохідка*, *повістярка*, *речниця*, *членка* // *членкиня* та багато інших. Наведені приклади підтверджують, що значна частина фемінітивів збереглася, незважаючи на утиски радянської мовної політики, саме завдяки їхньому функціонуванню в діаспорному варіанті української мови. Із здобуттям Україною незалежності ці назви знову з'явилися в українській мові, що стало не лише відродженням перерваної традиції, а й, що важливіше, перевідкриттям забутої мовної спадщини.

Окремої уваги заслуговує модель творення фемінітивів на *-чиня* або *-киня*, яка не виявляє значної продуктивності в УНС (за винятком назв *членкиня*, *жрекиня*, *своякиня*, *воєводи́ня*, *слугиня* та ін.). О. Тараненко пов'язує цей словотвірний тип із впливом західнослов'янських мов на західноукраїнські діалекти, який, окрім того, зберігає західна українська діаспора. Аналіз реєстру УНС, однак, не виявив значної продуктивності цього типу, ймовірно, його розвиток припав на пізніший період і був пов'язаний із мовними контактами на українсько-польському чи українсько-словацькому прикордонні¹⁸.

Незмінною залишається висока варіативність фемінітивів, яку варто пов'язувати зі стилістичною диференціацією жіночих назв та різними ідеологічними впливами на їх стандартизацію, але аж ніяк не із хаосом чи занепадом української мови¹⁹.

Висновки

Мова української діаспори, несучи на собі тягар української історії XIX-XX століть та стійкості українських емігрантів за кордоном, виступила потужною протидією русифікаторським зазіханням “советів”. Зокрема, порівняння реєстрів в Українсько-німецькому словнику Кузелі-Рудницького та СУМ-11 оприявило значний вплив мовних ідеологій та політичних чинників на кодифікацію жіночих назв. Результати аналізу підтвердили, що УНС не стільки зберігає, скільки розширює принципи фемінізації, започатковані в добу українізації, завдяки діалектному розмаїттю та впливам німецької мови. Тобто в період створення УНС (1938-1943), коли ще не сформовано єдиного українського стандарту, але існувала серйозна загроза знищення мовного розмаїття через радянську окупацію цілої України, його укладачі не даремно обирають дескриптивний підхід, покликаний максимально зберегти мовну спадщину. Видається, свої завдання вони вбачають у тому, щоб,

¹⁸Синчак, О. (2022). "[Лексикографка](#)" чи "[лексикографиня](#)"? Українсько-польські паралелі жіночого словотворення. *Slavica Wratislaviensia*, 176, С. 110-111.

¹⁹Останню тезу обстоює: Архангельська, А. (2019). *Femina cognita. Українська жінка у словах і словниках*. Київ: ВД Дмитра Бураго.

по-перше, максимально диверсифікувати мовну норму, у т.ч. щодо вживання фемінітивів; а по-друге, дистанціюватися від “лекала” російської мови. Гасло Миколи Хвильового “Геть від Москви! Дайош Європу!” у словнику Кузелі-Рудницького реалізується через відкритість до німецьких і польських впливів. Реєстр фемінітивів в УНС виопуклює цілеспрямований вибір на користь проєвропейського напряму планування корпусу української мови з його акцентом на багатоманітні та міжмовних контактах.

Оскільки сліди цього розмаїття було затерто під час подальшої стандартизації української мови в підрадянській Україні, то сьогодні словник Кузелі-Рудницького відкриває безцінну мовну спадщину, особливо значущу для емансипативних та деколонізаційних устремлінь щодо майбутнього розвитку української мови в європейському контексті. Примітно, що саме фемінізація стає тією силою, яка почала долати розбіжності між обома стандартами української мови, тим самим переборюючи перипетії історії.

КОНЦЕПЦІЯ ПІДРУЧНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ ДЛЯ НОСІЇВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ДОСВІД ДІАСПОРИ І СУЧАСНИЙ СТАН

Любов Завальська

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної лінгвістики,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

l_zavalska@ukr.net

Анотація

Схарактеризовано основні принципи викладання української мови як іноземної для німецькомовних слухачів різних рівнів підготовки – від початківців до просунутих – у вивченні української мови. Проаналізовано засадничі підходи в царині лінгводидактики та узагальнено підходи до навчання української мови як іноземної в Україні та в Європі. Запропоновано концепцію підручника для слухачів різного віку, фаху і підготовки, для яких базовою або рідною є німецька мова. Підручник орієнтовано на набуття комунікативних навичок та опанування української мови для волонтерської, соціальної та професійної діяльності носіїв німецької мови. Посібник розроблено для розвитку комунікативних навичок слухачів із залученням лінгвокультурологічного контенту. З огляду на збільшення попиту на курси української мови на міжнародному рівні та дефіцит високоякісних навчальних матеріалів у цій галузі, проєкт має на меті заповнити значну прогалину та сприяти поширенню та популяризації української мови в усьому світі.

Ключові слова: українська мова як іноземна, підручник, методика викладання, лексика, граматики, лінгвокраїнознавство.

THE CONCEPT OF A TEXTBOOK OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE FOR GERMAN-SPEAKING LEARNERS: DIASPORA EXPERIENCE AND CURRENT STATE

Liubov Zavalska

PhD in Philology, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Applied Linguistics,

I. I. Mechnikov Odesa National University, Odesa, Ukraine

Abstract

The article outlines the main principles of teaching Ukrainian as a foreign language to German-speaking learners across various proficiency levels—from beginners to advanced. It analyzes fundamental approaches within the field of language didactics and synthesizes current methods of teaching Ukrainian as a foreign language both in Ukraine and in Europe. A textbook concept is proposed for learners of different ages, professions, and levels of prior training, whose native or primary language is German. The textbook is designed to develop communicative

competencies and to facilitate the acquisition of Ukrainian for volunteering, social interaction, and professional activity by German-speaking individuals. The teaching material integrates communicative skill development with linguocultural content. Given the growing international demand for Ukrainian language courses and the lack of high-quality teaching resources in this area, the project aims to fill a significant gap and contribute to the global dissemination and popularization of the Ukrainian language.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, textbook, teaching methodology, vocabulary, grammar, linguocultural studies.

Викладання української мови як іноземної має давні традиції в українських ЗВО та в основних європейських центрах україністики – в Польщі, Чехії, Болгарії, Словаччині, Німеччині тощо. Європейський досвід і напрацьовані методики набули особливої актуальності під час російсько-української війни та, зокрема, повномасштабного вторгнення РФ в Україну, оскільки співробітництво та взаємодія із закордонними організаціями, інституціями та пересічними громадянами вийшло на новий рівень. З одного боку, це комунікація з іноземними фахівцями різних галузей діяльності в Україні, а з іншого боку – допомога українським біженцям з боку урядових організацій та волонтерів у європейських країнах. Для багатьох іноземців це стало поштовхом для вивчення української мови з достатньо сильною мотивацією щодо спілкування та взаємодії з українцями. До того ж потрібно відзначити знакове досягнення українських дослідників у царині викладання і навчання української мови як іноземної – недавнє затвердження Стандарту державної мови «Українська мова як іноземна. Рівні загального володіння A1 – C2»¹, до роботи над яким долучилися провідні фахівці в цій галузі О. Антонів, Д. Мазурик, Г. Бойко, О. Синчак.

Викладання української мови як іноземної в Україні ґрунтується на розробленій концепції послідовних кроків з опанування лексики, граматики і комунікативних тем, що передбачає використання навчальної літератури – посібників і підручників, розроблених переважно для студентів вищих навчальних закладів або шкіл². Огляд актуальних підручників

¹ Стандарт державної мови «Українська мова як іноземна. Рівні загального володіння A1 – C2». URL: <https://mova.gov.ua/diyalnist-i-proyekti/termini/standart-derzhavnoi-movy-ukrainska-mova-iak-inozemna-rivni-zahalnoho-volodinnia-a1-s2>

² Мазурик, Д. (2017). *Українська мова для іноземців. Крок за кроком*. Харків: Фоліо. 218 с; Синчак, О. (2015). *Яблуко : підручник з української мови як іноземної*. Львів : Вид-во УКУ. 360 с.; Новікова, О., Тулузакова, О., Штанденко, У. (2017). *Українська мова як іноземна. підготовка до тесту. Тренувальні завдання. Середній рівень*: Навчальний посібник. За ред. О. Новікової. Миколаїв, видавництво ЧНУ імені Петра Могили. 332 с.; Буряк, М. (2015). *Яблуко: підручник з української мови як іноземної (базовий рівень)*. Львів: Видавництво УКУ. 268 с.; Палінська, О., Туркевич, О. (2014). *Крок-1 (рівень A1-A2). Українська мова як іноземна: книга для студента*. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 104 с.

представлений у розвідці О. Антонів³. Зазначимо, що переважна більшість навчальних видань з української мови як іноземної орієнтовані на студентів, що і віддзеркалено в їхньому змісті і часто і в назві. В сучасній україністиці розроблено основні принципи викладання української мови як іноземної, що викладені в наукових і методичних працях з лінгводидактики⁴. Утім, вагомим напрацюванням українських лінгвістів і методистів не завжди можуть бути використані для викладання української мови для груп слухачів, склад яких різниться як за рівнем підготовки, так і за фахом, віком і мотивацією. Наш практичний досвід роботи з носіями німецької мови, метою яких під час вивчення української мови був насамперед інтерес до України та українців, а також прагнення спілкування в межах волонтерської допомоги, дружніх взаємин, економічних і культурних проєктів, засвідчив необхідність пошуку нового підходу до викладання та адаптації наявних принципів і методів. При цьому дотримання послідовності в навчанні від рівня А1 до В2 (саме такий діапазон актуальний для сучасних слухачів) не передбачало необхідності складання іспиту на рівень володіння мовою або підготовку до різних форм контролю. До того ж поза навчальними закладами, наприклад, на мовних курсах, не передбачено проведення тестування для визначення рівня підготовки потенційних слухачів. На практиці це часто реалізується як самовизначення, тобто наявність досвіду спілкування з українцями або володіння однією зі слов'янських мов часто стає причиною для обрання просунутого рівня – А2 чи В1, що не завжди відповідає дійсному стану речей. З іншого боку, завдання більшості слухачів, які ставлять за мету вивчення української мови поза освітніми програмами, не передбачає комплексних навичок письма та граматики. Натомість головним завданням стає спілкування, опанування базової лексики і базової граматики, достатніх для взаємодії з українцями. Саме це під час викладання української мови як іноземної для носіїв німецької мови визначає специфіку підходу, який ми реалізуємо в розробці підручника.

Загалом навчання української мови в Німеччині має певні традиції. І. Кочан зазначає: «У Німеччині опануванню української мови надає Український вільний університет у Мюнхені та українські школи. Учні й учителі освітніх закладів для слухачів українського походження мають у своєму розпорядженні різні підручники й посібники (усього 6 позицій), починаючи від самовчителя та експрес-курсу для швидкого вивчення базової лексики, які розраховані на майбутніх туристів, що збираються в Україну. Для інтенсивного та ґрунтового вивчення української мови існує чотири доступні підручники: Світлани Амір-Бабенко (1999), Ольги Ангальт-Буш (1996), Віри Колбіної та Світлани Сотнікової (2004), Людмили Шуберт (2005,

³ Антонів, О., Мацюк, З. (2004). Підручники та посібники з української мови як іноземної. *Серія: Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Вип. 1. 12 с.

⁴ Див.: Туркевич, О. (2015). *Становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної*: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 220 с.; Швець, Г.Д. (2019). *Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей*: монографія. Київ: Фенікс. 529 с.; Гмиря Л. В. (2023). *Методика викладання української мови як іноземної*: навчальний посібник. Київ.: Видавничий центр КНЛУ. 40 с.

2007). Ці підручники двомовні, побудовані на граматико-перекладному методі і спрямовані на німецькомовного учня»⁵. До перелічених варто додати підручники О. Дніпрової (2015) та І. Даміан (2023)⁶. Комплексний аналіз наявних підручників української мови як іноземної для німецькомовних студентів представлено в статті О. Туркевич, де визначено граматико-перекладний метод як основний у проаналізованих підручниках і наголошено на тому, що він «є недостатнім і реалізовує лише один з аспектів вивчення мови, здебільшого цього замало для студента, щоб сформувавши відповідний рівень володіння мовою»⁷.

Для німецькомовних слухачів української мови як іноземної вважаємо за доцільне адаптувати деякі підходи до вивчення фонетики, лексики і граматики з урахуванням специфіки аудиторії та поставлених завдань – опанування базових лексико-граматичних засад української мови і набуття комунікативних навичок. Насамперед зазначимо, що зазначена цільова аудиторія не потребує вивчення прописного українського алфавіту і – відповідно – це не передбачає вивчення прописів. Загалом навички писемного мовлення не є пріоритетним завданням у цьому випадку.

Пропонуємо такі засадничі параметри вивчення української мови для початкового рівня на курсах для носіїв німецької мови. Здебільшого аудиторія складається зі слухачів середнього і старшого віку без філологічної освіти, часто зі знанням однієї або двох слов'янських мов (домінують польська і російська, що часто стає не перевагою, а перешкодою для вивчення української мови). Зупинимося на специфіці роботи саме з такою цільовою аудиторією, що і плануємо актуалізувати у підручнику української мови як іноземної. Кожен рівень структуровано за принципом модулів: у межах рівня виокремлено по три модулі, напр., A1.1.; A1.2.; A1.3. При цьому модуль охоплює від 10 до 12 занять по 2 академічні години. У кожному модулі представлено фонетичні, лексичні, граматичні, країнознавчі та комунікативні аспекти. Продемонструємо структурування та особливості презентації матеріалу на рівні A1, не дублюючи базових для викладання української мови як іноземної тем і підходів.

⁵ Кочан, І. (2012). Становлення і розвиток методики викладання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Вип. 7. С. 21.

⁶ Див.: Amir-Babenko, S. (1999). *Lehrbuch der ukrainischen Sprache*. Hamburg: Helmut buske verlag.; Amir-Babenko, S., Pfliegl, F. (2005). *Praktische Kurzgrammatik der ukrainischen Sprache*. Hamburg: Buske.; Dniprova, O. (2015). *Das Erste Ukrainische Lesebuch für Anfänger. Stufen A1 und A2 Zweisprachig mit Ukrainisch-deutscher Übersetzung*. Deutschland: CreateSpace Independent Publishing Platform.; Kolbina, V., Sotnikova, S. (2004). *Світанок. Ukrainisch für Anfänger*. Erlangen: FriedrichAlexander-Universität Erlangen-Nürnberg.; Kolbina, V., Sotnykova, S. (2020). *Ukrainisch für Anfänger*. Hamburg: Buske.; Klymenko, L., Kurzidim, J. (2012). *Разом. Ukrainisch für Anfängerinnen und Anfänger (A1-A2)*. Wien: Holzhausen Verlag.; Schubert, L. (2008). *Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene. Mit Übungen und Dialogen auf Audio-CD*. Wiesbaden-Erbenheim: Harrassowitz Verlag.; Spiech, I. (2020). *Privit. Ukrainisch Grundkurs (Band 1)*. Norderstedt: BoD Books on Demand.; Damian I. (2023). *Слово за словом A1 / A2 – Wort für Wort A1 / A2 Ukrainisch als Fremdsprache Lehrbuch*. Wuppertal: Slavicum Verlag. 216 s.

⁷ Туркевич, О. В. (2021). Українська як іноземна для німецькомовних студентів: здобутки і перспективи в умовах XXI століття. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки*. № 2 (22). С. 224.

Фонетика. Основний акцент необхідно зробити на вимові твердих та м'яких приголосних, оскільки вони відсутні в німецькій мові, напр., вправи з тренування вимови: *бі – би, ві- ви, гі-ги, ді-ди, жі-жи, зі-зи, кі-ки, лі-ли*. Також проблемою є вимова подвоєння і подовження приголосних, тому що в німецькій мові такі приголосні вимовляються коротко, напр.: *завдання, питання*. Літери *Я, Ю, Є*, що позначають один звук у позиції після приголосних часто викликають проблеми: німецькомовні слухачі вимовляють їх як йотовані в цій позиції. Для тренування навичок вимови пропонуємо читання, напр.: *мор'як, бур'як, люстра, свято, немовля*. Значні труднощі фіксуємо з розрізненням голосних звуків [и] та [і], зокрема у слухачів, які знають російську мову, напр.: *син-сім, кит-кіт, лис-ліс, питу-піти*. Також потребує уваги розрізнення літер і літерних сполучень *ь, ьо* та *йо*. Пропонуємо для читання вправи такого типу:

Ь: *біль, лінь, пень, день, зелень;*

ьо: *льон, до нього, кольоровий, дзьоб;*

Йо: *бульйон, серйозний.*

Загалом на перших 10–12 заняттях (модуль А1.1.) основним завданням є тренування вимови, особливо розрізнення голосних звуків [и] та [і], [у] та [и], напр., читання: *б'я – п'я в'я – ф'я м'я – р'я; м'ясо, п'ять, ім'я, сім'я, Мар'яна*.

Граматика. Опанування граматичних питань розпочинається з теми «Особові займенники», при цьому пояснення відбувається в компаративному аспекті, із залученням системи особових займенників німецької мови, напр.: особливості так званих Ви-форм, омонімічних з формою Ви – 2-ої особи множини і паралелі з німецькою мовою – *sie* (3 особа однини) і *Sie* (3 особа множини).

Знайомство з іменником варто розпочати з категорій роду і числа. Насамперед звертаємо увагу на слова *pluralia tantum* і *singularia tantum* у зіставленні з німецькою мовою, напр.: *штани* – мн.- *die Hose* – sg., *окуляри* – мн.- *die Brille* – sg. Серед відмінків на цьому рівні основну увагу зосереджено на називному (Nomminativ), знахідному (Akkusativ) і орудному (Instrumental) відмінках. Необхідно пояснити специфіку відмінкових форм та їхні відмінності в українській і німецькій мовах попри наявність однакових відмінків. На практиці відмінкові форми закріплюють через базові розмовні конструкції: *Я маю + Зн.в. = У мене є + Н.в*, напр.: *Я маю книжку. У мене є книжка. Ich habe ein Buch; Я маю kota. У мене є кіт. Ich habe eine Katze*. Особливу увагу потрібно звернути на відмінність граматичних форм істоти та неістоти в знахідному відмінку іменника, що не властиво німецькій мові. Орудний відмінок також необхідно представляти у складі поширених у повсякденному житті конструкцій. Пропонуємо поєднати його з лексичною темою «Їжа та напої», напр.: *Я їм курку з картоплею. Ich esse Hühnchen mit Kartoffeln. Я п'ю чай з цукром. Ich*

trinke Tee mit Zucker. Я їм суп з макаронами. Ich esse Nudelsuppe. Я їм тиріз з абрикосами. Ich esse Aprikosenkuchen. Я п'ю каву з молоком. Ich trinke Kaffee mit Milch. Також орудний відмінок поєднуємо з лексичною темою «Транспорт», напр.: *Я їду автобусом, автівою, трамваем, поїздом. Ich fahre mit dem Bus, mit dem Auto, mit der Straßenbahn, mit dem Zug.* Комплексне опанування граматики і лексики дає змогу поєднати проблемні моменти. Так, лексичну тему «Їжа і напої» також варто поєднати з першим ознайомленням з прикметниками кольору, напр.: *Я люблю їсти зелений огірок, червону малину, жовте яблуко.* У межах лексичної теми «Одяг» закріплюємо форми знахідного відмінка, напр.: *Я ношу сукню футболку, піджак, пальто. Я одягаю капелюх, сорочку, футболку, светр. Ich trage ein Kleid, ein T-Shirt, eine Jacke, einen Mantel. Ich ziehe einen Hut, ein Hemd, ein T-Shirt und einen Pullover an.*

Синтаксичний аспект граматичних тем передбачає вивчення базових конструкцій існування і належності в теперішньому часі, що в українській мові має певну специфіку – опущення дієслова «бути» в теперішньому часі, напр.: *Я (є) Любов. Я (є) викладачка. Я (є) з України. Ich bin Liubov- Ich heiße Liubov. Ich bin Dozentin. Ich bin aus der Ukraine.* Необхідно представити цей матеріал у зіставленні української і німецької мов. На рівні A1 передбачено розрізнення стверджувальних і заперечних конструкцій. А також вживання питальних речень. Потрібно звернути увагу на особливості заперечення в українській мові, зокрема на наявність заперечених часток (префіксів) і перед предикатом, і перед конкретною словоформою, напр.: *Ніхто сьогодні не пише вправу. Я нічого не маю. Niemand schreibt heute eine Übung. Ich habe nichts.* Знайомство з питальним реченням, що здатне передавати питання виключно інтонаційно, починаємо з базових конструкцій, напр.: *Я п'ю сік. – Я п'ю сік? – Який сік я п'ю? Trinke ich Saft?* Необхідно наголосити на вільному порядку слів в українському реченні на відміну від німецької мови, зокрема звернути увагу на позицію дієслів.

Прислівники на цьому рівні розглядаємо дуже обмежено, поєднуючи з лексичною темою «Погода», напр.: *холодно, тепло, спекотно.* Обов'язково потрібно звернути увагу на розрізнення прикметників і прислівників та продемонструвати паралелі з німецькою мовою, напр.: *Сьогодні на вулиці спекотно / тепло / холодно. – Es ist heute heiß/ warm/ kalt draußen.*

Опанування дієслова здійснюється без розмежування форм доконаного і недоконаного виду. Основним формами є теперішній, минулий і майбутній (аналітична форма) час дієслів недоконаного виду, напр.: *знати, читати, тримати, замовляти, купляти.* Окремо визначаємо форми дієслова «бути» у минулому, теперішньому та майбутньому часах. Потрібно звернути увагу на те, що форма минулого часу множини українських дієслів є однаковою для 1-ої, 2-ої та 3-ої особи порівняно з німецькою мовою, напр.: *ми, ви, вони – були, wir waren, ihr wart, sie waren.*

Лексика. Основними лексичними темами є традиційні: мовленнєвий етикет (формули привітання, прощання, ввічливості); родина і родинні зв'язки; дні тижня, місяці і пори року;

кількісні числівники до 1000; професії і види діяльності; їжа та напої, смаки, страви; погода і одяг; транспорт і подорожі, туризм; опис приміщення та місцевості. Усі лексичні теми проектуються на лінгвокультурологічні аспекти і пов'язані з Україною. До кожної нової лексичної теми додається мінімум 5 текстів, тексти з лакунами, тексти з питаннями до них. Слова для довідок до текстів з пропусками передбачають готову відмінкову або дієслівну форму потрібних слів.

Комунікативні теми. Кожна тема містить культурологічний складник. Так, лексична тема «Професії» поєднана зі спілкуванням за такими питаннями: затребувані професії України, вік закінчення навчання, показники кількості осіб з вищою освітою, робота не за кваліфікацією, війна та нові професії. Лексична тема «Погода» передбачає обговорення особливостей погоди в Україні відповідно до сторін світу, характеристика актуальної погоди у містах України – в Одесі, Києві, Львові, Харкові, Дніпрі, Херсоні, в Криму. Лексична тема «Одяг» охоплює обговорення національного одягу українців – вишиванки. Лексична тема «Міста, місця...» передбачає характеристику українських міст, визначних місць, окупованих та зруйнованих міст (Донецьк, Луганськ, Маріуполь, Олешки, Бахмут). Кожне заняття обов'язково містить комунікативну тему, в межах якої відбувається діалогічна та полілогічна взаємодія зі слухачами.

Унаочнення матеріалу допускає використання світлин із сайтів стокових зображень із зазначенням джерела ілюстрацій та адаптацію певних матеріалів для слухачів за допомогою інструментів штучного інтелекту (ШІ). Так, складні авторські тексти, що не відповідають рівню A1 можна використовувати після оброблення ШІ з відповідною позначкою джерела і використання ШІ.

Запропонований підхід апробовано під час викладання і навчання української мови як іноземної в малокомплектних групах у форматі онлайн (курси іноземних мов VHS у Берліні) та аудиторні заняття для збірних груп слухачів (як філологів, так і нефілологів) у Штутгарті (курси іноземних мов VHS), в Тюбінгенському університеті Еберхарда Карла та Галле-Вітенберзькому університеті Мартіна Лютера.

Висновки. Викладання української мови як іноземної для носіїв німецької мови, які не є студентами-славістами, має спиратися на комплексну презентацію фонетики, граматики, лексики та лінгвокраїнознавства. Домінантним принципом подання матеріалу має бути лінгвокультурологічний і комунікативний, що уможливить опанування слухачами української мови як засобу спілкування. Складні теми необхідно пояснювати через зіставлення з німецькою мовою, наголошуючи на актуальних відмінностях. Основні принципи презентації і структурування матеріалу буде реалізовано під час розроблення підручника української мови як іноземної для німецькомовних слухачів.

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ КАЗКИ-ПРИТЧІ Е. АНДІЄВСЬКОЇ «ГОВОРЮЩА РИБА»

Жанна Горіна

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін,*

*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, Україна*

e-mail: zhgorina444@gmail.com

Анотація

Автор доводить, що казка-притча як яскравий зразок мовленнєвого жанру оповідного характеру є доволі потужним ресурсом навчання і виховання, що сприяє розвиткові читацької креативності й чуттєвого пізнання художнього світу Емми Андієвської. Комунікативно-прагматичний підхід до розкриття жанрової специфіки оповідного характеру казки-притчі «Говорюща риба» забезпечується технологією «Мозковий штурм» і «Фішбоун», прийомами розвитку критичного мислення, як «Кубик Блума» або «Ромашка Блума», а також різноманітними цифровими інструментами щодо взаємодії з художнім текстом.

Ключові слова: казка-притча, художній світ Емми Андієвської, комунікативно-прагматичний підхід до вивчення мовленнєвого жанру оповідного тексту.

COMMUNICATIVE & PRAGMATIC APPROACH TO THE STUDY FAIRY TALES-PARABLES BY E. ANDIYEVSKA "TALKING FISH"

Zhanna Horina

Candidate of Pedagogical Sciences,

*Associate Professor of the Department of Ukrainian Philology
and methods of teaching professional disciplines,*

"South Ukrainian National Pedagogical K.D. Ushinsky University", Odesa, Ukraine

Abstract

The author proves that the fairy tale-parable as a vivid example of the narrative speech genre is a rather powerful resource for teaching and upbringing, which contributes to the development of reading creativity and sensual knowledge of the artistic world of Emma Andiyevska. A communicative & pragmatic approach to revealing the genre specifics of the narrative nature of the fairy tale "Talking Fish" is provided by the technology "Brainstorming" and "Fishboun", techniques for the development of critical thinking, such as "Bloom's Cube" and "Bloom's Chamomile", as well as various digital tools for interaction with the literary text.

Keywords: fairy tale-parable, the artistic world of Emma Andiyevska, communicative & pragmatic approach to the study of the speech genre of the narrative text.

Учення про жанри мовлення складає один із головних концептів бахтінської філософії мови, яка, у свою чергу, відображає одну із граней його цілісної концепції культури, яка має чимало послідовників як в українській, так і західноєвропейській мовознавчій традиції (В. Барнет, Ф. Бацевич, Т. Бовсунівська, Б. Вітош, А. Вежбицька, Ст. Гайда, Т. ван Дейк, В. Дементьев, А. Загнітко, Е. Рибіцька, К. Сєдов, О. Селіванова, Л. Ставицька, Дж. Свейлз, Ц. Тодоров, Д. Хаймз, Т. Шмельова та ін.). Мовленнєвий жанр трактується як центральна категорія, яка дозволяє пов'язати соціальну реальність із реальністю мовною, оскільки кожна сфера використання мови виробляє свої відносно стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлень. Сьогодні очевидна орієнтованість на жанри мовлення відзначається абсолютно всіма дослідниками безвідносно до належності до різних наукових шкіл чи студійних напрямів, хоча в академічній літературі натрапляємо на кілька варіативних термінів на означення одиниці текстового членування, як-от: жанр тексту, мовленнєвий жанр, жанрова форма, жанровий різновид, жанр мовлення тощо. «Нині не викликає сумніву, що унікальна за своєю глибиною та масштабом охоплення теми лінгвофілософська теорія Бахтіна “революціонізувала” жанрознавство, розсунула його рамки, зробила цю галузь, по суті, інтердисциплінарною, подолати її формалістичний дух, надала поштовху до сучасного переосмислення жанру як соціальної і лінгвосоціальної категорії», – доходить справедливого висновку Тетяна Яхонтова¹. Водночас, на нашу думку, оригінальність і лінгвістична цінність дослідницького підходу Михайла Бахтіна передовсім полягає в розробленні категорії мовленнєвого жанру саме в теоретико-мовному (а не лише мистецтвознавчому) ключі. Саме ця скерованість знайшла відображення в тому, що одним із центральних у концепції теорії мовленнєвих жанрів Бахтіна виступає термін «висловлення», який потрактовано з опорою на таку суто комунікативну ознаку, як зміна суб'єктів мовлення. Ця ознака, безперечно, значуща і для літературного тексту, проте є цілком очевидним, що вона має значення й для будь-якої іншої, а не тільки для естетичної сфери використання мови у художній словесності.

Концепція теорії мовленнєвих жанрів, що користується в наші дні величезною популярністю серед учених-лінгвістів і лінгводидактів, позаяк є синтезом і поширенням на суміжні ділянки літературознавчого поняття жанру. Заразом, як засвідчив теоретичний аналіз вітчизняного наукового фонду, поняття жанру перебуває на перетині інтересів не лише різних векторів мовного аналізу: соціо-, медіа- і політична лінгвістика (Б. Ажнюк, А. Загнітко, Н. Кондратенко, Л. Масенко, Д. Сизонов, Л. Ставицька, М. Степаненко, Г. Сюта, Н. Петлюченко), лінгвокультурологія й лінгвостилістика (С. Бибик, В. Кононенко, Т. Космеда, Г. Коць, Л. Марчук, Л. Мацько, Н. Мех, Н. Слухай, Л. Шевченко), лінгвометодика

¹ Яхонтова, Т.В. (2009). Лінгвістична генологія наукової комунікації: *монографія*. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка. С. 24.

(Л. Галаєвська, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Компаній, Л. Попова, В. Ницета, В. Новосьолова, О. Семеног), а й літературознавчого напрямку наукового пізнання, з тим що в історичному плані літературознавство досліджує як сам процес формування і розвитку жанрових форм, так і трансформації різноманітних жанрів. На наш погляд, дослідницька зацікавленість поняттям жанру з боку літературознавства є цілком природною, оскільки цей об'єкт наукового пізнання є спільним для всіх наук, які вивчають художнє мистецтво, втім, категорія жанру прислужиться дотично аналізу і живопису, і музики, і театру, і кінематографу, адже жанр за словниковим тлумаченням, «вид творів якого-небудь мистецтва, який характеризується певними сюжетними та стилістичними ознаками <...> Спосіб що-небудь робити; сукупність прийомів; стиль; манера»². Сьогодні у вчених не викликає сумнівів той факт, що інтерес Бахтіна до мовленнєвого жанру бере витoki із прагнення вирішити найважливіші проблеми теорії літератури, крім того, вихідне положення означеної теорії щодо розмежування первинних і вторинних мовленнєвих жанрів максимально наочно проявляється саме в художньому літературному тексті, який вбирає й «переплавляє» найрізноманітніші форми, типові як для розмовно-побутового, так і офіційно-ділового спілкування.

Наразі для потреб нашого дослідження найбільший інтерес становить комунікативно-прагматичний аспект аналізу, що співвідносить мовленнєвий жанр оповідного художнього тексту з комунікативною ситуацією, й уможливорює опис ролей відправника повідомлення (адресанта) і його одержувача (адресата). Насправді, з одного боку, мовленнєвий жанр є тією моделлю, типом (різновидом) тексту, сукупністю характеристик, притаманних безлічі текстів певної категорії, що одночасно визначають зовнішній вигляд і зміст новоутворюваних текстів, а, з іншого, мовленнєвий жанр так чи інакше реалізується у вигляді усного мовленнєвого акту чи письмового твору. Виходячи з цього, за будь-яким оповідним мовленнєвим жанром стоїть певна комунікативна модель тексту, яка натомість є частковою щодо моделі комунікації загалом. «Комунікативно-прагматичний підхід у рідномовній освіті передбачає врахування того значущого компонента функціонування мовних одиниць, який пов'язаний з індивідом, що користується мовою як засобом спілкування і робить свій вибір, орієнтуючись у комунікативній ситуації <...> Комунікативно-прагматичний підхід дозволяє витлумачити питання «зовнішньої» лінгвістики, такі, як комунікативна ситуація, мовець і адресат у їхніх соціальних і психологічних стосунках й т. інше, і «внутрішньої» лінгвістики: значення і функції мовленнєвих висловлювань, їх мовне наповнення тощо»³. Тож комунікативно-прагматичний підхід до вивчення мовленнєвих жанрів оповідного тексту інтегрує риси

² Словник української мови в 11-ти томах. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. II. С. 508.

³ Горіна, Ж.Д. (2011). Лінгводидактичні підходи щодо стандартизації рідномовної освіти в університеті. *Зб. наук. праць: педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2011. Вип. LVIII (58). Ч. 2. С. 138.

традиційних для методики навчання мови – комунікативного і прагматичного, але ґрунтується на теоретичних позиціях комунікативної лінгвістики, лінгвістичної прагматики та новітніх здобутках у галузі теорії тексту і наратології.

Дійсно, теорія мовленнєвих жанрів має виразне прикладне призначення для розуміння багатьох явищ і процесів, пов'язаних із психолого-педагогічними аспектами викладання мови і літератури в різних закладах освіти. Ми спілкуємося жанрами, практично володіємо їхнім багатством репертуару, хоча почасти можемо навіть не усвідомлювати цього. Рідну мову, її словниковий склад і граматичні структури ми опановуємо крізь висловлення, які ми чуємо і які самі щоразу відтворюємо в мовленнєвому спілкуванні з людьми, що нас оточують. Утім, поширене уявлення про мовленнєвий жанр як про вербально-знакове оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей закріплене у свідомості мовця у вигляді готового сценарію (фрейму, схеми, конструкції, прототипу), згідно з яким він вибудовує свій текст (мовлення), позаяк апелює до термінології зарубіжної когнітивної і психолінгвістики (Т. ван Дейк, Ф. Бартлетт, Дж. Міллер, Дж. Свейлз, Ч. Філмор, Ч. Осгуд та ін.). «Когнітивний підхід як методологічна основа навчання мови, розроблений у надрах когнітивної психології і лінгвістики, які історично тяжіли до аналізу когнітивних процесів особистості, означає, що вивчення того чи того лінгвістичного явища повинно спиратися на розумові процеси і дії, які лежать в основі розуміння і використання цього явища в мовленні <...> У лінгводидактиці і лінгвометодиці когнітивна теорія міцно пов'язалася з розвитком інтелекту і формуванням знань тих, кого навчають»⁴. Відповідно, опрацювання мовленнєвих жанрів у практиці мовно-літературної освіти має бути націлене не лише на вивчення їхніх текстових особливостей, засвоєння типових моделей і жанрових особливостей, а й на усвідомлення ролі виучуваних жанрів у комунікативній взаємодії людей, специфіці тих ситуацій, що відображають окремі сфери життєдіяльності людей, обставин і умов, які спричиняють комунікативну потребу, спонуку використати той чи той мовленнєвий жанр.

Емма Андіївська – унікальне явище в українській живописній культурі і художній літературі, тексти якої – це не просто слова на папері, це цілі окремі світи, які живуть за власними законами, це суцільний художній експеримент, де абсурд стає філософією, а буденні предмети перетворюються на символи буття, адже, як відзначають дослідники її творчості, вона майстерно поєднує і сюрреалізм, і філософію, і неймовірну образність (В. Кизилова, Ю. Григорчук, А. Гайдаш, А. Демченко, І. Жодані, М. Ковінько, В. Просалова, Л. Тарнашинська). «Своєю майстерною грайливістю розповідна манера Андіївської великою мірою нагадує манеру Гоголя», - такими висновками поділився із присутніми редактор

⁴ Так само. С. 136.

англомовної енциклопедії України, літературознавець Данило Гузар-Струк у доповіді, виголошеній на літературному вечорі в Нью-Йорку 7 листопада далекого 1981 року⁵. Літературний стиль Андіївської часом порівнюють із живописом Сальвадора Далі або фільмами Девіда Лінча, де *«чайник перетворюється на місто, а ложка – на дорогу, якою йшов час, спотикаючись об небуття»*. Художній світ казок Андіївської – не просто вигадані історії для дітей, це дзеркало реальності, яка вміє тонко натякати на серйозні речі. Саме такою є казка-притча *«Говорюща риба»*. Це не просто оповідь, це притча з багатьма глибокими темами і проблемами, а головна з яких – трагедія інакшості, таланту особистості, яка відрізняється від інших.

Розроблений комунікативно-прагматичний підхід до вивчення казки-притчі Емми Андіївської *«Говорюща риба»* виходить із діалогічної природи мовленнєвого жанру й співвідносить мовленнєвий жанр оповідного тексту з комунікативною ситуацією, яка уможлиблює опис ролей відправника повідомлення і його одержувача, з тим що за будь-яким мовленнєвим жанром стоїть конкретна комунікативна модель тексту, яка натомість є частковою щодо опису моделі комунікації загалом. Літературна казка Емми Андіївської *«Говорюща риба»*, належить до циклу казок-притч зі збірки *«Казки»*, яка налічує 18 текстів, у яких через алегоричну оповідь, символіку, міфологічні концепти, різні архетипні образи авторка порушує загальнофілософські проблеми буття і моралі, опозиції добра і зла, покори і сміливості, що *«нерідко реалізується шляхом відтворення боротьби реальних і вигаданих персонажів»*⁶. Перед самими казками, між ними і після них відбувається діалог між песимістичним шакалом й оптимістичною консервною бляшанкою, які, якось зустрівшись увечері, домовляються впродовж однієї ночі розповідати один одному казки: шакал розповідає казки із сумною кінцівкою, а бляшанка – казки із щасливим кінцем. Кожну казку обоє коментують та інтерпретують порушені в ній морально-етичні проблеми по-своєму, висловлюють протилежні погляди, інколи полемізують один з одним, зберігаючи при цьому толерантність і повагу. За своєю структурою – це, по суті, ремінісценція на збірку відомих східних казок *«Тисяча й одна ніч»*, об'єднаних зміною діалогічної позиції казкарів-нараторів – шакала і консервної бляшанки.

Дидактична ідея, що лежить в основі цього притчового твору (прихована теза, основна думка), не формулюється прямо, а досягається читачем асоціативно-інтуїтивним шляхом. Повчальність притчі створюється насамперед її двоплановістю: перший, поверхневий, план подієво-оповідальний, другий – є розгорнутою ілюстрацією більш глибокого її пласту,

⁵ Гузар-Струк Данило. Як читати поезії Емми Андіївської. *Доповідь на літературному вечорі в Нью-Йорку* (07 листопада 1981 року). URL: <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/Struk-mem/Works/lak-chytaty-poezii-Emmy-Andiievskoi.pdf>

⁶ Просалова, В. (2016). Художні особливості казок Емми Андіївської. *Синопсис: текст, контекст, медіа*, № 3 (15). С. 59.

повчання, настанови, «Вічної істини», заради якого авторка, власне, і створила свій твір. Цю казку розповідає шакал, укотре висловлюючи свій песимістичний погляд на цей світ, щоб переконати читачів у тому, що балакуни відволікають інших від значно важливіших справ : *«Мені часто хочеться поговорити з людьми, коли я буваю серед них, тільки їхня зарозумілість в останню мить стримує мене. Я починаю боятися, що мене не зрозуміють, або, ще гірше, зрозуміють якось фальшиво»*⁷. Далі за притчовим сюжетом рибалка, запросивши в гості балакучу рибу, не попередив дружини про свою незвичну приятельку, а та, вічно заклопотана і неуважна через хатні справи, не прислухалася до голосу риби, не зрозуміла, що рибина і є ця гостя, для частування її ж саму і підсмажила. Коли рибалка повернувся, то не зміг упізнати у страві своєї товаришки, але відтоді почав повсюди її розшукувати. Обговорення цієї історії шакал і бляшанка починають із роздумів над питаннями, хто з персонажів «казки» більш нещасний: неприйнята серед своїх «німих» сородичів «говорюща» риба, яка так трагічно загинула, чоловік, який втратив друга, чи його приземлена жінка, яка не вміла побачити незвичайного, бо *«він ніколи не гуторив із нею, так як із рибою»*⁸. Утім, чутлива й наділена багатого уявою слухачка, консервна бляшанка, шкодує, що жінка не почула риб'ячого голосу, а винним у всьому вважає рибалку, який її не попередив, як саме виглядає його нова приятелька. *«Глянув рибалка на сковорідку, але смажені риби всі однакові, і рибалка не впізнав свого приятеля. Балакуща риба відрізнялася від інших тільки голосом, без якого вона стала такою, як і решта її братів й сестер»*⁹.

Водночас «Говорюща риба» – це і про долю диваків у реальному світі, про нерозуміння їх іншими людьми, про самотність обдарованих і талановитих індивідумів, які живуть серед звичайних людей, про толерантне ставлення до інших і прагнення гармонії зі світом. Емма Андієвська філософськи осмислює проблему обдарованої особистості на прикладі образу балакучої риби: *«Спочатку, коли риба була маленькою, засмучені батьки сподівалися, що <...> це мине, як минають дитячі хвороби, але час ішов <...>, а балакущість риби не тільки не зникла, а навпаки, набрала такої вправності, що батькам уже не зручно стало признаватися, що вони належать до однієї родини»*¹⁰. Самотня і балакуча риба після вигнання *«ходила по березі і розмовляла сама із собою»*¹¹, мусила так-сяк пристосовуватися до життя на суші, але, крім вміння говорити, вона ще мала чуйне серце, тому не могла зрозуміти, чому її батьки сумують «через страх бути покараними, який керує поведінкою риб, страх розмикає межі здорового глузду, натомість стимулює домінування у риб'ячій громаді інстинкту

⁷ Андієвська Емма. (2000). *Казки*. Париж-Львів; Цвікау: Зерна. С. 4.

⁸ Так само. С. 14.

⁹ Так само. С. 13.

¹⁰ Так само. С. 9.

¹¹ Так само. С. 8.

самозбереження, страх робить усіх риб *однаковими*»¹². Колись головна героїня, говірка риба вже *«попрощалася з блакитними водоростями, де жила її рідня, і, війнувши хвостом, попливла шукати іншого табуна. Але і в іншому табуні риби не знайшлося співрозмовника <...> всі риби, що траплялися на дорозі говіркої риби, мовчки затулялися плавниками, втікали, і скоро до найвіддаленіших закутків великої води стало відомо, що балакує риба, говорячи без упину, заважає рибам зосередитися, а це порушує гідність риб`ячу»*<sup>13</sup>. Навіть вийшовши на сушу, навіть після знайомства з рибалкою, навіть зовні позбувшись риб`ячої суті, говоряча риба так і не стала людиною, бо, на думку М. Ковінька, *«той, хто чужий серед своїх, серед чужих своїм не стане, його й там, скоріш за все, просто з`їдять. Особливо, якщо цей чужак, цілком імовірно, зрадник, адже «риба допомагала рибалці вибирати добрі місця для ловитви, розповідала, що діється на воді й під водою»*. А святкова пляшка, за якою друзі так любили *«погугорити»*, діставалась їм лише тоді, коли був гарний улов, тобто пригощалась рибка коштом від продажу свого ж брата»¹⁴. Зрештою, незвичайна дружба закінчується для не схожої на інших рибини смертю, а для її дивакуватого товариша — божевільям через втрату ледь чи не єдиного друга.

Власне, дидактичною спрямованістю казки-притчі «Говорюча риба» пояснюється її діалогічність, яку простежуємо як на смисловому рівні організації тексту, так і на рівні композиції і стилістики мови. Глибинний сенс, ідея, передаються за допомогою метафоричних образів, які набувають символічного значення; активного використання етичної лексики (найменування людських вад або чеснот), алегорії, абстрагованого узагальнення (будь-яка притча лаконічно оповідає про дійсність в узагальнено трансформованій формі). Оповідальні жанри притчі і казки, як відомо, фіксують уже в перших риториках, натомість теперішня цифрова доба дозволяє значно розширити методичний інструментарій із вивчення означених жанрів у практиці сучасної мовно-літературної освіти. Так, реалізацію комунікативно-прагматичного підходу до розкриття жанрової специфіки оповідного характеру казки-притчі «Говорюча риба» забезпечує технологія «Мозковий штурм»:

- Яку людину зображено в образі риби? (*Яка відрізняється від інших чимось: поведінкою, характером, думками, одягом, способом життя. Людина незвичайна, обдарована, має те, чого не має більшість*). Не кожен може це помітити й оцінити.
- А якими фразеологізмами часто таких людей означають? (*Біла ворона*).
- Поясніть, як ви розумієте вислів «біла ворона».

¹² Демченко, А. (2019). Міфопоетичний код казки-притчі «Говорюча риба» Емми Андіївської. *Щорічний науковий збірник IX міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ»*. Мюнхен: Verlag readbox unipress Open Publishing LMU. С. 279.

¹³ Так само. С. 7.

¹⁴ Ковінько, М.В. (2013). Контраверсійність тлумачення сучасної казки-притчі (на прикладі твору Емми Андіївської «Говорюча риба»). *Літературознавчі студії*. КНУ імені Тараса Шевченка. Вип. 37. Ч. 1. С. 393.

- Чи зустрічали ви у своєму житті людей, схожих на «говорющу рибу»? (Якщо – ні, уважніше придивіться до тих, хто біля вас, щоб мимохіть не робити їм боляче).

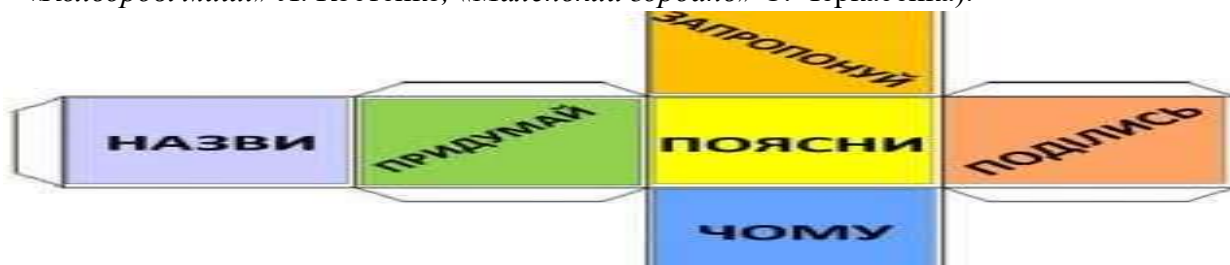
Технологія «Мозковий штурм» поєднується із активними методами і стратегіями навчання, як-от: «Займи/Зміни позицію», «ПРЕС», «Бумеранг» і под. Наприклад, *«Займи позицію»*. Учитель: Перед вами три твердження, три позиції: а) мені подобається бути таким, як усі, б) мені подобається бути унікальним, відрізнитися від усіх, в) я вважаю, що всі повинні бути різними. Визначте власну позицію та займіть місце біля відповідного плаката.

За допомогою *методу ПРЕС* доведіть свою думку чотирма реченнями. *Хто бажає зробити це вголос?* Декілька учасників за бажанням обґрунтовують власну позицію за методом ПРЕС: Позиція: почніть зі слів *«Я вважаю, що...»* та висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваша точка зору. Обґрунтування: починаючи словами *«...тому, що...»*, наведіть причину появи цієї думки, тобто поясніть, на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої

позиції. Приклад: продовжуйте висловлювання словом *«...наприклад...»* і наведіть факти, докази, що посилюють вашу позицію. Висновки: узагальніть свою думку *«Отже (тому), я вважаю...»* і зробіть висновок. (Декілька осіб із різними позиціями висловлюються). Учитель: *Так, ми поговоримо сьогодні про різноманітність і подібність, з'ясуємо, важко чи легко бути іншим, а ще торкнемось нашої улюбленої теми чудес. Опитування «Бумеранг».* Учитель: З чим порівнюється здатність риби говорити? (з дитячою хворобою). Чому балакуча риба покинула родину і попливла шукати іншого табуна? (їй було боляче спостерігати, як батьків убиває неслава). Як сприймали говорющу рибу риби, що зустрічались їй на дорозі? Чому? (мовчки затулялись плавниками й тікали). Як сприймали нове у підводному царстві? Як ви сприймаєте нове? А ваші друзі, батьки? А як балакуча риба ставилась до нового, коли потрапила на берег? Що таке стереотип? (Стереотип (від дав.- грець. στερεός — твердий, об'ємний і τύπος — «відбиток») — у друкарській справі стереотип — монолітна друкована форма, копія з типографського набору, що використовується для друкарських машин. Стереотип — усталене ставлення до подій, вироблене на основі порівняння їх із внутрішніми ідеалами). Які стереотипи існували у риб'ячому світі? З ким подружилась риба? Що їх об'єднувало? Хто помітив першим рибу, коли вона завітала в гості до рибалки? Чому жінка не почула говорючої риби? (так багато говорила сама, що не почула, як біля неї риба говорить). Важливо не просто слухати, а чути. Відмінності — всередині. Балакуча риба відрізнялася від інших тільки

голосом, без якого вона стала такою, як і решта її братів й сестер. Засмажена у фіналі на сковорідці говорюча риба стала схожою на всіх. Вона не загинула від ненависті, вона – просто стала частиною буденності, її не почули, не розгледіли, і тому вона зникла. Кого шкода вам: риби, рибалки, жінки? Поясніть, чому? Як ви розумієте цитату з тексту: *«Та вмирати, за все життя не почувши голосу риби, — це справді найгірше, що може трапитися людині»*? З ким ви можете порівняти головного персонажа твору «Говорюча риба»? За якими ознаками? (напр. *«Кольорові миші»* Л. Костенко, *«Маленький горбань»* С. Черкасенка).

Прийом «Фішбоун» (риб'яча кісточка, риб'ячий кістяк) – це схема-діаграма, графічне відображення проблеми і пошуку шляхів її можливого розв'язання (уточнення причин, різних поглядів, ракурсів аналізу, пошук аргументів і доказів), який дозволяє візуалізувати причинно-наслідкові зв'язки між конкретними подіями, явищами, проблемами, що мали місце в сюжеті цієї казки-притчі, підвести читача до відповідних висновків і умовиводів. Зазвичай у голові «кістяка» зазначають головну проблему або питання теми, на верхніх (більших) кісточках риби – причини виникнення досліджуваної проблеми, а на менших – факти, що підтверджують наявність сформульованих причин (або на верхніх кісточках записують причини, а на нижніх – факти на їх підтвердження). На «хвості» схеми-діаграми риби розміщують відповіді на запитання, стислий висновок після розв'язання проблеми:

«Фішбоун» до казки-притчі «Говорюча риба» набуває такого вигляду: голова: *«У чому полягають головні проблеми риби і рибалки?»*; причини – факти: *«Риба заговорила»* – *«Вигнали з води»*, *«Риба знайшла приятеля-співрозмовника»* – *«Втратила життя»*, *«Рибалка втратив приятеля»* – *«Загубив спокій»*, *«Непорозуміння в родині»* – *«Нещасливе життя»* – верхні і нижні кісточки; хвіст: *«Кожен повинен жити відповідно до природи»*.

У 50-ті роки ХХ століття американський професор педагогіки Бенджамін Блум створив таксономію навчальних цілей і результатів, що подає ієрархію розумових процесів (запам'ятовування, розуміння, застосування, аналіз, синтез й оцінка), враховуючи яку і ставлячи запитання різного характеру на розвиток різних типів мислення учнів, можна ефективно

розвивати критичне мислення сучасного покоління школярів-читачів. Саме на таксономії Блума та питальних словах і дієсловах для різного рівня навчальних результатів можна розробити прийоми розвитку критичного мислення, такі, як наприклад, «Кубик Блума». Зокрема застосування прийому з розвитку критичного мислення «Кубик Блума» під час вивчення казки-притчі «Говорюща риба» набуває такого вигляду: бік Кубика Блума з питаннями а) Назви: *Хто були батьки балакучої риби і як вони ставилися до неї? Хто і за що засудив рибу? Як потоваришували між собою риба і рибалка? Чому: Чому виник конфлікт у риб'ячій спільноті? Чому батьки рибини були засмучені, дізнавшись про дар своєї дитини? Чому горювання рибалки сприймаються сумніше, ніж навіть смерть самої риби? Поясни: Чи справедливо було засуджено рибу? Що було незвичайного у стосунках між рибою і рибалкою? Чи можемо ми засуджувати жінку за смерть риби? Придумай: Як би змінився світ риб, якби вони вміли говорити? Яким би міг бути кінець казки, якби рибалка вчасно попередив жінку про те, ким є його друг? Яким би було життя риби, якби вона знайшла хоча б одного балакучого друга серед риб? Поділись: Чому шкода жінку, яка не почула голосу риби? Які емоції викликала смерть риби і чому? Кого ти вважаєш винним у смерті риби – чоловіка чи його жінку? Запропонуй: Як не втратити свою індивідуальність та унікальність? Щире спілкування – запорука міцної дружби, доведи цю тезу на прикладі риби і рибалки. Як допомогти людині в розпачі, коли вона втратила єдиного друга?*

Сумуючи викладене відзначимо, що казка-притча як яскравий зразок мовленнєвого жанру оповідального характеру є доволі потужним ресурсом навчання й естетичного виховання, що сприяє розвитку креативності й чуттєвого пізнання художнього мистецтва слова Емми Андієвської. Інтерес до вивчення мовленнєвих жанрів вкотре посилив наукову увагу щодо переосмислення мовленнєвих жанрів у риторичі, текстолінгвістиці, стилістиці, а також у методичних працях у зв'язку з потребою розв'язання таких нагальних проблем, як розвиток критичного мислення і зв'язного мовлення здобувачів освіти у цифрову епоху, формування комунікативно-риторичних умінь, удосконалення різних видів мовленнєвої діяльності, становлення компетентного мовця і читача в процесі навчання і вивчення предметів мовно-літературного спрямування та ін. Комунікативно-прагматичний підхід до вивчення мовленнєвих жанрів оповідного художнього тексту, як бачимо, є не лише інноваційною методикою здобуття знань із курсу української літератури, а й засобом розвитку критичного мислення, креативних умінь та емоційного інтелекту в покоління сучасних читачів. Не дарма казки і притчі використовують у тренінгових технологіях із медіаграмотності, адже «завдяки казкам і притчам у того, хто навчається, запускається процес утворення зв'язків між казковими подіями і його поведінкою в реальному житті <...> казкотерапія дозволяє на тренінгах із медіаграмотності

відчути смисл життя, його швидкоплинність»¹⁵. Хоча цифрова епоха привнесла істотні зміни у способах взаємодії з художнім текстом у практиці мовно-літературної освіти, але zarazом відкрила й нові можливості для формування культури читання через інтерактивні мобільні додатки, різноманітні інформаційні й комунікаційні технології навчання, онлайн-платформи і сервіси Google, програми з шаблонами для створення інтерактивних вправ, відео- та аудіофайлів, візуалізації навчального матеріалу для мультимедійних презентацій, онлайн-інструменти для опитування, оцінювання й зворотного зв'язку, інструменти AI і т. под.

¹⁵ Медіаграмотність та критичне мислення в процесі викладання дисциплін комунікаційного циклу: *навчальний посібник* / за заг. ред. В. Іванова: К.: Центр вільної преси, 2024. С. 75.

УЛАС САМЧУК І ЧАСОПИС «УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ» (1945, НІМЕЧЧИНА – 2000, США): ЗМІСТ СПІВПРАЦІ

Сергій Козак
доктор філософії (PhD),
науковий співробітник Науково-інформаційного відділу,
Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України, м. Київ, Україна
detr19411@gmail.com

Анотація

У статті розкрито шляхи співпраці відомого українського письменника і громадського діяча Уласа Самчука з впливовим еміграційним часописом «Українські вісті» (1945–1967). Спадщину публіциста, його організаційну діяльність на культурному фронті еміграції досліджено на основі матеріалів редакційного архіву, які розглядаються як зразок творчості, що спрямована на збереження й плекання національної ідентичності.

Ключові слова: Улас Самчук, «Українські вісті», еміграція, література, часопис.

ULAS SAMCHUK AND THE NEWSPAPER «UKRAINIAN NEWS» (1945, GERMANY – 2000, USA): CONTENT OF COOPERATION

Serhiy Kozak
PhD (philol. sci), T. Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract

The article reveals the ways of cooperation of the famous Ukrainian writer and public figure Ulas Samchuk with the influential émigré newspaper «Ukrainian News» (1945–1967). The legacy of the publicist, his organizational activities on the cultural front of emigration are studied on the basis of materials from the editorial archive, which are considered as an example of creativity aimed at preserving and nurturing national identity.

Keywords: Ulas Samchuk, «Ukrainian News», emigration, literature, newspaper.

Тема «Улас Самчук на тлі епохи», яку нещодавно було презентовано в програмі наукової конференції Національного університету «Острозька академія» як один зі шляхів ушанування 120-річчя талановитого письменника і знаного громадського діяча, завжди буде неповною, якщо ми оминатимемо зміст співпраці Уласа Самчука з газетою «Українські вісті» (далі – «УВ») і її середовищем.

Заснований наприкінці 1945-го в таборах Ді-Пі, часопис об'єднав читачів – переважно вихідців із центральних та східних теренів України, які своє ідейне натхнення черпали з часів

визвольних змагань 1917–1920 рр. «Свій народ ми не вивчали з «прекрасного далека», а 25 років разом варилися в більшовицькому казані, ділячи біду й нужду. Разом з ним нас розкуркулювали і колективізували, разом судили за 20 хвилин запізнення на працю, разом судили за всякі ухили і збочення, разом пухли з голоду, разом були в підвалах НКВС, на Соловках, у Сибіру й на Колимі... Разом несли важкий хрест на радянську голгофу. І це є запорукою того, що наша програма – це програма всього нашого народу», – наголошував один зі сталих передплатників та прихильник ідеологічних засад періодичного видання Федір Гасенко¹.

Завдяки дослідженню змісту часопису за всі 55 років його існування² постає цілісна картина політичного і культурного, зокрема літературного життя української еміграції середини та другої половини минулого століття. Причому не лише в подіях, а й в іменах. Адже авторами «УВ» були відомі українські письменники й публіцисти, з-поміж яких особливе місце посідає Улас Самчук.

За нашими спостереженнями, шляхи Уласа Самчука і «УВ» перетиналися щонайменше на чотирьох напрямках, які ми й поставили за мету розглянути в межах цього дослідження. Перший – співпраця письменника і публіциста в ролі автора часопису. Зміст другого напрямку полягає в тому, що Улас Самчук редагував «Літературний зошит», який виходив як додаток до газети. Третій напрямок – видавничий, який не тільки розкриває заходи з видання книжки самого У. Самчука, а й надає підтвердження тому, що чимало інших письменників, які взаємодіяли з «УВ» і водночас належали до Мистецького українського руху (МУР), очолюваного Уласом Самчуком, також стали авторами вісянського видавництва. І, нарешті, четвертий напрямок – це участь У. Самчука в низці заходів, що відбулися завдяки ініціативі тих організацій та установ, які мали зв'язки із середовищем «УВ». Зокрема, Української революційно-демократичної партії (УРДП), Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ), Союзу українців жертв російського комуністичного терору (СУЖЕРО) тощо.

Щодо першого напрямку, то, як нам вдалося з'ясувати, роль Самчука-автора підтверджується низкою різножанрових матеріалів на шпальтах газети. Хронологічні межі співпраці письменника з часописом такі: перша публікація У. Самчука «Ми чи ями?», присвячена річниці капітуляції Німеччини³, побачила світ 9 травня 1946 р., а остання – інтерв'ю з письменником – була опублікована 4 червня 1967 р.⁴

¹ Гасенко, Ф. (1997). Наша партія і наше політичне «вірую». *Українська революційно-демократична партія: збірник матеріалів і документів*. Упоряд. О. Коновал. Чикаго–Київ: Фондація ім. І. Багряного, 1997. С. 80.

² Козак, С. «Українські вісті» в Європі й Америці (1945–2000): бібліогр. покажч. змісту газети «Українські вісті»: у 2-х т. Київ: Літературна Україна; Ярославів Вал, 2010. Т. 1: 1945–1967. 592 с.; Т. 2: 1968–2000. 560 с.

³ Самчук, У. (1946, 9 травня). Ми чи ями? *Українські вісті*.

⁴ Інтерв'ю з У. Самчуком. (1967, 4 червня). *Українські вісті*.

Таким чином, йдеться про творчі взаємини між знаним автором та еміграційним часописом, які тривали впродовж 21-го року. Всього за цей період на сторінках газети побачило світ 65 публікацій У. Самчука і дописів про нього. Серед них й одна з перших – стаття письменника «Криза чи занепад?», яка описує стан духовності після війни в Європі⁵. Низка публікацій автора зосереджує фокус читацької уваги на відомих постатях української історії, які присвячені, зокрібна, Іванові Франку («В'язень порожнечі»)⁶, Олегу Ольжичу («Людина скам'янілих днів»)⁷, річниці від дня народження Тараса Шевченка («Во время люте...»)⁸, Євгенові Коновальцю («Полковник Євген Коновалець»)⁹ тощо. Письменник і публіцист також віддає належне й завше актуальній для закордонної української преси темі «сусідів України», зокрема «польському питанню»¹⁰ і темі «трьохсотлітнього російського тягара над Україною»¹¹.

Активна громадянська позиція У. Самчука в колі української політичної еміграції прозирає і в інших його публікаціях на шпальтах «УВ», от хоча б у зверненнях, написаних «З нагоди II з'їзду Союзу українських журналістів» (1947, 11 липня) та до «Українського громадянства» на тему видання творів літератури (1947, 5 вересня) тощо. Окремий, можна сказати, «персональний» тематичний блок У. Самчука становили матеріали, присвячені діяльності письменницького об'єднання МУР^{12,13}, які були і досі залишаються одним з найважливіших джерел для дослідників цього літературного середовища.

2 жовтня 1948 р. «УВ» друкують повідомлення «Улас Самчук виїхав до Канади»¹⁴, а незабаром у рубриці «Хроніка» ще одне – про облаштування письменника в Торонто¹⁵. І хоча природно, що після переїзду за океан активність У. Самчука як автора часопису, редакція якого залишалася в Європі, зменшилася в той ще неінтернетний час, проте співпраця між ними тривала й надалі. На сторінках газети з'являються його нариси «З-під Кленового листка»¹⁶ і уривки з прози, зокрема з роману «Ost» (9 квітня 1950). У свою чергу «УВ» продовжували регулярно публікувати відомості про нові твори У. Самчука (6 березня 1966), його зустрічі з читачами в Торонто (10 лютого 1949, 16 березня 1958), Едмонтоні (27 липня 1950), Лос-Анджелесі (4 червня 1967), у велелюдній залі Народного дому Нью-Йорка (30 жовтня 1955), а також доповідь У. Самчука на тему «Роля української літератури у відродженні нації» (17 січня

⁵ [Самчук Улас]. (1946, 16 травня). Криза чи занепад? *Українські вісті*, підпис: У.С.

⁶ [Самчук Улас]. (1946, 30 травня). В'язень порожнечі: до 30-річчя з дня смерті І. Франка. *Українські вісті*. 1946, підпис: У.С.

⁷ [Самчук Улас]. (1946, 20 червня). Людина скам'янілих днів. *Українські вісті*, підпис: У.С.

⁸ Самчук, Улас. (1947, 9 березня). Во время люте... *Українські вісті*.

⁹ Самчук, Улас. (1947, 25 травня). Полковник Євген Коновалець. *Українські вісті*.

¹⁰ Самчук, Улас. (1946, 20 червня). До розважання польського. *Українські вісті*.

¹¹ Самчук, Улас. (1946, 18 липня). Слов'янофільство – made in Moscow. *Українські вісті*.

¹² Самчук, У. (1948, 27 березня). До третього з'їзду МУРу. *Українські вісті*.

¹³ Самчук, У. (1948, 24 квітня). Перед нами період дії (З доповіді на 3-му з'їзді МУРу). *Українські вісті*.

¹⁴ Улас Самчук виїхав до Канади. (1948, 2 жовтня). *Українські вісті*.

¹⁵ Улас Самчук прибув... Хроніка. (1948. Ч. 89, 1 листопада). *Українські вісті*.

¹⁶ Самчук, У. (1949, Різдво.). З-під кленового листка. *Українські вісті*.

1957), розповідь про його участь у творенні збірника матеріалів про Волинь (19 жовтня 1950), зрештою часопис вшановує ювілей письменника (18 листопада 1951), анонсує підготовку видання «Марії» французькою мовою (11 серпня 1955), вітає У. Самчука з 25-літтям його літературної праці (7 лютого 1952).

Інтенсивність спільної роботи письменника з «УВ» засвідчує й низка його нотаток, насамперед у мемуарах, що присвячені перебуванню в таборах Ді-Пі. Приміром, 9 червня 1946 року він занотує «Передавав до редакції дві статті»¹⁷. За кілька днів з'являється новий запис, який свідчить про творчу співдію і письменника, і газети: «Віддавав три статті до «УВ»...»¹⁸. А що далі, то більше: 24 червня він емоційно зізнається: «У «Вістях» за 20-те ц.м. повно моїх статей. Передовиця «22 червня 1941», підписана П.Б., сторінка третя – «До розважання польського» – Улас Самчук і сторінка четверта – «Людина скам'янілих днів» про Ольжича – У.С.»¹⁹. Ці та інші записи, які стосуються співпраці автора з «УВ», додають важливих подробиць до теми, яку ми поставили собі за мету розглянути, і є доказом того, що редакція залучила письменника і публіциста до «написання передовиць», а ще допомагають нам уточнити, автором яких саме матеріалів був У. Самчук і якими псевдонімами та криптонімами він їх підписував.

Самчук-письменник систематично брав участь у вшануванні пам'яті Тараса Шевченка, відгукуючись на запрошення навіть найвіддаленіших українських громад Північної Америки (а сам він жив у Торонто). 6 червня 1965 року на сторінках часопису вміщено повідомлення про вручення У. Самчукові Шевченківської медалі, зокрема за заслуги «в галузі української мови, науки та культури». До слова, він був і серед тих діячів української культури в США й Канаді, які 1963-го, реагуючи на провокаційне, підготовлене в стінах «КДБ УРСР», «Звернення українських митців», де зведення українською еміграцією пам'ятника Тарасові Шевченку у Вашингтоні названо «націоналістичною протимосковською акцією», відповіли підписантам, які називали Москву «столицею нашої Батьківщини», що вона в усі часи «намагалася або знищити, або применшити все українське, або привласнити його собі»²⁰.

Прикметно, що творчий доробок У. Самчука, зокібна його публіцистика, мали виразний дискусійний характер. За приклад можемо взяти до уваги от хоча б його відгук на статтю Б. Рубчака «Проблема одного долара»²¹. Натомість на творчість самого У. Самчука ґрунтовною статтею відгукнувся один з найвідоміших літераторів еміграції Остап Тарнавський²². Не

¹⁷ Самчук У. (1979). *Планета Ді-Пі. Вінніпег*. Накладом товариство «Волинь». С. 102.

¹⁸ Там само. Вінніпег. С. 106.

¹⁹ Там само. С. 110.

²⁰ Скрипник, О. Шевченко у Вашингтоні. Боротьба за цінності. *Українська літературна газета*. 2025. Ч. 3. С. 46.

²¹ Самчук У. (1964, 16–23 серпня). Проблема одного долара. *Українські вісті*.

²² Тарнавський, О. (1965. 6 червня). Селянський герой Уласа Самчука: до 40-річчя діяльності письменника. *Українські вісті*.

забував часопис і про інші події з ушанування здобутків у літературній творчості знаного автора, який, за словами Ігоря Качуровського, був чи не єдиним письменником діаспори, що жив з літератури, тобто з власної творчості²³.

Загалом Улас Самчук не раз звертатиметься до теми співпраці з «УВ» як до важливого періоду у своїй творчості. І якщо підсумувати його доробок у ролі автора видання, то він зосереджений у матеріалах таких жанрів і рубрик «УВ»: «Літературна сторінка», «Література і мистецтво», «Передова стаття», «Хроніка», «Коротко – з життя на чужині», «Подорожні нариси» тощо.

Іще одним напрямком, який підтверджує активну взаємодію Уласа Самчука із середовищем «УВ», став «Літературний зошит» (далі – «ЛЗ»). Йдеться про видання, яке «виросло» зі сторінок газети як продовження її регулярної тематичної сторінки «Література й мистецтво». У. Самчук був не тільки одним з ініціаторів його створення, бо розглядав його насамперед як трибуну Об'єднання українських письменників на чужині (МУР), не лише заохочував творчу спільноту «УВ» до його урухомлення («ЛЗ» виходив як додаток до часопису «УВ»), а й за допомоги Григорія Костюка редагував це видання.

І хоча «ЛЗ» з'являвся завдяки тому ж таки середовищу, яке утворилося навколо часопису «УВ», Самчук-редактор залишався вірним своїм поглядам – позиціонував видання як позапартійне, призначене для висвітлення думок літераторів усіх творчих течій. У першому ж числі було видрукувано звернення до читачів, у якому наголошено: «Цей наш «Літературний зошит» не є органом якоїсь літературної групи чи організації, і сторінки його відкриті для всіх майстрів слова, всіх формальних течій і напрямків у сучасному українському літературному світі. Хочемо, щоб наша читацька громадськість в цьому нашому «зошиті» знаходила всебічне віддзеркалення нашого національного літературного процесу. Крім того, маємо на меті бодай стисло знайомити читачів з позаукраїнським літературним світом»²⁴.

До речі, у першому числі «ЛЗ», в якому оприлюднене це звернення і яке побачило світ у січні 1947 року в німецькому місті Новий Ульм, ще немає жодних відомостей про головного редактора. Натомість друге число з'являється не тільки з інформацією, що це – видання Об'єднання українських письменників Мистецького українського руху (МУР), а й з ім'ям головного редактора – Уласа Самчука – в паспорті часопису. А в редакційній статті, яка хоча й підписана «Редакція», зокрема, йдеться: «Об'єднання письменників МУР перебирає цей літературний зошит. З першого слова зазначаємо: стоїмо осторонь від політичних груп, партій і організацій. Робимо це свідомо, з почуттям відповідальності...». І далі – нагадування про

²³ Запис розмови журналіста і науковця Сергія Козака з професором УВУ, літературознавцем І. Качуровським. Мюнхен. 2000 р. Німеччина. Архів автора.

²⁴ *Літературний зошит*. 1947. Ч. 1. С. 1.

важливість «відмежування літератури від того, що відбувається в таборах: політики й політиканства»²⁵.

У записках У. Самчука знаходимо безпосередні посилання на цей період його творчості. Так, 24 січня 1947 року в його щоденниках з'явилася така нотатка: «"Українські вісті" в Новому Ульмі почали видавати літературний додаток "Літературний зошит", що його ми прийняли як орган МУРу і доручили мені його редакторство. Написав ось передовицю «Від нас» і переглянув матеріал до 2-го числа, від якого починається мурівське володарство»²⁶.

Зрозуміло, що визначальна роль щодо наповнення «ЛЗ» відповідним змістом належала головному редакторові, тобто У. Самчуку. Причому йдеться тут не лише про його власні матеріали, бо як голова МУРу він прагнув збагатити часопис насамперед різножанровими дописами письменників, які входили до складу цього об'єднання. Таким чином, на сторінках «зошита» читач зустрічається з творами Тодося Осьмачки, Юрія Шевельова (Шереха), Докії Гуменної, Василя Барки, Яра Славутича, Михайла Ситника, Святослава Гординського, Оксани Лятуринської, Андрія Гарасевича, Олекси Веретенченка, Юрія Косача, Євгена Маланюка, Рільке в перекладах Олега Зуєвського, «недрукованою спадщиною» Миколи Зерова тощо.

За редакторства Уласа Самчука на шпальтах «ЛЗ» опубліковано 79 матеріалів різних жанрів. Щодо його власних публікацій, то вони також посіли помітне місце на сторінках видання. Передусім мова про уривки з його прози, а також актуальну публіцистику. Зокрема, йдеться і про низку звернень, які хоча й підписані «Редакція» або ж видрукувані без підпису, втім за стилем текстів у цих дописах вгадується голос Самчука-редактора, а відтак цей доробок, на наш погляд, треба сприймати як відбиток його публіцистики. Письменник наголошує на «історичному післанництві еміграції», літераторів, які «не зрадять свого покликання»: «Ми за межами нашого народу, але ми з ним і будемо з ним». До слова, Улас Самчук з боєм сприймав непорозуміння, які мали місце в українському еміграційному середовищі, насамперед у таборах для «переміщених осіб», закликав «будувати культуру духу». «Для нас, письменників, – писав Самчук, – немає українського народу, поділеного на групи»²⁷. Серед інших його публікацій: низка звернень до читача (Ч. 2), «Тим, що не хочуть» (Ч. 3), «Нерви» (Ч. 4–5), «Товариство "Зеленої канапи"», а також анонс видання повісті «Юність Василя Шеремети» (Ч. 2) тощо.

І хоча в той важкий повоєнний час, на жаль, вийшло всього п'ять чисел «ЛЗ» (усі – на 8-ми сторінках формату А3), втім бібліографічна вартість цього видання незаперечна, зокрема

²⁵ Від нас (Об'єднання письменників МУР перебирає видання часопису). (1947, лютий). *Літературний зошит*, підпис: Редакція.

²⁶ Самчук, У. (1979). *Планета Ді-Пі: нотатки й листи*. Інститут дослідів Волині. Накладом товариства Волинь. Вінніпег. С. 181.

²⁷ [Самчук, У.]. Ми духово і творчо не на еміграції. *Літературний зошит*. 1947. Ч. 3

в контексті вивчення літературної історії української еміграції після Другої світової війни, адже ж її дослідження додає нові відомості (найперше в аспекті імен авторів, їхніх творів, подій) не тільки до масиву історико-культурної спадщини закордонних українців, а й до такої теми, як «Улас Самчук – редактор "Літературного зошита"».

«Улас Самчук і часопис "УВ"» – тема, яка демонструє зустрічний рух: письменника – до редакції і середовища «УВ», а редакції і середовища «УВ» – до письменника. Йдеться про той поступ, який, окрім вагомого досвіду співпраці з «УВ» в ролі автора і «ЛЗ» в ролі головного редактора, став помітною трибуною як для У. Самчука, так і для всього очолюваного ним літературного руху, сприяв творчому зближенню літератора з вістянською спільнотою на ще одному (третьому) напрямку їхньої спільної діяльності – видавничому.

Основою для такого налагодження взаємин була насамперед видавнича база «УВ» (приватність власної друкарні зосібна). Важливу роль для створення книжкового ресурсу, нового видавництва відіграла нарада ініціативної групи щодо заснування нової політичної партії, яка згодом отримала назву УРДП. Саме на засіданні цієї групи, яке відбулося у січні 1946 року в місті Новий Ульм, підтримали й пропозицію сформувати при друкарні книжкове видавництво, яке, на думку організаторів, мало б згуртувати творчу інтелігенцію. Нам вдалося з'ясувати, що це була аргументована пропозиція Романа Паладійчука – згодом одного з лідерів УРДП, який мав великий видавничий досвід іще на теренах Галичини, а також добре знання німецької мови й німецького видавничого ринку²⁸.

Отже, завдяки видавничим можливостям прихильників УРДП, друкарні «УВ», створеному видавництву «Прометей» одна за одною почали з'являтися книжки, що стало вкрай важливим кроком українського культурно-мистецького поступу не лише в середовищі часопису «УВ», а й загалом у житті політичної еміграції і ствердженні в її колі національної ідентичності. Тут варто підкреслити, що одним з перших творів, які побачили світ у новому видавництві, був роман Уласа Самчука «Юність Василя Шеремети»²⁹.

Цей твір, до слова, автор завершив іще напередодні Другої світової війни, але можливість його видати з'явилася тільки після її закінчення, тобто в еміграції, коли У. Самчук передав свій рукопис видавництву «Прометей», з яким, до слова, тісно взаємодіяли Григорій Костюк як відповідальний редактор та Іван Багряний як художник, автор обкладинок, а також інші представники спільноти «УВ», тобто ті, з ким У. Самчука на той час уже пов'язувала тісна творча співпраця. Відтак у березні 1946-го, як нам вдалося уточнити, письменник доповнив роман передмовою, а в серпні того ж року видавництво отримало дозвіл на друк книжки від

²⁸ Костюк, Г. (1997). Як творилася УРДП? *Українська революційно-демократична партія: збірник матеріалів і документів*. Упоряд. О. Коновал. Чикаго–Київ: Фондація ім. І. Багряного. С. 11.

²⁹ Самчук, У. (1947). *Юність Василя Шеремети*. Німеччина: Прометей, 1947. 156 с.

УННРА (влада американської зони, де перебували редакція часопису «УВ» і видавництво «Прометей», назагал не чинила перешкод щодо друку таких книжок, однак процедура отримання дозволів на друковані видання була тоді доволі складною). Зрештою книжку, яку підготували у новоульмському видавництві «Прометей» однією з перших, було видано, але сталося це не 1946-го, як вказано на титулі, а, як нам вдалося з'ясувати, на початку наступного, тобто 1947-го року, що й зазначено на першій сторінці обкладинки.

До речі, палітурку до книжки, на прохання Уласа Самчука, створив відомий прозаїк і поет Іван Багряний, хист якого в ролі книжкового графіка менш знаний широким колам читачів, утім він незаперечний, оскільки майбутній автор памфлету «Чому я не хочу вертатись до СССР?» у 1920-ті навчався в Київському художньому інституті. Обкладинку Іван Багряний підписав одним зі своїх псевдонімів (В. Залуцький). Додамо й те, що книжка побачила світ у серії видавництва «Бібліотека новітньої літератури», що зазначено на першій сторінці палітурки, а також з логотипом – «МУР. Золота брама» – на її звороті.

Цікаво, що саме в передмові до цього роману У. Самчук заявив про своє «виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, яку переживаю». А згодом письменник наголосив і на такому: «Нам судилося бачити, чути і переживати більше, ніж можна було сподіватися протягом одного життя людини. Ми були свідками подій виняткових...»³⁰.

Окрім книжки Уласа Самчука, в «Прометей» – видавництві, яке існувало у тісній співпраці з «УВ», вийшли у світ твори Тодося Осьмачки, Івана Багряного, Павла Маляра, Семена Підгайного, Ісаака Мазепи й навіть політична сатира англійського письменника Дж. Орвелла «Колгосп тварин» («Animal Farm»), та ще й з передмовою автора «До українського читача». Прикметно, що українською мовою з англійської твір переклав тогочасний прихильник «УВ», докторант Лювєнського університету, а згодом – професор Гарвардського університету, всесвітньовідомий вчений-візантолог Ігор Шевченко, який виступав тоді під псевдонімом Іван Чернятинський. Це він звернувся до англійського письменника з проханням написати передмову до першого українського видання. Автор відгукнувся на цю ініціативу, і сатира вийшла у видавництві «Прометей» зі вступним словом Дж. Орвелла³¹.

Не можна оминати увагою й те, що ця книжка англійського письменника, як і роман «Юність Василя Шеремети» У. Самчука, з'явилася в українському видавництві з обкладинкою того самого автора – Івана Багряного. Зрозуміло, що таке видання стало помітною подією і яскравою сторінкою на шляху культурного життя української політичної еміграції по війні і

³⁰ [Самчук, У.]. (1947). Юність Василя Шеремети. Від автора. Німеччина: Прометей. С. 5.

³¹ Костюк, Г. (1997). Як творилася УРДП? *Українська революційно-демократична партія: збірник матеріалів і документів*. Упоряд. Ол. Коновала. Чикаго–Київ: Фондація ім. І. Багряного. С. 11.

водночас ще раз підтвердило, що середовище, яке об'єдналося навколо «УВ» (редакція «УВ» – видавництво «Прометей» – УРДП, ОДУМ, СУЖЕРО, ДОБРУС (Демократичне об'єднання колишніх репресованих українців радянським режимом) тощо), ставило перед собою високі, як на той час, завдання.

Варто зауважити, що наближене до часопису видавництво, на наш погляд, сповна використало кадровий потенціал його редакції, зокрема Григорія Костюка, Юрія Лавріненка, Михайла Воскобійника, Анатолія Галана, Анатолія Юриняка (Юрія Кошельняка), Петра Майсюри та інших, які, окрім праці в редакції та друкарні «УВ», виконували й обов'язки коректорів і літредакторів книжкових видань згаданого видавництва. Це також сприяло зміцненню творчого ресурсу видавництва, яке посіло важливе місце у книжковому русі української еміграції після Другої світової війни, одним зі сподвижників якого був Улас Самчук.

Проте видання існувало не лише завдяки власним зусиллям. Його життєдіяльність залежала не тільки від редакційного колективу, а значною мірою й від споріднених організацій, особливо від УРДП, чия розгалужена по всьому світу структура мала велике значення для буття газети. А для Уласа Самчука це був іще один, вкрай показовий, приклад самоорганізації праці українців на чужині, коли низка товариств, що були об'єднані єдиною ідеєю, багато робила й для підтримки часопису, який був створений з місією національного чину, з метою йти назустріч незалежній Україні. Власне, це й була та спільна посвята в ім'я Батьківщини і той ще один – четвертий – напрямок співпраці Уласа Самчука і «УВ».

Йдеться про участь письменника в заходах тих об'єднань, що своєю ідейною спорідненістю були близькі із середовищем «УВ». Окрім літературного угруповання в Європі (МУР), тут треба мати на оці ще об'єднання українських письменників «Слово» в США, Канаді та інших країнах, учасниками якого були автори й працівники редакції газети (Гришко, Веретенченко, Ковшун, Лавріненко, Дальний (Горгота), Воскобійник, Костюк, Маляр та ін.), а також низку українських організацій нелітературного спрямування (УРДП, СУЖЕРО, ДОБРУС, ОДУМ тощо), які підтримували тривалі зв'язки з виданням і свого часу постали завдяки його значній інформаційній підтримці. Наприклад, У. Самчук взяв участь у конференції УРДП в Канаді і виступив на ній з промовою (Торонто, 31 березня – 2 квітня 1961 р.)³², також він був учасником з'їзду СУЖЕРО³³, а в серпні 1961 року промовляв на зустрічі прихильників УНР, яка відбулася в Торонто. Текст цього виступу було опубліковано в часописі «УВ» з назвою «Наша місія». У ній автор, зокрема, наголошував: «Ми [політична еміграція] є та частина нашого народу, яка не скорилася. Не скорилася мілітарному

³² Одинадцята конференція УРДП в Канаді. (1961, ч. 18, квітня). *Українські вісті*.

³³ Дубилко, І. (1997). Союз українців – жертв російського комуністичного терору. *Українська революційно-демократична партія: збірник матеріалів і документів*. Упоряд. О. Коновал. Чикаго–Київ: Фондація ім. І. Багряного. С. 419.

поневоленню. Не скорилася перед диктатом завойовника. Не скорилася перед моральним і фізичним терором. Не скорилася неправді...»³⁴.

Найвпливовішим з-поміж навколовістанських угруповань була УРДП. Йдеться про еміграційну спільноту, яка відіграла важливу роль в історії закордонних українців не лише як чинник партійно-політичного становлення української діаспори після Другої світової війни, а і як вагомий складник її мовно-культурного життя, ствердження національної ідентичності. І хоча офіційно Улас Самчук не належав до УРДП, а одного з лідерів цієї партії Івана Багряного й поготів відверто закликав відійти від політики і сповна присвятити себе творчій праці («У ваші політично-організаційні здібності не вірю, Ви там нічого не зробите, як не зробив того ані Винниченко, ані Липа, що мали подібну до Вашої сверблячку...»)³⁵, втім, незважаючи на доволі-таки категоричні застереження, У. Самчук впродовж тривалого часу був залучений до спільної діяльності не тільки з очільником УРДП, а й з іншими представниками середовища, що гуртувалася як навколо цієї партії, так і навколо часопису «УВ».

Між іншим, зміст співпраці «УВ» і У. Самчука – це значною мірою й зміст взаємин У. Самчука і самого Івана Багряного. Факти свідчать, що зв'язки між цими особистостями виходять далеко за межі їхньої діяльності, наприклад, в Мистецькому українському русі. На підтвердження цього нам вдалося розшукати сліди події, яка хронологічно сягає жовтня 1945 року, тобто відбулася ще на зорі існування планети Ді-Пі. Йдеться про зустріч Івана Багряного з мешканцями українського табору в місті Оффенбах біля Франкфурта-на-Майні. Її тоді організував саме Улас Самчук. Варто звернути увагу на те, що подбав він про це тоді, коли ім'я Івана Багряного ще не мало такої популярності в українському еміграційному світі, якої воно набуде згодом. Адже ж ще не вийшла на той час брошура «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», яку згодом буде перекладено багатьма мовами, ще не видруковано й не відредаговано автором останньої версії «Тигроловів» – твору, який після видання у «Прометей» плануватиме екранізувати американський Голлівуд, однак Улас Самчук, завдяки своєму літературному і видавничому досвіду, прозірливості зумів передбачити і появу Багряного-лідера, як і успіх тієї зустрічі.

Не буде зайвим нагадати, що табір у Оффенбасі, про який ідеться, був невеличким, проте особливим. Там на той час жили генерали й полковники УНР (М. Омелянович-Павленко, М. Капустянський), перебував президент УНР в екзилі А. Лівіцький, чи не вся Консисторія УАПЦ на чолі з Єпископом Мстиславом, низка вчених. За спогадом Григорія Костюка, для цієї публіки виступ І. Багряного, який організував У. Самчук, став відкриттям: І. Багрянний

³⁴ Самчук, У. (1961, ч. 35–36, 27 серпня – 3 вересня). Наша місія. *Українські вісті*.

³⁵ Лист Уласа Самчука до Івана Багряного від 19 грудня 1950 р. (2024). *Багрянний І. Листування. Улас Самчук, Юрій Шевельов та інші. 1946—1963*. Упоряд. С. Козак, Ол. Коновал. Харків: Фоліо. С. 197.

особливо добре читав свої поезії, а його «бойове політичне й патріотичне наставлення просто зачарували стару уенерівську еліту»³⁶.

Прикметно, що з того часу мине лише кілька місяців і співпраця «двох сторін» вийде на інший, значиміший рівень: у листопаді 1945-го буде створено часопис «УВ», одним з перших редакторів якого стане Іван Багряний, а в грудні того ж року на з'їзді в Ашаффенбурзі буде засновано Мистецький український рух на чолі з Уласом Самчуком. І що цікаво: до новоствореного письменницького об'єднання увійдуть ціле гроно письменників, які вже належали до УРДП, тобто з оточення «УВ». А це, окрім Івана Багряного, Юрій Лавріненко, Григорій Костюк, Іван Майстренко, Семен Підгайний, Павло Маляр та інші впливові як у літературному, так і в громадсько-політичному колі постаті.

Отже, окрім низки напрямків взаємодії У. Самчука безпосередньо з «УВ» (написання матеріалів на замовлення редакції, редагування літературного додатка до часопису, видання книжки у видавництві, яке існувало при редакції), був іще один, четвертий: його спільна діяльність зі спорідненими до газети угрупованнями. Тут варто мати на оці насамперед тісні зв'язки з УРДП, чий внесок, зокрема фінансовий, в існування «УВ» був, можна сказати, особливо важливий, а в певні періоди – й узагалі визначальним.

Співпраця Уласа Самчука з когортою талантів, які гуртувалися навколо часопису «УВ», – це приклад плекання спільного – в ім'я збереження національної ідентичності – чину. Йдеться, отже, про завдання, яке ставили перед собою «обидві сторони»: письменник і громадський діяч – з однієї, а оточення редакції «УВ» – з другої. Утверджувалася ця спільна діяльність, як нам вдалося з'ясувати, щонайменше на чотирьох перелічених нами напрямках, і що прикметно: вона стала вагомою демонстрацією українського духу не тільки, так би мовити, для «учасників» (письменника і редакційного оточення), а й знаковою сторінкою в житті всієї української еміграції.

В одному зі своїх виступів У. Самчук наголосив: «Мій обов'язок – сказати світові, хто ми є, чийх батьків, чого хочемо і за що закуті»³⁷. Діяльність відомого письменника і громадського діяча, зокрема та її частина, яка щільно перетиналася з багатогранною діяльністю часопису «УВ», є свідченням не лише проголошення цієї мети, а й зразком втілення її в життя.

³⁶ Костюк, Г. (1997). Як творилася УРДП? *Українська революційно-демократична партія: збірник матеріалів і документів*. Упоряд. О. Коновал. Чикаго–Київ: Фондація ім. І. Багряного, 1997.

³⁷ Хроніка: [Про прийняття письменника У. Самчука в Торонто]. (1948, ч. 93, 18 листопада). *Українські вісті*.

ВНЕСОК РОМАНА КЛИМКЕВИЧА В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ

Олександр Мазепа

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальної сфери та культурної спадщини,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені Степана Гжицького, м. Львів, Україна
o.mazepa.uhhru@gmail.com*

Анотація

У статті висвітлено життєвий та творчий шлях відомого українського дослідника геральдики Романа Климкевича (1920-1993). Розглянуто основні напрямки його наукової творчості та організаційної діяльності в США. Науково-дослідницька діяльність Р. Климкевича була присвячена вивченню міської та територіальної геральдики України, особливо тих територій, що відійшли до складу сусідніх держав. Саме завдяки активній діяльності Р. Климкевича на поч. 1960-х рр. постало УГГТ як осередок геральдико-генеалогічних досліджень.

Ключові слова: герб, муніципальна та територіальна геральдика, Роман Климкевич, Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство, бібліографія.

THE CONTRIBUTION OF ROMAN KLYMKEVYCH TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN HERALDRY

Oleksandr Mazepa

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Social Sphere and Cultural Heritage,
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine
and Biotechnology of Lviv, Lviv, Ukraine*

Abstract

The article highlights the life and creative path of the famous Ukrainian heraldry researcher Roman Klymkevych (1920-1993). The main directions of scientific creativity and organizational activity in the USA are considered. R. Klymkevych's scientific and research activities were devoted to the study of urban and territorial heraldry of Ukraine, especially those territories that were annexed to neighboring states. It was thanks to the active activities of R. Klymkevych in the early 1960s that the Ukrainian Genealogical and Heraldic Society emerged as a center for heraldic and genealogical research.

Keywords: coat of arms, municipal and territorial heraldry, R. Klymkevych, Ukrainian Genealogical and Heraldic Society (UGHS), bibliography.

Одним із завдань української історичної науки на сучасному етапі є дослідження діяльності та творчого доробку дослідників геральдики та генеалогії, яка була відома широкому загалу в середовищі української громади в еміграції, однак і до сьогодні не належно вивчена в Україні в силу різних обставин. М. Битинський, Р. Климкевич, В. Сенютювич-Бережний зробили вагомий внесок у розвиток і становлення геральдики за кордоном, сприяли її популяризації у середовищі української діаспори. До сьогодні маловідомою залишається діяльність відомого українського геральдиста, публіциста, перекладача та письменника д-ра Романа Климкевича. Р. Климкевич – фахівець в галузі геральдики і автор низки цілої серії статей та розвідок, присвячених проблемам міської і земельної геральдики історико-етнографічних регіонів України.

Однак і досі більшість праць та досліджень Р. Климкевича залишаються недоступними через те, що свого часу були друковані у різних малотиражних виданнях. Це фактично є основною перепорою для вивчення та аналізу науково-дослідницької діяльності та складення повної бібліографії праць вченого. Найбільш відомими є його розвідки опубліковані на сторінках журналу «Український Історик». Вперше про життя і діяльність Р. Климкевича згадав Л. Винар у своїй мемуарно-аналітичній статті, присвяченій 40-літтю від дати створення УГГТ¹. Також згадки біографічного характеру про Р. Климкевича подані А. Атаманенко у монографії, присвяченій Українському історичному Товариству (далі – УІТ)².

Роман Оріон Климкевич народився 9 травня 1920 року у Фридриківці (нині м. Волочиськ) на Поділлі в сім'ї Михайла Климкевича і Ірини Шмігельської-Климкевич. Про дитячі та юнацькі роки відомого дослідника мало відомо, деякі відомості можна знайти в біографії, складеною Наталією Климкевич після смерті чоловіка в 1993 році. Молоді і студентські роки вченого пройшли до 1940 року у Львові. З 1926 по 1930 роки він навчається у Народній Школі ім. Т. Шевченка, далі – в Державній гімназії (1930-1938). Паралельно з цим у 1938-1939 роках відвідує студії проф. Нижанківського у Вищому Музичному інституті ім. Миколи Лисенка. В 1938 році вступає на навчання до Львівського університету, де посилено студіює юриспруденцію та дипломатію. Початок Другої світової війни зруйнував і перекреслив всі плани на дипломатичну кар'єру.

Формування світогляду і становлення особистості майбутнього вченого відбувалося під впливом подій, свідком і учасником яких він був. В 1940 р. сім'я Климкевичів переїздить до Австрії, де майбутній дослідник продовжує навчання у Віденському університеті на факультеті права. З грудня 1940 по 1944 роки відбував військову службу в німецькому війську.

¹ Винар, Л. (2003). Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство: генеза і діяльність. *Український історик*, ч. 1-5 (156-160). С. 150-152.

² Атаманенко, А. (2010). *Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність*. Острог: НаУОА. С. 433.

Про цей факт вчений згадує у своїй автобіографії: «В 1941 р. покликано мене до військової служби. Як лейтенант німецької армії перебував я 1941-43 в Україні, Росії й на Білорусі, 1943-44 в балканських країнах, а 1944 попав я ранений в аліантський полон у Франції, в якому перебував я до 1946 р. (Італія, Північна Африка, ЗДА й Англія)»³.

До 1946 року Р. Климкевич перебував в таборі для військовополонених. На початку 1948 року дослідник знову продовжує навчання у Віденському університеті. В 1948 році він закінчує економічний факультет з дипломом інженера економії (економіста), а в 1949 році – отримує докторат політичних наук. З 1949 по 1952 роки Р. Климкевич працює викладачем в Економічному Інституті Віденського Університету. Крім цього викладає на курсах іноземних мов. Про те, що Р. Климкевич був поліглотом і знав багато мов, свідчить промовистий факт: протягом 1941-1944 рр. ним було складено державні екзамени на перекладача й вчителя української, російської, польської, сербо-хорватської й французької мов. Також вчений вільно володів німецькою, англійською та іспанською мовами.

Власне знання багатьох мов дозволило відомому вченому і досліднику адаптуватись після переїзду в 1952 році до США, швидко знайти високооплачувану роботу в банку в Маямі, а у вільний час займатись науковою та громадською діяльністю.

Відзначимо і те що, Р. Климкевич був дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Америці (далі – НТШ), членом-кореспондентом Української Вільної Академії Наук в США (далі – УВАН), членом Управи Українського Історичного Товариства, генеральним секретарем і редактором всіх видань Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства (далі – УГГТ), науковим співробітником Інституту Дослідів Волині. Також він був членом європейських геральдичних товариств «Adler» (у Відні) і «Der Herold» (Берлін), членом Міжнародної Геральдичної Академії в Парижі, підтримував тісні наукові контакти з геральдичними осередками в Англії, Шотландії і Швеції⁴.

Р. Климкевич зацікавився проблемами української геральдики з 1953 року. Знання багатьох мов давало можливість широко реалізовувати свій науковий потенціал в іноземних геральдичних осередках та міжнародних товариствах, зокрема щодо пошуку та опрацювання документального матеріалу, що стосувався як української геральдики. В лютому 1967 року Р. Климкевич став Членом Міжнародної Геральдичної Академії в Парижі (Académie Internationale d'Héraldique).

Як провідний і фаховий знавець проблем міської та територіальної геральдики Р. Климкевич досить плідно працював на цій ниві та написав 97 праць. На основі бібліографії

³ Архів Українського історичного товариства (Архів Р. Климкевича) в Національному університеті «Острозька академія». Ф. Р. Климкевич. Спр. Особисті документи. Біографія. Арк. 1.

⁴ Архів Українського історичного товариства (Архів Л. Винара) в Національному університеті «Острозька академія». Ф. Листування. Спр. Р. Климкевич. Лист Р. Климкевича до Л. Винара від 12 квітня 1962 р. Арк. 1.

праць, яку Р. Климкевич склав в 1967 році для Архіву УГГТ, а також на основі листування, прослідковується широкий діапазон наукових зацікавлень дослідника.

Принагідно відзначимо, що цикл статей був присвячений теоретичним проблемам геральдики. Вони вийшли як «Замітки до української геральдичної термінології» у «Додатках» до «Бюлетеня УГГТ» протягом 1965-1967 років. Вчений акцентує увагу на необхідності опрацювання загальних засад термінології, тобто створення необхідної науково-теоретичної бази для всебічного розвитку української геральдики. В цій справі завжди надавав консультації М. Битинський. Слід також зазначити і те, що в «Замітках» вчений подавав окремі аспекти формування національних геральдичних систем європейських країн, які базуються на історичному досвіді та сучасних вимогах.

Поява ґрунтовних гербознавчих студій Р. Климкевича в середині 1960-х років засвідчила про новий етап у становленні української геральдики як спеціальної історичної дисципліни. В даному аспекті слід звернути увагу на специфіку наукових досліджень вченого та його спроби постановки геральдичних проблем. Зокрема важливим є той факт, що Р. Климкевич розглядав проблеми міської геральдики не з точки тогочасного адміністративно-територіального поділу, а з позиції історико-етнографічного поділу України. Це було очевидно, адже більшість українців не прив'язували себе до адміністративного районування УРСР, а декларували, що є вихідцями з певної етнографічної території. Це пояснювалося кількістю об'єднань, утворених за етнографічним принципом, товариств і земляцтв, газет і журналів.

Наукові розвідки та статті Р. Климкевича, які з'явились в 1959-1963 роках, вперше в українській історичній науці того часу були присвячені геральдиці тих українських етнічних територій, які після складних перипетій ХХ ст. ввійшли до складу сусідніх держав. Зокрема мова йшла про такі дослідження як «Столичні і земські герби Посяння і Лемківщини», «Про герб Пряшівщини», «Герби міст Надсяння», «Герб Холмської землі», «Герби і печаті міста Холма», «Герб і печаті міста Сянока»⁵.

В них вчений намагався подати на основі наявного документального матеріалу історію міського герботворення, прослідкувати, яких впливів зазнавав той чи інший міський знак.

Також вчений цікавився проблемами української сфрагістики і вексилології, про що свідчить значна кількість публікацій з вищезазначених дисциплін у виданнях УГГТ та інших журналах та часописах української громади в США, Канаді, Німеччині. Серед них варто відзначити «До питання відтінків барв українського прапора», «Найдавніші печаті українських

⁵ Архів Українського історичного товариства (Архів Р. Климкевича) в Національному університеті «Острозька академія». Ф. Р. Климкевич. Спр. Особисті документи. Бібліографія праць. Арк. 2-4.

міст», «Прапор міста Львова», «Прапор Срібної Землі», «Символіка барв українського національного прапору»⁶.

Одним з важливих напрямків української геральдики, який має давні корені є церковне герботворення. Слід зазначити, що Р. Климкевич своїми ґрунтовними розвідками та статтями підкріплював відродження традицій української церковної геральдики. Це було пов'язано з тим, що найбільшим центром зарубіжного українського греко-католицизму після Другої світової війни був північно-американський континент. Вчений ґрунтовно вивчав геральдичні символи українських церковних ієрархів, і православних, і католицьких. Зокрема ґрунтовністю відзначаються його розвідки «Герб Преосвященного Єпископа-Номіната Кир. Платона», «Герб Його Святости Папи Івана XXIII», «Герб Апостольського Престола», «Католицькі інсигнії», «Владичі герби», «Барви в літургії та церковній геральдиці», «Герб Філядельфійської Митрополії», «Християнська символіка українського родового знаківництва»⁷.

Серед наукових зацікавлень вченого були проблеми козацької геральдики. Козацька родова геральдика є найчисленнішим за своїм складом комплексом гербів, який сформувався після створення держави Богдана Хмельницького і має тривалу історію власного розвитку. Чимало публікацій Р. Климкевича були присвячені гетьманським гербам, як найбільш поважному геральдичному комплексу: «Козацька родова геральдика», «Герб Івана Мазепи раніше і тепер», «Герби українських гетьманів», «Герб і рід Скоропадських», «Герб Гетьмана Івана Виговського»⁸.

Р. Климкевич займався опрацюванням та підготовкою до друку першого в українській історичній науці «Гербовника міст України». Однак через фінансові труднощі він так і не побачив світу. Більшість його матеріалів були опубліковані вже пізніше на сторінках журналів «Український Історик», «Християнський Голос», «Новий Літопис», частково у виданнях УГГТ (це стосується публікацій, в яких автор порушував теоретичні проблеми міського гербівництва).

Варто відзначити і організаторські здібності Р. Климкевича, який при підтримці багатьох українських науковців (М. Битинський, Л. Винар, М. Міллер, О. Оглоблин та В. Сенютович-Бережний) зумів в липні 1963 року створити перший осередок геральдико-генеалогічних досліджень, який об'єднав фахівців допоміжних історичних наук. Справа над організацією товариства розтяглася на кілька років, про що свідчить жваве обговорення в листуванні. Особливо гарячою була дискусія з приводу майбутнього статусу Товариства. З цього приводу Р. Климкевич висловив наступні міркування: «Всі поважні європейські й

⁶ Там же. Арк. 3.

⁷ Там же. Арк. 3-4.

⁸ Там же. Арк. 4.

американські генеалогічно-геральдичні установи (Німеччина, Австрія, Англія, Швеція, Шотландія, Ірландія, ЗДА і т.д.) не належать до національних академій наук, лише працюють самостійно; будучи підсекціями чи навіть секціями НТШ чи УВАН, матимемо в великій мірі зв'язані руки»⁹.

Слід зазначити, що УГГТ в деякій мірі продовжило традиції Української Родовідної Установи, що діяла в Німеччині в 1947 році. На початку 1964 року товариство налічувало 50 членів, у його складі були і провідні спеціалісти у галузі геральдики, прапорництва, емблематики, а також ті, хто цікавився напрямками його науково-дослідницької роботи (т. зв. аматори), що сприяло фінансовій підтримці організації. Завдяки активності Р. Климкевича діяльність Товариства швидко поширилася на 15 країн світу, де проживали представники української громади.

Принагідно слід додати, що серед творчих задумів Р. Климкевича важливе місце займало опрацювання та складення повної бібліографії праць з української геральдики, сфрагістики, вексилології та нумізматики. Перші згадки про опрацювання бібліографії зустрічаємо в листі М. Битинського до Р. Климкевича, де вчений відзначив цю необхідну і корисну справу: «Дуже добре, що Ви взяли на себе труд скласти бібліографію зі знакознавства. Це дуже потрібна річ. Дещо зібрав уже інж. Є. Архипенко в Німеччині, дещо є і в мене; також певно і проф. Міллер і Сенютювич мають. Може ми спільними силами і складемо реєстр літератури, яка потрібна для студій знакознавства»¹⁰.

Робота над пошуком та систематизацією літератури тривала більше 10 років. Проект вдалося втілити в життя завдяки фінансовій підтримці членів УГГТ. Так на початку 1969 року Р. Климкевич започаткує нове циклоstileве видання – «Записки УГГТ», які видавались одночасно з «Бюлетенем» та «Додатками». Саме в цьому виданні вченому вдалося розпочати публікацію «Бібліографічного покажчика праць з української геральдики, сфрагістики, вексилології та нумізматики»

На жаль, підготовлений до друку Науковий збірник УГГТ так і не був опублікований в силу фінансового становища Товариства, а «Бібліографічний показник української емблематики» був надрукований протягом 1969-1972 років. На той час це була перша спроба систематизувати всі наявні праці та дослідження з царини української геральдики, вексилології, сфрагістики та нумізматики. Опублікована бібліографія охоплює 534 позиції.

⁹ Архів Українського історичного товариства (Архів Л. Винара) в Національному університеті «Острозька академія». Ф. Листування. Спр. Р. Климкевич. Лист Р. Климкевича до Л. Винара від 17 квітня 1963 р. Арк.1.

¹⁰ Архів Українського історичного товариства (Архів Р. Климкевича) в Національному університеті «Острозька академія». Ф. Листування. Спр. Р. Климкевич. Лист М. Битинського до Р. Климкевича від 15 квітня 1955 р. Арк.1.

Виснажлива щоденна робота в банку, дослідницька і організаційна діяльність (зокрема редакторство видань УІТ та УГГТ) підірвали здоров'я Р. Климкевича у 1971 році. Вчений не встигав своєчасно займатись друком та розсилкою Бюлетенів.

Фактично з січня 1973 року проблеми зі здоров'ям не дали змоги Р. Климкевичу повернутися до улюбленої справи. Наступні 20 років життя залишаються білими плямами в його біографії. Про смерть відомого дослідника геральдики стало відомо 21 серпня 1993 року.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що науковий доробок Р. Климкевича є дуже вагомим. Він був автором ряду праць присвячених проблемах міської і територіальної геральдики України. Саме завдяки активній діяльності Р. Климкевича на поч. 1960-х років постало УГГТ як осередок геральдико-генеалогічних досліджень.

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ: БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ ТА ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ЕМІГРАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

Володимир Гальчинський
провідний бібліотекар відділу зарубіжної україніки
Національної бібліотеки України імен В. І. Вернадського, Київ, Україна
Gvovik@i.ua

Анотація

У статті розкрито життєвий шлях та творчу спадщину літературознавця, публіциста, перекладача та почесного професора Українського вільного університету І. Кошелівця протягом 1944 – 1999 рр. Міститься аналіз його праць, які зберігаються у фондах відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ.

Ключові слова: Кошелівець І., біографія, літературознавець, еміграція, Український вільний університет, книги, праці

IVAN KOSHELIVETS: BIOGRAPHICAL INFORMATION AND CREATIVE WORK OF THE EMIGRATION PERIOD

Volodymyr Halchinskyi
Leading Librarian of the Department of Foreign Ukrainian Studies
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract

In the article the course of life and creative inheritance of literary critic, publicist, translator and honoured professor of the Ukrainian free university I. Koshelivets are exposed during 1944-1999 there. Is an analysis of his labours that is kept in the funds of department of Foreign Ucrainica Institute of bibliography of NBUV.

Keywords: Koshelivets I., biography, author, emigration, Ukrainian free university, books, labours

Український літературознавець, перекладач, громадський діяч та почесний професор Українського вільного університету у Мюнхені Іван Максимович Кошелівець належить до тих українських науковців першої половини ХХ століття, які змушені були тікати з України через особливо серйозну загрозу стати жертвою сталінського режиму, будучи звинуваченими у зраді Батьківщини. Навіть після ХХ з'їзду КПРС у 1956 році та засудження на ньому культу особи Сталіна, масовий терор та злочини другої половини 1930-х – початку 1950-х, І. Кошелівець залишився серед ворожих українських культурних діячів, а його праці були забороненими в усьому СРСР до кінця його існування. Причина полягала у тому, що під час Другої світової

війни він обіймав посаду співробітника газети «Ніжинські вісті» – органу Ніжинського міського управління, лояльного до окупаційної влади. Проте, після розпаду Радянського Союзу та появи України на політичній карті світу в 1991 році книги та журнальні статті, написані І. Кошелівцем стали легально виходити друком в новій, Незалежній державі, а сам він отримав можливість приїзду на Батьківщину з перспективою повернутися на рідну землю назавжди та вільного пересування нею.

Український літературознавець, перекладач, громадський діяч Іван Максимович Кошелівець (справжнє прізвище Яreshko), чоловік Е. Андієвської, який народився 23 листопада 1907 року в с. Велика Кошелівка, нині Ніжинського району Чернігівської області, у 1944 році виїхав до Австрії. 1946 р. перебував у таборі для переміщених осіб у Тіролі¹. У 1947 р. він оселився у Зальцбурзі; брав участь у виданні журналу «Літаври», де була опублікована його перша стаття: «Нотатки про український роман», того ж року став співпрацювати з В. Кубійовичем, який запропонував йому роботу в редакції «Енциклопедії українознавства». У 1957 році І. Кошелівець став членом редколегії та літературним редактором «Енциклопедії українознавства»². Протягом 1951–55 рр. він обіймав посаду літературного редактора часопису «Сучасна Україна», який виходив друком у Мюнхені. З липня 1955 р. до січня 1961 р. спільно з Ю. Лавріненком редагував Українську літературну газету³. Протягом 1961–66 рр., 1976–77 рр., 1983–84 рр. І. Кошелівець обіймав посаду головного редактора журналу «Сучасність».

У 1966 р. він став почесним доктором філософії Українського Вільного Університету в Мюнхені (далі УВУ). У програмі викладів в літньому семестрі 1991 року доктор Іван Кошелівець значиться як емеритований професор з української літератури УВУ⁴. В 1992 р., після здобуття Україною незалежності, І. Кошелівець вперше, після 46-ти років проживання в еміграції, відвідав Батьківщину⁵. 1997 року, під час чергового приїзду до Києва, він презентував свою книгу «Жанна д'Арк: Літературна біографія» (К., 1997)⁶. Помер І. Кошелівець 5 лютого 1999 р. в Мюнхені.

Іван Кошелівець був автором таких книг: «Олександр Довженко: Спроба творчої біографії» (Мюнхен, 1980), спогадів «Розмови в дорозі до себе. Фрагменти спогадів та інше»

¹ Астаф'єв, О. Г. (2014). Кошелівець Іван Максимович. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 15.: Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. С. 96.

² Ковальчук, О.О. (2008). Кошелівець Іван Максимович. *Енциклопедія історії України : в 10 т. / голова редкол. В. А. Смолій [та ін.] Т.5; Нац. акад. наук України, Інститут історії України*. Київ: В-во «Наукова думка». С. 259.

³ Одарченко, П. (1988). Іван Кошелівець (До 80-ліття з дня народження). *Сучасність*, № 5. С. 17.

⁴ Index Lectionum : Semester Aestivum 1991 = Програма викладів у літньому семестрі 1991 / Universitas Libera Ucrainensis = Укр. вільн. ун-т. – München. 1991. С. 29.

⁵ Ковальчук, О.О. (2008). Кошелівець Іван Максимович. *Енциклопедія історії України : в 10 т. / голова редкол. В. А. Смолій [та ін.] Т.5; Нац. акад. наук України, Інститут історії України*. Київ: В-во «Наукова думка». С. 259.

⁶ Там само.

(Мюнхен, 1985; К., 1994), «Літературний процес, або Дещо з віддалі» (Париж, 1991), «Про близьке й далеке, або Мені 85» (Мюнхен, 1993). І. Кошелівцем були упорядковані відомі твори шістдесятників та самвидаву: «Берег чекань» В. Симоненка (Мюнхен, 1965; 1973; К., 2001), збірник документів про українських дисидентів у перекладі польською мовою Ю. Лободовського «Ukraina 1956–1968 гг.» (Paryż, 1969; Warszawa, 1986), літературних портретів «Статті й промови з національного питання Миколи Скрипника» (1974), збірник «Ґратовані сонети» І. Світличного та «Вибране» Є. Сверстюка (обидві – 1979; усі – Мюнхен)⁷. Серед упорядкованих ним праць були також: «Панорама найновішої літератури в УРСР. Поезія. Проза. Критика» (Мюнхен; Нью-Йорк, 1963; 1974).

Окрім написання та упорядкування книжок, І. Кошелівцем було перекладено філософські та художні твори, зокрема, із білоруської мови повість «Мертвим не болить» В. Бикова (Нью-Йорк, 1966); з французької – роман «Жак-фаталіст і його пан» Д. Дідро (Мюнхен, 1967; 1970; 1989), а також також фрагменти з книги «Думки» Паскаля та «Злі думки» П. Валері, деякі поезії Ж. Превера; з німецької – збірник «Оповідання» Ф. Кафки (Мюнхен, 1989), «Так мовив Заратустра» Ф. Ніцше (у рукописі); з російської – «Один день Івана Денисовича» А. Солженіцина та «По обидва боки океану» В. Некрасова⁸. Він написав спогади про О. Білецького, М. Ореста, В. Державина, В. Кубійовича, В. Резанова, О. Покровського, Є. Рихлика, М. Петровського, та П. Бельського.

У відділі зарубіжної україніки (далі ВЗУ) Інституту книгознавства НБУВ зберігаються книги, написані І. Кошелівцем: «Сучасна література в УРСР – Мюнхен, 1964», «Володимир Кубійовичу 70. – Мюнхен, 1975», «Микола Скрипник. Мюнхен, 1972», «Літературний процес дещо з віддалі. – Париж, 1991», «Нариси з теорії літератури. вип. 1. Вірш. – Мюнхен, 1954», «Панорама найновішої літератури в УРСР: поезія – проза – критика. – Нью-Йорк: Видавництво Пролог, 1963».

Книга І. Кошелівця «Сучасна література в УРСР. – Мюнхен, 1964» охоплює період творчості українських письменників 10-60-х років ХХ ст.. Вона розкриває реалії проживання українських літераторів в Радянському Союзі, нелегкі випробування та трагічні долі деяких з них. У праці міститься інформація про часткову фальсифікацію біографії українського письменника, літературного перекладача Б. Д. Антоненка-Давидовича довідником «Письменники Радянської України», виданому за часів Хрущовської відлиги, який замовчує його тривале перебування у сталінських концтаборах⁹. У ній автор зазначає, що хоч значна

⁷ Астаф'єв, О.Г. (2014). Кошелівець Іван Максимович. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 15: «Кот» – «Куз» / Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. С. 96.

⁸ Там само.

⁹ Кошелівець, І. (1964). *Сучасна література в УРСР*. Мюнхен: Видавництво «Пролог». С. 24 – 25.

частина українських письменників, після 1917 р. стали радянськими громадянами, але відмовились проявляти лояльність та вислужуватись перед тоталітарною комуністичною владою. Серед тих, хто не захотів ставати радянськими письменниками (за визначенням І. Кошелівця) називаються: С. Єфремов, М. Вороний, С. Васильченко, В. Свідзінський, М. Зеров, Є. Плужник¹⁰. Не обійшов увагою автор висвітлення причин «еволюції поглядів» від державницьких до комуністичних відомого українського поета П. Г. Тичини. У праці розповідається, як автор вірша «Пам'яті тридцяти (1918 р.)» капітулював перед тоталітарною комуністичною системою: прославляв партію, її вождів у своїх віршах кінця 20-х, а також у поезії 30-50-х років ХХ століття та як інший класик української літератури М. Т. Рильський, років через десять після П. Г. Тичини, меншою мірою, почав у власній творчості позитивно зображати радянську дійсність часів сталінщини¹¹. Відомий український прозаїк, публіцист та громадський діяч Михайло Федотович Слабошпицький, який у 2005 році став лауреатом Шевченківської премії за роман-біографію «Поет із пекла», охарактеризував вищезазначену працю І. Кошелівця, як найточніший діагноз стану справ серед українського письменства часів Радянського Союзу¹².

На сторінках книги І. Кошелівця «Володимир Кубійовичу 70. – Мюнхен, 1972» видатний український географ та історик характеризується, як людина раціонального мислення, якій вдалось відновити діяльність НТШ у столиці Баварії та який був ініціатором виходу друком «Енциклопедії українознавства», у ній також розкривається його біографія та творчий доробок¹³. Книга І. Кошелівця «Микола Скрипник. – Мюнхен, 1972» розкриває світогляд, політичну та публіцистичну діяльність Голови Народного секретаріату УСРР у 1918 р., Народного комісару юстиції УСРР 1921-1927 рр. – суперечливої постаті з історії України. У ній міститься згадка та коротка характеристика брошури «Історія пролетарської революції на Україні» (Харків 1923), яка написана М. О. Скрипником¹⁴. У праці також розкривається неоднозначне ставлення наркома юстиції УСРР 1921-1927 рр. до Г. П'ятакова, Є. Бош, Н. Бухаріна: визнаючи, їх значні заслуги перед партією більшовиків, з позиції комуніста, він, водночас, критично оцінював їх світоглядне несприйняття українського національного питання¹⁵. І. Кошелівець дійшов однозначного висновку у своїй книзі, що лише через власне самогубство, М. О. Скрипник не став жертвою сталінщини-єжовщини у другій половині 30-х років минулого століття¹⁶. У праці І. Кошелівця «Літературний процес дещо з

¹⁰ Там само. С. 56 – 57.

¹¹ Там само. С. 80-92.

¹² Слабошпицький, М. (2004). *Не загублена українська людина [Текст] : 55 портретів з української діаспори*. Київ: Ярославів Вал. С. 431.

¹³ Кошелівець, І. (1975). *Володимир Кубійовичу – 75*. Мюнхен : [б. в.]. С. 8 – 9.

¹⁴ Кошелівець, І. (1972). *Микола Скрипник*. Мюнхен : Видавництво «Сучасність». С. 20.

¹⁵ Там само. С. 22.

¹⁶ Там само. С. 247.

віддалі. Накладом Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – Париж, 1991» розповідається про те, як в Радянському Союзі, прагнучи прищепити українській культурі комплекс меншовартості, з видатного українського поета, художника, мислителя Т. Г. Шевченка штучно зробили учня Н. Г. Чернишевського та Н. А. Добролюбова¹⁷. У ній також зазначається про замовчування комуністичною цензурою «країни Рад» негативних висловлювань В. Белінського на адресу Великого кобзаря та заперечення ним підстави та права української мови, культури на існування, окремо від російської¹⁸. У книзі І. Кошелівця «Нариси з теорії літератури вип. 1: Вірш. – Мюнхен, 1954» міститься коротка характеристика Журдена – персонажа комедії-балету на 5-ть дій відомого французького письменника – драматурга XVII ст. Мольєра, який виглядає кумедним, через те, що лише на старості років, після того, як почав вивчати науки дізнався, що усе життя говорив прозою¹⁹. У праці аналізується особливість використання рими у творчості відомих українських поетів: XIX–XX століття: І. Котляревського, Т. Шевченка, Л. Українки, Ю. Клена, С. Руданського та інших²⁰.

Книга І. Кошелівця «Панорама найновішої літератури в УРСР: поезія – проза – критика. – Нью-Йорк, 1963» являє собою спільний збірник творчості українських поетів та письменників XX ст.. Вона містить вірші у рифмі та оповідання, написані прозою відомих класиків української літератури: Л. Костенко, М. Вінграновського, І. Драча, П. Тичини, Г. Тютюнника, Є. Гуцала, В. Шевчука²¹. У цій праці є короткі біографічні відомості про деяких згаданих вітчизняних літераторів, їх короткі характеристики²².

Окрім книжок авторства І. Кошелівця та про нього, включно з аналізом його творчості, у книгосховищі ВЗУ зберігаються журнали «Сучасність», де опубліковані уривки його перекладів з різних мов: скорочена версія роману Д. Дідро «Жак-фаталіст і його пан» (уривок) (1968, № 5) та (уривок); (закінчення) (1968, № 6); з російської – «Один день Івана Денисовича» А. Солженіцина (1963, № 1) та «По обидва боки океану» (уривок) В. Некрасова (1964, № 5)²³. У статті І. Кошелівця «Початки радянської літератури на Україні та перші її організації», опублікованій у журналі Сучасність за 1984 р. № 5, у фонді відділу, насамперед, аналізується резолюція ЦК ВКП(б) «Про політику партії в галузі художньої літератури», прийнятої 18

¹⁷ Кошелівець, І. (1991). *Літературний процес, або Де що з віддалі*. Париж : НТШ в Європі. С. 10.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Кошелівець, І. (1954). *Нариси з теорії літератури*, вип. 1: Вірш. Мюнхен:[б. в.]. С. 13.

²⁰ Там само. С. 36-39, 65, 82-83.

²¹ Кошелівець, І. (1963). *Панорама найновішої літератури в УРСР: поезія – проза – критика*. Нью-Йорк: Видавництво «Пролог». С. 29-59, 73–91, 107–112.

²² Там само. С. 45, 59, 112, 176, 235.

²³ Дідро, Д. (1968). Жак-фаталіст і його пан (уривок) / перекл. І. Кошелівця. *Сучасність*, № 5. С. 9-26; Дідро, Д. (1968). Жак-фаталіст і його пан (уривок); (закінчення) / перекл. І. Кошелівця. *Сучасність*, № 6. С. 8-29; Солженіцин, А. (1963). Один день Івана Денисовича. Повість / перекл. І. Кошелівця. *Сучасність*, № 1 С. 7-39; Некрасов, В. (1964). По обидві боки океану(уривок) / перекл. І. Кошелівця. *Сучасність*, № 5. С.7-52.

червня 1925 р²⁴. Вона, зокрема, розкриває інформацію різнонаціонального елементу КП(б)У 1-ї половини 20-х років минулого століття, де українці становили меншість²⁵. У книгосховищі ВЗУ є також в наявності періодичне видання, в якій присутня публікація присвячена самому І. Кошелівцю та його творчій спадщині: стаття П. Одарченка «Іван Кошелівець (До 80-ліття з дня народження)», опублікована в журналі «Сучасність» за 1988 р. № 5, містить короткі біографічні відомості та аналіз праць талановитого українського літературознавця, публіциста²⁶.

Отже, Іван Кошелівець – був одним з небагатьох культурних діячів, які змушено виїхали на постійне місце проживання в еміграцію, хто не лише дожив до Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., але й кілька разів відвідав Батьківщину в 90-ті роки минулого століття. Талановитий літературознавець, публіцист, редактор, перекладач зробив суттєвий внесок у всебічне дослідження української літератури, історії та культури.

²⁴ Кошелівець, І. (1984). Початки радянської літератури на Україні та перші її організації. *Сучасність*, № 5. С.22.

²⁵ Там само. С. 23.

²⁶ Одарченко, П. (1988). Іван Кошелівець (До 80-ліття з дня народження). *Сучасність*, № 5. С. 16–22.

СВІДЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ РАДЯНСЬКИХ ТАБОРІВ У МЮНХЕНСЬКОМУ ЖУРНАЛІ “СУЧАСНІСТЬ”

Наталя Солонська

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця Відділу зарубіжної україніки

Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна

Solonska.n@ukr.net,

Галина Борисович

молодша наукова співробітниця Відділу зарубіжної україніки

Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна

vzunbuv@ukr.net

Анотація

У статті відбито сегмент діаспорної історіографії політичних репресій у 1961–1990 рр. в УРСР, закарбованих на сторінках мюнхенського журналу «Сучасність» (Українське товариство закордонних студій, Мюнхен, Німеччина) через призму свідчень українських політв'язнів; засудження російської імперської ідеології, репресій, розстрілів, переслідувань дисидентів, політику злочинів радянської влади та її поплічників проти народу; оприлюднено невідомі факти історії українського дисидентського руху, нехтування в СРСР елементарних прав людини.

Ключові слова: українські політичні в'язні, дисиденти, концентраційний табір, репресії.

TESTIMONY OF UKRAINIAN POLITICAL PRISONERS OF SOVIET CAMPS IN THE MUNICH MAGAZINE “SUCHASNIST”

Natalia Solonska

Candidate of Historical Sciences,

Senior Researcher, Department of Foreign Ukrainian Studies,

Institute of Bibliography, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

Halyna Borysovykh

Junior Research Fellow, Department of Foreign Ukrainian Studies,

Institute of Bibliography, National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky,

Kyiv, Ukraine

Abstract

The article reflects a segment of the diaspora historiography of political repressions in 1961–1990 in the Ukrainian SSR, recorded on the pages of the Munich magazine "Modernity" (Ukrainian Society of Foreign Studies) through the prism of the testimonies of Ukrainian political prisoners;

condemnation of the Russian imperial ideology, repressions, executions, persecution of dissidents, the policy of crimes of the Soviet government and its accomplices against the people; unknown facts of the history of the domestic dissident movement are made public.

Keywords: Ukrainian political prisoners, dissidents, concentration camp, repressions.

Актуальність. Аналіз та висвітлення життя та шляху боротьби за незалежність України, відновлення національної та людської гідності широких кіл українства кращих його представників, національних лідерів, покараних радянською владою і засуджених нею на різні строки ув'язнення в концтаборах, – тема, що гостро стоїть на вістрі часу, особливо, сьогодні, коли йдеться російсько-українська війна.

Мета. На підґрунті вивчення та аналізу публікацій у журналі «Сучасність» (Мюнхен) (1961–1990) оприлюднити невідомі до 1991 р. широкий громадськості факти українського дисидентського руху, боротьби кращих представників українського народу за його незалежність проти тоталітарного режиму; представити публікації, які мали велике значення для формування суспільної думки в світі, і, власне, взагалі сприяли інформації про Україну, як окремої республіки та українців, як окремої від росіян нації; нагадати громадськості про тих лідерів нації, що віддали своє життя за те, щоб українська громадськість звільнилася від паралічу фанатичного страху перед імперським натиском; відродила свою людську гідність.

Новизна дослідження полягає у залучення до досліджень українського дисидентського руху раніше невідомих і маловідомих матеріалів діаспорних видань, зокрема, опублікованих у журналі «Сучасність», які відіграли важливу роль не тільки для відчуття єдності з історичною батьківщиною українських іммігрантів, а й формування думки про Україну як окрему країну в колі світової громадськості.

Виклад основного матеріалу. Явище дисидентства в Україні має сьогодні свою історіографію¹. Надзвичайно цінні в історіографії українського дисидентства – недоступні й невідомі в Україні до 1991 р. (ці видання нині є у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського), зокрема: Білинський А. В концтаборах СРСР: 1944–1955 / передм.

¹ Захаров, Б.Є. (2003). *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987)* / Харків. правозахис. група. Харків: Фоліо, 144 с.; Захаров, Б.Є. (2003). *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987)* / Харків. правозахис. група. Харків: Фоліо, 144 с.; Кампов, П.Ф. (2001). *Рідна земле, мій притулку і плахо: спогади політв'язня брежнєвсько-андроповських ГУЛАГів*. Ужгород : Вид-во Валерія Падяка, 126 с.; Кремінь, Й.В. (2008). *За її волю... : спогади багаторічного нескореного політв'язня Йосипа Кременя* / опрац. та упоряд. М. Прокопеч. Львів : Тріада плюс, 299 с.; Лук'яненко, Л.Г. (2016). *Листи політв'язнів* / [упоряд. Яковлева І.]. Київ : Альфа Реклама, 584 с.; Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР» Харків. Правозахис. група. (2006–2011). Харків: Права людини, Т.1–3; Мороз, Р. (2005). *Проти вітру: спогади дружини українського політв'язня*. Львів: Свічадо, 213 с.; Невідомський, Л.О. (2004). *К-577, або Дивна планета Колима, де вічно плачуть і співають*. Київ : Альтерпрес, Ч. 2 : Сиблаг : із записок колишнього політв'язня. [Б. м.] : [б. в.], 2004. 807 с.; Нефьодов, Д.В. (2016). *Діаспорна історіографія політичних репресій міжвоєнного періоду в Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.): аналіз спогадів сучасників та політв'язнів*. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. 45.

О. Греков. Мюнхен ; Чікаго : Орлик, 1961; Голоси звідтіля: документи і матеріали про становище політв'язнів у радянських концтаборах. [Мюнхен]: Сучасність, 1975; Ромен А. Полювання за людиною: (Спогади) / Демократ. об'єднання бувших репрес. українців советами (ДОБРУС). Нью-Йорк : [б. в.], 1953; Українські політв'язні в СРСР: адрес. покаж.: за станом на грудень 1981 року / упоряд. М. Гарасовська. Торонто: Балтимор: "Смолоскип", 1981; Шкварко М. Ухта – Печорський концтабір / Демократ. об'єднання бувших репрес. українців Советами (ДОБРУС). Нью-Йорк: [б. в.], 1952; Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981): Укр. вісті, 1983 та ін.

В історіографії історії дисидентства в Україні в 1960–1990 рр. важливе місце посідає й українська зарубіжна періодика. У цьому ряду – журнал «Сучасність» (Українське товариство зарубіжних студій, Мюнхен, Німеччина). З документів, оприлюднених у ньому, постають страшні масштаби репресій радянської влади проти українських політв'язнів. У жахливих умовах концтаборів та в'язниць, де вони перебували, інколи відчувалася безнадія, але також і незламний дух опору. Жодні катування, знущання, і навіть ізоляція у психіатричних лікарнях не могли зламати їхньої віри в свободу та справедливість.

Ми зможемо прокоментувати багатий інформаційний багаж «із цієї проблеми, з огляду на обмежений обсяг статті, тільки дуже стисло. Так, у статтях видання об'єктивно розкрито тоталітарність ідеологічної природи СРСР; невідповідність законів СРСР, їхню гнучкість і суперечливість, що давала змогу тим, хто був при владі, трактувати їх на свій розсуд; абсурдне фабрикування звинувачень; гнучкість і суперечливість законів СРСР. Піддано критиці бюрократизм, пустопорожнє фразерство; відношення уряду до гуманітарних наук, розвиток яких не стимулюється, що призводить до низького рівня загальної інтелектуальної атмосфери в країні та ін. Особливо виділено національну проблему.

У 1969 р. історик і політолог М. Прокоп узагальнює: «Радянський Союз – побіч його сателітів і зовсім нечисленних правих диктатур – єдина країна, де громадянин на дні позбавлення своїх громадянських прав; де такі поняття, як свобода слова, друку, зборів, організацій, релігії, хоч формально гарантовані конституцією, – є пустим звуком; країна, в якій закон і право є інструментом у руках володарів, що стоять при владі; країна, в якій «наклеп на радянський устрій» вважається найменша критика сваволі панівної бюрократії, країна, в якій карають за переконання»². З цим висновком М. Прокопа збігаються й точки зору інших авторів журналу. Мільйони жертв першого періоду Другої світової війни – наслідок цілого комплексу злочинів, здійснених Сталіним. СРСР – це країна, де «немає гласності судів, де досі існують

² Прокоп, М. (1969). Ленін без заборона. *Сучасність*, ч. 12. С.82–92.

ганебні концентраційні табори й ізолятори для політичних в'язнів; країна, в якій за публікаційний вислів почувань людей судять у «хуліганів» і «порушників громадського порядку»; країна, в якій звільненого по 18 роках за амністією в'язня саджають без суду (згадайте справу Святослава Караванського); країна, в якій, як у Кінгірі, танками душать демонструючих жінок у концтаборах; країна, де скорострілами розстрілюють робітників, що вимагають підвищення зарплати і т. д.»³ (в 1972 р. в Україні нараховувалося близько 800 репресованих осіб, серед яких є жінки). Указано на рівнозначність понять: імперська Росія і Радянський Союз⁴.

Усі публікації в журналі з проблеми дисидентства в Україні – в основному інформаційного плану, надіслані чи передані до редакції якимись сміливцями, листи самих політв'язнів, їх родичів, матеріали редакції, де проаналізовано рідкісні публікації в радянській пресі про сфальсифіковані суди, з яких випливали переслідування провідних представників української інтелігенції; репресії; спотворені психолого-правові аспекти розгляду кримінальних справ у суді; слідчі та судові помилки у процесах; порушення кримінально-процесуальних гарантій особистості в стадії судового розгляду; конституційних функцій прокуратури в діяльності суду; в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого в судочинстві; неможливість участі народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України. А політв'язнів судили, за рідкісними винятками, як криміналістів, хуліганів.. Крім цього, ще – закриті суди, вигадані справи, які все одно закінчувалися концтаборами і в'язницями.

Читач «Сучасності» мав можливість одержати уявлення про репресії в Україні; про розгром Української Гельсінкської Групи (УГГ), як «своєрідного мікрокосму українства. Голова УГГ Микола Руденко засуджений на 7 років ув'язнення і 5 років заслання; в ув'язненні – чотири інші члени; Олесь Бердник – у слідчому ізоляторі. Подано хронологію чергових масових погромів українського відродження, починаючи від 1965–1966 рр., коли відбулася чистка в різних ділянках народного життя; репресії 1972–1973 рр. Погроми розглянуто в контексті політики Москви щодо України, спрямованої на знищення її народу⁵.

Режим та утримання ув'язнених у різних концтаборах (Мордовських, Пермських та ін.) не відрізнявся: обов'язкова праця, що є порушенням Конвенції ООН про заборону примусової праці; безпрецедентна система виховання голодом (в деяких матеріалах представлено жалюгідне меню позбавленої волі людини); відсутність питної води. Люди пухли від голоду. Спостерігалось цілеспрямоване отруєння українських в'язнів харчовими. Отруювали навіть

³ Прокоп, М. (1969). Ленін без заборона. *Сучасність*, ч. 12. С.82–92.

⁴ Буковский та інші про переслідування в Україні. (1977). *Сучасність*, ч. 3. С. 105.

⁵ Камінський, Анатоль. (1978). «Шестилетки» КГБ в національній політиці Кремля. *Сучасність*, ч. 10 (214). С. 128–135.

їжу, передану з дому. Про медичну допомогу не йшлося (Сучасність. 1968. Ч. 10 (106)). Жажливі умови побуту, сирий холод у камері, неопалені бараки; замість одіял – дране лахміття. Над дверима – слабенька лампочка. Співкамерниками часто були злодії, яких, крім карт та тютюну, нічого не цікавило (1973. Ч. 9, с. 252). Звичайно, політичні в'язні протестували, зверталися з офіційними листами-скаргами, за що їх карали різними адміністративними методами та побиттям. Серед конкретних знущань: надіванням ковпаків на голови; В. Чорновола, зокрема, босоніж ганяли по снігу⁶. Однаковою була й стратегія політзон – «розосередження» політв'язнів по різних ділянках, щоб не збиралися. Обвинувачення однотипові: літературна діяльність, зберігання позацензурних матеріалів, протести проти репресій. Одним із головних методів виховання – погрози переміщення у психлікарню. Повсюдно – провокація адміністрацією бійок, національного розбрату (Колишній вояк УПА розкриває знущання в таборах СРСР. Сучасність. 1976. Ч. 12 (192), с. 106–109). В'язня в концтаборі, який голодує на знак протесту, чекає карцер (або штрафний ізолятор) без постелі, голі нари, лікар з'явиться в камері лише тоді, коли протестувальник уже не може ходити. Вмерти не дадуть, але медичної допомоги теж не нададуть. Невинно засуджені зверталися до прокурора Мордовської АРСР, Президії Верховної ради СРСР та інших інстанцій. Однак – усе марно. Ніби згорнуті постаті, в драних чоботях, а хто і босоніж, попри перші холоди, – то в'язні «Озерлагу». Серед кандидатів на розстріл – найбільше членів ОУН. Звільняли колишніх поліцаїв, фашистських посіпак, які розстрілювали українців та євреїв, членів ОУН та УПА – ніколи. Як підсумував пізніше В. Мороз: «Оргія на руїнах особистості»⁷.

З усіх дисидентських груп у СРСР найзначнішого тиску зазнав український дисидентський рух. Серед них: Чорновіл, Світличний, Сверстюк, Плахотнюк, Красівський, Шабатура, Глузман та ін. З публікацій у «Сучасності» читач дізнавався про обшуки в помешканнях інтелігенції (поети, літературні критики, публіцисти, вчителі та ін.), виклики на допити в КДБ; переслідування критичного мислення; фальсифікацію фактів звинувачень і проведення судових процесів в атмосфері дезінформації. Так, кандидат філософських наук, звільнений з Інституту філософії АН УРСР та заарештований органами КДБ В. Лісовий наполягав на відкритості судових процесів і дотриманні конституції СРСР, на гласності КДБ у «Відкритому листі до членів ЦК КПРС (копія членам ЦК КПУ)» (Сучасність. Ч. 10 (202), с. 57–76). В. Лісовий, що добровільно визнав свою участь разом із Є. Пронюком у написанні листа до ЦК КПРС, був засуджений до 12 років неволі. Його дружину, Віру Лісову, УГГ взяла під свій захист, оскільки її тероризували, залякували та дітей; вимагали відмовитися від чоловіка.

⁶ Будні Мордовських таборів Вячеслава Чорновола і Бориса Пенсона. (1976). *Сучасність*, ч. 1(181). С. 118–120.

⁷ Мороз, В. (1968). Репортаж із заповідника імені Берії (прод.) *Сучасність*, ч. 5. С. 75–85.

Ті, хто доводив законність відокремлення України від Росії, одержували різні строки ув'язнення. Провина Л. Лук'яненка (смертну кару йому замінили на 15 років ув'язнення) і С. Віруна полягала в тому, що вони написали брошуру, де було піддано різкій критиці роки голодомору та необґрунтованих репресій українського народу. На їх думку, Україна на підставі ст. 14 Конституції УРСР має право вільного виходу зі складу СРСР. Висновки суду було побудовано на дикунському перекрученні змісту цієї праці, що відбивало великодержавний шовінізм «законників». Арештовані були оголошені ворогами народу. Було ув'язнено КДБ без судових процесів групу українських юристів (д-р юридичних наук Володимир Горбовий перебував у радянській неволі понад 23 роки) (1970. Ч.5 (113)). Мовознавця Святослава Караванського ув'язнено без суду і слідства. Над ученим настільки знущалася адміністрація концтабору і він терпів такі нестерпні муки, що його дружина запропонувала радянській владі знищити його фізично⁸.

У Києві був засуджений 70-річний Данило Шумук, автор великої праці про сталінські табори, на 10 років суворого режиму і 5 років заслання за відмову робити доноси. Юрій Шухевич одержав десять років каторги за нібито націоналістичну практику; було заарештовано співробітника Інституту філософії АН УРСР Євгена Пронюка, спочатку його понизили в посаді (в 1966 р. Є. Пронюк ішов на процесі Я. Гаврича, І. Геля, Ярослави Менкуш). В 1970–1971 рр. лікувався від туберкульозу легенів. У концтаборі процес перекинувся на другу легеню. Попри фізичну слабкість підтримував усі акції протесту політв'язнів. Із Є. Пронюком відбувала строк його дружина разом із трьома синами. Був засуджений батько Є. Пронюка – Василь, який з концтабору не вийшов живим; було засуджено на п'ять років інженера Олександра Сергієнка (його звинуватили у поширенні праць Івана Дзюби та Мілована Джіласо); у Львові заарештували поета Ігоря Калинця (вирок – дев'ять років ув'язнення в таборі суворого режиму) та його сестру Гелю; дружину І. Калинця, Ірину, засуджено за нібито антирадянську агітацію і пропаганду; Євген Сверстюк одержав 7 років позбавлення волі (звинувачений у редагуванні «Українського вісника». Пережив вісім судів. Пройшов довжелезний шлях по психлікарнях СРСР, що чергувався допитами КГБ). Разом із групою митців відома майстриня Стефанія Шарабура просила, щоб її пустили на суд над В. Морозом, за що її засудили на п'ять років позбавлення свободи. Надія Світлична була звинувачена в збереженні рукописів свого чоловіка Данила Шумука й опинилася у психіатричній лікарні; органи КДБ залякували дружину Л. Плюща. КДБ було сфабриковані звинувачення, висунуті В. Стусу. КДБ знищило весь п'ятнадцятирічний творчий доробок поета. Уряд СРСР жодним чином не реагував на знущання над зовсім хворим В. Стусом (С. 121). Тюремна адміністрація

⁸ Анатазів, Є. (1980). Пресо́ва конферен́ція Карава́нських у Вашингтоні. *Сучасність*, ч. 2. С. 167.

не давала йому ліків; не звільняла від важкої фізичної праці. Був здійснений органами КДБ обшук у помешканні поета, який перебував у засланні в Магаданській області. В нього вилучили всі його вірші, записник, виписки, листи від друзів; потім три дні допитували по справі Української Гельсінкської групи; погрожували новим строком заслання⁹. Знущалися і над хворим І. Світличним, якого замучили ниркові болі. Степан Сорока (Пермський табір) був засуджений за приналежність до Українського національного комітету на 15 років ув'язнення. З Одеси пішов у концтабори матрос Леонід Тимчук за сфабрикованим звинуваченням; пізніше він виступив на захист Ніни Строкатої.

Суд над В. Чорноволем відбувся за статтю 62-ою Карного кодексу УРСР (протирадянська агітація і пропаганда). У статтях «Сучасності» відбито абсурдність юридичної кваліфікації щодо звинувачень його в підривній діяльності щодо радянської системи. В. Чорновол уклав збірник «Лихо з розуму», «Рецидив терору чи правосуддя», які передав прокуророві УРСР, Голові Верховної Ради УРСР і голові КГБ. Див., зокрема: Чорновол В. Вирок В. Чорновола (з коментарем). *Сучасність*. 1975. Ч. 11 (179), с. 62–82.

Справа Миколи Плахотнюка, лікаря, була заочною. За рішенням суду його було направлено на примусове лікування в спецлікарню, а після одужання судили як осудного (радянський юридичний новотвір). На примусове лікування був відправлений і Борис Ковгар; 12–16 жовтня 1972 р. Київський обласний суд розглядав справу лікаря-психіатра Самуїла Глузмана і 18-річної машиністки Любові Середняк. Обвинувачення С. Глузману будувалося на свідченнях свідків, в його квартирі нічого виявлено не було: на цій підставі він одержав 7 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання та один рік таборів загального режиму. О. Василь Романюк (перебував у мордовському таборі) засуджений на 10 років таборів і 5 років заслання. Йому інкримінували антирадянську агітацію і пропаганду за вигаданим доносом; були поневолені Ю. Литвин та І. Верник за розмови на соціально-політичні теми з робітниками Запорізького металургійного заводу. Степан Сорока (Пермський табір) засуджений за приналежність до Українського національного комітету на 15 років ув'язнення. У пам'яті багатьох страждальців-політв'язнів – незламний українець – єпископ Йосип Сліпий. Михайло Сорока, якому КДБ закинуло антирадянську діяльність, хоча жодних доказів цього не існувало, помер від виснаження на 17-му році знущань. 25 років відбула у таборах його дружина – Катря Зарицька. За відмову співпрацювати з органами КДБ був засуджений на вісім років Анатоль Хайль.

У журналі надруковано повний текст (редакції вдалося дістати його із самвидаву) вироку українському письменникові та публіцистові, викладачеві Львівського університету,

⁹ Справа Василя Стуса. Вирок і коментар (1975). *Сучасність*, ч. 12 (180). С. 60–70; Стусові погрожують новим арештом (1977). *Сучасність*, ч. 12 (204). С. 233.

кандидатові наук Михайлові Осадчому, оголошеному в закритому засіданні суду¹⁰. Відбито картину закритого суду над Валентином Морозом; тиск на свідків – Івана Дзюбу і Сергія Параджанова. Видатному митцю КДБ пізніше помстилося: режисера звинуватили в гомосексуалізмі й засудили на п'ять років ув'язнення.

На сторінках «Сучасності» відновлено події вбивства Алли Горської; її поховання, на яке прийшло сотні людей. На траурному мітингу виступив Олександр Сергієнко, що був звільнений із роботи, а потім – за доносом перебував у Владимирській в'язниці¹¹.

Степану Сапеляку накинули статтю «Антирадянська агітація і пропаганда». Див.: «Документ страждань і невгнутості Степана Сапелюка» (Сучасність. 1977. Ч. 2 (194), с. 95–98). У відчаї від знущань В. Федоренко намагався покінчити життя самоспалюванням. Слюсар за фахом, він був засуджений за «антирадянську пропаганду» і «зраду батьківщині». Написав заяву до Президії Верховної ради УРСР з проханням дозволити йому виїхати до сестри в Німеччину, на що не одержав позитивної відповіді. Адміністрація табору «врятувала» його, обливши окропом (це – нова форма тортур у Владимирській в'язниці)¹². У таборах змарнували роки життя художник Тарас Заливаха, інженер Іван Русин та багато ін.

Редакція подає повний текст вироку студенту-заочнику другого курсу Івано-Франківського педінституту, викладачеві естетики в Борщевському технікумі механізації сільського господарства. Суд над Миколою Горбалем відбувся в Тернопільському обласному суді. Поет (вірш «Дума») відбував ув'язнення в мордовських, пермських таборах, на час публікації матеріалу знаходився на засланні в Томській області. Див.: «П'ять років ув'язнення за один вірш» (Сучасність. Ч. 10 (202), с. 117–119).

Вражає повідомлення про українського поета Йосипа Терелі, що 14 років життя загубив у радянських таборах і психлікарні (Сичовка), що описано в статті «Радянська поліція притискає пальці поета» (автори: Джек Ендерсон і Лес Віттін; газета «Вашінгтон Пост». Див. рубрику «З міжнародної преси» (Сучасність. Ч. 10, с. 121–126).

Суд над М. Руденком і О. Тихим відбувся в час, коли в Белграді проходили наради представників 35 країн, які підписали Кінцевий Гельсінкський акт. Згодом в УРСР було заарештовано ще двох членів Української групи сприяння виконанню Гельсінкських угод: М. Матусевича і М. Мариновича. Див.: «Верховний суд УРСР затвердив вирок М. Руденка і О. Тихого» (Сучасність. 1977. Ч. 11 (203), с. 118).

¹⁰ Вирок у справі Михайла Осадчого (1976). *Сучасність*, ч.11(191). С. 92–97.

¹¹ Плющ, Леонід. (1977). Убивство Алли Горської і процес Валентина Мороза. Уривок зі спогадів. *Сучасність*, ч. 2 (194). С. 69–74.

¹² Рятуйте Василя Федоренка! (заклик Володимира Буковського та Леоніда Плюща). (1977). *Сучасність*, ч. 3. С. 103–104.

Безглузді звинувачення В. Калиниченку, який після відбуття строку ув'язнення в радянських концтаборах (10 років), зрікся громадянства СРСР. Див.: «Вирок Віталія Калиниченка» (Сучасність. 1977. Ч. 12 (204), с. 180–183).

І. Кравцева покарано за антирадянську діяльність, підлив радянської системи: він слухав закордонні радіостанції; виготовляв та поширював літературу антирадянського змісту; читав журнал «Нова Україна» (Прага–Берлін); виступав проти політики нібито русифікації; розмножував надруковані на друкарській машинці ідейно-шкідливі вірші. До антирадянської літератури, виявленої у Кравцева, судова колегія віднесла і промову Кам'ю при врученні письменникові Нобелівської премії. Серед вилучених доказів: журнал «Українське питання». Машинопис українською мовою; власний переклад на українську мову книжки «Украинский вопрос»; журнал «Нова Україна»; статті: «Освіта на Україні в більшовицькому освітленні»; «Волинська кооперація»; «Підстави української національної політики». «Так було, так і є»; підбірку матеріалів про голод 1928–1929 рр.; праця І Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» та ін. Див.: «Суд над Ігорем Кравцевим» (Сучасність. 1977. Ч. 12 (204), с. 184–189). Націоналізм закинуто навіть хору «Гомін», його керівникові Леопольдові Яценку, якого схопили і посадили за ґрати як дармоїда.

Брата письменника Михайла Осадчого арештували і засудили органи КДБ за те, що він на кооперативних магазинах замість вивісок, написаних російською мовою, поставив українською. В с. Курманове було побито сімдесятирічну мати братів Осадчих. Володимира Осадчого після того, як той відмовився співпрацювати з КДБ, убили кримінальні елементи. Див.: «Осадчий обвинувачує КДБ у вбивстві свого брата» (Сучасність. 1977. Ч. 12 (204), с. 234).

Редакція журналу надає таку інформацію, як: ♦Обшук в Умані, у помешканні письменниці та мистецтвознавиці Надії Суровцевої (має 81 рік). ♦Доставлення до Києва Валерія Марченка з метою змусити відмовитися того від його переконань. ♦Заборона про прийняття на роботу в Ужгороді колишнього політв'язня Павла Кампова. ♦Брутальне поводження міліції з Миколою Горбалем (Печерський район, Київ), якого її співробітники віднесли до державних злочинців. ♦Продовження переслідувань Надії Світличної; ♦Арешт таких українських патріотів, як: Андрій Кравець, Микола Слободян, Петро Винничук, Степан Сапеляк. ♦Вячеслава Чорновола примушують працювати на лісопилці попри хвору руку. ♦Ірина Стасів-Калинець працює дояркою. ♦Сфабрикування органами КДБ покаяння Г. Снегірьова. ♦Хвороба Івана Світличного, на якого ще чекають три роки заслання. ♦Зіновія Красівського переміщено до психлікарні у Львові. ♦Семен Глузман об'явив голодування на знак протесту проти знущання над ним таборової адміністрації. ♦Пересторога про покарання

Любі Мурженко «за дармоїдство»: її не приймають на роботу згідно з розпорядженням КДБ (Пресова служба ЗП УГВР. Сучасність. 1977. Ч. 12 (204), с. 236–240).

П. Січка покарали на 25 років ув'язнення за створення підпільної студентської організації в Чернівцях. Його сина, Василя, вигнали з Київського університету за те, що той відмовився співпрацювати з органами КДБ. Юнак звертався з листом до Л. Брежньєва, а не одержавши відповіді, зрікся радянського громадянства. Знущання над батьком і сином продовжувалися і далі. Див.: «Нові члени Української Гельсінгської групи» (Сучасність. 1977. Ч. 12, с. 115; Скарга Петра Січка до Верховних Рад СРСР і УРСР (Сучасність. 1978. Ч. 10 (214), с. 103–106).

З Української Гельсінгської групи було заарештовано та ув'язнено таких активістів, як: Микола Руденко, Олексій Тихий, Мирослав Маринович, Микола Матусевич, Петро Вінс, Левко Лук'яненко. Інші зазнали багатьох брутальних обшуків і допитів. Тортурам був підданий письменник Гелій Снегірьов, який був після цього паралізований і помирає (с. 88). Див.: «Григоренко Петро. День прав людини» (Сучасність. 1978. Ч. 10 (214), с. 82–90).

Філолог, арештований і засуджений Київським облсудом «за антирадянську пропаганду та агітацію» до шести років таборів суворого режиму і двох років заслання, Антон Олійник (відомості про нього почерпнуто із самвидаву). Засуджений до страти А. Олійник написав два томи, в яких розтлумачив свої антирадянські погляди й підґрунтя вчинків. Михайла Гориня було засуджено на 10 років табору особливого режиму і 5 років заслання за сфабрикованим КГБ звинуваченням.

Не зреклася свого чоловіка Світлана Кириченко, дружина політв'язня Юрія Бадзьо. Її звернення вислухали понад півтисячі українських жінок, які зібралися в США на конференцію, що проходила під гаслом «Українська жінка в двох світах». Див.: «Світлична Надія. З живучого племені Дон Кіхотів...» (II). 1983. Ч.10, с. 88–91). Справа Л. Лук'яненка дуже довга: етапування, перебування в ув'язненні: Колима, Челябінськ, Іркутськ, Усть-Омчуг, що 400 кілометрів від Магадана; робота шахтарем на рудні ім. Матросова; обшуки; викрадення КГБ віршів; листів до Андропова; фізичні знущання, цькування, провокації; відсутність медичної допомоги; обмовлення в газетній статті; заява до Верховної Ради СРСР про відмову від громадянства СРСР, вступ до Української Гельсінгської Групи, яка на той час була розгромлена радянською владою; праця на заводі ім. Паризької комуни формувальником – неминучий суд. Повне беззаконня.

Український журналіст, перекладач з англійської та східних мов Валерій Марченко був визнаний як небезпечний рецидивіст. Засуджений на 10 років ув'язнення в таборі та 5 років заслання за нібито антирадянську діяльність. Одним із звинувачень була негативна табірна характеристика, видана адміністрацією концзакладу. Хворого на хронічний нефрит його було

засуджено на 15 років ув'язнення вдруге за казахський націоналізм, оскільки у лікарні в Казахстані він зробив зауваження, що треба розмовляти у лікарні казахською, а не російською мовою, яку місцеві жителі не розуміють. З тиском 240/160 таборовий лікар визнав його здатним до роботи. В. Марченко пішов із життя у Ленінградській тюремній лікарні. Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи дає чітке визначення: сталося холоднокриве, цинічне вбивство. Див.: «Убивство українського журналіста. Замість некрологу» (1984. Ч. 11(283), с. 114–115). У концтаборі на Уралі помер важкохворий на шлунок ув'язнений Олексій Іванович Тихий, якого не випускали з тюремного ізолятора.

Неймовірність фізичних страждань і духовної мужності, стійкості людей, які пройшли через тортури сталінсько-брежнєвсько-андроповських концтаборів і які виборювали незалежність України, вражає. Однак залишилося ще багато недосліджених сторінок історії дисидентського руху в Україні, чому сприятиме внесок з діаспорної історіографії дисидентського руху зарубіжними вченими.

**РОМАНТИЗМ, ЛЕСЯ УКРАЇНКА, НЕОКЛАСИКИ ТА ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШОЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ФОНДАХ ТА
АРХІВАХ БІБЛІОТЕКИ ЛОЗАННСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ:
ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ ПЕРЕКЛАДУ**

Ольга Смольницька
кандидат філософських наук
зовнішня наукова співробітниця,
Філологічний факультет, SLAS – Секція слов'янських і південноазійських мов і
цивілізацій – Лозаннський університет (Швейцарія)
Olga.Smolnytska@unil.ch

Анотація

Досліджено масив слов'янської літератури на матеріалі фондів Лозаннської бібліотеки (джерела другої половини XIX – першої половини XX ст.). Здійснено порівняльний аналіз зі здобутками українських авторів. Романтизм, Леся Українка та неокласики як наступне покоління – одні з ключових постатей. Дослідження стосується гіпотетичних постатей і гіпотетичних зв'язків між поколіннями. Виокремлено художню літературу, у тому числі дитячу, наукову, науково-популярну, документальну, публіцистичну та ін.

Ключові слова: Бібліотека, фонд, архів, еміграція, література, переклад.

**ROMANTICISM, LESYA UKRAINKA, NEOCLASSICS AND HISTORY OF UKRAINIAN
AND OTHER SLAVIC EMIGRATION IN THE COLLECTIONS AND ARCHIVES OF THE
UNIVERSITY OF LAUSANNE LIBRARY: PRESERVATION OF IDENTITY AND THE
CULTURE OF TRANSLATION**

Olga Smolnytska
Candidate of Philosophical Sciences
External scientific collaborator, Faculty of Arts, SLAS – Section of Slavic and South Asian
languages and civilizations, the University of Lausanne, Switzerland
(French: Collaboratrice scientifique externe, Faculté des Lettres, SLAS – Section de langues
et civilisations slaves et d'Asie du Sud – Université de Lausanne)

Abstract

A mass of Slavic literature was studied based on the materials of the Lausanne Library (sources from the second half of the 19th – first half of the 20th centuries). (the second half of the 19th – first half of the 20th centuries). A comparative analysis was carried out with the achievements of Ukrainian authors Romanticism, Lesya Ukrainka and neoclassics as next generation are ones of key personalities. The study addresses hypothetical figures and hypothetical connections between

generations. Fiction literature, including children's one, scientific, popular science, documentary, publicism and others are identified.

Keywords: Library, collection, archive, emigration, literature, translation.

Вступ

Історія української та іншої слов'янської еміграції у Швейцарії являє собою велику, але недостатньо систематизовану та досліджену проблему, яка почала відкриватися лише нещодавно. Зокрема, мало уваги приділяється віддзеркаленню національної ідентичності в художній та іншій літературі. Прикладом такого масиву літератури, який являє собою різноманітні матеріали, є Кантональна та Університетська бібліотека Лозаннського університету (la Bibliothèque Cantonale et Universitaire – Lausanne, далі скорочено BCUL), яка в різні періоди мала різні назви. Зокрема, це фонди і архіви BCUL, де наявні друковані та рукописні джерела різними мовами.

Авторкою заявленої теми здійснено дослідження з українського (та українознавчого), сербського та іншого матеріалу. Специфіка цієї теми знайшла своє відображення в наукових публікаціях¹ і виступах авторки, у тому числі у Швейцарії. До цього український аспект на згаданому матеріалі взагалі не розглядався. Згадані бібліотечні фонди і архіви нещодавно були відкриті на короткий період (протягом якого наявні там джерела опрацьовувала дослідниця запропонованої теми), але знову закриті на невизначений термін. У статті вперше всебічно досліджуються рукописні та друковані джерела.

Мета – дослідження взаємопов'язаності здобутків романтизму в різних літературах, лесезнавства, українських неокласиків в аспекті національної ідентичності та культури перекладу на прикладі BCUL. **Завдання:** 1) здійснити стислий огляд фондів і архівів Бібліотеки; 2) звернути увагу на літературну та міфологічну компаративістику², а також на збереження самотності в описах української матеріальної культури та фольклору істориків,

¹ Смольницька, О. (2023). Репрезентація вибраних українських і українознавчих матеріалів у фондах Кантональної та університетської бібліотеки Лозанни: порівняльний аналіз у контексті доби. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* / редкол.: Ю. Половинчак (голов. ред.), С. Закірова (заст. голов. ред.), Т. Дубас (відп. секр.) [та ін.] ; відп. ред. С. Закірова ; НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Асоціація бібліотек України, Вип. 69. Київ, 88–98. URL: http://np.nbuv.gov.ua/doc/npnbuimviv_2023_69_8 (06.04.2024) та ін. Нова, на тему німецького дискурсу в запропонованому аспекті: Смольницька, О. О. (2025). Леся Українка, німецький романтизм і неокласицизм: епічна основа (легенда і народна казка) – на матеріалі джерел Кантональної та Університетської бібліотеки Лозанни. *Корпанюківські читання. Українська література в діалозі з історією і світом: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 05 березня 2025 року*. Переяслав: Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 311–315.

² На заявлену тему: Smolnytska, O. (2024). Folklore and the Mystical Basis of Fiction of the 19th and 20th Centuries and Scientific Analysis (Based on Sources from the Archives of the Cantonal and University Libraries of Lausanne, Switzerland). *13th International Conference of Young Folklorists 'Dark Side of Folklore and Folkloristics' 9–11 October 2024. Institute of Lithuanian Literature and Folklore. ABSTRACTS*, 82–83. URL: https://archyvas.ilti.lt/failai/YoFo2024_Abstract%20book.pdf (04.10.2024).

археологів та ін.; 3) зосередитися на творчому методі київських та інших неокласиків. У дослідженні використані джерела українською, англійською, французькою, німецькою, сербською та іншими мовами.

Авторка висловлює подяку співробітнику BCUL, славісту і мистецтвознавцю Андреа Кантінотті (Andrea Cantinotti) за надану можливість працювати зі вказаними джерелами.

1. Огляд вибраної літератури у фондах і архівах BCUL

Українська еміграція у Швейцарії почала формуватися приблизно о другій половині XIX ст. і передусім асоціюється з постаттю М. Драгоманова (Женева). Водночас варто стверджувати й про іншу слов'янську еміграцію – польську,³ сербську⁴ та ін. – у Лозанні. Доказами постають джерела – від рукописного журналу («регістру») читачів Бібліотеки – до друкованих, де є записи як французькою, так і кириличні.

Розглянуті джерела – це як художня література (від класики до сучасної передавачам), так і наукова на різні теми – у тому числі економіки, медицини тощо, – науково-популярна, публіцистична; варто виокремити й дитячу літературу, у тому числі яка мала популяризаторський характер. Також цей масив можна поділити на цілісні друковані книги, конволюти, рукописи. Ці джерела були передані та збережені у різному стані – у тому числі в деяких випадках можна казати про редакторські та інші правки олівцем, чорнилом тощо; дефектами видань; відсутністю деяких сторінок; браком вихідних даних (наприклад, через вирвані сторінки⁵); наявні або зрізані штампи («тампони») Лозаннської бібліотеки, тощо.

Таким чином, варто говорити про науковий аналіз слов'янської (у тому числі української) культури, від міфології до літератури, про який можна казати від доби романтизму. Це часто робилось або емпірично, або за зразком німецьких джерел, із явним орієнтиром на філософію німецького романтизму. Відповідно, у XX ст. це оформилось у систематизований і комплексний підхід, який можна побачити на прикладі джерел BCUL – як-от «Енциклопедії українознавства» (двотомник 1949 р.⁶), де є посилання й на німецьку термінологію. Якщо стаття за Ф. Колессою «Демонологічні постаті в українській усній народній словесності», де

³ Смольницька, О. О. (2024b). Реальні та гіпотетичні біографії українських читачів і передавачів літератури на прикладі друкованих і рукописних джерел (фонди Кантональної та Університетської бібліотеки Лозанни, Швейцарія). *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електронне наукове видання / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ, Вип. 3, 156–161. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004960> (09.12.2024).

⁴ *Српске народне песме. Антологија* (1923). Приредио др. Војислав М. Јовановић. Друго издање. Београд : Издавачка Књижарница Геце Кона, 358 с.

⁵ Наприклад, у такому стані: Шевченко, Т. [без вихідних даних], [без року], XXXII+612 с.+1 с.: іл. (3 передмовою В. Доманицького).

⁶ *Енциклопедія Українознавства: В 2 т.* (1949а) / Під ред. гол. ред. проф. д-ра В. Кубійовича і проф. д-ра З. Кузелі, Т. I, Мюнхен – Нью-Йорк: Вид-во “Молоде життя”, 800 с., іл. (Наукове Товариство ім. Шевченка) – переважно про матеріальну культуру; ч. III – і про інші питання.

наводиться класифікація від домовика до русалок та ін.⁷ наводить суто український, питомий, матеріал, то в іншій статті вже спостерігається методологія й компаративістики. Це, зокрема, змалювання обрядів і вірувань: русалки порівнюються з іншими «водяними демонами»⁸, а інші персонажі докладніше змальовані. Наприклад, порівнюються культи мертвих на прикладі русалок, нави та інших демонологічних істот – на прикладі врожаю жита, збіжжя, пов'язаних із забобонами і ляканням дітей «житньою бабою» тощо, причому поряд із українським матеріалом подаються взірці з вірувань інших слов'ян, а також і німецькі: «У німців так само фігурує житня мати, збіжева баба (Roggenmöhme, Roggenweib)»⁹, і, відповідно, цитований тут В. Петров зробив висновок «про русалок-мавок, як саме “рожалниць”, “житніх матерів”»¹⁰. Тобто в цьому культі взаємодіють життя і смерть. Наведений приклад – лише один із нижчої міфології, розглянутої в компаративному аспекті.

2. Порівняльний аналіз галузі українознавства та культури перекладу

2.1. Німецький романтизм як вивчення поезії, міфології, фольклору: компаративістика на українському матеріалі – до перекладознавства

Компаративний аналіз як емпіричний (німецькомовні джерела в українському дискурсі) створювався не одним поколінням вітчизняних авторів. Якщо брати добу сентименталізму до романтизму, то одним із прикладів стає знаменита балада П. Гулака-Артемовського «Рибалка» (як відомо, це українізований, доместикований переспів Гетевої балади), не кажучи про розквіт у власне добі романтизму. Київський символізм до неокласицизму включно позначився науковим підходом – у тому числі діяльністю М. Рильського, який поставав саме як компаративіст (а не лише як поет і перекладач) від навчання в гімназії (де викладались іноземні мови) до останніх днів. Зокрема, за власними спогадами, він гімназистом писав реферат, де порівнював тему кохання і смерті у знаменитій баладі Г. Бюргера «Ленора» і шевченківських балад¹¹. Цікаво, що на той час іще не було створено літературознавчих і філософських досліджень Д. Чижевського на цю тему (у тому числі шевченкознавчу), але незалежно від нього представник нового покоління відкрив для себе можливість порівняння німецького і українського романтизму.

Провідними постатями української літератури, які мали націєтворчий і формотворчий вплив на українську еміграцію в Лозанні, київських неокласиків та їхніх послідовників, а також інших діячів, із огляду на матеріали BCUL можна назвати Тараса Шевченка, Михайла

⁷ *Енциклопедія Українознавства: В 2 т.* (1949а) / Під ред. гол. ред. проф. д-ра В. Кубійовича і проф. д-ра З. Кузеля, Т. 1, Мюнхен – Нью-Йорк: Вид-во “Молоде життя”, 800 с., іл., 249–250 (Наукове Товариство ім. Шевченка).

⁸ Там само, 260.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Рильський, М. (1988). Автобіографія. *Рильський М. Т. Зібрання творів: у 20 т. Т. 19. Автобіографічні матеріали. Записні книжки. Листи (1907–1956)*, Київ: Наук. думка, 9. Також на цю тему: Смольницька, О. (2021b). Максим Рильський і німецька культура. “Вільшаний король”: німецька лірика у перекладах Максима Рильського. / Упоряд. В. Колесник, О. Смольницька. Київ: АДЕФ-Україна, 3–8.

Драгоманова¹², а також Лесю Українку (останню – з огляду не так на тексти, скільки на загальний контекст, у тому числі на джерела формування її творів), а також її сучасниць і колег – наприклад, твори Софії Русової в історично-популяризаторському ключі. Відповідно, можна зробити ланку: Кобзар – М. Драгоманов – Леся Українка – українські емігранти – українські неокласики – їхні послідовники. Виокремлюється спільний метод творчості, перекладу, звернення до джерел.

У зв'язку з цим можна звернутися до порівняння з перекладацькими і перекладознавчими здобутками «сьомого неокласика» Ігоря Качуровського (1918–2013) та його діяльністю в Українському Вільному Університеті (Мюнхен)¹³. На цю тему багато написано у статтях та інших розробках його учениці, поетеси і перекладачки Олени О'Лір¹⁴, але з огляду на насиченість матеріалу і контексту можна здійснити компаративний аналіз у ключі німецької літератури. Можна виокремити загальну тенденцію творіння власних текстів і перекладів (а також наукового дискурсу) в різних поколіннях української діаспори.

Зокрема, свій перекладацький вибір і стиль І. Качуровський характеризував так: «...саме на цих двох підвалинах – на “всеїдності” та “буквалізмі” (який був і лишається *conditio sine qua non* [лат. – необхідною умовою. – О. С.] художнього перекладацтва базується мій творчий метод»¹⁵. Також перекладач зазначав, що застосовував подекуди «засіб н о с т р и ф і к а ц і ї»¹⁶ – який можна назвати українізацією, доместикацією. Якщо згадувати вибір творів, то, на думку неокласика: «Як відомо, українських перекладачів особливо спокушають такі твори: “Осінь пісня” Верлена... “Вільшаний цар” і “Нічна пісня скитальця” Гете, “Льорелай” Гайнріха Гайне та “Осінній день” Рільке»¹⁷ – тобто на першому місці виокремлював французьку та німецькомовну класичну поезію¹⁸.

¹² Шевченківська діяльність останнього: Шевченко, Т. (1890). *Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Росії*. Женева: Українська Печатня, VII+248 с.; Смольницька, О. (2024a). Раритетні шевченківські видання XIX – початку XX ст. в Кантональній та університетській бібліотеці Лозанни. *Бібліотечна планета*, №1 (103). Київ: Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, 31–33.

¹³ Праці в названому аспекті: Качуровський, І. (2005). *Генерика і архітектоніка. Кн. I: Література європейського Середньовіччя*. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 382с.+12 арк. Іл. Бібліогр.: с. 350–356; Качуровський, І. (2008). *Генерика і архітектоніка. Кн. II. Засади наукового літературознавства. Жанри нового письменства*. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 376 с.; Качуровський, І. (2008). *Промислі силуети : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки* ; Передм. М. Слабошпицького. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 766 с. та ін.

¹⁴ О'Лір, О. (2008). Ігор Качуровський – неокласик, закоханий у Середньовіччя. *Слово і Час*, №11, 30–38. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/132024> (09.06.2022) та інші численні публікації.

¹⁵ *Стежка крізь безмір. Сто німецьких поезій (750–1950)*. Переклав Ігор Качуровський (2000). Бібліотека альманаху українців Європи “Зерна” 18(26). Париж – Львів – Цвікау, 220 с., 5. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Antolohiia/Stezhka_kriz_bezmir_Sto_nimetskykh_poezii_750_-1950_ukrnim.pdf? (дата звернення: 07.03.2023).

¹⁶ Там само, 6.

¹⁷ Там само, 5.

¹⁸ Компаративний аналіз в аспекті неокласицизму: Смольницька, О. О. (2017). “Вільшаний король” Й.-В. Гете і скандинавське першоджерело балади в українських перекладах: неокласична тяглість (Максим Рильський – Ігор Качуровський – нова генерація). *Молодий вчений*, №8(48), серпень (Young Scientist. №8(48), August. 2017), 144–151; Смольницька, О. (2022с). Шотландистика і германістика в Ігоря Качуровського у порівнянні зі

Упадає у вічі інтерес перекладача до епічності, героїки. До цього жанру належать народні та літературні балади, поеми та інші жанри. У зв'язку з тим варто розглянути текстуально і контекстуально (у тому числі як культуру перекладу) малодосліджений аспект літературного неокласицизму.

2.2. Орієнтальний дискурс у французькому і німецькому романтизмі: оригінали в зіставленні з українськими перекладами (неокласицизм)

Контекстуальність і культура перекладу спостерігаються на прикладі творів, які змальовують реалії інших культур, беручи їх «на стику» або подаючи «вживання» ліричного героя. Формально і змістовно це яскравий приклад і для творця, і для перекладача як для співтворця. Зокрема, цікавий текст мав Карл Август Макс (Максиміліан), граф фон Плятен-Галлермюнде (Karl August Max Graf von Platen-Hallermünde, 1796–1835)¹⁹. Український переклад цього вірша «Газель» («Ghasel») неодноразово публікувався²⁰. (У дослідженні не беруться до уваги численні переклади арабської лірики І. Франком (із німецьких текстів), як і орієнтальний дискурс А. Кримського).

В оригіналі: «Der Strom, der neben mir verrauschte, wo ist er nun? / Der Vogel, dessen Lied ich lauschte, wo ist er nun? / Wo ist die Rose, die die Freundin am Herzen trug, / Und jener Kuß, der mich berauschte, wo ist er nun? / Und jener Mensch, der ich gewesen, und den ich längst / Mit einem andern ich vertauschte, wo ist er nun?»²¹. В українській версії 1993 р. І. Качуровського: «Потік, що побіч мчав шумливо, – де він тепер? / Той птах, що чув я його співи, – де він тепер? / Де роза, в подруги на серці яка була? / І поцілунок той п'яний – де він тепер? / Юнак, що був колись-то мною, та іншим “я” / Його я заступив, мінливий, – де він тепер?»²².

«Сьомий неокласик» майстерно відтворив версифікаційні, образні, символічні особливості вірша. Зокрема, оригінал точно наслідує принципи газелі: наскрізна рима – і реди́ф у 1-2 рядку та наприкінці кожного бейта. (Під терміном «бейт» тут, за класичними засадами східної поезії, розуміється двовірш, а не окремий віршований рядок). Текст можна

здобутками Максима Рильського: аналіз символіки вибраних перекладених неокласиками народних і літературних балад. «На чужинних бруківках»: поети української діаспори. Збірник матеріалів наукової конференції пам'яті Михайла Слабошпицького. – Національна академія наук України, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Київ: Ярославів Вал, 193–213.

¹⁹ Стежка крізь безмір. Сто німецьких поезій (750–1950). Переклав Ігор Качуровський (2000). Бібліотека альманаху українців Європи “Зерна” 18(26). Париж – Львів – Цвікау, 220 с., 138. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Antolohiia/Stezhka_kriz_bezmir_Sto_nimetskykh_poezii_750_-1950_ukrnim.pdf? (дата звернення: 07.03.2023).

²⁰ У тому числі: *Звідусіль* (1994). Дітмар фон Айст. – Вальтер фон Фогельвайде. – Фрідріх II, Гогенштауфен. – Нікольо Томасео. – Ганс Сакс. – Фрідріх Рюккерт. – Йозеф фон Айхендорф. – Август граф фон Плятен-Галлермюнде. – Гуго Салюс. – Теодор Шторм. – Франк Ведекінд. – Маркіза д'Альорна. – Едмонд Гаракур. – Анонім. – Хорхе Каррера Андраде. – Алехандро Касона. – Лібор Коваль. Поезії. Зі старонімецької, італійської, німецької, португальської, французької, іспанської та чеської переклав Ігор Качуровський. *Всесвіт*, №3(783), 102–107; Качуровський, І. (2007). *Круг понадземний: світова поезія від VI по XX ст.: переклади*. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 526 с.

²¹ *Ibid.*

²² Там само, 139.

розбити на двовірші як на окремі строфи. Отже, ця «Газель» має 6 рядків – відповідно, 3 бейти. Тут помітно наскрізну риму, відтворену в перекладі: *шумливо – співи – н'яливий – мінливий* (цифрами позначено номери рядків). В оригіналі: «*verrauschte – lauschte – berauschte – vertauschte*»²³. Оскільки германська поезія часто будується на *алітераціях* завдяки законам цих мов, у першоджерелі видно такий прийом: «*Lied ich lauschte*»²⁴ (2-й рядок). Помітно й гру слів: у першому рядку – *verrauschte*, в останньому – *vertauschte* (різниця лише в літерах *r* і *t*, але цілковито різне значення: «шумний» – і «мінливий»). Редиф – «*de він тепер?*» (причому це й риторичне питання). У німецькому першотворі: «*wo ist er nun?*»²⁵. Помітно, що український переклад відтворює й ритміку оригіналу (4 склади рефрену – стільки ж в І. Качуровського, причому всі лексеми – *ударні*, як і задумано автором).

Кінцівка «Газелі» («Юнак, що був колись-то мною, та іншим “я” / Його я заступив, мінливий, – де він тепер?»²⁶) – явний німецький романтичний прийом, бо двійник (варто згадати «Грудневу ніч» Альфреда де Мюссе – про містичного супутника ліричного героя) – поширений образ у літературі цього періоду. Можна застосувати й *психоаналітичний аспект* цієї рефлексії. Сам текст обіграє східні стереотипи (які, у свою чергу, прибули до європейської літератури через німецькі та інші переклади і переспіви). Це троянда («роза»), яка лежала на серці в подруги (коханої), поцілунок тощо. Співочий птах не названий прямо, але може натякати на солов'я – ще один східний символ, нерозривно пов'язаний із трояндою (*gül* у східній традиції; згадана лексема означає і «квітку» взагалі)²⁷. Так само питання скороминущості, мінливості (у тому числі людської

²³ *Ibid.*, 138.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Там само*, 139.

²⁷ Про квіткову та іншу символіку східної поезії: Смольницька, О. О. (2020). Вибрані газелі Борі Газі II Герая Хана (Газай, Хана Газі) в українських перекладах: версифікація, символіка, архетипи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Кримськотатарська філологія: мова та література. Тюркологія та сходознавство*, Т. 31(70), №2, 9–18; Смольницька, О. О. (2021а). Вибрана флористична символіка в окремих газелях Газай: можливості українського перекладу. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 21 грудня 2021 р.* Київ: Вид. дім “Гельветика”, 299–303; Смольницька, О. О. (2022а). Проблема відтворення українською окремих національних реалій поезії кримських ханів і Саят-Нови (Агатангел Кримський, Максим Рильський і сучасні переклади), *XXV Сходознавчі читання А. Кримського: Матеріали міжнародної наукової конференції, 10 листопада 2022 р.* Київ: Львів – Торунь: Liha-Pres, 214–218. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/186>, <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/186/3738/8548-1> (22.02.2023).

Смольницька, О. О. (2022b). Проблема українського перекладу однієї з газелей Борі Газі II Герая Хана (Газай): відтворення суфійської символіки, пов'язаної з терапією та флористичними архетипами. *VI Конгрес сходознавців : збірник матеріалів, м. Київ, 3 грудня 2022 року*. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського; Львів – Торунь: Liha-Pres, 120–125. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/182/3550/8090-1>; Смольницька, О. О. (2021с). Символ гіацинта у вибраній суфійській поезії (оригінали і український переклад): дискурс новітніх послідовників неокласиків. *Ідентичність. Дискурс. Імагологія: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з іноземною участю до 150-річчя Агатангела Кримського, м. Острозьк, 15 квітня 2021 року / редкол. О. А. Вісич (відп. ред) та ін. Острозьк: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 67–72. URL: <https://eprints.ua.edu.ua/8495/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7.pdf>. На тему орієнталістики у французькій поезії: Деборд-Вальмор, М. (2022). Троянди від*

натури), страждання через неможливість отримати вічність, є мотивами середньовічної та пізнішої поезії мусульманського Сходу. Цей вірш – рефлексія, ретроспектива, а також сум за втратою метафізичної юності, певне прощання з романтизмом.

Висновки

Науковий і систематизований підхід до вивчення рідного культурного матеріалу поставав як компаративна міфологія (а також етнографія та ін.), що помітно в загальному стилі оформлення джерел на прикладі BCUL. Без прямих взаємовпливів, але з орієнтиром на спільні джерела різними мовами постають літературні покоління української еміграції, сформовані на творчості рідної класики (а також і здобутків шевченкознавства). Якщо брати діячів України, то це Леся Українка, М. Рильський, якщо діаспору – то М. Драгоманов, І. Качуровський та ін. У покоління українських неокласиків (незалежно від країни їхнього проживання) переважно орієнтирами у творчості поставали Т. Шевченко і Леся Українка. Від «трона п'ятірного» київських неокласиків постає творчість нової генерації неокласиків. Самі джерела, від художньої літератури до наукових (у тому числі присвячених міфології, фольклору тощо), створюють різноманітну картину. На прикладі «Енциклопедії українознавства» (В. Кубійович, З. Кузеля та інші автори) спостерігається прагнення структурованості, яка йде від здобутків української літератури крізь призму німецького дискурсу. Окремий інтерес викликав орієнтальний дискурс на прикладі українських перекладів із німецької.

Звичайно, усі матеріали фондів, архівів і колекцій BCUL (передусім залишених слов'янськими емігрантами) неможливо висвітлити або дослідити в одній статті, особливо якщо врахувати непослідовність і недостатню систематизованість цього корпусу. Проте помітні наявність канонічних текстів для української інтелігенції та взагалі нації (Шевченкові твори); інтерес до злободенних питань, у тому числі в досить широкому аспекті; формування наукового інтересу до культури. Робота має перспективу продовження в річищі дослідження зв'язків між різними поколіннями українських діячів у різних країнах, але зі спільним творчим і науковим методом, що вже спостерігається на прикладі: Леся Українка – М. Рильський – І. Качуровський і взагалі українські неокласики.

Сааді – Marceline Desbordes-Valmore, “Les roses de Saadi” / З французької / Ольга Смольницька. *Ars Translatoria: зб. перекладів* / Упорядники: О. В. Константинова, О. П. Демиденко. Рівне: РДГУ, *Bun.* 7, 116–117. *Ars Translatoria: The Collection of Translations* / Compilers: O.V. Konstantinova, O. P. Demydenko. Rivne: RSUH, *Issue* 7, 116–117; Desbordes-Valmore M. *Les Roses de Saadi* (1987). *Les cent plus beaux poèmes de la langue française. Choix et préface de Jean Orizet*. Paris: FRANCE LOISIRS, 123, boulevard de Grenelle, édition originale, 61; Goethe, J. W. (2007). *West-östlicher Divan* (1827). *Goethe, J. W. Sämtliche Gedichte / Johann Wolfgang Goethe. Mit einem Nachwort von Karl Eibl*. Insel Verlag, Frankfurt am Main und Leipzig, 517–530.

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІДДІЛУ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗБЕРІГАННЯ НБУВ У РОКИ «ЗАСТОЮ»

Олеся Дзира

*кандидат історичних наук, старший дослідник,
завідувач відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, м. Київ, Україна
dzyraolesya@gmail.com*

Анотація

У статті проаналізовано особливості діяльності відділу спеціального зберігання Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР в кінці 1960-х – першій половині 1980-х років, література з якого після розсекречення склала основу фонду відділу зарубіжної україніки. Видання української діаспори були заборонені радянською цензурою, як шкідливі та небезпечні. З'ясовано цілі, завдання, основні напрями роботи підрозділу бібліотеки, склад його читачів та співробітників у зазначений період, процес обслуговування користувачів спецфонду, шляхи комплектування українознавчими виданнями тощо.

Ключові слова: фонд спеціального зберігання, Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР, читачі спецфонду, Головліт УРСР.

PECULIARITIES OF THE ACTIVITIES OF THE SPECIAL STORAGE DEPARTMENT OF THE VNLU DURING THE YEARS OF «STAGNATION»

Olesya Dzyra

*PhD in History, Senior Researcher,
head of the Department of Foreign Ukrainica of the Institute of Book Studies,
Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Abstract

The article analyzes the peculiarities of the activities of the Special Storage Department of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in the late 1960s and the first half of the 1980s, the literature of which, after declassifying, formed the basis of the fonds of the Department of Foreign Ukrainica. Publications of the Ukrainian diaspora were banned by Soviet censorship as harmful and dangerous. The goals, tasks, main directions of the work of the library unit, the staff of its readers and employees in the specified period, the process of servicing users of the special fonds, ways of acquiring it with Ukrainian studies publications, etc. are clarified.

Keywords: special storage fonds, Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, readers of the special fonds, Glavlit of the USSR.

Кінець 60-х і перша половина 80-х рр. XX ст. позначились поступовим згоранням реформ М. С. Хрущова, переходом до авторитаризму Л. І. Брежнєва та гоніннями на шістдесятників і українську науку, головним чином в гуманітарній та суспільній сфері, ідеологічними чистками та черговими цензурними утисками, а саме заборонами книг, укладанням нових проскрипційних списків і покажчиків видань, що підлягали вилученню із загального книгообігу. Спецхрани активно почали поповнюватись новою літературою. Їх матеріали за радянських часів вважались «буржуазно-націоналістичними», оскільки вони належали перу заборонених авторів і, як правило, суперечили офіційній ідеології. Термін «україніка» не вживався взагалі. Характеристика роботи спецфондів і органів радянської цензури є особливо актуальним напрямом у сучасних дослідженнях, які ведуться в роки боротьби за українську демократію, що знову протистоїть російським авторитарним цінностям. Оскільки спецфонд Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) не був об'єктом досліджень попередників, за винятком ряду статей його співробітників¹ та здогадок про його функціонування в загальних працях з історії НБУВ², обрана тема спонукає до подальших досліджень.

Метою статті є проаналізувати особливості діяльності відділу спеціального зберігання в епоху брежнєвського «застою». Згідною мети поставлено такі завдання: 1) охарактеризувати основні напрями роботи співробітників спецфонду у визначений період; 2) встановити шляхи його комплектування; 3) описати правила та можливості відвідування читального залу відділу; 4) визначити читацький склад та специфіку його досліджень.

У ті роки спецфонд Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР (далі – ЦНБ АН УРСР) очолювала В. І. Коваль (1965–1989 рр.). У відділі працювали Є. П. Дроздова, Л. О. Дегтяренко, Л. Г. Тичина, Н. Г. Фокіна, Г. О. Борисович. Співробітники спецфондів займалися лише бібліотечною діяльністю, оскільки наукова не передбачалася відповідною нормативно-правовою базою. Зі слів тогочасного співробітника спецфонду Г. О. Борисович, у коло їх обов'язків входило: неухильно виконувати розпорядження Головлітів СРСР та УРСР; обслуговувати читачів; отримувати літературу для спецфонду і опрацьовувати її; займатись організацією каталогів і картотек на нові зарубіжні видання, які надходили до відділу, редакцією каталогів вітчизняних видань; вести роботу зі створення довідкового апарату на вітчизняні видання і робочих картотек відділу; систематично переглядати книжкові виставки, підготовлені різними підрозділами ЦНБ, слідкувати, щоб на них не було представлено

¹ Дідківська, Г., Дегтяренко, Л. (1998). Фонд відділу зарубіжної україніки. *Бібліотечний вісник*, № 2. С. 36–39; Супронюк, О. (2012). Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання. *Бібліотечний вісник*, № 2. С. 43–52.

² Дубровіна, Л.А., Онищенко, О.С. (2008). *Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1965–1991*. Київ : НБУВ, 373 с.

забороненої літератури і символів; перевіряти списки літератури, запланованої для передачі за міжнародним книгообміном; надавати бібліографічні довідки; формувати підшивки газет і здавати їх у переплетення; утилізувати дублетні примірники видань (у відділі існувала тенденція максимально оберігати книги від знищення і приховувати цей факт від органів) тощо.

Один раз у рік роботу підрозділу перевіряло Головне управління з охорони державних таємниць у пресі при Раді міністрів (далі – Головліт) УРСР і один раз у два роки – Головліт СРСР³, із працівниками яких узгоджувались більшість питань роботи відділу.

В епоху «застою» основу фонду відділу спеціального зберігання ЦНБ АН УРСР складали закордонні книги, журнали та газети, головним чином діаспорні, та праці репресованих авторів, що з відновленням незалежності України ввійшли до колекції «Реабілітованої літератури» у фонді відділу зарубіжної україніки. Це видання з української історії, політології, культури, мовознавства та літературознавства, художня література, книги з економіки, сільського господарства, словники, енциклопедії, бібліографічні покажчики тощо.

Такі книги надходили до відділу від Головліту СРСР та УРСР, з фондів Комітету державної безпеки⁴ шляхом конфіскації у репресованих громадян. Незначну частину книг було отримано спецфондом від Державного історичного архіву, Міністерства закордонних справ УРСР, Центрального комітету Комуністичної партії України (далі – ЦК КПУ), Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Проте це були виняткові випадки, а не загальне правило⁵. Часом еміграційні видання вилучали на кордоні в «українських націоналістів», котрі намагались провезти їх на територію УРСР для нелегального поширення. Траплялись випадки, коли книги могли закуповувати за кордоном самі співробітники спецслужб для ознайомлення з «ворожою літературою». При цьому деякі видання так і не потрапляли до спецфонду, оскільки їх просто знищували.

Українські дисиденти намагались розповсюджувати діаспорні видання серед колег та однодумців. У випадках їх виявлення ці твори конфісковувались. Так, у 1971 р. було затримано 11 419, у 1972 р. – 11 959, у 1973 – 10 255 примірників. Вилучені тиражі зарубіжних видань знищувалися, окрім тих, що надсилались до вже згаданих установ-адресатів. У 1974 р. було знищено 10 660 примірників «ворожих» творів українців закордоном⁶.

³ Протоколи засідань завідуючих відділами, 1989 р. *Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Оп. 1. Спр. 2266. 177 арк., Арк. 4.

⁴ Супронюк, О. (2012). Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання. *Бібліотечний вісник*, № 2. С. 43–52., С. 43

⁵ Дідківська, Г., Дегтяренко, Л. (1998). Фонд відділу зарубіжної україніки. *Бібліотечний вісник*, № 2. С. 36–39. С. 37.

⁶ Федотова, О.О. (2009). *Політична цензура друкованих видань УСРР – УРСР (1917–1990 рр.)*. Київ: Парламентське видавництво. С. 247

Щодо надходження до спецфонду вітчизняних видань, то здійснювалось воно шляхом вилучення літератури, забороненої цензурою, з основного книгосховища бібліотеки. У період «відлиги» спостерігався процес повернення частини книг зі спецфонду до загальних фондів, а період «застою» позначився зворотнім явищем і знову полиці відділу заповнюються українськими радянськими виданнями⁷. Це в першу чергу стосувалось праць дисидентів.

Орієнтиром у комплектуванні відділу спеціального зберігання такими виданнями були зведені списки книг Головліту. Так, згідно наказу останнього від 10 жовтня 1973 р. № 58-дск було введено в дію «Зведений список книг, що підлягають виключенню з бібліотек і книготорговельної мережі» (Ч. II). Він базувався на попередньому списку 1961 р. видання, переглянutoму співробітниками Головліту і відкоригованому. До нового списку не увійшли деякі твори, надруковані з 1917 по 1940 рр. Траплялись випадки усних розпоряджень Головліту щодо вилучення книг або окремих наказів Головліту з переліком заборонених видань. Таким був наказ Головліту СРСР № 31-дск від 13 серпня 1976 р. «Про вилучення творів осіб, що скомпрометували себе»⁸. Системи «усного розпорядження» зазнала, для прикладу, наукова спадщина М. С. Грушевського, адже офіційно забороненою була лише одна книга вченого «Ілюстрована історія України» (1918), однак на інші його видання, які буцімто були у відкритому доступі, не можна було посилались⁹.

У 1968 р. за рішенням директивних органів, а саме згідно постанови Президії НАН України № 323 від 18 грудня 1967 р. «Про заходи Президії та Партійного Комітету Академії наук УРСР на виконання постанови ЦК КПУ від 21.X.1967 р. «Про організацію виконання постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві», було дозволено комплектувати ЦНБ АН УРСР виданнями зарубіжної україніки¹⁰, що були виокремлені та зберігались у спецфонді. Надходили вони до ЦНБ шляхом валютної передплати через всесоюзне зовнішньоторговельне об'єднання «Міжнародна книга» чи від ряду інших зарубіжних партнерів по обміну в межах визначених для ЦНБ асигнувань. Встановлення безпосередніх зв'язків з діаспорними організаціями заборонялось¹¹. Це рішення ознаменувало новий етап у роботі відділу

⁷ Дідківська, Г., Дегтяренко, Л. (1998). Фонд відділу зарубіжної україніки. *Бібліотечний вісник*, № 2. С. 36–39, С. 38.

⁸ Федотова, О.О. (2009). *Політична цензура друкованих видань УСРР – УРСР (1917–1990 рр.)*. Київ: Парламентське видавництво. С. 244–245, 249–250.

⁹ Кусий, Л. (2015). *Історія відділу спецфондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР: документальний нарис*. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. С. 88.

¹⁰ Постановлення № 261–340 Президиума АН УССР за 1967 год. Подлинники. Том V, 16 октября – 30 декабря 1967 г. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 1655. 322 арк. Арк. 249–258.

¹¹ Переписка ЦК Коммунистической партии Украины с Президиумом АН УССР по научным и методическим вопросам, 29 января – 15 октября 1969 г. *Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Оп. 1. Спр. 1406. 76 арк., Арк. 27–28.

спеціального зберігання. З надходженням діаспорної літератури в бібліотеці з'являються читачі, що замовляли її переважно з метою написання контрпропагандистських досліджень.

У першу чергу постанова президії передбачала поглиблений розвиток окремого напрямку комплексних досліджень у сфері суспільних наук, а саме викриття буржуазних та буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії УРСР; соціалістичного та комуністичного будівництва; фальсифікацій у питаннях держави і права, літератури, розвитку національних мов, фольклору тощо. Це завдання покладалось на академічні інститути й вимагало створення в них відповідних структурних підрозділів. Постанова також зобов'язувала розгорнути практичну діяльність по здійсненню постанови Президії АН УРСР «Про заходи Академії наук УРСР щодо поліпшення інформаційно-пропагандистської роботи за кордоном» від 3 листопада 1967 р., тобто «вести систематичну наступальну боротьбу проти антикомунізму, давати ґрунтовну критику сучасної буржуазної ідеології, ревізіонізму і націоналізму, великодержавної антирадянської ідеології маоцзедунізму»¹². Це передбачало дослідження в тому числі становища української діаспори, соціальних процесів у її середовищі, діяльності громадських суспільно-політичних організацій, зарубіжної історіографії про Україну.

Так, іноземні видання, головним чином зарубіжна україніка, починають систематично надходити до таємного відділу ЦНБ.

На нових надходженнях ставили шестигранні печатки, що засвідчували режим особливої секретності, а тому доступ до них був суворо обмежений. Один «шестигранник» ставився на «шкідливі книги», а два «шестигранники» – на «особливо шкідливі книги». Дозвіл на користування книгою з однією шестигранною печаткою давав директор бібліотеки, а з двома – віце-президент Академії наук, у структурі якої була ЦНБ¹³. Користувались цими фондами співробітники Інституту історії та інших інститутів гуманітарного профілю Академії наук, які мали вести контрпропаганду з позиції офіційної ідеології¹⁴. Читальний зал відділу розташовувався на першому поверсі, у приміщенні без вікон. Більшість читачів бібліотеки навіть не знали про існування цього спецфонду, діяльність якого не мала публічного розголосу.

У 1968 р. в Інституті історії Академії наук УРСР було відкрито відділ зарубіжної історіографії, що повинен був займатись контрпропагандистськими дослідженнями, спрямованими на критику українських діаспорних науковців та громадських організацій. Задля написання своїх робіт співробітники відділу в першу чергу послуговувались літературою, що містилась у фонді спеціального зберігання ЦНБ АН УРСР. Вони були його

¹² Постановления № 261–340 Президиума АН УССР за 1967 год. Подлинники. Том V, 16 октября – 30 декабря 1967 г. Архив Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 1655. 322 арк. Арк. 249–251, 255.

¹³ Дідківська, Г., Дегтяренко, Л. (1998). Фонд відділу зарубіжної україніки. *Бібліотечний вісник*, № 2. С. 37.

¹⁴ Супронюк, О. (2012). Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання. *Бібліотечний вісник*, № 2. С. 44.

активними читачами і займались безпосереднім комплектуванням спецфонду, оскільки замовляли необхідну для роботи літературу, а бібліотека здійснювала її передплату¹⁵.

Результати роботи працівників відділу зарубіжної історіографії акумулювались у періодичному органі структурного підрозділу – «Зарубіжні видання про Україну: науково-реферативний бюлетень», який публікувався для службового користування з метою вести «ідеологічну війну з імперіалізмом»¹⁶. Відповідальним редактором серії був А. Д. Скаба, відповідальним секретарем – М. М. Варварцев, заступником відповідального редактора – П. М. Калениченко, редакторами – С. М. Пархомчук, Р. Г. Симоненко, А. М. Шлепаков. У різні роки редакторами були М. Ф. Котляр, М. Д. Поляничко, П. С. Сохань, І. С. Хміль, М. М. Соломатін; у 1970 р. заступником відповідального редактора призначили Р. Г. Симоненка. У 1973 р. відповідальним редактором став А. Г. Шевелєв. Цей бюлетень передбачався для дуже вузького кола читачів і довгий час не був оприлюдненим. Діаспорні вчені взагалі не знали про його існування, через що не мали змогу висувати власні контраргументи стосовно поглядів і наративів, задекларованих у бюлетені.

У бюлетені реферувались книги й окремі статті із зарубіжних періодичних видань, що висвітлювали історію, культуру, економіку та світогляд українців на батьківщині та в еміграції, здійснювались огляди діяльності зарубіжних дослідницьких центрів, які займались радянознавством, робився акцент саме на українознавчих студіях.

Авторами цих розвідок були активні читачі спецфонду, фахівці, головним чином, з історичних наук, а також філологічних, юридичних, економічних. Серед них: Р. Г. Симоненко, Ю. І. Римаренко, М. Ф. Котляр, Б. А. Садурський, В. Л. Микитась, Л. А. Демиденко, М. М. Варварцев, Н. І. Червінкіна-Корольова, Г. І. Ігнатенко, О. М. Дзюба, М. І. Павленко, О. В. Спицька, В. М. Рябоконь, В. Б. Євтух, В. М. Ткаченко, О. В. Картунов, Л. В. Руденко, В. П. Трощинський та інші.

Серед дописувачів журналу були відомі вчені, які творили справжню науку. Варто згадати таких фахівців у галузі історії, як О. М. Апанович, В. Б. Євтух, М. Ф. Котляр, М. І. Павленко, В. П. Трощинський.

Основну ж масу користувачів відділу спеціального зберігання складали контрпропагандисти, що свідомо готували свої статті в рамках виконання ідеологічних завдань. Це були, в основному, викладачі, аспіранти, докторанти провідних українських університетів, інститутів, педінститутів та науковці з гуманітарних, суспільних інститутів Академії наук УРСР, не випадкові люди, специфіка роботи яких відкривала їм доступ до

¹⁵ Супронюк, О. (2012). Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання. *Бібліотечний вісник*. № 2. С. 44.

¹⁶ Від редколегії. (1968). *Зарубіжні видання про Україну*, № 1–2. С. 3–5.

таємного відділу. Правила користування спецфондом передбачали отримання відношення від установи, де працювали читачі, з вказівкою теми наукової діяльності.

У 1969–1974 рр. спецфондівська картотека налічувала приблизно тисячу користувачів зі своїми темами досліджень. У цьому випадку контингент відповідає кількості заяв на користування спецфондом, котрі щороку поновлювались¹⁷. Цікавою цифрою є кількість відвідувань читальної зали спецхову у згадані роки. Якщо в першому випадку джерелом для підрахунків став «Журнал №2 учёта читателей отдела спецхранения 1969–1974 гг.»¹⁸, то в другому – «Журнал №3 учёта выдаваемой литературы, отдел спецхранения 1969–1970 гг.»¹⁹ та «Журнал учёта читателей на 1976–1978 гг.»²⁰. За показниками означених облікових документів у 1969 р. читальну залу відвідало 926 осіб. Після 1972 р. це число дещо зменшилось, а за 1976–1978 рр. становило 1420 осіб. Названі журнали є важливим джерелом відомостей про кількість відвідувань та визначення складу читачів спецхрану. Вони збереглись серед внутрішньої документації відділу зарубіжної україніки НБУВ, який став правонаступником спецфонду.

У 1969 р. загальна кількість відвідувань бібліотеки становила 394 866²¹, із них 0,23 % припадало на відділ спеціального зберігання. У 1976 р. ці показники падають, позаяк було зареєстровано 289 264 відвідувань²², із них спецфондівські читачі становили 0,18 %.

Для порівняння, вже у 1984–1988 рр. в середньому до читальної зали відділу записувалось 427 користувачів, а кількість відвідувань становила 1630 осіб, тобто десь 6 чол. на день, яким видавалось 13 500 видань, приблизно 52 на день²³. Від загальної кількості читачів у 1985 р. (488 396 відвідувань)²⁴ спецфондівські становили 0,33 %.

Як бачимо, суттєвих змін у відвідуванні спецфонду у відсотковому відношенні до загальної кількості читачів не відбувалось ні в 60-ті, ні в 70-ті, ні у 80-ті роки ХХ ст. Статистичні дані ще раз підтверджують обмежений доступ до заборонених цензурою книг.

Зі згаданих журналів можна почерпнути інформацію про роки та теми досліджень, наукові та освітні інституції, в яких вони проводились і, звісно, вчених, котрі ними опікувались, їх вивчали.

¹⁷ Відношення на користування матеріалами спецфонду потрібно було оновлювати щорічно.

¹⁸ Записи в журналі здійснювалися у серпні 1969 р. – червні 1974 р.

¹⁹ Записи в журналі здійснювалися впродовж серпня–грудня 1969 р.

²⁰ Записи в журналі завершуються 3 січнем 1979 р.

²¹ Дубровіна, Л.А., Онищенко О.С. (2008). *Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1965–1991*. Київ : НБУВ. С. 52.

²² Дубровіна, Л.А., Онищенко, О.С. (2008). *Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1965–1991*. Київ : НБУВ. С. 156.

²³ Протоколи засідань завідуючих відділами, 1989 р. *Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Оп. 1. Спр. 2266. 177 арк., Арк. 18

²⁴ Дубровіна, Л.А., Онищенко, О.С. (2008). *Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1965–1991*. Київ : НБУВ. С. 216.

Співробітники спецхову мали слідкувати, щоб видана користувачеві література відповідала темі, заявленій у відношенні. Перед початком замовлення книг відвідувачі підписували «Правила користування літературою відділу спецфондів», порушення яких суворо каралось. Читачі приходили зі своїми списками літератури, оскільки каталоги видань відділу були лише для внутрішнього користування. Отже, читачі не знали про склад фонду. Що говорити про читачів, якщо самі співробітники не володіли точною інформацією про обсяг фонду та його наповненість, оскільки переінвентаризація не проводилась з 1945 р., а інвентарні книги не цілком відповідали наявності фонду. Згідно з інструкцією інвентаризацію можна було провести лише у випадку стихійного лиха²⁵.

Наукові інтереси спецфондівських читачів вирізнялися різноманітністю: історія, мовознавство, літературознавство, фольклористика, мистецтвознавство, політологія, філософія, релігієзнавство, право, економіка, військова справа тощо.

Читачі приїздили до спецхрану з різних куточків України і не тільки. Так, нам відомі науковці з союзних республік – Російської, Молдавської, Білоруської, Литовської, Латвійської тощо.

Громадянам капіталістичних країн видання, які були опубліковані, а пізніше заборонені в СРСР або країнах соцтабору, не видавались. Теоретично вони могли ознайомитись лише із західною літературою, яка зберігалась у спецфонді.

Часом тема наукових досліджень не завжди відповідала їх змісту і науковці намагались продукувати оригінальні розробки, при цьому вимушено цитуючи класиків марксизму і вживаючи радянські кліше.

Серед користувачів відділу спеціального зберігання були видатні вчені, дехто з них зазнавав репресій та переслідувань. Варто згадати таких фахівців у галузі історії, як П. І. Арсенич, А. З. Барабой, С. І. Білокінь, К. Г. Гуслистий, О. М. Дзюба, В. Б. Євтух, М. Ф. Котляр, І. М. Мельникова, М. І. Павленко, Г. В. Стрельський; мовознавства та літературознавства: Г. Г. Аврахов, В. Г. Бойко, В. Й. Горобець, А. П. Грищенко, О. І. Дей, В. Г. Дончик, Н. Ю. Жлуктенко, А. М. Залеський, Р. П. Зорівчак, А. А. Каспрук, Є. П. Кирилюк, О. В. Мишанич, Н. К. Наєнко, Л. М. Новиченко, Ф. П. Погребенник, Л. Ф. Стеценко, М. М. Сулима, В. Є. Шубравський; етнології та мистецтвознавства: Н. Ю. Асєєва, І. П. Березовський, Б. С. Бутник-Сіверський, Ю. А. Климович, Г. Ю. Стельмах; філософії – В. М. Нічик; журналістики – М. М. Веркалець, М. А. Шудря; книгознавства – М. Г. Резнік, Ф. К. Сарана, І. П. Чепіга; економіки – В. Д. Сікора.

²⁵ Протоколи засідань завідуючих відділами, 1989 р. *Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Оп. 1. Спр. 2266. 177 арк., Арк. 10, 19.

І все ж, чимало фахівців вивчали заборонену літературу, насамперед з контрпропагандистською метою. У цьому руслі працювали історики Р. Г. Симоненко, В. М. Рябоконь, Л. А. Демиденко, О. В. Картунов, А. В. Лихолат, В. К. Сульженко, М. М. Соломатін, С. М. Білак, В. П. Горшков, літературознавець В. Л. Микитась, політологи І. Ф. Курас, Л. П. Нагорна, філософ Ю. І. Римаренко (кадебіст), релігієзнавець Є. К. Дулуман.

Після розгрому гуманітарних та суспільних наук в УРСР у 1972 р. основними читачами спецфонду, за поодинокими винятками, стали співробітники відділу зарубіжної історіографії Інститут історії АН УРСР, котрі займалися суто контрпропагандистською роботою.

Отже, в кінці 1960 – першій половині 1980-х років у Центральній науковій бібліотеці Академії наук УРСР діяв відділ спеціального зберігання, де знаходились вилучені із загального обігу видання. У ці роки його довголітнім завідувачем була В. І. Коваль. Загалом кількість співробітників спецфонду коливалась від трьох до чотирьох. На них покладалось завдання забезпечувати суто бібліотечні напрями роботи підрозділу, специфіка яких залежала від розпоряджень Головлітв УРСР та СРСР. Так, згідно зведених списків книг і наказів останніх відбувався процес вилучення вітчизняної літератури з основного книгосховища бібліотеки і передачі її до фонду спецхрану. Іноземними ж виданнями відділ почав систематично комплектуватись з 1968 р. шляхом валютної передплати згідно наказу директивних органів. Таким чином, полиці його книгосховища стали наповнюватись зарубіжною українською.

З надходженням нової літератури з'являються й нові читачі, перед якими стояло завдання, за деякими винятками, займатись контрпропагандистськими дослідженнями. Читальну залу таємного відділу в роки «застою» відвідувало менше ніж піввідсотка від усіх читачів бібліотеки, що черговий раз вказувало на закритість відділу і обмежений доступ до його видань. Як відвідувачі спецфонду, так і самі співробітники підпорядковувались суворим правилам його роботи. Останні були під пильним контролем органів, і результати їх діяльності регулярно перевірялися. Метою діяльності відділу спеціального зберігання було збереження забороненої цензурою літератури задля користування нею певною категорією науковців. У кінцевому підсумку саме це дало змогу широкому загалу познайомитися з рідкісними та цінними українознавчими виданнями після відновлення Україною державної незалежності.

ЗНАК ТРИВАЛОСТІ ТРАДИЦІЇ: ТВОРИ ОДЕСЬКИХ НОНКОНФОРМІСТІВ У МЮНХЕНІ 1979 РОКУ

*Ліана Кришевська
Докторантка факультету філософії,
філософії науки і релігієзнавства
Мюнхенський університет Людвіга-Максиміліана
kryshevska@gmail.com*

Анотація

Стаття присвячена творам одеських нонконформістів, які були презентовані в Мюнхені в 1979 році в рамках виставки українського сучасного мистецтва. Ця подія розглядається в контексті тяглості традиції Нової південноукраїнської школи живопису. Простежується зв'язок між одеським авангардом 1910-х років, сформованим у взаємодії з мюнхенським художнім середовищем, та естетикою одеських нонконформістів 1970-х років. Окрема увага приділяється постаті ректора УВУ Володимира Яніва як організатора та посередника в процесі репрезентації української культури в європейському контексті.

Ключові слова: одеська сецесія, мюнхенська сецесія, Нова південноукраїнська школа живопису, нонконформісти, В. Янів

A SIGN OF ENDURING TRADITION: WORKS OF ODESA NONCONFORMISTS IN MUNICH, 1979

*Liana Kryshevska
PhD candidate
Faculty of Philosophy, Philosophy
of Science and Religious Studies
Ludwig Maximilian University of Munich*

Abstract

The article focuses on the works of Odesa nonconformist artists presented in Munich in 1979 as part of an exhibition of contemporary Ukrainian art. This event is examined in the context of the continuity of the tradition of the New South Ukrainian School of Painting. The article traces the connection between the Odesa avant-garde of the 1910s—formed through interaction with the Munich artistic milieu—and the aesthetics of Odesa nonconformists of the 1970s. Particular attention is given to the figure of Volodymyr Yaniv, rector of the Ukrainian Free University, as an organizer and mediator in the representation of Ukrainian culture within the European context.

Keywords: Odesa Secession, Munich Secession, New South Ukrainian School of Painting, nonconformists, V. Yaniv.

В червні і липні 1979 року в Мюнхені відбулась виставка творів сучасних українських митців, творчість яких окреслюється поняттям *неконформісти*¹. Ідея виставки належала *Виставковому комітету* – об'єднанню, того ж таки року створеного за ініціати́ви Ігора Цишкевича, громадянина США українського походження, постаті, яка надзвичайно доклалась до створення виставкового руху українських неконформістів за кордоном.

Організацією виставки в Мюнхені, як і друком каталогу до виставки, переймався Український Вільний Університет і особисто ректор університету Володимир Янів. Участь В. Яніва в організації цього проєкту не була випадковою: популяризація сучасного українського мистецтва в Німеччині становила важливу складову його діяльності на посаді ректора УВУ (1968–1985). В своєму впровідному есеї до мандрівної виставки, презентованій у 1981 році в трьох містах Німеччини (Білефельд, Детмольд, Мюнхен) з нагоди 60-го ювілею УВУ, В. Янів згадує про більш ніж десяток виставок, влаштованих ним «за останні чотири роки»².

Ангажованість В. Янів у виставкову діяльність не є справою його особистих вподобань. З одного боку, вона безпосередньо зумовлена його, як він сам зазначає «традиційним» баченням і розумінням університету. Університети для нього це на самперед інституції, що «покликані стати центрами гармонійного формування нових поколінь у їх шуканнях правди з одночасним сприянням розвиткові в напрямі зрозуміння і збагнення краси світу»³. То ж свою діяльність на посаді ректора В. Янів розглядав саме в цьому сенсі: як «прагнення» і практичне втілення «синтези науки і мистецтва»⁴.

З іншого боку, В. Янів, який був свідомий належності українського мистецтва до загального європейського культурного простору, вважав таку виставкову діяльність необхідною. Для нього це був шлях до взаєморозуміння, створення засад «співжиття у згоді і мирі», адже «тільки на такій основі може постати духово з'єднана Європа зі всіма її традиційними вартостями»⁵. То ж виставки творів українських митців були для В. Янів не просто можливістю презентувати українське мистецтво. У виставковій діяльності він вбачав можливість закріпити в свідомості німецького глядача сприйняття українського мистецтва як самостійного феномена, і саме такого, який є невід'ємною частиною європейського культурного, а зачіть і ціннісного простору.

¹ Це поняття використовує М. Мудрак і окреслює ним творчість українських митців, які в радянський час свідомо відмовлялися від примусово накинених ідеологічних і художніх стандартів соцреалізму. Див.: Мудрак, М. (1979). *Сучасне мистецтво з України. Виставка живопису- малюнків-скульптури. Мюнхен. Лондон. Нью-Йорк. Париж 1979*. Мюнхен-Париж: Комітет пересувних виставок, С. 3-23.

² Янів, В. (1987). *Українське мистецтво на культурно-історичному тлі України у зв'язку з її геополітичним розташуванням. (Впровідний есеї до збірної мандрівної виставки у ювілей 60-ліття УВУ)*. Varia Nr. 34, Мюнхен: УВУ, С. 5.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само, С. 6.

З огляду на це стає зрозумілою увага і прихильність В. Яніва до творчості неконформістів і особливо до одеських неконформістів⁶. Адже на думку В. Яніва творчість неконформістів унаочнювала «те, що є спільною рисою справжніх європейців: вічний неспокій в пошуках індивіда за правдою і красою, які саме й перетворюють індивіда на індивідуальність, одиницю на особовість»⁷.

Тут ми впритул наближаємось двох важливих тем, які попри свою значущість та актуальність досі залишається мало або зовсім недослідженими. Одна з них стосується ролі діаспори у збереженні українського культурного надбання та розбудові сприйняття України як самостійного культурно-політичного феномену. Надважливою ця діяльність була тому, що свого часу її результати сприяли визнанню самостійності України. Діяльність В. Янів є частиною цього процесу і, як така, заслуговує на окремий аналіз.

Інша тема значною мірою унаочнюється у мюнхенській виставці неконформістів 1979 року і буквально візуалізується в презентованих творах одеських художників. Твори одеської групи митців (а М. Мудрак в своїй статті до каталогу наголошує на тому, що, на відміну від неконформістів з інших міст, одеські митці формували саме групу, об'єднану спільною митецькою стратегією⁸), стали свідченням тяглості традиції Нової південноукраїнської школи живопису, а через це і безпосередньої належності українського мистецтва до європейського культурного простору. Саме на цьому аспекті я зупинюсь докладніше.

Що конкретно означає ця теза і який культурно-історичний вираз вона має, стане зрозуміло, якщо прийняти до уваги наступний факт: творчість одеських неконформістів є безпосереднім продовженням розвитку Нової південноукраїнської школи живопису, її художніх принципів та стилістики що її вирізняє. Ця школа сформувалася в Одесі у 1910-х роках в тісній взаємодії з мюнхенською художньою сценою, передусім з митцями Нового Мюнхенського товариства художників (*Neue Künstlervereinigung München, N.K.V.M.*) та стала результатом художніх процесів, які за аналогією можна означити як *одеська сецесія*.

Свою візуалізацію одеська сецесія отримала в трьох виставках, які довгий час залишались найбільшими і найвизначнішими для розвитку модерного мистецтва в імперській Росії. З поміж інших, ці виставки вирізняли інтенсивний діалог з колегами з інших країн, активна рецепція актуальних тенденцій модерного мистецтва, а також рефлексія щодо виразних можливостей мови мистецтва. Йдеться про дві виставки «Салону Іздебського» і 3-

⁶ Тут буде доречно згадати також і про виставки Володимира Стрельнікова – одного з провідних представників одеських неконформістів, організовані в Мюнхені за ініціативи В. Яніва.

⁷ Янів, В. (1987). *Українське мистецтво на культурно-історичному тлі України у зв'язку з її геополітичним розташуванням. (Впровідний есеї до збірної мандрівної виставки у ювілей 60-ліття УВУ)*. Varia Nr. 34, Мюнхен: УВУ, С. 6.

⁸ Мудрак, М. (1979). *Сучасне мистецтво з України. Виставка живопису- малюнків-скульптури. Мюнхен. Лондон. Нью-Йорк. Париж 1979*. Мюнхен-Париж: Комітет пересувних виставок, С. 7.

тю Весняну виставку «Товариства незалежних», які відбулися в проміжок між 1909 і 1914 роками.

Центральну роль у цих подіях відіграли два митця. Ім'я одного з них відоме переважно фахівцям, інший вважається ключовою постаттю світового модернізму. Це Володимир Іздебський (1882–1965) та Василій Кандінський (1866–1944), життя і творчість яких значною мірою пов'язані з Одесою: в Одесі вони зросли, здобули першу мистецьку освіту та дебютували як художники.

Перші дві виставки (грудень 1909 та лютий 1911) ініціював та організував В. Іздебський. Симптоматично, що означає він їх як «Салони», однозначно апелюючи до аналогічних подій в Парижі, з яким одеські митці були пов'язані так само тісно, як і з художнім середовищем Мюнхену. Ідея, яка надихала Іздебського в реалізації його амбітного задуму, полягала в презентації існуючих напрямків образотворчого мистецтва – від академічних до радикально-авангардних, та в створенні дискусійного простору для обміну думками щодо нових мистецьких тенденцій та модерних можливостей мови мистецтва.

Весняна виставка 1914 року – 3-тя виставка *Товариства незалежних*, мала інший контекст. Вона не стільки зосереджувалась на рефлексії актуальних тенденцій, скільки демонструвала певний результат. А саме художню зрілість мистецького руху, який утворився із розмежування з академічним середовищем і позиціонував себе як радикальне протиставлення традиції і стилістиці академічного живопису. Свою позицію митці цього напрямку маніфестували на початку 1909 року, оголосивши про створення *Товариства незалежних*. Їхня 3-тя виставка на весні 1914 року стала свідомим постановом нової школи, яку Юрій Єгоров, митець наступного покоління, означив як Нову південноукраїнську школу живопису.

Іздебський, який ще в 1912 році залишив Одесу, до третьої виставки Товариства незалежних безпосереднього відношення не мав. Проте без його Салонів та співпраці з Кандінським зміст і рівень цієї виставки був би іншим. Адже свого часу саме «Салони» Іздебського перетворили Одесу на культурну метрополію, представивши на півдні України найширшу палітру сучасних авангардних течій європейського мистецтва. Своєю чергою це прискорило сецесійні процеси в художньому середовищі Одеси: різке розмежування академічного та авангардного напрямку та формування нової модерної стилістики живопису.

Перший Салон відкрився в Одесі 4 грудня 1909 року, а згодом був показаний у Києві, Петербурзі та Ризі. Близько 150 учасників з Одеси і з різних європейських країн виставили понад 700 робіт. Серед них твори Анрі Матісса, Джакомо Балла, Жоржа Брака, Анрі Руссо, Поля Сіньяка; твори українських авангардистів: братів Бурлюк, Володимира Татліна, Олександри Екстер. Виставлялись також і російські митці, які гуртувались навколо «батька

російського авангарду» Давида Бурлюка а за рік створили групу «Бубновий валет»: Наталя Гончарова, Михайло Ларіонов, Аристарх Лентулов. Свої роботи для виставки надали мюнхенські митці з кола В. Кандінського.

Другий Салон Іздебського був дещо скромніший і за кількістю творів – близько 400, і за географією – Салон було презентовано в Одесі, Миколаєві та Херсоні. Але позаяк митці академічного напрямку саботували участь в другій виставці Іздебського, радикальність і неконвенційність модерного мистецького мислення унаочнювалась в цій виставці надзвичайно концентровано.

Новою на той час була і загальна концепція виставок. Обидва «Салони» супроводжувались публічними лекціями і концертами, присвяченими сучасному мистецтву. В каталогах до виставок Іздебський публікував тексти, де викладав власне бачення модернізму. І якщо в першому каталозі він був єдиним автором, то до публікації в другому він запрошує і інших митців: каталог другого Салону містить шість есеїв.

Що ж стосується взаємодії мюнхенського і одеського художніх середовищ на цей час, то воно ніяким чином не обмежується лише участю В. Кандінського в виставкових подіях Одеси. Більш того, особисто для В. Кандінського це була майже обов'язкова річ. Хоча з 1896 року В. Кандінський і мешкає в Мюнхені, де навчається спочатку в школі Антона Ажбе, а потім в Академії мистецтв в класі Франца фон Штука, кожен рік починаючи з 1898 і аж до початку Першої світової війни він, як член *Товариства південноросійських художників*, регулярно надає свої твори для осінніх виставок в Одесі⁹.

Активна взаємодія художніх сцен Мюнхена і Одеси здійснюється з одного боку завдяки залученості В. Кандінського до підготовки обох Салонів, а з другого, завдяки інтегрованості В. Іздебського до художньої спільноти Мюнхену. Так само як свого часу В. Кандінський, В. Іздебський продовжує своє художнє навчання в Мюнхені. Два роки, починаючи з 1901 він навчається в Академії мистецтв в класі скульптора Вільгельма фон Рюмана, поринає в інтенсивну атмосферу мюнхенської сецесії і надихається ідеями, які пізніше реалізовує в своїх Салонах. Саме в цей час він знайомиться з В. Кандінським, з яким крок за кроком вибудовує творчі стосунки.

Про те, що В. Кандінський надавав поради щодо Салонів, Іздебський свідчить сам в листуванні з Давидом Бурлюком. Про серйозне ставлення Кандінського до проєктів Іздебського говорять також і факти: для виставки Кандінський не лише надав свої роботи, а й сприяв участі художників Нового Мюнхенського товариства митців (*N.K.V.M.*), до організації якого він був безпосередньо залучений. Перша виставка *N.K.V.M.* не без скандального

⁹ Абрамов В.А. (1995): *В.В. Кандинский в художественной жизни Одессы. Документы. Материалы*. Одесса: Глас. С. 14-66.

резонансу відкрилась в центрі Мюнхену 1 грудня 1909 року в легендарній «Modern Galerie» Генріха Тангаузера. А тиждень потому, 75 творів тих самим авторів -- Ерми Боссі, Габріеле Мюнтер, Олексія Явленського, Маріанни Веревкіної, Альфреда Кубіна та самого Кандінського, публіка оцінювала вже в Одесі.

В підготовку Другого Салону Іздебського, Кандінський був залучений інтенсивніше. Він готує афішу та обкладинку каталогу, для публікації в каталозі пише есей «*Зміст і форма*» і перекладає текст Арнольда Шенберга «*Про паралельні октави й квінти*». Для виставки у лютому 1911 він надає свої перші абстрактні полотна.

У грудні цього самого року В. Кандінський залишає Нове Мюнхенське товариство митців, яке нещадно критикувало його новий абстрактний стиль, оголошує про створення нової групи *Синій вершник* (*Der Blaue Reiter*), одним із членів якої був також і Давид Бурлюк, а за пів року видає однойменний альманах, заснований на ідеї виставкового каталогу В. Іздебського.

Чи існує безпосередній зв'язок між залученням В. Кандінського в підготовку Салонів Іздебського і створенням ним нової мистецької групи, яка суттєво визначила характер Мюнхенської сецесії, залишається питанням на яке ще треба дати відповідь. Однак не викликає жодних сумнівів те, що ідею альманаха «*Синій вершник*», на сторінках якого не критики, як то було усталено, а самі митці аналізували і дискутували проблеми сучасного мистецтва, В. Кандінський переймає від В. Іздебського. На це зокрема вказує Єлена Галь-Фонтен в коментарях виданого нею листування В. Кандінського¹⁰.

В цьому контексті цікаво звернути увагу також і на принцип, за яким змінюється художній стиль Кандінського. На етапі своєї зрілості впізнаваний абстрактний стиль Кандінського ґрунтується на абсолютній домінантності кольорової композиції, створеній заради неї самої. Впадає в очі також і зміна палітри: стримані, приглушені або ж м'які пастельні кольори ранніх творів виміщуються близько 1910-го фарбами, характерними для одеських митців авангардного напрямку: інтенсивними, насиченими фарбами, з частим домінуванням яскравого жовтого, блакитного (або синього) і червоного. Саме цей принцип – художній твір як кольорове втілення композиції, є головною стилістичною ознакою Нової південноукраїнської школи живопису, яка з моменту проведення в 1914 році третьої Весняної виставки Товариства незалежних засвідчила своє існування.

Об'єднання південноукраїнських митців Товариство незалежних налічувало близько 40-ка учасників, було засновано раннього 1909 року та проіснувало до 1920. Серед його членів, до прикладу, Михайло Гершенфельд (1880–1939), який навчався в Одесі, Мюнхені та Парижі,

¹⁰ Hahl-Fontaine, Jelena (Ed.). (2023). *Kandinsky. Das Leben in Briefen. 1889-1944*, München: Hirmer, P. 323.

і був членом французького *Товариства незалежних художників* (Société des Artistes Indépendants); Амшей Нюрнберг (1887-1979), який навчався у Кіріака Костанді в Одесі, а потім у Парижі, де ділив майстерню з Марком Шагалом; Теофіл Фраєрман (1883-1957), знаний у Європі як Тео Фра, і який з 1909 до 1914 був постійним учасником парижських Осінніх Салонів (Salons d'Automne). Сьогодні ці імена відомі, радше, невеликому колу знавців, але свого часу їхня діяльність була невід'ємною частиною європейського модерного художнього процесу.

Попри всі обставини советського часу – змушену еміграцію, репресії, знищення і втрату творів, відмову митців від власної художньої позиції та підлаштування під нові ідеологічні реалії, Нова південноукраїнська школа живопису зберіглась та продовжила свій розвиток в творчості одеських нонконформістів. Визначальною тут була функція *Одеської художньої школи малювання* (зараз Одеського художнього училища ім. М. Б. Грекова), саме тій школі, в якій свого часу навчались і В. Іздебський, і Д. Бурлюк.

Тут знов важливо згадати ім'я Теофіла Фраєрмана. Напередодні Першої світової війни він завітав до рідного міста, однак не зміг його залишити. Дуже швидко він приєднався до кола незалежних митців, а з часом став викладати у художній школі малювання. До його учнів належить Юрій Єгоров (1926-2008), один із найталановитіших українських художників свого часу. Саме Єгоров, який ввів у вжиток поняття *Нова південноукраїнська школа живопису*, як викладач виховав або безпосередньо вплинув на покоління одеських художників 1970-х років, які належали до так званої другої хвилі авангарду в Одесі, та утворили групу одеських нонконформістів. Серед них митці, твори яких увійшли до мюнхенської виставки сучасного мистецтва з України 1979 року: Володимир Стрельніков, Олександр Онуфрієв, Людмила Яструб, Валерій Басанець, Станислав Сичов, Валентин Хрущ, Володимир Цюпко, Віталій Сазонов, Володимир Наумець та Віктор Маринюк.

Складно сказати, чи був поінформований В. Янів про цей опосередкований зв'язок одеських нонконформістів з мюнхенським художнім середовищем початку 20-го століття. Це можна лише припустити. Однак безперечно, що він усвідомлював значення тягlosti традиції і послідовно працював над збереженням і репрезентацією української культурної автономії, навіть у часи політичної непевності та ізоляції.

МІЙ ЛЮБИЙ КРАЮ, ТИ В МЕНІ ГОРИШ КРИВАВОЮ ЗОРЕЮ” (НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У ТВОРЧОСТІ ЛЕОНІДА ПОЛТАВИ)

Людмила Зіневич
кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри українознавства,
Харківський національний університет ім. В. Каразіна, Україна
zinevichlv@gmail.com

Анотація

У статті проаналізовано життя та творчість Леоніда Полтави, його погляди на національно-визвольні змагання і формування національної свідомості та авторську художню інтерпретацію проблем буття України у страшних реаліях советського терору, колоніального минулого та бачення перспективи здобуття незалежності.

Ключові слова: національна ідея, концепт Україна, часопростір, колоніальний спадок, советське поневолення.

"MY DEAR LAND, YOU BURN IN ME LIKE A BLOODY DAWN": A NATIONAL IDEA IN THE WORKS OF LEONID POLTAVA

Liudmyla Zinevych
PhD in Philology,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies,
V. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Abstract

The article analyzes the life and work of Leonid Poltava, his views on the Ukrainian liberation struggle and the formation of national consciousness as well as the author's artistic interpretation of the problems of Ukraine's existence in the terrible realities of Soviet terror, the colonial past and the vision of the prospect of independence.

Keywords: national idea, concept of Ukraine, time-space, colonial legacy, Soviet enslavement.

До українських письменників в екзилі, які у своїй творчості й громадській діяльності проблеми буття незалежної України ставили на перше місце, належить Леонід Полтава (Леонід Пархомович, 24.08.1921, Вовківці, роменський район Сумщини – 19.04.1990, Нью-Джерсі) – поет, прозаїк, драматург, публіцист, громадський діяч, журналіст радіо «Свобода» та «Голос Америки», редактор еміграційних видань ОУН. Своєю плідною творчістю письменник доклався до збереження української мови, творив нове художнє слово,

спрямовуючи його як зброю проти поневолювачів Батьківщини, проти советського тоталітарного режиму, проти викорінення українства в його найрізноманітніших виявах.

Свій творчий шлях письменник почав ще в довоєнній Україні, у часи Другої світової війни потрапив до Німеччини як оstarбайтер, а за втечу з німецького невілля відбував покарання у в'язниці Потсдаму, далі пройшов табори ДіПі, проте й не повернувся на Батьківщину через загрозу переслідувань більшовиками. Тому творчість Леоніда Полтави була забороненою у підсоветській Україні, та й донині лишається, на жаль, малодослідженою. Художній доробок письменника частково висвітлювалася в статтях В. Біляйова, І. Левадного, М. Слабошпицького, Яра Славутича, Д. Чередниченка.

Високу оцінку діяльності Леоніда Полтави дала Лариса Йолкіна у статті «Послання до молоді». Вона писала: «Леонід Полтава – активний громадський і культурний діяч діаспори, письменник-націоналіст і в художній творчості залишається носієм національної ідеї, ідеї української незалежності, ідеї звільнення від чужинецького панування, ідеї єдності нації. Навіть перебуваючи в складних життєвих обставинах, Леонід Едуардович ніколи не зневірився, бо як письменник своїм найважливішим життєвим обов'язком вважав боротьбу за волю свого народу, а засобом боротьби своє перо»¹.

Творчість Леоніда Полтави жанрово дуже різноманітна, за життя письменника вийшло понад 30 книг: поетичні збірки «За мурами Берліну», «Жовті каруселі», «Поетичні баляди», «Біла трава», «Вальторна», «Римські сонети», «Із еспанського зшитка», «Смак Сонця» тощо, художня проза «У вишневій країні», «Чи зійде завтра сонце?», «Над блакитним Чорним морем» історичний роман «1709», драматургічні твори: «Чого шумлять верби», «Пам'ятник героєві», «Чужі вітри», «Заметіль» та чимало дитячих книг: «Лебеді», «Котячий хор», «Абетка веселенька для дорослих і маленьких», «Мавпячий король» тощо. У публіцистиці митець звертався до визначних історичних подій чи дієвців «Культура розстріляних поетів: Українська культура й література 1900-1934 рр», «Симон Петлюра: Альбом – біографія», «Образ Степана Бандери в літературі й мистецтві» тощо. Як бачимо, наскрізною темою творчості письменника є Україна: куди б не закинула його доля, повсюди йому вбачалися рідні образи, відгукувався біль поневоленої Батьківщини:

Мій любий краю, ти в мені
Гориш кривавою зорею.
В незрозумілім чорнім сні
Іду без тебе я землею.

¹ Цит. за: Дейниченко, Н. (2021). Він завжди був Українцем. Електронний ресурс: <https://ukrpohliad.org/culture/vin-zavzhdy-buv-ukrayintsem.html>

Яскраво вираженим антисоветським й антиколоніальним спрямуванням з-поміж доробку автора вирізняється поема-епопея «Енеїда модерна, альбо дивні пригоди ченця Григорія Чудотворця, який на Україні що триста літ воскресає»². Вона написана між 1950 і 1953 роками, а побачила світ у 1955 році у Лондоні. Для свого часу твір був надзвичайно сміливим своїм викривальним патосом і донині зберігає актуальність, бо в ньому можна знайти перегуки із сучасними подіями, із загарбницькою війною Москви.

Тут Леонід Полтава звертається як до народної, так і книжної сміхової традиції. «Коли говоримо про український гумор, – писав Дмитро Чуб, – то тим самим згадуємо найяскравішу вдачу українського народу. Від найдавніших часів і в найтяжчі часи нашої історії цей гумор скрашував людське життя, скріплював людські душі в час розпуки, додавав сили і в боротьбі проти ворога»³. Саме таку мету ставив перед собою автор твору, у післямові-зверненні «До братів-поетів» Леонід Полтава окреслює своє письменницьке кредо: «Наш труд потрібний людям». Мої брати, що прийдуть по мені, – хотів би, щоб мій тихий голос у цій «Тридцятилітній Енеїді» надихнув вас на великі твори – епопеї поетичні з життя і боротьби нашого шляхетного народу. Щоб започаткована ще Іваном Котляревським українська «Енеїда» ніколи не завмерла; щоб вона завжди приходила в народні руки – і в час неволі, і в час радості, як вірний товариш, той що бодай на мить прозріває»⁴. Проте, як зазначає Дмитро Бучинський у передмові до книги, що письменник апелює до сумління, «не до сміху йому, що крізь призму його душі, словами його новітнього Енея ченця Григорія проривається жаль і туга»⁵.

Тож назвою, епіграфом («Де общес добро в упадку, Забудь отца, забудь і матку, Лети повинність ісправлять»), сюжетом, численними ремінісценціями письменник відсилає читача до української класичної «Енеїди» Івана Котляревського, проте його мандрівник «по ріднім краї, по Трої гноблений своїй» має інше походження. Це чернець Києво-Печерської Лаври Григорій Чудотворець, згадуваний у «Патерику» та оспіваний у народних легендах. Відповідно до переказів, він малював ікону Пречистої Матері, але не зміг завершити роботу, бо загинув тоді, «коли з татарських рук приймав смерть Київ», і кожні триста років, у буремні часи борні українців, чернець підводиться – воскресає з місця свого вічного спочинку, щоб знайти незавершений труд і домалювати ікону. Востаннє чернець приходив у добу Богдана Хмельницького, але Переяславська угода 1654 року перервала його прагнення. І ось він знову воскресає й на нових фізичних та духовних руїнах шукає свого твору – цариці України. Пошук ікони Григорієм

² Полтава, Леонід (1955) *Енеїда модерна альбо дивні пригоди ченця Григорія Чудотворця, який на Україні що триста літ воскресає*. Лондон: Українська видавнича спілка.

³ Чуб, Дмитро (1982). *Український гумор і його творці. У дзеркалі життя і літератури*. Мельбурн: «Ластівка». С. 183.

⁴ Полтава, Леонід (1955) *Енеїда модерна альбо дивні пригоди ченця Григорія Чудотворця, який на Україні що триста літ воскресає*. Лондон: Українська видавнича спілка. С. 124.

⁵ Там само. С. 14.

Чудотворцем перегукується із авторськими інтенціями пошуку української України, боротьби за її волю, надіями на здобуття незалежності: «Україна – моя ікона, до якої молюсь щодня».

Сюжетний прийом подорожі дає змогу автору «Енеїди модерної» показати широку епічну картину й пуститися в мандри підсоветською Україною та місцями її недолі тривалістю в 30 років – від поневолення більшовиками до закінчення Другої світової війни. У творі ми бачимо наслідки колективізації, продрозкладку, голодомор, репресії інтелігенції, заслання до Сибіру, Другу світову війну і руїну часів нацистської окупації.

Уже на початку твору у «Слові до Енея» автор вводить читача у світ обману й облуди, де у бурлескній формі визначає часопростір: «Там Зевсу Керенський в кав'ярні Підносить страви, з виду гарні, Уміло зварені в Кремлі». Проте Еней, який в І. Котляревського, шукаючи нову батьківщину, зазнав чимало поневірянь і випробувань, та виказав-таки неабияку мужність, тепер, у часи Советів, таборів і паспортів, не готовий до боротьби, тому залишається лише спостерігачем пригод Ченця.

Аналізованому твору властива складна взаємодія часових координат: накладання різних часових планів, минуле, актуальна сучасність, яка для нас стала історією, авторське бачення перспективи об'єднуються у парадигмі художнього тексту. Усі події, характеристики, система ціннісних координат передані через оптику оповідача – головного героя твору Григорія Чудотворця – «чадолюбивого, простого», «що встав для тебе з домовини, Красо козацької землі». Історичне минуле України, зображено через три пришествя, мислиться поетом у піднесено-високих тонах, іноді із відтінком ностальгії: «Ой був Григорій тут при славі! Йому ж бо в дар ясний хитон Приніс від князя Ярослава митрополит Іларіон» – то були величні часи Руси, коли всміхалася Мати Божа з ікони поглядом живим. Вдруге Григорій приходить, «коли із Азії наруга Ішла потом у Руський світ», і, хоча король Данило стримував татарську орду, «Не обійшлося без печалі, і Божа-мати теж ридала Тоді у сяєві пожеж». Всміхалася любо Мати Божа, мати-Україна, «коли Хмельницький по борні, У славі й злоті, при почті В'їздив у Київ на коні. Кричав: Чолом тобі, вельможе! Веди за волю до кінця!»

Четверте воскресіння Ченця Григорія в часи нового лихоліття – советського поневолення й терору: «Чернець задумався тепер: Чи є ще в світі Україна, чи лиш сама УЕСЕСЕР? Як в рідний край шукати броду, К тому співочому народу, К тій озолоченій землі? А чи її вітрами здуло, А чи її покрило мулом, А чи взяли на кораблі?»

Отже, у поемі постає дві України: люба серцю автора й героя й УЕСЕСЕР. Перша моделюється через народнопоетичні образи з вишневими садами, широкими ланами, пташиним співом, золотоверхим Києвом і вічним Дніпром: «В душі Григорія Любови Могутня хвиля нароста. Картини рідні! Поле й поле, І хоч степи потяв Леміш, – Ти все ж така високочола, Кохана земле, як раніш!».

Друга Україна – УЕСЕСЕР. Кров'ю серця письменник описує це море сліз: в'язниці, тюрми, Сибір, репресії – типові символи українського поневолення, скування свободолюбивого духу українців. Нова дійсність сконструйована з окремих картин: черги, бійки, картки, дефіцит, грабунки, арешти, доноси, колгоспи, голод – «У пеклі краще, ніж у раї, Який отут ви завели». Облудність советської пропаганди автор викриває, вводячи в текст патосні гасла: «Нехай живе країна Рад! Веде нас Ленін в райські далі, Веде із ним премудрий Сталін- І вже не можна нам назад!», що контрастують зі страшними реаліями колективізацій й голодомору: «Коли б то хліб забрала спека! – Його держава узяла! На клуні зваленій лелека Лише лишився від села!... А з України в сніжній піні, заваленій зерном і сіном, на північ бігли потяги»... «Прийшла весна і їли кору, і вже не чули власних ніг», «Корови будуть у колхозі, а сир і масло – у Москві».

Концепт нового часу в аналізованому творі реалізований у таких образах: «непевні часи», «проклятий час прийшов на тебе, Україно!», «Погибіль сходить до Дніпра», «Які часи тепер настали, що гріх спротивився гріху», «Став нерівний час: Льохи й муровані підвали Чекають віддавна на нас!»

Епічна картина людських бід постає в розділі «Нещастя»: одурених шукачів правди, не советської, тієї, що в газеті «Правда», а тієї, що у Тараса Шевченка «В своїй хаті своя правда і сила і воля». На прийом в УКАПЕ чекає море люду усякого. «Я за волю на фронті. Тепер мені Таку улаштували долю, Що мабуть легше у труні», жінка з Василькова йшла по правду аж у ЦИК, бо забрали корову, старий дідусь шукає арештованого за політику сина. Але трагедія українців у тому й полягала, що хата стала не своя. Тема не своєї землі проходить рефреном через увесь твір. Це і є советська Україна з декларованими здобутками, що потопає у морі сліз людських: «Україно, ти ніби йдеш на верховини, Хоч він не твій – оцей розгін! Він плыв Дніпром немов Господар – На нашій, не своїй землі, А за бортами сиві води Від гніву пінилися в імлі», українець тепер «У власнім домі – а без дому, В своїй країні чужинець». Житниця Європи тепер збирає криваві жнива голодомору: «Немов розкидані колоди, немов снопи посеред жнив, лежали люди на дорозі... Кудись брели опухлі, босі У дощ, у спеку, у мороз... І ось які могли ходити, пішли, як вказано бандитом, на шлях кріпацький – у колхоз».

Советську Росію автор бачить спадкоємицею царської політики, що у творі виявляється в певних словоформах, наприклад: Юг ЕСЕСЕР як трансформоване продовження Юга Росії. Ті самі кумири «Господар порухом лиш вії Вказав на пам'ятник Росії – На міднолобого Петра. І здивувавсь Григорій щиро: чому цей нехрист і невіра З Неви забрів аж до Дніпра?» У примітках Леонід Полтава нагадує, що це той перший, що розпинав Україну, за висловом Шевченка. І колишні царські генерали, «царсько-панська шпана», що начепили нові московські ордени, тепер катують українських політв'язнів на Сибіру: «О є вони в Сибірі звірі-та тільки в образі людей! Стає страшним людина катом і проти неї меркне звір». У Леоніда

Полтави Сибір правдиво показаний як спадкоємна від царату тюрма народів: «Ти не прийшов іще, поете, Щоб про Сибір розповісти, – Про злі вітри, круті замети, А над усім – дроти, дроти...; Про це Багатство і злидарство, Про ці засніжені моря... – Про це правдиво-руське царство Червоно-білого царя!»

У художньо-історичній канві тексту актуалізовані образи–символи каральної совєтської машини: Ленін, Сталін, Каганович («Каганович положив на уста співочі страху печать», «Тепер нам в'язи скрутить Сталін»), ГПУ, воронки, наглядачі, конвоїри, мільтони, армія чиновників – свора московських ставлеників. Змалілість душ великих вершителей доль у гротескній формі передає автор у такій картині: «Услід за вождем Петровським йшли вожденята... Гей, московська стара шарманко, пригравай!... Спинились при столі, тупцюють, Додолу очі... Хай же чують Про свій комуністичний рай!»

Образ московського ворога у творі – багатолітній і незнищений: «Поклявшись честю на папері Пройшов через великі двері Обман – старий посол Москви!».

Найбільш виразно загарбницька сутність північного сусіда-поневолювача передана у збірному образі, що є антагоністом головного героя Григорія, – «Как Цапнуть», він же Рудань, скорпіон, біс. Григорій його впізнає й пригадує, що бачив ще у часи Хмельниччини, коли «У двері Лаврового дому- Московська рота забрела; по келіях гайнули! Жарко Було тоді! Рудань плигнув, Украв щось – дивиться сміярка, Але й її не повернув!» Дуже нагадує нинішні події, теперішніх загарбників-грабіжників, що вивозять з окупованих територій навіть собачі будки. Прикметно, що Как Цапнуть з-поміж інших персонажів вирізняється російською мовою. Тут автор показує природу зросійщення: «Григорій ще когось питає, але у відповідь йому: Как, как? Нікак не понимаю І на том світє не пойму! Закаркало немов ворона. То був Как Цапнуть!»

Загалом мовним маркером Совєтської України у творі є російська, нею розмовляють чиновники, каральні органи, пристосуванці, нею кричать совєтські гасла. І навіть ті, хто пам'ятав своє козацьке коріння, переходять на російську, бо можна заgrimіти у тюрму. А українська мова на каналах, де мордують тих, хто не зрікся свого походження і не зрадив національно-державницьку ідею.

Совєтська система призвела не лише до нищення національної ідентичності а й до знелюднення людини в цілому, до виродження духовності, нищення волі до боротьби. З гіркотою в голосі герой запитує «Чи люди тут – чи тільки в шмати загорнені голосники? Чи їм потрібна Божа мати, Чи тільки сіль і сірники?» У країні-в'язниці людина часто не витримувала випробувань, обмовляла себе й підписувала сфабриковані зізнання, визнавала себе «ворогами народу»: «Він сів у камеру... Зі зла Хтось матюкався несамовито, хтось назива себе бандитом, А інших праведними; хтось ридав і бився головою Об мур...- Голготою живою уздрів би камеру Христос». Одна з головних героїнь твору, Мотрона, що випробувала на собі усі вигоди

советського раю, після в'язниці як пропаша сила стає повією, але найбільше її гнітить не цей гріх, а той, що донесла, як навчив Как Цапнуть.

Тож разом із іконою головний герой шукає Людину нескорену, людину, що усвідомлює вселюдське зло Москви й готова до боротьби. У Харкові Григорій прямує до театру «Березіль», зліквідованого як націоналістичний, і бачить диво: «І вийшов Курбас. «Ось людина!» – Чернець захоплено сказав: – Ще не померла Україна, коли в очах така сльоза; Душа народна не пропала, Коли горить така любов!» У творі пантеон нескореного національного духу представлений іменами історичних постатей, репресованих Советами: професора Василенка, Миколи Куліша, маляра М. Бойчука, актора Й. Гірняка, Г.Нарбута, С.Єфремова. У розділі «На край світу» – у таборах Григорій зустріне ще багатьох каторжан – Київських сонетярів-неокласиків, Павлушкова, Гермайзе, Плужника, Багряного – усіх тих, що «не мали жодного розбою, Любили землю і сім'ю; Що віддали життя до скону За другу в житті ікону – Країну страдницьку свою!»

Леонід Полтава показує у творі і нову потужну силу, що зроджується в дітях, нащадках репресованих, тих, хто бачив голод, поневір'яння і сльози матерів. Після арешту професора Василенка його дружина «... мов зигзиця припала мати до синка. І той заплавав, бровенята докупи звівши: – Вирву тата Я сам із рук большевика!». Інший син вдовиний рветься з неволі у вільний світ: «Несила тут лишатись, мамо, Я за кордон зібравсь іти: Там певно стрінуся з братами, там правду понесу в світи... Про Україну, будь здорова, Не гнівайся, моя любов! Моя матусе!.. Не один—Ми прийдемо катам на горе!» У цих рядках відчувається біль розлуки, який пережив сам автор після репресій родини й водночас віра, що Імперія Зла буде здолана. Твір закінчується пророчими словами:

Ти є – одвічна Україно –
Лише з клеймом УРЕСЕР!
І ти, Григорію, воскресниш!
І буде много див чудесних –
Але найбільше на віку
То буде диво: ця країна
Тебе вінком зустріне, сину,
Сама у вольности вінку!

Таким чином, «Енеїду модерну» Леоніда Полтави можна цілком справедливо назвати енциклопедією не лише народного життя, як класичний твір І. Котляревського, а й енциклопедією советського терору у найрізноманітніших його проявах та багатовікової антиколоніальної боротьби українців за волю, за своє право бути українцями.

СИСТЕМА СТИМУЛЮВАННЯ МЕНЕДЖЕРІВ У БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ СТРУКТУРАХ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЯКІСТЬ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Ірина Скороход

*доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна
skorokhodiryna1@gmail.com*

Анотація

У сучасному глобалізованому світі, де кордони між державами стають все менш помітними для бізнесу, багатонаціональні корпорації відіграють ключову роль у світовій економіці. Ефективне корпоративне управління в таких компаніях стає вирішальним фактором їх успіху на міжнародному ринку. Одним із основних інструментів досягнення високої ефективності управління є розробка і впровадження системи стимулювання менеджерів, яка враховує специфіку багатонаціональної структури та культурні особливості. Така система має на меті не тільки підвищити мотивацію менеджерів до досягнення корпоративних цілей, а й забезпечити їх відданість компанії та готовність до продуктивної взаємодії в мультикультурному середовищі. Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі особливостей систем стимулювання менеджерів у багатонаціональних компаніях та визначенні їх впливу на якість корпоративного управління. Завдання дослідження включають: вивчення систем стимулювання в багатонаціональних корпораціях; аналіз існуючих моделей стимулювання менеджерів у міжнародних компаніях; визначення критеріїв ефективності систем стимулювання та їх впливу на результати діяльності компанії.

Розробка ефективної системи стимулювання може значно підвищити ефективність корпоративного управління, сприяти зростанню продуктивності праці менеджерів, підвищенню їх лояльності та відданості компанії. Врахування культурних особливостей та міжнародного досвіду в розробці систем стимулювання дозволить багатонаціональним компаніям ефективно управляти своїми ресурсами в різних країнах, адаптуватися до мінливих умов глобального ринку та підтримувати стійкий розвиток в довгостроковій перспективі. Особлива увага в дослідженні приділяється аналізу мотиваційних факторів, які найбільше впливають на ефективність роботи менеджерів у мультикультурному середовищі, та розробці індивідуалізованих підходів до стимулювання, які б враховували специфіку різних культур і національних особливостей.

Ключові слова: система стимулювання менеджерів, багатонаціональні корпорації, корпоративне управління, продуктивність праці, глобальні системи винагороди.

THE SYSTEM OF INCENTIVES FOR MANAGERS IN MULTINATIONAL STRUCTURES AS A FACTOR INFLUENCING THE QUALITY OF CORPORATE GOVERNANCE

Iryna Skorokhod

*Doctor of Economic Sciences,
Professor of the Department of International Economic Relations
and Project Management,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine*

Abstract

In today's globalized world, where the borders between countries are becoming less and less relevant to business, multinational corporations play a key role in the global economy. Effective corporate governance in such companies is becoming a crucial factor in their success in the international market. One of the main tools for achieving high management efficiency is the development and implementation of a managerial incentive system that takes into account the specifics of a multinational structure and cultural characteristics. Such a system aims not only to increase the motivation of managers to achieve corporate goals, but also to ensure their commitment to the company and readiness for productive interaction in a multicultural environment. The purpose of the study is to identify and analyze the features of incentive systems for managers in multinational companies and determine their impact on the quality of corporate governance. The objectives of the study include: studying incentive systems in multinational corporations; analyzing existing models of incentives for managers in international companies; determining the criteria for the effectiveness of incentive systems and their impact on the company's performance. The development of an effective incentive system can significantly improve the efficiency of corporate governance, contribute to the growth of managers' productivity and increase their loyalty and commitment to the company. Taking into account cultural peculiarities and international experience in the development of incentive systems will allow multinational companies to effectively manage their resources in different countries, adapt to changing global market conditions and maintain sustainable development in the long term. The study pays special attention to the analysis of motivational factors that have the greatest impact on the performance of managers in a multicultural environment and the development of individualized approaches to incentives that would take into account the specifics of different cultures and national characteristics.

Keywords: managerial incentive system, multinational corporations, corporate governance, labor productivity, global remuneration systems.

Ефективне стимулювання та мотивація працівників відіграють важливу роль у забезпеченні продуктивної діяльності компанії. Питання мотивації в рамках розвитку людських ресурсів стали предметом глибокого аналізу багатьох науковців.

Система мотивації у корпоративному управлінні – це комплекс заходів, методів та інструментів, які використовуються для стимулювання співробітників до досягнення цілей компанії. Ефективна система мотивації не тільки сприяє збільшенню продуктивності праці та якості виконуваної роботи, але й позитивно впливає на корпоративну культуру, залученість персоналу та його лояльність¹.

Усвідомлення важливості та ефективне використання мотиваційних інструментів у корпоративному управлінні дозволяє підвищити загальну продуктивність, сприяти задоволенню персоналу та, як наслідок, забезпечити тривале зростання та розвиток організації. Розробка і впровадження гнучких та індивідуалізованих підходів до мотивації персоналу є ключовим для досягнення цих цілей, враховуючи різноманіття потреб і очікувань співробітників. Таким чином, мотивація виступає не тільки як інструмент управління продуктивністю, але й як засіб формування позитивної корпоративної культури, що сприяє залученню та утриманню талановитих кадрів.

Розуміння мотиваційної бази кожного працівника та його поточних потреб з урахуванням його потенціалу дає можливість ефективно керувати персоналом, гармонізуючи цілі організації з особистими інтересами співробітників. Різноманітні мотиваційні теорії надають напрямки для розробки мотиваційної політики, хоча вони і не надають універсального рішення для її реалізації. Протягом десятиліть розроблялись та впроваджувались численні методи мотивації, ґрунтуючись на різноманітних аспектах поведінки людини в організації, оскільки мотивація тісно пов'язана з розвитком компанії. Мотивування є однією з найскладніших управлінських задач, але водночас воно критично важливе для досягнення короткострокових та довгострокових цілей підприємства. Ігнорування мотиваційних аспектів може спричинити падіння продуктивності, якості продукції та дисципліни, ведучи до кризи в економічній системі загалом.

Виходячи з особливостей мотивації співробітників, ключові стимули поділені на матеріальні, нематеріальні та комплексні групи. Особлива увага приділяється заробітній платі як значному фактору, що впливає на продуктивність роботи персоналу. Це підкреслює необхідність створення ефективної системи управління персоналом, що забезпечує баланс між результатами праці, винагородою та потребами різних зацікавлених сторін, використовуючи принципи мотиваційної системи. Така система має сприяти економічній ефективності, соціальній захищеності, стабільності та корпоративності, а також взаємозв'язку між різними методами мотивації роботи персоналу². Проте, на нашу думку, не існує універсального методу

¹ Газдюк, Н. (2004). Мотивація персоналу: теорія, втілена у практику. *Бізнес компаньйон*, № 4. С. 18-20.

² Климчук, А.О., Михайлов, А.М. (2018). Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством та підвищенні інноваційної діяльності. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, № 1. С. 218-234.

створення мотиваційної системи для персоналу, який би використовувався у незмінному вигляді. Важливо вибрати найбільш релевантні концепції з різних підходів і адаптувати їх до специфіки та потреб конкретного підприємства.

Глобальні системи винагороди та визнання в багатонаціональних компаніях служать ключовим інструментом для мотивації менеджерів і працівників, підтримки корпоративної культури та досягнення стратегічних цілей на міжнародному рівні. Ці системи розробляються з урахуванням не тільки глобальних стандартів, але й культурних, економічних та законодавчих особливостей країн, де компанія веде свою діяльність.

Зокрема, міжнародна компанія Google розробляє уніфіковані програми винагород, які забезпечують справедливе та прозоре стимулювання менеджерів у різних країнах. Це може включати акційні опціони, що є довгостроковим стимулом, бонуси за досягнення певних цілей проекту або фінансові результати. Так, у 2016 році за результатами успішної фінансової звітності головному виконавчому директору Google Inc. Сандару Пічаю дісталася винагорода у вигляді 273 тис. акцій класу C, вартість яких оцінюється у 199 млн дол. США. Вагомі бонуси були також надані колегам, які отримали пакети акцій на аналогічних умовах. Зокрема, Даяна Грін, керівник «хмарного бізнесу» компанії, отримала винагороду в розмірі 42,8 млн дол США, а фінансовий директор Рут Порат – винагороду на суму 38,8 млн дол США³.

Незважаючи на глобальний характер таких програм, важливою є їх адаптація до місцевих умов. Наприклад, в країнах з високими податковими ставками компанії можуть надавати більш вигідні фінансові бонуси або натуральні винагороди, що мають менший податковий тягар для працівників.

Крім матеріальних стимулів, значну роль відіграють нематеріальні форми визнання (рис. 1). Це може бути публічне визнання досягнень менеджера, нагородження титулами та сертифікатами, а також можливості для професійного розвитку. Такі форми визнання сприяють підвищенню мотивації та лояльності співробітників.

³ Топ-менеджер Google отримав бонус у 199 мільйонів доларів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/1962345-topmenedzer-google-otrimav-bonus-u-199-miljoniv.html>

Розвиток корпоративної культури	• Netflix активно просуває культуру відкритості, де відгуки та визнання внеску кожного співробітника є частиною повсякденного спілкування. Компанія вважає, що така відкритість сприяє креативності та інноваціям.
Підтримка різноманіття та інклюзивності	• Unilever розробляє програми визнання, що сприяють різноманіттю та інклюзивності в робочому середовищі. Компанія акцентує на рівних можливостях для визнання досягнень співробітників незалежно від їхнього статусу, культури чи фону.
Створення системи зворотного зв'язку	• Adobe замінила традиційні оцінки продуктивності на систему «Check-In», що зосереджена на постійному зворотному зв'язку між керівниками та їхніми командами. Це сприяє більш органічному визнанню зусиль і досягнень співробітників.
Розвиток лідерських навичок	• Siemens пропонує своїм менеджерам участь у лідерських академіях та програмах менторства, де вони можуть розвивати свої управлінські та лідерські навички. Визнання потенціалу співробітника та інвестиції в його розвиток є важливим елементом корпоративної стратегії.
Фокус на благополуччі співробітників	• Salesforce надає значну увагу емоційному та фізичному здоров'ю своїх працівників, пропонуючи програми зниження стресу, заняття йогою та медитацією протягом робочого дня. Визнання важливості добробуту співробітників є ключовим для підтримки їхньої залученості та продуктивності.

Рис. 1. Нематеріальні форми визнання

Джерело: розроблено автором за⁴

На рис. 2 показано зростання кількості штатних працівників компанії Google за період з 2007 по 2023 роки. У 2007 році в компанії працювало 16805 осіб. Наступні кілька років показали значне зростання, і до 2010 року чисельність співробітників збільшилася до 24400 осіб. У 2013 році кількість співробітників знову збільшилася більш ніж на половину, досягнувши 47756 осіб. Значне збільшення відбулося між 2015 та 2023 роками. У 2015 році кількість співробітників становила приблизно 53600 осіб, а до 2023 року ця цифра зросла майже втричі, до 182502 співробітників. Особливо велике зростання було помічено між 2018 та 2022 роками, що свідчить про агресивну політику найму та розширення компанії в цей період. Загалом кількість штатних працівників компанії Google за період з 2007 по 2023 роки зросла в 11 разів.

⁴ Петраченко, Д. (2009). Мотивація і стимулювання праці персоналу як інструмент удосконалення діяльності підприємства. *Схід*, № 9. С. 23-27.

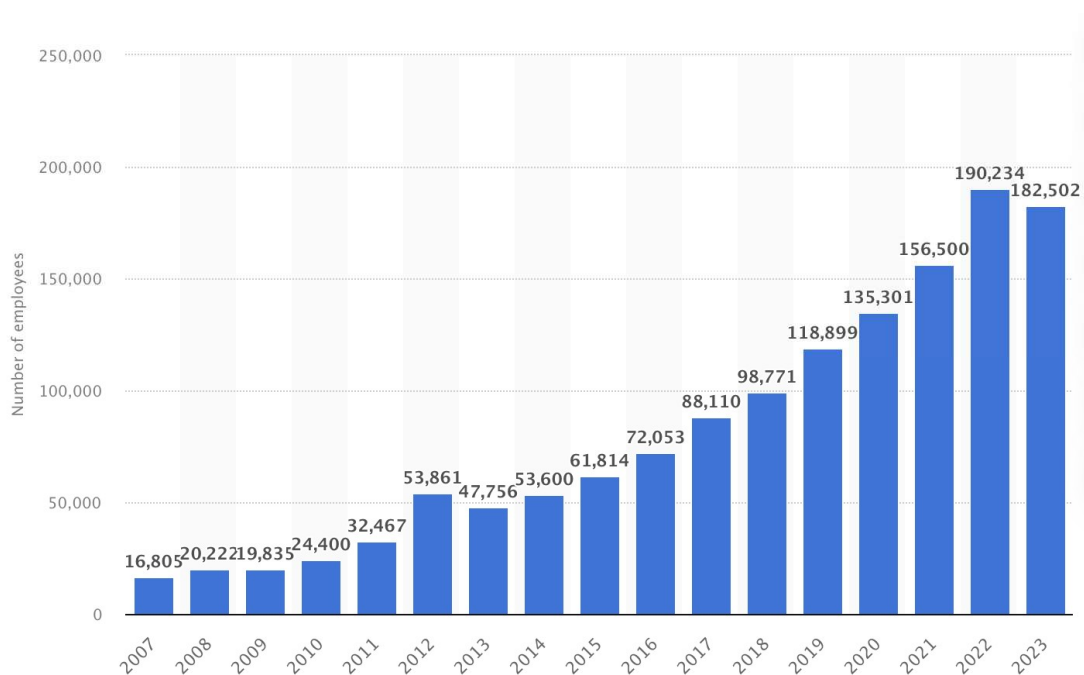

Рис. 2. Кількість штатних працівників Google за період з 2007 по 2023 роки

Джерело: розроблено автором за⁵

Зростання чисельності співробітників свідчить про стійке фінансове становище та стратегію диверсифікації Google. Це супроводжується високою оцінкою технічної кваліфікації, умінням розв'язувати складні завдання та оригінальних ідей, на відміну від формальних титулів та влади. З огляду на загальну небайдужість до ієрархічних відносин, будь-яка спроба внести зміни в компанії вимагає чіткої логіки та переконливих даних⁶.

Річний дохід старшого менеджера в Google варіюється від 346 тис дол США до 547 тис дол США. Ця сума включає як базову заробітну плату, так і додаткові виплати. В середньому, базова заробітна плата старшого менеджера в Google складає 235 тис дол США на рік. Що стосується додаткових виплат, їх середня величина досягає 194 тис дол США річних⁷.

Таким чином, виплата бонусів та отримання пакету акцій є частиною стратегії компанії, яка прагне залучити та утримати провідних спеціалістів ІТ-сфери, надаючи їм матеріальні стимули, що відповідають їх високому рівню роботи та внеску в інноваційний розвиток компанії. Одним із ключових факторів, що визначають виплату бонусів, є досягнення попередньо встановлених показників продуктивності. Ці показники можуть змінюватися з

⁵ Number of full-time Alphabet employees from 2007 to 2023 URL: <https://www.statista.com/statistics/273744/number-of-full-time-google-employees/>

⁶ Average Salary for Google, Inc. Employees. URL: https://www.payscale.com/research/US/Employer=Google%2C_Inc./Salary

⁷ Google CEO Salary: Unveiling Compensation Insights. URL: <https://australianbusinessjournal.com.au/google-ceo-salary/>

року в рік, але зазвичай включають такі критерії, як зростання доходів, рентабельність, частка ринку, інновації та рівень задоволення клієнтів. Компанія Google також пропонує різні нематеріальні стимули, які мають на меті мотивувати та утримувати таланти, зокрема, такі переваги, як програми професійного розвитку, безкоштовне харчування, членство в спортзалах, оплата відпусток та гнучкі умови праці.

Програми професійного розвитку в Google є фундаментальною складовою корпоративної культури компанії, що підкреслює її зобов'язання перед співробітниками забезпечити їх постійне навчання та кар'єрний ріст. Шляхом фінансування освітніх програм, сприяння участі в професійних конференціях та розробки внутрішніх навчальних курсів, Google не лише інвестує в розвиток своїх менеджерів та співробітників, але й створює середовище, де навчання та розвиток є невід'ємною частиною корпоративного життя. Отже, програми професійного розвитку в Google є прикладом того, як компанії можуть ефективно інвестувати у своїх співробітників, підтримуючи їх розвиток і одночасно сприяючи своєму власному росту та інноваціям.

Apple Inc. в усьому світі асоціюється з новаторством, високою якістю та передовими технологіями. Компанія пропонує конкурентну оплату праці, яка відповідає кваліфікації та досвіду її співробітників, щоб приваблювати найкращих фахівців. Будь-який співробітник компанії – інженер, дизайнер, маркетолог чи продавець може розраховувати на заробітну плату, яка конкурує з найвищими стандартами в галузі.

За даними Comparably, середній річний дохід в Apple, включаючи основну заробітну плату та бонуси, становить 143362 дол США або 68 дол США за годину, при цьому середня заробітна плата оцінюється у 159682 дол США або 76 дол США за год. Проте слід відзначити, що розмір основної зарплати може значно варіюватись в залежності від посади, місцезнаходження та досвіду співробітника. Наприклад, інженери та розробники ПЗ у Силіконовій долині зазвичай отримують вищі основні зарплати, ніж їх колеги в інших регіонах світу. Проте, компанія Apple славиться своїм підходом до індивідуалізації винагород, щоб забезпечити справедливую оплату праці співробітників, незалежно від їх географічного розташування⁸.

Окрім основних зарплат, Apple Inc. пропонує бонуси, засновані на результативності, для визнання та винагородження виняткових досягнень співробітників. Такі бонуси можуть становити значну частину загального доходу співробітника і є потужним стимулом для них постійно демонструвати високі результати роботи. Критерії для отримання бонусів за результативність можуть відрізнятися в залежності від відділу та посади, але зазвичай вони відображають індивідуальні або командні досягнення. Відданість Apple інноваціям означає, що ті, хто робить внесок у постійний успіх

⁸ How much do people at Apple get paid? URL: <https://www.comparably.com/companies/apple/salaries#:~:text=At%20Apple%2C%20the%20highest%20paid,%2425%2C140%2C%20and%20Admin%20at%20%2489%2C543>

компанії, належно визнаються та винагороджуються за свої зусилля. За даними Payscale, розмір бонусів в Apple може варіюватися від 1500 дол США до 30000 дол США на рік⁹.

Apple Inc. приділяє велику увагу здоров'ю та благополуччю своїх працівників. Зобов'язання компанії надавати повноцінне медичне страхування перевищує базові потреби. Окрім основного страхування, компанія пропонує покриття стоматологічних та офтальмологічних послуг, а також послуги з підтримки психічного здоров'я та загального добробуту. Такий підхід відображає прихильність Apple до забезпечення комплексного добробуту своїх співробітників¹⁰.

Отже, компанія Apple вкладає зусилля у створення корпоративної культури, що сприяє психічному здоров'ю співробітників. Заходи, такі як програми медитації, семінари по боротьбі зі стресом та адаптивні режими роботи, допомагають підтримувати здоровий баланс між професійною діяльністю та особистим життям, мінімізуючи загрозу емоційного вигорання.

Індивідуальні та командні бонусні програми компанії Apple показано на рис. 3.

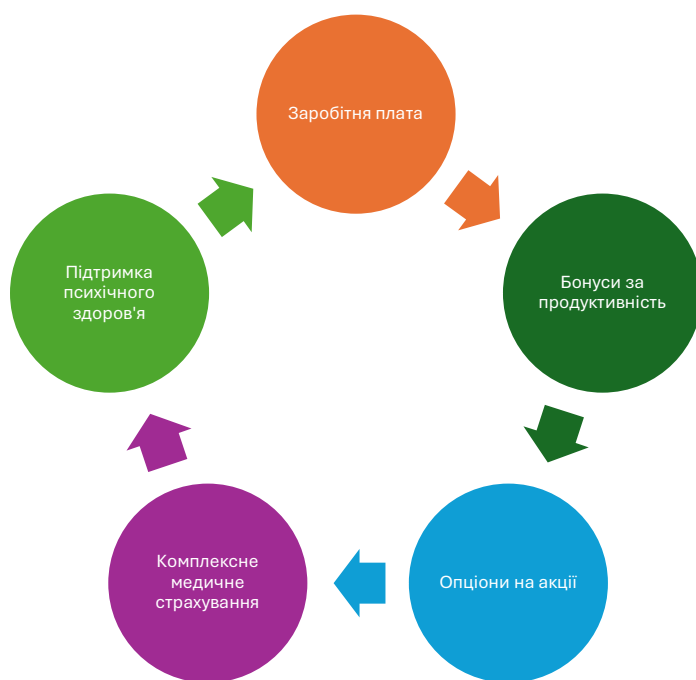

Рис. 3. Індивідуальні та командні бонусні програми компанії Apple

Джерело: розроблено автором

Найвищу заробітну оплату отримує директор з інженерії – 301 тис дол США, а найнижчу – продавець, з річною зарплатою в 35 тис дол США. Середні зарплати в Apple за

⁹ How much does Apple Computer, Inc pay in bonuses? URL: https://www.payscale.com/research/US/Employer=Apple_Computer%2C_Inc/Bonus

¹⁰ Apple Employee Benefits and Perks. URL: <https://www.thehumancapitalhub.com/articles/apple-employee-benefits-and-perks>

відділами включають: відділ фінансів – 134464 дол США, відділ комунікації – 225140 дол США, відділ збуту продукції – 230,394 дол США, інженерний відділ – 177121 дол США¹¹.

Мотиваційна система на рівні компанії будується на основі чітких вимог: рівний доступ до зайняття вакансій та кар'єрне зростання залежно від робочих досягнень; виплати зарплати, яка відображає результати роботи та визнає індивідуальний внесок у загальний успіх компанії. Це включає в себе справедливий розподіл доходів, заснований на зростанні продуктивності праці; створення належних умов на робочому місці, які забезпечують здоров'я, безпеку та добробут працівників; стимулювання професійного розвитку та використання потенціалу співробітників, включаючи програми освіти та навчання; підтримку атмосфери довіри в колективі, спільні зусилля до досягнення мети та забезпечення відкритого діалогу між керівництвом та працівниками¹².

Матеріальні заохочення стають ефективними, коли вони інтегровані у систему, засновану не лише на принципах взаємодії між співробітниками, а й на чіткому розумінні та оцінці внеску кожного у загальний успіх. Наприклад, в компанії «Beta» впроваджено систему бонусів за інноваційні проекти, що не тільки покращує фінансове становище співробітників, а й спонукає їх до творчого пошуку та впровадження нововведень.

Економічні стимули як основа матеріальної мотивації охоплюють не тільки прямі виплати, але й різноманітні додаткові блага, які можуть мати значний вплив на загальне задоволення роботою. Зокрема, компанія «Delta» надає співробітникам компенсацію витрат на професійний розвиток та навчання, підкреслюючи важливість особистісного зростання та підвищення кваліфікації.

Таким чином, вдосконалення системи стимулювання менеджерів вимагає комплексного підходу, який включає розуміння їхніх індивідуальних потреб, баланс між різними видами стимулів, чіткі критерії оцінки їх роботи. Така система не тільки сприяє досягненню корпоративних цілей компанії, але й підтримує кар'єрне зростання менеджерів. Ефективна система стимулювання повинна ґрунтуватися на глибокому розумінні потреб та мотивації персоналу, культурі визнання, стратегічному залученні, підтримці балансу між роботою та особистим життям, а також на забезпеченні можливостей для постійного навчання та розвитку. У комплексі ці елементи створюють сильну основу для підвищення продуктивності праці менеджерів.

Глобальні системи винагороди та визнання в багатонаціональних компаніях не лише сприяють підвищенню мотивації та лояльності, але й створюють культуру відкритості, взаємоповаги та співпраці, що є основою для сталого розвитку та успіху на глобальному ринку. Враховуючи глобалізацію бізнесу та різноманітність культур, адаптація та інновації в сфері нематеріального визнання стають ще важливішими для забезпечення високої ефективності команд у різних регіонах світу.

¹¹ Comparably. Apple Salaries. URL: <https://www.comparably.com/companies/apple/salaries>

¹² Єпіфанова, І.Ю. (2019). *Управління інноваційною діяльністю промислових підприємств: теоретико-методологічні аспекти фінансового забезпечення*. Вінниця : ВНТУ. С.119-125.

SOZIALPSYCHOLOGISCHE STRATEGIEN ZUR FÖRDERUNG EINES PSYCHISCH GESUNDEN LEBENSSTILS BEI KINDERN MIT PTSD-SYMPTOMEN WÄHREND DES KRIEGES IN DER EMIGRATION

Liudmyla Schiemann

*Doktorandin der Ukrainischen Freien Universität
Pädagogin, Biologin, Psychologin, Gestalttherapeutin Yoga Lehrerin*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПСИХІЧНО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ДІТЕЙ З СИМПТОМАМИ ПТСР ПІД ЧАС ВІЙНИ В ЕМІГРАЦІЇ

Людмила Щіман

*Аспірантка Українського вільного університету
Педагог, біологиня, психологиня, гештальт-терапевтка, викладачка йоги*

EINLEITUNG

Krieg stellt stets eine große Herausforderung für die Gesellschaft dar, besonders wenn Menschen gezwungen sind, ihre Heimat zu verlassen und sich in einem anderen Land zurechtzufinden. Die Ukrainer, die aufgrund des Krieges emigrieren mussten, sehen sich mit zahlreichen Schwierigkeiten konfrontiert: Stress, soziale Isolation, Sprachbarrieren, wirtschaftlicher Unsicherheit und der Notwendigkeit, sich in eine neue Gesellschaft zu integrieren. In diesen Umständen wird die Aufrechterhaltung eines gesunden Lebensstils nicht nur zu einer Frage des körperlichen Wohlbefindens, sondern auch zu einem bedeutenden Instrument zur Erhaltung der psychischen Gesundheit und zur Anpassung an neue Lebensrealitäten.

Diese Arbeit beleuchtet zentrale sozialpsychologische Strategien, die zur Entwicklung und Förderung eines gesunden Lebensstils bei Kindern mit PTSD-Symptomen im schulischen Umfeld während des Krieges beitragen.

INTEGRATION VON KINDERN MIT PTSD-SYMPTOMEN IN DEN BILDUNGSBEREICH: HERAUSFORDERUNGEN UND LÖSUNGEN

Mit Stand 2024 stellt die posttraumatische Belastungsstörung (PTBS) ein weitverbreitetes Problem unter ukrainischen Kindern dar, die von den Auswirkungen des Krieges betroffen sind. Studien zufolge zeigen bis zu 44 % der Kinder in der Ukraine Symptome von PTBS, wie Schlafstörungen, erhöhte Angst, Depressionen, belastende Erinnerungen an traumatische Ereignisse sowie selbstzerstörerisches Verhalten bei Jugendlichen, einschließlich Selbstverletzung und anderer riskanter Handlungen.

Die zentralen Herausforderungen für die psychische Gesundheit von Kindern mit PTBS sind:

- Die Angst vor einer Wiederholung traumatischer Ereignisse
- Emotionale Instabilität
- Eingeschränkte Lernfähigkeit durch Konzentrations- und Gedächtnisprobleme

ZIEL DER STUDIE

Das Hauptziel dieser Studie besteht in der Analyse sozialpsychologischer Strategien, die zur Förderung und Aufrechterhaltung eines gesunden Lebensstils bei Kindern mit PTSD- Symptomen beitragen, die sich infolge des Krieges in Emigration befinden.

HAUPTSYMPTOME VON PTBS BEI SCHULKINDERN

Emotionale Symptome:

- Erhöhte Ängstlichkeit und Angstzustände
- Häufiges Weinen ohne erkennbaren Grund
- Emotionale Verslossenheit oder übermäßige Abhängigkeit von Erwachsenen

Verhaltenssymptome:

- Regression im Verhalten (z. B. kindisches Verhalten)
- Vermeidung von Situationen, die an das Trauma erinnern
- Aggression oder extreme Passivität

Körperliche Symptome:

- Kopfschmerzen, Bauchschmerzen, Schlaflosigkeit
- Appetitlosigkeit oder übermäßiges Essen

Kognitive Schwierigkeiten:

- Konzentrationsprobleme
- Nachlassende schulische Leistungen

Soziale Desintegration:

- Entfremdung von Gleichaltrigen
- Ablehnung von Gruppenspielen

FORSCHUNGSMETHODEN

1. Schaffung eines sicheren Umfelds:

- Gestaltung von Lernräumen, die Stressfaktoren reduzieren
- Feste Tagesabläufe und Vorhersehbarkeit im Schulalltag

2. Individueller Ansatz:

- Angepasste Lernpläne für Kinder mit PTBS
- Flexibilität bei der Erledigung von Aufgaben

3. Traumafokussierte Pädagogik:

- Vermeidung von Re-Traumatisierung
- Einsatz kreativer Methoden zur Spannungsbewältigung

4. Förderung der sozialen Integration:

- Organisation von Aktivitäten zur Förderung der Gruppenzugehörigkeit
- Konfliktmediation

5. Schulung von Lehrkräften und Personal:

- Fortbildung zum Verständnis von PTBS und zur Arbeit mit betroffenen Kindern
- Einbindung von Schulpsychologen

6. Interdisziplinärer Ansatz:

- Zusammenarbeit mit Eltern, Psychologen und Ärzten

7. Fokus auf emotionale Genesung:

- Achtsamkeits- und Entspannungsübungen
- Kunsttherapie, Musik und Bewegungsaktivitäten

SCHLUSSFOLGERUNGEN

Emotionaler Komfort und körperlicher Kontakt wirken beruhigend und fördern Vertrauen. Ein „sicherer Raum“ erlaubt es traumatisierten Kindern, den Stresspegel allmählich zu senken und neue, gesunde Bindungen aufzubauen. Das ist die Grundlage für emotionale Genesung und persönliche Entwicklung. Für eine erfolgreiche Anpassung und den Erhalt eines gesunden Lebensstils ist es wichtig, nicht nur das körperliche Wohl zu fördern, sondern auch wirksame sozialpsychologische Strategien zur Unterstützung des mentalen Wohlbefindens einzusetzen.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Amerikanische Psychiatrische Vereinigung. (2013). *Diagnostisches und Statistisches Handbuch Psychischer Störungen (DSM-5)*. Washington: APA.
2. Burlatschuk, L. F., & Kotscharjan, H. A. (2004). *Psychologische Hilfe für Kinder nach psychotraumatischen Erlebnissen*. Kiew: Höhere Schule.
3. Hawrylowa, A. W. (2022). *Sozialpsychologische Unterstützung von Kindern mit PTBS im Kriegskontext*. Psychologische Wissenschaft und Bildung, 27(1), 59–67.
4. Djattschenko, N. A. (2023). *Anpassung von Flüchtlingskindern in Emigration: psychosoziale Aspekte*. Soziale Arbeit und Sozialpädagogik, 2(18), 112–118.
5. Iwanowa, I. M. (2021). *Psychologische Grundlagen eines gesunden Lebensstils bei Kindern und Jugendlichen*. Pädagogik und Psychologie, 3, 47–54.
6. Masten, A. S. (2018). *Resilienztheorie und Forschung zu Kindern und Familien: Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*. Journal of Family Theory & Review, 10(1), 12–31.
7. UNICEF. (2023). *Unterstützung der psychischen Gesundheit von Kindern, die von Krieg und Vertreibung betroffen sind*. <https://www.unicef.org>
8. Milyaeva, O. W. (2023). *Psychologische Beratung von Kindern mit PTBS: Methoden und Strategien*. Praktische Psychologie und Soziale Arbeit, 5, 15–22.
9. WHO. (2022). *Psychische Gesundheit und psychosoziales Wohlbefinden von Kindern in Notfällen*. Genf: Weltgesundheitsorganisation.
10. Tschuprikowa, N. I. (2020). *Psychologische Strategien zur Stressbewältigung bei Kindern: Theoretische Analyse*. Psychologisches Journal, 6(1), 39–46.

Editorial Board

Larysa Didkovska – PhD in Psychology, Professor, Rector of the Ukrainian Free University

Myroslava Antonovych – Doctor of Law, Associate Professor of the Department of International and European Law of the National University of Kyiv-Mohyla Academy; Professor, Dean of the Faculty of State and Economic Sciences of the Ukrainian Free University

Roman Tyutenko – Doctor of History, Scientific Referent of the Ukrainian Free University

Liliia Bondarenko – Doctor of Political Economy, Ukrainian Free University

Alla Atamanenko – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations of the National University of Ostroh Academy, Director of the Research Center "Institute for Ukrainian Diaspora Studies named after Professor Lubomyr Vynar"

Halyna Klynova-Datsiuk – PhD in History, Associate Professor of the Department of Journalism and Ukrainian Studies of the National University of Water and Environmental Management

Vitalii Andreichuk – PhD in Public Administration, Executive Secretary of the Scientific Collection of the Ukrainian Free University

Ukrainian Free University: Traditions and Prominent Figures: Materials of the International Scientific Conference. (Munich, May 21-22, 2025) / under the general Ed. L. Didkovska, H. Klynova-Datsiuk, V. Andreichuk. Munich: UFU, 2025. – 540 p. (in Ukrainian).

ISBN 978-3-928687-89-8

The collection highlights the results of research that were tested during the International Scientific Conference "Ukrainian Free University: Traditions and Prominent Figures", dedicated to the 80th anniversary of UFU in Germany.

For scientists, teachers, students, as well as everyone who is interested in the history, traditions and outstanding figures of the Ukrainian Free University and topical problems of foreign Ukrainianness.

Redaktion

Larysa Didkovska – Doktorin der Psychologischen Wissenschaften, Professorin, Rektorin der Ukrainischen Freien Universität

Myroslava Antonovych – Doktorin der Rechtswissenschaften, außerordentliche Professorin an der Fakultät für Völker- und Europarecht der Nationalen Universität Kiew-Mohyla-Akademie; Professor, Dekan der Fakultät für Staats- und Wirtschaftswissenschaften der Ukrainischen Freien Universität

Roman Tjutenko – Doktor der Geschichte, wissenschaftlicher Referent der Ukrainischen Freien Universität

Liliia Bondarenko – Doktorin der Politischen Ökonomie, Ukrainische Freie Universität

Alla Atamanenko – Doktorin der Geschichtswissenschaften, Professorin der Abteilung für Internationale Beziehungen der Akademie der Nationalen Universität Ostroh, Direktorin des Forschungszentrums "Institut für ukrainische Diaspora-Studien, benannt nach Professor Lubomyr Vynar"

Halyna Klynova-Daziuk – Doktorin der Geschichte, außerordentliche Professorin am Institut für Journalismus und Ukrainische Studien der Nationalen Universität für Wasser- und Umweltmanagement

Vitalii Andreichuk – Doktor der öffentlichen Verwaltung, Exekutivsekretär der Wissenschaftlichen Sammlung der Ukrainischen Freien Universität

Ukrainische Freie Universität: Traditionen und prominente Persönlichkeiten: Materialien der Internationalen Wissenschaftlichen Konferenz. (München, 21.-22. Mai 2025) / für Allgemeines. Ed. L. Didkovska,, H. Klynova-Datsiuk, V. Andreichuk. München: UFU, 2025. –540 S. (auf Ukrainisch).

ISBN 978-3-928687-89-8

Die Sammlung hebt die Forschungsergebnisse hervor, die während der Internationalen Wissenschaftlichen Konferenz "Ukrainische Freie Universität: Traditionen und herausragende Persönlichkeiten" getestet wurden, die dem 80-jährigen Jubiläum der UFU in Deutschland gewidmet war.

Für Wissenschaftler, Lehrer, Studierende, aber auch für alle, die sich für die Geschichte, die Traditionen und herausragenden Persönlichkeiten der Ukrainischen Freien Universität und die aktuellen Probleme des fremden Ukrainertums interessieren.

Наукове видання

**"УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ:
ТРАДИЦІЇ ТА ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ"**

ДО 80-РІЧЧЯ ДІЯЛЬНОСТІ УВУ В НІМЕЧЧИНІ

Матеріали Міжнародної наукової конференції 21-22 травня 2025 р.

Wissenschaftliche Ausgabe

**"UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT:
TRADITIONEN UND PROMINENTE PERSÖNLICHKEITEN"**

ZUM 80-JÄHRIGEN JUBILÄUM DER UFU IN DEUTSCHLAND

Tagungsband der Internationalen Wissenschaftlichen Konferenz vom 21.-22. Mai 2025

Головна редакторка	Chefredakteurin
<i>Лариса Дідковська</i>	<i>Larysa Didkovska</i>

Співредактор	Mitherausgeber
<i>Віталій Андрейчук</i>	<i>Vitalii Andreichuk</i>

Науковий редактор	Wissenschaftlicher Herausgeber
<i>Галина Клинова-Дацюк</i>	<i>Halyna Klynova-Datsiuk</i>

Відповідальний видавець	Verlagsverantwortlicher
<i>Віталій Андрейчук</i>	<i>Vitalii Andreichuk</i>

Дизайн обкладинки	Umschlaggestaltung
<i>Роман Тютенко</i>	<i>Roman Tiutenko</i>

Ukrainische Freie Universität
Barellistraße 9A
D-80638 München
www.ufu-muenchen.de